

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دُرِّ مَنَارِی

پستو ترجمہ

مصنف

ذریعہ شریعت اسلام

ملفوظ اعظم پاکستان

مولانا حضرت امجد علی عثمانی

مترجم

مولانا عبد اللہ کمال اللہ شاکر

مکتبہ حقانیت

لاہور و ممبئی
پاکستان

دا کتاب pdf کول خالص

دالله (ج)

درضالپاره

دټولو لوستو نکو اوفائده

اخستونکو ددعا فه هيله

درس ترمذی

پہنستو ترجمہ

دویم جلد

درس شیخ الاسلام مفتی اعظم پاکستان حضرت
مولانا محمد تقی عثمانی مدظلہ العالی

مترجم

مولانا عبداللہ فاضل امداد العلوم پشاور

خوارونکی

مکتبہ حقانیہ بوغره روڈ مسجد گلی چمن (بلوچستان)

موبائل ۰۳۲۱۳۴۵۲۲۷۹ // ۰۳۲۳۶۵۲۲۱۹

- بقية ابواب الصلوة ۳۳۱
- باب ماجاء في وضع اليدين على الشمال في الصلوة ۳۳۱
- باب ماجاء في وضع يدين يا ارسال يدين ۳۳۱
- داخانو دلائل ۳۳۴
- باب ماجاء في التكبير عند الركوع والسجود ۳۳۵
- باب رفع اليدين عند الركوع ۳۳۶
- د حضرت براء بن عازب روايت ۳۴۰
- د حضرت ابن عباس رضي الله عنه روايت ۳۴۲
- د حضرت عباد بن زبير روايت ۳۴۳
- د حضرت جابر بن سمره رضي الله عنه حديث مبارك ۳۴۳
- د صحابه كرامو رضي الله عنهم آثار اود احنافو مسلك ۳۴۴
- د قائلين رفع اليدين دلائل ۳۴۵
- د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه حديث مبارك ۳۴۵
- د ترك رفع يدين د ترجيح وجوه ۳۴۸
- منطرة الامام الاعظم رحمته الله والاوزاعي ۳۴۹
- باب ما جاء في التسبيح في الركوع والسجود ۳۵۱
- باب ما جاء في النهي عن القراءة في الركوع والسجود ۳۵۱
- باب ماجاء فيمن لا يقيم صلبه في الركوع والسجود ۳۵۱
- يو اشكال اود هفي جواب ۳۵۳
- باب ما جاء يقول الرجل اذا رفع رأسه من الركوع ۳۵۳
- باب ما جاء في وضع اليدين قبل الركبتين في السجود ۳۵۴
- باب ما جاء في السجود على الجهة والانف ۳۵۴
- كيفية وضع اليدين في السجود ۳۵۵
- باب ما جاء في كراهية الاقعاء بين السجدين ۳۵۶
- باب ما يقول بين السجدين ۳۵۷
- باب ما جاء في الاعتماد في السجود ۳۵۹
- باب ما جاء في التشهد ۳۶۱
- باب كيف الجلوس في التشهد ۳۶۲
- باب ماجاء في الاشارة ۳۶۳
- باب ماجاء في التسليم في الصلوة ۳۶۵
- باب ماجاء ان خذف السلام سنة ۳۶۵
- باب ما جاء في وصف الصلوة ۳۶۷
- باب ماجاء في القراءة في الصبح

- باب ماجاء في القراءة خلف الامام ٣٦٨
 د مذهبونو تفصيل ٣٦٩
 د قائلينو د قرأت خلف الامام دلائل ٣٧٠
 د حضرت عبادہ بن صامت رضی اللہ عنہ روایت ٣٧٠
 پہ حدیث د عبادہ رضی اللہ عنہ کنبی دفصاعدا زیاتی ٣٧٣
 د دعبو د قواعدو پہ رنہا کنبی د لفظ فصاعدا تحقیق ٣٧٥
 د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حدیث مبارک ٣٧٧
 د ابو قلابہ رضی اللہ عنہ روایت ٣٧٧
 د احنافو دلائل ٣٧٩
 د قرآن کریم آیت مبارک ٣٧٩
 د احنافو مستدل احادیث ٣٨٥
 د حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ اود حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حدیث مبارک ٣٨٥
 د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حدیث مبارک ٣٨٧
 د احنافو مسللک اود صحابہ کرام رضی اللہ عنہم آثار ٣٩٢
 باب ما جاء اذا دخل احدكم المسجد فليركع ركعتين ٣٩٣
 باب ماجاء في كراهية أن يتخذ على القبر مسجدا ٣٩٤
 باب ماجاء في النوم في المساجد ٣٩٥
 باب ماجاء في كراهية البيع والشراء والاشاد الضالة و الشعر في المسجد ٣٩٦
 باب ماجاء في المسجد الذي اسس على التقوى ٣٩٧
 باب ماجاء في أى المساجد أفضل ٣٩٧
 د زیارت قبور دپارہ د سفر شرعی حیثیت ٣٩٩
 باب ما جاء في القعود في المسجد وانتظار الصلاة من الفضل ٤٠٢
 باب ما جاء في الصلاة على الخمرة ٤٠٢
 باب ما جاء انه لا يقطع الصلاة الا الكلب والحمار والمرآة ٤٠٢
 باب ما جاء في ابتداء القبلة ٤٠٤
 باب ماجاء ان ما بين المشرق والمغرب قبلة ٧٤٠
 باب ما جاء في الرجل يصلى لغير القبلة في الغيم ٤٠٧
 باب ماجاء في كراهية ما يصلى اليه وفيه ٤٠٩
 باب ما جاء في الصلوة في مرايض الغم اعطان الابل ٤١٠
 باب ما جاء في الصلوة على الدابة حيث ما توجهت به ٤١٠
 باب ماجاء اذا حضر العشاء واقیمت الصلوة فابدع و ابا العشاء ٤١٠
 باب من زار قوما فلا يصل بهم ٤١٢
 باب ما جاء في كراهية ان يخص الامام نفسه بالدعاء ٤١٣

- باب ماجاء من ام قوما وهم له كارهون ٤١٤
- باب ما جاء اذا صلى الامام قاعدا فصلوا قعودا ٤١٤
- باب منه ٤١٩
- باب منه باب ما جاء فى الاشارة فى الصلوة ٤٢٠
- باب ما جاء ان صلاة القاعد على النصف من صلاة القائم ٤٢٠
- باب ماجاء فى كراهية السدل فى الصلوة ٤٢١
- باب ماجاء فى النهى عن الاحتصار فى الصلوة ٤٢٢
- باب ماجاء فى طول القيام فى الصلوة ٤٢٢
- باب ماجاء فى سجدة السهو قبل السلام ٤٢٣
- باب ماجاء فى سجدة السهو بعد السلام والكلام ٤٢٦
- باب ما جاء فى التشهد فى سجدة السهو ٤٢٦
- باب ما جاء فىم يشك فى الزيادة والنقصان ٤٢٧
- باب ماجاء فى الرجل يسلم فى الركعتين من الظهر والعصر ٤٢٨
- ذكر الام فى الصلوات شرعى حيثيت ٤٢٨
- ذوى اليدين او ذوى الشمالين ديو كس دوه القاب دى ٤٣٢
- باب ماجاء فى الصلوة فى النعال ٤٣٩
- باب ماجاء فى الفتوت فى الصلوة الفجر ٤٤١
- فتوت نازله ٤٤٥
- باب ما جاء فى الرجل يعطس فى الصلوة ٤٤٦
- باب ما جاء فى الرجل يحدث بعد التشهد ٤٤٧
- باب ما جاء اذا كان المطر فالصلا فى الرجال ٤٤٧
- باب ما جاء فى الصلوة على الدابة فى الطين والمطر ٤٤٨
- باب ماجاء فى الاجتهاد فى الصلوة ٤٥٠
- تسبه ٤٥٠
- مسئلة د عصمة الانبياء عليهم السلام ٤٥٠
- فائده ٤٥١
- باب ماجاء ان اول ما يحاسب به العبد يوم القيامة الصلوة ٤٥٢
- باب ماجاء فى تخفيف ركعتى الفجر والقراءة فيهما ٤٥٣
- باب ماجاء فى الكلام بعد ركعتى الفجر ٤٥٣
- باب ما جاء لا صلوة بعد طلوع الفجر الا ركعتين ٤٥٤
- باب ما جاء فى الاضطجاع بعد ركعتى الفجر ٤٥٥
- باب ماجاء اذا قيمت الصلوة فلا صلوة الا المكتوبة ٤٥٧

- باب ما جاء فيمن تفوته الركعتان قبل الفجر يصليهما بعد صلاة الصبح ٤٥٩
- باب ما جاء في الاربع قبل الظهر ٤٦١
- باب اخر ٤٦٣
- باب ما جاء في الاربع قبل العصر ٤٦٣
- باب ما جاء انه يصليهم في البيت ٤٦٣
- باب ما جاء في فضل التطوع ست ركعات بعد المغرب ٤٦٤
- باب ما جاء في الركعتين بعد العشاء ٤٦٥
- باب ما جاء ان صلاة الليل مثنى مثنى ٤٦٦
- باب ما جاء في وصف صلاة النبي ﷺ بالليل ٤٦٧
- باب نزول الرب تبارك وتعالى الى ان السماء الدنيا كل ليلة ٤٦٨
- بذي مسئلة كنبي د علامه ابن تيميه رحمه الله موقف ٤٦٩
- ابواب الوتر عن رسول الله ﷺ ٤٧٢
- باب ما جاء ان الوتر ليس بختم ٤٧٢
- داحنافو دلائل ٤٧٢
- دههورو دلائل ٤٧٤
- باب ما جاء في الوتر بسبع ٤٧٥
- روايات د ايتار او په هغې كنبي تطبيق ٤٧٥
- بحث في الوتر ثلاث ركعات ٤٧٨
- داحنافو دلائل لاتدي ذكر شوي دي چه : ٤٧٩
- بحث في ان الثلاث موصولة بسلام واحد ٤٨٤
- باب ما جاء في القنوت في الوتر ٤٩٣
- باب ما جاء في الرجل ينام عن الوتر وينسى ٤٩٦
- باب ما جاء لا وتر ان في ليلة ٤٩٦
- باب ما جاء في الوتر على الراحلة ٤٩٩
- باب ما جاء في صلاة الضحى ٥٠٠
- باب ما جاء في الصلوة عند الزوال ٥٠٢
- باب ما جاء في صلاة الحاجة ٥٠٣
- باب ما جاء في صلاة الاستخارة ٥٠٤
- باب ما جاء في صلاة التسييح ٥٠٥
- باب ما جاء في صفة الصلوة على النبي ﷺ ٥٠٦
- مروجه درود او سلام اود هغې شرعي حيثيت ٥٠٧
- ابواب الجمعة ٥١١

- باب فضل يوم الجمعة ۵۱۲
- يوم الجمعة افضل او كنه يوم عرفه ؟ ۵۱۲
- باب في الساعة التي ترجى في يوم الجمعة ۵۱۲
- باب ماجاء في الاغتسال يوم الجمعة ۵۱۴
- باب ماجاء من كم يوتى الى الجمعة ۵۱۵
- اوله مسئله ۵۱۶
- تحقيق الجمعة في القرى ۵۱۶
- دويمه مسئله جمعه في القرى ۵۱۶
- دقائيلين جواز دلائل د عدم جواب د قائلينو دلائل ۵۲۱
- باب ماجاء في وقت الجمعة ۵۲۵
- باب ماجاء في الجلوس بين الخطبتين ۵۲۷
- باب ماجاء في قصر الخطبة ۵۲۷
- د خطبي ارکان او آداب ۵۲۸
- د جمعي او اخترو تو خطبو کنبی فرق ۵۲۹
- باب في استقبال الامام اذا خطب ۵۲۹
- باب في الركعتين اذا جاء الرجل والامام بخطب ۵۳۰
- د نهی روایاتو د ترجیح وجوه ۵۳۶
- باب ماجاء في كراهية الكلام والامام بخطب ۵۳۷
- باب ماجاء في كراهية التخطي يوم الجمعة ۵۳۷
- باب ماجاء في كراهية الاحتياط والامام بخطب ۵۳۸
- باب ماجاء في كراهية رفع الايدي على المنبر ۵۳۸
- باب ماجاء في اذان الجمعة ۵۳۹
- باب ماجاء في الكلام بعد نزول الامام من المنبر ۵۴۰
- باب في الصلوة قبل الجمعة وبعدها ۵۴۱
- باب فيمن يترك من الجمعة ركعة ۵۴۴
- باب ماجاء في السفر يوم الجمعة ۵۴۵
- ابواب العيدين ۵۴۶
- د صلوة عيد وجوب ۵۴۷
- باب المشي يوم العيدين ۵۴۸
- باب في صلوة العيدين قبل الجمعة ۵۵۰
- باب ان صلاة العيدين بغير اذان ولا اقامة ۵۵۰
- باب القراءة في العيدين ۵۵۱
- باب في التكبير في العيدين ۵۵۱

- ۵۵۲ داخافو کثر الله سواده دلائل
 ۵۵۵ باب لا صلوة قبل العیدین ولا بعدها
 ۵۵۷ باب فی خروج النساء فی العیدین
 ۵۵۸ باب ما جاء فی خروج النبی ﷺ الی العیدین فی طریق ورجوعه من طریق اخر
 ۵۶۰ باب فی الاکث یوم الفطر قبل الخروج
 ۵۶۱ ابواب السفر
 ۵۶۱ باب التقصیر فی السفر
 ۵۶۵ داخافو کثرهم الله دلائل
 ۵۶۶ باب ما جاء فی کم تقصر الصلوة
 ۵۶۶ دمسافت دقصر تحقیق
 ۵۶۷ د قصر مدت
 ۵۶۹ باب ما جاء فی التطوع فی السفر
 ۵۷۲ باب ماجاء فی صلوة الاستسقاء
 ۵۷۵ باب فی صلوة الکسوف
 ۵۸۲ عهد رسالت ﷺ کبني کسوف صرف یو وار شوی وو
 ۵۸۴ باب کیف القراءة فی الکسوف
 ۵۸۵ باب ما جاء فی صلوة الخوف
 ۵۸۷ د صلاة خوف د ادا کولو درې طریقې
 ۵۸۷ اوله طریقہ
 ۵۸۷ دویمه طریقہ
 ۵۸۷ دریمه طریقہ
 ۵۹۰ باب ماجاء فی سجود القرآن العظیم
 ۵۹۶ باب خروج النساء الی المساجد
 ۵۹۸ باب ما جاء فی الذی یصلی الفریضة ثم یوم الناس بعد ذالک .
 ۵۹۸ به منتقل پسې د مفترض اقتداء
 ۵۹۹ د حضرت معاذ رضی اللہ عنہ د واقعې توجیہات
 ۶۰۳ باب ما جاء من الرخصة فی السجود علی الثوب فی الحر والبرد
 ۶۰۴ باب ما ذکر فی الرجل یدرك الامام ساجدا کیف یصنع ؟
 ۶۰۵ باب کراهية ان تنظر الناس الامام وهم قیام عند الفتح الصلوة
 ۶۰۹ باب ما ذکر فی تطیب المساجد
 ۶۱۱ باب فی کراهية الصلوة فی لحف النساء
 ۶۱۱ باب ما يجوز من المشی والعمل فی صلوة التطوع
 ۵۱۴ باب ما ذکر فی قراءة سورتين فی رکعة
 ۶۱۶ باب فی الاغتسال عند ما یسلم الرجل

بسم الله الرحمن الرحيم

عرض و مرتب

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى د باری تعالی انعام او د هغه شكر دي چه د درس ترمذی دویم جلد تکمیل ته اورسیدو د دې په انتظار کښې چه گرانو طالبانو ته کوم تکلیف برداشت کول پېښ شوی وی د هغوی د خطونو نه احقر ته د هغې ښه اندازه ده او په دې تاخیر باندې احقر د هغوی نه معذرت غواړی د تاخیر سبب یو طرف ته د دې کار گران والې دې نو ورسره د دې سبب د احقر علمی کمزوری او تهی دامنې هم ده ځکه چه د دې تحقیقی کار دپاره چه د کوم علمی صلاحیتونو ضرورت دې هغه په احقر کښې بیخي موندې نشی د عافیت لاره خو دا وه چه احقر دا علمی ذمه داری نه وه قبوله کړې خو د خپل مشفق ماما او محسن او مربی استاذ محترم دام اقبالهم د حکم په پوره کولو کښې مې دا کار شروع کړې دې الله تعالی دې آسان کړی او په خپل فضل سره دې په ښه طریقه تکمیل ته اورسوی وما ذالک علی الله بعزیز

الحمد لله دا خبرونه د شکر او خوشحالی سبب دي چه په علمی طبقه کښې دا کتاب مقبول گرځی خاص کر حدیث طالبان د دې نه ښه نفع محسوسوی الله تعالی دې په خپل دربار کښې هم دې کتاب ته شرف قبولیت ورکړی او دا دې د استاذ محترم مد ظلههم او د دې ناکاره دپاره د آخرت ذخیره او گرځوی او احقر نه دې د پوره اخلاص سره د نور علمی خدمت توفیق ورکړی (آمین)

د درس ترمذی، دا جلد د اولنی جلد نه په دې حیثیت سره ممتاز دي چه په دې کښې د احادیثو، آثارو، د فقهاو د مذاهبو مکمل حوالو ورکولو نسبتا زیات اهتمام شوې دي او باقاعده حاشیې هم لیکلې شوی دی کومې چه به انشاء الله مفیدې ثابتې شی دغه شان د استاذ محترم په امالی کښې پاتې شوې د اهمو بابونو ضروری مختصر تشریح هم لیکلې شوې ده د بعضو شرح پخپله استاذ محترم هم لیکلې ده او د بعضې بابونو شرح د مرتب لیکلې شوې ده د داسې ټولو بابونو په آخر کښې د ښې په طور، از مرتب عفا الله عنه، لیکلې شوی دی

احقر ته د خپلې کم علمی او نااهلی پوره اعتراف دي او احقر دا گټې چه د دې امالی په ضبط، ترتیب او تعلیق او تحقیق کښې به غلطۍ پاتې شوې وی د دې وجې د خپلو گرانو طالبانو او نورو اهل علم حضراتو په خدمت کښې د احقر دا خواست دي چه د داسې ټولو غلطو خوند راته او کړی او احسان دي راباندې او کړی چه اصلاح ئې اوشی

د دې کتاب په ترتیب او تحقیق کښې په هره گرانه مرحله کښې د استاذ محترم علمی او فکري راهنمایی د هر قسم شکریه ادا کولو او احسان منلو د اظهار نه لوړه ده (یعنی که زه هر قسم شکریه ادا کړم خو شم ئې ادا کولې)

ولو انی اوتیت کل بلاغة واقیت بحر النطق فی النظم والنثر

لما كنت بعد الكل الا مقتصرا ومعترفا بالعجز عن واجب الشكر

خو په دې سلسله کښې احقر د خپل قدرمند مولوی نورالبشر سلمه شکر په ادا کول ضروری گڼي چه د دې کتاب په ترتیب او تحقیق کښې د احقر ښې لاس پاتې شوې دې الله تعالی دې ورته جزاء خیر ورکړي او د دوی په علم او عمل کښې دې ترقی نصیب کړي او د دې کار په باب کښې چه هغوی ته په علم حدیث کښې کوم مناسبت حاصل دې هغه به انشاء الله د هغوی د روښانه علمی مستقبل کښې اهم کردار ادا کړي

احقر خپلو قابل قدر گرانو طالبانو ته په عاجزی سره خواست کوي چه دوی د احقر د ده د موریلار گران استادان او استاذ محترم مدظلهم (چه د هغوی د فیوضاتو نه مونږ سیرابېږو) په خپلو قبول شوو دعاگانو کښې یاد ساتي

وما توفیقی الا بالله علیه توکلت او الیه انیب

بې کاره

رشید اشرف سیفی عفا الله عنه

دارالعلوم کراچی ۱۴

دگل ورځ ۱۱ رجب المرجب کال ۱۴۰۳ هجری مطابق ۲۵ اپریل ۱۹۸۳ .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بقية أبواب الصلوة

باب ما جاء في وضع اليدين على الشمال في الصلوة

ملاحظة: شماله بيمينه. دوه مسئلي اختلافی دی.

وصح یسین با ارسال یدین * اوله مسئله داده چه د قیام یعنی ولاری په وخت کښې به وضع یدین کولی شي او که نه ؟ د جمهورو په نزد قیام په وخت لاسونه ایښودل سنت دی . البته امام مالک رحمته الله د یو مشهور روایت مطابق ارسال یدین یعنی د زورند لاسونو قائل دي . او ددوی بل روایت دي چه په سفر فرضو کښې ارسال مستول دی او په نقلو کښې وضع الیدین کما فی عارضة الاحوذة دی . دامام مالک رحمته الله دمسلك په تائید کښې څه حدیث مرفوع خموش په علم کښې نشته . خو څه بعضي آثار ملاویری . لکه دمصنف ابن ابی شیبه (ج/۱) ، صفحه (۳۹۱، ۳۹۲) کښې د حضرت ابن الزبیر رضی الله عنه ، حضر حسن بصری رضی الله عنه ، حضرت ابراهیم نخعی رضی الله عنه ، حضرت سعید بن المسیب رضی الله عنه او د حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه ، نه نقل دی چه دوی د ارسال یدین قائل دي . په هر حال د باب حدیث ددوی خلافت حجت دي .

دویمه مسئله داده چه لاسونه په کوم ځای ایښودل پکار دی ؟ نو د احنافو او د سفیان ثوري رحمته الله او د اسحاق بن راهویه رحمته الله او په شوافعو کښې دایود اسحاق مروزی په نزد لاسونه دنامه نه لاندې ایښودل سنت دی . د امام شافعی رحمته الله په نزد په یو روایت کښې تحت النصدر او په بل روایت کښې علی النصدر لاسونه ایښودل سنت دی . دامام محمد رحمته الله نه درې روایتونه نقل دي . یو دامام اعظم ابوحنیفه رحمته الله مطابق او بل د امام شافعی رحمته الله مطابق او بودا چه د دواړو طریقو کښې اختیار دي .

په اصل کښې ددې اختلاف اصل وجه د حضرت وائل بن حجر رضی الله عنه روایت کښې دالفاظو اختلاف دي () په صحیح ابن خزيمة کښې د حضرت وائل بن حجر روایت شوي دي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله به په سینه لاسونه ایښودل . او په مسند بزار کښې هم ددوی نه () ((عند صدره)) او مصنف ابن ابی شیبه کښې () ((تحت السرة)) الفاظ نقل دي ، شوافع ونسې دوه روایتونه غوره گنړي . او احناف آخری روایت غوره گنړي . دلته دي دا خبره واضحه وي چه د مصنف ابن ابی شیبه کومه نسخه د حیدر آباد دکن نه شائع شویده ، په

انظر التلخيص الجير فلي تخريج احاديث السرافعي الكبير (ج/۱) ، ص/۲۲۴ ، تحت رقم باب صفة الصلوة مرتب -

(۱) مجمع الزوائد ج/۲ ، ص/۳۴ ، باب صفة الصلوة والتكبير فيها -
(۲) انظر معارف السنن ج/۲ ، ص/۴۳۷ ، واعلاء السنن ج/۲ ، ص/۱۴۳ ، باب وضع اليدين تحت السرة وكيفية الوضوء ، انار السنن ص/۷۰ ، ۷۱ باب في وضع اليدين تحت السرة ۱۲ مرتب على عنه -

هغه ګڼې د حضرت بن حجر په دې روایت ګڼې د ((تحت السرة)) الفاظ احقر ته نه دي
(۱) ملاؤ شوی.

لیکن علامه نسوی رحمته الله علیه په آثار السنن (۲) ګڼې لیکلې دي چه دمستف ابن ابی شیبه په
زیاتو نسخو ګڼې دا الفاظ شته دي.

دلته دي دا هم پته نه وي چه دسند په اعتبار سره دا درې واړه روایتونه ضعیف دي.
صحیح ابن خزیمه روایت خو خکه ضعیف دي چه د دې مدار په مؤمل بن اسماعیل دي (۳)
چه ضعیف دي. خو د حضرت وائل دا حدیث مبارک د احادیثو په نورو کتابونو ګڼې هم د
ثقاتو نه روایت شوي راغلي دي. خو دې ګڼې هم د ((علی الصلح)) زیاتې ندي نقل کړې
شوي. د اشان حافظ ابن حجر په فتح الباری (۴) ګڼې په یو ځای ګڼې وضاحت کړې دي
چه دمومل بن اسماعیل عن سفیان الثوری رحمته الله علیه طریقې سند ضعیف دي او دا روایت هم په
دې طریق روایت دي. بیا دا خبره هم ذکر قابله ده چه سفیان الثوری رحمته الله علیه چه کوم دي حدیث
مبارک ګڼې دمومل بن اسحاق استاد دي په خپله د وضع الیدین تحت السرة قائل دي.
بعضي حضراتو د صحیح ابن خزیمه رحمته الله علیه د روایت د تصحیح په سلسله ګڼې دا ویلي دي
چه د ابن خزیمه رحمته الله علیه په خپل کتاب ګڼې ددې حدیث مبارک ذکر کوي، پخپله ددې دلیل
دي چه دا روایت دده په نزد صحیح دي. خکه چه دامام ابن خزیمه رحمته الله علیه په خپل کتاب صرف
د صحیح احادیثو مبارکو راوړلو التزام کړې دي. خو دا خیال صحیح نه دي. لکه چه مومل
په مقدمه ګڼې هم ذکر کړي دي چه صحیح ابن خزیمه د نفس الامر په اعتبار سره خالص
صحیح نه دي. لکه علامه سیوطي رحمته الله علیه په تدربیب الراوی ګڼې لیکي چه په صحیح ابن
خزیمه ګڼې بعضي احادیث ضعیف او منکر راغلي دي. او په دې بعضي حضرات وائي چه
قاضی شوکاني رحمته الله علیه په نیل الاوطار ګڼې ددې حدیث مبارک د نقل کول نه پس لیکلي دي
چه ((صححه ابن خزیمه)) چه ددې حاصل دا دي چه ابن خزیمه دا حدیث مبارک صرف ذکر
کړې نه دي بلکه ددې تصحیح ئې هم کړې ده. خو واقعه داسې ده چه قاضی شوکاني رحمته الله علیه
دا جمله په دې وجه لیکلي ددې ددوی په خیال ګڼې د ابن خزیمه صرف د یو حدیث مبارک
روایت په خپل کتاب ګڼې ددې د صحت دلیل دي، ددوی د صحت دادې چه دشوکاني
رحمته الله علیه په زمانه ګڼې صحیح بن خزیمه نه ملاویدو چه هغه دا کتلي وې او صحیح نقل ئې کړې
وې. بلکه صحیح ابن خزیمه خو د حافظ بن حجر په زمانه ګڼې نایاب شوي وو. او په خپله
حافظ ابن حجر رحمته الله علیه سره هم دده مکمل نسخه نه وه. په دې وجه ظاهره دا نه چه شوکاني
رحمته الله علیه سره صحیح ابن خزیمه نه وو او دوی ته دا روایت په صحیح ابن خزیمه ګڼې د کیدلو
په څه بله ذریعه معلوم شوی دی. او ددوی په نزد ابن خزیمه رحمته الله علیه یو روایت سره په خپل

(۱) انظر مصنف بن ابی شیبه ج/ ۱، ص (۳۹۰)، طبع حیدر آباد دکن بهارت کال ۱۳۸۶ هجری.

(۲) ص ۷۰ و ۷۱، باب فی وضع الیدین تحت السرة، ۱۲.

(۳) قال النمار دینی ((مومل هذا قبل انه دفن کبه فکان یحدث من حفظه فکثر خطاؤ کذا ذکر صاحب الامال))
وفي المیزان قال البخاری منکرات الحديث وقال ابو حاتم کثیر الخطا قال ابو زرعه فی حديثه خطا کثیرا (ملخصا
من آثار السنن ص ۶۵، باب فی وضع الیدین علی المصدر).

(۴) (۲۰۶/۹)

صحیح کنبی ذکر کول د تصحیح برابر وو ، په دې وجه دوی ((رواه بن خزيمه و صححه)) اولیکل . مونږ دا خبره مخکښې صرف دخپل قیاس نه کوله . خو اوس الحمد لله څو کاله مخکښې د صحیح ابن خزيمه دوه جلدونه چاپ شو او اخستلو ته تیار دی . دې ته په رجوع کولو سره ددې قیاس پورا تصدیق اوشو . ځکه چې امام ابن خزيمه رحمه الله په دې کنبی دا حدیث مبارک د مومل بن اسحاق په سند سره تخریج (ذکر) کولو نه بعد په دې سکوت کړې دی . وضاحت سره نې ددې تصحیح نه ده کړې . (۱) او په یو حدیث مبارک باندې د حافظ ابن خزيمه سکوت ددې د صحیح کیدو دلیل نه دی . ځکه چې ددوی طرز دادي چې دوی دامام ترمذی رحمه الله په شان حدیث مبارک حیثیت بیانوي .

په دې وجه په یو حدیث مبارک باندې ددوی د صرف سکوت نه ددې حدیث صحت نه لزمیږي ، خاص کر چې کله دا د مومل بن اسحاق په شان د ضعیف راوی تفرد وی . د حضرت وائل دا حدیث مبارک په کتابونو دا حدیثو کنبی د ثقاتو نه هم روایت شويدي چې دوی کنبی یو هم د ((علی الصلر)) زیاتې نه نقل کوي . لکه علامه نیموی رحمه الله په آثار السنن (۲) کنبی د ابوداؤد ، نسائی ، ابن ماجه اود مسند احم و غیره حواله سره د حضرت وائل بن حجر دا حدیث مبارک په ډیرو سندونو سره نقل کړې دی . ددې نه سوا مسند ابوداؤد او د طیالسی (۳) او صحیح ابن حبان (۴) کنبی ددې نورې طریقې هم دی . په دې کنبی په یو طریقه باندې هم په سینه د لاسونو ایښودلو ذکر نه دي شوي . بلکه علامه ابن القیم هم په اعلام الموقعین کنبی په دې وجه ددې ټولو راویانو په مقابله کنبی د مومل په شان ضعیف راوی تفرد دلیل نشي کېدې . پاتې شو د مسند بزار روایت چې هغې کنبی د ((عند صدره)) الفاظ راغلي دي . نو ددې مدار په محمد بن حجر باندې دی . حافظ ذهبی رحمه الله ددې باره کنبی لیکي ((له متاکم)) (۵) ، پدې وجه دا روایت هم قابل استدلال نه دی .

امام الشافعی رحمه الله په سند احمد کنبی د حضرت هلب رحمه الله د یو روایت نه هم استدلال کوي چې ((کان النبی صلی الله علیه و آله ینصرف عن یمنه و عن شماله و یضع هذه علی صدره)) ددې جواب دادي چې علامه نیموی رحمه الله په آثار السنن (۶) په مضبوطو دلائلو سره ثابت کړې دی چې ددې روایت په الفاظو کنبی تصحیف شوي دي . اودا په اصل کنبی ((یضع هذه علی هذه)) وو

(۱) صحیح ابن خزيمه (ج/۱ ، ص/۲۴۳) رقم الحديث ۴۷۹-

(۲) رواه احمد بن طریق عبدالله بن الوليد عن سفيان عن عاصم واحمد والنسائي من طريق زائدة عن عاصم وابوداؤد وابن ماجه من طريق بشر بن الفضل عن عاصم ، وابن ماجه من طريق عبدالله بن ادریس ، واحمد من طريق عبدالواحد وزهير بن معاوية وشعبة عن كلهم بغيره هذا الزيادة (ملخصا من آثار السنن ص/۶۵)-

(۳) فاخرجه من طريق سلام بن سليم عاصم (ص/۱۳۷) حديث نمبر ۱۰۲۰-

(۴) فاخرجه من طريق شعبه عن سلمة بن كهيل حجر بن العيس عن علقمة عن وائل (موارد الظمان ص/ ۱۲۴) ،

رقم الحديث نمبر ۴۴۷-

(۵) كما نقل الهيثمي في الروايد (ج/۲ ، ص/۱۳۵) باب صفة الصلوة والتكبير فيها-

(۶) ص/۶۷ ، ۶۸-

اودا چا په غلطۍ سره ((يضع هذه على هذه)) کړې دي ، په دې وجه ددې روایت نه هم استدلال صحیح نه دي
 دشوافعو یو استدلال په سن بیهقي کښې د حضرت علي عليه السلام یو اثر دي . چه هغوی د قرآن پاک ددې آیت مبارک ((فصل لربك وانحر)) په تفسیر کولو کښې فرمایلی دی چه ((وضع يده اليمنى على وسط يده اليسرى ثم وضعها على صدره)) (بیهقي ج/٢، ص/٣٠) خو علامه مازدینی رحمته الله په الجوهر النقي کښې ثابت کړیده چه ددې روایت په سند او متن دواړو کښې د اضطراب دي . امام بیهقي د آیت هم دا تفسیر د ابن عباس رضي الله عنه نه هم نقل کړې دي خو ددې په سند کښې روح المسیب دي چه دده په باره کښې د ابن حبان قول ((يروى الموضوعان لا تل الروایت عنه (الجوهر النقي ٣٠٠٢) او علامه ساعتی دمسند احمد د تبویب په شرح کښې لیکلی دی چه ((نسبة هذا التفسير الى علي و ابن عباس لا تصح كما قال ابن كثير والصحيح نحو البدن)) (الفتح الرباني ص/١٧٤، ج/٣)

داضافه لاندل * دا حنوفو د ټولو نه اول دلیل د اوائل دمصنف ابن ابی شيبه والا روایت دي ((قال رايت النبي صلى الله عليه وسلم يضع يمينه على شماله في الصلوة تحت السرة)) (١)
 خو دا چه د احقر په نظر کښې ددې روایت نه استدلال کمزوري دي . اول خو ددې په وجه چه دې روایت کښې د ((تحت السرة)) الفاظ دمصنف ابن ابی شيبه (٢) په مطبوعه نسخو کښې نه ملاوېږي . اگر چه علامه نيموي رحمته الله په آثار السنن کښې د مصنف د ډيرو نسخو حواله ورکړېده چه دوی کښې دا زیاتې ذکر دي . بیا هم دا زیاتې په بعضو نسخو کښې کیدل او په بعضو کښې نه کیدل دا مشکوک جوړوي . داشان د حضرت وائل دا روایت مضطرب المتن دي خکه چه بعضي کښې ((على صدره)) (٣) او په بعضو کښې ((عند صدره)) (٤) او په بعضو ((تحت السرة)) (٥) روایت دي او ددې شدید اضطراب په صورت کښې چاله هم ددې استدلال نه دی کول پکار .
 دا حنوفو بل استدلال د سنن ابی داؤد په بعضو نسخو کښې د حضرت علي عليه السلام اثر دي . (٦) چه ((ان من السنن وضع الكف على الكف في الصلوة تحت السرة)) (٧) دا روایت د ابروداد

(١) كما في آثار السنن (ص/٦٩) باب في وضع اليدين تحت السرة -

(٢) (ج/١، ص/٣٩٠، كتاب الصلوة وضع اليدين على الشمال في الصلوة (طبع حيدرآباد هند) -

(٣) كما في آثار السنن (ص/٦٣) باب في وضع اليدين على الصدر نقلا عن صحيح ابن خزيمة. قال النيموي (٤) ساه نظر وزيادة على صدره غير محفوظة (مرتب عفى عنه) -

(٥) قال النيموي (٦) خرج ابن خزيمة في هذه الحديث على صدره واليزار عند صدره آثار السنن ص/٦٥، طبع الكعبة الاممية ملتان ١٢٠٢، مرتب عفى عنه) -

(٦) كما في أكثر نسخ مصنف ابن ابی شيبه. قاله النيموي انظر آثار السنن (من ص/٦٩ الى ص/٧١، مرتب عفى عنه وعن كاتبه) -

(٧) كما نقل البنوري في معارف السنن (ج/تسهيل*، ص/٤٤١، ٤٤٤) -

او ابن الاعرابی والا نسخو کنبی نشته ((کماذا فی المجهود)) . دا شان داپه مسند احمد (ص ۱۱۱، ج ۱) او په بیهقی (ص ۳۱، ج ۲) کنبی روایت دي او په اصول حدیث کنبی دا خبره ثابت ده چه کله یو صحابی یو علم ته سنت او وائی نو دا حدیث د مرقوع په حکم کنبی کیږي . اگر چه ددي روایت مدار په عبدالرحمان رضی الله عنه او ابن اسحاق رضی الله عنه باندې دي چه ضعیف دي خو ددي تائید د صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو په آثارو سره کیږي . په دي وجه ددي نه استدلال کول صحیح او درست دي لکه د حضرت ابو مجلز رضی الله عنه ، حضرت انس رضی الله عنه ، او حضرت ابو هريره رضی الله عنه وغیره هم آثار په ((الجوهر النقی)) (۱) او په ((منصف ابن ابی شیه)) (۲) کنبی کتلې شی . دا ټول آثار د احنافو تائید کوي .

شیخ ابن همام په فتح التقدير کنبی فرمائی چه د روایاتو د تعارض په وجه مونږ قیاس ته رجوع او کړه . نو هغه هم د احنافو تائید کوي . ځکه چه په نامه باندې لاسونه تړل د تعظیم سره زیات مناسب دي . البته بنځو لره په سینه باندې لاسونو تړلو ته ځکه ترجیح ورکړي شوي ده چه په دي کنبی ستر زیات دي . والله اعلم .

باب ماجاء فی التکبیر عند الركوع والسجود

کان رسول الله ﷺ یکبر فی کل وضع ورفع

دا په تغلیب باندې او محمول دي ځکه چه ((رع من الركوع)) په وخت په اتفاق سره د تکبیر ځانې تحمید مسنون دي . او اوس په دي خبره اجماع منعقد ده چه ددي یو ځانې نه علاوه دهر حفص او دهر رفع په وخت دي تکبیر او وئيلي شی . البته په شروع کنبی دي باره کنبی څه اختلاف وو . لکه بعضي حضرات رکوع ته دتللو په وخت کنبی شروع نه وائی . امام ترمذی دا باب هم دهغوی په تردید ی قائم کړي دي . ددي حضراتو دا خیال وو چه حضرت عثمان رضی الله عنه ، حضرت معاویه رضی الله عنه ، زیاد بن ابی سفیان رضی الله عنه او نور بنو امیه عند الحفص تکبیر نه وئيلو . خو حضرت شاه صاحب رحمته الله ددي وجه دا بیان کړي ده چه په حقیقت کنبی به حضرت عثمان رضی الله عنه د حفص په وخت کنبی تکبیر ډیر رو وئيلو . او ددي نه بعضو خلکو دا خیال او کړو چه دوی به بالکل تکبیر نه وئيلو او حضرت معاویه رضی الله عنه هم ددي مطابق ددوی اقتداء او کړه . او زیاد د حضرت معاویه رضی الله عنه . خوروستو دا زیاتو احادیثو او

(۱) وايضا اخرجه ، ابن ابی شیهه فی مصنفه (ج ۱/ حضور نبی کریم ، ص ۳۹۱) وضع اليمين على الشمال بهذه الالفاظ عن علي قال من سنة الصلوة وضع الايدي تحت السرة ، ۱۲ ، مرتب عافاه الله -

(۲) عن ابی هريرة قال وضع الكف على الكف وضع الصلوة تحت السرة ، وعن انس قال ثلاث من خلاق النوبة تعجيل الاقطار وتأخير السجود ووضع اليد اليمنى على اليسرى في الصلوة تحت السرة مخلصا من الجوهر النقی على السنن الكبرى للبيهقي (ج ۲ ، ص ۳۱ ، ۳۳) باب وضع اليدين على الصدر في الصلوة ۱۲ رشيد اشرف عفا الله عنه -

(۳) حدثنا يزيد هارون قال اخبرنا الحجاج بن حسان قال سمعت ابا مجلز اوسالته قال قلت كيف يضع قال يضع باطن كيف يمينه على ظاهر كف شماله ويجعلها اسفل من السرة . وعن ابراهيم قال " يضع يمينه على شماله في الصلوة تحت السرة انظر مصنف ابن ابی شیهه (ج ۱ ، ص ۳۹۰ ، ۳۹۱) وضع اليمين على الشمال ۱۲ مرتب عفی عنه -

دو پیرو صحابه کرام رضی الله عنهما د تعامل په بناء په دې باندې اجماع منعقد شوه چه عند الخفض به هم تکبیر ونیلې کیږي.

باب رفع الیدین عند الركوع

رفع یدین عند التحریمة د ټولو په نزد متفق علیه دی چه مشروع دی ، صرف دشیعہ حضراتو فرقه زیده په ددې قائل نه دی ، داشان رفع الیدین عند السجود وعند الرفع منه په اتفاق سره متروک دی . البته رفع یدن عند الركوع وعند الرفع منه کښې اختلاف دي . چه شوافع او حنابلہ په دې دواړو موقعو د رفع قائل دي او د محدثینو یو لونی جماعت هم ددې حامی دي . او د امام ابوحنیفه رضی الله عنه او د امام مالک رضی الله عنه مسلك د ترك رفع دي . اگر چه د امام مالک نه یو روایت د شوافعو مطابق دي . خو خپله امام شافعی رضی الله عنه د امام مالک رضی الله عنه ترك د ترك رفع نقل کړې دي . او د امام مالک شاگرد ابن القاسم هم دا نقل کړی دی . داشان یو رشید مالک رضی الله عنه په ((بدایة المجتهد)) کښې هم دا د امام مالک رضی الله عنه مختار قول گرزولی دي . لکه د مالکیو په نزد دمفتی به قولف ترك رفع ده .

دلته دي دا وضع وی چه دا اتمو اربعه په مینځ کښې دا اختلاف صرف د افضلیت او عدم افضلیت دي نه د جواز او عدم جواز . نو دواړه طریقې د فریقینو په نزد بلاکراهت جائز دي . البته محدثینو کښې امام اوزاعی رضی الله عنه ، امام حمیدی رضی الله عنه او امام ابن خزیمه رفع یدین نه واجب وانئى . ((ذکره الحافظ فتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۴) خو چه کله په دې مسئلو د مناظرو طوفان راوچت شو او اوږده بحثونه پرې شروع شو او د فریقینو طرفنه غلو او شدت اختیار شو نو بعضو شوافعو په ترك رفع باندې د فساد حکم او کړو . او په احنافو کښې صاحب د ((منیة المصلی)) رفع یدین ته مکروه اولیکل . خو حقیقت هغه دي چه مونږ بیان کړو چه نه د شوافعو په مسلك کښې ترك رفع یدن مفسد د صلوۍ دي او نه د احنافو په نزد رفع یدین مکروه دي .

ترخوچه د روایتونو تعلق دي ، حقیقت دادي چه د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم نه رفع یدین او ترك رفع دواړه دي .

حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د ((رفع الیدین)) په مسئله یو مستقلة رساله ((نیل الفرقین فی رفع الیدین)) په نامه لیکلې ده . په دې کښې هغوی لیکلی دی چه درفع یدین احادیث معنی ش متواتر ده او د رفع احادیث عملامتواتر دي یعنی په ترك رفع باندې تواتر بالتعامل موندلې کیږي . ددې دلیل دادي چه دعالم اسلام دوه لونی مرکزونه یعنی مدینه منوره او کوفه تقریباً بلا استثناء په ترك رفع عمل کوی .

دمدینې منورې د ترك رفع په تعامل دادي چه علامه رشید رحمته الله علیه په " بدایة المجتهد " کښې لیکلی دی چه امام مالک رضی الله عنه د ترك رفع ملک د وجه د تعامل د اهل مدینه نه اختیار کړو . او د اهل کوفه د تعامل دلیل دادي چه محمد بن نصر مروزی شافعی رحمته الله علیه لیکي چه ((ما اجمع مصر من الامصار علی ترک رفع الیدین ما اجمع اهل الکوفه)) او د کوفې د علمی حیثیت بیان په مقدمه کښې شوې دي . په دې وجه کله چه دعالم اسلام دا دوه عظیم مرکزونه په ترك رفع عمل کولو نو ددې نه تواتر بالتعال ثابت شو .

امام شافعی رحمته الله علیه د اهل مکه د تعامل اعتبار کړې دي ، دي باره کښې حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه دا خیال ظاهر کړې دي چه دا عمل د حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی الله عنه د عهد خلافت نه شروع

شوی دې ځکه چه هغه درفع یدین قائل وو اودهغوی دوجې نه په ټولو اهل مکه کښې درفع یدین رواج جوړ شو.

ترڅو چه درفع یدین ثبوت دې ، احناف ددې منکر نه دی ، البته چه کوم حضرات دا وائی چه تر رفع ادا حیثونه ثابت نه ده ، په دلائلو سره دهغوی تردید ضرور کوی خو دې سره حنفیه داهم منی چه اسناد په لحاظ سره دهغه احادیثو تعداد زیات دې چه کومو کښې درفع یدین تصریح ده او ددې په مقابل کښې دهغه احادیثو شمیر کم دې چه کومو کښې ترک درفع تصریح شوی ده . خو په دې مقام حضرت شاه صاحب په "نیل الفرقان" کښې فرمایلی دی چه دلته دا خبره نه دی هیرول پکار چه د قائلینو دعدم رفع مسلک عدم دې او په دې لحاظ سره هغه دلائل هم ددوی دلیل دی چه کوم صفت صلوة بیانوی . خو درفع او د ترک رفع نه ساکت دی ، په دې وجه که رفع یدین وی نو د صفت صلوة د بیانولو وخت کښې ادا حیث به ددوی نه ساکت نه وی نو که حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه دا تحقیق واخستی شی نو د قائلین دعدم رفع مؤید روایتونو تعداد ادا حیث درفع نه هم زیاتیری .

حنفیه خو رفع یدین ثابت منی . په دې وجه هغوی درفع یدین په روایتونو څه جرح نه کوی ، په دې وجه د رفع په مسئله زمونږ دراتلونکی بحث غرض داثباتول نه دی چه رفع یدین ناجائز دی یا ادا حیثونه ثابت نه دی بلکه څمونږ غرض صرف داثباتول دی چه ترک رفع هم ادا حیثونه ثابت دی او دا طریقه راجع او افضل ده .

امام بخاری رحمته الله علیه په "جزء رفع الیدین" کښې دا دعوی کړې ده چه په ترک رفع باندې څه ح حدیث مبارک سنداً ثابت نه دې . خو ددې حقیقت دادي چه امام بخاری رحمته الله علیه تسامح کړې ده . په دې وجه ډیر کبار او محدثینو ددې تردید کړې دې . واقع دادی چه دترک رفع په ثبوت کتر احادیث شته دې نو دلته مونږ د ټولو نه وړاندې هغه ذکر کوو .

دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت "دټولونو نه رومښی روایت دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې چه کوم اکثر اصحاب سنن و روایت کړې دې چه ((عن علقمة قال قال عبدالله بن مسعود رضی الله عنه الا اصلی بکم صلوة رسول الله صلی الله علیه وسلم فلی یرفع یدیه الا فی اول مرة)) (۱) چه دا حدیث مبارک داحنافو په مسلک باندې صریح هم دې او صحیح هم خو پدې باندې د مخالفینو د طرفه کتر اعتراضونه شوی دی .

① امام ترمذی رحمته الله علیه په دې باب کښې د عبدالله بن مبارک قول نقل کړې دې فرمائی چه ((قد ثبت حدیث من یرفع و ذکر)) (۲) ددې جواب دادي چه په حقیقت کښې دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه په ترک رفع کښې ده حدیثونه روایت شوی چه ید الفاظ دادی چه ((ان النبي صلی الله علیه وسلم لم

(۱) لفظه للترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۵۸) باب رفع الیدین عندالركوع ، وانظر سنن النسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۱) کتاب الامی باب الرخص فی ترک ذالک (الرفع عندالركوع) وسنن ابی داؤد (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۹) باب من لم ذکر الرفع عندالركوع ۱۲ مرتب تجاوز الله عن ذنوبه (وذنوبنا) .

(۲) انظر سنن النسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۱) باب رفع الیدین عندالركوع من الركوع ۱۲ ، مرتب عفی عنه - حدیث الزهري عن سالم عن ابيه ولم يثبت حدیث ابیگن مسعود رضی الله عنه ان النبي صلی الله علیه وسلم لم یرفع الا فی اول مرة .

يرفع الا في اول مرة)) (۱) اود بيل القاض دادې چه ((الا اصلي بك صلوة رسول الله ﷺ
فصلي فلم يرفع يديه الا في اول مرة)) (كما ذكر) نو دحضرت عبدالله بن المبارك قول
رومبي روايت په باره كښي دې چه دا ثابت نه دي ددوي روايت په باره كښي چه دهغي
واضح دليل دا دي چه په سنن نسائي (۲) كښي هم دا حديث مبارك په خپله دحضرت عبدالله
بن مبارك نه دا شان روايت دي چه

اخبرنا سويد بن نصر حدثنا عبدالله بن المبارك عن سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن
بن الاسود عن غلقمة عن عبدالله قال : الا اخبركم بصلوة رسول الله ﷺ قال فقام يديه اول
مرة ثم لم يعد)) ثابته شوه چه دعبدالله بن مبارك قول د رومبي روايت متعلق نه ددويم په باره
كښي دي . په دې وجه ددې قول په دې دويم روايت لگول صحيح نه دي ، هم دا وجه ده چه
امام ترمذي رحمه الله هم د عبدالله بن مبارك رحمه الله داقول نقل كولو نه پس په مستقل سند سره ((
الا الى بكم)) والا روايت نقل كړې دي او مخكښي فرمائي چه ((وفي الباب عن البراء بن
عازب قال ابو عيسى حديث ابن مسعود حسن وبه يقول غيركم واحد من اهل العلم من
اصحاب النبي ﷺ والتابعين و هو قول سفيان واهل الكوفة)) .

ددې نه معلوم شو چه دا بن مسعود رحمه الله حديث مبارك په خپله دامام ترمذي رحمه الله په نظر
كښي قابل د استدلال دي بلكه د جامع ترمذي د عبدالله بن سالم المصري والا په نسخه
كښي (چه كوم د بيرجهنډيو سند په كتب خانه كښي شته دي) د عبدالله بن المبارك په قول
باندي باب ختم شو . او ددې نه پس يو بل باب ئې قائم كړې دي چه ((باب من لم يرفع يديه
الا في اول مرة)) اودې كښي وائي چه د حضرت عبدالله بن مسعود رحمه الله ((الا اصلي بكم))
والا حديث مبارك نقل كړې دي . ((وهو الموافق لعادته في السائل الخلافة بين الحجازيين
والعراقيين بافراد الباب لكل منهم)) حكاه الشيخ البصري في معارف السنن (۳) دې نه صفا
واضح شو چه د عبدالله بن مبارك قول ددويم روايت په باره كښي دي .

(۱) تعليقات اثار السنن ص / ۱۰۴) باب ترك رفع اليدين في غير الافتتاح -

(ج / ۱ ، ص / ۱۵۸) باب ترك ذلك (اي الرفع للركوع) ۱۲ مرتب عافاه الله -

(ج / ۲ ، ص / ۴۸۳) دحضرت مولانا بنوري رحمه الله دقول تائيد ددې نه هم كښي چه د امام ترمذي رحمه الله

عادت دادې چه هغه دهر باب لاندي ديو دوه احاديثو نه پس ((وفي الباب عن فلان وفلان)) وائي
نوددې باب متعلق نور احاديثو ته هم پرې اشاره او كړې او په متعلقه حديثونو ته اشاره كولو كښي
ددوي طريقه چه دهر باب لاندي صرف يرو ځل د وفي الباب عنوان راوړي خودباب رفع اليدين
عندالركوع لاندي امام صاحب رحمه الله دوه ځله د وفي الباب ذكر كړې دي ، يو دحضرت ابن عمر رضي الله
درفع اليدين والا روايت نه پس او ددې لاندي تمام د رفع اليدين والا روايتونو حواله او د وفي الباب
بل عنوان دحضرت ابن مسعود رحمه الله دترك رفع والا حديث مبارك نه پس دي ، اوددې لاندي دحضرت
براء بن عازب روايت حواله ده چه كوم د ترك رفع متعلق دي . ددې نه دا خبره معلومېږي چه په حقيقت
كښي د عبدالله بن مبارك رحمه الله په قول باندي دباب رفع اليدين عندالركوع ختم شو . او رومبي وفي
الباب هم ددې متعلق وو . اوددې نه پس دويم باب من لم يرفع يديه الا في اول مرة ووجه دهغي دپاره ((
وفي الباب عن براء بن عازب)) فرمائيلى دي ، والله اعلم مرتب تجاوز الله عن ذنبه وذنبنا الجلى والخفى

④ دویم اعتراض په دې حدیث مبارک باندې د اکیرې چه ددې حدیث مبارک مدار په عاصم بن کلیب باندې دې او دا د دوی تفرد دې. خو ددې جواب دادې چه اول خو د عاصم بن کلیب د مسلم دروایتونو نه دې او ثقه دې. په دې وجه ددوی تفرد مضرت نه دې. بل امام ابوحنیفه رحمته الله علیه ددوی متابعت کړې دې لکه په مسند امام اعظم رحمته الله علیه (۱) کښې د حدیث مبارک ((
 حماد عن ابراهيم عن الاسود)) په طریق روایت کړې دې او دا سلسله الذهب ده.

⑤ دریم اعتراض دا کیرې چه ددې حدیث مبارک د عاصم بن کلیب نه روایت کولو کښې سفیان دې او ددوی نه روایت کولو کښې وکیع متفرق دې. ددې نه جواب دادې که سفیان اود وکیع پشان ائمه حدیث تفرد هم رد کړې شی نو دنیا کښې به بیا دجا تفرد قابل قبول وی؟ اود امام ابوحنیفه رحمته الله علیه په طریق کښې خو نه سفیان شته دې او نه وکیع، اود سفیان نه روایت کولو کښې خود وکیع دمتفرد کیدو هډو سوال نه پیدا کیرې ځکه چه ددې ډیر متابعت شته دې لکه نسائی (۲) عبدالله بن مبارک او ابوداود (۳) اود معاویه، خالد بن عمر اود ابوخیف و غیره دوکیع متابعت کړې دې.

⑥ څلورم اعتراض داشوبدې چه د عبدالله الرحمان بن الاسود سماع د علقمه نه نشته خو ددې جواب دادې چه عبدالرحمان بن الاسود د ابراهیم نخعی رحمته الله علیه معاصرت کافی دې. په دې وجه دا حدیث مبارک صحیح علی شرط مسلم دې. علاوه ددې نه امام ابوحنیفه دا حدیث مبارک د عبدالله الرحمان بن الاسود په خاتې د ابراهیم نخعی رحمته الله علیه نه روایت کړې دې او د علقمه نه ددوی سماع د شبه نه پاکه ده.

⑦ پنځم اعتراض امام بخاری رحمته الله علیه په ((جزء رفع الیدین کښې کړې دې چه دا حدیث مبارک معلول دې اود معلول کیدو وجه ئې داده چه دې روایت کښې د ((ثم لم یعد)) زیاتې د عاصم بن کلیب په شاگردانو کښې صرف د سفیان ثوری رحمته الله علیه نه نقل کوي. ((کما فی روایة النسائی)) او د عاصم بن کلیب د یو بل شاگرد عبدالله بن ادریس رحمته الله علیه په کتاب کښې د ازیاتي نشته. ددې جواب خو دادې که دا زیاتي ثابت نشي نو بیا هم دا خافو ډپاره څه مضرت نه دی. ځکه چه ددوی استدلال ددې نه بغیر هم پورا کیدې شی خو حقیقت دادې چه دا زیاتي ثابت دې ځکه چه دا د سفیان ثوری رحمته الله علیه زیاتي دې او سفیان ثوری رحمته الله علیه د عبدالله بن ادریس په مقابل کښې احفظ دې. ((ویا للعجب سفیان اذ روی لهم الجهر بأمن کان احفظ الناس ثم اذا ترك الرفع صار نسی الناس ؟))

⑧ آخر کښې ابویکر بن اسحاق شافعی رحمته الله علیه په طور د اعتراض دا وئیلی دی چه څنگه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته د تطبیق فی الركوع نسخ علم نه وو شوي دا شان درفع الیدین په مسئله کښې هم دې لا علم پاتې شوي دې یا ددوی نه سهوه شوې ده. خو دده دگستاخی اعتراض لغویت دومره بیکاره دی چه د جواب ورکولو ضرورت نشته ځکه چه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه ته د عدم علم نسبت کول په خپله د معترض وقار مجروح کوي.

(۱) جامع المسانید (ج/ ۱، ص/ ۳۵۵) الباب الخامس فی الصلوة الثالث مرتب عفی عنه -

(۲) (ج/ ۱، ص/ ۱۵۸) باب ترك ذلك (ای الرفع للركوع) -

(۳) (ج/ ۱، ص/ ۱۰۹) باب من لم يذكر الرفع عند الركوع -

حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه ظاهره ده چه ((افقه الصحابه)) او ((حبر الامت)) دی او په کلو نونې د حضرت نبی کریم صلی الله علیه و آله پسي مونځ کولو. او حضرت ابن عمر رضی الله عنهما به ماشومانو په صف کښي اودريدو. په دې وجه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه ته د عدم علم اود سهوی نسبت د تحکم محض نه سوا هيڅ هم نه دی.

په دې وجه صحيح داده چه د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په حديث باندې غاڼد کيدو والا ټولو اعتراضونه غلط دی، هم دغه وجه ده چه دا حديث مبارك ديرو محدثينو صحيح يا حسن گرځولی دی چه هغوی کښي امام ترمذی رحمته الله عليه، علامه ابن عبدالبر رحمته الله عليه، علامه ابن حزم رحمته الله عليه او حافظ ابن حجر وغيره هم داخل دی. پدې وجه ددې حديث مبارك په قابل استدلال کيدو کښي هيڅ شبه نشته دي.

حضرت براء بن عازب روايت "دا حنافو دويم دليل د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه روايت دي ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله کان اذا فتح الصلوة رفع يديه الى قريب اذنيه ثم لا يعود)) ددې حديث مبارك په سند گنر اعتراضونه شوی دی.

① يو دا چه امام ابو داود دا ضعيف گرځولې دي لکه فرمائي چه ((قال ابوداود هذا الحديث ليس بصحيح)) خو ددې جواب دادې چه امام ابوداود دا حديث مبارك په درې طريقو ذکر کړې دي چه دې کښي په دريمه طريقه يو راوی محمد بن عبدالرحمان ابن ابی ليلى دي چه ضعيف دي. امام ابو داود رحمته الله عليه ((هذا الحديث ليس بصحيح)) وائی او صرف ددې طريق تضعيف نې او کړو اود شروع د دوه طرق په سند باندې نې هيڅ کلام نه دي کړي.

② بل اعتراض داشوي دي چه ددې حديث په آخر کښي د ((ثم لا يعود)) زياتي صرف د شريك تفرد دي لکه امام ابوداود ليکي چه ((روى هذا الحديث هشيم وخالد وابن ادریس عن يزيد ولم يذكروا)) ((ثم لا يعود))

د دې جواب دا دي چه شريك په دې د زيادت په روايت کښي متفرد نه دي بلکه د دوي ډير متابعات موجود دی حضرت شاه صاحب په ،، نيل الفرقيدین في رفع اليدين ،، کښي فرمائيلي دي چه حافظ مارديني په ،، الجوهر النقي ،، کښي نقل کړي دي چه په کامل بن عدی کښي هشيم او اسراييل بن يونس هم د زيادت ذکر کړي دي دغه شان په دارقطني او معجم طبرانی اوسط کښي حمزة الزيات د شريك متابعت کړي دي او پخپله په سنن ابی داود کښي هم دا روايت د ،، لايعود ،، زيادت سره د شريك نه علاوه د سفیان په طريق سره ذکر دي نو د شريك د تفرد اعتراض بې بنیاده دي.

دریم اعراض کولې شی چه سفیان بن عيينه قول دي چه يزيد بن ابی زياد ترکومي پوري په مکه کښي وو نو ترهغه وخته پوري نې د حضرت براء بن عازب روايت د ((ثم لايعود)) د زيادت

١) لفظ لا ي داود (ج/ ١، ص/ ١٠٩) باب من لم يذكر الرفع عند الرفع واخرجه الطحاوي في شرح معاني الآثار (ج/ ١، ص/ ١١٠) باب التكبير للركوع والتكبير للسجود والرفع من الركوع هل يعد ذلك رفع ام لا ؟ ايضا اخرجه ابن ابي شيه في مصنفه (ج/ ١، ص/ ٢٣٦) تحت باب من كان يرفع يديه في اول التكبير ثم لا يعود

نه بغیر روایت کولو بیا چه کله هغه کوفی ته راغلو نو هلته دوی د دې جملې روایت کول شروع کړل امام بیهقی د دې اضافې په پاره کښې د سفیان بن عیینه دا مقوله نقل کړې ده «اظن ان اهل الکوفة لقنوه فتلقن» لکه چه د کوفې خلقو د دې تلقین په ذریعه هغوی د دې زیادت په روایت کولو باندې مجبوره کړې وو.

دې اعتراض طرف ته امام ابوداود په دې الفاظو سره اشاره کړې ده «حدثنا عبدالله بن محمد الزهري نا سفیان عن یزید نحو حدیث شریک لم یقل» ثم لا یعود، قال سفیان قال لنا بالکوفة بعد، ثم لا یعود.

حضرت شاه صاحب رحمته الله په نیل الفرقه بن کښې د دې اعتراض مفصل جواب ورکړې دې . هغوی فرمائی چه د سفیان بن عیینه د دې قول نسبت صحیح نه دې . اول خو په دې وجه چه امام بیهقی د سفیان بن عیینه دا قول د محمد بن حسین الهریهاری او د ابراهیم الرماد په واسطه نقل کړې دې او دا دواړه راویان ډیر ضعیف دی . دهر بهاری پاره کښې حافظ ذهبی رحمته الله دبرقانی قول نقل کړې دې چه دې کذاب دې او د رمادی پاره کښې حافظ ذهبی رحمته الله په میزان الاعتدال کښې لیکي چه دې سفیان بن عیینه ته داسې اقوال منسوب کوی چه هغوی ندی کړي . په دې وجه دا روایت څه قابل اعتماد او قابل اعتبار نه دې .

ددې نه سوا تاریخی اعتبار سره دا خبره غلطه ده ځکه که دسفیان بن عیینه دا قول صحیح اومنلې شی نو ددې معلومیږي چه یزید بن ابی زیاد رومې په مکه مکرمه کښې اوسیدو . او روستو کوفی ته راغلو . حال ددې چه حقیقت دادی چه یزید بن ابی زیاد په کوفه کښې پیدا شوي وو . او هغه ټول عمر په کوفه کښې تیر کړې وو . پدې وجه داهل کوفه په تلقین سره د روایت بدلولو هیڅ مطلب نشی کیدی . ددې نه علاوه دا چه د یزید بن ابی زیاد وفات په کال ۱۳۶ هجری کښې شوې دې او دسفیان پیدائش په کال ۱۰۷ هجری کښې شوې دې یعنی د زیاد بن ابی زیاد د وفات په وخت کښې دسفیان بن عمر دیرش (۳۰) کاله یا یو کم دیرش (۲۹) کاله وو . اوپه خپله سفیان بن عیینه هم کوفی دې او ددوی پاره کښې دا خبره ثابت ده چه دوی مکې معظمې ته په کال ۱۶۳ هجری کښې تشریف اوري وو . نو معلوم شو چه سفیان کله مکې ته لاړو نو په هغه وخت کښې یزید بن ابی زیاد وفات شوې وو او دده د وفات اووشت کاله شوی وو . بیا دا څنگه کیدیشی چه سفیان بن عیینه دا حدیث مبارک د یزید بن زیاد نه په مکه مکرمه کښې واوري او دې نه پس په کوفه کښې هم ؟ په دې وجه سفیان ته ددې قول نسبت کول صحیح نه دی . خو په دې دا اعتراض کیږي چه امام ابوداود رحمته الله هم د سفیان د قول نه واقف معلومیږي ځکه چه دسفیان په طریق سره د روایت نقل کولو نه پس فرمائی چه ((قال سفیان قال لنا في الكوفة بعد) ثم لا يعود كما ذكرنا في ما سبق)) ددې نه معلومیږي چه دسفیان دا مقوله ثابته ده ، ددې جواب دادې چه دلته امام ابوداود کومه مقوله نقل کړې ده ، په هغې کښې د تلقین هیڅ صراحت نشته بلکه دا ممکن ده چه دا روایت په دوه قسمه روایت وی او اختصار یعنی د ((لا یعود)) د زیاتۍ نه بغیر ، او تفصیلاً یعنی د لا یعود د زیاتۍ سره او داسې ډیر کیږي چه یو راوی یو حدیث مبارک کله مختصراً روایت کوی او کله تفصیلاً . دلته هم صحیح داده چه یزید بن زیاد دا په دوه قسمه

روایت کوی لکه چه په سنن (۱) دارقطنی کنبی عدی بن ثابت نه دادپه دواړه قسمه روایت کړې دي او دا داسې کیدیشی چه دا ممکن ده چه د یو حج په موقع باندې دواړه یو ځای شوی وی. هلته سفیان بن عیینه دا حدیث مبارک د یزید بن ابی زیاد ته بغیر د زیاتنې نه اوريدلې وی او بیانی په دوباره کوفه کنبی ددې زیاتې سره اوريدلې وی. ((ولیس ذالسد اضطرابا ولا تلفتا واما هو اختصاره مرة و تفصیل اخری)).

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت *

دا حنوفو دریم داستدلال د حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما په حدیث مبارک دي چه طبرانی مرفوع (۱) او د ابن ابی شیبه (۲) موقوف روایت کړې دي. ((عن النبی صلی الله علیه و آله ترفع الایدی (۱) فی سبع مواطن افتتاح الصلوة، واستقبال البيت والصفاء والمروة والموقفین وعندی الحجر) لفظه للطبرانی) صاحب د هدایه هم ددې حدیث مبارک نه استدلال کړې دي چه په دې اوه (۷) مقاماتو کنبی د تکبیر افتتاح ذکر خوشته دي خو د رکوع او د رفع من الركوع هیڅ ذکر نشته. حضرت شاه صاحب په ((نیل الفرقین)) کنبی په (ص/ ۱۱۹) باندې ثابت کړی دی چه دا حدیث مبارک قابل استدلال دي.

خو په دې حدیث مبارک دوه اعتراضونه شوی دی. اول اعتراض دادې چه دا دالحکم عن المقسم په طریق سره روایت دي او محدثینو فرمائلې دی چه د حکم دمقسم نه صرف څلور حدیثونه اوريدلې دي او د حدیث مبارک ددغو نه نه دي.

حافظ زیلعی رحمته الله علیه اوبعضو نورو احنافو محدثینو ددې په جواب کنبی دا ثابت کړی دی چه حکم دمقسم نه ددې څلورو احادیثو نه سوا نور احادیث هم اوريدلې دي او د محدثینو دامقوله استقرائی ده لکه امام احمد رحمته الله علیه دداسې احادیثو شمیر پنځه خوندې دي او امام ترمذی رحمته الله علیه په خپل جامع کنبی داسې ډیر احادیث نقل کړی دی چه ددې پنځونه علاوه دي او حافظ زیلعی رحمته الله علیه په ((نصب الرایة (ج/ ۱، ص/ ۱۰۹) وما بعدها) کنبی نور احادیث هم شمار کړې دي. ددې نه معلوم شو چه د حکم سماع دمقسم نه صرف دې روایتونو کنبی منحصر نه دي. په دې وجه محض ددې استقراء په بناء دا حدیث مبارک نه شی رد کیدی.

پیا په دې دویم اعتراض داکیرې چه دا رفعا وقفا مضطرب دي. ددې نه جواب دا دي چه دا اضطراب نه دي بلکه حدیث مبارک په دواړو قسمونو روایت دي. او داسې ډیر کیرې چه یو صحابی بعضې وخت یو حدیث مبارک حضرت نبی کریم صلی الله علیه و آله ته منسوب کوی او بعضی وخت نه کوی. او طبرانی مرفوع حدیث مبارک د امام نسائی په طریق روایت کړې دي او ددې باره کنبی دا خبره معروفه ده چه ((انه لا یوری ساقطا ولا عن ساقط)) نو دا حدیث مبارک قابل استدلال دي.

(۱) (ج/ ۱، ص/ ۱۱۰) طبع المطبع الفاروقی (دهلی) باب ذکر التکبیر ورفع الیدین عند الافتتاح والركوع والرفع منه واختلاف الروایات مرتب -

(۲) مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۱۰۳) باب رفع الیدین فی الصلوة -

(۳) مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۱، ص/ ۲۳۶، ۲۳۷) من كان برفع یدیه فی اول تکبیرة ثم لا یعود -

(۴) و فی رواية لا ترفع الایدی الا فی سبعة مواطن حين یفتح الصلوة وحين یدخل المسجد الخواتم رواه الطبرانی فی الکبیر (کذا فی مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۱۰۲) کذا فی رواية مصنف بن ابی شیبه مرتب عفی عنه وغنا -

حضرت عباد بن ريس روایت * حافظ ابن حجر رحمته الله به ((المدراية في تحريج احاديث)) كنيي روایت نقل كړې دې چه ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله كان اذا افتح الصلوة رفع يديه في اول الصلوة ثم لم يرفعها في شيء حتى يفرغ)) (۱) حافظ ابن حجر رحمته الله ددې حديث مبارك نقل كولو نه پس ليكلي دي چه ((لينظر في اسناده)) حضرت شاه صاحب رحمته الله فرماني چه د حافظ ابن حجر رحمته الله ددې حكم تعميل او كړو. نو معلوم شو چه ددې تمام رجال ثقة دي. او د جمهورو په نزد زبير تابعي رحمته الله دي. په دې وجه دا حديث مبارك مرسل دي او مرسل خمونير او د جمهورو په نزد حجت دي. په دې وجه محض د مرسل كيدو په وجه حديث مبارك هيڅ اعتراض نشي كيدې. (۱)

حضرت جابر بن سمرة رحمته الله حديث مبارك * بعضو احنافو په صحيح مسلم كنيي روایت استدلال كړې دي ((قال خرج علينا رسول الله صلی الله علیه و آله فقال مالي اراكم رافعي ايديكم كانها اذنان خيل ثم اسكنو في الصلوة)) دا حديث مبارك د سند لحاظ سره صحيح دي. خو ددې باره كنيي حافظ ابن حجر رحمته الله په تلخيص الجبير (۲) كنيي د امام بخاري رحمته الله دا قول نقل كړې دي. ((من احتج بحديث جابر بن سمرة على منع الرفع عند الركوع فليس له حظ من العلم)) ځكه چه دا حديث مبارك رفع يدين عند السلام سره متعلق دي نه د عند الركوع سره، لكه صحيح مسلم (۳) كنيي ددې روایت بل طريق عبيد الله بن القبطية نه روایت دي. چه هغې كنيي دا تصريح ده چه دا حديث مبارك رفع اليدين عند السلام سره تعلق لري ((عن عبيد الله بن القبطية عن جابر بن سمرة قال كنا اذا صلينا مع رسول الله صلی الله علیه و آله قلنا السلام عليكم ورحمة الله، السلام عليكم ورحمة الله و اشار به يده الى اجناب فقال رسول الله صلی الله علیه و آله علام و نومون بايديكم كانها اذنان خيل ثم اسكنو في الصلوة)) ددې صراحت نه پس د حضرت جابر بن سمرة رحمته الله حديث مبارك به ممانعت د رفع اليدين عند الركوع باندې نشي محمول كيدې.

حافظ زيلعي رحمته الله به ((نصب الراية)) كنيي امام بخاري رحمته الله ددې اعتراض جواب وركولو كوشش كړې دي او فرمانيلى دي چه د ابن القبطية طريق رفع اليدين عند السلام سره تعلق ساتي او باطن طرق هر قسم رفع يدين سره اودې دليل دادي چه كومو طرق كنيي د رفع اليدين عند السلام تصريح نشته نو هغې كنيي د ((اسكنو في الصلوة)) جمله روایت ده او د ابن القبطية په طريق كنيي دا جمله نشته دي ځكه چه رحمته الله د سلام په وخت كنيي كوم

(۱) أخرجه البيهقي في الخلافات كما في نصب الراية (ج/ ۱، ص/ ۴۰۴) وفي نسخة المطبع العلوي (، ص/ ۲۱۰) -

(ج/ ۱، ص/ ۱۸۹) كتاب الصلوة باب الامر بالسكون في الصلوة والنهي عن الاشارة باليد و رفعها عند السلام -

(ج/ ۱، ص/ ۲۲۱) باب صفة الصلوة فصل فيما عارض ذلك (اي رفع اليدين عند الركوع) -

(ج/ ۱، ص/ ۱۸۹) باب الامر بالسكون في الصلوة والنهي عن الاشارة باليد و رفعها عند السلام -

عمل کبری هغه دخروج من الصلوة عمل دي ، او دي ته فی الصلوة نشی و نیلی . خو
دانصاف خبره داده چه دي حدیث مبارک نه داحنافو استدلال تشه او کمزوري دي ځکه چه
ابن القبطیه په روایت کښي د سلام په وخت چه کومه تصریح ده ددي موجود کي کښي دا
ظاهر او متبادر داده چه دحضرت جابر رضی الله عنه دا حدیث مبارک درفع عند السلام متعلق دي
او متن هم قریب قریب دي ، دبعد نه خالی نه دي حقیقت داده چه دحدیث یو دي او رفع
عند السلام سره متعلق دي ، د ابن القبطیه طریق مفصل دي او بل طریق مختصر دي او هم
مجمعل دي . په دي وجه دویم طریق په رومی طریق محمول کول پکار دی ، شاندهم دغه
وجه ده چه حضرت شاه صاحب رحمته الله دا حدیث مبارک دحقیقه پ دلائلو کښي ذکر نه کړو .

دصحابه کرامو رضی الله عنهم آثار او ه احنافو مسلک * دمرفوع احادیثو نه علاوه داحنافو دمسلك په تائید
کښي بی شمیره آثار د صحابه کرام رضی الله عنهم او د تابعینو ملاویری . لکه په طحاوی کښي
دحضرت اسود رضی الله عنه ، نه روایت دي چه ((قال رأيت عمر ابن خطاب رضی الله عنه يرفع يديه في اول
تكبيرة ثم لا يعود)) (۱) دي هم په طحاوی (۲) کښي دحضرت علي رضی الله عنه اثر هم دي ((ان
علياً كان يرفع يديه في اول تكبيرة من الصلوة ثم لا يرفع بعد)) داشان دحضرت عبدالله ابن
مسعود رضی الله عنه اثر دي ((عن ابراهيم قال كان عبدالله لا يرفع يديه في شئ من الصلوة الا في
الافتتاح)) (۳) داشان طحاوی کښي دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه چه درفع البدین
دحدیث مبارک راوی دي او چه دهغوی روایت قائلین رفع په نزد دتولونه زیات دي ،
دهغوی باره کښي روایت دي چه ((حدثنا ابن ابي داود وقال ثنا احمد بن يونس قال ثنا ابو بكر
بن عبياس عن حصين عن مجاهد قال صليت خلف ابن عمر فلم يكن يرفع يديه الا في التكبير

(۱) شرح معانی الآثار طبع المكتبة الرحيمية (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱۱) باب التكبير للركوع والتكبير للسجود والرفع
من الركوع هل مع ذلك رفع م لا ، وانظر مصنف ابن ابي شيبة (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳) من كان يرفع يديه في اول
تكبيرة ثم لا يعود ۱۲ مرتب عفی عنه) - هم په طحاوی کښي دحضرت علي رضی الله عنه اثر هم دي اثر (ج/ ۱ ،
ص/ ۱۱۰) باب التكبير للركوع والتكبير للسجود والرفع من الركوع هل ذلك رفع ام لا ، امام طحاوی
دحضرت علي رضی الله عنه ددي اثر ذکر کولو نه پس وړاندي فرمائی چه ((فان علياً لم يكن ليرى النبي ﷺ يرفع ثم
يتوك هو الرفع بعده الا وقد ثبت عنده نسخ الرفع فحديث علي اذا صح ففيه اكثر الحجة لقول من لا يرى الرفع
۱۲ مرتب عافاه الله) -

(۲) ، (۱۱۰۱۱) باب التكبير للركوع والتكبير للسجود والرفع من الركوع بل مع كل رفع ام لا ، امام
طحاوی دحضرت علي رضی الله عنه ددي اثر ذکر کولو نه پس فرمائی «فان علياً يمكن ليرى النبي صلى الله عليه
وسلم يرفع ثم ترك هو الرفع بعد الا وقد ثبت عنده نسخ الرفع فحديث علي اذا صح ففيه اكثر الحجة لقول
من لا يرى الرفع» -

(۳) شرح معانی والآثار (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱۱) باب التكبير للركوع الخ ، وانظر المصنف لابن ابي شيبة (ج/ ۱ ،
ص/ ۲۳۶) من كان يرفع يديه في اول تكبيرة ثم لا يعود ، والمصنف لعبد الرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۷۱) باب
تكبيرة الافتتاح ورفع اليدين رقم الحديث ۲۴۳۳ ، ۲۵۳۴ ، مرتب عفی عنه) -

الاولی من الصلوة) (۱) په دې بعضې حضرات اعتراض کوي چه ابوبکر بن عیاش آخری عمر کښې مختلط شوې وو. ددې جواب دادې چه ابوبکر بن عیاش دبخاری په راویانو کښې دې او آخری عمر کښې یې شکه مختلط شوې وو خودا حدیث مبارک ددوی د آخری عمر نه دې ځکه چه ددوی نه روایت کوونکي احمد بن یونس دې چه هغوی ددوی نه داخلاط نه مخکښې روایتونه اخستی دی.

پو اعتراض په دې باندې دا هم کیږي چه مجاهد دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما عمل دترك رفع الیدین نقل کوي. خو طاووس رضی الله عنه د مجاهد رضی الله عنه خلاف دحضرت ابن عمر رفع الیدین عند الركوع وعندالرفع منه (۲) هم روایت کړې دې چه کوم ددوی د مرفوع روایت مطابق دې البته ددې جواب کښې امام طحاوی رحمته الله علیه دواړو کښې دا تطبیق کړې دې چه حضرت ابن عمر به شروع کښې د خپل مرفوع روایت مطابق عمل کولو خو روستو چه کله دوی ته دا فضیلت دنسخ علم شوې وی نو دوی به رفع الیدین پریښودی وی. ددې نه علاوه مونږ په شروع کښې دا وئیلی دی چه رفع او ترك رفع دواړه ثابت اوجائز دی. په دې وجه که حضرت ابن عمر رضی الله عنهما کله په یو طریق او کله په بله طریق باندې عمل کولونو څه بعید نه دی.

خلاصه داده چه د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه پشان فقهاء چه کوم بلاشبه افقه الصحابه دی دترك عاملین وو. (۳) صحابه کرام رضی الله عنهم نه سوا دې شمیره تابعینو آثار هم داخلافو په تائید کښې دی چه کوم په مختلفو کتابونو دحدیث کښې ملاحظه کیدې شی.

دقائلین رفع الیدین دلائل

حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حدیث مبارک * د قائلین رفع یدین دتولو نه لوتي استدلال دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما حدیث دباب دې ((قال رأیت رسول الله ﷺ اذا افتتح الصلوة يرفع يديه حتى يجاوز منكبيه و اذا ركع و اذا رفع رأسه من الركوع اللفظ للترمذی)) (۱) تر څوپورې چه ددې حدیث مبارک دثبوت تعلق دې، مونږ ددې منکر نه یو بلکه بلاشبه دا حدیث مبارک اصح

(۱) طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۱۱۰) باب التکبیر للركوع للسجود الخ، وانظر المصنف لابن أبي شيبة (ج/ ۱، ص/ ۲۳۷) من كان يرفع يديه في اول مرة ثم لا يعود-

(۲) طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۱۱۰) باب التکبیر للركوع للسجود الخ، والمصنف لعبد الرزاق (ج/ ۲، ص/ ۶۹) باب تکیرة الافتتاح ورفع الیدین رقم الحدیث ۲۵۲۵، مرتب عفی عنه-

(۳) قال الترمذی الصحابة رضی الله عنهم ومن بعدهم مختلفون في هذا الباب واما الخلفاء الاربعة فلم يثبت عنهم رفع الایدی في غیر تکیرة الاحرام والله اعلم بالصواب وراجع التفصیل آثار السنن (ص/ ۱۰۴ الی ص/ ۱۱۱) باب ترك رفع الیدین في غیر الافتتاح مرتب عفی عنه-

(۴) واخرجه البخاری في صحيحه (ج/ ۱، ص/ ۱۰۲) باب رفع الیدین اذا کبر و اذا ركع و اذا رفع ومسلم في کتاب (ج/ ۱، ص/ ۱۶۸) باب استحباب رفع الیدین خذوا المنکبین مع تکیرة الاحرام والروع وفي الرفع من الركوع الخ، والنسائی في سننه (ج/ ۱، ص/ ۱۶۸) باب رفع الیدین للركوع خذوا المنکبین و ابو داود في سننه (ج/ ۱، ص/ ۱۰۴) باب رفع الیدین و ابن ماجه في سننه باب رفع الیدین اذا ركع و اذا رفع رأسه من الركوع و عبد الرزاق في اخرون مرتب تجاوز الله عنه ذنبه وذنبا الجلی والخفی)-

ما فی الباب دې او ددې سند سلسله الذهب ده. خو ددې سره دا فضیلت د قبول دپاره
احنافو دې حدیث مبارک لره ځکه چه ترجیح نه ده ورکړې شوې چه د رفع یدین په مسئله
کښې د ابن عمر رضی الله عنهما روایتونه دومره متعارض نه دی چه په دوی کښې یو ته ترجیح ورکول
مشکل دی، چه دهغې تفصیل لاندې بیانېږي دا روایت په شپږو طریقو سره روایت دې.

① مخکښې تیر شوی دی چه امام طحاوی د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه صرف د تکبیر افتتاح
په وخت د رفع یدین روایت کړې دې. (۱) د دې نه ښکاره معلومیږي چه په دې باره کښې به
د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه یو مرفوع حدیث ضرور وی لکه چه امام مالک په «المندونه
الکبری» کښې د حضرت ابن عمر یو مرفوع حدیث داسې روایت کړې دې چه هغې کښې
صرف د تکبیر افتتاح په وخت کښې د رفع یدین ذکر دې. ددې تائید په یو بل روایت سره
هم کیږي چه کوم امام بیقهی په خلاقیات کښې روایت کړې دې، په هغې کښې هم صراحت
دې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله د تکبیر افتتاح نه پس به د رفع الیدین اعاده نه کوله (۲)

② امام مالک رحمته الله علیه په موطا کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه یو مرفوع حدیث مبارک نقل
کړې دې ((ان النبی صلی الله علیه و آله کان اذا فتح الصلوة رفع یدیه حذو منکبیه و اذا رفع رأسه من
الركوع رفعها کذا ایضا)) (۳) دې کښې صرف دوه ځله رفع یدین ذکر دی یو د تکبیر
تحریمه په وخت بل د رفع من الركوع په وخت، اورکوع ته د تلو په وخت کښې د رفع یدین
ذکر نشته دې.

③ صحاح سته (۴) کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حدیث مبارک داشان راغلي دي چه دې
کښې به تکبیر تحریمه، رکوع اورفع من الركوع دې واړه ځایونو کښې رفع یدین ذکر دې.

④ صحیح بخاری (۵) کښې د ابن عمر رضی الله عنهما یو روایت داسې هم مروی دې چه هغې کښې په
خلور و ځایونو کښې د رفع یدین ذکر دې یو تکبیر افتتاح، دویم رکوع، دریم رفع من
الركوع په وخت کښې او خلورم ((و اذا قام من الركعتين)) یعنی د قعده اولی نه دپورته
کیدو په وخت کښې.

(۱) شرح معانی الآثار (ج/ ۱، ص/ ۱۱۰) باب التکبیر للکركوع والتکبیر للسجود و الرفع من الركوع هل مع
ذلك رفع ام لا ؟ مرتب - -

(۲) (۷۱/۱) کذا فی معارف السنن (۴۷۳/۲) مرتب -

(۳) أخرجه البيهقي في الخلافيات عن عبد الله بن عون الخزاز ثنا مالك عن الزهري عن سالم عن ابن عمر رضی الله عنهما ان
النبي صلی الله علیه و آله کان يرفع یدیه اذا فتح الصلوة ثم لا يعود کذا فی نصب الراية (ج/ ۱، ص/ ۲۱۰ طبع المطبع العلوي
هند) تحت عنوان ((احادیث اصحابنا مرتب عفی عنه وعنا)) -

(۴) موطا امام مالک (ص/ ۵۸) افتتاح الصلوة، بیا موطا امام مالک کښې په صفحه نمبر ۶۱ باندې
د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما عمل هم ددې روایت مطابق مروی دې، مرتب -

(۵) تولى حوالې مخکښې تیرې شوی دی، مرتب عفی عنه -
(ج/ ۱، ص/ ۱۰۲) باب رفع الیدین اذا قام من الركعتين -

۵) امام بخاری په ((جزء رفع الیدین)) (۱) کښې یو حدیث مبارک د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه داسې روایت کړې دې چه هغې کښې سجده ته د تللو په وخت کښې هم درفع یدین ذکر دې د ائشان په پنځو خایونو باندې رفع یدین ثابتیږي ،

۱) تکبیر افتتاح

۲) رکوع

۳) رفع من الركوع

۴) واذا قام من الركعتین

۵) وحین یهوی ساجداً

۵) امام طحاوی رحمته الله په مشکل الآثار (۲) کښې د حضرت ابن عمر مرفوع حدیث مبارک داسې روایت کړې دې چه دې ((عند کل خفض و رفع و رکوع و سجود و قیام و قعود و بین السجدتین)) کښې د رفع یدین ذکر موجود دې

د ائشان د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه درفع یدین باره کښې شپږ طریقې ثابتې شوي. امام شافعی رحمته الله په دغه روایتونو کښې په دریم روایت باندې عمل کوی او صرف یوه طریقه ئې اختیار کړه او نورې ئې پرېښودې سره ددې چه نور روایتونه هم قابل استدلال دي او صحیح یا از کم حسن اسانید سره سره ثابت دي . په دې وجه که احنافو په دې کښې رومبي قسم روایت اختیار کړو او یوه طریقه ئې خپله کړه نو صرف په دوی باندې ولې اعتراض کولې شی ؟ سره ددې چه احنافو سره د رومبي روایت د اختیارولو یو داسې معقول وجه هم شته دې چه دهغې نه دنورو روایتونو توجیه هم کیږي . او هغه دا چه په افعالو و صلوة کښې د غور کولو نه معلومیږي چه د مانځه احکام د حرکت نه روستو سکون ته منتقل کیږي . لکه اول منوخ کښې کلام کول جائز وو بیا منسوخ شو ، مخکښې عمل کثیر مفسد د صلوة نه وو بیا دا مفسد او گروزلې شو ، اول الفات جائز وو او بیا دا منسوخ شو ، ددې نه معلومیږي چه په شروع کښې رفع یدین هم په کثرت سره کیدل او دهر انتقال په وخت مشروع وه ، بیا دې کښې کمې اوشو او صرف په پنځو خایونو کښې ددې مشروعیت پاتې شو . بیا په کښې نور کمې اوشو او په څلورو خایونو کښې مشروعیت پاتې شو . بیا دې کښې کمې کیدو تر دې چه صرف د تکبیر افتتاح په وخت کښې باقی پاتې شو ، والله اعلم .

په دې بعضو شوافع دا اعتراض کوی چه امام بیهقی په خپل سنن کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت داسې نقل کوی ((عن ابن عمر ان رسول الله ﷺ کان اذا فتح الصلوة رفع

(۱) كما حكاها البوری رحمته الله معارف السنن (۲/ ۴۷۴) -

لوطا في المعجم الاوسط للطبرانی عن ابن عمر ان النبي ﷺ كان يرفع يديه عند التكبير للركوع الاوسط للطبرانی عن ابن عمر ان النبي ﷺ كان يرفع يديه عند التكبير للركوع وعند التكبير حين يهوي ساجداً قال الهنزي رواه الطبرانی في الاوسط وهو الصحيح خلاف التكبير للسجود واسناده صحيح ، مجمع الروايد ومنع الفوائد (ج ۲، ص ۱۰۲) باب رفع الیدین فی الصلوة ، رشید اشرف عفا الله عنه وعنه -

(۲) كما قلناه الحافظ في الفتح (ج ۲، ص ۱۸۵) ، كذا في معارف السنن (ج ۲، ص ۴۷۴) -

یدیه و اذا رکع و اذا رفع رأسه من الركوع وكان لا يفعل ذلك في السجود فزالست تلك صلوته حتى لقى الله تعالى (۱) ددی نه معلومیری چه د حضور نبی کریم ﷺ آخری عمل دی خله رفع یدین وو . اودا طریقہ د تولو طریقو دپاره ناسخ شوه . ددی جواب دادی چه د ((لست زالت تلك صلوته)) زیاتې ډیر ضعیفه بلکه موضوع دی . ددی وجه داده چه دی کښې عصمه بن محمد الانصاری او عبدالرحمان بن قریش راوی ضعیف او مستهم بالوضع دی . پدی وجه ددوی نه دروایت هېڅ اعتبار نشته دی . او څنگه کیدیشی چه دابن عمر رضی الله عنه نه ثابت دی چه هغوی د حضور نبی کریم ﷺ د وفات نه پس د تکبیر افتتاح په وخت رفع یدین کړی وو . او بیانې نه وو کړی (۲) که دا طریق منسوخ وې نو د حضور نبی کریم ﷺ د وصال نه پس به دوی داسې نه کول ، په دې اثر د ابوبکر بن عیاش رضی الله عنه ضعیف اعتراض کړی خو دهغې جواب مخکښې ورکړې شوي دي .

شافعيه دخپل مسلك په اثبات کښې نور ډیر روایتونه پیش کوی چه په دوی کښې مالک بن الحويرث رضی الله عنه ، (۳) حضرت ابو حمید ساعدي رضی الله عنه ، (۴) او حضرت وائل بن حجر رضی الله عنه وغیره روایتونه په طور خاص قابل ذکر دی . خو ځمونې ددی بحث کولو او ددی جواب ورکولو ته حاجت نشته ځکه چه مونږ د ثبوت رفع یدین انکار نه کوو . البته مونږ د ترك رفع یدین روایتونه د ډیرو وجوهاتو له کبله ترجیح ورکړې ده .

دترك رفع یدین د ترجیح وجوه

① دترك رفع یدین روایتونه او فق بالقرآن دی ځکه چه ارشاد دي دالله ﷻ دي چه ﴿ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴾ چه ددی تقاضا ده چه په مانځه کښې حرك کم نه کم وی ، پدی وجه کوموا حدیثو کښې حرکتونه کم وی او هغه به ددی آیت زیات مطابق وی .

② حضرت ابن مسعود رضی الله عنه روایت کښې څه اختلاف او اضطراب نشته ، نه دهغوی عمل ددی خلاف منقول دي بلکه هغوی نه صرف دترك رفع ثابت ده او دحضرت ابن عمر رضی الله عنه روایتونو کښې اختلاف هم دي او پخپله دهغوی نه ترك رفع هم ثابت ده .

(۱) ذکر النيمی فی آثار السنن (، ص / ۱۰۱ ، ۱۰۲) باب ما استدل به علی ان رفع یدین فی الركوع واجب علیه النبی ﷺ ما دام حیوان نقلا عن السنن الکبری للبيهقي وقال رواه البيهقي وهو حديث ضعيف بل موضوع مرتب عفی عنه) -

(۲) كما مر عن مجاهد باحالة شرح معاني الآثار (ج / ۱ ، ص / ۱۱۰) باب التکبير للركوع التکبير للسجود والرفع من الركوع هل مع ذلك رفع ام لا ، والنظر المتصف لابن ابي شيبة (ج / ۱ ، ص / ۲۳۲) من كان يرفع يديه في اول مرة ثم لا يعود مرتب عفی عنه) -

(۳) النظر صحيح البخاری (ج / ۱ ، ص / ۱۰۲) باب رفع یدین اذا کبر و اذا رکع و اذا رفع مرتب عفی عنه وعنا) -

(۴) طحاوی (ج / ۱ ، ص / ۱۰۹) باب التکبير للركوع والتکبير للسجود والرفع من الركوع هل مع ذلك رفع ام لا ، مرتب عفی عنه) -

(سنن ابی داؤد (ج / ۱ ، ص / ۱۰۵) باب رفع یدین) -

① واحادیثو د تعارض په وخت د صحابه کرام رضی الله عنہم تعامل ته ډیر اهمیت حاصل دي چه مونږ دا اوسورو نو د حضرت عمر فاروق رضی الله عنہ، حضرت علی رضی الله عنہ او د حضرت ابن مسعود رضی الله عنہ عمل تر رفع باندې مومو، لکه ددې حضرتانو اشار مخکېنې ذکر شوی دی. اودا درې واړه حضرات د صحابه کرام رضی الله عنہم د علومو خلاصه دي. ددوی په مقابلېل کېنې چه دچاته رفع منقول ده نو په هغوی کېنې زیات کشران صحابه کرام رضی الله عنہم دي. لکه حضرت ابن عمر رضی الله عنہما او حضرت ابن زبیر رضی الله عنہ.

② د مدینې والسواو کوفې والسو تعامل ترک رفع پاتې شوي دي، او په نورو ښارونو کېنې د رافعین اوتارکین دواړه موجود وو.

③ د مونږ په تاریخ باندې دغور کولو نه پس معلومیږي چه ددې افعال د حرکت نه سکون ته رامتقل کېږي. اودا امر هم د ترک رفع د ترجیح مقتضی دي. کما بینا فی ما سبق.

④ صحیح مسلم (۱) کېنې د جابر بن سمره رضی الله عنہ روایت دي چه ((قال خرج علينا رسول الله ﷺ فقال مالي اراكم رافعي ايديكم كالها اذ ناب عيل فمس اسكوا في الصلوة))

دا حدیث مبارک اگرچه د رفع یدین عند السلام متعلق دي خو بیا هم د ((اسكوا في الصلوة)) دجملې نه معلومیږي چه حضور نبی کریم ﷺ رفع الیدین د سکون فی الصلوة منافی گرځولی دی. او د سکون فی الصلوة ترغیب نې ورکړې دي، دي حدیث مبارک سره اگر چه د احتیاطو استدلال به تام نه وي خو په یوه درجه کېنې ددوی دمسلك ثابتید ضرور کوي.

⑤ د حضرت ابن مسعود رضی الله عنہ دروایت تمام روایت فقیهان دی اویا خپله ابن مسعود رضی الله عنہ د رفع یدین د ټولو راویانو په مقابلېل کېنې افقه دي. او حدیث مسلسل بالفقهاء د نورو احادیثو په مقابلېل کېنې راجح وي.

مناظرة الائمة الاعظم رضی الله عنہا والاوزاعی رضی الله عنہ

په دې سلسله کېنې دهغه مناظرې ذکر کول مناسب دي چه کومه دامام اعظم حضرت ابوحنیفه رضی الله عنہ او د امام اوزاعی رضی الله عنہ تر مېنځه شوي وه. اتفاقاً یو ځل دمکې مکرمې په دارالحناطین کېنې فقیه امت امام اعظم ابوحنیفه رضی الله عنہ او امام اوزاعی رضی الله عنہ یو ځاني شو. او په هغه ځاني کېنې د رفع الیدین مسئله زیر بحث راغله. نو امام اوزاعی رضی الله عنہ حضرت امام ابوحنیفه رضی الله عنہ ته اوفرمانیل چه ((ما بالکم (وې روایة ما بالکم یا اهل العراق) لا ترفعوا ايديکم في الصلوة عند الركوع وعند الرفع منه ؟)) امام صاحب رحمته الله جواب کېنې اوفرمانیل چه ((لاجل انه لم يصح عن رسول الله ﷺ فيه شيء (ای لم يصح سالما عن المعارض))) په دې امام اوزاعی رضی الله عنہ اوفرمانیل چه ((كيف لا يصح ؟ وقد حدثني الزهري عن سالم عن ابيه عن رسول الله ﷺ ان كان يرفع يديه اذا افتح الصلوة وعند الركوع وعند الرفع منه)) په دې حضرت امام اعظم رضی الله عنہ اوفرمانیل چه ((وحدثني حماد عن ابراهيم عن علقمه عن ابن مسعود ان رسول الله ﷺ كان لا يرفع يديه الا عند افتتاح الصلوة ولا يعود لشي من ذلك)) چه امام اوزاعی رضی الله عنہ دا واوریدل نو نو اعتراض نې اوکړو چه ((احديثك عن الزهري عن سالم عن ابيه

وتقول حدثني حماد عن ابراهيم (۱) د امام اوزاعي د اعتراض غرض دا وو چه خا سدا
عالي دي خكه چه په دي كښي صحابي ته صرف دوه واسطي دي . زهري رحمته الله او سالم رحمته الله
اوستاسو په سند كښي صحابي ته دري واسطي دي حماد رحمته الله . ابراهيم رحمته الله او علقمه رحمته الله
پدي وجه دا غلو دي او خماروايت راجح دي . په دي باندې امام ابوحنيفه رحمته الله جواب ورکړه
چه ((كان حماد افقه من الزهري وكان ابراهيم افقه من سالم وعلقمه ليس بسدون ابن عمر
الفقه وان كان لابن عمر صحة وله فضل وعبد الله هو عبد الله)) په دي امام اوزاعي رحمته الله
خاموش شو . امام سرخي رحمته الله او شيخ ابن همام رحمته الله ددي مناظرې نقل كولو نه پس ليكي چه
(ان ابا حنيفة رجح روايته بفقه الرواية كما رجح الاوزاعي بعلو الاسناد وهو المذهب المنصور
عند لان الترجيح بفقه الرواية لا بعلو الاسناد).

دلته دوه خبرې قابل غور دي . يو داچه امام ابوحنيفه رحمته الله چه دا او فرمايل چه علقمه د ابن
عمر رحمته الله نه فقه كښي كم نه دي (۱) اگر چه ابن عمر ته د صحايت فضيلت حاصل دي .
ددي تائيد ددي خبرې نه كيږي چه ابو نعيم ((حلية الاولياء)) (۲) كښي ليكي د فابوس بن
ابوظبيان نه نقل كړي ده چه ما خپل پلار نه تپوس او كړو ((لائ شئ كنت لائى علقمه وسند
اصحاب النبي رحمته الله)) نو ابوظبيان جواب كښي او فرمايل چه ((رايست اصحاب النبي رحمته الله
يسألون علقمة ويستفتونه)) (۳) دي نه د علقمه د فقاها ت اندازه معلوميدې شي .
دويمه خبره دا چه امام ابوحنيفه رحمته الله د علو اسناد په مقابل كښي د راويانو افقه كيدون
ترجيح ورکړه . د ترجيح دا طريقه د حضور نبی کریم رحمته الله دارشاد ((ورب حامل فقه الى من
هو افقه منه نه ماخوځ ده . چه ددي نه معلومېږي چه راوي كښي د فقاها صفت يو مطلوب
او قابل ترجيح صفت دي .

بيا ((الترجيح بفقه الرواية لا بعلو الاسناد)) داصرف د امام ابوحنيفه رحمته الله اصولوباندې بلک
نور محدثين حضرات هم دامني لکه امام حاکم خپل کتاب ((معرفة علوم الحديث)) ص ۱۱
(كښي خپل سند سره د علي بن حشرم د اقوال نقل كړي دي چه ((قال وكيع اي الاسانين

(۱) ذكرها الامام السرخسي في كتابه المبسوط (۱۴۱/۱) وان اهتمام في الفتح (اي فتح القدير) (۲۱۹/۱)
والخارثي في جامع المساند (۳۵۲/۱، ۳۵۳) والموفق المكي في المناقب، من طريق سليمان الشاذكوني عن
سفيان بن عيينة كما في معارف السنن (۴۹۹/۲) مرتب عفي عنه

(۲) اودا څه مستبعده نه ده خكه چه داممكن دي چه يوغير صحابي په فقهې مهارت كښي د يو صحابي
برابر يا دده ته هم زيات وي چه دهغي دليل د حضور نبی کریم رحمته الله دا ارشاد دي چه ((ورب حامل فقه
غير فقه ورب حامل فقه الى من هو افقه من)) في حديث ابن مسعود رحمته الله في مشكاة المصابيح (ص ۳۵)
الفصل الثاني من كتاب العام (مرتب عافاه الله) -

(۳) (۹۸/۲) ترجمة (۱۶۴) -

(۴) وذكره الحافظ في تهذيب (ص ۲۷۸) ولفظه قال فابوس بن اي طيبان عن ابيه (اردكت ناسا من اصحاب
النبي رحمته الله يسألون علقمة ويستفتونه) -

احب اليك، اعمش عن ابي وائل عن عبدالله (اوسفيان عن منصور عن ابراهيم عن علقمه عن عبدالله، علي بن حشرم فرمائي چه ما جواب ورکړو چه ((الاعمش عن ابي وائل)) نو وکړي او فرمائي چه ((سبحان الله! الا اعمش شيخ وابو وائل شيخ سفيان فقيه ومنصور فقيه و ابراهيم فقيه و علقمه فقيه و حديث يتداوله الفقهاء غير من حديث يتداوله الشيخ)) ددي ته معلوم شو چه د عامو محدثينو په نزد هم حديث مسلسل بالفقهاء د علو اسناد په مقابلته کښي راجح وي، ((وهذا اخرجه ما اردنا يراده في هذا البحث والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم واحكم)).

باب ما جاء في التسبيح في الركوع والسجود

((وفي ذلك ادناه)) په دې اتفاق دي چه د تسبیحاتو دپاره څه عدد متعین نه دي البته کم از کم دریو تسبیحاتو ته مستحب و نیلي شوی دی. او حديث مبارك کښي د دریو مقدار دپاره ادنی گرځولو دا مطلب دي چه دا دانی مقدار مستحب دي نه دا چه دا ادنی مقدار واجب دي.

((و ما تاتي على اية رحمة الا وقف وسأل الخ)) دا حنافو او مالکیانو په ترمذ دا قرأت په دوران کښي دا قسم دعا کول دنوافلو سره مختص ده او د شوافع او حنابلة دا د نوافلو او د فرائضو دواړو کښي دا عام مني. ددوی استدلال حديث باب دي چه د هغې کښي دنوافلو او د فرائضو څه تفصیل نه دي شوي.

د احنافو د طرفنه جواب دادي چه امام مسلم رحمته الله هم ددي روایت تخریج (۱) کړي دي چه ددي نه معلومېږي چه د روایت دباب تعلق او واقعه صلوٰة الیسل سره ده، په دي وجه د شوافعو او د احنافو استدلال کول صحیح نه دی، والله اعلم.

باب ما جاء في النسي عن القراءة في الركوع والسجود

((في عن القسمي)) قس، قس ته منسوب ده ((وهي قريبة من قري مصرى)) بعضي حضراتو و نیلي دي چه ((قس)) د قز نه معرب ده او زاء په سین بدلې شوه. ((وعلى الاحتمالين هو ثواب من حري)) والمعصر ما صيغ بالعصر والعصر نبات معروف بالحجاز تصيغ به الثياب))

باب ما جاء فيمن لا يقيم صلبه في الركوع والسجود

((لا تجزئ صلوٰة لا يقيم الرجل فيها يعني صلبه في الركوع والسجود)) اقامة الصلب)) د تعديل او طمانيت نه کنایه ده. چه ددي مطلب دي چه دسونخ هر رکن دومره اطمینان سره ادا شي چه ټول اعضاء په خپل خپل خاتي مستقر شي. دحديث مبارك مذکور په بناء د آنسو

(۱) صحيح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۶۴) باب استحباب تطويل القراءة في صلوٰة الليل عن خديفة رحمته الله قال قال صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم ذات ليلة فالتح البقرة فقلت يركع عند المائة... بيا مخکښي چه لا شي فرمائي چه ((اذا مر بآية فيها تسبيح سج واذا مر بسؤال سأل واذا مر بتعوذ وتعوذ الخ مرتب عفي عنه))

ثلاثه او دامام ابو یوسف رحمہ اللہ مسلك دادې چه تعديل د ارکان فرض دي او ددې په ترك سره
مونځ باطل كيږي. دا حضرات د ((لا تجزئ)) دلفظ نه استدلال كوي. د ائشان ددوي
استدلال د حضرت خلد بن رافع د واقعي (نه هم دې چه په هغې ددوي بغير د تعديل
اركان مونځ او كړو. نو حضور نبي كريم رحمہ اللہ دوي او فرمايل چه (ارجع فصل فانك لم تصل)).

دامام ابو حنيفه رحمہ اللہ او دامام محمد رحمہ اللہ مسلك دادې چه تعديل اركان خو فرض نه دي البته
واجب دي. يعنې كه يو كس نې پرېږدي نو فريضه نې د صلوٰه خوبه ساقط شي خو مونځ
واجب الاداء به پاتې وي. دامام صاحب رحمہ اللہ نه يو روايت د فرضيت او يو روايت د ستيت
هم شته دي خو مذهب مختار دوجوب دي.

دا اختلاف په دغه اصول اختلاف باندې مبنی دي چه امام ابو حنيفه رحمہ اللہ داخبار احادو نه د
فرضيت ثبوت قائل نه دي. بلکه دامام صاحب رحمہ اللہ په نزد د فرضو او دستتو په مينځ كېښي
يو درجه دواجب هم شته دي او اخبار احادو نه د دوي په نزد وجوب ثابتيږي او ائمه ثلاثه په
تزد په فرض او واجب كېښي هيڅ فرق نشته دي.

امام صاحب رحمہ اللہ په حديث باب كېښي د ((لا تجزئ)) تشریح كوي چه مونځ به واجب الاعاده
پاتې وي. ترڅو چه دامام صاحب رحمہ اللہ د دليل تعلق دي، ددوي استدلال هم د حضرت خلد
بن رافع دواقعي نه دي چه كوم په ترمذي شريف (كېښي حضرت رفاعه بن رافع هم نقل
كړي دي. په هغې كېښي چه كوم ځاني د تعديل اركان په ترك باندې د حضور نبي كريم رحمہ اللہ
دا فرمان موجود دي چه ((فارجع فصل فانك لم تصل)) هلته د تعديل اركان دتاكيد نه پس
آخر كېښي د حضور نبي كريم رحمہ اللہ دا ارشاد هم شته چه ((فاذا فعلت ذالك قد تمت صلوٰتك
ان انتقصت منه شيئا انتقصت من صلوٰتك)) دي كېښي دوي د تعديل اركان په ترك د بطلان
صلوٰه حكم او نه لگولو بلکه د نقصان حكم نې او فرمايلو. او صحابه كرام رحمہم اللہ هم ددې
دامطلب اخستي دي چه د تعديل په ترك سره به پورا مونځ نه باطل كيږي. البته په دې كېښي
به شديد نقصان وي. لكه هم د ترمذي په روايت كېښي دا واقعه دييانولو نه پس په آخر كېښي
راوي ونيلى دي چه ((وكان هذا اهو عليهم من الاولى انه من انتقص من ذالك شيئا انتقص
من صلوٰه ولم تذهب كلها)) (۳)

(۱) اخرجه بخارى برواية أبي هريرة رضي الله عنه في كتاب الاذان تحت امر النبي ﷺ الذي لا يتم ركوع بالاعاد (ج/ ۱ ص/ ۱۰۹) وفي كتاب الايمان باب من رد فقال عليك السلام (ج/ ۲ ص/ ۹۲۴) وفي كتاب الايمان (ج/ ۲ ص/ ۹۸۶) واخرجه احمد باب اذا حثت ناسيا في الايمان (ج/ ۲ ص/ ۹۸۶) واخرجه احمد في مسنده برواية رفاعه بن رافع كما نقل التيموي في الار السنن (ص/ ۱۱۴) باب الاعتدال والطمانية في الركوع واخرجه الترمذي برواية أبي هريرة ورفاعة بن رافع في باب مجاء في وصف الصلوة (ج/ ۱ ص/ ۶۵) وشيد اشرف عفي عنه وعنا

(۲) (ج/ ۱ ص/ ۶۳) باب مجاء في وصف الصلوة.

(۳) قال شيخ البتوري رحمہ اللہ في معارف السنن (ج/ ۳ ص/ ۱۳۳) باب ما جاء في وصف الصلوة، قال شيخ المشائخنا محمود حسن الديوبندي رحمہ اللہ ان الشافعي ومن وافقه قد فهموا من قول النبي ﷺ ((صل فانك لم تصل

بدر اشکال او ده هفتی جواب " البته دلته یو اشکار کیږي چه عام طور فقهاء حنفی دالیکي چه واجب هغه مامور به کیږي چه کوم یا قطعی الثبوت نه وی یا قطعی الدلالت نه وی . او چه کوم مامور به قطعی الثبوت او قطعی الدلالت دواړه وی هغه فرض کیږي . ددې تقاضا داده چه د فرض او واجب دا تقریق څمونږ په لحاظ سره صحیح وی خو دصحابه کرام رضی الله عنہم لحاظ سره به هر مامور به فرض کیږي پکار دي . ځکه چه هغه د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله نه ښخ په نیغه (بلا واسطه) د ټولو ماموراتو حکم اوریدلي دي . په دې وجه ټول مامورات دي لحاظ سره قطعی الثبوت دي ، په دې وجه تعدیل ارکان هم دصحابه کرام رضی الله عنہم په نزد فرض کیږي پکار دي واجب نه ، بیا هغوی په دې دواجب حکم څنگه اولگولو؟

ددې اعتراض جواب علامه بحر العلوم په رسائل الارکان کښي ورکړي دي ، هغه فرمائي چه په حقیقت کښي د احنافو په نزد واجب ثبوت په دوو طریقو سره کیږي کله خو واجب داسي ثابتیږي چه مامور به قطعی الثبوت نه وی . دهغې باره کښي خودا وئیل صحیح دي چه دا صرف څمونږ دپاره واجب دي او صحابه کرام رضی الله عنہم چه هغوی ته دا حکم په قطعی الثبوت طریقې سره رسیدلي وی . دهغوی دپاره واجب نه بلکه فرض دي . خودا واجب دویم قسم دادې چه دي کښي پخپله حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ددې خبرې تصریح کړي وی چه ددې ترک مطلق عمل نه دي . بلکه منقص علم دي په دې قسم واجب کښي څمونږ اودصحابه کرام رضی الله عنہم په مینځ کښي هیڅ فرق نشته دي ، هغه دصحابه کرام رضی الله عنہم په حق کښي هم واجب وو او څمونږ په حق هم واجب دي ، تعدیل ارکان په دې دویم قسم کښي داخل دي ، والله اعلم .

باب ما جاء يقول الرجل اذا رفع رأسه من الركوع

دمنفر په حق کښي اتفاق دي چه هغه به تسمیع او تحمید دواړه کوي ، داشان دمقتدی باره کښي هم اتفاق دي چه هغه به صرف تحمید کوي البته دامام باره کښي اختلاف دي ، دشافعیو ، امام اسحاق رضی الله عنہ اود ابن سیرین مسلك دادې چه دي به هم دمنفر په شان تسمیع او تحمید دواړه کوي .

او دامام ابوحنیفه رضی الله عنہ اود مشهور روایت مطابق امام مالک رضی الله عنہ او دامام احمد رضی الله عنہ مسلك دادې چه امام به صرف تسمیع کوي ، دشافعیو استدلال دحضرت علی رضی الله عنہ دحدیث باب نه دي ((قال کان رسول الله صلی الله علیه و آله اذا رفع رأسه من الركوع قال سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد)) اود احنافو استدلال په راتلونکي ((باب منه اخر)) ای من باب ما يقول الرجل اذا رفع رأسه من الركوع)) کښي د حضرت ابوهريره روایت نه دي ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله و قال اذا قال الامام سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا ولك الحمد الخ)) دي کښي حضور نبی کریم د امام او دمقتدی وینا خانله خانله مقرر کړي ده . او تقسیم نې اوکړو او تقسیم د شرکت منافي دي او دحضرت علی رضی الله عنہ دحدیث باب داچه هغه په حالت انفراد باندې محمول دي ، والله اعلم .

((ما فيهم الصحابة قبل بيان النبي صلی الله علیه و آله من نفي الصحة وابوحنيفة رضی الله عنہ فهم منه . ما فهموا بعد بيانه صلی الله علیه و آله من نفي الكمال والتمام فاختر بهذا شئت الان ، مرتب عني عنه وعنا) -

باب ما جاء في وضع اليدين قبل الركبتين في السجود

په زیاتو نسخو کښې د ترجمه الباب الفاظ هم دادي خو په بعضو نسخو کښې دلته ((وضع الركبتين قبل اليدين)) مذکور دی. او هم دا صحیح دی ځکه چې حدیث باب کښې ددې صورت بیان دې چې ((يضع رکبته قبل یدیه)) ددې حدیث مبارک ترمخه د جمهورو مسلک دا دې چې سجده ته دتلو په وخت څنگونونه به رومبې په زمکه اړېدی او لاسونه به روستو. د جمهورو په نزد اصول دادي چې کوم انداز زمکې ته نژدې وی هغه به په ځمکه رومبې اېښودې شی. ((ثم الاقرب فالاقرب)) نو ترکیب به داوی چې څنگونونه به په زمکه رومبې اېښودې کیږي. بیا لاس بیا پوزه بیا تندي او د اوجیتیدو په وخت کښې به ددې برعکس کوي، البته دامام مالک رحمته الله علیه په نزد مسنون دادي چې لاسونه به په زمکه مخکښې کیځودې شی. ددوی استدلال په راتلونکي باب ((باب اخرمنه)) کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مرفوع حدیث مبارک نه دي. ((ان النبي صلی الله علیه وسلم قال يعمد احدكم فيبرك في صلوته برك الجمل)) دې د ((يعمد)) د مخکښې همزه استفهام انکاری مخذوف دی او مطلب دادي چې مونږ کښې د اوبې په شان ناسته نه ده پکار، امام مالک رحمته الله علیه فرماني چې دې حدیث مبارک نه څنگونو مخکښې اېښودلو ممانعت ثابتیږي ځکه چې اوبې د ناستې په وخت کښې اول څنگونونه په زمکه اړېدی، په دې وجه څنگونونه مخکښې په زمکه لگول ناخوښه شو. د جمهورو د طرفه ددې جواب دادي چې اول خو دا حدیث مبارک دامام مالک رحمته الله علیه د حدیث مبارک د تصریح مطابق ضعیف دي ځکه چې د محمد بن عبدالله الحسن سماع د ابوالزنا نه مشکوک ده، بل دا که داروايت صحیح هم شی بیا هم ددې نه د جمهورو مسلک ثابتیږي، دامام مالک مسلک نه، ځکه چې اوبې د ناستې په وخت اول خپل لاسونه په زمکه اړېدی او دا بېله خبره ده چې دده لاسونو کښې هم گنډې دي، په دې وجه اوس ددې ممانعت به دا وی چې لاس دې اول اونه لگولي شی.

باب ما جاء في السجود على الجبهة والانف

((كان اذا سجد امكن انفه وجهه ا لارض)) په دې خبره باندې اتفاق دي چې سجده په اوږ (۷) اندمونو کیږي. یدین، رکبتین، قدمین اووجه، بیا وجه کښې تفصیل دي چې په دې خو اتفاق دي چې تندي او پوزه لگول مسنون دی البته دې کښې اختلاف دي چې دوی کښې اقتصار جائز دي که نه؟ دامام احمد رحمته الله علیه او دامام اسحاق رحمته الله علیه په نزد په دې کښې یو اقتصار صحیح نه دي بلکه تندي او پوزه دواړه لگول واجب دی. د شافعیانو او مالکیانو او صاحبینو په نزد دتندي لگول ضروري دی او اقتصار علی الانف جائز دي. دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه او د بعضو مالکیانو مذهب دادي چې دمخ کومه حصه هم په هیئت د تعظیم سره په زمکه کیځودې شی دې سره سجده ادا کیږي. دهیئت د تعظیم قید ځکه اولگولي شو چې په هیئت دسخرنی سره دمخ کوم حصه په زمکه کیځودې شی نو ددې سره سجده نه ادا کیږي نوکه صرف انگې یا زنه په زمکه کیږي نو سجده به نه وي. ددې تشریح مطابق دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد په تندي او په پوزه کښې په یو اکتفاء کولو سره سجده خو به ادا شی خو د اقتصار علی احدهما دامام صاحب په نزد مکروه دي.

بهر حال د آنه ثلاثه اود صاحبینو په نزد اقتصار علی الاتف جائز نه دي ، داحضرات د حدیث باب نه استدلال کوی چه دي کښي د حضور نبي کریم ﷺ نه په جبهه او اتف دواړو باندې سجده کول ثابت دی او ددوی نه ددي خلاف ثبوت نشته دي . تر څوچه د شوافعو ، مالکیانو اود صاحبینو په نزد د اقتصار علی الجبهه دجواز تعلق دي په دي سلسله کښي ددوی وئیل دادی چه دحضرت عباس رضی الله عنه (۱) په روایت کښي په اوو (۷) اندامونو سجده ذکر ده ، کفین ، رکتین ، قدمین اووجه ، سجده علی الوجه په دندې په لگولو سره متحقق شی . په دي وجه اقتصار علی الجبهه په صحیح وی . خو اقتصار علی الاتف ب صحیح نه وی ځکه چه صرف ددي په زمکه لگولو سره سجده علی الوجه نه متحقق کیږي . امام ابوحنیفه رحمته الله علیه فرماني چه قرآن کریم کښي لفظ د سجود امر راغلي دي اود لفظ سجود معنی ((وضع الوجه علی الارض بالاسخريه)) ده ، په دي وجه صرف په پوزه ایښودو یا صرف په تندي ایښودو سره دامفهوم ادا کیږي .

خو د امام صاحب رحمته الله علیه قدیم قول دي گنسي د امام صایح نه روستود امام مالک رحمته الله علیه او دصاحبینو قول ته رجوع ثابت ده . اودا قول مفتی به هم دي چه اقتصار علی الجبهه سره خو به مونږ ادا شی خو اقتصار علی الاتف سره نه کیږي . والله اعلم .

کيفية وضع اليدين في السجود *

((وضع كفیه خلو منکیه)) (۱) په دي باره کښي بعضو رویاتو کښي (۲) ((وضع یدیه خلاء الذین)) ، بعضو کښي ((کالت یداه حیال الذین)) (۳) بعضو کښي (۴) ((سجدین کفیه)) او په بعضو کښي (۵) ((اذا سجد وضع وجهه بین کفیه)) راغلي دی . نو تطبیق داسي کیږي شی چه دلاسونو هغه حصه چه کومه د لیچي سره متصل ده هغه دمنکینو په مقابل کښي کیخودلې شی اویاقي حصه به د غوړونو اودمخ په مقابل کښي ، داسي به ټول روایتونه په خپل خپل محل باندې منطبق شی .

باب ما جاء في كراهية الاقفاء السجدين

((لا تقع بین السجدين)) (۶) د اقفاء دوه تفسیرونه دی ، یو دا چه سرې په الښین کښي خپلي پښي داسي اودروی چه څنگوونو نه د اوږو برابر شی او خپل دواړه لاسونه په زمکه

(۱) جامع ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۵۹) باب جاء في السجود على سبعة اعضاء -

(۲) دل علی مشروعية وضعه اليدين خلاء المنكين واليه ذهب الشافعي كما ذكره النووي في شرح مسلم وعند الامام ابو حنيفة السنة في السجود وضع الوجه بين الكفين ويلفظ اخروضع اليدين خلاء الاذنين وهو ملهب احمد كما في المعنى ((هكذا في معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۶ و ۳۶) مرتب عفي عنا

(۳) عند اسحاق في مسنده (كذا في معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۶)

(۴) شرح معاني الآثار (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۵) باب وضع اليدين في السجود اين ينبغي ان يكون مرتب -

(۵) صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۳) باب وضع يده اليمنى على اليسرى بعد تكبيرة الاحرام تحت صدره فوق

سرته ووضعها في السجود على الارض خلو منكيه -

(۶) طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۵) باب وضع اليدين في السجود ان ينبغي ان يكون -

(۷) لا تقع بضم الناء وسكون القاف صيغة النهي من افعال مرتب -

اول گوی. ددی معنا په اقعاء په اتفاق سره مکروه ده. او بل تفسیر دادي چه دواړه پښې په پنجو اودوی او په پوندو کښی. په دې دویمه معنی سره په اقعاء کښی اختلاف دې. احناف، مالکیان او حنابلہ په نزد داهم علی الاطلاق مکروه ده البته امام شافعی رحمہ اللہ دا دسجدتین په مینځ کښی مسنون گنری. او ددوی د سنت و نیلو مطلب دادي چه دسجدتینو په مینځ کښی دواړه طریقې مسنون دی. اقتراش هم او اقعاء هم. ددوی استدلال په راتلونکی باب ((باب رخصة الاقعاء)) کښی دطاووس رحمہ اللہ د روایت نه دي. ((قلنا لا یسن عباس فی الاقعاء علی القدمین قال هی السنة فقلنا انا لیراه جفاء بالرجل؟ قال بل هم سنة نبیکم)).

دجمهورو د طرف نه ددې جواب دادي چه علامه خطابی دا حدیث مبارک ضعیف گرځولی دي. اوبعضو حضراتو دي ته منسوخ و نیلی دی. لکه موطاء امام محمد رحمہ اللہ کښی دحضرت مغیره بن الحکم نه مروی دی فرماتی چه ((رأیت ابن عمر یجلس علی عقیبه بین السجدتین فی الصلوة فذکرت له فقال انما فعلته منذ اشتهکیت)) دي نه معلوم شو چه دا عمل اصل کښی خو خلاف سنت دي.

خو حضرت ابن عمر رحمہما اللہ دمرض د عذر په بناء داسې کړی وو، دمرض عذر په بناء او د حضرت ابن عمر رحمہما اللہ باره کښی مشهور دی چه د ابن عباس رحمہما اللہ په مقابلہ کښی احفظ السنن دي. پخپله دجمهورو دلیل په حدیث باب کښی د حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد دي چه کوم دوی حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ته فرمائیلي وو چه ((لا تقع بین السجدتین)) خو امام ترمذی رحمہ اللہ په دې باندې دا اعتراض کړي دي ددې حدیث مبارک مدار په حارث اعور دي چه ضعیف دي خو ددې جواب دادي چه دا حدیث مبارک په نورو متعددو روایتونو سره مؤید دي چه په هغې کښی بعضې صحیح او بعضې حسن هم دی. په خصوصیت سره دوی کښی یو روایت دمستدرک حاکم دي چه کوم بلاشبہ صحیح دي ((ھکائی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن الاقعاء فی الصلوة)) (۱)

ددې نه سوا دا حدیث مبارک په تعامل داصحابو رضی اللہ عنہم هم مؤید دي ځکه چه صحابه کرام رضی اللہ عنہم کښی د حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ نه سوا څوک هم دا قعاء قائل نه دی. اوددوی په قول کښی هم دا تاویل کیدیشی چه دست ته مراد عذر د حالت سنت دي، واللہ اعلم.

باب ما یقول بین السجدتین

((کان یقول بین السجدتین اللهم اغفر لی وارحم لی واجبر لی واهد لی وارزقنی)) دشوافعو اوحنابلہ په نزد دسجدتین په مینځ کښی دا ذکر په فرائضو اونوافلو دواړو کښی سنت دي اود احنافو اود مالکیانو په نزد په فرائضو کښی هیڅ ذکر سنت نه دي. حدیث باب سره

(۱) (ص/ ۱۱۳) باب الجلوس فی الصلوة وانظر الموطاء للإمام مالک یتفرع فی اللفظ (ص/ ۷۱) المعجل فی الجلوس فی الصلوة مرتب-

(۲) انظر لهذه الروایة مؤیدات أخرى فی معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۶۴، ۶۳)

البتة بعضی احنافو په فرائضو کښې هم دا ذکر لوستل بهتر ګرځولې دي . ثناء الله پانی پتی
په ما لا بد منه کښې دا بهتر ګرځولې دي ، داشان حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرماني چه
خما په راني کښې د اختلاف نه دېچ کیدو دپاره دا ذکر وئیل بهتر دی . خکه چه د احنافو په
نزد دا جائز خو دي لیکن صرف د سنتو باره کښې کلام دي ، په دي وجه د سجدينو مینځ
کښې دا اعتدال او د اطمینان یقین حاصلولو دپاره ددي وئیل مناسب دی ((وبالاخص فی
هذا العصر الذی قلما یعنی فیہ بالاطمینان فی الجلسة)) .

باب ما جاء فی الاعتماد فی السجود

((اشکی اصحاب النبی صلی الله علیه و آله الی النبی صلی الله علیه و آله مشقة السجود علیهم اذا تفرحوا)) یعنی چه کله
مونږ خپل لاسونه دتشو نه لرې اوساتو او څنگلې د زمکې نه اوچتي اوساتو نو دسجدي
طریلې په صورت کښې دي کښې مشقت واقع کیږي . ((فقالوا استعینوا بالترکیب)) مطلب
دادي چه کله سترې شی نو څنگلې د څنگونو سره یو ځاني کړي او دمه شه ، د ترمذی په
موجوده نسخو کښې ترجمه الباب او روایت داشان دي چه دهغې تشریح اوشوله . البتة به
بعضی قدیم نسخو کښې ترجمه الباب داشان قائم شوې دي . ((باب ما جاء فی الاعتماد اذا
قام من السجود)) او روایت کښې د ((اذا تفرحوا)) الفاظ هم نشته دي . دي صورت کښې
ددې حدیث مبارک تعلق سجدي سره نه دي بلکه د رفع من السجود وخت سره دي .
اود مشقت مطلب دادي چه داسې صورت کښې د څنگونو نه مدد اخلي یعنی لاسونو سره په
څنگونو باندي زور اولگوښی او اودریږنی ، خود موجوده نسخو ترجمه الباب او همدا
روایت زیات راجح دي . اول خو په دي وجه چه په صحیح روایتونو کښې د ((اذا تفرحوا))
الفاظ شته دي . (۱) بل دا که دا لفظ موجود نه وی بیا هم د ((مشقت السجود)) الفاظ
دلالت کوی چه سوال د هیئت سجده سره متعلق دي نه د رفع من السجود سره ، والله اعلم .
ددې په خلاف د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه اود امام مالک رحمته الله علیه اود امام اوزاعی رحمته الله علیه په نزد جلسه
استراحت مسنون نه ده بلکه ددي په ځاني نیغ اودریدل افضل دی . البتة د احنافو په
کتابونو کښې دا تصریح موجود ده چه دا عمل جائز دي لکه چه علامه شامی لیکلی دی
که یو سړی په اول او دریم رکعت کښې د جلسه استراحت په مقدار کښې نو په ده سجده
سهوه واجب کیږي نه . امام احمد رحمته الله علیه هم د اصح قول مطابق احنافو سره دي . بعضی
حضراتو اگر چه دا وئیلی دي چه دوی په آخر کښې دامام شافعی قول ته رجوع کړي ده . خو
دي باره کښې حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرماني چه ددوی رجوع دعدم جواز نه جواز طرفته
وه دجواز نه سنتو طرفته نه ، بهر حال مسئله استراحت کښې جمهور یو طرفته دي او امام
شافعی رحمته الله علیه بل طرفته دي .

دجمهورو استدلال په صحیح بخاری (۲) کښې د مسی فی الصلوة حدیث دي چه د حضرت
ابوهریره رضی الله عنه نه مروی دي . په هغې کښې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت خلاد بن رافع رضی الله عنه

(ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۰) باب الرخصة فی ذالك (بعد صفة السجود) لكن وقع فی رواية ابي داؤد ((اذا تفرحوا
من الفعل لا اذا تفرحوا من الفعل ، مرتب عقی عتا) -

(ج/ ۲ ، ص/ ۹۸۶) کتاب الايمان والنذور باب اذا حث فامسا فی الايمان) -

ته دموخ د صحیح طریقې تعلیم ورکولو کښې د سجدې ته د تعلیم نه پس فرمائی چه ((تم ارفع حتی تستوی قائما ثم افعل ذالک فی صلوتک کله)) په دې کښې حضور نبی کریم ﷺ دومی سجدې ته پس په هر رکعت کښې د نیع اودریدو حکم کړې دې . او کښاستو ذکر کړې نه دې کړې . د قعدې اولی او د قعده اخی و الا رکعتونو لري کولو ته پس دا ظاهر ده چه دا حکم په اول اویه دریم رکعت کښې به وی .

دا حدیث مبارک امام بخاری رحمه الله په یو بل طریق سره هم روایت کړې دې چه په هغې کښې د ((تستوی قائما)) په ځانې د ((حتی تطمنن جالسا)) (۱) الفاظ راغلی دی . خو پخپله حافظ ابن حجر رحمه الله اقرار کړې (۲) دې چه دا د کوم راوی وهم دې او د صحیح روایت ((حتی تستوی قائما)) دې . د ائشان دامام بخاری رحمه الله صنیع ددې تائید کوی . (۳) د ائشان د جمهور په خپل مسلك باندې دویم استدلال په راتلونکې باب ((باب منه ایضا)) کښې د حضرت ابوهریره روایت نه کوی . ((کان النبی ﷺ ینهض فی الصلوة علی صدور قدمیه)) خوددې حدیث مبارک سند باندې دا اعتراض شوی دې چه په دې کښې خالد بن الیاس ضعیف دې . لکه امام ترمذی فرمائی چه ((و خالد بن الیاس ضعیف عند اهل الحدیث)) شیخ ابن الهمام په فتح التقدیر کښې ددې جواب ورکوی چه او فرمائی چه حدیث مبارک ضعیف دې خو په تعامل د صحابه کرام رحمه الله مؤید دې . پدې وجه قابل قبول دې لکه مصنف ابن ابی شیبه کښې د (۴) حضرت ابن مسعود رحمه الله باره کښې مروی دی چه ((عن عبدالرحمان بن یزید قال کان عبدالله ینهض فی الصلوة علی صدور قدمیه)) او همدا مضمون ابن ابی شیبه د حضرت عبدالله بن عمر رحمه الله ، حضرت عمر فاروق رحمه الله ، حضرت علی رحمه الله او د حضرت ابن الزبیر رحمه الله باره کښې نقل کړې دې . (۵) او امام شعبی رحمه الله دا قول هنم نقل کړې دې چه ((ان عمرو علیا واصحاب رسول ﷺ کانوا ینهضون فی الصلوة علی صدور اقدامهم)) (۶) د ائشان

(۱) صحیح بخاری (ج/ ۲ ، ص/ ۹۲۴) کتاب الاستیذان باب من رد فقال علیک السلام -

(۲) فتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۲۳۱)

(۳) ځکه چه ((حتی تطمنن جالسا)) والا روایت ذکر کولو نه پس امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ((وقال ابو اسامه فی الاخر)) حتی تستوی قائما ، مرتب عفی عنا -

(۴) مصنف ابی ابی شیبه (ج/ ۱ ، ص/ ۳۹۴) من کان ینهض علی صدور قدمیه او مصنف عبدالرزاق کښې د عبدالرحمان بن یزید رحمه الله په روایت داسې مروی دی ۱۱ مقت عبدالله بن مسعود رحمه الله فی الصلوة لول ینهض ولا یجلس قال ینهض علی صدور قدمیه فی الركعة الاولى والثانی (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۸، ۱۷۹ رقم غو ۲۹۶۶ ، باب کیف النهود من المسجد الاخرة ومن الركعة الاولى والثانی ۱۲ مرتب)

(۵) حوالا بالا -

(۶) حوالا بالا -

حضرت نعمان بن عیاش رضی الله عنه دا قول هم ابن شیهه ^(۱) نقل کړې دې چې ((ادرکت غیر واحد من اصحاب النبی صلی الله علیه و آله فکانوا اذا رفع رأسه من السجدة في اول ركعة والثاني قامه كلما هو لم يجلس)) او همدا مضمون مصنف عبدالرزاق ^(۲) کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما او د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم مروی دې . د ټولو حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم عمل سره د حضرت ابو هریره رضی الله عنه روایت مؤید کسې او دا ټول حضرات هغه دی چې د مالک بن الحویرث په مقابله کښې د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله صحبت نه زیات مستفید شوی وو . تر کومې چې د حضرت مالک بن الحویرث د روایت د باب تعلق دې نو باره کښې دا ونیلې کیدېشی چې دا بیان د جواز یا په حالت د عذر باندې محمول دې . دا ثابت ده چې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله په آخری عمر مبارک کښې متبدن شوي وو . کیدېشی چې دا دهغه زمانې واقعه وی گڼی که دا سنت د مونځ وی نو هډوبه هم صحابه کرام رضی الله عنهم دا نه وی پرېښودی . والله اعلم .

باب ما جاء في التشهد

د تشهد الفاظ څلریشته صحابه کرام رضی الله عنهم نه مروی دی . او په ټولو الفاظو کښې ښه فرق دې په دې اتفاق دې چې په دې کښې کومه صیغه هم اولولې نو جائز دی . خو په بهتروالی کښې اختلاف دې . احنافو او حنابلو د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه معروف تشهد ته ترجیح ورکړې ده . اودا په دې حدیث مبارک ذکر دی چې ((عن عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه قال علمنا رسول الله صلی الله علیه و آله اذا قعدنا في الركعتين ان يقول "التحيات لله والصلوة والطيبات الخ")) او امام مالک رحمته الله د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ^(۳) تشهد ته ترجیح ورکړې ده چې ((التحيات الزاكيات الله الطيبات الصلوات الله السلام عليك الخ ، والباقي كتشهد ابن مسعود رضی الله عنه)) او امام شافعی رحمته الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنه تشهد ته ترجیح ورکړې ده چې کوم په راتلونکي باب (باب منه ايضا) کښې مروی دی چې ((قال كان رسول الله صلی الله علیه و آله يعلمنا التشهد كما يعلمنا القرآن فكان يقول التحيات المباركات الصلوة الطيبات الله سلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته سلام علينا الخ ، (والباقي كتشهد ابن مسعود رضی الله عنه)).

نشهد ابن مسعود رضی الله عنه ترجيح وجوهات *

- ① د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه اصح ما في الباب دې کما صرح به الترمذی .
- ② دا دشمیر هغه یو څو روایتونو کښې دی چې کوم په ټولو صحاح سته کښې مروی دی .
- (۱) او کمال دادې چې ددې تشهد په الفاظو کښې چرته هم د سر دویخته بر ابر اختلاف نشته دې . او د نورو ټولو تشهد په الفاظو کښې اختلاف شته دې . وذلك نادر رجدا .

(۱) مصنف ابن ابی شیهه (ج/ ۱ ، ص/ ۳۹۵) من كان يقول اذا قعت رأسه من السجدة الثاني في الاولى فلا

تجلس ۱۲ مرتب -

(ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۹) باب كيف النهوض من السجدة الاخيرة و من الركعة الاولى والثاني مرتب -

(۲) عن عبدالرحمان بن القاري انه سمع عمر بن خطاب وهو على المنبر يعلم الناس التشهد يقولوا التحيات الله الزاكيات الخ ، مؤطا امام مالك (ص/ ۷۲)

③ په دې کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه تصريح کړې ده چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ته ددې تعلیم څما لاس نیولې وو را کړې وو. (۱) چه کوم په ډیر اهتمام دال دې بلکه دا روایت مسلسل باخذالید هم دې. (۲)

④ امام محمد رحمته الله علیه په موطن کښې (۳) لیکلی دی چه ((کان عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه یکره ان یزداد فیہ او ینقض منه حرف)) دې نه معلومېږي چه حضرت ابن مسعود رضي الله عنه دا تشهد په څومره اهتمام سره یاد کړې وو. او ددوی په نظر کښې ددې څومره اهمیت وو.

⑤ ددې ثبوت په صیغه د امره اوشو. لکه احادیثو کښې دې دپاره د ((فیلقل)) (۴) او د " فولو (۵) او فقولوا (۶) الفاظ راغلی دی. ((بخلاف غیره فانه مجرد حکایه)) ددې نه سوانور هم ډیر وجوهات د (۷) ترجیح شته دي. چه دهغې بیان دلته نشی کیدي.

((التحیات لله والصلوات والطیبات)) داخنافو د فقهې کتابونو کښې دا معروف ده چه دا جمله د معراج په وخت حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمانيږي وه. او ((السلام علیک ایها النبی ورحمة الله وبرکاته)) دالله جل جلاله د طرفه جواب وو. دهغې په جواب کښې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه ((السلام علینا الخ)) او په دې موقع حضرت جبرئیل عليه السلام او فرمائیل چه ((اشهد ان لا اله الا الله الخ)) دا دوه قسمه مکالمه وه چه د معراج په شپه کښې شوې وه. (۸) خو ددې واقعي دسند تحقیق ندې شوې. البته علامه ابن نجیم رحمته الله علیه فرمائی چه مصلی لره په مونځ کښې ددې الفاظو دادا کولو په وخت ددې مکالمې تصور ندې پکار. بلکه دا تصور پکار دې چه د خپل طرفه دا خبرې کوی. یعنی مصلی لره ددې الفاظو ادا کول په طور د انشاء کول پکار دی.

(۱) انظر صحيح البخاری (ج/ ۱، ص/ ۵۱۶) باب التّشهُد فی الاخرة وصحيح مسلم (ج/ ۲، ص/ ۱۷۳) باب التّشهُد فی الصلوة و سنن النسائي (ج/ ۱، ص/ ۱۷۴) كيف التّشهُد الاول و سنن ابی داؤد (ج/ ۱، ص/ ۱۳۹) باب التّشهُد و سنن ابن ماجه (ص/ ۶۴) باب ماجاء فی التّشهُد ۱۲ مرتب عفی عنه وعنا-

(۲) كما فی رواية مسلم (ج/ ۱، ص/ ۱۷۴) باب التّشهُد فی الصلوة علمنی رسول الله صلی الله علیه و آله التّشهُد کفی بی کفیه كما یعلمنی السورة من القرآن الخ ۱۲ مرتب عفی عنه-

(۳) كما صرح العلامة البنوری رحمته الله علیه فی معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۹۱) -

(۴) (ص/ ۱۱۱) باب التّشهُد فی الصلوة -

(۵) كما فی رواية ابی داؤد (ج/ ۱، ص/ ۱۳۹) باب التّشهُد -

(۶) كما فی رواية النسائي (ج/ ۳، ص/ ۹۰ الی ۹۳) مرتب عفی عنه -

(۷) حوالا بالا -

(۸) من شاء فلیطالع معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۹۰ الی ۹۳) مرتب عفی عنه -

(۹) حکاه علی القاری عن عبدالمکک فی المرقّات (ج/ ۱، ص/ ۵۵۶) کذا نقل فی معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۷۸) -

((السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته)) دروايتونو په لوڼي تعداد كښي دا جمله داشان منقول ده. خو روايت كښي (۱) حضرت ابن مسعود رضي الله عنه د تشهد بيانولو نه بعد فرماني چه ددي په بناء بعض اهل ظواهر دا او وئيل چه صيغه د خطاب د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم په وفات سره منسوخ ده خو طرفته محققنو ددي ترديد كړي دي ځكه كه د روايت صحيح هم شي نو بيا هم دهغه رواياتو كشيړه مقابله نشي كولي چه كومو كښي صيغه د خطاب راغلي ده. داشان د صحابه كرام رضي الله عنهم تعامل هم په صيغه د خطاب دي. په دي وجه صرف د يو روايت په بناء تواتر نشي پرېښودي. بعض حضرات فرماني چه دي روايت كښي حضرت مجاهد رضي الله عنه اودا مثال دده نه غلط شوي دي. داشان داهم ممكن دي چه حضرت ابن مسعود رضي الله عنه چرته په يو موقع د غائب صيغه استعمال كړي وي. او دي نه ئي بيان د جواز مقصود وي په هر حال په تشهد كښي په حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم خطاب په صيغه سلام ليرول يا خود د واقعي دمعراج په طور دي يا د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم خصوصيت دي، والله اعلم.

باب كيف الجلوس في التشهد

دقعدې دوه هيسته په احاديثو مباركو كښي ثابت دي ((افتراش)) يعنى گسه پښه خورول او په دي كيناستل او نسي پښه او درول. او دويم ((تورك)) يعنى په گس كښي كيناستل او دواړه پښي څښي اړخ ته ويستل لكه چه حنفي پښي كښي. دا حقايق په نزد سړي دپاره قعده اولي او قعد اخري دواړو كښي افتراش افضل دي او دامام مالك په نزد دواړو كښي تورك افضل دي. د امام شافعي رحمته الله عليه په نزد چه د كومي قعدي سره سلام وي په هغې كښي تورك او چه د كومي قعدي نه پس سلام نه وي هغې كښي افتراش افضل دي. او د امام احمد رحمته الله عليه په نزد په ثنائي يعنى دوه ركعته مونځ كښي افتراش افضل دي او په رباعي يعنى څلور ركعته مونځ كښي صرف قعده اخري كښي تورك افضل دي. او د فضيلت د تورك دلائل دقائلينو ترمذي (۲) كښي د ابو حميد ساعدي روايت دي. ددي آخري الفاظ دادي چه ((حق كانت الركعة التي تنقضي فيها صلوتة اخر رجله اليسرى وقعد على شقه متوركاً ثم سلم)) ددي جواب وركولو كښي امام طحاوي رحمته الله عليه ددي په سند كښي كلام كړي دي (۳) او د اتني ضعيف گرځولي دي خو دا جواب صحيح نه دي. ځكه چه دا روايت په صحيح بخاري (۴) كښي هم راغلي دي او دا اعتراض دهغي ټول وجوه نه دخالي كيدو په بناء چه كوم امام طحاوي رحمته الله عليه بيان كړي دي، قابل استدلال دي. په دي وجه صحيح جواب دادي چه يا خودا په حالت دعذر محمول دي او يا په بيان د جواز او اختلاف

(۱) أخرجه ابن أبي شيبة بهذا الطريق "حدثنا أبو نعيم قال حدثنا سيف بن أبي سليمان قال سمعت مجاهدا يقول حدثني عبد الله بن مسخرة قال سمعت ابن مسعود رضي الله عنه يقول "علمني الخ، مصنف ابن أبي شيبة (ج ۱، ص ۱) (ج ۲۹۲) في التشهد في الصلوة كيف هو؟ -

(ج ۱، ص ۶۴) باب ماجاء في وصف الصلوة -

(ج ۱، ص ۱۲۶ و ۱۲۷) باب صفة الجلوس في الصلوة كيف هو؟ -

(ج ۱، ص ۱۱۴) باب سنة الجلوس في التشهد -

صرف په افضلیت کښې . پدې وجه بیان دجواز څه بعید نه دې البته دښځې دپاره تورک پدې وجه افضل گرځولې شوې دې چه دې کښې ستر زیات دې .

پخپله د احنافو استدلال د حضرت وائل بن حجر رضی الله عنه حدیث دیاب دې فرماني چه ((قدمت المدينة قلت لا نظر الى الصلوة رسول الله ﷺ فلما جلس يعني للتشهد افترش رجله اليسرى ووضع يده اليسرى يعني فخذ اليسرى و نصب رجله اليمنى)) امام ترمذی رحمته الله ددې روایت د تخریج نه پس فرماني چه ((هذا حديث حسن صحيح والعمل عليه اكثر اهل العلم وهو قول سفيان الثوري رحمته الله و ابن المبارك رحمته الله و اهل الكوفة)) .

شوافع دا حدیث مبارک په قعده اولی محمول کوی . خودا تاویل بعید دې ځکه چه دې کښې د حضرت وائل رضی الله عنه فرمان ((لا نظرن الى صلوة رسول الله ﷺ)) حضور نبی کریم ﷺ مونځ ته په اهتمام سره کتلو سره څه فرق وې . نو حضرت وائل رضی الله عنه به ضرور بیان کړې وې په دې وجه د شوافعو داجواب مفید د استدلال نه دې .

باب ما جاء في الاشارة

((و رفع اصبعه التي تلى الالهام يدعوها)) د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ددې حدیث مبارک په بناء د جمهورو سلفو او خلفو اتفاق دې چه اشاره بالسبابة مستون ده او دې د سنت په کیدو ډیر احادیث مبارکه شاهد دی (۱) . البته د احنافو په ظاهر الروایة او متونو معتبرو کښې دا اشاره بالسبابة ذکر نه ملاویری نه اثباتا او نه نفیا ، ددې په بناء بعض متاخرین اشاره بالسبابة غیر مسنون گرځولې ده . بلکله خلاصه کیدانی خودا بدعت گرځولې ده . او بعضې حضراتو خو ډیر زیات د تشدد او انتهاء نه کار اخستې دې . او دې مسئله کښې نې د بحث کولو نه پس تر دې ونیلې دی چه ((ماراقول ابوحنيفة رحمته الله باید قول رسول الله ﷺ کافی نیست)) العیاذ بالله

حال دادې چه واقعه داده چه دا اشاره بالسبابة په مسنون کیدو کښې یو زړه هم شک نشته دې ځکه چه ددې روایتونو حد د شهرت ته رسیدلې دې ترکومي چه د احنافو د ظاهر الروایت په کتابونو د اشاره بالسبابة د عدم ذکر تعلق دې نو ددې په وجه په احادیث صحیحو عمل ترک کول څنگه صحیح نه دی . ځکه چه زیات نه زیات دا عدم ذکر دې او عدم ذکر عدالتي لره مستلزم نه وی . دا شان پخپله امام محمد په موطا کښې (۲) دا اشاره بالسبابة حدیث ذکر کړې دې او فرمانيلی نې دی چه ((قال محمد و لصنيع رسول الله ﷺ نأخذ وهو قول ابی حنيفة)) ددې تصریح نه پس هیڅ قسم شبه نشی پاتې کیدی .

(۱) لکه امام ترمذی رحمته الله فرماني چه ((وفي الباب عن عبدالله بن الزبير وغير الخزاعي و ابی هريرة رضی الله عنه و ابی حميد و وائل بن حجر ، علامه بنوری رحمته الله ددې موضوع متعلق ددې حضرات صحابه کرام رضی الله عنه نه علاوه د حضرت سعد رضی الله عنه ، حضرت نمیر الخزاعي رضی الله عنه ، حضرت عبدالرحمان بن ابی نری ، حضرت اسامة بن الحارث رضی الله عنه او د حضرت خفاف بن ایماء رحفته الغفاری احادیث هم دمختلفو کتابونو د حدیث په حواله په معارف السنن کښې ذکر کړې دی . من شاء فليراجع و ليطالع (ج/ ۳ ، ص/ ۱۰۳ الی ۱۰۵) مرتب .

(۲) ص/ ۱۰۸ ، ۱۰۹ باب العبث بالخصی في الصلاة وما یکره من تسويته ۱۲ مرتب

پای شوه دخلاصه کیدانی خبره نو هغه د خفه حنفی څه معتبر کتاب نه دي (۱) بلکه ددي مصنف هم غیر معروف دي ، علامه شامی په ((شرح عقود رسم المفق)) کښي لیکي چه صرف ددي کتاب په کتلو فتوی ورکول جائز نه دي .

په اصل کښي دمنکرین اشاره ته چه کوم شخصیت دفتوی د ټولو نه زیات تقویت ملاؤ شوي دي هغه حضرت مجدد الف ثانی رحمته الله علیه دي . هغوی په خپل کتاب مکتوبات کښي د اشاره بالسبابة د سنت کیدو نه انکار کړي دي او په دي نې طویل بحث کړي دي چه دهغې خلاصه داده چه اشاره بالسبابة احادیث مضطرب المتن دی ځکه چه داشاري د هیئتونو په بیان کښي سخت اختلاف موندې شی . (۲)

او که د اضطراب په بناء احناف دقلتین حدیث رد کولې شی نو د اشاره بالسبابة احادیث هم په دي بناء رد کیدي شی . خو دا حنوافو خبره داده چه د حضرت مجدد الف ثانی رحمته الله علیه د جلالت قدر او دغلو شان سره ددوی په دي مسئله کښي تائید نشی کیدي . ((لان الحق ان الحق ليس معه في هذه المسئلة)) لکه حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د حضرت مجدد الف ثانی رحمته الله علیه د استدلال په جواب ورکولو کښي فرمائی چه دهیئت د اشاري باره کښي چه روایتونو کښي کوم اختلاف دي هغې ته اضطراب نشی وتیلي کیدي ځکه چه اضطراب هله وی چه کله حدیث مبارک یو وی او هغې په الفاظو کښي څه ناقابل تطبیق اختلاف موندې شی . او دلته دا صورت نشته دي ځکه چه دا اختلاف دیو حدیث د الفاظو اختلاف نه دي بلکه د متعدد صحابه کرام رضی الله عنهم د روایتونو اختلاف دي . او ددي اختلاف په بناء د ټولو روایتونو دا قدر مشترک رد کیدي نشی چه اشاره فی التشهد مسنون ده . او ددي قدر مشترک ثبوت په شهرت سره هم دي . ددي نه سوا ددي په سنت کیدو اجماع هم ده . بیا ترڅو چه ددي د

(۱) وقال الشيخ النوري رحمته الله علیه في معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۱۰۰) والخلاصة الكيدانية رسالة صغيرة في مسائل صفة الصلوة ، بين فيها من انواع المشروعات واخطورات الثمانية اى الفرض والواجب والسنة والمستحب والحرام والمكروهة وتحريمها وتربيتها والمباح وفيها مسائل ضعيفة ومصفها لم يعرف حاله بل لم يعرف جزما اسمه

۱۲ مرتب تجاوزته الله عن ذنوبه الكبيرة والصغيرة وذنوبها-
(۲) لجاء في رواية ابن عمر رضي الله عنهما عند أبي داؤد (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۲) باب الإشارة في التشهد ، قبض اصابعه كلها وأشار باصبعه التي تلى الالهام وفي رواية وائل بن حجر رضي الله عنه ، عند النسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۸۷) باب قبض الشتين مع اصابع اليه اليمنى وعقد الوسطى والاهام منها ، ثم قبض اثنتين من اصابعه وحلق حلقة ثم رفع اصبعه فرأيت يحركها يدعوها ، وفي رواية ابن الزبير عند أبي داؤد (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۲) باب الإشارة في التشهد كان يشير باصبعه اذا دعا ولا يحركها وفي رواية غير عند أبي داؤد (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۲) رافعا اصبعه السبابة قل حناها شيئا (انى ما لها قليلا) وفي رواية عبدالله بن الزبير عند مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۶) باب صفة الصلوة الجلوس وكيفية وضع اليدين على الفخذين وأشار باصبعه السبابة ووضع الابهام على اصبعه الوسطى ، وعنده اى مسلم في رواية ابن عمر رضي الله عنهما وعقد ثلاثا وخمين وأشار بالسبابة وفي رواية ابي هريرة عند النسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۸۷) ، باب النهي عن الإشارة باصبعين وبأى اصبع يشير ان رجلا كان يدعو اى يتشهد باصبعه فقال رسول الله ﷺ احد احد وهكذا .
العبد المذنب رشيد أشرف جعله الله معنا خادما ماعلم الحديث وموفقا-

مختلفو هیئتونو تعلق دې په حقیقت کښې د واقعاتو او دزمانې اختلاف دې . چه کله دوی په یو هیئت سره اشاره کړېده او کله په بل هیئت سره . دې اصطلاح ته د محدثینو د اصطلاح مطابق اضطراب نه وئیلې کیږي . اوداشارې چه کوم هیئتونه په احادیث مبارکاو کښې ثابت دی په هغې کښې په هر یو عمل کول جائز دی . خو ځمونږ په نزد ترجیح دې ته حاصله ده چه د متې او مینځنۍ کوتې نه یو حلقه جوړه شی او په سیابه به اشاره او کړې شی . ((فیروعهما عندالنفي (الی لا اله) و يضعها عند الاثبات))

باب ما جاء فی التسليم فی الصلوة

((انه كانه یسلم عن یمنه وعن یساره)) ددې حدیث مبارک په بناء د احنافو اوشافعیانو او حنابلې او جمهورو ددې خبرې قائل دی چه مونږ کښې مطلقا امام او مقتدی او په منفره باندې دوه دوه سلامونه واجب دی یو ښی طرفته او بل گس طرفته .

خودامام مالک رحمه الله مسلك دادې چه امام به صرف یو ځل خپل مخکښې طرفته سر اوچت کړي او سلام به اوکړي اودې نه بعد به ښی طرفته تاوئشی او مقتدی به درې سلامونه اوگرځوی . یو تلقاء الوجه (جوابا للامام) او یو یو ښی او گس طرفته دامام مالک رحمه الله استدلال په راتلونکې باب (باب منه) کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت دې چه ((ان رسول الله ﷺ كان یسلم فی الصلوة تسلیمة واحدة تلقاء وجهه ثم یحیل الی الشق الايمن شیئا))

جمهور ددې جواب کښې وائی چه دا حدیث مبارک ضعیف دې ځکه چه په دې کښې زیبر بن محمد موجود دې او دده بابه کښې امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ددوی اهل الشام متکرا حدیث روایت کوی . اودا روایت هم داهل الشام دې . په دې وجه قابل د استدلال نه دې . د امام مالک رحمه الله نسبة یو مضبوط دلیل په سنن نسائی رحمه الله کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما یو طویل حدیث مبارک دې . په هغې کښې سالم بن عبدالله دخپل پلار حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د صلوة سفر قصه بیانوی او فرمائی چه ((فصلی العشاء الاخرة ثم سلم واحدة تلقاء وجهه ثم قال : قال رسول الله ﷺ اذا حضر احدکم امر یحشی فوته فلیصل هذا الصلوة))

نوددې جواب کښې بعضې حضرات فرمائی چه دا په حالت د عذر محمول دې . لکه چه د روایت اخری جمله هم ددې تائید کوی خودا جواب دهغه حضراتو په مسلك خو صحیح کیدیشی چه کوم رومې سلام ته واجب او دویم ته سنت وائی . لکه چه دامام ابوحنیفه رحمه الله روایت شاذه هم دادې چه اودمحقق ابن همام فتوی هم په دې ده خودامام ابوحنیفه رحمه الله روایت مشهور دادې چه دواړه سلامونه واجب دی ، په دې صورت کښې به دا جواب صحیح نه وی نو علامه عینی دا جواب ورکړي دې چه بعضو حضراتو به په دې دیو سلام خیال کولو ، داشان د روایاتو کثیره په مقابلې کښې خو شاذ روایتونو ته ترجیح څنگه ورکولې شی او امام طحاوی رحمه الله احادیث د تسلیمات د شلو صحابه کرام رضی الله عنهم نه نقل کړي

(۱) قال شمس الانمة الحلواني حکاه ابن الهمام فی الفتح (ج/ ۱ ، ص/ ۲۲۱) و زاد لیكون الرفع للنفي والرفع للاثبات أه کذا فی معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۱۰۵) مرتب عفی عنهما) - (ای الا الله) .
(۲) (ج/ ۱ ، ص/ ۹۹) باب الوقت الذی یجمع فیہ المسافر بین المغرب والعشاء -

دی، په دې وجه تواتر سره په څو ضعف یا متحمل روایتونو په بناء پرېښودو څه سوال نشته دی

باب ما جاء ان خذف السلام

((خذف السلام)) د خذف سلام دوه تفسیرونه شوي دي يو دا چه ورحمة الله په ((ه)) وقف يعنی ددې حرکت بايد ظاهر نه کړې شي. دويم دا چه ددې حروف مده زيات رانه ځکلي شي، دا دواړه تفسیرونه په يو ځانې صحيح دي او په دواړو عمل کول پکار دي.

باب ما جاء في وصف الصلوة

افعال د صلوة ځانله ځانله بيانولو نه پس په دې باب کښې دا مجتمع بيانول مقصود دی. دې مقصد دپاره دې باب کښې امام ترمذی رحمه الله د دريو احادو ذکر کړې دي. رومبي دوه احاديث د مسيئ الصلوة په واقعه مشتمل دي. چه هغه رومبي د حضرت رفاعه بن رافع رضي الله عنه نه مروی دي او دويم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه او دريم حديث د ابو حميد ساعدي رضي الله عنه نه او د فقهې په دېر اتفاقي اختلافي مسائلو مشتمل دي. ((اذا جاءه رجل كالبدوي)) دا خلاف بن رافع او راوی د حديث رفاعه بن رافع ددوی رور دي. دا دواړه حضرات د بدر والونه دي. او کالبدوی نې په دې وجه او وئيل چه دمونځ کولو انداز نه بدری معلوميدو في الواقع بدری نه وو.

((فاصلى فإخف صلوته)) غالباً دامونځ د تحية المسجد وو او د تخفيف صلوة نه مراد دا تعديل ارکان نه کول دي لکه يو روايت مبارك کښې دي چه ((لا يتم ركوعا ولا سجودا)) (الفاظ په دې دال دي.

((فارجع)) دلته دا سوال پيدا کيږي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله دوی ته په رومبي څل تعليم ولي ور نه کړو؟ او بيا بيا نې پرې ولې مونځ واپس کړو؟ سره ددې چه دوی ته معلوم وو چه په مونځ کښې دمکروهاتو تحریمو ارتکاب کوي.

علامه توربشتي رحمه الله ددې جواب ورکړې دي چه کله په رومبي څل حضور نبی کریم ((ارجع فانك لم تصل)) اوما تيل نو په هغه وخت حضرت خلاف رضي الله عنه ته پکار وو چه دوی هم هغه وخت خپله غلطی معلومه کړې وې. خو هغوی خپله غلطی معلوم نه کړه بلکه د څه وينا نه بغير نې مونځ واپس راوگرځولو. يا عملی ده ددې خبرې اظهار او کړو چه ماته دمونځ طريقه معلوم ده حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله مناسب او کنترول او ددوی د عالم کيدو بالصلوة زعم نې مات شي نو حضور نبی کریم دوی ته تر هغه وخت پورې تعليم ور نه کړو تر څو چه په خپله تپوس اونکړو. علامه ابن الجوزي رحمه الله داجواب ورکړې دي چه په حقيقت کښې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله دا معلومول غوښتل چه د تعديل پرېښودل د حضرت خلاف نه اتفاقي اوشو او که دا ددوی عادت دي. هرکله چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ته دا معلوم شو چه دا ددوی صلی الله علیه و آله عادت شوي او ورته حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله صحيح طريقه د مونځ اوخودله. نو دا درې څل مونځ کول د تقرير خطاء دپاره نه وو بلکه دتحقيق خطاء دپاره وو. داشان دي طريقه کښې مشقت زيات اوشو او د مشقت نه پس حاصلولو والا علم واقع في النفس وی. ((فصل فانك لم تصل)) دي

حدیث مبارک سره د تعدیل ارکان مسئله تعلق ساتی چه په تفصیل سره په ((بساب ما جماعه فیمن لا یقیم صلیه فی الركوع والسجود)) تیر شوی دی . ((ثم تشهد فاقم ایضا)) عام طور سره د تشهد مطلب اذان خودلې کیږي خوپه دې دا اشکار کیږي چه دمنفر دپاره اذان زیات نه زیات مستحب دې اودلته صیغه د امر استعمال شوې ده ، په دې وجه ملا علی قاری ددې مطلب دا خودلې دې چه دتشهد نه مراد د وضوء نه پس شهادتین لوستل دي او دا قامت نه مراد تکبیر نه بلکه اقامت صلوۃ مراد دې یعنی مونځ کول دي . خو دا توجه دتکلف نه خالی نه ده خاص طور سره لفظ د ((ایضا)) ددې تردید کوي ، په دې وجه به ظاهر رومبني معنی مراد ده اود حکم په حیثیت دمنفر دې بلکه په حیثیت دیو فرد دجماعت ورکوي چه دمونځ معروفه طریقه داده ، والله اعلم . لکه دمسند احمد په روایت کښې شته دې چه ((ثم اقرأ بام القرآن ثم اقرأ بما شئت انظر اثار السنن (ص / ۱۱۴) بساب الاعتدال والطمأنیة فی الركوع والسجود مرتب عفی عن) -

((فان كان معك قرآن فاقراء)) دحضرت ابوهریره رضی الله عنه راتلونکی روایت کښې د ((ثم اقرأ بما تيسر من القرآن)) الفاظ راغلی دي ، ددې دواړو الفاظو نه بعض احنافوپه دې خبره استدلال کړي دي چه قرات دفاتحي فرض نه دي گڼي حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله به دلته دفاتحي په طور خاص ذکر کړي وي

خوداستدلال دوه وجو سره صحیح نه دي . یو خو پدې وجه چه روایت په بعضو طریقو کښې د سوري فاتحه ذکر صراحت سره نشته (؟؟/ ۱۱۶۷) بل د دې وجې چه دلته په دې وجه دلته فاتحه او سورت دواړه مراد دي ځکه چه فاتحه اگرچه فرض نه ده خو د واجب کیدو په حیثیت ددې ترك مکروه تحریمي او موجب د اعاده دې او حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله دلته دپه واجب په ترك باندي حضرت خلاد رضی الله عنه تنبییه ورکړه . په دې وجه داثان ممکن ده چه پخپله دمونځ صحیح طریقه بنسټی او یو واجب پریږدي . په دې وجه صحیح دادی چه په کوم روایتونو کښې د فاتحي تصریح نشته هلته هم ((اقرأ تیر معك من القرآن)) وغیره دا الفاظ مراد کښې دسورة فاتحه هم شامل ده او ترڅو چه دسورت فاتحه دعدم فرضیت تعلق دي دهغې دلائل په خپل ځاني مستقل دي .

((والا فاحمد الله وكبر وهلل)) دا حکم په اتفاق سره دهغه کس دپاره دي چه هغه سره د کوشش کولو نه په قرات قادر نه وي . یا د اسلام راوړلو نه پس ده د تعلیم دقرات موقع نه وي ملاؤ شوې . ((وافعل ذالك فی صلوتك كلها)) فی الروایة الثانية . ددې نه امام شافعي رحمته الله په دې خبره استدلال کړي دي چه قرات په څلورو واړو رکعتونو کښې فرض دي . اود احنافوپه نزد اولنو دوو کښې فرض دي . اوپه آخړینو کښې سنت دي یا مستحب دي .

د احنافو دلیل په مصنف ابی شیبه () کښې دحضرت علی رضی الله عنه او دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه ددې مفهوم اثار په مختلف سندونو سره روایت کړي دي . په دې کښې اگر چه په بعضو طریقو کښې انقطاع ده خو علامه عینی رحمته الله عمدة القاری () کښې دا اثار په صحیح سند

(ج / ۱ ، ص / ۳۷۲) من كان يقول يسبح في الاخرين ولا يقرأ -

(انظر ج / ۳ ، ص / ۶۲)

سره هم روایت کړې دی. ((وهو في عشرة من اصحاب النبي ﷺ)) (في الرواية الثانية) حضرت شاه صاحب ثابت کړې ده چه دا جمله دیو راوی وهم دي. خوددي مسئلي په ثبوت او په عدم ثبوت باندې څه فرق نه راځي. ((قوله وفتح اصابع رجليه)) دفتح بالخاء المعجمه لغوی معنی ده نرمی کول او دلته مراد ددې په نرمۍ سره د گوتو سرونه اړول قبلي طرفته اودا مسنون طریقه ده. ((حتى اذا قام من سجدين كبر ورفع يديه)) د سجد تینو نه مراد رکعتین دي لکه چه امام ترمذی هم تصریح کړې ده او په دې موقع رفع یدین دامام شافعی علیه السلام مسلك دي. په دې وجه رفع یدین په باب کښې دا حدیث مبارک د دوی استدلال نشي کېدې. ((قال ابو عيسى هذا حديث حسن صحيح))

امام ترمذی رحمه الله اگر چه تحسین او تصحیح کړې ده خو امام طحاوی رحمه الله (۱) او بعضو نورو محدثینو ددې تضعیف کړې دي او دائی معلول گرځولي دي چه دهغي وجه داده چه دمحمد بن عمرو سماع دحضرت ابو حمید ساعدی رحمه الله نه نشته دي. داشان دمحمد بن عمرو ملاقات د ابوقتاده رحمه الله سره ثابت نه دي. او نه ددې امکان شته. ددې نه سوا دي کښې عبدالحمید بن جعفر راوی دي او ضعیف دي بعضو نورو محدثینو ددې خبرو تردید کړې دي. او د جوابونو ورکولو کوشش نه کړې دي. بیا په دې موقع د فریقینو کلام ډیر طویل دي چه دهغي دنقل کولو دلته ضرورت نشته دي ځکه چه دامام شافعی رحمه الله استدلال ددې حدیث مبارک په تصحیح موقوف دي دا حنا فو نه جواب پدې تضعیف (۲) والله اعلم.

باب ما جاء في القراءة في الصبح

دي ځانې کښې څلور ابواب (۳) الهي بحرمة صفاتك ان تغفر لكاية ولوالديه وللمؤمنين اجمعين امين) - دمختلفو مونځونو کښې د قرأت مقدار مسنون سره متعلق دي. په دې تقریباً دټولو فقهاء کرامو اتفاق دي چه په فجر او په ظهر کښې طوالت مفصل او په عصر او عشاء کښې اوساط مفصل او مغرب کښې قصار مفصل لوستل مسنون دي او دي کښې اصل دحضرت

(۱) شرح معاني الآثار طبع المكتبة الرحمة (ج/ ۱، ص/ ۱۲۶ و ۱۲۷) باب صفة الجلوس في الصلوة كيف هو؟ -

(۲) أخرجه البخاري في صحيحه (ج/ ۱، ص/ ۱۱۴) باب سنة الجلوس في التشهد من طريق محمد بن عمرو بن حلحلة عن محمد بن عمرو بن عطاء وليس في سنده عبد الحميد ابن جعفر وليس في متنه ذكر أبي قتادة ولا ذكر عشرة من الصحابة والا ذكر رفع اليدين عند الركوع وبعده وبعد الركعتين وفيه وصف بالقول فقط المنقطع من معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۱۴۹) بتغير يسر ۱۲ مرتب عن (عنا) -

(۳) ① الباب المذكور ② في القراءة في الظهر والعصر ③ في القراءة في المغرب ④ في القراءة في صلوة العشاء مرتب،

عمر فاروق رضی الله عنه مکتوب (۱) دې چه کوم نبي حضرت ابو موسی اشعري رضی الله عنه ته ليکلي وو په هغې کښې د تفصيل مذکور دي.
او ددې خط خو حصي امام ترمذی رحمته الله عليه په دې څلورو بابونو کښې ذکر کړی دی. د حضور نبي کریم صلی الله علیه و آله عام معمول هم د مجموعه روايتونو نه د معلومېږي، البته کله ددې خلاف ثابت دی. لکه دمغرب په مونځ کښې سورة طور (۲) سورة مرسلات (۳) او سورة حم الدخان (۴) لوستل. ((والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب))

باب ماجاء في القراءة خلف الامام

د قرأت د فاتحه خلف الامام مسئله د شروع نه د اختلافاتو نظر ده او معرکه الراء پاتې شوي ده، دې ته مسئلې ته د مونځ په اختلافي مسائلو کښې د ټولو نه زيات اهميت حاصل دي. ځکه چه دې کښې اختلاف د افضليت او د عدم افضليت نه دي د جواز او د عدم جواز بلکه د وجوب او د تحریم دي. په دې مسئله د قلمي او زباني مناظرو گرماگرم بحثونه شوي دي. او په دې موضوع د فريقينو د طرفه دومره تصانيف دي چه دهغې نه يو پورا کتب خان تيارې شي.

څومره په علم کښې په دې موضوع د ټولو نه روميي کتاب مستقل امام بخاري رحمته الله عليه ((جرء القراءة خلف الامام)) ليکلي دي. په دې اولنی دور کښې دکوم دچا حنفی عالم په دې موضع باندې څه مستقل کتاب نه ملاوېږي.

البته امام بيهقي په خپل کتاب القراءة کښې ډير زيات په يو حنفی تردید کړي دي. چه دهغې نه معلومېږي چه په احنافو کښې چا په دې مسئله دا امام بيهقي رحمته الله عليه نه مخکښي څه کتاب ليکلي وو. بيا آخري دور کښې چه کله غير مقلدينو دا مسئله ډيره رابرسيره کړه او ددې په وجه نبي احنافو خلاف محاظ جوړ کړو او ددوی د مونځونو د فاسدېدو اعلان نبي او کړو نو دهند علماء کرامو ددې په جواب کښې ډير کتابونه تاليف کړل. لکه علامه عبدالحی لکنهوی رحمته الله عليه ((امام الکلام في قراءة خلف الامام)) او ددې په حاشیه ((غیث الفهم في القراءة خلف الامام)) اولیکلو، د اشان حضرت مولانا محمد قاسم صاحب رحمته الله عليه نانوتوی ((الدلیل المحکم في ترک القراءة للمؤتم)) او ((توئيق الکلام في ترک القراءة خلف الامام)) حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی صاحب رحمته الله عليه ((هداية المعتدی في قراءة المقتدی)) حضرت مولانا احمد علی صاحب رحمته الله عليه سهارنپوری ((الدلیل القوی علی ترک القراءة للمقتدی)) شیخ محمد هاشم سندهی رحمته الله عليه ((تنقیح الکلام في القراءة خلف الامام)) او علامه ظهیر حسین ډير رسالي تاليف کړي دي. بيا حضرت شاه صاحب رحمته الله عليه يو رساله په فارسي ژبه

(۱) رواه عبدالرزاق في مصنفه (ج/ ۲، ص/ ۱۰۴، باب ما یقرأ فی الصلوة وابن ابی شیبه في مصنفه (ج/ ۱، ص/ ۳۵۸، ما یقرأ به فی المغرب مختصراً مرتب غفی عنا) -

(۲) صحیح بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۰۵) باب الحجهر فی المغرب -

(۳) صحیح بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۰۵) باب الحجهر فی المغرب -

(۴) نسائی (ج/ ۱، ص/ ۱۵۴) القراءة فی المغرب حم الدخان

کنبی ((فصل الخطا فی مسئله ام الكتاب)) بیانی بله رساله عربی کنبی ((خاتمة الخطاب فی مسئله فاتحة الكتاب)) اولیکله بیا علامه مولانا ظفر احمد صاحب رحمته عثمانی رحمته دغلا السن هم ((فاتحة الكتاب فی القراءة خلف الامام)) اولیکله بیا په آخر کنبی خموش په زمانه کنبی حضرت مولانا سرفراز خان صفدر صاحب رحمته ((احسن الکلام فی ترک القراءة خلف الامام)) په نوم سره په دوه جلدونو کنبی په دې موضوع باندې کتابونه اولیکل چه دې ته په دې موضوع د مباحث جامع ترین ذخیره وئیل پکار دی. موشر دلتنه ددې مسئلې ضروری تحقیق اختصار سره پیش کوو.

مسئله نهم دې مسئله کنبی د مذهبونو تفصیل دادې چه د احنافو په نزد قرات د فاتحي خلف الامام په صلوۃ جهريه او سريه د وارو کنبی مکروه تحریمی دی. د احنافو ظاهر روایت هم په صلوۃ جهريه د امام محمد رحمته نه یو روایت دادې چه قرات د فاتحي خلف الامام په جهريه کنبی مکروه او سريه کنبی مستحب یا کم از کم مباح دي. دا راني علامه عبدالحي لکنهوی او بعضو نورو متاخرينو احنافو اختیار کړې ده. او حضرت شاه صاحب رحمته میلان هم دې طرفته معلومیږي خو محقق ابن الهمام ددې روایت تردید کړې دي. بل طرفته د امام شافعی رحمته په نزد قرات د فاتحي خلف الامام په جهري او په سري د وارو مونخونو کنبی واجب دی. د امام مالک رحمته او د امام احمد په دې خبره اتفاق دي چه په جهري مونخونو کنبی قرات د فاتحي خلف الامام جائز نه دي. خو بیا ددوی نه روایتونه مختلف دی بعضو روایتونو کنبی قرات د فاتحه خلف الامام مکروه به بعضو کنبی جائز او به بعضو کنبی مستحب گرځولي دي. او د سري مونخونو باره کنبی ددوی نه درې روایتونه دي یو داچه قرات واجب دي، دویم دا چه مستحب دي او دریم دا چه مباح دي.

ددې نه دا خبره واضح کیږي چه په جهري مونخونو کنبی د وجوب قرات قول صرف د امام شافعی رحمته دي بلکه داخبره هم د مشهور قول ددې مطابق گنږي چه تحقیق دا دي چه امام شافعی رحمته هم په جهري مونخونو کنبی د وجوب قائل نه دي. ((المعنی)) (۱)

د ابن قدامه کلام نه هم دا معلومیږي. د اثنان کتاب الام (۲) کنبی پخپله د امام شافعی رحمته د کلام نه دا خبره معلومیږي ځکه چه دې کنبی امام شافعی رحمته فرماني چه ((ونحن نقول كل صلوۃ صليت خلف الامام والامام يقرأ قرات لا يسمع فيها قرا فيها)) او کتاب الام د امام شافعی رحمته په نوو کتابونو کنبی دي. په پخوانو کتابونو کنبی نه. لکه چه حافظ ابن کثیر رحمته په (۳)

(۱) احسن الکلام (ج ۱/ ص ۹) باحالة معنی ابن قدامه (ج ۱/ ص ۶۰۹) -

(۲) (ج ۷/ ص ۱۵۳) -

(۳) لقال: ثم انقل (ای الکلام الشافعی رحمته مرتب) منها (ای من بعد از) فاقام بها الى ان مات في هذه السنة (۲۰۴ هجری) ووصف بها الكتاب الامام وهو من كتبه الجديدة لانها من رواية الربيع بن سليمان وهو مصري وقد زعم امام الحرمين (هو عبد الملك ابو المعالي الجويني الشافعي شيخ الاسلام الغزالي رحمته) لقب امام الحرمين لاجل تدريس زمتا طويلا في الحرمين الشريفين مرتب) وغيره انه من التقدم وهذا بعد وعجب من مظهر البداية والنهاية (ج ۱۰/ ص ۲۵۲) الملتقط من احسن الکلام (ج ۱/ ص ۵۴) بتغير بين ۱۲ مرتب -

البداية والنهاية کتبی او علامه سیوطی رحمہ اللہ حسن الحاصر (ج/ ۱، ص/ ۱۲۲) کتبی ددی تصریح کریں کہ یہ کتاب الامام شافعی رحمہ اللہ مصر تہ د تلونہ پس تالیف کریں دی۔ یہ دی وجہ دا دوی د نوؤ کتابونو نہ دی چہ ددی تقاضا دادہ چہ د امام شافعی رحمہ اللہ قول جدید نہ قول قدیم۔ دی نہ واضح شو چہ یہ صلوۃ جہریہ کتبی د وجوب د قرائت مسلك صرف زمونہ د زمانہ د غیر مقلدینو دی۔ تر دی چہ د داود ظاہری رحمہ اللہ ہم ددی قائل (۱) نہ دی داشان علامہ ابن تیمیہ (۲) ہم یہ جہری مونخونو کتبی د ترک قراۃ فاتحہ خلف الامام قائل دی او یہ سری مونخونو کتبی ہم غالباً صرف دا استحباب قائل دی۔

د قائلینو د قرات خلف الامام دلائل

حضرت عباده بن صامت رضی اللہ عنہ روایت * امام شافعی رحمہ اللہ او قائلینو قرات فاتحہ خلف الامام د تولونہ قابل اعتماد اوقوی دلیل د حضرت عباده بن صامت رضی اللہ عنہ حدیث دیاب دی۔ ((قال رسول الله ﷺ الصبح فتقلت عليه القراءة فلما انصرف قال ان اراكم تقرؤن وراء لم يقرأ بها)) دا حدیث مبارک داگر چہ د شافعیانو یہ مسلك باندی صریح دی خو صحیح نہ دی لکہ امام محمد رحمہ اللہ دا حدیث مبارک معلول گر خولی دی۔ کما حکاہ ابن تیمیہ فی فتاواہ (۳) داشان حافظ ابن عبدالبر رحمہ اللہ او بعضو نورو محدثینو ہم دی تہ معلول وئیلی دی۔ ددی تفصیل دادی چہ د حضرت عباده بن صامت رضی اللہ عنہ دا حدیث مبارک یہ دریو طریقو سرہ مروی دی۔

① (۱) دصحیحینو روایت ((ان رسول الله ﷺ قال " قال لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب ((لفظہ للبخاری۔

② ابن ابی شیبہ رحمہ اللہ یہ مصنف کتبی (؟؟ ۳۸۷۴) او طحاوی رحمہ اللہ یہ (۴) احکام القرآن کتبی او علامہ ابن تیمیہ پخپلہ فتاوی کتبی د محمود بن الربیع (۵) نہ نقل کریں دی چہ ((قال صليت صلوة والى جنبي عبادة بن الصامت قال فقرأ بفاتحة الكتاب قال فقلت له يا ابوالوليد ام اسمعك تقرأ بفاتحة الكتاب ؟ قال اجل انه لا صلوة الا بها)) لفظہ لابن ابی شیبہ۔ دفتاوی ابن تیمیہ یہ روایت کتبی دخلف الامام ہم تصریح شتہ دی۔

⑤ دترمذی پورتنی مذکورہ حدیث مبارک دی۔

(۱) کما فی احسن الکلام (ج/ ۱، ص/ ۱۶۸) باحالة معنی ابن قدامة (ج/ ۱، ص/ ۶۰۹)۔

(۲) انظر احسن الکلام (ج/ ۱، ص/ ۶۸ الی ۷۰) مرتب عفی عنہ، داشان دعلامہ ابن القيم مسلك ہم د احنافو مطابق دی۔ حوالہ بالا: ص/ ۷۰، ۷۱) مرتب عفی عنہ)۔

(۳) (ج/ ۲، ص/ ۱۷۸) طبع دار الکتب الحديث بمصر)۔

(۴) فاخرجها البخاری فی باب القراءة للامام والمأمون فی الصلوة کلها فی الغضر والسفر وما یجهر فیها وما ینخلت من صحیحة (ج/ ۱، ص/ ۱۰۴) ومسلم فی کتاب الصلوة تحت باب وجوب قراءة الفاتحة کل رکعة وانه اذا لم یحسن الفاتحة ولا امکنه تعلمها قرا ما یسر له غیرها من صحیحة (ج/ ۱، ص/ ۱۶۹) سیفی عفی عنہ)۔

(۵) کما فی الجواهر (معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۲۰۰)۔

(۶) (ج/ ۲، ص/ ۶۳) و (ج/ ۲، ص/ ۴۶) نظر معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۲۰۰) سیفی)۔

دې دې وایو کښې رومېې طریق بالاتفاق صحیح دي. خو په دې د فریق ثانی استدلال صحیح نه دي ځکه چې احناف ددې توجیه دا کوی چې دا د منفرد یا د امام په حق کښې دي. نور جوابونه او تفصیل به مخکښې راشی. پاتې شوه دویمه طریقه نو هغه هم صحیح ده. موږ دې نه هم دشافعیو وغیره په مذهب څه صریح مرفوع دلیل نه قاضیږی ځکه چې دا د حضرت عبادۀ خپل اجتهاد دي یعنی دوی د ((لا صلوة لمن لم یقرأ بها)) والا حدیث مبارک د امام او د مقتدی دواړو دپاره عام او گټورلو اودې ته نې دا حکم مستنبط کړو چې په مقتدی لم قرآن د فاتحې واجب دي. خو ددوی استنبات دا حدیث مرفوعه په مقابله کښې حجت نسی کېږي. بلکه د دې حدیث مبارک نه دا حنافو تائید کېږي. ځکه چې ددې نه معلومیږي چې دا کثر صحابه کرام رضی الله عنہم او تابعین په ترک قراۀ فاتحه خلف الامام باندې عمل کولو چې دهغې دلیل دادې که داسې نه وی نو حضرت محمود بن الربیع رضی الله عنہ چې حضرت عبادۀ په قراۀ فاتحه اولیدو نو دوی به په تعجب سره سوال اوکړو. ددې نه سوا ظاهر داده چې حضرت محمود بن الربیع دفاتحه دقراۀ نه وو کړې خو دې سره حضرت عبادۀ بن صامت رضی الله عنہ دوی نه دموخ دعادی حکم اونه کړو، ددې نه معلوم شو چې حضرت عبادۀ بن صامت رضی الله عنہ به دهم قراۀ د فاتحه د مقتدی واجب نه وو.

وس صرف دریمه طریقه پاتې کیږي یعنی د ترمذی حدیث دباب. نو دا پېشکه دشافعیانو په مذهب باندې صریح دی خو صحیح نه دی. او امام احمد علامه ابن تیمیہ رحمہ الله، حافظ ابن الدلیر رحمہ الله او نورو محققینو محدثینو دلاتدیني اعتراضونو په بناء معلول او غیر صحیح نسی گرځولي دي. د محدثینو خیال دادې چې دا یو راوی په وهم او غلطی سره دا رومېې دوه روایتونه خلط ملط کړي دي او دادریم روایت نسی جوړ کړې دي. ددې وهم ذمه داری په مکحول باندې عائد کیږي، وجه داده چې د حضرت عبادۀ بن الصامت دا محمود بن الربیع رضی الله عنہ ډیر شاگردانو روایت کړې دي. خو دوی ټول یا خو دا په رومېې طریقه سره روایت کوی یا په دویمې طریقې سره روایت کوی. یعنی دوی کښې چاهم قراۀ د فاتحه خلف الامام حکم صراحت حضور نسی کریم صلی الله علیہ وسلم ته نه دي منسوب کړې. دا نسبت صرف مکحول کړې دي او حدیث مبارک نسی په دریمه طریقه سره روایت کړې دي. او مکحول رحمہ الله اکثر چې په مجموعی حیثیت سره ثقه دي خو محدثینو او علماء کرامو دجرح او تعدیل ددوی باره کښې دا تفسیر کړې ده چې ډیر خل دوی ته په روایتونو کښې وهم کیږي. دلته هم ظاهره ده چې دوی نه په دې روایت کښې وهم شوي دي. اودوی دوه درې روایتونه خلط ملط کړي دي او یو مستقل روایت نسی جوړ کړې دي. ددې وهم پورا تفصیل علامه ابن تیمیہ په خپله فتاوی کښې ذکر کړې دي. (۱) داشان امام ترمذی رحمہ الله دي حدیث مبارک نقل کولو نه پس د حضرت عبادۀ بن الصامت رضی الله عنہ حدیث مبارک لره په طریق د امام زهري رحمہ الله نقل کړې دي چې په دهغې کښې صرف د ((لا صلوة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب)) الفاظ دي. اویا نسی

اقرمائیل چې ((وهذا اصح)) ددې حدیث مبارک په سند کښې سخت اختلاف موندېشی. چې دهغې وجوهات لاتدي راځي.

- ① د بعضو طریقو سند دادي چه ((مكحول)) (عن عبادة بن الصامت) د انقطاع سره ((فسان مكحول لم يسمع عن عبادة بالاتفاق)) .
- ② بعضو كښي ((عن مكحول عن محمود بن الربيع عن عبادة بن الصامت)) په طريق سره مروی دی ((كما عند الترمذی فی الباب)) .
- ③ یو طریق داشان مروی دي چه ((مكحول عن نافع بن محمود عن عبادة الصامت)) كما عند ابی داؤد . (۱)
- ④ بعضو طریقو كښي سند داشان دي چه ((مكحول عن نافع بن محمود عن محمود بن الربيع عن عبادة بن الصامت)) (۲)
- ⑤ بعضو كښي داشان مروی دی چه ((مكحول عن محمود بن ابی نعیم انه سمع عبادة بن الصامت عن النبی ﷺ)) . (۳)
- ⑥ یو طریق كښي مكحول ﷺ داد رجاء بن حیوه په واسطه سره د عبدالله بن عمرو نه روایت كوی ((كما اشار اليه المارديني (معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۰۳)
- ⑦ یو طریق كښي مكحول ﷺ نیغ په نیغه د عبدالله بن عمرو نه روایت كوی ((حكاه ايضا المارديني (معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۰۳)
- ⑧ په یو طریق كښي رجاء داد محمود بن الربيع نه په عبادة باندې موقوف روایت كوی ((كما عند الطحاوی فی احكامه المارديني (معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۰۳)
- دا اضطراب دسند ددی وجوه ثمانیه نه معلومیږي چه دا حدیث مبارك وقف او رفعاً هم مضطرب دي . او اتصالاً او انقطاعاً هم او په دي اعتبار سره ده دي كښي اضطراب موندی کیږي چه د عبادة نه ددي روایت كونكي نافع بن محمود بن الربيع دي یا ییا ابو نعیم داشان په دي كښي هم اضطراب دي چه دا قصه دحضر عبادة ده یا د عبدالله بن عمرو ﷺ ((وهل بعد هذا الاضطراب الشديد يكون الحديث حجة ؟))
- ⑨ ددي حدیث مبارك په متن كښي هم اضطراب دي . ددي تفصیل حضرت شاه صاحب ﷺ په فصل الخطاب كښي بیان كړې دي ، فلیراجع . (۴)
- ⑩ د مكحول ﷺ باره كښي دا مشهور دی چه دوی د مدلسينو نه دی او دا ددوی عنعنه ده

(۱) كما في سنن الدار قطنی (ج/ ۱ ، ص/ ۳۱۹) باب وجوب قراءة ام الكتاب في الصلوة وخلف الامام ، سفي .
(ج/ ۱ ، ص/ ۱۱۹) باب من ترك القراءة في صلوته -

(۲) كما هو في الاصابة ترجمة محمود (ج/ ۲ ، ص/ ۳۸۶) عن الدار قطنی كذا في معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۰۳ ، مرتب عفی عنه) -

(۳) كما في الدار قطنی في سننه (ج/ ۱ ، ص/ ۳۱۹) باب وجوب قراءة ام الكتاب في الصلوة وخلف الامام سفي .

(۴) انظر التفصيل الاضطرابات في لفظ حديث عبادة ﷺ معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۰۳ الى ۲۰۵) لفظ ذكر الشيخ البهري ﷺ ثلاثة عشر لفظاً في حديث عبادة بن الصامت ، سفي -

② حضرت مکحول رضی الله عنه شاگرد محمد بن اسحاق رضی الله عنه دی او ددوی باره مخکنی تیر شوی دی چه دده تفردات عنونه او مشکوک دی.

③ ابو داود و غیره روایت کنی نافع بن محمود راغلی او دی مجهول دی بلکه دا اغلب داده چه د ترمذی په روایت کنی هم مکحول دده تدریس کړی دی.

ددی وجوهاتو له کبله محدثینو دا حدیث مبارک معلول گرځولې دی. تر دې چه حافظ شمس الدین ذهبی رحمته الله علیه چه شافعی وو اودا اسانیدو او غللو ماهر نقاد گنرلې کسری دو په میزان الاعتدال کنی دمحمود بن الربیع دترجمی لاندې دا اعتراف کړی دی چه ددوی دا حدیث مبارک معلول دی په دې وجه ددې نه استدلال کول صحیح نه دی او که بالفرض لږ وخت دپاره دا حدیث مبارک صحیح هم تسلیم کړی شی نو هم دا شافعیانو استدلال په دې سره نه شی کیدی. په دې وجه حضرت مولانا رشید احمد گنگوھی رحمته الله علیه په هدایة المقتدی قراة المقتدی کنی دایبان کړی دی چه محل استدلال لا تفعلوا الا بام القرآن دی اودلته دنهی نه استثناء شوې ده. او چه کله دنهی نه استثناء اوشی نو دمسئنی اباحت ثابتیږی. دو جواب نه.

خو په دې اشکال راخی. مخکنی د ((لا صلوة لمن لم یقرأ بها)) جمله هم راخی چه په وجوب د لالت کوی. ددې جواب حضرت گنگوھی په هدایة المقتدی کنی دا ورکړی دی چه دا جمله دحکم قرا تعلیل نه دی بلکه (۱) استشهاد دی او مطلب دادې چه د فاتحه په لوستلو کنی حرج نشته دی. ځکه چه ددې لوني اهمیت دی او چه کله دا دنورو (امام او منفرد) په حق کنی واجب دی نو دمقتدی په حق کنی به کم از کم جائز وی. (۲)

مختصر دا چه دحضرت عباده بن صامت رضی الله عنه صرف رومبی طریقہ یعنی ((لا صلوة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب)) صحیح دی خو دې نه په قرات د فاتحې خلف الامام استدلال نه شی کیدی چه رومبی خو په دې وجه چه د نورو دلاتلو په رنرا کنی دا حکم د امام او منفرد سره مخصوص دی دمقتدی دپاره دا حکم نشته دی. ځکه چه مقتدی دده تابع وی ((کما سیاتی تفصیله فی ادلة الحنیفة))

دویم دا ممکن دی چه حدیث مبارک کنی د قراة نه مراد عام وی چه هغه قراة حقیقت وی. ((کقراة الامام منفرد)) او که قراة حکمیة وی ((کقراة المقتدی)) لکه چه دحضور نبی کریم صلی الله علیه و آله دارشاد نه ثابتیږی چه ((من کان له امام فقراة الامام له قراة)) (۳) نه هم دا ثابتیږی چه ((کما سیاتی))

په حدیث د عباده رضی الله عنه کنی د فصاعدا زیاتی * ددې حدیث مبارک د ټولو نه بهترین توجیه حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه په ((فصل الخطاب فی مسئلة ام الكتاب)) کنی کړی ده. هغوی فرمائی چه دی حدیث مبارک کنی د فصاعدا زیاتی په صحیح روایتونو کنی ثابت دی گویا چه پورا

(۱) والفراق بينها ان العلة ماکان مدار الحكم في تلك المسألة خاصة و الشاهد ما لا يكون مدار فيه وانما يلازمة فيذكر لاجل ملائمة ومنااسبة -

(۲) وانظر التفصيل معارف المسنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۰۶ الى صفحہ ۲۱۵) مرتب -

(۳) مسنن ابن ماجه (ص/ ۶۱) باب اذا قراة الامام قانضوا -

حدیث مبارک داثان شو چه ((لا صلوة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب فصاعدا)) (۱) او ددی نه معلومیری چه د ضم د سورة هم هغه حکم دی چه کوم د فاتحة الكتاب دی. ((فصاعدا)) جوابکم فی صم السورة فهو جوابنا فی الفاتحة)) بلکه د احنافو مسلك خو صفا دی چه او هغوی د جواب ورکولو ضرورت نه لری ځکه چه د ((فصاعدا)) د زیاتې نه پس د حدیث مطلب دا جوړیری چه کوم سری مطلق قراة نه کوی ینی نه ضم د صورت کوی او نه فاتحة لولی دهغه مونځ نه کیږی گویا د عدم صلوة حکم د قراة په بالکل منتفی کیدو باندې لکی (۲) د فصاعدا په زیاتې باندې امام بخاری رحمته الله علیه په ((جزء القراءة)) کښې دا اعتراف کړی دی چه دا صرف دمعمر تفرد دی گنی بل راوی ددی ذکر نه کوی. په دې وجه دا زیاتې قبل اعتبار نه دي.

ددې جواب دادې چه اول خو معمر ډیر ثقه دی بلکه دوی لره دوی خو ((اثبت الناصر الزهري)) ګرځولي شوی دی. او دا حدیث مبارک هم دزهري نه مروی دی. په دې وجه ددوی دا تفرد قابل قبول دی ((لا زيادة الثقة مقولة)).

دویم حقیقت دادې چه د فصاعدا په زیاتې کښې معمر متفرد هم نه دي اودا زیاتې د نور ثقه راویانو نه هم مروی دي. لکه حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه په فصل الخطاب کښې ثابت کړي ده چه دمعمر نه علاوه (۳) سفیان بن عیینه رحمته الله علیه، امام اوزاعی رحمته الله علیه (۴)، شعيب بن اس حمزة رحمته الله علیه (۵).

او عبد الرحمن بن ابی اسحاق مندنی (۶) ددوی متابعت کړي دي. (۷) ددې صحیح کیدو کښې هیڅ شک نشته دي.

(۱) كما في الصحيح المسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۹) باب وجوب قراءة الفاتحة في كل ركعة وانه اذا لم يحسن الفاتحة ولا امكنه تعلمها قرا ما تيسر له غيرها ، والسنن للنسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۵) كتاب الافتاح باب الجواب قراءة الكتاب في الصلوة في كليها عن طريق معمر ،، سيفي-.

(۲) ددې متعلق څه بحث په ((درس ترمذی ج/ ۱ ، ص/ ۵۰۸ الی ۵۱۲ صبع اول)) باب ما جاء انه الصلوة الا بفاتحة الكتاب (لاندې تیر شويدي . فليطالع مرتب عفی عنه)-

(۳) كما في رواية سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱۹) باب من ترك القراءة في صلوته-.

(۴) كتاب القراءة للبيهقي (ص/ ۱۱) انظر معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۲۳) واحسن الكلام في ترك القراءة خلف الامام (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸) مرتب عفی عنه-.

(۵) پورتنی حواله -.

(۶) معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۲۳) باحالة جزء القراءة خلف الامام واحسن الكلام (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸) باحالة كتاب القرلة للبيهقي (ص/ ۱۱) و فصل الخطاب (ص/ ۴) مرتب عفی عنه-.

(۷) داثان د ((فصاعدا)) زیاتې د صالح بن کیسان نه هم منقول دي کذا فی الحسن (ج/ ۲ ، ص/ ۱۶۸) باحالة عمدة القاری (ج/ ۳ ، ص/ ۶۹) فليطالع من شاء (ج/ ۳ ، ص/ ۲۲۷ الی ۲۳۸) تحت عنوان کلمة فی تحقق قوله ، فصاعدا علی قواعد العربية ، سيفي-.

البته امام بخاری رحمته الله دلتنه یو بل مضبوط اعتراف کړې دې او هغه دا چه که بالفرض دا زیاتې صحیح وی بیا هم د حدیث باب به دا مطلب نه وی چه دصلوة نفی دفاتحې اود سورت د دواړو په نفی موقوف ده . بلکه مطلب به دا وی چه قرأت د فاتحې خو فرض دې چه دهغې په ترك سره اعاده د صلوٰة لازم کیږی خو ددې زیات لوستل واجب صرف په کلام د عربو کښې لفظ د فصاعدا په ((ایجات ما قبله و تخیر ما بعده)) دپاره راخی . لکه که یو سړې ارواښی چه ((بعنه بدرهم فصاعدا)) نو دده مطلب په محاوره کښې اختیار دې ، په دې وجه داشان به په زیره بحث حدیث مبارک کښې هم قرأت د فاتحه فرض او ددې نه زیات به مستنون یا مستحب وی .

د عربو د قواعدو په رڼا کښې د لفظ فصاعدا تحقیق * دامام بخاری رحمته الله ددې اعتراض جواب کښې دیو حنفی عالم په کلام کښې نشته دې البته حضرت شاه صاحب رحمته الله په فصل الخطاب کښې ددې بهترین جواب ورکړې دې . او ددوی دا بحث ښه دقیق دې . او دا ددوی شاگرد د حضرت علامه بنوری رحمته الله په معارف السنن کښې په تشریح سره بیان کړې دې . اودهغې خلاصه دا ده چه فصاعدا په محاوراتو د عربو کښې یو محاوره ده او د محاورې قاعده داده چه دا په یو قاعده کښې منضبط کیږی نشی . بلکه دا کلیه په سماع باندې موقوف کیږی اود څه داسې اصولو پابند کیږی چه کوم دهر قسم په سیاق دکلام کښې مطرو وی بلکه د محاوراتو حکم په مختلف سیاقاتو کښې بدلیږی رابدلیری لکه داسې ډیر کیږی چه د یو محاورې په جمله کښې ددې یو معنی وی او په سیاق دنفی کښې ددې بله . همداشان حال د فصاعدا دې دکلام د عربو دتبع نه معلومیږی چه فصاعدا د څو معانو دپاره استعمالیږی . یو معنی ددې بیشکه چه ایجاب ما قبله او تخیرد مابعدده ، هم راخی لکه ((بعنه بدرهم فصاعده)) خوبعضو وختونو کښې ددې بالکل برعکس دانفد د ((ادخال مابعدده فی حکم ماقبله)) دپاره هم راخی لکه ((مثبت میلین فصاعدا)) چه ددې مطلب دادې چه دمیلینو نه زیات هم په حکم دمیلینو یعنی مشی کښې داخل دې . ددې یو معنی توزیع ((تقسیم الاحاد علی الاحاد)) هم راخی . لکه ((بعنه بدرهم فصاعدا)) چه ددې مطلب دادې چه دید جنس بعضې افراد په یو درهم کښې خرڅول کړل اوبعضو افراد ددې نه زیات کښې ومن هذا القبیل ((قرأت کل يوم جزء من القرآن فصاعدا)) نویه دې وجه نه صرف په یو مثال پیش کولوباندې دا دعوه صحیح نه ده چه فصاعدا به همیشه دیوې معنی دپاره راخی . لکه چه کله فصاعدا کښې دا درې واړه احتمالات ممکن دی نو ((لا صلوٰة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب)) به په ((بعنه بدرهم فصاعدا)) باندې نه بلکه په ((مثبت میلین فصاعدا)) باندې به قیاس کیږی او لفظ د فصاعدا دا دحال مابعدده فی ما قبله دپاره به وی . دا نه چه د ایجاب او تخیر دپاره . خاص کر چه کله د زیر بحث جمله خبریه ده . او دامام بخاری رحمته الله بیان کړې شوې مثال ((بعنه بدرهم فصاعدا)) جمله انشانیه ده . هلته نفی ده او دلته اثبات دې . په دې وجه فصاعدا دلته د (ادخال ما بعده فی حکم ماقبله)) دپاره دې . او ددې دلیل داهم دې چه په مذکوره حدیث مبارک کښې دلفظ فصاعدا دترکیب په اعتبار سره د فاتحه الکتاب نه حال واقع کیږی چه تقدیر د عبارت به داشان وی چه ((لا صلوٰة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب)) حال کونما فصاعدا الی سورة غیرها)) اودا خبر هم ثابت دې چه حال د ذوالحال دپاره قید وی

او بل طرف ته دا قاعده ده چه کله په یو قید نفی داخله شی نو هغه صرف د قید نفی یا د قید او دمقید دواړو مجموعېه صرف د مقید بدون القید نفی په هیڅ حال کښی نه وی په دې وجه چه کله فصاعدا د فاتحة الكتاب دپاره قید جوړ شی اویه دې د لم یقرأ نفی داخله شی نو دا نفی یا خوبه صرف د فصاعدا وی یا به دفاتحې او فصاعدا د دواړو صرف د فاتحې نفی په هیڅ صورت نه شی کیدي . ځکه چه دا صرف د مقید بدون القید ده چه دې تقاضا داده چه دمونځ فساد یا خوبه صرف په ضم د سورت په پریښودو لازمی او یا به د لافاتحه او دضم سورت د دواړو په یو وخت د پریښودو باندې صرف دا فاتحې په پریښودو باندې د فساد دصلوة هیڅ سوال نشته دي .

دحضرت شاه صاحب رحمته الله علیه په تقریر باندې دا اشکال کیدي شی چه ددې مطابق ((بعه بدرهم فصاعدا)) کښی هم لفظ دفصاعدا ایجاب ماقبله وتخیر ما بعده دپاره نشی کیدي . ځکه چه فصاعدا هلته به حال وی اود درهم دپاره ب قید جوړیږي . ددې جواب دادې چه دحال دقید جوړیدو چه کوم تقریر پورته شوي دي د هغې حاصل دادې چه په فصاعدا کښی اصل دادې چه د قید په معنی به هم مراد اخستی کیدي شی . ((بعه بدرهم فصاعدا)) کښی داخل عربو مخصوص استعمال ددې خبرې قرینه ده چه دلته دقید معنی مراد نه ده . ددې خلاف زیر بحث حدیث کښی دا قسم څه قرینه نه موندې کیږي چه کومه ددې اصل معنی نه دعدول سبب جوړیږي . په دې وجه نه دلته په لفظ دفصاعدا په خپله معنی برقرار وی بلکه ددې اصلی معنی په حق کښی څه مزید شواهد هم شته دي . بلکه ددې اوهغه داچه په بعضو روایتونو کښی دلته د فصاعدا په ځانې وما تیسر(۱)

او د فما زاد (۲) په شان الفاظ هم مروي (۳) دی چه کوم د ((ادخال ما بعده فی حکم ما قبله)) دمعنی دپاره متعین دی . بهر حال فصاعدا یا داسې دتورزیاتې د ثبوت نه پس که د حضرت عباد ده حدیث نه دقرات د فاتحې خلف الامام وجوب ثابت کیدیشی نو د قرات د

(۱) كما فی رواية سعيد قال امرنا ان نقرأ بفاتحة الكتاب وما ليس عند أبي داود في سننه (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱۸) باب من ترك القراءة في صلوته ، وعند البهقي في سننه الكبرى (ج/ ۲ ، ص/ ۶۰) باب الاختصار على قراءة بعض السورة قال امرنا رسول الله ﷺ ان نقرأ بفاتحة الكتاب وما تيسر ، مرتب عفي عنا-

(۲) كما فی رواية أبي هريرة عند أبي داود في سننه (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱۸) باب من ترك القراءة صلوته وعند البهقي في سننه الكبرى (ج/ ۲ ، ص/ ۳۷) باب فرص القراءة في كل ركعته بعد التعوذ سيفي -

(۳) داشان معجم الطبرانی الاوسط کښی دحضرت عباد بن الصامت روایت مروي دي چه ((سمعت رسول الله ﷺ يقول لا صلوة الا بفاتحة الكتاب و ايتين معها)) علامه هيثمی په مجمع الزوائد کښی (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱۵) باب القراءة في صلوته ، لاتدي ددې روایت ذکر کولو نه پس فرماتی چه ((قلت هو الصحيح خلا قوله ، و ايتين معها وفي الحسن بن يحيى الخشفي ، ضعفه النسائي والدارقطني ووقفه دحيم ، وابن عدي و ابن معين في رواية)) او نورو روایتونو کښی هم ددې مفهوم نورې زیاتې سره روایت شوي دي ددې تفصیل دپاره اوگورنی احسن الکلام (ج/ ۲ ، ص/ ۲۹ ، ۳۰) طبع اداره نشر و اشاعت مدرسه نصره العلماء گوجرانواله (رشید اشرف سيفي) - ((وفقه الله الخدمات السنة) -

سورت خلف الامام وجوب هم ثابت کیدی شی . ((فما هو جوابکم فی وجوب السورة فهو جوابنا فی الفاتحة))

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حدیث مبارک * دشوافعو وغیره دویم دلیل د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ روایت دی چه کوم په صحیح مسلم ^(۱) کنبی موجود دی . او امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ هم دا تعلیمات نقل کړی دی ^(۲) . ((عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان قال من صلی صلوۃ لم یقرأ فیها بام القرآن فهي خداج غیر قام فقال له حاصل الحديث ان اکون احيانا وراء الامام قال اقراء بها نفسك)) (اللفظ للترمذی).

ددې جواب دادې چه ددې حدیث مبارک دوه جزء دی . یو مرفوع دې چه هغې کنبی صرف دومره ارشاد دې چه دسورة فاتحه نه بغیر مونځ نامکمل دی . خودا حکم د احنافو دنورو دلائلو په رنرا کنبی د امام اود منفرد دی . او بل جزء په حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ موقوف دی . چه دوی د فاتحه خلف الامام باره کنبی فرمائیلي دی چه ((اقرا بها فی نفسك)) نو اول خو دا حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ خپل اجتهد دې چه کوم د احادیثو مرفوعه مقابل کنبی حجت نه دی . بل دا ارشاد په دې معنی کنبی هم کیدی شی چه د تلفظ نه بغیر په زړه کنبی دې سورة فاتحه او نیلي شی . او بعضو حضراتو ددې دا توجیه کړې ده چه بعضي وخت د ((فی نفسه)) محاوره حالت انفرادی دپاره هم کیږي . په دې وجه ((اقرا بها فی نفسك)) معنی به داشی چه ((اقرا بها حال کونک منفردا)) اودا داسې دی لکه چه حدیث قدسی کنبی ارشاد دې چه ^(۳) ((فان ذکرني في نفسه ذكرته في نفسي وان ذكرني في مالا ذكرته في مالا خير منهم)) دې کنبی دفی نفسه د فی ملا سره تقابل داخبره ظاهروی چه د فی نفسه نه حالت دانفراد مراد دی .

د ابو قلابه رضی اللہ عنہ روایت * دشوافعو یو بل دلیل د ابو قلابه رضی اللہ عنہ روایت دې چه ((ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قال لا صحابه هل تقرأون خلف امامكم ؟ فقال بعض نعم ، وقال بعض لا ، فقال ان كنتم لا بدفاعلين فليقرأ احدكم فاتحة الكتاب في نفسه)) . ددې جواب دادې چه دې نه خودا معلومیږي چه ترك قرات خلف الامام حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم افضل او گرځولو . په دې وجه دا حدیث مبارک د شوافعو خلاف دی . په دې که دا او نیلي شی چه ددې نه په هر حال قرات دفاتحه خلف الامام جواز ثابتیږي ، په دې وجه دا د احنافو خلاف دی نو ددې جواب دادې

^(۱) (ج / ۱ ، ص / ۱۶۹) باب وجوب قراءة الفاتحة في كل ركعة وانه اذا لم يحسن الفاتحة ولا امكنه تعلمها قرأ ما تيسر له غيرها ، ولفظه ((عن النبي صلی اللہ علیہ وسلم قال من صلی صلوۃ لم یقرأ فیها بامام القرآن فهي خداج ثلاثا غیر تمام فقیل لابی هريرة رضی اللہ عنہ ان اکون وراء الامام فقال القراءة بها نفسك فانی سمعت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم يقول قال قال الله تعالى قسمت الصلوة بيني وبين عبدی تصفين الخ مرتب غفرله ولنا))

^(۲) سنن ترمذی (ج / ۱ ، ص / ۶۵) باب ما جاء في ترك القراءة خلف الامام اذا جهر يا لقراءة ((

^(۳) صحیح البخاری (ج / ۲ ، ص / ۱۱۰۱) كتاب الرد على الجهمية وغيرهم التوحيد باب قول الله صلی اللہ علیہ وسلم الخ وهذا الرواية ايضا رواية ابي هريرة واخرجها مسلم في صحيحة (ج / ۲ ، ص / ۳۴۳) في باب الفضل الذكر والدعاء والتقرب الى الله تعالى وحسن الظن به من كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار ، ميقى جعله الله خادما للعلوم الحديث معنا))

چه کیدیشی دا حدیث مبارک صلوٰۃ سریه سره تعلق ساتی او په سری مونځونو کښې دا حنا فو
مختار مسلك د جواز د قرأت دفاتحه خلف الامام دې .

د شوافعو وغیره یو دلیل د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه روایت هم دې (۱) چه ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله قال
انقرؤن خلفی قالوا نعم قال فلا تفعلوا الا بفاتحة الكتاب)) . (۲)

فی نفسه ددې جواب دادې (۳) چه ددې نه خو دا معلومیږي چه ترك قرأت خلف الامام حضرت
نبي کریم صلی الله علیه و آله افضل او ځرځولو په دې وجه دا حدیث مبارک د شوافعو خلاف دې ، په دې
کښې که دا اووئیلې شی چه ددې نه په هر حال قرأت دفاتحه خلف الامام جواز ثابتیږي . په
دې وجه نه دا د احنافو خلاف دې . نو ددې جواب دادې چه کیدیشی دا حدیث مبارک صلوٰۃ
سریه سره متعلق وی او په سری مونځونو کښې دا حنا فو مختار مسلك د جواز د قرأت
دفاتحه خلف الامام دې .

د شافعیانو یو دلیل د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه روایت هم دې . (۴) چه ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله قال
انقرؤن خلفی قالوا نعم قال فلا تفعلوا الا بفاتحة الكتاب)) .

ددې جواب دادې چه اول خو دې کښې یعنی ددې په سند کښې مالک بن یحیی راوی
ضعیف دې . د ائشان دنورو دلائلو په موجودگي کښې داهم په صلوٰۃ سری باندې محمول دی
او محمول کیدیشی .

د شوافعو وغیره ددې نه سوا نور هم متعدد دلائل شته دي . خو دی کښې یو داهم داسې
روایت نشته دې چه صحیح هم وی او صریح هم وی یعنی اول خو ددوی مستدل احادیث
ضعیف دي او چه کوم روایتونه صحیح دي هغه غیر صریح دي په حالت د انفراد یا په حالت
د امامت باندې محمول کیدیشی . دلائل او ددې جوابونه په مطولاتو کښې کتلې شی . دنن
ددې د بسط موقع نشته دي . (۵)

(۱) اخرجه ابن ابی شیبۃ فی مصنفه (ج/ ۱ ، ص/ ۳۷۴) تحت باب من رخص فی القراءة خلف الامام عن همام
قال اخبرنا خالد عن ابی قلابة مرسلا واخرجه عبد الرزاق فی مصنفه (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲۷) تحت باب القراءة خلف
الامام رقم الحديث ۲۷۶۶ ، عن الثوري عن خالد الحذاء عن ابی قلابة عن محمد بن ابی عاتشة عن رجل من
اصحاب محمد صلی الله علیه و آله (مرفوعا) هذا اللفظ قال قال النبي صلی الله علیه و آله لعلمكم تقرأون والامام يقرأ مرتين لو ثلاثا قالوا نعم
يا رسول الله صلی الله علیه و آله انا لنفعل قال فلا تفعلوا ان يقرأ أحدكم بفاتحة الكتاب (رشيد اشرف) -

(۲) سنن کبری بیهقي (ج/ ۲ ، ص/ ۱۶۶) باب من قال يقرأ خلف الامام فيما يجهر فيه وفيما يسر فيه ، مرتب
(۳) قال العلامة العثماني رحمته الله في اعلاء السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۱۰۴) تحت باب قوله ﴿ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا ﴾ قلت هذا (اي حديث ابی قلابة) ايضا مضطرب الاستاد والمتن الخ ، مرتب علي
عنه -

(۴) سنن کبری بیهقي (ج/ ۲ ، ص/ ۱۶۶) باب من قال يقرأ خلف الامام فيما يجهر فيه وفيما يسر فيه ، مرتب
-

(۵) فان انت تحب تفاصيل فعليك ان تطالع احسن الكلام في ترك القراءة خلف الامام (ج/ ۲) واعلاء السنن (ج/ ۴
ص/ ۴۲ الى ۱۲۴) باب قوله تعالى ﴿ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا ﴾ الخ -

باضافه لائل

د قرآن کریم آیت مبارک * دا حنافو د ټولو نه رومي د لیل د قرآن کریم آیت (۱)

دې ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ (۱۸۸۷) دا آیت مبارک د تلاوت د قرآن کریم په وخت د استماع اود انصات په وجوب صریح دي. او د سورة فاتحه قرآن کریم مجمع عليه ده، په دې وجه د قرأت د فاتحي خلف الامام معانعت هم معلومېږي. دې آیت مبارک نه دا حنافو په استدلال ډیر اعتراضونه شوي دي. لکه یو مشهور اعتراض دادي چه آیت کریمه د مونځ باره کښې نه دي. بلکه د جمعي د خطبي په حقله نازل شويدي. او مطلب دادي چه کله امام خطاب وائی نو په دې د قرآن کریم آیتونه هم وی نو دغه وخت نه خاموش شه.

ددې جواب دادي چه حافظ ابن جریر رحمته الله او امام ابن ابی حاتم رحمته الله وغيره په خپلو خپلو تفسیرونو کښې او امام بیهقي رحمته الله په خپل کتاب القراءة (۱) کښې د حضرت مجاهد رحمته الله نه نقل کړي دي چه د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله په وخت کښې به بعضو حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم قراة خلف الامام کولو. نو په دې باندې دا آیت مبارک نازل شو.

﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ دا روایت اگر چه مرسل دي خو دا د حضرت مجاهد مرسل دي چه دوی ته اعلم الناس بالتفسیر و نیلي شويدي. د امام ا لمفسرین حضرت ابن عباس رضی الله عنه خاص شاگرد دي. او تفسیر کښې ددوی د اوچت مقام اندازه ددي نه کيدې شي چه حافظ ابونعیم رحمته الله په حلیة الاولیاء کښې ددوی نه نقل کړي دي چه زه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه ته په دې وجه ورتلم چه دهغوئ خدمت او کرم اودهغوئ نه استفاده او کرم. خو هغوئ به خما د خدمت کولو په ځاني خما خدمت کولو. او په بعضو روایتونو کښې چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه به د حضرت مجاهد رحمته الله رکاب نیولي وو او روان به وو. هم دا وجه ده چه تفسیر کښې ددوی مراسیل حجت دي.

(۱) الجزء التاسع سورة الاعراف رقم الآية ، ۲۰۴ -

(۱) (ص/ ۸۷ رقم ۲۱۶) طبع ادارة احياء السنة گوجرانواله، ((اخبرنا ابو عبدالله محمد بن عبدالله الحافظ رحمته الله انا عبد الرحمن بن الحسن القاضي انا ابراهيم بن الحسين انا ادم بن ابي ايمن تاور قاء عن ابي يحيى عن مجاهد قال كان رسول الله صلی الله علیه و آله يقرأ في الصلوة فسمع قراءة فتى من الانصار يقول ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ ، د اشان کتاب القراءة (ص/ ۸۷ ، رقم ۲۱۷) کښې د ابوالعاليه روایت مروي دي چه ((اخبرنا ابو عبدالله الحافظ اخبرنا ابو علي الحسين بن علي الحافظ حدثنا ابو علي المقدمي حدثنا عبد الوهاب عن المهاجر عن ابي العالي قال كان النبي صلی الله علیه و آله اذا صلى قرأ فقرأ اصحاب فقلت ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ فسكت القوم وقرأ النبي ، دا دواړه آیتونه په دې دال دي چه مذکوره آیت مبارک د مونځ متعلق دي ، امام بیهقي رحمته الله دواړه روایتونه منقطع او ګرځول اود خلاصی حاصلولو ئې ترې کوشش کړي دي خو علامه سرفراز خان صفدر صاحب رحمته الله په احسن الکلام (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰۶ ، ۱۱۰) کښې ددي مسکت جواب ورکړي دي. او دواړه روایتونه ئې قابل استدلال ګرځولي دي. والله الموفق للصواب واليه المرجع والمآب. رشید اشرف.

ددې نه سوا ابن جریر طبری رحمۃ اللہ علیہ وغیره د یسیر بن جابر نه روایت نقل کړې دي چې ^(۱) ((قال صلی ابن مسعود رضی اللہ عنہ سمعنا یقرأون مع الامام فلما انصرف قال اما ان لکم ان تفقهوا الطیرانی)) ^(۲)

دې روایت نه واضح ده چې د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ پشان فقیه صحابی دا آیت مبارک د قران کریم دمونځ سره متعلق ګرځولې دي. په دې وجه ددې حقیقت دادي چې ددې سبب د نزول مونځ دي. خطبه نه ده. او خطبه د جمعي سبب د نزول به څنګه شي؟ ځکه چې دا آیت مبارک مکي دي او خطبه مدينه منوره کښې مشروع شوې ده. ددې نه سوا آیت مبارک کښې قراۀ د قران کریم ذکر دي او خطبه ټوله د قران کریم آيتونه دي. په خلاف دمونځ د قران چې هغه ټول کرام کریم دي. په دې وجه مونځ د آیت مطابق مدلول دي. او خطبه د آیت زیات نه زیات تضمی مدلول کيدې شي.

ددې جواب کښې د شوافعو د طرفنه ونيلې کيږي چې په خپله د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ نه پر یل روایت ^(۳) دادي چې دا آیت مبارک د خطبي د جمعي باره کښې نازل شوې دي.

ددې جواب دادي چې علامه سيوطي رحمۃ اللہ علیہ په الاتقان کښې او حضرت شاه ولي الله صاحب رحمۃ اللہ علیہ په الفوز الکبير کښې دا خبره ډيره په وضاحت سره کړې ده چې بعضي وختونو کښې صحابه کرام رضی اللہ عنہم او تابعين د يو آیت مبارک باره کښې څه واقعۀ بيانوي نو دا فرمائي چې «

نزلت في كذا)) يا ((نزلت الآية في كذا)) ددې په شان الفاظ نه ددوی دا مقصد نه وي چې دا واقعۀ د دې آیت سبب د نزول دي بلکه مقصد دا وي چې دا واقعۀ په حکم د آیت کښې شامله ده دلته هم دا صورت دي چې د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ ارشاد دي چې دا آیت مبارک د جمعي د خطبي باره کښې نازل شوې دي. بلاشبۀ په هم دغه صورت محمول دي. يعنی دلته ددوی قول سبب د نزول د پاره نه دي ځکه که خطبه د جمعي ته سبب د نزول او ونيلې شي نو په تاريخي اعتبار سره دا بالکل ممکن نه ده. ځکه چې څنګه مخکښې بيان شو چې دا آیت مبارک مکي دي او پخپله حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ ددې سبب د نزول مونځ ګرځولې دي. په دې وجه د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ د دواړو روايتونو يو کولو نه پس دا نتيجه راولاړيږي چې دا آیت سبب د نزول خو مونځ دي خو ددې په عموم کښې خطبه هم داخل ده. په دې وجه مونځ لره چې کوم ددې حقيقي سبب نزول دي ددې مفهوم نه څنګه خارج کيدې شي.

په دې سلسله کښې علامه ابن تيميه رحمۃ اللہ علیہ په خپله فتاوی کښې ليکي چې ددې آیت مبارک باره کښې عقلا درې احتمالۀ بيانوي. يو دا چې دا صرف د مونځ باره کښې دي. دي صورت

^(۱) اعلاء السنن (ج/ ۴، ص/ ۴۳)

^(۲) طبع ثقاته بمون، باب قوله تعالى ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ والنهي عن القراءة خلف الامام -

^(۳) انظر روح المعاني (ج/ ۵، ص/ ۱۵۰، رقم الآية ۲۰۴) -

^(۴) عن مجاهد في قوله ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ قال في الخطبة يوم الجمعة، كتاب القراءة خلف الامام للبيهقي (ص/ ۲۳۳ و ۲۳۴) طبع ادارة احياء السنة گوجرانواله باب ذکر من احتج به من رأي وجوب القراءة خلف الامام مرتب -

کنبی خمونر مدعائیت ده . دویم دا چه دا آیت مبارک دمونخ او خطیبی دواړو باره کنبی
(۱) ده صرف دې صورت کنبی زمونږ استدلال تام نه دې خودا احتمال مردود دې . ځکه چه
آیت مبارک مکى دې . او پخپله شوافع هم ددې قائل دي . ځکه چه هغوى پخپله د قرأت
دسورت خلف الامام په ترك هم ددې آیت مبارک نه استدلال كوى . (انتهى كلامه) . او پخپله
شوافعو کنبی علامه سیوطی رحمته الله علیه ددې خبرې اعتراف کړې دې چه په دې خبره دمسلمانانو
جماع ده مونخ ددې آیت مبارک مفهوم کنبی شامل دې . په مذکوره آیت مبارک سره داحنافو
په استدلال د شوافعو د طرفه دویم اعتراض داکیږي چه دې کنبی داستماع حکم ورکړې
سوي دې . او هغه په صلوٰه جهريه خو کیدیشی خو په سری مونخونو کنبی ممکن نه دې . نو
ددې جواب دادې چه احنافو کنبی کوم حضرات په صلوٰه سری کنبی دجواز د قرأت قائل دي
په هغوى ددې اعتراض څه اثر نه پریوځي . البته چه کوم حضرات په سری کنبی هم د ترك د
قرأت قائل دي هغوى وانسی چه دې آیت مبارک کنبی دوه حکمه دي یو استماع او دویم
انصات داستماع حکم دصلوٰه جهري دپاره دې . او انصات صلوٰه سری دپاره .
داخانو مثل احادیث *

۱ حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه اود حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث مبارک * داحنافو بل استدلال په
صحيح مسلم (۲) کنبی دحضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه یو طویل روایت نه دې چه هغی
کنبی هغوى فرماني چه ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله خطبنا فبین لنا سنتا وعلمنا صلواتا فقال اذا
صلیتم فاقیموا صفوفکم ثم لیئومکم احدکم فاذا کبر فکبروا واذا قراء فانصتوا واذا قال غیر
المنفصوب علیهم ولا الصّالین فصل فقولوا امین الخ)) .

داشان دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کنبی هم ((واذا قرأ فانصتوا)) الفاظ راغلی دي
مکمل روایت داشان دي چه ((عن ابی هريرة قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله انما جعل الامام لیؤتم به
فاذا کبر فکبروا واذا قرأ فانصتوا واذا سمع الله من حمده فقولوا اللهم ربنا ولك الحمد)) (۳) دې
دواړو احادیثو کنبی دامام د قرأت په وخت کنبی د مطلق انصات حکم ورکړې دې چه کوم د
قرأت دفاتحې او دقرأت دواړو دپاره عام دې او ددوی په مینځ کنبی تفريق کولو هېڅ
څنګه صحیح نه دي ځکه چه دلته ددوی د یو یو عمل باره کنبی طریقه بیانوي ، که دفاتحه
اود سورت دقرأت په حکم کنبی څه فرق وي نو حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله به داضرور بیان کړې
دې . ددې په ځاني حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله د ((اذا قراء)) ارشاد اوفرمانیلو . چه ددې صریح

(۱) كما في رواية عن مجاهد رضی الله عنه فاستمعوا له وانصتوا والخطبة كتاب القراءة خلف الامام للبيهقي (ص/ ۹۰ ، رقم
۲۳۰) -

(۲) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۴) باب التّشهُد في الصلوة ، وسنده هكذا حدثنا اسحاق بن ابراهيم (المشهور باسحاق ابن
راعيه مرتب) قال اخبرنا جرير بن عن سليمان التيمي عن قتاده عن يونس بن جبير عن حطان ابن عبدالله الرقاشي
قال صلّيت مع ابی موسى الاشعري الخ مرتب عفي عنه -

(۳) نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۶) تاويل قول عز وجل ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ -

مطلب دادی چه کله امام قرائت کوی نو مقتدی دې خاموش شی دا شوافعو وغیره د طرفه دلته دا اعتراض کیږی چه ((واذا قرأ فانصتوا)) زیاتې نه دې صحیح ځکه چه دا حدیث مبارک د حضرت انس رضی الله عنه (۱) او د حضرت عائشه رضی الله عنها (۲) نه هم مروی دې او دوی کښې یو هم د ((واذا قرأ فانصتوا)) ذکر نه دې کړې. د ائشان د ابو موسی اشعری په روایت کښې سلیمان بن تیمی دقتاده نه دې روایت نقل کولو کښې متفرد دې، په دې وجه په دې روایت سره استدلال صحیح نه دې.

ددې جواب دادې چه دا زیاتې بلاشبه صحیح دې او ثابت دې او پخپله امام مسلم په صریح الفاظ کښې د حدیث تصحیح کړېده. او داپه پوره صحیح مسلم کښې واحد مقام دې چه کوم ځانې امام مسلم دخپل صحیح په املاء کولو داشعری رضی الله عنه حدیث مبارک ته اورسی چه هغې کښې ((واذا قرأ فانصتوا)) زیاتې د سلیمان تیمی طریق سره مروی دې. دغه وخت د امام مسلم شاگرد ابویکر بن اخت ابی النظر ددې حدیث مبارک د صحت باره کښې سوال او کړو نو امام مسلم رحمه الله جواب ورکړو چه ((نريد احفظ من سليمان)) (۳)

تر کومې چه د حضرت انس رضی الله عنه او د حضرت عائشه رضی الله عنها دروایتونو تعلق دې نو هغې کښې اگر چه د ((واذا قرأ فانصتوا)) جمله شته دې. (۴)

البته په کتاب القرات (ص/ ۱۱۳ رقم ۲۸۳) کښې د حضرت انس رضی الله عنه یو حدیث مبارک مروی دې چه ((اخبرنا ابو عبدالله الحافظ انا جعفر الخلدی نا الحسن بن علی بن شیب المصری نا احمد بن من المقدم نا لطفناوی حدثنا ابوب عن الزهري عن انس ان النبي ﷺ قال اذا قرأ الامام فانصتوا، دا روایت هم قابل استدلال دې په دې باندې کیدونکی اعتراضونه او جوابونه تفصیل سره په احسن الکلام (ج/ ۱، ص/ ۲۱۹ تا ۲۲۲) کښې کتلي شې رشید اشرف بصره الله معنا بعبوب نفسه وجعل يومها) خو دا څه دقابل تعجب خبره نه ده ځکه چه په ذخیره د احادیثو کښې داسې مثالونه بې شمیره دی چه هغې کښې یو صحابی رضی الله عنه زیاتې

(۱) أخرجه الترمذی فی جامعه (ج/ ۲، ص/ ۷۲) تحت باب ماجاء اذا صلى الامام فاعدا فصلوا فعودا، قال حزر رسول الله ﷺ عن فرس فجحس (بضم الجیم وكسر المهملة) فصلی بنا قاعدا فصلينا فعودا ثم انصرف فقال انما الامام اوقال انما جعل الامام ليؤتم به فكبر واذا وقع فارفعوا واذا قال سمع الله لمن حمده الخ، وأخرجه البخاری ایضا صحیحه (ج/ ۱، ص/ ۱۵۰)، رشید اشرف -

(۲) وأخرجه البخاری فی صحیحه (ج/ ۱، ص/ ۱۵۰) باب صلوة القاعد و فيه وقال انما جعل الامام ليؤتم به فكبر واذا وقع فارفعوا واذا قال سمع الله لمن حمده الخ، مرتب علی عنا -

(۳) مسلم (ج/ ۱، ص/ ۱۷۵) -

(۴) البته د حضرت انس رضی الله عنه ددې روایت په یو ضعیف طریق کښې د ((واذا فانصتوا)) زیاتې شته دې ((النظر کتاب القراءة للبيهقي)) (ص/ ۱۱۳، ۱۱۴) رقم الحديث ۲۸۵، خو امام بیهقی ددې ذکر کولو نه پس فرماتی چه ((وهذا لما ينفرو به سليمان بن ارقم وهو متروك، أخرجه احمد بن حنبل رحمه الله ويحيى بن معين وغيرهما) -

ذکر کړې وی او بل چا نه وی ذکر کړې . داسې موقعو دپاره د ((زیادة الثقة مقبولة)) قانون جوړ شوی دی .
 په دې وجه د حضرت قتاده رضی الله عنه د ((واذا قراء فانصتوا)) زیاتې دنقل کولو د سلیمان رضی الله عنه په دې نوهغه بالاتفاق ثقة دی . اود ((زیادة الثقة مقبولة)) قاعدې سره د دوی نفر د مضر نه دي . بیا د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه په روایت کښې د دې زیاتې نقل کولو کښې سلیمان تیمی متفرد هم نه دي ځکه چې عمر بن عامر رضی الله عنه اود سعید بن ابی عروبة رضی الله عنه او ابو عبیده رضی الله عنه ()

د قتاده رضی الله عنه نه په دې زیاتې نقل کولو کښې د سلیمان تیمی متابعت کړې دي () . په دې سلسله کښې حضرت شاه صاحب یو عجیب تحقیق بیان کړې دي چې د هغې خلاصه داده چې ((انما جعل الامام لينوثم به)) والا حديث مبارك دخلورو صحابه كرام رضی الله عنهم نه مروی دي . حضرت ابوهريره رضی الله عنه ، حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه ، حضرت انس رضی الله عنه او حضرت عائشه رضی الله عنها نه دوی کښې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه اود حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه په احادیث کښې د ((واذا قراء فانصتوا)) زیاتې شته دي اود حضرت انس رضی الله عنه اود حضرت عائشه رضی الله عنها والا احادیث کښې زیاتې نشته دي . د احادیثو د تتبع او غور نه د دوی دا سبب معلومیږي چې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله دا حدیث مبارك دوه ځل ارشاد فرمانيږي دي . یو ((واذا قراء

(النظر سن الدار قطنی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۰) باب ذکر قول صلی الله علیه وسلم من كان له امام فقراءة الامام له قراءة واختلاف الروايات والسنن الكبرى للبيهقي (ج/ ۲ ، ص/ ۱۵۶) طبع دائرة المعارف حيدر اباد دکن باب من قال يترك المأموم القراءة القراء فيها جهر فيه الامام بالقراءة) -

امام دارقطنی او امام بیهقي اگرچه عمر بن عامر او سعید بن ابی عروبه روایت کښې سالم بن نوح ضعیف گرځولي دي او د متابعت ئې ناقابل اعتبار گرځولول کوشش کړې دي . خو علامه نیموی رحمته الله په آثار السنن (ص/ ۸۷) کښې او مولانا سرفراز خان صفدر صاحب رحمته الله په احسن الکلام (ج/ ۱ ، ص/ ۱۹۲) کښې د دې مسکت جواب ورکړې دي . او دا سالم بن نوح روایت ئې قابل استدلال گرځولي دي . رشید اشرف سیفی -

(د علامه نیموی رحمته الله په تعلیق التعلیق کښې تحریر دی چې ((قلت ظفرت بصحيح ابی عوانة بتوفيق الله تعالى فوجدت فيه متابعا اخر سليمان التيمي ، قال حدثنا سهل بن بحر الجند ساهوري قال حدثنا ابو عبد الله عن قتادة عن يونس بن جابر عن خطا بن عبد الله الرقاشي عن ابی موسى لاشعري قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله اذا قراء الامام فانصتوا واذا قال غير المعصوب عليهم والضالين امين النظر الار السنن (ص/ ۸۷) باب في ترك القراءة خلف الامام في الجهرية مرتب حفظ الله ورعاه) -

د حضرت ابوهريره رضی الله عنه په روایت باندې دا اعتراض کیږي چې دې کښې ((واذا قراء فانصتوا)) زیاتې نقل کښې ابو خالد احمد متفرد دي ، نو اول خو هغه بالاتفاق ثقة دي ، او د دوی تفرد مضر نه دي . دویم په نسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۶) کښې د تاویل د قوله تعالی واذا قراء القرآن الخ لاندې محمد بن سعد انصاری چې کوم ثقة دي د دوی متابعت کړې دي ، همدغه وجه ده چې دامام مسلم نه کله د حضرت ابوهريره رضی الله عنه د حدیث مبارك د صحت باره کښې تپوس اوشو نو هغوی اوفرمانیل چې ((هو عندي صحيح)) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۴) بهر حال د حضرت ابوهريره حدیث به عبارت دي سیفی -

فانصتوا)) هم په هغې کښې شامل وو. او یو ځل شامل نه وو، په رومبې حل حضور نبی کریم ﷺ دا حدیث مبارک په واقعہ د سقوط عن الفرس کښې ارشاد فرماتیلې وو چه کله حضور نبی کریم ﷺ په ناسته مونځ کولو. صحابه کرام رضی الله عنہم دغه وخت د حضور نبی کریم ﷺ شانه په ناسته مونځ کول شروع کړو. نو حضور نبی کریم ﷺ دوی ته دناستې اشاره اوکړه. او د مونځ نه پس نې دا حدیث مبارک او فرماتیلو او په آخر کښې نې او فرماتیل چه ((اذا صلی جالسا فصلوا جلوسا، کما فی روایة عائشة)) (۱) اود حضرت عائشه رضی الله عنها اود حضرت انس رضی الله عنہ روایت (۲) کښې دا الفاظ دي چه ((واذا صلی قاعدا فصلوا قعودا اجمعون)) په دې موقع د حضور نبی کریم ﷺ اصل منشاء دا مسئله بیانول وو چه کله امام په ناسته مونځ کوي نو مقتدیانو ته هم په ناسته مونځ کولو پکار دي. په دې وجه حضور نبی کریم ﷺ په ذکر کښې د ټولو ارکانو د صلوۍ استیعاب اونه کړو البته ضمنا په کښې د بعضو نورو ارکانو ذکر هم راغلي دي. بهر حال استیعاب مقصود نه وو. په دې وجه پ دې موقع حضور نبی کریم ﷺ ((واذا قرأ فانصتوا)) جمله ارشاد اونه فرماتیلې. په دې موقع حضرت انس رضی الله عنہ اود حضرت عائشه رضی الله عنها دواړه موجود وو، په دې وجه دوی ((انما جعل الامام لیؤتم به)) حدیث ((واذا قرأ فانصتوا)) دزیاتې نه بغیر روایت کړو. په دې موقع حضرت ابوموسیٰ رضی الله عنہ او حضرت ابوهریره رضی الله عنہ په مدینه منوره کښې موجود نه وو. ځکه چه د حافظ بن حجر د تصریح مطابق سقوط عن الفرس واقعہ په کال پنځه هجری کښې راپېښه شوې وه. دغه وخت پورې حضرت ابوهریره رضی الله عنہ اسلام نه وو قبول کړې. ځکه چه هغوی په کال اوومه هجری کښې اسلام کړې وو. داشان حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی الله عنہ هم په حبشه کښې وو او هغوی هم په کال اوومه هجری کښې د حبشې نه واپس راغلي وو. ددې نه معلومیږي چه حضرت ابوهریره رضی الله عنہ او حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی الله عنہ کښې یو هم د سقوط عن الفرس په موقع موجود نه وو. ددې نه واضح کیږي چه دا حضرات کوم حدیث روایت کوي هغه د سقوط عن الفرس د واقعې نه ډیر روستو یعنی په اوومه هجری یا ددې نه هم روستو ارشاد شوي دي دغه وخت د حدیث منشاء صرف په ناسته د مونځ کولو حکم بیانولو نه وو بلکه دا قاعده بیانول وو چه مقتدی دپاره دامام متابعت کولو پکار دي. په دې وجه حضور نبی کریم ﷺ ټولو ارکانو کښې د متابعت کولو طریقه اوخوډله. اود ((واذا قرأ فانصتوا)) اضافه اوکړه. په دې وجه د حضرت انس رضی الله عنہ او د حضرت عائشه رضی الله عنها حدیث مبارک واقعہ بالکل جدا ده. او ددې سیاق هم مختلف دي. اود حضرت ابوهریره رضی الله عنہ او حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی الله عنہ دا احادیث سیاق او واقعہ بالکل بېله ده. او په رومبې واقعہ

(۱) عند ابی داؤد فی سننه (ج/ ۱، ص/ ۸۹) باب الامام یصلی قعودا-

(۲) ترمذی (ج/ ۱، ص/ ۷۲، ۷۳) باب ماجاء اذا صلی الامام قاعدا فصلوا قعودا-

کنبی ((واذا قرأ فانصتوا)) د موجود نه کیدو نه دا نه لازمیږي چه د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه او د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث مبارک کنبی دا زیادت ضعیف وی .
 حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث مبارک " داخافو دویم استدلال په راتلونکی باب (۱) کنبی د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دی چه ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله انصرف من صلوٰة جهر فیها بالقراءة فقال هل قراء معی احدا منکم انقال فقال رجل نعم یا رسول الله صلی الله علیه و آله قال انی مالی انازع القرآن فانتهی الناس عن القراءة مع رسول الله صلی الله علیه و آله فیما یجهر فیہ رسول الله صلی الله علیه و آله من الصلوٰة بالقراءة حین سمعوا ذلک من رسول الله))

دا حدیث مبارک داخافو په مسلك باندې د صریح کیدو سره دا خبره هم واضحه کوی چه قراة خلف الامام منازعة القرآن گرځولئو نه پس صحابه کرام رضی الله عنهم قرات خلف الامام ترك کړې وو. دې حدیث مبارک کنبی دا تاویل هم نشی کیدی چه دې د قرائت د سورة خلف الامام نه منع د کړې شویده ، دا نه چه دا د قرائت خلف الامام نه ځکه چه دې کنبی حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله د ممانعت علت هم بیان کړې دي . او هغه دې منازعة القرآن او چه دا علت څنگه قرائت د سورة کنبی موندلې کیږي . داشان داپه قرائت دفاتحه ،س هم موندلې کیږي ،په دې وجه د دواړو حکم یو دي .

پدې حدیث مبارک دشوافعو د طرفنه رومبې اعتراض دا کیږي (۲) چه ددې مدار په اکیمة لیثی باندې دې چه کوم مجهول دي ، په دې وجه د روایت قابل استدلال نه دي .
 ددې جواب دادې چه ابن اکیمة لیثی ثقه راوی دي . او دیرم محدثینو ددوی توثیق کړې دي .
 (۱) او قاعده داده چه که د یو راوی محدثین توثیق او کړي نو په ده د جهالت الزام نه پاتې

(۱) د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه په روایت کنبی ((واذا قرأ فانصتوا)) زیاتې صحیح گنړو والا حضراتو فهرست مع حواله جات کتب په احسن الکلام فی ترک قراة خلف الامام (ج ۱ ، ص ۲۰۷ ، ۲۰۸) کنبی او گورنی رشید اشرف .-

(۱) باب ماجاء فی ترک القراءة خلف الامام اذا جهر بالقراءة (ترمذی ج ۱ ، ص ۶۵) د ترمذی شریف نه سوا داروایت د حدیث په نورو معتبرو کتابونو هم شته دي . او گورنی موطا امام مالک ص ۶۰ ترک القراءة خلف الامام فیما جهر فیہ نسائی (ج ۱ ، ص ۱۴۶) ترک القراءة خلف الامام فیما جهر فیہ ، سنن ابن ماجه (ج ۱ ، ص ۱۲۰) باب من رأى القرائت اذا لم یجهر ، سنن ابن ماجه (ص ۶۱) باب اذا قرأ الامام فانصتوا سنن کبری بیهقی (ج ۲ ، ص ۱۵۷) باب من قال یترو المأموم القراءة فیما جهر فیہ الامام بالقراءة کتاب القراءة خلف الامام للبيهقي (ص ۱۱۷) رقم الحديث ۲۹۳ ، باب من احبب السنة فوجروا نواله (جزء القراءة خلف الامام للبخاری (ص ۸۱) رقم الحديث ۱۷۳ ، باب من نازع الامام القراءة فیما جهر لم يؤمر بالاعادة مرتب جعله الله خادماً السنة المطهرة وسهل له امر تجريح الاحادیث .-

(۱) انظر السنن الكبرى للبيهقي (ج ۲ ، ص ۱۵۹) باب من قال یترو المأموم القراءة فیما جهر فیہ الامام بالقراءة مرتب .-

(۱) قال المارديني : قلت اعرج حديثه ابن حبان في صحيحه وحسنه الترمذی وقال اسمه عمارة ويقال عمرو واعرجه ايضا ابو داود ولم يتعرض له بشئ وذلك دليل على حسنه عنده كما عرف في ذلكمال لعبد الغني لابي عن ابن اکیمة مالک ومحمد بن عمرو وقال بن سعد توفي سنة احدى ومائة وهو ابن تسع و تسعين وقال بن

کیری اود ابن اکیمه د غیر مجهول او د ثقه کیدو نه بل لونی کوم دلیل کیږي شی چه امام مالک رحمته الله علیه په موطا ^(۱) کښي ددوی دا روایت ذکر کړي دي . اودامت په دي اتفاق دي چه دموطا ټول روایتونه صحیح دي .

په دي حدیث مبارک شوافع بل اعتراض دا کوی چه دي د ((فانتهی الناس عن القراءة مع رسول الله صلی الله علیه و آله)) جمله دامام زهري رحمته الله علیه اداړج دي .

ددې جواب دادې چه اول که دا خبره بالفرض دامام زهري رحمته الله علیه ارشاد وی بیا هم ظاهره ده چه امام زهري رحمته الله علیه به دا خبره دصحابه کرام رضی الله عنهم دعمل کتلو سره کړي وی ، بله دویمه رافع داده چه دا دامام زهري رحمته الله علیه اداړج نه دي . بلکه دا د حضرت ابوهريره رضی الله عنه قول دي ، لکه

ابوداؤد ^(۲) کښي د ابن السراج په طریق کښي ددوی تصریح ده چه ((وقال ابن السراج

وحديثه قال معمر عن الزهري قال ابوهريره رضی الله عنه فانتهی الناس)) اوبعضو حضراتو ته چه ددي

جملې مدرج من الزهري رحمته الله علیه کیدو چه کومه مغالطه شوي ده دهغي اصل هم دا ابوداؤد نه

واضح کیږي . لکه امام ابوداؤد وړاندې نقل کوی چه ((قال سفیان وتكلم الزهري بكلمة

اسمها فقال معمر انه قال فانتهی الناس)) مطلب دا چه حضرت سفیان رحمته الله علیه فرماني چه کله

امام زهري رحمته الله علیه په خپله حله د درس کښي دا حدیث بیان کړو نو ما ((مالی انازع القرآن))

جمله واوږیده . نو ما خپل سبقی ملگری معمر نه تپوس اوکړو چه استاد څه او فرمائیل ؟ په

دي معمر او فرمائیل چه ((انه قال فانتهی الناس)) نومعمر په دي جواب کښي نسبت معمر

رحمته الله علیه ته اوکړو نو ددي نه بعضو خلقو دا خیال اوکړو چه دا دامام زهري رحمته الله علیه خپله مقوله ده .

حال دادې چه په حقیقت کښي دا د حضرت ابوهريره رضی الله عنه قول دي . دریم دا چه ((فانتهی

الناس عن القراءة)) دا حنافو د استدلال دپاره موقوف علیه نه ده . بلکه ددوی استدلال په ((

مالی انازع القرآن)) سره پوره کیږي .

ابی حاتم سالت ابی عنه فقال صحیح الحدیث حدیثه مقبول وقال ابن حبان فی صحیحہ امه عمرو وهو اخوه عمر ثقتان وقال ابن معین روی عنه محمد ابن عمرو وغيره وحسبك بروایة ابن شهاب عنه وفي التمهيد كان يحدث في مجلس سعيد بن المسيب وهذا كله ينفي عنه الجهالة ، انتهى كلام المارديني ، كذا في الجوهر النقي في ذيل السنن الكبرى للبيهقي (ج/ ۲ ، ص/ ۱۵۸) باب من قال يترك المأموم القراءة الخ ، (رشيد اشرف جعله الله في عباده صغيرا وفي عين الناس كبير) -

^(۱) (ص/ ۶۹) ترك القراءة خلف الامام فيما جهر فيه -

^(۲) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۰) باب من رأى القرائة اذا لم يجهر -

به دي حديث مبارك دريم اعتراض امام ترمذی رحمته الله کړې دي. چه به خيله د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه مروی دي چه هغوی د قرأت خلف الامام باره کښي فرمانيلى وو چه ((اقراء بها نفسك)) (۱)

خو د دې مفصل جواب مخکښي تير شويدي. او د شوافعو د اصولو مطابق دامام ترمذی رحمته الله دا اعتراض په هيڅ قسم خونه صحيح کيږي ځکه چه د شوافعو اصول دادې چه ((العبرة بما روى لا بما رأى)) يعنى که د راوی دا فتوى ددې روايت شوى حديث مبارك خلاف وي نو شوافع به په حديث عمل کوى فتوى به پريږدي.

حضرت جابر رضي الله عنه حديث مبارك * د حضرت جابر بن عبدالله حديث مبارك دي چه (۲) ((قال قال رسول الله ﷺ من كان له امام فقراء الامام قراءة له)).

دا حديث مبارك صحيح هم دي او په مسئله داحنافو صريح هم دي. ځکه چه دي کښي قاعده کليه بيان کړې شوې ده چه د امام قرائت دمقتدى دپاره مفيد دي. په دي وجه دي ته د قرائت ضرورت نشته دي. بيا دي حديث مبارك کښي د مطلق قرائت حکم بيان شوي دي چه کوم دفاتحه او دسورت دواړو قرائتونه شامل دي. پدي وجه دمقتدى قرائت ترك کول د ((لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب)) لاندې نه راځي.

داحنافو په دي دليل ډير اعتراضونه شوي دي. ① دومي اعتراض دا کيږي چه حفاظ دحديثو د موقوف على جابر گرځولي دي او ونيلى نسي دي چه کوم يوقوى او ثقه راوی دا مرفوع نه دي ذکر کړي. ددې جواب دادې چه امام ابوحنيفه رحمته الله دسفيان ثوري رحمته الله او دشريك وغيره نه دا مرفوع روايت کړي دي (۳) په دي وجه دا اعتراض قابل اعتناء نه دي.

② دويم اعتراض دا کيږي چه دا حديث مبارك دعبدالله بن شداد بن الهادي عن جابر ابن

(۱) سنن ترمذی (ج/ ۱، ص/ ۶۵) باب ماجاء في ترك القراءة خلف الامام اذا جهر بالقراءة -

(۲) اللفظ لابن ماجه في السننه (ص/ ۶۱) باب اذا قرأ الامام فانصتوا واخرجه محمد في الموطا (ص/ ۹۸، ۹۹) باب القرائت في الصلوة خلف الامام وابن ابى شيبة في مصنفه (ج/ ۱، ص/ ۳۷۶) من ذكر القرائت خلف الامام، عبدالرزاق في مصنفه (ج/ ۲، ص/ ۱۳۶) باب القرائت خلف الامام رقم الحديث ۲۷۸۷، والطحاوي في شرح معاني الآثار (ج/ ۱، ص/ ۱۶۰) طبع رحيمه ديوبند، باب خلف الامام واليهي في سننه الكبرى (ج/ ۲، ص/ ۱۶۰) باب من قال لا يقرأ خلف الامام على الاطلاق، وفي كتاب القراء خلف الامام له (ص/ ۱۲۴) طبع ادارة احياء السنة گوجرانواله، باب ذكر اخبار يمتنع بها من زعم ان لا قراء خلف الامام بحال ذكر خير ورد فيه عن جابر عبدالله الخ، واخرجه الدارقطني في سننه (ج/ ۱، ص/ ۳۲۳ الى ۳۲۵) باب ذكر قوله صلى الله عليه وسلم من كان له الامام الخ. رشيد اشرف عفى عنه -

(۳) وقال العلامة الالوسي في روح المعاني (ج/ ۵، الجزء التاسع ص/ ۱۵۱) سورة الاعتراف رقم الاية ۲۰۴ فهو لاء سفيان وشريك وجريز وابوزبير رفعوه بالطرق الصحيحة لفضل عدتهم فيمن لم يرفعه ولم تفرد الثقة وجب قبوله لان الرفع زيادة زيادة الثقة مقبولة فكيف ولم تفرد مرتب -

عبدالله بن مسعود (۱) سره مروی دی او د عبدالله بن شداد سماع د حضرت جابر بن عبد الله ثابت نه ده.

ددې جواب دا دی چه حضرت عبدالله بن شداد بن الهادی رضی الله عنه صحابی دی حکه چه حافظ ابن حجر رحمته الله په الاصابه کښې لیکلې دی چه له ((رویه)) په دې وجه دا د حضرت جابر رضی الله عنه معاصر دی. اگر چه په صفار صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې دی. پدې وجه دا حدیث مبارک صحیح علی شرط مسلم دی. او که بالفرض دا حضرت عبدالله بن شداد رضی الله عنه سماع د حضرت جابر نه نه وی بیا هم دا حدیث زیات مرسل د صحابی کیدې شی او مرسل د صحابی په اجماع حجت دی.

⑤ دریم اعتراض دا کیږي چه په دارقطنی (۲) وغیره کښې دا حدیث مبارک عبدالله بن شداد عن ابی الولید عن جابر بن عبدالله په طریق سره مروی دی. ددې نه معلومیږي چه حضرت عبدالله بن شداد دا حدیث مبارک په خپله د حضرت جابر رضی الله عنه نه ندې اوريدلې بلکه په مینځ کښې د ابوالولید واسطه ده او ابوالولید مجهول دی.

ددې جواب دادي چه ابوالولید پخپله د حضرت عبدالله بن شداد کښت دی په اصل کښې روایت داسې وو چه ((عن عبدالله بن شداد بن الهادی)) د ابوالولید عن جابر رضی الله عنه چرته یو کتاب نه غلطی شوې ده. اود ابوالولید نه مخکښې ئې د عن اضافه کړې ده. په دې وجه حقیقت دادي چه د عبدالله بن شداد اود حضرت جابر رضی الله عنه په مینځ کښې واسطه نشته دی.

⑥ څلورم اعتراض دا کیږي چه ددې حدیث مبارک مدار په ابوحنیفه (۳) حسن بن عماره (۴) لیث بن ابی سلیم (۵) یا په جعفر جعفی دی اودا ټول ضعیف دی.

ددې جواب دادي چه ترکومي دامام ابوحنیفه رحمته الله د تضعیف تعلق دی نو ددې اعتراض کمزورنی خو محتاج د بیان نه دی اوددې مفصل تردید په مقدمه کښې تیر شوې دی. چه دهغې خلاصه داده چه په امام اعظم ابوحنیفه رحمته الله باندې طعن په حقیقت کښې پخپله جارح لره مجروح کوی. او حسن بن عماره مختلف فیه راوی دی. اوصحیح داده چه دده حدیث درجې د حسن نه کم دی. او ترکومي چه د لیث بن ابی سلیم تعلق دی نو هغه هم مختلف فیه

(۱) كما في سنن الدار قطنی (ج/ ۱، ص/ ۳۲۵ رقم الحديث ۴) -

(۲) كما في سنن الدار قطنی (ج/ ۱، ص/ ۳۲۵) رقم ۵ -

(۳) لکه امام دارقطنی په خپل سنن (ج/ ۱، ص/ ۳۲۳) کښې د مذکوره حدیث مبارک تخریج کولو نه پس فرمانی چه ((ولم باب ذکر قوله صلى الله عليه وسلم من كان له يسنده عن ابی موسى بن ابی عائشه غیر ابی حنیفة والحسن ابن ابن عماره وهما ضعان مرتب)) -

(۴) كما في سنن الدار قطنی (ج/ ۱، ص/ ۳۲۵) رقم ۵ -

(۵) كما في رواية كتاب الفرة للبيهقي (ص/ ۱۳۲) رقم ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، وقال البيهقي بعد ذكر الحديث عن طرق ليث وجابر بن يزيد الجعفی، وقال الامام احمد ليث ابن ابی سلیم كان لا يحدث عنه، يحيى بن سعيد القطان وقال يحيى بن معين ليث بن ابی سلیم ضعيف وجابر بن يزيد الجعفی وقد جرحه جماعة من اهل الحفظ والاتقان الخ، رشيد اشرف -

راوی دي. علامه هيثمی په مجمع الزوائد کښي په ډيرو مقاماتو کښي دده توثيق کړې دي او فرمانيلى نې دى چه «ثقه مدلس» (۱) د ائشان امام ترمذی رحمته الله عليه د باب التمتع (۲) تر لاندې ددې نه دده ديو حديث مبارك تحسين نې کړې دي (۳) او ترکومي پښه د جعفر بن جعفی تعلق دي نو هغه بلا شبهه ضعيف دي. (۴)

اوپخپله امام ابوحنيفه رحمته الله عليه دده تضعيف (۵) کړې دي. خو حديث مبارك مدار په ده نه دي بلکه خمونږ سره خوددې حديث مبارك ډير طريق سره داسې شته دي چه دې کښي نه د جابر جعفی واسطه راځي او نه د ډيره ذکر شوو متکلم فيه راوپ نو کښي د چاپل راوی او نه د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه څه واسطه راځي، خو طريق لاندې ذکر کيږي.

① روميني طريق مصنف ابن ابی شيبه (۶) کښي ذکر شوي دي. «حدثنا مالك بن اسماعيل عن حسن بن صالح عن ابی الزبير عن جابر بن عبدالله رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال اكل من كان له اسم فقرأه» په دي اعتراض کيږي چه د حسن ابن صالح سماع د ابوالزبير نه نشته دي. نو ددې جواب دادې چه حسن بن صالح په کال ۱۰۰ هجري کښي پيدا شوي وو او د ابوالزبير وفات په (۷) ۱۲۸ هجري کښي دي. په دي وجه دواړو کښي معاصرت ثابت دي چه دامام مسلم رحمته الله عليه په نزد صحت د حديث د پاره کافي دي.

② ددې حديث مبارك طريق په (۸) عبيد بن حميد کښي دي سند سره مروی دي چه ((حد ثنا ابو نعيم حدثنا الحسن بن الصالح عن ابی الزبير عن جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم الخ)) علامه الوسی دا صحيح علی شرط مگر خولي دي.

(۱) لکه ديو روايت لاندې علامه هيثمی رحمته الله عليه فرماني چه ، وفيه ليث بن ابی سليم وهو ثقه لکه مدلسو ، او ددې نه مخکښي روايت کښي فرماني چه ((رواه الطبراني في الكبير و رجاله المساجد المشرفة والمزينة مرتب ، حفظ الله عن الخطايا والفتن والبلاء يا والحن)) -

(۲) ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۲ ابواب الحج) -
(۳) ترمذی (ج/ ۲ ، ص/ ۱۹۹) باب منه بعد باب ماجاء فيمن يقرأ من القرآن عند المنام و ثقه شعبة والثوري وزهير بن معاوية وهو مدلس وضعه الناس مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰۹) باب في بسم الرحمن الرحيم ، رشيد اشرف) -

(۴) علامه هيثمی ديو روايت لاندې لي لي رواه الطبراني في الكبير وفيه جعفر الجعفی وثقه شعبة والثوري وزهير بن معاوية وهو مدلس وضعه الناس (مجمع الزوائد ۱۰۹۱۲) باب في بسم الله الرحمن الرحيم رشيد اشرف سفي) -

(۵) فقال ما رايت اكذب منه اسقى المطاب في احاديث مختلفة المراتب (، ص/ ۲۶۸) حرف لا ، مرتب عفی عنه)
(ج/ ۱ ، ص/ ۳۷۷) من كره القراءة خلف الامام) -

(۶) احسن الكلام ج/ ۱ ص/ ۲۷۸ بحواله تذكرة الحفاظ ج/ ۱ ص/ ۱۹۹ (۱۲)
(۷) روح المعاني ج/ ۵ ص/ ۱۵۱ الجز التاسع سورة الاعراف رقم الآية ۲۰۴ وفتح القدير ص/ ۲۳۰ ج/ ۱ فصل في القراءة من باب صفة آصلوة ، ۱۲ مرتب)

⑤ (۱) مسند احمد بن منيع كنبي دا حديث مبارك په دې سند سره راغلي دي ((اخبرنا اسحاق الارزق حدثنا سفيان شريك عن موسى بن ابي عائشة عن عبد الله عن جابر قال قال رسول الله ﷺ الخ)) دا سند سلسله الذهب دي. او صحيح علي شرط الشيخين دي ځكه چه اسحاق الارزق د صحيحينو په رجال كنبي دي. او سفيان ثوري رحمه الله محتاج د تعارف نه دي. او شريك (۲) د مسلم په رجالو كنبي دي او موسى بن ابي عائشه د صحاح سته مشهور راوي دي.

⑥ (۲) په مصنف (۳) عبد الرزاق كنبي دا حديث مبارك داسې مروی دي چه ((عبد الرزاق عن الثوري عن موسى بن ابي عائشة عن عبد الله بن شداد ابن الهاد الليثي قال قال النبي ﷺ الظهر والعصر فجعل رجل يقرأ خلف النبي ﷺ ورجل ينهي فلما صلى قال يا رسول الله كنت أقرأ وكان هذا ينهاني فقال رسول الله ﷺ من كان له امام فان قراء الامام له قراءة)) ددې حديث مبارك نه هم دا معلومېږي چه دا حكم جهري او سري مونځونو دواړو قسمونو دپاره عام دي دا ټول طرق بالكل صحيح دي او دي كنبي په يو كنبي هم د جابر جعفي، حسن بن عماد او د ليث بن ابي مسلم تر دي چه د امام ابو حنيفه رحمه الله په ثقافت باندې څه كلام نشي كيدي. او ددوي تضعيف كول په خپله د جارج وقيار مجروح كوي. پدې وجه ددوي په روايت باندې هم شبهه نشي كيدي. او امام ابو حنيفه رحمه الله د حضرت جابر رضي الله عنه حديث د جابر جعفي او دده په شان د نورو ضعيفو راويانو بغير روايت كړي دي. (۴)

بيا په خپله د حضرت جابر رضي الله عنه د يو ارشاد نه ددوي د حديث مبارك تائيد كيږي لكه چه امام ترمذي رحمه الله فرماني (۵) چه ((حدثنا اسحاق بن موسى بن الانصاري حدثنا معن حدثنا مالك عن ابي نعيم وهب بن كيسان انه سمع جابر بن عبد الله يقول (۶) ، من صلى ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصل الا ان يكون وراء الامام ، هذا حديث حسن صحيح))

بيا ددې حديث مبارك يو شاهد احقر ته د خطيب بغدادي په تاريخ بغداد (۷) كنبي ملاؤ شو هغوي د محمد بن احمد بن فضالة المروزي په ترجمه كنبي دا حديث مبارك د حضرت ابن

(۱) فتح التقدير للشيخ ابن الهمام (ج/ ۱، ص/ ۲۳۹) فصل في القراءة في باب صفة الصلوة، روح المعاني المجلد الخامس الجزء التاسع (ص/ ۱۵۱) سورة الاعراف الجزء التاسع ص/ ۱۵۱، سورة الاخلاص رقم الآية (۲۰۴) مرتب -

(۲) وقال صاحب اعلاء السنن في كتابه (ج/ ۴، ص/ ۷۰) باب قوله تعالى واذا قرأ القرآن الخ بعد ذكر حديث جابر هذا السند وشريك مختلف فيه اخرج له مسلم في المتابعات وقد تابعه الثوري الخ، مرتب -

(۳) (ج/ ۲، ص/ ۱۳۶) باب القراءة خلف الامام رقم حديث ۹۷، ۲۷، ۱۲ -

(۴) انظر الموطن للامام محمد (ص/ ۹۸) باب القراءة في الصلوة خلف الامام وغيره -

(۵) سنن ترمذي (ج/ ۱، ص/ ۶۶) باب ما جاء في ترك القراءة خلف الامام اذا جهر بالقراءة -

(۶) امام طحاوي د مرفوعا هم تخريج كړي ده چه دهغې سند دا دي چه ((حدثنا بحر بن نصر قال حدثنا يحيى بن سلام قال حدثنا مالك عن وهب بن كيسان عن جابر بن عبد الله عن النبي ﷺ الخ ، شرح المعاني الآثار -

(ج/ ۱، ص/ ۹۷، ۹۸) -

عمر رضی اللہ عنہ نہ نقل کړې دي . د روایت سند داشان دې چه ((اخبرنی ابو القاسم الازهری نا علی بن عمر الختلی نا ابو جعفر محمد بن احمد فضالة المروزی نا احمد بن علی ابن سلیمان المروزی نا محمد بن عبدة نا خارجة عن ایوب عن نافع عن ابن عمر رضی اللہ عنہ قال رسول الله ﷺ من كان له امام الخ)) ددې سند کښې تردد خارجة پورې ټول راویان صحیح دی البته ددې نه سوا راویانو د تحقیق احقر ته موقع نه ده ملاؤ شوي ، البته موطا (۱) امام محمد کښې د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ دا اثر مروی دي چه ((من صلی خلف الامام کفته قرائته)) ددې نه معلومیږي چه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ پورته ذکر شوې حدیث مبارک پی اصل نه دي (۲) اودې لره د حضرت جابر د حدیث مبارک دپاره په طور د شاهد پیش کیدي شی . (۳)

(ص/ ۹۷، ۹۸) باب القراءة في الصلوة خلاف الامام-

(۱) د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ دا حدیث مبارک امام بیهقی هم په کتاب القرائت (ص/ ۱۵۷، ۱۵۸) رقم ۳۷۴، کښې د (ذکر خبر اخر یجتنج به من کره القراءة خلف الامام و بیان ضعفه و خطا من اخطا في رفعه ، لاندي مرفوعا تخريج کړې دي . اخبرنا ابو عبدالله الحافظ اخبرني ابو عبدالله الحسين ابن محمد الهروي ثنا ابو بكر احمد بن محمد بن عمر ثنا ابو عبد الرحمن بن محمد بن احمد تيمی ناسويد ابن السعيد ابو محمد حفظنا على بن مسهر بن عبيد الله بن عمرو عن نافع عن ابن عمر عن النبي ﷺ من كان له امام الخ)-

امام بیهقی ددې روایت نقل کولو نه پس فرمائی چه ((اخبرنا ابو عبدالله الحافظ قال سمعت ابا عبد الله الهروي يقول سمعت المنكدری يقول سمعت ابا عبد الرحمن التيمي يقول هذا استخرا الله تعالى ان اضرب على حديث سويد ك الله من اجل هذا الحديث الواحد في القراءة خلف الامام قال الامام احمد سويد بن سعيد تغير في اخره عمره وكثرت المناكير في حديثه وهذا الحديث عند اصحاب عبدالله بن عمر مرفوعا غير مرفوع ، انتهى كلام البيهقي) خو مولانا سرفراز خان صفدر صاحب رحمته په احسن الكلام (ج/ ۱ ، ص/ ۲۹۵، ۲۹۶) کښې ددې تفصیلی جواب ورکړي دي . چه دهغې خلاصه داده چه سويد بن سعيد ثقة راوی دي . دیر حضرتانو ددوی توثیق کړې ده لکه امام مسلم ، امام رحمته ابوداؤد رحمته ، علامه ذهبي رحمته ، علامه بغوی رحمته ، صالح جزري رحمته ، محدث عجلی رحمته و امام دارقطني رحمته وغيره . بلکه مسلمه بن قاسم دوی لره ددې برعکس څو کسانو اگر چه په دوی جرح کړې ده خو د دې په وجه به زیات نه زیات په مختلف فيه رواة کښې شمار لي شي . او د جمهورو د توثیق په زړه کښې به ددوی حدیث کم از کم حسن خامخا وی والله اعلم . رشید اشرف سیفی (۱)-

(۲) داشان امام طبرانی په معجم کبیر کښې د حضرت ابودرداء روایت تخريج کړې دي ، دې لره هم د شاهد بلکه دمستقل دلیل په طور پیش کیدي شی ((وعن ابي الدرداء قال قال رسول الله ﷺ من كان له امام اذا يارسو الله ﷻ الى كل صلوة قراءة قال نعم ، فقال رجل من القوم وجب هذا فقال النبي ﷺ ما اري الامام اذا قراء الا كان كافيا ، علامه هيثمي رحمته په مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱۰) کښې باب القرائت في الصلوة کښې ددې روایت ذکر کولو نه پس فرمائی ((قلت روى ابن ماجه منه الى قوله وجب هذا ، رواه الظهري في الكبير ، وامساده حسن ، سنن دارقطني (۱) ص/ ۳۳۳، ۳۳۴) باب من ذكر قوله ﷺ من كان له امام الخ ، امام دارقطني رحمته هم دا روایت تخريج کړې دي چه هغې کښې د حضرت ابودرداء فرمائی چه ((فقال لي رسول الله ﷺ و كنت اقرب القوم اليه ما اري الامام اذا ام القوم الا كفاهم)) حضرت ابودرداء رضی اللہ عنہ دې روایت لره امام نسائي په خپل سنن (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۶) کښې د اكتفاء الساموم

خلاصه دا چه حضرت جابر حديث مبارك بلا شبه صحيح اوثابيت دي اويسه دي باندي
كيدونكي قول اعتراضونه صحيح نه دي اودمختلفو اسانيدو او طرقو اومتابعانو او
شواهدو په موجودگي كني دا روايت ضعيف يا ناقابل استدلال گرځول دانصاف نه ډير لري
اوبعيد دي والله المرافق للصواب.

۱) **احنافو مسلك اودصحابه كرام** عليه السلام "په مختلف فيهم مسائلو كني فيصله په دي بنياد هم
كيري چه دي باره كني دصحابه كرام عليه السلام اجمعين مسلك معمول څه وو كه په دي طرف
اوگورني نو هم دا احنافو تله درنه په نظر راځي او ډير آثار دصحابه كرام عليه السلام ددري په تائيد
كني ملاويږي.

علامه عيني رحمه الله په عمدة القاري كني ليكلي دي چه ترك القرائت خلف الامام مسلك
تقريباً داتباء صحابه كرام عليه السلام نه ثابت دي چه هغوي كني ډير صحابه كرام عليه السلام په دي
سلسله كني ډير متشدد وو يعنى خلفاء اربعة عليه السلام (۱)، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه
(۲)، حضرت سعد ابن ابى وقاص رضي الله عنه (۳)، حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه (۴)، حضرت جابر

بقراءة الامام لاندې او امام بيقهي په خپل سنن كبري كني باب من قال لا يقرأ خلف الامام على
الاطلاق لاندې ددي روايت تخريج كړي دي.

امام نسائي رحمه الله، امام دارقطني رحمه الله او امام بيقهي رحمه الله، په دي اعتراض كړي دي چه دا حديث
مبارك په ابوالدرداء موقوف دي اودې لره مرفوع بيانولو كني زيد بن حباب غلطی كړې ده.
خو دا اعتراض په هيڅ صورت كني هم صحيح نه دي. ځكه چه زيد بن حباب په اتفاق ثقة دي، په
دي وجه نه چه هغوي يواځي او دا مرفوع بيانوي نو همدا به دا حديث مبارك مرفوع گنلې كيري. بيا
سره ددي چه هغه ددي په مرفوع بيانولو كني متفرد دي هم نه دي ځكه چه ابوصالح كاتب ليث هم دا
مرفوع روايت كوي. ((انظر السنن الكبرى للبيهقي (ج/ ۲، ص/ ۱۶۲) تفصيلي جواب دپاره اوگورني
احسن الكلام (ج/ ۱، ص/ ۲۹۱، ۲۹۲) والله الموفق للصواب، رشيد اشرف -

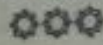
(۱) امام عبدالرزاق رحمه الله فرماني چه ((اخبرني موسى بن عقيه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم وابوبكر وعمر وعثمان كانوا
ينتهون عن القراءة خلف الامام (مصنف عبدالرزاق (ج/ ۲، ص/ ۱۳۹) تحت رقم ۲۸۹۰، باب القراءة خلف
الامام، داشان مصنف (ج/ ۱، ص/ ۱۳۹ رقم ۲۸۰۶) كني يوبل اثر مروی دي ((عن داود بن قيس عن
محمد بن عجلان قال قال علي رضي الله عنه من قراء مع الامام فليس على الفطرة قال وقال ابن مسعود رضي الله عنه من قراء
تراها، قال وقال عمر بن الخطاب ليس وودت الذي يقرأ خلف الامام فيه حجر، رشيد اشرف زاد الله علما و
عملا)) -

(۲) وعن ابی وائل قال جاء رجل الى ابن مسعود رضي الله عنه فقال اقرأ خلف الامام، قال انصت القرآن فان في الصلوة
شغلا، وسيكتفيك ذلك الامام (قال البيهقي) رواه الطبراني في الكبير والوسط ورجاله موثقون (مجمع الزوائد
(ج/ ۲، ص/ ۱۱۱، ۱۱۰) باب القراءة في الصلوة مرتب عفي عنه) -

(۳) ددي اثر په موطا امام محمد (ص/ ۱۰۱، ۱۰۲) باب القرائت في الصلوة خلف الامام كني مروی
دي فرماني چه ((وودت ان الذي يقرأ خلف الامام في فيه حمرة)) ددي سند باندي دا اعتراضونه او
جوابونو تفصيل دپاره اوگورني احسن الكلام (ج/ ۱، ص/ ۳۱۶ تا ۳۲۰) كني اوگورني، مرتب
عافاه الله ورعاهه.

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما (۳) او حضرت عبداللہ ابن عباس (۴) غیرہم رضوان اللہ علیہم اجمعین .

ہذا آخر ما اردنا ایرادہ فی هذا الباب ولهذا البحث تفاصيل مطولة مسرطة فی موضعها (۵) وفي هذا القدر كفاية للطالین انشاء اللہ تعالیٰ واللہ المرافق للصواب والیہ المرجع والمآب .

باب ما جاء اذا دخل احدكم المسجد فليركع ركعتين

((اذا جاء واحدكم المسجد فليركع ركعتين)) د داؤد ظاہری (۶) یہ نزد حدیث دیاب کنبی ((فليركع ركعتين)) امر دوجوب دیارہ دی او جمهور د استحباب دیارہ گرخولی دی دی (۷)

احدنا عمرو بن محمد بن زید عن موسى بن سعد بن ثابت يحدثه عن جده انه قال من قرأ خلف الامام فلا صلوة له : موطا امام محمد (ص / ۱۰۲) باب القراءة في الصلوة خلف الامام ، مرتب على عنه -

(۱) مالك عن ابي نعيم وهب بن كيسان انه سمع جابر بن عبد الله يقول من ، من صلى ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصلي الا وراء الامام ، موطا امام مالك (ص / ۶۶) ما جاء في القرآن ، مرتب على عنه -

(۲) مالك عن نافع بن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما كان اذا سئل هل يقرأ احد خلف الامام قال اذا صلى احدكم خلف الامام فحسبه قراء الامام واذا صلى وحده فليقرأ قال كان عبد الله بن عمر رضي الله عنهما لا يقرأ خلف الامام (موطا امام مالك ص / ۶۸) ترك القراءة خلف الامام فيها جهر فيه (رشيد اشرف على عنه) -

(۳) عن ابي حمزة قال قلت لابن عباس قرا والامام بين يدي لقال لا ، شرح معاني الآثار (ج / ۱ ، ص / ۱۰۸) باب القراءة خلف الامام ، رشيد اشرف وفقه الله لخدمة السنة المطهرة -

(۴) ددی مسئلی د تفصیل دیارہ اوگورنی :

① علاء السنن (ج / ۴ ، ص / ۴۲ تا ۱۱۷) باب قوله تعالى واذا قرئ القرآن فاستمعوه وانصتوا الخ

② معارف السنن (ج / ۳ ، ص / ۱۸۳ تا ۲۸۰) باب ما جاء في القراءة خلف الامام (

③ فائحة الكتاب في القراءة خلف الامام (اردو) لصاحب اعلاء السنن (

④ احسن الكلام في ترك القراءة خلف الامام (اردو) مؤلفه مولانا محمد سرفراز خان صفدر صاحب رحمۃ اللہ علیہ مرتب على عنه .

(۵) رذهب بن حزم من الظاهرية الى عدم الوجوب كما في الفتح اي فتح الباری (ج / ۱ ، ص / ۴۴۷) كذا في معارف السنن (ج / ۳ ، ص / ۲۹۴) مرتب على عنه -

(۶) جمهور د داؤد ظاہری د مستدل بول احادیث مبارکہ لہرہ پہ استحباب محمول کوی حکمہ چہ کہ تحیۃ المسجد واجب وی نو صحابہ کرام رضی اللہ عنہم بہ ددی د کولو دیر زیات اہتمام کولو . حال دادی چہ ددی علم معمول د تحیۃ المسجد کولو نہ وو لکہ مصنف بن ابی شیبہ (ج / ۱ ، ص / ۳۴۰) کنبی ((عن رخص ان يمر في المسجد ولا يصلي فيها)) لاتدی مروی دی چہ ((حدثنا ابو بكر قال حدثنا عبدالعزیز بن محمد المرءاء عن زيد ابن اسلم قال كان اصحاب النبي ﷺ يدخلون المسجد ثم يخرجون ولا يصون ورايت ابن عمر رضي الله عنهما يفعله ، رشيد اشرف رشده الله المايعة ويرضاه ورققه له -

((قبل ان یجلس)) دا د تحية المسجد په وخت دمستحب بیان دي لکه داخنافو په مسلك کښې دادي چه سره تحية المسجد نه فوت کيږي . بلکه دجلوس نه پس هم کيدې شي او شوافع ددي قائل دي چه جلوس سره تحية المسجد فوت کيږي .
داخنافو استدلال دحضرت ابوذر غفاري رضي الله عنه (۱) روايت سره فرماني چه ((دخلت على رسول الله ﷺ وهو في المسجد فقال لي يا اباذر صليت قلت لا ، قال فقم فصل ركعتين))
بيا که د تحية المسجد موقع ملاؤ نشي (۲) نو ده پکار دي چه يو ځل ((سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر)) اوواني . (۳) والله اعلم .

باب ما جاء في كراهية أن يتخذ على القبر مسجدا

((عن ابن عباس رضي الله عنه لعن رسول الله ﷺ زائرات القبور)) دښځو دپاره دزيارت دقبرونو باره کښې دامام ابوحنيفه رحمه الله نه دوه روايتونه دي يودا چه دکراهت تريحي او دبل جواز دواړو روايتونو کښې صحيح تطبيق دادي که دښځو نه دقبرونو دجزع فزع ويړه وي يا دې پردگي ويړه وي نو مکروه دي گني جائز دي .
ترڅو چه د حديث دباب تعلق دي نو داپه ظاهر دهغه وخت سره متعلق دي چه کله زیارت دقبرونو مطلقا ناجائز وو لکه ددي دمانعت اوبيا ددي دمنسوخ کيدو علم دحضرت بريده رضي الله عنه (۴) د روايت نه کيږي . ((كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها)) بهر حال دزيارت دقبرونو دمانعت منسوخ دي او ظاهر داده چه دا نسخ او زوروا حکم د رجال او نساء دواړو دپاره دي . ځکه چه قرآن کریم او حديث مبارکه کښې ډير احکام بيانولو کښې په صيغه مذکوره سره خطاب شوي دي اوبه اتفاق سره ددوی په احکامو کښې ښځې هم شريکي دي .
((والمتخذين عليها المساجد)) (۵) دامام احمد او دظاهريه په نزد قبرته مخ کول اومونځ کول حرام دي او دجهنورو په نزد مکروه دي . اوهم دا حکم دقبر دپاسه اودريد اومونځ کول دپاره هم دي . دحديث دباب محمل هم دا دوه صورتونه دي خو که قبرستان ښ دمانځه دپاره څه ځانله ځاني جوړې شوي وي نو دا دي کښې داخل نه دي .
((والسرور)) ديوه بلول که مړو ته دنفع رسولو په نيت سره وي نو ناجائز دي او دلته هم دا مراد دي البته د زاترينو دآسانتيا دپاره په رڼا کولو کښې مضائقه نشته دي ، پدې شرط سره چه دا سراف څه ته اونه رسي .

(۱) منصف ابن ابی شيبه (ج/ ۱ ، ص/ ۳۴۰) من كان يقول اذا دخلت المسجد فصل ركعتين -

(۲) لحدث او شغل او الکراهية في الوقت کذا في معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۹۵) مرتب عفی عنه -

(۳) قال ابوطالب في القوت کما في رد المختار وتحية المسجد الحرام الطواف کما ذکره القاري في شرح المسالك

اللفظ من معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۲۹۵ ، ۲۹۶) مرتب عفی عنه -

(۴) صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۳۱۴) في آخر کتاب الجنائز -

(۵) يکونه ان يبنى مسجد على القبر وقال البنديجي ، والمراد ان يسمو القبر مسجد فيصلي فوقه . اللفظ من

معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۰۵) مرتب عفی عنه -

باب ماجاء في النوم في المساجد

((كما ننام على عهد رسول الله ﷺ في المسجد ونحن شباب)) دجمهورو فقهاء كرامويه نزد مسجد كنيي اوده كيدل مكروه دي. د حضرت امام ابوحنيفه رحمته الله، حضرت امام مالك رحمته الله، حضرت امام احمد رحمته الله او د حضرت امام اسحاق رحمته الله همدا مسلك دي او هم دا مذهب د حضرت عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه، حضرت طاووس رضي الله عنه، حضرت مجاهد رضي الله عنه، او حضرت امام اوزاعي رحمته الله نه هم منقول دي. ((كما في عمدة القاري (ج/ ٢، ص/ ٣١٨) البته د معتكف او د مسافر د پاره ټولو اجازت وركړې دي. البته علامه ابراهيم حلي رحمته الله فرمايلي دي چه مسافر لره هم داپكار دي چه كله دي په مسجد كنيي د اوده كيدو اراده او كړي نو د اعتكاف نيت دي او كړي لكه فرماني چه ((والاولي ان ينوي الاعتكاف ليخرج من الخلاف)) د كيري شرح منية (ص/ ٦١٢) او علامه شامي رحمته الله د فتاوي عالمگيري نه نقل كوي اودا حكم د مسافر او د غير مسافر دواړو د پاره عام كوي. چه كله د چا په مسجد كنيي د اوده كيدو اراده وي هغه دي د اعتكاف نيت كوي. او اول دي لارشي په مسجد كنيي چه عبادت او كړي. بيا چه خه نسي خوښه وي هغه دي او كړي. ((ردالمختار ص/ ٤٣٤، ج/ ١)) البته دامام شافعي رحمته الله په مسلك كنيي نوم في المسجد مطلقا جائز دي. هغه حضرت ابن عمر رضي الله عنه د حديث باب نه استدلال كوي. داشان علامه نووي رحمته الله په شرح المهذب كنيي نقل كوي چه مسجد كنيي اوده كيدل د اصحاب صفه رضي الله عنه (١)، عرني (٢)، حضرت علي رضي الله عنه (٣) او د حضرت صفوان بن اميه رضي الله عنه (٤) وغيره صحابه كرام رضي الله عنه نه ثابت دي.

جمهور دا ټول واقعات په سفر محمول كوي. او حضرت ابن عمر رضي الله عنه اگر چه مسافر نه وو خودوي رضي الله عنه خه كور نه وو لكه په صحيح بخاري شريف (٥) كنيي د حديث د باب دا انفاظ شه دي چه ((هو شاب اعزب لا اهل له)) او علامه بنوري رحمته الله مسند دارمي په حواله سره د حضرت ابوذر رضي الله عنه دا حديث مبارك نقل كړي دي (٦) چه ((اتاني النبي ﷺ وانا نائم في

(١) كما في رواية طحفة بن قيس عند ابن ماجه في سننه (ص/ ٥٥) باب النوم في المساجد وفي رواية سليمان بن يسار عند اب شيبة في مصنفه (ج/ ٢، ص/ ٨٤، ٨٥) في النوم في المسجد، مرتب عفي عنه الخفي والمجلي -

(٢) ددوي سره متعلقه روايت احقر ته په خپل ناقص تلاش سره ملاؤ نشو مرتب عفي عنه -
(٣) كما في رواية سهل بن سعد عند البخاري في صحيحه (ج/ ١، ص/ ٦٣) باب نومك في الرجال في المساجد مرتب عفي عنه -

(٤) په خپل ناقص تلاش سره احقر ته ددوي متعلق روايت ملاؤ نشو، مرتب عفي عنه -
(ج/ ١، ص/ ٦٣) باب نوم الرجال في المسجد -

(٥) علامه نورالدين هيتمي رحمته الله په مجمع الزوائد (ج/ ٢، ص/ ٢١، ٢٢) باب النوم في المسجد لاحدي دا روايت داسي ذكر كړي دي چه ((عن أسماء بنت يزيد ان باذر القفاري كان يخدم رسول الله ﷺ فاذا فرغ من

المسجد فضربني برجله فقلت يا نبي الله اغلب عيني النوم)) او ددي نه ئي دنوم په كراحت استدلال كړې دې ځكه چه د حضور نبي كريم ﷺ دوى ﷺ لره په پينځو اووهلو او بيدارنى كړو. اودوى هم چه بيدار شونو معذرت ئي او كړو ، معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۱۱)

باب ما جاء في كراهية البيع والشراء وانتاد الضالة (١) و الشعر في المسجد

((في عن تناشد الاشعار في المسجد)) په ظاهر (٢) دا حديث مبارك دهغي معارض دې چه دهغي د حضرت حسان بن ثابت ؓ په مسجد كښې د حضور نبي كريم ﷺ په موجودگي كښې اشعار لوستل نقل دي . دواړو كښې تطبيق دا دې كه شعر حمد و ثناء او د دفاع د اسلام په خاطر وي نو ددې لوستل جائز دي ، (٣) بل صورت كښې مكروه دي . ((ومن البيع والشراب فيه)) ددې په كراحت اتفاق دې . (٤)

((وان يتحلق (٥) الناس فيه يوم الجمعة قبل الصلوة)) دبعضو حضراتو په نزد ددې نهى علت په خپله ددې هيئت كراحت دې او دبعضو په نزد ددې علت د خطيې اوريدونه مانع پيدا كيدل دي ، په رومي صورت كښې به دا حكم هر وخت عام وي او په دويم صورت كښې به د وخت د خطيې سره مخصوص وي ، والثاني اظهر ، والله اعلم .

خدمته اوى الى المسجد وهو بيته يصضع فيه فدخل رسول الله ﷺ ليلة فوجد اباذر منجدلا (اي ملقى على الجذالة وهي الارض) في المسجد فنكبه رسول الله ﷺ برجله حتى استوى جالسا فقال رسول الله ﷺ الا اراك نائما قال ابوذر يا رسول الله ﷺ فاین انام وهل في بيت غيره ؟ (قال الهيثمي) قلت فذكر الحديث ويأتى بتناوله في الخلافة ان شاء الله رواه احمد والطبراني روى بعضه في الكبير وفيه شهر بن حوشب وفيه كلام وقد وثق ، رشيد اشرف عفى عنا ، وفقه الله لخدمة السنة المطهرة) -

(١) قال الشيخ (اي علامة الكشميري) اما انتاد الضالة فله صورتان احدهما وهي اقبح واشنع بان يضل شي خارج المسجد ثم ينشده في المسجد لاجل اجتماع الناس فيه والثانية ان يضل في المسجد نفسه فينشده فيه وهذا جيد اذا كان من غير لفظ وشغب كذا في المعارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۱۲) مرتب عفى عنه) -

(٢) احبونا فتية قال حدثنا سفيان عن الزهري عن سعيد بن المسيب قال امر عمر بن الخطاب بن ثابت وهو ينشد في المسجد فلحظ اليه فقال قد انشدت وفيه من هو خير منك ثم التفت الى ابي هريرة فقال سمعت رسول الله ﷺ يقول اجب عني اللهم ابد بروح القدس قال اللهم نعم نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱۷ ، ۱۱۸) كتاب المساجد والرخصة في انتاد الشعر الحسن في المسجد ، رشيد اشرف بصره الله بعبود نفسه) -

(٣) بل اذا لم يكن فيه ما ينكر شرعات فيجوز ايضا على هذا بدل كلام الطحاوي في الجزء الثاني من شرح معاني الآثار في باب رواية الشعر هل هي مكروهة ، مرتب عفى عنا) -

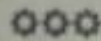
(٤) جوز الفقهاء البيع والشراء في المسجد للمعتك من غير ان يحصر المبيع كمافي عامة متون الحنفية (معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۱۳) -

(٥) تحلق القوم اي جلسوا حلقه ، مرتب عفى عنا) -

باب ماجاء فی المسجد الذی أسس علی التقوی

((امتزی رجل من بنی خلدیه ورجل من بنی عمرو بن عوف فی المسجد الذی أسس علی التقوی فقال الخلدی هو مسجد رسول الله ﷺ وقال الآخر هو مسجد قباء فاتیا رسول الله ﷺ فی ذالک فقال هو هذا یتنی مسجده وفی ذالک غیر کثیر))

ددی حدیث مبارک نه په ظاهره دا معلومیږي چه د ((مسجد أسس علی التقوی)) نه مراد مسجد نبوی ﷺ دي او جمهور () مفسرین ددی قائل دي چه ددی نه مراد مسجد قباء دي . پدی وجه حضرت شاه صاحب فرمائی چه آیت خو د مسجد قباء باره کښي نازل شوي دي . خو دي حدیث مبارک کښي حضور نبی کریم ﷺ د القول بالموجب په طور مسجد نبوی ﷺ هم ((مسجد أسس علی التقوی)) گرځولي دي . د القول بالموجب مطلب دادی چه کوم صفت په یو ادنی څیز کښي ثابت وي دا په اعلی څیز کښي بطریق اولی ثابت کړي شي اودا دبلاغت اصطلاح ده . حقیقت کښي دواړو صحابه کرام ﷺ کښي دیو صحابی ﷺ دانداز نه حضور نبی کریم ﷺ محسوس کړل چه دي مسجد نبوی ﷺ سره ((أسس علی التقوی)) مصداق گنړي ، په دي وجه حضور نبی کریم ﷺ جواب علی اسلوب الحکیم ورکړو چه دهقي حاصل دادی چه آیت اگر چه د مسجد قباء باره کښي نازل شوي دي خو مسجد نبوی ﷺ هم بلاشبه ددی مصداق دي .

باب ماجاء فی ای المساجد افضل

((صلوة فی مسجدی هذا غیر من الف صلوة فیما سوا)) یو روایت () کښي د پنځوسو زرو ذکر دي خو سند د زرو والا روایت زیات راجح دي . او که د پنځوسو زرو والا روایت صحیح هم اوسنلي شي نو دواړه احادیثو کښي هیڅ تعارض نشته دي ځکه چه عدد اقل دعدد اکثر نه فی نه کوي .

بیا د علامه نووی رحمه الله او د محب طبری رجحان دي طرفته دي چه دا فضیلت د مسجد نبوی ﷺ دهغه حصی سره خاص دي چه کومه د حضور نبی کریم ﷺ په حیات کښي د مسجد نبوی ﷺ حصه وه . او د جمهور په نزد صحیح دادی چه دا فضیلت صرف د عهد نبوی ﷺ د مسجد سره متعلق نه ده بلکه چه څومره توسیعات شویوی دی یا په کیږي هغه ټول ددی

ألف ابن عباس رحمه الله والضحاك انه مسجد قباء (روح المعانی ج/ ۶ جزء ۱۱ ص/ ۱۹ سورة التوبة رقم الآية ۱۰۸) مرتب عفی عنه) -

أحدنا هشام بن عمار حدثنا أبو الخطاب الدمشقي حدثنا زريق أبو عبد الله الهاقي عن انس بن مالك قال قال رسول الله ﷺ صلوة الرجل في بيته بصلوة وصلوة في مسجد القاء بخمس وعشرين صلوة وصلوة في المسجد الذي يجمع فيه بمسائة صلوة وصلوة في المسجد الأقصى بخمسين ألف صلوة وصلوة في مسجد بمسائة ألف صلوة وصلوة في المسجد بثمانه ألف صلوة من ابن ماجة (ص/ ۱۰۲) باب ما جاء في الصلوة في المسجد الجامع (النظر مشكوة المصابيح ج/ ۱ ص/ ۷۲) باب المساجد ومواضع الصلوة في آخر الفصل الثالث منه ، رشيد الصفري سيفي ولفقه الله لخدمته السنة المطهرة) -

په مصداق کښې داخل دی. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ ددې وجه دا بیان کړې ده چې دلته اشاره
 اوتسمیه دواړه جمع شوي دي. په دې وجه تسمیه به راجح وي او امام مالک رحمۃ اللہ علیہ فرماني چې
 په حقیقت کښې حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته په مسجد نبوی صلی اللہ علیہ وسلم کښې د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم
 نه پس اضاfo علم وو. پدې وجه دحضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم قول ((في مسجد هذا)) دحضور
 نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه پس ټولو اضاfo ته شامل دی. پدې وجه که داسې نه وي نو خلفاء راشدين
 به مسجد نبوی صلی اللہ علیہ وسلم کښې د زیاتې اجازت نه ورکولو دشان دحضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ نه
 مروی دی چې کله دوی مسجد نبوی صلی اللہ علیہ وسلم د اضاfo نه فارغ شو نو وې فرمائیل چې ((لسو مسجد
 مسجد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم الى ذی الخلیفة لکان منه))^(۱)

دشان هم په وفاء الوفاء کښې په دې مقام دحضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه هم یو مرقوع روایت
 مروی دي چې ((ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قال لو بنی هذا المسجد الى صنعاء کان مسجدي ، ددې
 روایت باره کښې صاحب وفاء الوفاء فرماني چې ((روی ابن ابی شیبة ویحیی والسبیل
 مسند الفردوس بسند فيه متروک)) بهر حال ددې روایتونو دضعف باوجود دجمهورو دقول
 تائید ضرور کوي. رشید اشرف سیفی عفی عنه)-

((الا المسجد الحرام)) د صحیح روایاتو نه په مسجد حرام کښې د لاک دمونځونو ثواب
 ثابت دي. په دې وجه ددې استثناء صحیح مطلب^(۲) دادې چې د ((الا المسجد الحرام فانه
 افضل)) بیا دا حدیث مبارک د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ خلاف حجت دي چې دمسجد نبوی صلی اللہ علیہ وسلم
 مونځ د مسجد حرام دمونځ نه بهتر ګرځولې دي.

((لا تشد الرحال الا الى ثلثة مساجد مسجد الحرام ومسجد نبوی وهذا مسجد الاقصى))
 دحدیث مطلب دادې چې ددې درجې مساجد نه علاوه ددنیا ټولو مساجدو د فضیلت په
 اعتبار سره برابر دی

^(۱) وفاء الوفاء باخبار دارقطني (ج/ ۲ ، ص/ ۴۹۷) في اخر الفصل الثاني عشر في زيادة عمر بن خطاب ،
 دي روایت کښې عبدالعزیز بن عمران متروک دي ((كما صرح به صاحب الوفاء الوفاء))-

^(۲) ولا يجوز من حيث الاستثناء ان يكون المراد ساد المسجد المدينة او افضل او متقول كما حكى الاحتمال
 في العمدة (ج/ ۳ ، ص/ ۳۸۶) عن ابن بطل والكرمانی ، اللمتقط من معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۲۲)
 بتغير-

^(۳) واحتج مالك رحمۃ اللہ علیہ ومن وافقه كالحافظ بدر الدين العيني والقاضي عياض من حديث انس رضی اللہ عنہ عن النبي
 قال اللهم اجعل بالمدينة ضعفى ما جعلت بمكة من البركة ، رواه الشيخان ومن حديث سيدنا عمر بن الخطاب
 موقوفا عليه ، فالصلوة في مسجده صلی اللہ علیہ وسلم يضاعف على صلوة في المسجد الحرام فيكون بمائتي الف صلوة في غيره
 هذا ملخص ما في معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۳۲۶) مرتب عفی عنه)-

(۱) په دې وجه حصول د ثواب اود فضيلت دپاره دمساجدو نه سوا بل مسجد کښې دمنوع کولو په غرض سفر کول بې فائدي دي .

دزيارت قبور دپاره د سفر شرعي حيثيت * بيا د مذکوره حديث په بناء بعضې حضرات د زيارت قبور دپاره سفر کول ناجائز کړي ده چه دا مسلك قاضي عياض رحمته الله عليه اختيار کړې دې . بيا ده نه بس علامه ابن تيميه رحمته الله عليه په دې کښې سخت تشدد اوغلو کړې ده او ددې د خاطرې نه ډير مصيبتونه هم اوچت کړل تر دې چه دوی د روضه اطهر دزيارت دپاره نه سفر کول حرام گڼل . او وې فرمايل که چرې مسجد نبوي صلی الله علیه و آله ته د منوع کولو په غرض سفر اوشي او بيا ضمنی طور د روضه اطهر هم زيارت اوشي نو ددې اجازت دې ، خو خاص دروضه اطهر دزيارت په نيت سره سفر کول جائز نه دي . خو جمهورو د ابن تيميه دا مسلك قبول نه کړو . او ددې ترديد نه کښې يو مفصل کتاب ليکلي دي . دعلامه تيميه رحمته الله عليه استدلال حديث باب دې ، هغوی فرماني چه چه حديث دباب کښې استثناء مفرغه ده ، په دې وجه دلته مستثنی مه محذوف ته او تقدير دعبارت داسې دې چه ((لا تشد الرجال الى شئ الا الى ثلاثة مساجد)) بدي وجه حصول دبرکت او ثواب دپاره سفر کول دي دريو مساجدو سره خاص دي اوديو قبر دپاره سفر کول به ددې حديث مبارک دوجې منوع به وي .

ددې جواب کښې جمهور د اوائی چه استثناء خو بيشکه مفرغ ده خو دتقدير دعبارت دغسې نه وي چه ((لا تشد الرجال الى شئ الا ثلاثة مساجد)) خکه چه پدې تقدير خو به سفر دجهاد ته هم او طلب دعلم دپاره سفر دتجارت دپاره او ديوعالم دزيارت دپاره به هم سفر منوع وي . او ددې خوک هم قائل نه دي . په دې وجه تقدير د عبارت اصل کښې دا شان دې چه ((لا تشد الرجال الى مسجد الا ثلاثة مساجد)) اومقصد نه دادي چه ددې مساجدو نه سوا بل مسجد ته په دې نيت سره سفر صحيح نه دې چه هغې کښې زيات فضيلت يا ثواب راته حاصل شي . او دا تقدير دې لحاظ سره هم نسب دې چه مفرغ کښې چه کله مستثنی مه محذوف راويستې نو دهغه به دمستثنی سره خه مناسبت ضرور پکار وي او مونږ چه کومه مستثنی منه راهېستې ده هغه دمستثنی عين مناسب ده بيا ددې تائيد دمسند احمد روايت نه هم کيږي چه پ هغې کښې دا الفاظ دي ((لا ينبغي للمطلي ان يشد رحاله الى مسجد ينبغي فيه الصلوة نحو المسجد الحرام والمسجد الأقصى ومسجد هذا)) لکه علامه عيني رحمته الله عليه په عمدة القاري (ج ۳ ، ص ۶۸۲ ، ۶۸۳) کښې اوحافظ ابن حجر رحمته الله عليه په فتح الباري (ج ۳ ، ص ۵۳) کښې د جمهورو په مسلك باندې هم ددې روايت نه استدلال کړي

(۱) دمذکوره د دريو مساجدو د ذکر کولو نه پس مسجد قباء ته په نورو مساجدو فضيلت حاصل دي خکه چه د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد دې چه ((من خرج حتى ياتي هذا المسجد مسجد قباء ف صلى فيه كان عدل عمرة)) (ایم ثواب العمرة) نسائي (ج ۱ ، ص ۱۱۴) کتاب المساجد فضل مسجد قباء والصلوة فيه ، په دې وجه ددې حکم به هم د نورو مساجد نه مختلف وي . خو د شد رجال په مسئله کښې دمساجد ثلاثه ددې د مستثنی کولو ضرورت نه دي گرځولي شوي ، په دې وجه چه کوم فاقاعده سفر راييس نه شي خکه چه مسجد ډير لرې نه دي ، پدې وجه اصل شد رجال به صرف هم ددغه دريو مساجدو دپاره وي ، هم داوجه ده چه دمسجد قباء مستقل مستثنی نه شو . والله اعلم ، مرتب عفی عنه .

(۱) دی. دا روایت دشهر بن حوشب په طریق سره مروی دی چه د ددوی باره کښي علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه ((وشهر بن حوشب وثقه جماعة من الأئمة)) او حافظ ابن حجر فرمائی چه ((وشهر حسن الحديث و ان كان فيه بعض الضعف)) بهر حال ددې حدیث ی د زیارت قبور طلب علم، جهاد، او تجارت سره هیڅ تعلق نشته دی.

بیا خود روضه اطهر د زیارت تعلق دې دهغې د زیارت د فضیلت باره کښي چه خومر، احادیث مبارکه مروی دی لکه ((من راز قبری (۱) وجبت له شفاعتی)) یا ((من (۲) حج ولم یزرني فقد جفائي)) وغیره. ددې مضمون اکثر احادیث ضعیف خودی خود امت تعامل متواتر تر دې دي چه احادیثو دمفهوم تائید کوی او د تعامل (۳)

① په مسند ابوداود طیالسی (ج/ ۱، ص/ ۱۲، ۱۳) طبع دائرة المعارف النظامية حیدر آباد دکن کال ۱۳۲۱ هجری، کښي د حضرت عمر رضی الله عنه روایت دي چه ((سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله يقول من زار قبري اوفال من زاني كنت شفيعا اوشهيدا الخ)) ددې روایت د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه نه روایت کوونکي تابعي رجل من ال عمر مجهول دي خود دغه روایت حافظ ابن حجر دابوداود او طیالسی په حواله په المطالب العالیة (ج/ ۱، ص/ ۳۷) رقم ۱۲۵۳، کښي په کتاب الحج باب زیارة النبی صلی الله علیه و آله لاندې ذکر کړي دي. په تحقیق کولو کښي شیخ حبیب الرحمن اعظمی مدظلهم العالی فرمائی چه ((وله شاهد عند أبي يعلى والطبرانی سند صحيح)) -

② علامه نیموی رحمته الله علیه په آثار السنن (ص/ ۲۷۹) کښي د حضرت ابوالدرداء روایت نقل کړي دي چه ((قال ان بلاء لارائ في منامة رسول الله صلی الله علیه و آله وهو يقول ماهذه الحفرة يا بلال اما ان لك ان تزورني يا بلال ؟ فانتبه جزينا جلا خاتفا فركب راحلته وقصدا المدينة فاتي قبر النبي صلی الله علیه و آله فجعل يبكي عند وممرغ وجهه عليه الى اخر الحديث)) علامه نیموی رحمته الله علیه ددې روایت نقل کولو نه پس فرمائی چه ((رواه ابن عساكر وقال التقى السبكي اسناده جيد))

(۱) معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۳۳۲) -

(۲) الجامع الصغير للسيوطي (طبع المكتبة الاسلامية فيصل اباد پاکستان (ج/ ۲، ص/ ۱۷۱) برمن عد ابن عدی فی الکامل ورمز هب يهقي فی شعب الايمان، عن انس رضی الله عنه وضعفه السيوطي برمز ض، و لكن ذكر النيموي رحمته الله علیه هذه الرواية مروية عن ابن عمر رضی الله عنه وقال رواه ابن خزيمة في صحيحه والدار قطني و البيهقي واخرون واسناده حسن اثار السنن (ص/ ۲۷۹) باب في زيارة قبر النبي صلی الله علیه و آله وقد اعترض على اسناد هذه الرواية لكن قد اجاب عنه النيموي رحمته الله علیه جوابا شافيا -

(۳) مروية عن ابن عمر ذكره ابن عدی وابن حبان في ترجمة النعمان، والنعمان ضعيف جدا، كذا في النجاء الخبير (ج/ ۲، ص/ ۲۷۶) تحت رقم ۱۰۷۵، كتاب الحج باب دخول مكة وبقيّة اعمال الحج الى اخرها مرثب عفي عنه -

(۴) البته خو احادیث یا کم از کم حسن ضرور دی.

۵۰ سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۲۷۹) کتبی کتاب المناسک باب زیارة النبی ﷺ لاندی حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت مروی دې چه ((ان رسول الله ﷺ قال اما من احد مسلم علی الارض علی روحی حتی ارد علیه السلام، س ددی روایت باره کتبی حافظ ابن حجر التلخیص الجبیر (ج/ ۲، ص/ ۲۶۷) باب دخول مکه الخ کتبی فرمائی چه ((واصح ما روی ل ذالك مارواه احمد وابوداود من طریق ابی صخر حمید بن زیاد عن یزید بن عبدالله بن قسیط عن ابی هريرة مرفوعا الخ، رشید اشرف وفقه الله لخدمة السنة المطهرة) - متواتر مستقل دلیل دی. او دپوره امت باره کتبی دا وئیل چه دوی دمسجد نبوی ﷺ نیت کولو نه داچه دروضه اقدس دصرف تاویل نه سوا هیخ هم نه وی. خکه چه داسی به خوک وی چه دیو لاک مونخونو ثواب پریدی او دپنخوسو زرو مونخونو ثواب ته به راشی. واقعه داده چه د زائرین د مدینه اصل مقصد دروضه اقدس زیارت وی لکه علامه ابن همام رحمته الله په فتح التقدیر کتبی هم دا قول مختار گرخولی دې چه زائرین دې دروضه اطهر در زیارت قصد اوکړی. اوهم دا حضرت مولانا خلیل احمد سهارنپوری صاحب رحمته الله په ((المهند علی المهند)) کتبی دعلماء دپویند مسلك گرخولی دی.

یادې کتبی هم کلام شوي دې چه دروضه اقدس نه سوا د نورو قبرونو د زیارت دپاره سفر جائز دي او که نه؟ علامه شامی رحمته الله دبعضو شوافعو نه نقل کړی دی چه دوی دروضه اقدس نه سوا دبل قبر د زیارت دپاره سفر منع کوی او دا په ((لا تشد الرجال الا الى ثلثة مساجد)) حکم باندی قیاس کوی. خو خو علامه عزالی رحمته الله ددی تردید کړي دې او فرمائی چه د مذکور دريو مساجدو نه سوا نور مساجد په فضیلت کتبی برابر دی. په دې وجه هلته دتلو دمانعت وجه ظاهر ده چه په سفر کولو سره به څه نه وی فضیلت داسی حاصل نشی چه کوم په خپل ښار کتبی ورته نشی خو د اولیاء کرامو مرتبې مختلف دی او مختلفو زائرینو ته چه د مختلفو اولیاء کرامو د قبرونو سره کوم مناسبت وی د دې وجې هغوی ته په سفر کولو کتبی څه حرج نه دی کیدل پکار.

خو په معارف السنن کتبی د حضرت شاه صاحب دا قول حضرت بنوری نقل کړي دې چه د اولیاء قبرونو ته د سفر کولو دپاره مستقل دلیل پکار دي صرف په روضه اقدس باندی قیاس صحیح نه دي.

اعظم عرض کوی چه علامه شامی په دې باندی د مصنف ابن ابی شیبه په روایت سره استدلال کړي دي «ان النبی ﷺ کان یاتی قبور الشهداء باحد علی راس کل حول» د دې د نقل کولو نه پس علامه شامی لیکي «استفید منه ندب الزیارة وان بعد محلها» ردالمحتار ص/ ۲۰۴۱، او چونکه د مانعت څه دلیل نشته د دې وجې د اباحت اصلیه مقتضی هم دا ده چه په دې کتبی څه حرج نه وی او د قبرونو سره کیدونکی بدعاتو د وجې مطلق زیارت قبر ترک کول مناسب نه دی بلکه چه د دې منکراتو نه دپه خپل ځان د بچ کیدو اود نورو د بچ کولو چه غومره فکر کیدی شی اودې کړي شی علامه ابن جریر مکی هم دا موقف اختیار کړي دي او علامه شامی هم د دې تائید کړي دي.

باب ما جاء في القعود في المسجد وانتظار الصلاة من الغفل

((لا يزال احدكم في صلاة ما دام ينتظرها)) حافظ ابن حجر په فتح الباری کښي دا فضیلت صرف په دې صورت پوري خاص کړې دې کله چه یو کس یو مونځ په جماعت کښي او کړي او د بل مونځ په انتظار کښي هلته ناس وی خو حضرت شاه صاحب په دې کښي د نردود اظهار کړې دې علامه بنوری د دې سلسلې روایات جمع کړي دی او ثابت کړي نې ده چه دا فضیلت د هر قسم مونځ انتظار کولو دپاره دې برابره ده که هغه انتظار په جماعت کښي دننه وی او که بهر وی (او کورئ معارف السنن ۳۴۳۸۳)

باب ما جاء في الصلاة على الخمرة

دلته امام ترمذی درې بابونه قانم کړي دي ① صلاة على الخمرة ② صلاة على الحصى ③ صلاة على البسط په درې واړو کښي فرق دا دې چه ، خمره ، هغه پوزکی ته وائی چه د هغې صرف پورتني طرف د قجوري وی او ، حصیر ، هغه پوزکی ته وائی چه د هغې مخ او استر دواړه د قجوري وی او بعضي حضراتو دا فرق بیان کړې دې چه ، خمره ، وړوکی پوزکی نه وائی او ، حصیر ، غټ پوزکی ته او ، بساط هغه هغه خیز ته وائی کوم چه په زمکه غړولې شي برابره ده که هغه د کپړي وی یا د بل څه خیز وی بیا دا فرق د اصل لغت په اعتبار سره دې خو په محاوراتي استعمال کښي په دې الفاظو کښي څه خاص فرق نشي ساتلي بلکه یو د بل په معنی کښي په کثرت سره استعمالوي

بهر حال د دې تراجمو نه د امام ترمذی مقصود دا دې چه د مونځ دپاره دا ضروري نه ده چه براه راست په زمکه باندې واچولې شي بلکه په مصلی باندې کول هم بغیر د کراهت نه جائز دي نو ددې وجې د بعضي هغه پخوانو عالمانو تردید مقصود دې کوم چه د زمکې نه سوا په بل څیز باندې مونځ کولو ته مکروه وائی لکه چه په عمدة القاری ۲۸۴۸۲) کښي د بعضي صحابو نه نقل شوی دی (؟) جاری

باب ما جاء أنه لا يقطع الصلاة الا الطيب والعمار والمرأة

((اذا صلى الرجل وليس بين يديه كآخرة الرجل او كواسطة الرجل قطع صلاته الكلب الاسود والمرأة والعمار))

امام احمد او بعضي اهل ظاهر د دې حديث په ظاهر باندې عمل کوي او وائی چه د دې درې څیزنو د مونځ وړاندې په تیریدو سره مونځ ماتېږي خو چه ستره نه وی خو د جمهورو په نیز مونځ نه ماتېږي ()

د جمهورو استدلال په وړاندېني باب «باب ما جاء لا يقطع الصلاة شئ» کښي د حضرت ابن عباس روایت دي «كنت رديف الفضل على اتان حمارة از مرتب» فجئنا والنبي صلى باصحابه بمنى قال فنزلنا عنها فوصلنا الصف فمرت بين ايديهم فلم تقطع صلاتهم»

«العمار او ښځې د تیریدو په باره کښي پخپله امام احمد هم فرماني «وفي نفسى من العمار والمرأة شئ لان حديث عائشة يعارض القطع بالمرأة وحديث ابن عباس في الباب السابق يعارض القطع بالعمار هذا ملخص ما في معارف السنن (۳۵۹۱۳) مرتب عنى عنه»

دغه شان د حضرت عائشې روایت دي (۱) چه نبی ﷺ به مونځ کولو او زه به د هغوی مخکښې د جنازې پشان ملاسته ووم د دې روایاتونو نه ثابت شوه چه د حمار او ښځې د مونځگزار وړاندې تیریدل د مونځ ساتونکي نه دي خود کلب اسود په باره کښې د جمهورو سره څه روایت نشته (۲) خو کلب اسود هم په دې دواړو باندې قیاس کولی شی ځکه چه په حدیث باب کښې د درې وارو ذکر یو ځانې دي

دلته د بعضې حنايلو د طرف دا اعتراض کولی شی چه حدیث باب قولی دي او د جمهورو مستدلاله فعلی دي (۳) نو قولی ته ترجیح ورکول پکار دی د دې جواب دا دي چه د ترجیح دا اصول په هغه وخت کښې قابل عمل وی چه تطبیق ممکن نه وی او دلته تطبیق ممکن دي او هغه داسې چه په حدیث باب کښې د قطع نه مراد فساد د صلاة نه دي بلکه «قطع الوصلة بين المصلي وربه» یعنی قطع د خشوع ده په دې باندې اشکال کیږي چه بیا د دې درې څیزنو د تخصیص څه وجه ده؟

د دې جواب دا دي چه په دې درې وارو څیزونو کښې د شیطاني اثراتو دخل وی هم په حدیث باب کښې ارشاد دي «الکلب الاسود شیطان» او د ښځو په باره کښې ارشاد دي «النساء حائل الشيطان» (۴) او د حمار په باره کښې هم په روایاتو کښې دی چه د دې نهیق آواز د

(۱) نسائي (۳۸۱) ترك الوضوء من مس الرجل امراته من غير شهوة دغه شان بخاری (۷۳۱) کښې «باب من لا يقطع الصلاة شيء» لاندې د حضرت عائشې روایت دي «عن مسروق عن عائشة ذكر عندها ما يقطع الصلاة الكلب والخمار والمرأة فقالت شبهتمونا بالحمر والكلاب (غرضها نفى المساواة في الشرب بينها وبين الخمار والكلب او لعل مذهبا ان الخمار والكلب يقطعان، ملخص ما في حاشية البخاري للشيخ احمد على السهاري يورى، مرتب) لقد رايت رسول الله ﷺ يصلي واني على السرير بينه وبين القبلة مضطجعة فتبدولى الحاجة فاكره ان اجلس فاوذى رسول الله ﷺ فانسل (اي اخرج بالحقيقة فوجد شيء من المرور) من عند رجله، رشيد احمد عفى عنه

(۲) او د مطلق کلب په باره کښې روایت موجود دي «الفضل بن عباس قال زار النبي ﷺ عباسا ونحن في بادية لنا فقام يصلي اراه قال العصر وبين يديه كلبه لنا وحمار يرعى ليس بينه وبينهما شيء يحول بينه وبينهما» مصنف عبد الرزاق (۲۸۱۲) رقم ۳۲۳۵۸، باب ما يقطع الصلاة رشيد اشرف غفر الله له ولوالديه

(۳) خو په مصنف ابن ابی شيبه (۲۸۱۶) کښې د «من قال لا يقطع الصلاة شيء ودروا ما استطعتم لاندې يو قولی روایت مروي دي کوم چه د جمهورو دليل جوړېدي شی «حدثنا ابو بكر قال حدثنا ابو العالية عن معالج عن ابی النوداك عن ابی سعيد قال قال رسول الله ﷺ لا يقطع الصلاة شيء وادروا ما استطعتم فانه شیطان» عفى عنه الخفي الجلی

(۴) مشکاة المصابيح (۴۴۴۱۲) فی الفصل الثالث من كتاب الرقاق في حديث حذيفة الطويل

شیطان اثراتو په وجه وی (۱) «فلکل من الثلاثة علاقة بالشیطان» د دې وجې د دې درې واړه څیزونو خاص طور سره ذکر شوي دي بیا صحیح خبره دا ده چه تعلق بالله یو غیر مدرک بالقیاس څیز دې نو کوم څیز د دې دپاره قاطع دې او کوم یو واصل دې د دې صحیح علم د وحی په ذریعه کیدې شی او قیاس ته په دې کښې دخل نشته

بیا د حدیث باب قولی په مقابله کښې د جمهورو د فعلی مستدلانو د ترجیح یوه وجه دا هم ده که احادیث فعلیه موبد باقوال الصحابه وی نو بعضې وخت ورته په احادیث قولیه باندې ترجیح حاصلیری او دلته هم داسې دی ځکه چه په دې باره کښې د صحابه کرامو آثار (۲) په کثرت سره مروی دی چه په دې سره مونځ نه فاسدیری کما فی مصنف ابن ابی شیبېه و مصنف عبد الرزاق والطحاوی والله سبحانه اعلم

باب ما جاء في ابتداء القبلة

«لما قدم رسول الله ﷺ المدينة صلى نحو بيت المقدس»

په دې کښې اختلاف دې چه تحويل قبله څو ځله شوې ده بعضې حضرات د دې قائل دي چه تحويل قبله صرف یو ځل شوې دې بیا په دوی کښې دوه ډلې دی یوه ډله وائی چه په مک مکرمه کښې د شروع نه قبله بیت المقدس وه خو نبی ﷺ به په داسې طریقېه مونځ کولو چه کعبه او بیت المقدس دواړه به مخامخ وو بیا په مدین طیبه کښې هم څه وخته پورې بیت المقدس ته د مخ کولو حکم وو خو هلته د نبی ﷺ دپاره دواړو قبلو ته مخ کول ممکن نه وو د دې وجې د نبی ﷺ خویش وو چه قبله بدله شی نو کعبې ته د مخ کولو حکم ورکړې شو

د دویم فریق قول دا دې چه په اول د اسلام کښې د قبلې په پاره کښې څه صریح حکم نه وو راغلي او نبی ﷺ چونکه په داسې معاملانو (فیما لم یومر بشی) کښې د اهل کتابو موافقت خوښولو (۳) د دې وجې به نبی ﷺ د کعبې او بیت المقدس دواړو استقبال کولو

بیا بعضې حضرات د دې قائل دي چه نسخ دوه کرته شوې وه هغه داسې چه په مک مکرمه کښې د استقبال کعبې حکم وو بیا په ابتدائی مدنی دور کښې د بیت المقدس د استقبال حکم ملاو شو او شپاړس یا اوولس میاشتو پورې بیت المقدس قبله پاتې شوه بیا په دویم ځل نسخ اوشه او کعبه (زاده الله شرفاً) همیشه دپاره قبله جوړه کړې شوه هم دا قول

(۱) فجاء في رواية ابی هريرة واذا سمعتم نهيق الحمار فتعوذوا بالله من الشيطان فانها رأت شيطانا مسلم (۳۵۱۲) باب استحباب الدعاء عند صياح الديك كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، مرتب عفی عنه

(۲) ① عن سالم ان عمر قيل له ان عبد الله بن عباس ان ابی ربيعة يقول يقطع الصلاة الحمار والكلب فقال لا يقطع صلاة المسلم شي

② عن علي وعثمان قال لا يقطع الصلاة شي وادروهم عنكم ما استطعتم (۳) عن ابن عمر قال لا يقطع الصلاة شي واذبوا عن انفسكم

هذه الروايات اخرجها ابن ابی شيبه في مصنفه ۲۸۰۱۱ من قال لا يقطع الصلاة شي وادروا ما استطعتم

(۴) كما في رواية ابن عباس عند البخاري في صحيحه (۸۷۷۱۲) تحت باب الفرق من كتاب اللباس ، قال كان النبي ﷺ يحب موافقة اهل الكتاب فيما لم يومر فيه الخ مرتب عفی عنه

راجع معلومی د آیت قرآنی (۱) «وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنُقَلِّمَنَّ مِنْ شَيْعِ الرُّسُولِ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ» (سورة البقرة رقم الآية ۱۴۳ معارف القرآن: ۳۷۳/۱) ذکر شوی آیت خلاصه تفسیر نقل کولی شی

په اصل کتبې خومونږ د محمد ﷺ د شریعت د پاره صرف قبله مقرر کړې وه، او په کوم طرف د قبلې چه تاسو (خو ورځې قائم) پاتې شوي یی (یعنی بیت المقدس) هغه خو محض ددې (مصحلت) د پاره وه چه مونږ ته (په ظاهري شان هم) معلوم شی چه (ددې په ټاکلو باب د لیدو سره د یهودو او غیر یهودو نه) څوک د رسول ﷺ تابع داری کوی او څوک مخ اړوی په شا روانیږی (اونفرت او مخالفت کوی چنانچه ددې امتحان د پاره مودغه عارضی قبله مقرر کړې وه بیا مو په اصل کعبه مقررولو سره منسوخ کړې) نه د دې تأیید کیری

سنة او سبعة عشر شهرا (۲) بیا بعضو روایتونو کښې (۳) شپاړلس جزم دی، او بعضو کښې اولسو (۴) باندې، او چه چا کسر شمار کړې دې هغوی اولس جوړ کړل او چه چا نه دې شمار کړې هغوی شپاړلس جوړ کړل. نو هیڅ تعارض نشته دې (۱)

۱ سورة البقرة رقم الآية ۱۴۳ معارف القرآن ج ۱/ص ۳۷۳، نه آیت مذکوره خلاصه تفسیر نقل کول شی. او اصل کتبې خو شریعت محمدیه د پاه مونږ قبله تجویز کړې وه. او چه کوم طرف ته تاسو څو ورځې قائم ونی یعنی بیت المقدس ته نو هغه صرف د مصحلت د پاه وو چه مونږ ته ظاهري طور هم معلوم شی چه ددې مقرر کیدو سره یهود او غیرو څوک د رسول الله ﷺ اتباع اختیاروی او څوک مخ اړوی اونفرت او مخالفت کوی ددې امتحان د پاره مونږ د عارضی قبله مقرر کړې وه. بیا اصلی قبلې دا منسوخ کړه. ۱۲ مرتب

۱ بالشک هكذا في رواية الباب وفي رواية مسلم ايضا (۲۰۰/۱۱) باب تحويل القبلة من القدس الى الكعبة مرتب

۲ كما في رواية النسائي ج ۱/ص ۱۲۱ كتاب القبلة باب استقبال القبلة مرتب

۳ كما في رواية ابن عوف قال كنا مع رسول الله ﷺ حين المدينة ف صلى نحو بيت المقدس سبعة عشر شهرا ثم حلت الى الكعبة (قال الهيثمي) رواه البزار في الكبير وكثير ضعيف وقد حسن الترمذي حديثه وعن ابن عباس قال صرف رسول الله ﷺ من الشام الى القبلة ف صلى الكعبة في رجب على راس سبعة عشر شهرا من مقدم المدينة (قال الهيثمي) رواه الطبراني في الكبير ورجاله موثقون مجمع الزوائد ج ۱/ص ۱۳، ۱۴) باب ماجاء في القبلة ودفع عند احمد في روايته (ابن عباس) ستة عشر شهرا، انظر المسند الامام احمد ج ۱/ص ۲۵۰ والفتح الرباني ج ۳/ص ۱۱۶ رقم ۴۲۳، ابواب القبلة باب استقبال بيت المقدس وتحويل القبلة منه الى الكعبة وذكر الهيثمي ج ۲/ص ۱۲، ايضا وقال رواه احمد والطبراني في الكبير والبزار ورجاله الصحيح، ۱۲ رشيد اشرف رحمه الله خدمته المطهرة

(٢) جاری فوجع الی الکعبة وکان یحب ذالک فصلی رجل معہ العصرة راجح دأدی چه تحویل نه پس حضرت نبی کریم ﷺ دہولو نه اول د ماسپخین (٢) مونخ کری وو خوبعضو روايتونو کنسې دمازیگر (٣) مونخ ذکر دی

اصل کنسې واقعه داسې ده چه دتحويل کعبة په ورځ حضرت نبی کریم ﷺ د ماسپخین مونخ مسجد بنی سلمه (المعروف بمسجد القبلتين الان) کنسې اوکړو. او د مونخ دوران کنسې دتحويل حکم نازل شو بیا مسجد نبوی ﷺ کنسې حضرت نبی کریم ﷺ د مازیگر مونخ اداکړو نو چه کومو خلقو د مازیگر مونخ روایت کړې دي دهغوی مطلب دادې چه دتحويل نه پس اول مکمل مونخ د مازیگر وو.

ثم مر على قوم من الانصار وهم ركوع في صلاة العصر نحو بيت المقدس فقال هو يشهد انه صلى مع رسول الله ﷺ وانه قد وجهه الى الكعبة قال فانحرفوا وهم ركوع وانحرفوا داصورت داسې وو چه اول دامام دصفونو نه روستولارو ، او خپل رخ ئې شمال طرفه جنوب طرفه اوگرزولو ، بيا مقتديانو خپل خپل خانې باندې او دریدل او خپل رخ ئې شمال نه جنوب ته اوگرزولو. نو د اشان روستي صف اول صف جوړ شو. او اول صف روستي صف اوښخي چه دهغوی صفونه د تحويل قبله په وجه اول صفونه جوړ شوي وو رومبي صفونو طرفه راغلي ، اودا واقعه غالبا دعمل کثیر د ممانعت نه مخکېني شوي دي ، والله اعلم.

بیا دلته یو اشکال دا کیږي چه احنافو په نزد خبر واحد د څه حکم قطعی دپاره ناسخ نه شی کیدی. بیا دي حضراتو دیو سړی خبر سره څنگه خپل رخ بدل کړو ، حالانکه د بیت المقدس داستقبال حکم قطعی وو؟

١) وکان قدوم النبي ﷺ المدينة في ربيع الاول بلا خلاف وکان التحول في منتصف رجب من السنة الثانية على الصحيح عند الجمهور ، معارف السنن ج/٣ ص/٦٦ بتغير من المرتب.

٢) روى ابن مردويه عن ابن عمر ﷺ ان اول الصلوة صلاها رسول الله ﷺ الى الكعبة صلوة الظهر وانما الصلوة الوسطى تفسر ابن كثير ج/١ ص/١٩٣ ، طبع المكتبة التجارية مصر سن ١٣٥٦ هجرى تحت تفسير قوله تعالى قد نرى قلبك وجهك في السماء رقم الآية ١٤٤ من سورة البقرة. وعن انس بن مالك قال انصرف رسول الله ﷺ عليه وسلم نحو بيت المقدس وهو يصلى الظهر وانصرف بوجه الى الكعبة (قال الهيثمي) قلت حديث انس ابن الصحيح الا انه جعل ذالک في صلوة الصبح و بنا الظهر ، رواه البزار وفيه عثمان بن سعيد ضعفه يحيى القطان وابن معين وابوزرعة ووثقه ابو نعیم الحافظ وقال ابو حاتم شيخ مجمع الزوائد ج/٢ ص/١٣ باب ما جاء في القبلة ، مرتب عفى عنه.

٣) كما في رواية الباب ورواية البراء عند البخارى في صحيحه ج/٢ ص/٦٤٤ ، كتاب التفسير باب قوله يقول السفهاء من الناس الخ ، مرتب عفى عنه.

٤) ويحتمل ان يكون اغتفر العمل المذكورة من اجل المصلحة المذكورة او لم تتوانى الخطا عند التحويل بل وقعت متفرقة والله اعلم ، كذا في معارف السنن ج/٣ ص/٣٧٢ ، مرتب عفى عنه.

ددی جواب دادی چه داد خبر مؤید بالقران وو او خبر واحد چه کله دقران قویه نه مؤید وی نو په هغه وخت علم قطعی فائده ورکوی. همدا وجه وه چه حضرت نبی کریم ﷺ دا قبول کړو او قرآن دا وو چه حضرت نبی کریم ﷺ یو وخت نه د تحویل قبله انتظار کښی وو او خواشمنه وو، او پخپله صحابه کرامو ته ددی امید وو چه زربه داستقبال بیت الله حکم راشی.

کائنار کوعا فی صلوٰة الصبح دسحر دمونځ واقع راتلونکې ورځ باندې قبا (۱) کښی پېښه شوې وه او دمازیگر دمونځ دتحویل قبله په ورځ مسجد بنی (۲) حارثه کښی، والله اعلم.

باب ما جاء ان ما بين المشرق والمغرب قبلة

قال رسول الله ﷺ ما بين المشرق والمغرب قبلة. دا حکم اهل مدینه (ومن علی وجهتها) دپاره دی. څه چه قبله هلته جنوب طرفته ده. بیا د مابین الفاظ نه دا نه دی گنرل پکار چه نیمه دائره پورا قوس قبله ده. بلکه مراد ترې دادی چه قبله ددې وسط کښی ده. بیا عالمانو لیکلی دی که په مونځ کښی دتنه پنځه څلویښت درجې یمین طرفته یا پنځه څلویښت درجې یسار طرفته انحراف اوشی نو بیا هم مونځ درست دی. البته ددې نه زائده انحراف صورت کښی مونځ درست نه دی. والله اعلم.

باب ما جاء في الرجل يصلي بغير القبلة في القيم

فصلی کل رجل منا علی حیاله. هرکله چه یو سړی ته د قبلي طرف معلوم نه وی نو هغه ته پکار دی چه تحری اوکړی. او چه کوم طرفته ورته د قبلي کیدو گمان وی نو هغه طرفته دې مونځ ادا کړی. دې دوران کښی که ورته د قبلي صحیح طرفته معلوم شی نو مونځ کښی دې هغه طرفته واوړی. او په سابقه مونځ دې بیا اوکړی. او که په دمونځ کښی ورته معلوم شی چه کوم طرفته ټی مونځ کړې دې هغه طرفته قبله نه وه نو د اکثر فقهاء کرامو په نزد په دۀ اعاده واجب نه ده. که وخت باقی وی او که نه. داخافو مفتی به قول هم دا دی. البته دامام شافعی مذهب دادی چه په دۀ اعاده واجب ده. کما فی شرح المذهب، او دامام مالک په نزد که وخت باقی وی نو اعاده مستحب ده.

خو دا په هغه وخت کښی دی چه کله مونځگزار ته په قبله کښی شک وی. او ددې د رفع کولو څه لار نه وی. او دۀ تحری کړې وی. خو که چاته شک نه وی شوې او هغه غلط طرفته مونځ ادا کړو یا ورته شک شوې وو خو دۀ تحری نه وه کړې او دې نه بغیر ټی غلط طرفته مونځ اوکړو نو دده مونځ به فاسد شی. او اعاده پرې واجب ده. کما صرح به الشافعی فی رد المختار ج/۱ ص/۲۹۲، ۲۹۳.

دا تفصیل خود منفرد مونځ کونکی دپاره وو، او که په پورا جماعت باندې قبله مشتبه شوه او پورا جماعت تحری اوکړه او مونځ ټی ادا کړو نو که د ټولو رخ یو طرفته وو نو مونځ ادا شو او که د مختلفو

(۱) کما تدل علیه رواية ابن عمر عند البخاری فی صحیحہ ج/۲ ص/۶۴۵، فی باب قوله ومن حيث خرجت قول وجهک الخ، من کتاب التفسیر وروایة سهل بن سعد عند الطبرانی فی الکبیر مجمع الزوائد ج/۲ ص/۱۴، باب

ما جاء فی القبلة رشید اشرف

(۲) کذا فی معارف السنن ج/۳ ص/۳۷۲، وهكذا فی رواية توملة بنت مسلم عند الطبرانی فی الکبیر لکن فیہ اسحاق ابن ادریس الاسواری وهو ضعيف متروک کذا قال الفیثمی (مجمع الزوائد ج/۲ ص/۱۴) مرتب عفی عنه.

خلقو تحری مختلفو طرفونو ته واقع شوه نو چه کوم سړي امام نه مخکښي تلې دي نو دهغه مونځ مطلقا فاسد دي او که یو سړی ته د مونځ دوران کښي دا معلوم شو چه دده رخ د امام درخ نه مخالف دي نو دهغه مونځ به هم فاسد شي . خود مونځ نه پس ورته معلوم شو چه دده رخ غلط وو یا هغوی کښي د چارخ د امام درخ نه مخالف وو نو دتولو مونځ اوشو ، دچا مونځ هم فاسد نه شو . او پري اعاده واجب ده کذا فی ردالمختار ص ۲۹۳ ج ۱ .

اوس حديث باب کښي که صحابه کرامو منفرداً مونځ اوکړو نو د مونځ صحت ظاهر دي او که جمعي سره مونځ اوکړو او صلی کل رجل منا علی حیاله (مطلب دادې چه مختلفو کسانو مختلف اطرافو ته رخ کړي وو نو د حديث باب محمل به دا وی چه دوی ته د امام د مخالف علم روستو شوی وو ، بهر حال باب شافعيه خلاف حجت دي چه هغوی اعاده واجب گنري . اودا حديث مبارک اگر چه د اشعث سمان په وجه ضعیف دي خو مسند طیالسي (۱) او بیهقي (۲) کښي دده د ضعیف متابعات موجود دي . هم داشان دارقطني (۳) کښي هم یو داسي حديث مبارک د حضرت جابر رضی الله عنه نه او ابن مردويه کښي د حضرت ابن عباس رضی الله عنه (۴) نه هم مروی دی (۵) . اگر چه ټول احاديث ضعیف دي خو د یو بل د تقویت باعث دي . (فاینما تولوا فثم وجه الله) ددي آیت مبارک تفسیر کښي یو قول دا هم دي چه اشتباه قبله حالت نږینه

(۱) ص ۱۵۶ ، الجزا خامس طبع دائرة المعارف النظامیه حیدر آباد دکن هند سن ۱۳۲۱ هجری ، حدثنا ابوداود قال حدثنا الاشعث بن سعيد ابوالربیع وعمرو بن قیس قالنا ثنا عصام بن عبيد الله عن عبد الله بن عامر بن ربيعة عن ابيه قال اظلمت مرة وسخن في سفرنا فاشتبهت علينا القبلة فصلى كل رجل منا حياله انجلت اذ بعضنا قد صلى لغير القبلة وبعضنا قد صلى للقبلة فذكر ذلك الرسول الله فقال مضت صلوٰتکم ونزلت فاینما تولوا فثم وجه الله (فی احاديث عامر بن ربيعة البدوی) رشید اشرف الخفي والجلی .

(۲) ج ۲/ص ۱۱ ، جماع ابواب استقبال القبلة باب استبيان الخطا بعد الاجتهاد ، مرتب .

(۳) ج ۱/ص ۲۷۱ ، کتاب الصلوة باب الاجتهاد فی القبلة وجواز التحری فی ذالک ، واخرجه البيهقي ايضا في سننه الكبرى ج ۲/ص ۱۰ ، تحت باب الاختلاف فی القبلة عند التحری وتحت باب استبيان الخطا بعد الاجتهاد ص ۱۱ ، مرتب عفی عنه .

(۴) قال العلامة النوری وفيه حديث ابن عباس في اللوامثور ج ۱/ص ۱۰۹ ، بسند ضعيف عن ابن مردويه كذا في المعارف السنن ج ۳/ص ۳۸۱ ، مرتب عفا الله عنه .

(۵) همداشان دي باره کښي یو روایت دضرحتت معاذ بن جبل نه هم مروی دي چه (قال صلينا مع الرسول الله ﷺ في يوم غيم في سفر الى غير القبلة فقال قدرعت صلوٰتکم بحقها الى الله عز وجل (قال الميثمي) رواه الطبرانی في الاوسط وفيه ابو عبلة والد ابراهيم ذكره ابن حبان في الثقات واسمه ثور بن يقطان (مجمع الزوائد ج ۲/ص ۱۵۵ باب الاجتهاد فی القبلة) مولانا بنوری معارف السنن ج ۳/ص ۳۸۱ ، کښي دي حديث مبارک باره کښي تحرير فرماني چه (و يكاد يكون هذا احسن ماورد في الباب ، ۱۲ رشید اشرف عفی عنه .

نه مراد دی، او ځینو حضراتو دا په (صلوة النافلة علی الدابة) باندې محمول کړې ده. دهریرود تفسیر په تائید کښې احادیث (۱) موجود دی. او هغې کښې هیڅ تعارض نشته دی. ځکه چه د استقبال قبله فریضه قدرت سره خاص ده. نو چه چرته قدرت نه وی نو هلته هم جهت قدرت قبله ده. نو درمختار کښې دی چه (وقبله العاجز عنها جهة قدرته) تردې که قبلي طرفته مخ کولو کښې د خان یا مال قوی خطر ووی نو بیا هم جهت قدرت طرفته مونځ کولې شی. دا آیت صورتونه د آیت په مفهوم کښې داخل دی

باب ما جاء فی کراهية ما یصلی الیه وفيه

المقرئ دا عبد الله بن یزید ابو عبد الرحمن المقرئ دی، او مقرئ دقران پاک معلم ته وئیلې شی. او مقرئ د مقرئ بنار اوسیدونکی ته وئیلې شی. دلته هغه مراد نه دی. (ان النبی ﷺ هسی ان یصلی فی سبعة مواطن (۲))

النزلة د گندگي غور زولو ځانې ته وائی. زبل نه وتلې دي. او (مجزر) قصاب ځانې ته وائی. چه کوم ځانې ځناور ذبح کیږي. دې دواړو ځایونو کښې د مونځ د کراهت په وجه تلوث دنجاست ویره ده. او مقبره نه مراد قبرستان دی. اودلته د کراهت وجه یا تشبه بعاد القبور ده، یا وطی القبور داندیښنې په وجه.

افارعة الطريق، یعنی وسط الطريق، دلته د کراهت وجه دخلقو تکلیف دي چه هسی نه هغوی ته لار بند نشی.

وفوق ظهر بیت الله، دلته د کراهت وجه سوء ادب دي البته داحتافو په نزد به دلته مونځ کیږي. هم دا مسلک د شوافعو هم دي. اود امام احمد په تړدیه فرائض نه ادا کیږي. او نوافل به ادا کیږي. اود امام مالک په نزد به وتر، د طواف سنت، او دسحر سنت به هم نه ادا کیږي. اود عامو مسجدونو په چت هم

(۱) نو حدیث دباب او سنن دارقطنی ج/۱ ص/۲۷۱ باب الاجتهاد فی القبلة وجواز التحری تحت مروی حضرت جابر رضی الله عنیه روایت نه د اول تفسیر تائید کیږي. اود دویم تفسیر تائید کښې دحضرت عبدالله ابن عمر رضی الله عنیه روایت دي چه (قال کان رسول الله ﷺ یصلی وهو مقبل مكة الى المدينة علی راحلة کان وجهه قال ولیه نزلت فاینما تولوا فثم وجه الله صحیح مسلم ج/۱ ص/۲۴۴، باب جواز صلواته النافلة علی الدابة فی السفر حيث توجهت کتاب الصلوة المسافرین وقصرها، رشید اشرف عفی عنه.

(۲) قال العلامة البوری فی معارف السنن ج/۳ ص/۳۸۴، وقد عقد الحديث العلامة نجم الدین الطرطوسی فی منظومة الفوائد فقال:

فی الرسول احمد خیر البشر *** عن الصلوة فی بقاع تعبر

معادن الجمال ثم مقبره *** مزبلة طریق مجزرة

فوق بیت الله والحمام *** والحمد لله علی التمام

مرتب عفی عنه.

ختلو ته فقهاء کرامو مکروه لیکلی دی. خو که ځانې نه وی نو بیا د مسجد په چت مونځ کول بلا کړايت نه درست دی.

باب ما جاء في الصلوة في مريض الغنم اعطان الابل

معطن، بکسر الطاء او عطن بفتح الحين، داوښانو بار ته وائی. او مريض بکسر الباء د چيلو بار ته وائی. معاطن ابل کښې د کرايت وجه خو يا داده چه اوښ شرير ځناور دي، او دده د تنبهدو دويرې هسې نه چه مونځ کښې خلل راشی. پخلاف د چيلو هغه ځانې کښې د ويره نه وی. يادا وجه ده چه داوښانو بار کښې نجاست زيات وی، او چيلو بار کښې کم وی. بهر صورت اعطان ابل کښې مونځ مکروه دي. خو که يو سړې هلته پاک ځانې کښې مونځ او کړی نو د جمهورو په نزد مونځ نه کيږي. البته دامام احمد په نزد او د ظاهره په نزد نه کيږي. ترکومي د مريض غنم د مونځ مسئله ده نو دې باره کښې علامه ابن حزم ليکي چه کله مسجدونه نه وو جوړ شوي نو په هغه وخت کښې دا حکم نه وو، مريض غنم کښې مونځ کوئی (فتح الباری ص/ ۲۹۴ باب ابواب الابل)، او وجه امام شافعی دا بيان کړې ده چه د مدني منورې زمکه عام طور همواره نه وه. خود مريض غنم هموارولو اهتمام به کولې شو. په دې وجه بناء مساجد نه اول هلته مونځ کول خوښ کړې شو. کذا في معار السنن ج/ ۳ ص/ ۳۸۹ الى ۳۹۲.

باب ما جاء في الصلوة على الدابة حيث ما توجهت به

وهو يصلي على راحته نحو المشرق: ددې نه فقهاء کرامو دا مسئله مستنبط کړې ده چه نفلی مونځ په سورلي او ځناور باندې مطلقا جائز دي. په دې کښې د استقبال قبله هم شرط نشته دي. او درکوع او سجدي هم شرط نشته دي. بلکه رکوع او سجدي دپاره اشاره کافی ده. او درمختار کښې ليکلی دی که په زمکه باندې نجاست کثيره هم وی نو بيا هم جائز دی. هم دا حکم د پایو والا سورلي هم دې چه په دې نفلی مونځ مطلقا جائز دي. (کما صرح به في الدار المختار مع الشامي ص/ ۳۷۲ ج/ ۱ باب السور والنوافل) نو په بسونو، ترکونو ريل گاړی او موټرو کښې بغير د استقبال نه نفلی مونځ په اشاره کولې شی.

البتة فرائضو کښې تفصيل دي. هغه دا که سورلي داسې وی چه په هغې استقبال قبله قيام او رکوع او سجدي کيدی نو په ولاړه مونځ کول جائز دی. خو که قيام رکوع او سجده کول ممکن نه وی او د وخت تيريدو نه مخکښي کوزيدلو سره مونځ کول ممکن نه وی نو بيا په ناسته هم چه څنگه ممکن وی نو مونځ کولې شی. او که د وخت وسعت وی او د وخت په شروع کښې شي مونځ ادا کړو اود کوزيدو انتظار نه اونکړو نو بيا هم د علامه شامي رجحان جواز طرفته دي. اگر چه اولی دا دی چه په هغه وخت کښې دي انتظار او کړې شی چه يا خو په ولاړه مونځ ادا کړي يا د وخت تيريدو ويره وی. (راجع ردالمختار ص/ ۷۱ ج/ ۱).

باب ما جاء اذا حضر العشاء واقامت الصلوة فابعد وابل العشاء

(اذا حضر العشاء واقامت الصلوة فابعد وابل العشاء) حديث باب په حکم باندې ټول فقهاء کرام متفق دي. البته دټولو په نزد که داسې موقع باندې خوراک پريښودې شی او مونځ دې او کړې شی قاضي شوکاني د امام احمد او امام اسحاق مذهب نقل کړې دي چه داسې موقع باندې خوراک مخکښي کول واجب دی. او که مونځ نه کړي او کړو نو مونځ به نه کيږي. خود حنابله کتابونو معنی ابن قدامه وغيره معلوم کيږي چه د مونځ ددوی په نزد هم درست دي. خو شوکاني چه د حنابله کوم قول نقل کړې دي هغه ددوی په نزد مفتی به نه دي، نو په دې باندې اتفاق او شو چه مونځ به ادا شی.

خود فقہاء کرامو مینخ کنہی ددی مسئلہ پہ علت کنہی اختلاف دی چہ کله خوراک مخامخ شی نو بیا
ولی د خوراک حکم ورکړې شوي دي؟ امام غزالی ددی علت دایان کړې دي چہ کله خوراک راشی او
مونخ کنہی مشغول شی نو د خوراک خرابیدو ویرہ ده. امام ترمذی دوکیع بن جراح قول هم نقل کړې دي
نو دهغوی په نزد کہ د فساد طعام ویرہ نه وی نو بیا مونخ کنہی شریکیدل اولی دی. دبعضو شوافعو نه
منقول دی چہ دهغوی په نزد علت احتیاج دی. یعنی چہ کوم سړي د خوراک محتاج وی او وروستو ورته
خوراک نه ملاوېږي نو دا حکم دهغه دپاره دی. اود مالکیه نه منقول دی چہ علت قلت طعام دی. یعنی
دا حکم په هغه وخت کنہی دي چہ کله خوراک لږ وی. او ویرہ وی چہ د مونخ نه پس به دده د خوراک
دپاره هیڅ ملاؤ نشی. (حاشیہ کوکندی ص ۱۲۴ ج ۱) خو داحنافو په نزد علت دادي چہ خوراک
پریښودل او مونخ کنہی مشغولیدو سره زړه او دماغ به خوراک طرفته وی. او مونخ کنہی به خشوع پیدا
نشی. نو ملا علی قاری په مرقاة ج ۲ ص ۲۹ کنہی دامام ابو حنیفہ قول هم نقل کړې دي چہ (لأن یكون
طعامی کله صلوۃ اجب الی من ان یكون صلوتی کلها طعاما) نو درمختار کنہی دی چہ دمونخ
کراہت په هغه وخت کنہی دي چہ کله انسان اوږې وي. او داتې خیال وی چہ مونخ کنہی به توجه برابره
نشی.

داحنافو دا تعلیل داحادیثو او آثارو نه مؤید دي نو امام ترمذی هم دي باب کنہی دحضرت ابن عباس چہ
کوم اثر نقل کړې دي چہ (لا تقوم الی الصلوۃ فی انفسنا شی) هغه هم ددی تائید کوی. اود حضرت
ابن عباس نه هم منقول دی چہ (لأن اجعل طعامی صلوۃ اجب الی من ان اجعل صلوتی طعاما)
(مشکوۃ المصابیح ۱)

دي نه علاوه ددی تعلیل تائید د یو مرفوع حدیث نه هم کیږي. صحیح ابن حبان، معجم اوسط طبرانی او
دامام طحاوی مشکل الآثار کنہی دحضرت انس مرفوعاً روایت کوی چہ (اذا اقيمت الصلوۃ
واحدکم صائم فليبدأ بالعشاء قبل صلوۃ المغرب ذكره الهيثمي في مجمع الزوائد ۲) عن الطبرانی
وقال رجاله رجال الصحيح) دي حدیث مبارک کنہی دا حکم صرف دروژي دپاره بیان کړې شوي دي.
گنی دروژہ دار دتخصیص څه معنی نه وه. (۳) دي نه معلوم شو چہ اصل علت اشتہار طعام دي. او چہ

(۱) د احادیثو کتابونو کنہی ا حقرت ه دیر تلاش کولو نه پس دحضرت ابن عمر رضی الله عنہما دا اثر ملاؤ نشو.
مرتب سهل الله عليه امر تخريج الاحاديث.

(۲) ج ۱ ص ۴۶ و ۴۷ باب الاعتذار فی ترک الجماعة مرتب.

(۳) ددی تائید دحضرت نافع روایت نه هم کیږي چہ (قال كان ابن عمر احبنا نلقاه وهو صائم فيقدم له
العشاء وقدنوى بصلوة المغرب ثم تقام وهنو يسمع يعني الصلوۃ فلا يترك عشاء ولا يعجل حتى يقضى عشاءه
ثم يخرج فيصلی ويقول ان نبی الله ﷺ كان يقول لا تصلوا عن عشاءکم اذا قدم الیکم، مصنف عبدالرزاق
ص ۵۷۵ ج ۱، رقم الحديث ۲۱۸۹، باب اذا قرب العشاء ونوى بالصلوۃ ۱۲ مرتب).

چرته دا علت نهوی نو هلته دا حکم دی چه مونخ دی موخر نه کړې شی . نو ابو داود (۱) کښې د حضرت جابر رضی الله عنه نه مرفوعا مروی دی چه (لا توخر) الصلوة لطعام ولا لغیره ، که چرې دا حدیث مبارک صحیح وی نو په صورت باندې به محمول وی چه کله د خوراک اشتها دومره نه وی چه د مونخ خنوع فوت کړی . او حضرت گنگوهی سره فرمائیلي دی چه صحابه کرامو به ډیر کم خوراک کولو په دې وجه اشتها به نې هم زانده . او خوراک نه به زړ پورته کیدل . نو نن صبا مونږ خلکو ته صحابه کرامو باندې قیاس کول چه کله خوراک مخکښی کیخو دې شی نو بیا همیشه مونخ موخر کول نه دی پکار . بلکه صرف هغه وخت کښې موخر کول پکار دی چه کله اشتها دومره زیاته وی چه مونخ ته زړه نه کیږي اودا اندیښنه (۳) نې زړه کښې وی . (الکوکب الدرۍ ص ۱۲۴)

باب من زار قوما فلا یصل بهم

(من زار قوما فلا یومهم) هم ددې معنی حدیث روستو تیر شوې دې . (ولا یوم) (الرجل فی سلطان) او ددې حاصل د ادب خودل دی چه د صاحب البیت پیژندل او هغه مخکښی کړنی . نو هم د دې حدیث مبارک په بناء فقهاء کرامو فرمائیلي دی چه شریعت کښې اولی بالاقامة چه کوم درجات بیان شوی دی چه او اعلم ، بیا اقراء وغیره ، صاحب البیت او امام مسجد ددې نه مستثنی دی ، یعنی صاحب البیت او صاحب البیت هر حالت کښې د امامت زیات حقدار دی . اگر چه مقتدیانو کښې زیات عالمان موجود وی . په دې شرط چه صاحب البیت کښې د امامت شرائط موندې شی . بیا که صاحب البیت اجازت ورکړی نو د اکثر و فقهاء کرامو په نزد زائر هم امامت کولې شی . خو حضرت مالک بن الحویرث رضی الله عنه حدیث باب کښې ظاهر حدیث باندې عمل کول او فرمائی چه په دې وجه نې امامت نه اجتناب او کړ چه د صاحب البیت اجازت سره اگر چه دویم هم امامت کولې شی خود ظاهر حدیث مبارک نه همدا افضل معلومیږي چه صاحب البیت دې امامت او کړی . والله سبحانه وتعالی اعلم

(۱) ج ۱ / ص ۵۲۷ و ۵۲۸ ، باب اذا حضرت الصلوة والعشاء . ۱۲

(۲) شرح السنة کښې روایت داشان مروی دې چه (لا توخر الصلوة لطعام ولا یغره مشکوة المصابیح ج ۱ / ص ۹۶ ، فی اخر الفصل الثانی من باب الجماعة و فضلها ، مرتب زاده الله علما و عملا .

(۳) د حضرت گنگوهی دکلام تائید د ابو داود شریف ج ۲ / ص ۵۲۸ باب اذا حضر الصلوة والعشاء روایت نه کیږي . (عن عبدالله بن عبید بن عمر قال كنت مع ابي زمان ابن الزبير الى جنب عبدالله بن عمر فقال عباد بن عبدالله ابن الزبير انا سمعنا انه يبدأ بالعشاء قبل الصلوة فقال عبدالله بن عمر ويحك ما كان عشاء هم ؟ اتراه كان مثل عشاء ابيك) تبسط الموائد الاطعمه بالوان كثيرة حتى لا يفرغوا منها الا بعد فراغ الصلوة (بذل المجهود ج ۴ / ص ۳۴۸ طبع سهارنپور ، رشید اشرف عفی عنه)

(۴) انظر جامع ترمذی ج ۱ / ص ۵۴ ، باب من احق بالامامة فی حدیث ابی مسعود الانصاری ۱۲ مرتب .

باب ما جاء في كراهية ان يخلص الاعام نفسه بالدعاء

اولا يوم قوما ما فيخلص نفسه بدعوة دونهم فان فعل فقد خافهم (ددي مطلب په ظاهره دا پوهه کښې راځي چه امام لره په ادعيه کښې د جمع متکلم صيغه استعمالول پکار دی . اودواحد متکلم صيغه نه اختراز کول پکار دی . خو دې باندې اشکال کيږي چه حضرت نبي کریم ﷺ نه د مونځ نه پس کومې دعا گانې منقول دي په هغې کښې اکثر دواحد متکلم صيغه استعمال شوي ده (۱) . نو مذکوره مطلب درست نه شي کيدې .

بيا ددې حديث مبارک دمفهوم د تعين دپاره شراح ډير توجيها ت کړي دي . ځينو ونيلى دي چه ددې نه مراد صرف هغه دعا گانې دي چه کومې مونځ کښې لوستلې شي . لکه دعاء قنوت ، وغيره چه په هغې د واحد متکلم صيغه استعمالول جائز نه دي ، ځينو ونيلى دي چه ددې نه مراد خپل خان دپاره دعا کول دي اونورو لره بد دعا ، دا ناجائز دي (۲) .

حضرت شاه صاحب ددې حديث مبارک توجيه کوي اوفرمانې چه ددې مطلب دادي چه امام ته پکار دی چه په دې مقاماتو دې دعا اونکړې شي چه چرته مقتدي دعا نه کوي . لکه رکوع کښې ، سجده کښې ، نومه او جلسه کښې ، بين السجدين کښې چه په دې موقعو باندې عام طور دعا نه شي کولې ، که دې ثاني کښې امام دعا کوي نو هغه به دعا کښې ځانله وي . بيا دې دعا کښې مقتديان شريک نه وي نو ددې ممانعت شوي دي .

نودا حق ناقصي رائي کښې دې ټولو مفهونو مقابله کښې يو څلورم مفهوم راجح دا معلومېږي ، اوهغه اگر چه چرته منقول نه دي ، خو ذوقا درست معلومېږي . هغه دا چه دې کښې داسې دعا گانو نه منع کړي شوي دي چه هغه صرف ذاتي او کورني قسمه خواهشاتو باندې مشتمل وي . اودهغې نه مفهوم کښې څه عزم نه وي . لکه (اللهم زوجني فلانة يا اللهم اعطني دارا فلانية) وغيره ، پاتې شوي داسې دعا گانې چه په هغې کښې عموم کيدشي نو هغه ممنوع نه دي . اگر چه هغه صيغه واحد متکلم سره وي لکه (اللهم اني ظلمت نفسي ظلما كثيرا) وغيره ، ځکه چه امام دقوم نمائنده وي . اودې حيثيت سره که هغه دواحد متکلم صيغه هم استعمال کړي نودې مفهوم کښې به ټول قوم شريک وي . ځکه چه دې د عموم امکان نشته دي . والله اعلم بالصواب .

اولا يقوم الى الصلوة وهو حقن حقن او حاقن ، محتبس البول ته وائي . اوحاقب محتبس البراز ته (۳) . اولته حقن نه دواړه مراد دي . اودصلوة الحاقن مسئله روستو تيره شوي ده (۴) .

(۱) كما في رواية انس اللهم اسقنا صحيح البخاري ج ۱/ص ۱۳۷ ، ابواب الاستسقاء في المسجد الجامع مرتب على عنه

(۲) وهذا مما لا يلققت اليه بعرف قائله ولا ماخذه معارف السنن ج ۳/ص ۴۰۷ و ۴۰۸ ، مرتب على عنه
(۳) ويقال محتبس الريح الحازق ، ولحابس الغائط والبول معا ، الحاقم وقيل الحازق ، ايضا كذا في معارف السنن ج ۳/ص ۴۰۶ ، مرتب على عنه .

(۴) اوگورتی درس ترمذی ج ۳/ص ۳۸۱ . باب ما جاء اذا اقيمت الصلوة ووجد احدكم الخلاء فليدأ بالخلاء . مرتب

باب ما جاء من أم قوما وهم له كارهون

((لعن رسول الله ﷺ ثلثة رجل ، رجل أم قوما وهم له كارهون)) د حدیث باب حکم په هغه صورت کښې چه خلق یو امام لره دده دبدعت یاد جهل یا د فسق د وجې نه یاد بلې خرابۍ په وجه نه خوښوی. خو که دهغوئ نا خوښۍ وجه دینوی عدوات وی نو بیا دا حکم نه دی. ((
کما صرح صرح به فی المرقیات (ج/ ۲ ، ص/ ۹۱) داشان ملا علی قاری دا هم لیکلی دی
چه که ناخوښونکي بعضي افراد وی. نو اعتبار به دعالم وی اگر چه هغه یواځي وی او
بعضي حضراتو وتیلی دی چه دا اعتبار به داکثرو وی خو شائد دي نه مراد دعلماء کرامو
واکثريت دی ځکه چه دجهلا د اکثريت هيڅ اعتبار نشته دي يو والله اعلم بالصواب.

باب ما جاء اذا صلى الامام قاعدا فصلوا قعودا

((خبر رسول الله ﷺ عن فرس فجحش)) د جحش معنی د څرمنې نه خورگ تلل د
ابوداود روایت (۱) نه معلومیږي چه ددوی د ښی اړخ نه خورگ تلل. د ابوداود روای نه
معلومیږي چه ددوی د ښی اړخ مخ خورگ تللی و. حافظ ابن حبان فرماني چه دا واقع د
ذی الحجة کال ۵ هجری ده. (۲)

په دي دفقهاء کرامو اتفاق دي چه امام او منفرد لره فرض مونځ په قاعده ادا کول بغير د عذر
نه صحيح نه دی اوبه داسي صورت کښې به دده مونځ نه کیږي. البته که امام د عذر په بناء
کښي اومونځ ادا کوي. نو د مقتديانو اقتداء اوده دطريقي باره کښي دفقهاء کرامو
اختلاف دي او دي باره کښي دي اقوال مشهور دي.

① دامام مالك رحمته الله مشهور قول دادي چه د قاعد امام اقتداء په هيڅ حال کښي جائز نه ده ،
په ناسته نه په ولاړه. البته که مقتدی هم معذور وی او اودريدي شي نو هغه داسي امام
پسي اقتداء کولي شي. (رواه ابن القاسم کما قال ابن رشيد) دامسلك امام محمد رحمته الله ته هم
منسوب دي ، بيا امام محمد ، ابن القاسم او اکثر مالکيانو خود مقتديانو د معذورتی په
صورت کښي هم اقتداء بالمريض القاعد پسي مکروه لیکلي دي. بلکه بعضو مالکيانو خو
ددي هم دعدم جواز قائل دي. امام مالك رحمته الله د حدیث باب واقعه منسوخ منی ، اودامام
شعبي رحمته الله په مرفوع روایت سره استدلال کوي چه کومه مرسل مروی ده. (۳) ((لا یؤمن
احدکم رجل بعدی جالسا))

(۱) (ج/ ۱ ص/ ۸۸ ، ۸۹) باب الامام یصلی من قعود -

(۲) کذا فی معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۴۱۶) باحالة فتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۹۴۹) مرتب -

(۳) مصنف عبدالرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۴۶۳) رقم الخديث ۴۰۸۷ ، ۴۰۸۸ ، باب هل يوم الرجال جالسا؟ رواه
الدارقطني ايضا فی سننه (ج/ ۱ ، ص/ ۳۹۸ ، رقم ۶) باب صلوة المريض جالسا بالمؤمنين ولفظه ، لا یؤمن
احدکم بعدی جالسا ، مرتب -

خو جمهور وانی چه ددی حدیث مبارک مدار په جابر جعفی دی چه په طور د متفق علیه ضعیف دی . امام دار قطنی رحمته الله علیه ددی حدیث مبارک باره کښې فرمائی چه ((لم)^(۱)) یسروه غو جابر الجعفی عن الشعبي وهو متروك والحديث مرسل لا تقوم به حجة)) په دی وجه په دی حدیث مبارک استدلال صحیح نه دی .

⑤ دویم مذهب دامام احمد رحمته الله علیه ، امام اوزاعی رحمته الله علیه اود ظاهریه دی . ددوی په نزدکه امام سربض وی اوپه ناسته امامت کوی نو دده اقتداء جائز ده . خو مقتدیانو لره دا ضروری دی چه دوی دی هم په ناسته مونځ اوکړی . حافظ عراقی رحمته الله علیه په شرح التقریب کښې او علامه ابن قدامة په المغنی کښې نقل کوی چه دامام احمد رحمته الله علیه په نزد د مقتدیانو په ناسته اقتداء کول په خو شرطونو مشروط دی . یو خو دا چه امام د ابتداء نه ناست وی یعنی دده عذر ابتداء نه وی ، په اثناء د صلوة کښې نه وی طاری شوی . دویم دا چه امام راتب وی ، دریم داچه دده عذر مرجو الزوال وی .

دامام احمد رحمته الله علیه وغیره استدلال د حدیث د باب نه دی چه دی هغې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله په خپله په ناسته مونځ کړې دی بلکه نورو ته ئې هم ددی حکم ورکړې دی چه ((واذا صلی لأعدا فصلوا قعودا اجمعون))

⑥ دریم مذهب د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه ، دامام شافعی رحمته الله علیه ، دامام ابو یوسف رحمته الله علیه ، سفیان ثوری رحمته الله علیه ، ابو ثور رحمته الله علیه اود امام بخاری رحمته الله علیه ، ددی حضراتو په نزد امام قاعد پسې اقتداء صحیح ده . خو غیر معذور مقتدیانو لره په داسې صورت کښې په ولاړه مونځ کول ضروری دی . په ناسته اقتداء صحیح نه ده . امام حازمی رحمته الله علیه دا داکثرو اهل علم والو مسلک ګرځولې دی .^(۲)

ددی حضراتو استدلال د قران پاک آیت مبارک دی چه «وقوموا لله قانتین»^(۳) چه دی کښې نیام مطلقا فرض د صلوة ګرځولې شوې دی . ددی نه معلوم شو چه معذور خلق په حکم د «لا یکلف الله نفسا الا وسعها»^(۴) باندې مستثنی دی خو غیر معذر لره مستثنی کولو هېڅ وجه نشته دی بیا هغه احادیث مبارکه هم د جمهورو دلیل دی چه کوم کښې د قادر علی القيام لره په ناسته د مونځ کولو نه منع شوې ده . لکه چه د (حضرت عمران بن حصین رحمته الله علیه روایت دی فرمائی چه ((کان بی الناصور فسال النبی صلی الله علیه و آله فقال صل قائما فان لم تستطع فاعدا فان لم تستطع فعلى جنب))

۱- سنن دار قطنی (ج/ ۱ ، ص/ ۳۹۸) -

۲- کتاب الاعتبار فی بیان الناسخ والمنسوخ من الآثار ص/ ۱۰۹ باب ماذکر من ایتام المأموم بانامه اذا صلی حالنا مرتب -

۳- سورة بقره جزء ثانی آیت نمبر ۲۳۸ مرتب -

۴- سورة بقره جز الثالث آیت نمبر ۲۸۶ ، مرتب غنی عنه -

۵- سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۷) باب فی صلوة القاعد -

بیا د جمهور و یو اهم دلیل د حضور نبی کریم ﷺ د مرض وفات (۱) واقعه ده چه په هغې کښې حضور نبی کریم ﷺ په ناسته امامت کړې دي. او ټولو صحابه کرام ﷺ په ولاړه اقتداء کړې وه اودا خود مرض وفات واقعه ده. په دې وجه د حدیث باب دپاره ناسخ ده. پدې وجه د حدیث باب رومبی جواب د احنافو د اوشوافعو د طرفه همدا ورکولې کیږي چه دا د مرض وفات واقعه منسوخ ده.

په دې د جنابله د طرفه یو اعتراض دا کیږي چه په (۲) مصنف عبدالرزاق کښې د حضرت عطاء ﷺ نه مرسله مروی دی چه حضور نبی کریم ﷺ په ناسته امامت کړې وو او صحابه کرام ﷺ په ولاړه اقتداء کړې وه. او آخر کښې حضور نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه ((لسو استقبلت من امری ما استبروت ما صلیت الا قعودا بصلوة امامکم کان یصلی قائما فصلوا قیاما وان صلی قاعدا فصلوا قعودا)) ددې نه معلومیږي چه د حضور نبی کریم ﷺ آخری رانې همدا وه. په دې صورت کښې به مقتدی په ناسته مونځ کوی.

ددې جواب دادي چه حدیث کښې ددې خبرې هیڅ تصریح نشته دا د مرض وفات واقعه ده بلکه ظاهره داده چه داهم د سقوط عن الفرس واقعي سره تعلق ساتی. ځکه چه دې واقعه کښې حضور نبی کریم ﷺ خو ورځي د حضرت عائشه رضی الله عنها په مشربه (۳) کښې مقیم وو. په دې وجه دا عین ممکن ده چه شروع کښې حضور نبی کریم ﷺ یو مونځ دوه داسې کړې وی چه صحابه کرام ﷺ په ولاړه اقتداء کړې وی بیا روستو د حضور نبی کریم ﷺ رانې بدله شوې وی او حضور نبی کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ ته په ناسته د مونځ کولو حکم کړې وی. خود مرض وفات واقعه دا منسوخ کړه.

بیا دا روایت مرسل دي او د عطاء بن ابي رباح رضی الله عنه مراسیل د حضرت حسن بصری رضی الله عنه مراسیلو په شان ضعیف گڼلې کیږي. ځکه چه ددې دواړو حضراتو د مراسیلو بپاره کښې مشهوره ده چه ((لیس فی المرسلات اضعف من مرسل الحسن وعطاء بن ابی رباح)) (۴) په دې وجه دا ممکن نه دی چه د عطاء پدې روایت کښې یو راوی ته مغالطه شوې وی او هغه واقعه د سقوط عن الفرس او واقعه د مرض وفات خلط کړې وی او روایت کړې نې وی ((لتشاکلهما فی الامور))

(۱) صحیح البخاری (ج/ ۱، ص/ ۹۵، ۹۶) کتاب الاذان باب انما جعل الامام لیومنه به، و صحیح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۱۷۷، ۱۷۸) کتاب الصلوة باب استخلاف الامام اذا عرض له عذر مرض وسفر وغیرهما الخ، مرتب عفی عنه -

(۲) (ج/ ۱، ص/ ۵۵۸) رقم الحديث ۴۰۷۴، باب هل یوم الرجل جالسا، مرتب عفی عنه -

(۳) النظر سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۸۹) باب الامام یصلی من قعود -

(۴) کذابی معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۴۲۰) باحاثه تدرب الراوی للسیوطی والکفاية (ج/ ۱، ص/ ۸۹) باب الامام یصلی من قعود -

حنا بله بل اعتراض داکوی چه د^(۱) (ابوداود رحمه الله و غیره په روایت کښې ((اذا صلی فصلوا
اجلسوا واذا صلی قائما فصلوا قیاما)) د حکم سره دا تصریح هم شته دي ((ولا تفعلوا کما
یفعل اهل فارس بعظمتها)) .

ددې نه معلومېږي چه د مقتدیانو په ناسته د اقتداء کولو علت دا هل فارس سره د تشبه نه
بچ کیدل دي او دا علت اوس هم باقی دي ، په دې وجه ددې حکم د منسوخ کیدو څه سوال
کیدي شی ؟

ددې جواب حضرت شاه صاحب رحمه الله ورکړي دي ^(۲) چه په اصل کښې په ابتداء کښې چه
کله خلق د اسلام طرز ژوندون سره پور اعدادت نه وو اود دوی په ذهنونو کښې د اسلامی
عقائدو اود اسلامی معاشرت پوځ والی نه وو پیدا شوي نو هغه د غیر مسلمو سره د معمولی
معمولی مشابعت نه هم منع کړي شوي وه خو چه کله اسلامی عقائد اوسلامی معاشرت
کښې رسوخ راغلو نو بیا ددې ضرورت پاتې نشو نو د مرض وفات واقعه دا منسوخ کړه .
د جمهورو د طرف نه د حدیث باب دویم جواب دا ورکړي شوي دي چه دا روایت د نوافلو
سره تعلق ساتي د فرض مونځ سره نه . ځکه چه نفل مونځ کښې دا کیدیشی چه مقتداء هم
دامام قاعد اقتداء په ناسته او کړي .

خو په دې دا اعتراض کیږي چه د ابوداود ^(۳) په روایت کښې د مونځ د فرض کیدو تصریح ده
لکه د حضرت جابر رضی الله عنه نه مروی دی چه ((ركب رسول الله صلی الله علیه و آله فرسا بالمدينة فصرعه علی
جذم نخلة قال فلتکت فدمه فاتیانه نعوذ فوجدناه فی مشربة لعائشة یسبح جالسا قال فقمنا خلقه
فسکت عنا ثم اتیناه مرة أخرى نعوذ فصرعه علی المكتوبة جالسا فقمنا خلقه فاشار الینا ففعدنا قال
فلما اقمی الصلوة قال اذا صلی الامام جالسا فصلوا جلوسا ا))

په دې حدیث مبارک کښې دا شان تصریح اوشوله چه د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله بل مونځ فرض
وو ، احضاف او شوافع ددې دا جواب ورکوي چه دا د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله اگر چه فرض
مونځ وو خو صحابه کرام رضی الله عنهم په دې کښې نیت دنفلو کړي وو . چه دهغې دلیل دا دي چه
سقوط عن الفرس په واقعه کښې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ترخو ورخو پورې د حضرت عائشه
رضی الله عنها په مشربه کښې مقیم وو اود مسجد ته یې تشریف نشو اوړي اودا خبره ډیره بعیده ده چه
په دې ټولو راویانو کښې مسجد نبوی صلی الله علیه و آله د جمع نه خالی پاتې شوي وی بیا د حضرت
عائشه رضی الله عنها مشربه دومره وسیع نه وه چه ټول صحابه کرام رضی الله عنهم هلته یو ځایي جمعی دپاره یو
ځایي شوي وي .

او حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله پسې یې اقتداء کړي وی . په دې وجه ظاهر داده چه صحابه کرام
رضی الله عنهم په مسجد نبوی صلی الله علیه و آله کښې دخپل وخت مونځ په جمع کولو نه پس د حضور نبی کریم

(۱) (ج/ ۱ ، ص/ ۸۹) باب الامام یصلی من قعود (مرتب) -

(۲) کذا فی معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۴۶۶) منقولاً عن حجة الله البالغة (ج/ ۲ ، ص/ ۲۷) فی مبحث
الجماعة ، مرتب -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۸۹) باب الامام یصلی من قعود (مرتب) -

ﷺ دعیادت دپاره حاضر شوی وو. او چه کله دوی د حضور نبی کریم ﷺ په موندلو کولو او لیدو نو دوی دا اقتداء فضیلت حاصلولو دپاره د نقلو حضور نبی کریم ﷺ سره شریک شو.

حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د حدیث باب دریم جواب دا کوی چه دا حدیث مبارک د مسبوق پاره کښې دې چه دهغې تفصیل دادې چه په ابتداء د اسلام کښې د صحابه کرام رضی الله عنهم طریقه دا وه چه مسبوق په قیام او قعود کښې د امام داقتداء په ځانې د خپلو رکعتونو د تعداد اعتبار کولو یعنی که د امام به دویم رکعت وو او د مسبوق دویمې نو امام به د سجدې نه پس کیناستو او مسبوق به اوریدو او که د امام دریم رکعت وو او د مسبوق دویم نو امام به اودریدو او مسبوق به کیناستو خو یو ځل حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ددې طریقې خلاف په قیام او په قعود کښې د امام اقتداء او کړه نو حضور نبی کریم ﷺ او فرمائیل (۱) چه ((ان ابن مسعود سن لکم سنة فاستوها)) حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه دا کیدی شی چه په حدیث د باب کښې د حضور نبی کریم ﷺ دا ارشاد ((اذا صلی قاعدا فصلوا قعودا اجمعون)) د مسبوق دې صوري سر متعلق وی ، والله اعلم.

د حدیث د باب څلورم جواب د اور کړې دې چه دا حکم صرف هغه صورت صره خاص ووو چه کله حضور نبی کریم ﷺ بنفس نفیس امام وی ، ددې دلیل دادې چه کنزالعمال کښې د مصنف عبدالرزاق په حواله سره د حضرت عروة د اقول مروی دې چه ((بلغنی انه لا یغنی لاحد غیر النبی ﷺ (ای ان یؤم قاعدا لغيرهم) او عروه په فقهاء سبعة او کبار تابعینو کښې دې اوددوی بلاغات بیشکه قوی او مقبول دی. خود (۲) مصنف عبدالرزاق چه کومه نسخه څه موده مخکښې د مجلس علمی نه شائع شویده هغې کښې د اقول د عروه په ځانې ابو عروه سره منسوب شوی دې چه د حضرت معمر بن راشد کتبت دې چه د حضرت عبدالرزاق شیخ دې ((فلیراجع نسخ اخری من الکتابین) مرتب . بحر حال دا روایت د خصوصیت واضح قرینه ده .

البته په دې جواب د ابوداود (۳) یو روایت نه اشکال کیږي چه ((عن محمد بن صالح بن حصین من ولد سعد بن معاذ عن اسید بن حضیر انه کان یؤمهم قال فجاء رسول الله ﷺ یعوده فقالوا یا رسول الله ﷺ ان اما متامریض فقال صلی قاعدا فصلوا قعودا))

ددې جواب دا ورکړې شوی دې چه امام ابوداود اوددې روایت ذکر کولو نه پس لیکي چه ((وهذا الحدیث لیس بمتصل)) یعنی ((لم یسمع حصین عن اسید بن حضیر)) .

خلاصه دا شوه چه س مونځ کښې د اودریدو حکم د قران پاک د صریح آیت مبارک ((قوموا لله قانتین)) نه ثابت دې او په دې حدیث باب کښې مختلف احتمالات دې ، داهم چه دا

(۱) مصنف عبدالرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۲۲۹) رقم ۳۱۷۶ ، باب الذی یکون له وتر وللامام شفع -

(۲) (ج/ ۲ ، ص/ ۴۶۰) رقم ۴۰۷۸ ، باب هل یوم الرجل جالسا -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۸۹) باب الامام یصلی قعودا -

منسوخ وی. دا هم داچه دا نوافلو سره تعلق ساتی، په دې وجه ددې محتمل خبرو واحد په بناء د قرآن پاک او د صریح حکم نه شی پریښودې کیدې. بیا په حدیث د باب کښې په پورته څلورو احتمالاتو کښې دا حق په نژد نسخ احتمال راجع ده. ددې احتمال د راجع کیدو یوه وجه دا هم ده که بالفرض د حدیث د باب حکم منسوخ نه وی نو دا څنگه ممکن ووه چه کله رسول الله ﷺ په مرض وفات کښې په ناسته مونیځ ورکولو نوصحابه کرام رضی الله عنهم کښې یو هم دا ناستې اراده او نکره بلکه ټول په خپل حالت باندې ولاړ پاتې شو. دا ددې خبرې علامت دې چه قعود دمقتدیانو حکم منسوخ شوې وو چه دهغې ټولو صحابه کرام رضی الله عنهم ته علم وو. ددې نه سوا پخپله امام احمد رضی الله عنه هم حدیث د باب لره جزوی طور باندې په منسوخ منلو مجبوری ځکه که عذر قعود په مونیځ کښې شوې وی یا امام راتب نه وی یا بیا عذر مرجو الزول نه وی نو ددوی په نژد په دې صورتونو کښې هم قعود نه واجبیږي حال دا دې چه په حدیث باب کښې د بیان شوی ((اثمنا جعل الامام لیؤتم به)) علت تقاضا خو داده چه دې صورتونو هم قعود واجب شی. ظاهره ده چه امام احمد رضی الله عنه ددې استثناء هم د مرض په واقعه سره کوی چه ددې مطلب دې چه دې په خپله هم حدیث د باب په جزوی طور سره منسوخ منی. په دې وجه که جمهور د قرآن پاک او دا حدیثو په دلائلو او په تعامل د صحابه کرام رضی الله عنهم حدیث د باب کلیه منسوخ گرځوی نو دا مستبعده نه ده، والله اعلم.

باب هغه

((رسول الله ﷺ خلف ابی بکر فی مرضه الذی مات فیهِ قاعدا))

ددې روایت نه دا معلومیږي چه د مرض وفات دا مونیځ حضور نبی کریم ﷺ په حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه کږې وو یعنی حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه امام وو او حضور نبی کریم ﷺ مقتدی وو خو په دې باب کښې یو روایت پریږده او په بل روایت کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه د منقول دی چه ((فصلی الی جنب ابی بکر والناس یأثمون بآبی بکر و ابوبکر یأثم بالنبی ﷺ)) حضرت مولانا گنگوھی ددې دا جواب ورکړې دې چه د مونیځ په ابتداء کښې حضور نبی کریم ﷺ د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه اقتداء کړې وه بیا چه کله ابوبکر صدیق رضی الله عنه شاته شونو حضور نبی کریم ﷺ امام شو. (۱)

خو اکثر محدثین حضرات دا دواړه روایتونه د جدا جدا واقعي سره متعلق ښائی. امام ابن سعد په ((طبقات)) کښې لیکي چه د حضور نبی کریم ﷺ مرض وفات تر تقریبا دیارلس ورځې جاري وو، په دې ورځو کښې چه به کله حضور نبی کریم ﷺ په مرض کښې حفت محسوس کیدو نو حضور نبی کریم ﷺ به په خپله امامت کولو. او که ثقل به وو نو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه به امامت وړاندې کولو. بهر حال په د مرض وفات په ورځو حضور نبی

(۱) لفظکر بعضم او حاله وبعضهم فذكر کل ما لم يذكر الاخر فجعل مولانا الغنگوھی الواقعتین واحدة کذا فی معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۴۳۶)، مرتب -

کریم علیه السلام نه امامت او حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه پسې اقتداء دواړه (۱) ثابت دی. په دې وجه دواړو روایتونو کېنې هېڅ تعارض نشته دې، والله اعلم.

باب ما جاء في الاشارة في الصلوة

((مروت برسول الله صلی الله علیه و آله و سلم وهو يصلي فسلمت عليه فردا الى اشارة دائمة واربعة)) په دې اتفاق دې چې په مونځ کېنې د سلام جواب په الفاظو سره ورکول جائز نه دی. البته دحسن بصری رضی الله عنه، سعيد بن المسيب رضی الله عنه اود قتاده رضی الله عنه په نزد هم رواه دی بیا په دې هم اتفاق دې چې په اشاره سره دسلام جواب مفسد صلوۀ نه دی (۲) بلکه امام شافعی رحمته الله دې ته مستحب وائی او امام مالک رحمته الله او امام احمد بن حنبل رحمته الله ورته بلا کراهت جائز وائی او د امام ابوحنيفه رحمته الله په نزد دا کراهت سره جائز دی.

د آنه ثلاثه استدلال د حديث باب ته دې اود احتافو استدلال د حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه (۳) واقعي سره دې چې کله د حبشه ته واپس راغلو نو د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم خدمت کېنې حاضر شونو دغه وخت حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم په مونځ کېنې مشغول وو. نو حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې ((فسلمت عليه فلم يرد علي)) (۴)

په حديث باب کېنې واقعه د اسلام د شروع واقعه ده چې مونځ کېنې د اقسام حرکات جائز وو. گویا د حضرت ابو مسعود رضی الله عنه واقعه ددې دناسخ حیثیت لری او د امام طحاوی رجحان هم دې ته دې چې د کلام فی الصلوة دنسخ سره رد سلام بالاشارة هم منسوخ شو، والله اعلم.

باب ما جاء ان صلوة القاعد على النصف من صلوة القائم

((ومن صلها قاعدا فله نصف اجر القائم ومن صلها نالما فله نصف اجر القاعد)) دې حديث

(۱) من اراد ان يقف المسئلة فعليه ان يطالع شرح، باب في قراءة في المغرب، في معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۱۷۴ الى ۴۳۰) من باب اخره، مرتب -

(۲) البته سنن ابی داؤد (ج/ ۱، ص/ ۱۳۶) باب الاشارة في الصلوة لاتدي د حضرت ابوهريره رضی الله عنه روایت ذکر کو چې د هغې نه اشاره في الصلوة صورت کېنې دفساد حکم صلوۀ معلومېږي ((قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم التسيح للرجال يعني في الصلوة والتضييق للنساء من اشارة في صلواته اشارة عنهم فليعد لها من الصلوة) خو ددې حديث مبارك باريه کېنې امام ابو داود فرمائی چې ((هذا الحديث وهم)) اوکه بالفرض دا حديث مبارك قابل استدلال او منلي شی نو هم ددې مطلب د حضرت علامه بنوری رحمته الله په الفاظو کېنې به داوی چې ((المراد في حديث الاشارة في غير حاجة شرعية والفساد في مثله عندنا ظاهر)) انظر معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۴۴۰) مرتب -

(۳) شرح المعاني الآثار (ج/ ۱، ص/ ۲۲۰) باب الاشارة في الصلوة -

(۴) طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۲۲۰) کېنې ددې روایت کېنې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه دا الفاظ مروی دی چې ((فسلمت لم يرد علي و قال (اي النبي صلی الله علیه و آله و سلم) ان في الصلوة شعلا)) ددې علت په رنم کېنې هم داحتافو مسلك راجح معلومېږي، رشيد اشرف غفر الله له ولوالديه) اللهم اني اسئلك منك بالاسماء الحسنى ان تغفر لكتابه ولوالديه ولا سائده اجمعين، امين -

مبارک باندې یو مشهور اشکال داده چه دا دمفترض باره کښې ده یا د متنفل باره کښې ؟
 که دا دمفترض باره اومنلې شی نو هغه که قادر علی القیاس وی نو ده دپاره قاعدا مونخ
 کول جائز نه دی . ((فکیف ذکر صلوته قاعدا)) او که مفترض قادر علی القیام نه وی نو
 دده قاعدا مونخ کول دده اجر او ثواب کښې دکمی باعث نه دی لکه دجمهورو مسلك دادي
 چه معذرت ته پورا اجر ملاویرې او که دا حدیث مبارک په متنفل معذور^(۱) محمول کړې شی
 نو د ((من صلها نائم)) هیڅ مطلب نه پاتې کیږي ځکه چه په ملاسته مونخ کول غیر معذور
 متنفل دپاره هم نه دی جائز په دنزد دجمهورو ، البته دحسن بصری^(۲) په مسلك هیڅ
 اشکال نشته دي . ځکه چه هغه نفل په ملاسته جائز گرځوي اگر چه بغیر دعذر نه وی .
 ددې جواب کښې حضرت شاه صاحب وغیره فرمانی چه حقیقت کښې معذور دوه قسمه دی
 ① یو هغه په قیام او قعود باندې مطلقا قادر نه وی .

② دویم هغه چه قادر خو وی خوشخت مشقت او تکلیف سره . په حدیث دباب کښې د دویم
 قسم بیان دي . او مطلب دادي چه کوم سړي په سخت مشقت په قیام یا قعود قادر وی نو
 هغه لره قعود یا اضطجاع جائز خو ده خو په عزیمت عمل کول افضل دی . په دې وجه دلته د
 نصف اجر نه دا مراد نه دي چه د صحت مندو په عمل کښې به ده ته نیم ثواب ملاویرې .
 بلکه مطلب دادي که دي سخت مشقت برداشت کوي او په عزیمت عمل کوي نو په دې
 صورت کښې چه ده ته ثواب ملاویمي په رخصت باندې عمل کولو په صورت کښې به ده ته
 ددې نیم ملاویرې . اگر چه دا نیم به هم د روغو دا برابر وی ، او درخصت په صورت کښې
 به ورته ثواب ملاویرې چه د عزیمت دثواب په مقابله کښې نصف دي .
 د دې توجیه تائید په موطا امام مالک^(۳) کښې دحضرت عبدالله بن عمرو بن العاص^(۴)
 اوبه مسند احمد کښې دحضرت انس^(۵) دروايت نه کیږي . (۳) چه دي کښې راغلی دی
 چه دا حدیث مبارک هغوی هغه وخت ارشاد اوفرمايلو چه کله په سخته تبه کښې مبتلا
 صحابه کرام^(۶) حضور نبی کریم^(۷) په ناسته په مونخ کولو اولیدل ، ددې نه معلوم شو
 چه د حدیث د باب محل معذورین دی .

باب ما جاء في كراهية السدل في الصلوة

((في رسول الله ﷺ عن السدل في الصلوة)) د سدل درې تفسیرونه شوي دي . یو دا چه خادر
 یا رومال وغیره پخپل سر یا اوگه کیږدي او لاتنډې ترې زورند وی . دویم تفسیر دا شوي دي
 چه په یو جامه کښې خپل ځان راونغاړي اولاسونه دننه طرفته کړي او په همدې حالت کښې
 رکوع او سجده اوکړي . دسدل دریم تفسیر هغه اسبال ازار الی تحم الکعبین سره شوي دي
 چه د رومبي اودویم تفسیر په لحاظ سره ممانعت او کراهت د مونخ سره مخصوص نه وی .

(۱) او که دا په متنفل معذور محمول کړې شی . بیا هم دده په حق کښې د تنصیف اجر هیڅ سوال
 نشته دي ځکه چه ده ته هم پورا ثواب ملاویرې ، مرتب عفی عنه .

(۲) (ص / ۱۶۹) فصل صلوة القائم علی صلوة القاعد -
 (۳) من طریق ابن جریج عن شهاب ، انظر معارف السنن (ج / ۳ ، ص / ۴۴۸) مرتب -

بیا دامام احمد رحمته الله علیه په نزد سدل د قمیص د پاسه وی یعنی قمیص واغونډی او دې د پاسه خادر یا رومال راوړند کړې شی. نو هیڅ کراهت نشته دی. گویا دامام احمد رحمته الله علیه په نزد سدل کراهت مدار په ثواب واحد دې لکه چه دې صورت کښې د سدل د گولو سره دمصلی نظر په خپله شرمگاه د پریوتو ویره وی اودا مکروه دی خو آیینه ثلاثه د سدل کراهت مدار د جامې استعمال په خلاف دمعرفی طریقې گرځولې دې، هم دغه وجه ده چه ددې حضراتو په نزد سدل علی القميص اوسدل علی الازار به هم مکروه وی. (۱)

رشید اشرف جعله الله فی عینه صغیرا وفی اعین الناس کبیرا امین امین) - د عبدالله بن مبارک هم دا مسلک دې.

باب ما جاء فی النهی عن الاحتصار فی الصلوة

((ھی ان یصلی الرجل مختصرا)) د اختصار دې تفسیرونه بیان شوی دی.

- ① یو دا چه بعضو واییلی دی چه ددې نه تخفیف فی القراءة مراد دې.
- ② بعضو واییلی دی چه ددې نه مخصره یعنی دعصا امداد اخستل مراد دی.
- ③ اوبعضو واییلی دی چه ددې نه وضع الید علی الخاصر. یعنی په تشی لاسون ایښودل مراد دی. چه دا اخری قول زیات راجح دې او دجمهورو محدثینو او د فقهاء کرامو اومختار دې. (۲)

بیا ددې دریم قوم مطابق دنهی (کراهت تحریمی) متعدد وجوه بیان شوی دی. چه هغې کښې قوی ترین وجه دا ده چه ابلیس دمردود کیدو نه پس زمکې ته هم دې هیئت سره راکوز شوې دې بعضو ودا وجه بیان کړې ده چه دا به دجهنمیانو هیئت د استراحت وی. ددې دواړو وجوهو تقاضا داده چه دا هیئت په صلوة او خارج د صلوة دواړو کښې مکروه ده، بعضو حضراتو دکراهت وجه دایبان کړې ده چه داهیئت دحشوح او د خضوع خلاف ده، ددې تقاضا ده چه دا هیئت دمونځ سره مخصوص دې.

باب ما جاء فی طول القيام فی الصلوة

((قيل للنبي صلى الله عليه وسلم ای الصلوة افضل ؟ قال طول القنوت)) لفظ د قنوت متعددو معانو دپاره استعمالیږی. لکه طاعت، عبادت، صلوة، دعاء، قیام، طویل قیام، سکوت، دلته جمهورو دقیام معنی اخیستی ده. (۳)

(۱) وعن ابی حنیفة ان یکره السدل علی القميص وعلى الازار وقال لانه صنع اهل الكتاب فان كان السدل بدون السراويل فکراهته لاحتمال کشف العورة عند الركوع وان كان مع الازار فکراهته لاجل التشبه باهل الكتاب فهو مکروه مطلقا سواء كان للخلاء او لغيره للنهی من غیر فصل انتهى، کذا فی معارف السنن (ج ۱) ص ۴۶۳ -

(۲) والقول الاول حکاه المروى رحمته الله علیه والثاني حکاه الخطابي وهناك اقوال اخر کذا فی معارف السنن (ج ۳) ص ۴۶۷ (مرتب عفی عنه) -

(۳) ویؤيده رواية عبدالله الحبشي عند ابی داؤد، سئل ای الاعمال افضل قال طور القيام انظر معارف السنن (ج ۳) ص ۴۷۹ (مرتب عفی عنه) -

په دې کښې اختلاف دې چه تطویل قیام افضل دې یا تکثیر رکعات نو دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه او د روایت ترمخه دامام شافعی رحمته الله علیه مسلك دادې چه تطویل قیام افضل دې. د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په نزد تکثیر رکعات افضل دې. دامام محمد رحمته الله علیه مسلك هم ددې مطابق دې. او دامام شافعی رحمته الله علیه دویم روایت هم ددې مطابق دې، خو ددوی مفتی به قول رومی دې ()

او دامام ابویوسف رحمته الله علیه داشان دامام اسحاق بن راهویه رحمته الله علیه په نزد په ورځ کښې تکثیر رکعات افضل دې او په شپه کښې تطویل قیام. البته که یو سړې د صلوٰۃ الیل دپاره څه رخت مخصوص کړې وی نو په شپه کښې هم د تطویل قیام په ځانې تکثیر رکعات افضل دې. امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه په دې مسئله کښې توقف کړې دې. اضافو اوشوافعو حدیث دباب نه استدلال کړې دې. او د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما او دوی مسلكونو نورو حضراتو استدلال راتلونکی باب (باب ماجاء فی کثرة الركوع والسجود) کښې د حضرت ثوبان رضی الله عنه روایت دې، فرمائی چه ((سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم يقول ما من عبد بسجدة الاربعة الله بها درجات، وحط عنه بها خطيئته)) خو داروایت د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په مسلك باندې صریح نه دې داشان دسجدي نه مراد پورامونځ اخیستی کیدې شی ()

باب ماجاء فی سجدة السهو قبل السلام

((عن عبدالله بن بحينة الاسدي)) بحينة ددوی دمور نور دې (قیل اسمہ ایبه) او د پلار نو نبي ملک دې. په دې وجه پخه عبدالله ابن بحينه کښې د ابن همزه لیکل ضروری دی ځکه چه الف هغه صورت کښې ساقطیږي چه کله د علمینو متناسلینو په مینځ کښې وی. ((فلما اتم صلوته سجد سجدة یکر فی سجدة وهو جالس قبل ان یسلم)) دې مسئله کښې اختلاف دې چه سجده سهوه دسلام نه مخکښې کول پکار دی او که روستو؟ د اضافو په نزد سجده مطلقا دسلام نه پس او دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد مطلقا قبل السلام. او امام مالک رحمته الله علیه په نزد دا تفصیل دې که سجده سهوه په مونځ کښې د څه نقصان په وجه واجب شوي وی نو سجده سجده به قبل السلام وی او که د څه زیاتې دوجې ته واجب شوي وی نو بعد السلام به وی، ددوی مسلك یاد ساتلو دپاره داسې تعبیر کیږي چه ((القاف والبدال بالبدال)) یعنی القیل بالنقصان والبعد بالزیادة. دامام احمد رحمته الله علیه مسلك دادې چه د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه دسجده سهوه کومو صورتونو کښې دسجود سهو قبل السلام ثابت دې، هلته به په قبل السلام عمل کیږي. لکه په حدیث دباب کښې د قعده اولی په ترک باندې او چه کوم ځانې د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه بعد السلام ثابت دې په هغه صورتونو کښې به بعد السلام باندې عمل کیږي لکه دخلوروس رکعتونو والا په مونځ کښې په دوه رکعتونو سلام گرځولو په

() کما فی شرح المذهب (ج/ ۳، ص/ ۲۶۷) وشرح مسلم للنوی فی باب ما یقال فی اکروع السجود معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۴۸۰) بتغیر من المرتب عفی عنه) -
() وابعمله مسلك الامام افضلية القيام لان المنقول عنه رحمته الله علیه انه كان يطول القيام اكثر من الركوع والسجود ولان ذكر القيام القراءة هي الفضل من ذكر الركوع والسجود معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۴۸۰) بتغیر من المرتب عفی عنه) -

صورت کنبی کما فی حدیث ذی الیدین (۱) او چه په کومو صورتونو کنبی د حضور نبی کریم ﷺ نه هیڅ ثابت نه دی. هلته دامام شافعی رحمه الله دمسلک مطابق قبل السلام په سجده وی. دامام اسحاق مسلک هم دغه دی. البته کومو صورتونو کنبی چه د حضور نبی کریم ﷺ نه هیڅ ثابت نه وی هلته هغه دامام مالک دمسلک مطابق ((القاف بالقاف والبدال بالبدال)) باندې عمل کوی، بهر حال آمنه ثلاثه د څه نه څه صورت کنبی د سجده سهو قبل السلام قائل دی. او حضرت امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله په هر صورت کنبی بعد السلام باندې عمل کوی او دلته دې دا په ذهن کنبی وی چه د نبی کریم ﷺ نه قبل السلام او بعد السلام دواړه طریقې ثابتې دی او دا اختلاف دمحض افضلیت دې.

دآمنه ثلاثه استدلال دحضرت عبدالله ابن بحینه حدیث دباب دې چه دې کنبی د حضور نبی کریم ﷺ دقعه اولی په پاتې کیدو په وجه قبل السلام سجده کړې وه. ددې په خلاف د احتافو دلائل لاندې لیک دی.

① په راتلونکی باب ((باب ما جاء في سجدة السهو بعد السلام والكلام)) کنبی دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دحدیث راروان دې ((ان النبي ﷺ صلى الظهر خمسا فقبل له ازبد في الصلوة ام نسيت فسجد سجدتين بعدما سلم ، قال ابو موسى هذا حديث حسن صحيح)).

② د ترمذی نه سوا په ټولو صحاح سته (۲) کنبی د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مرفوع روایت دې چه ((واذا شك احدكم في صلوته فليتحرك الصواب فليتم عليه ثم يسلم يسجد سجدتين: اللفظ للبخاري))

③ په (۳) ابوداؤد او په (۴) ابن ماجه کنبی دحضرت ثوبان رضی الله عنه مرفوع روایت دې چه ((لكل سهو سجدتان بعدما يسلم)) په دې دا اعتراض کیږی چه دحدیث مدار په اسماعیل بن عیاش دې چه ضعیف دی، ددې جواب دادې چه اسماعیل بن عیاش په حفاظو د شام کنبی دې او ددوی باره کنبی مخکینې دا قول فیصل تیر شوی دې چه ددوی روایات د اهل شام نه مقبول دې دغیر اهل شام نه. اودا حدیث مبارک ددوی د عبدالله بن عبیدالله الکلاعی نه روایت کړې دې چه اهل شام نه دې، په دې وجه دا حدیث مبارک مقبول دې.

(۱) جامع ترمذی (ج/ ۱، ص/ ۷۸) باب ماجاء في الرجل يسلم في الركعتين من الظهر والبرص-

(۲) انظر صحيح البخاري (ج/ ۱، ص/ ۵۷، ۵۸) كتاب الصلوة باب التوجه نحو القبلة حيث كان والصحيح

لمسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۱۱، ۲۱۲) باب السهو في الصلوة والسجود له والسنن للنسائي (ج/ ۱، ص/ ۱۸۴)

كتاب السهو باب التحريك والسنن لابي داود (ج/ ۱، ص/ ۱۴۶) باب اذا صلى خمسا والسنن ابن ماجه

ص/ ۸۵) باب ماجاء فيمن سجد هما بعد السلام، رشيد اشرف عفى عنه-

(۳) (ص/ ۱۴۸، ۱۴۹) باب من نسي ان يتشهد وهو جالس-

(۴) (ص/ ۸۵) باب ماجاء فيمن سجد هما بعد السلام-

① په (۱) سنن نسائی او په (۲) ابوداود کنبی د حضرت عبداللہ بن جعفر رضی اللہ عنہ دا روایت مروی دې چې ((قال قال رسول الله ﷺ من شك في صلوته فليسجد سجدين بعد ما يسلم))
 ② په ترمذی (ص/ ۷۳) کنبی روستو په باب ماجاء فی الامام ينهض في الركعتين ناسيا کنبی د حضرت شعبی رضی اللہ عنہ روایت تیرشوی دې چې ((قال صلى بنا المغيرة بن شعبة فنهض في الركعتين فسبح به القوم وسبح فلما قضى صلوته سلم ثم سجد سجدة السهو وهو جالس ثم حدثهم ان رسول الله فعل بهم مثل الذي فعل)) چې دې روایت کنبی هم د سجد سهو بعد السلام تصریح ده.

③ د حضرت ذوالیدين رضی اللہ عنہ (۲) په واقعه کنبی هم د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم عمل د سجده سهو بعد السلام خودلې شوي دي. لکه دې واقعه کنبی دا الفاظ مروی دي چې ((فصلی اثنتین آخرین ثم سلم ثم کبر فسجد الخ)) دا حنوافو په دې احادیثو کنبی قولی احادیث هم شته دي. او فعلى احادیث هم. ددې په خلاف آئمه ثلاثه سره صرف فعلى احادیث دي چې کوم په جواز محمول دي. په دې وجه دا حنوافو دلائل به راجع وی. او د حضرت عبداللہ بن بحینه رضی اللہ عنہ د حدیث باب جواب دادې چې داپه بیان د جواز محمول دي اوداهم کیدی شي چې دې د قبل السلام نه مراد هغه سلام وی چې کوم د سجده سهو نه روستو د تشهد لوستلو په اخر کنبی کیږي.

((ويقول رأى الشافعي هذا النسخ لغيره من الاحاديث و يذكر ان اخر فعل النبي صلى الله عليه وسلم كان على هذا)) ددې مطلب دادې چې دامام شافعی رحمته الله په نزد بعد السلام روایات منسوخ دي او هغه ددې دپاره د حضرت عبداللہ بن بحینه رضی اللہ عنہ حدیث باب ناسخ گنري. خو د نسخې دعوه صحیح نه ده محتاج د دلیل ده. اودلته هیڅ دلیل نشته اگر چې امام شافعی رحمته الله د نسخ په دلیل کنبی دامام زهری رحمته الله قول نقل کړې دي (۴) چې ((سجود قبل السلام)) د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم آخری عمل وو. خو دامام زهری رحمته الله دا قول منقطع دي او

(ج/ ۱، ص/ ۱۸۵) باب التحری کتاب السهو-

(ج/ ۱، ص/ ۱۴۸) باب من قال بعد التسليم-

(ترمذی (ج/ ۱، ص/ ۷۸) باب ماجاء فی الرجل یسلم لی الركعتین من الظهر والعصر-

(۱) عن الزهری قال سجد رسول الله ﷺ سجدة السهو قبل السلام وبعده واخر من الامرین قبل السلام، لیکن به خپله د علامه ابوبکر حازمی شافعی رحمته الله په کتاب الاعتبار فی بیان النسخ والنسوخ من الآثار (ص/ ۱۱۵) د باب سجود السهو بعد السلام والاحناف فيه، لاندې دامام زهری رحمته الله د مذکور قول نقل کولو نه پس چې مخکښې لار شی نو فرمائی چې ((و طریق الانصاف ان نقول اما الحديث الذي فيه دلالة على النسخ ففيه القطار فلا يقع معارض لاحاديث الثابت واما بقية الاحاديث في السجود قبل السلام وبعده قولاً وفعلاً فهي ان كانت ثابتة صحيحة ففيها نوع تعارض غير ان تقدم بعضها على بعض غير معلوم برواية موصولة صحيحة والا شبه حل الاحاديث على التوسع وجواز الامرین)-

ددې نه علاوه د یحیی بن سعید قطان د بیان مطابق د امام زهري رحمته الله علیه مراسیل ((شنبه لا شی)) (١) دې په دې وجه ددې نه په ناسخ استدلال نه شی کیدي .

باب ما جاء في سجدة السهو بعد السلام والكلام

((ان النبي ﷺ صلى الظهر وحشا فقل له ازيدني الصلوة ام نسيت ، فسجد سجدتين بعد ما سلم))

دلته دوه مسئلې قابل بحث دي ، يو دا چه د كلام في الصلوة څه حيثيت دي ؟ ((وسئلني هذه المسئلة بعد ما بين ان شا الله)) دويمه مسئله داده كه يو سري د څلورم ركعات نه فارغ شي او پنځم ركعت دي سره يو ځاني كړي نو ددې دوه صورتونه دي ، يو دا چه دي څلورم ركعت كښي په قدره دتشهد ناست وي ، نو پدې صورت كښي په اتفاق دده مونځ صحيح دي . او په دي كښي د چا هم اختلاف نشته دي . دويم دا صورت دي چه دي په څلورم ركعت بالكل ناست نه وي ، په دي كښي اختلاف دي . داحنافو په نزد دي په دي صورت كښي مونځ فرض پاتي نشو بلكه نفلي به شي او ده ته پكار دي چه يو ركعت ورسره بل يو ځاني كړي نو دا نفلو تعداد به شپږ شي او آنه ثلاثه په نزد دي صورت كښي هم سجده سهو كافي ده . اودمونځ فريضه به ادا شي .

دا حضرات دحديث باب نه استدلال كوي چه په دي كښي حضور نبی كريم ﷺ په عصر كښي پنځم ركعات كړي وو . اوپه سجد سهو تي اكتفاء كړي وه . او احناف دا وائي چه قعده اخره په اتفاق فرض ده ، په دي وجه د ترك په صورت كښي د فريضې ادا كولو څه سوال كيدې شي ؟

بيا تر څو چه دحديث باب تعلق دي نو دي باره كښي احناف وائي چه دي كښي حضور نبی كريم ﷺ په قدر دتشهد ناسته وو .

خو په دي دا اشكال دي چه يو (٢) روايت كښي د تصريح ده چه حضور نبی كريم ﷺ په څلورم ركعات نه وو ناست بلكه نيغ پنځم ركعات ه پاسيدلي وو . ددې جواب حضرت شاه صاحب دا وركړي دي چه ددې روايت په الفاظو كښي ددې معنی احتمال شته چه حضور نبی كريم ﷺ د سلام دپاره نه وو ناست بلكه قعد اخری تي او كړه او پنځو ركعات ت اودريدل . دا تاويل اگر چه بعيد دي خود قعده اخری د فرضيت پيش نظر ددوی نه بغير قبلولو نه بغير د چاره نشته دي . والله اعلم بالصواب .

باب ما جاء في التشهد في سجدة السهو

((ان النبي ﷺ صلى بهم ففسها فسجد سجدتين ثم تشهد ثم سلم))

(١) كذا في معارف السنن (ج/٣ ، ص/٤٩١) نقلا عن الخطيب في الكفاية -

(٢) چه په هغې كښي دا الفاظ مروی دي چه ((لنقص في الرابعة ولم يجلس حتى صلى الخامسة)) ذكره العيني في عمدة القاري (ج/٢ ، ص/٣١١) بلفظ الطبراني ، المنقط من معارف السنن (ج/٣ ، ص/٤٩٤) بغير من المرقب ، عفی عنه -

للبيخاري) اویه دې بعضو روایتونو کښې د بناء علی الاقل حکم دې لکه امام ترمذی رحمته الله علیه په دې باب کښې تعلیقا دا حدیث مبارک روایت کړې دې - ((واذا شك احدكم في الواحدة والاثنين فليجعلها واحدة واذا شك في الاثنين والثلاث فليجعلها اثنين)) او د حضرت عبدالرحمان بن عوف رضی الله عنه نه ئې دا روایت سند نقل کړې دې چه ((اذا سها احدكم في صلوته فلم يدر واحد على او اثنين فليبين على واحدة فان لم يدد ثنتين صلى او ثلاث فليبين على ثنتين فان لم يدر ثلاثا صلى او اربعا فليبين على ثلاث)) (١) او په بعضو روایتونو کښې د سجده سهو حکم دې لکه په دې باب د حضرت ابوهريره رضی الله عنه مرفوع حدیث دې چه ((ان الشيطان ياتي احدكم في صلوته فيلبس عليه حتى لا يدرى كم صلى اذا وجد ذلك احدكم فليسجد سجدين وهو جالس))

نو آنه ثلاثه دې احادیثو نه د بناء علی الاقل والا احادیث اختیار کړې دې اوسجد سهو ئې په دې محمول کړې ده . امام اوزاعی رحمته الله علیه او امام شعبی رحمته الله علیه استناف والا احادیث اخستی دی اوباقی ئې ترك کړل . اوحسن بصری رحمته الله علیه دسجد سهو حدیث اختیار کړې دې او امام ابوحنیفه رحمته الله علیه په دې ټولو احادیثو عمل اوکړو او دهر حدیث مبارک ئې یو مخصوص محمل او کرځولو او ټولو احادیثو کښې ئې بهترین تطبیق اوکړو لکه دوی د حضرت ابن عمر رضی الله عنه پورته مذکوره حدیث مبارک چه په هغې کښې دا عادي حکم مروی دې په رومبی خل په شک محمول کړو . اود تحری حکم ئې د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د حدیث مبارک نه ثابت کړو چه کوم په باب کښې مذکور دې . چه دهغې حوالخ مخکښې ورکړې شوه ، دا حنافو دمسلك وجه دترجیح چه ددوی په مسلك ټول احادیث معمول بها گرځي په خلاف د آنه ثلاثه چه ددوی په مسلك دتحری اود استناف په احادیثو بالکل عمل کړی ، والله اعلم .

باب ما جاء في الرجل يعلم في الركعتين من الظهر والعصر

دکلام في الصلوات شريحيث " ((عند حضرت ابوهريره رضی الله عنه ان النبي صلی الله علیه و آله وسلم انصرف من اثنتين فقال له ذواليد بن اقصرت الصلوة ام نسيت يا رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ؟ فقال النبي صلی الله علیه و آله وسلم اصدق ذوى اليدين ؟ فقال الناس نعم فقام رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فصلى اثنتين اخريين ثم سلم ثم كبر سجد الخ)) ددې حدیث مبارک لاندې دکلام في الصلوة مسئله زیر بحث راځي خکه چه د ذواليدین اود حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم په مینځ کښې چه کومې خبرې شوې دی هغه په دوران د مونځ کښې وې ددې سره دوی په سابقه رکعتونو باندې بناء اوکړه ، په دې وجه دا مسئله پیدا شوه چه په مونځ کښې دکلام څه حیثیت دې ؟ دلته ددې مسئلې خلاصه پیش کړی . په دې اجماع ده چه کلام عمدا وی اود اصلاح د صلوة دپاره نه وی نو هغه مفسد د صلوة دې ، بیا د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد کلام عمدا وی او که نسیا جهلا عن الحكم وی او که خطا د اصلاح د صلوة په غرض سره او که په دې غرض سره نه وی په هر صورت مفسد د صلوة دې .

(١) او د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کښې هم بناء علی الاقل مروی دی ((قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اذا شك احدك في الصلوة فلم يدر كم صلى ثلاثا ام اربعا فليطرح الشك وليبن على ما استقين ، صحيح مسلم (ج/ ١ ، ص/ ٢١١) باب سجود السهو في الصلوة والسجود) -

او امام شافعی رحمته الله دا فرمائی که کلام نسیا وی یا که جهلا عن الحكم وی نودا بیا مفسد
 بصلوة نه دي په دي شرط ددي چه طويل نه وی کما صرح به النووي ^(۱) . اود امام اوزاعی
رحمته الله مسلك دادی که کلام داصلاح دصلوة دپاره وی نو مفسد دصلوة نه دي ديوروايت
 مطابق دامام مالك رحمته الله مسلك هم دا دي . او د امام مالك رحمته الله بل روايت د احنافو مطابق
 دي . دامام احمد نه پدي باب کښي خلور روايتونه دي ، دري روايتونه خود مذاهب ثلاثه په
 شان دي او خلور روايتونه دادی که يو سري په دي پوهه وی چه دده مونځ لا پوره نه دي او
 دي کلام او کري نوداسي کلام به مفسد صلوة وی خوکه دغه کلام امام ته د اتمام دصلوة
 بحکم ورکولو دپاره وی نو البته که يو سري په دي يقين سره خبري او کري چه دده مونځ پورا
 شوي دي او روستو ورته معلوم شي چه دده مونځ نه دي پورا شوي نو داسي کلام به مفسد
 بصلوة نه وي . بهر حال اتمه ثلاثه په خه نا خه صورت کښي دکلام فی الصلوة غير مفسد
 للصلوة قائل دي او د ذوی الیدين دواقعي نه استدلال کوي . امام شافعی رحمته الله دا وائي چه د
 ذوالیدين دا کلام جهلا عن الحكم وو او د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم دانسیانا وو . امام مالك
رحمته الله فرمائی چه دا خبري اتری په دي خیال وی چه مونځ پوره شوي دي د حضور نبی کریم
صلی الله علیه و آله و سلم هم دا خیال وو چه خلور رکعتنه پوره شوی دی او د حضرت ذوالیدين رضی الله عنه هم داخیال دي
 چه مونځ پوره شوې دي خکه چه دغه وخت داحتمال وو چه مونځ درکعتونو په تعداد کښي
 کسي شوي وي . ددي حضراتو په خلاف احنافو دا واقعه منسوخ گرځولي ده . اوبه لاتدي
 درکړي شوي دلائلو سره استدلال کوي .

① د قران پاك آيت مبارك دي چه ((وقوموا لله قانتين)) دلته دقوت معنی سکوت ده او ډیر
 روايتونو دحدیثو په دي شاهد دی چه دا آيت مبارك په مونځ کښي دکلام نه دمنع دپاره نازل
 شوي وو او دي کښي هيڅ تفصيل نشته دي . په دي وجه ددي نه به بهر حال نوعيت دکلام
 منوع دي .

② په صحاح سته ^(۲) کښي دحضرت زيد بن ارقم حديث دي چه ((قال كنا نتكلم في الصلوة
 بكلم الرجل صاحبه وهو الى جنبه في الصلوة حتى نزلت ﴿ وقوموا لله قانتين ﴾ فامرنا بالسكوت
 لغيتنا عن الكلام)) .

③ دحضرت معاوية بن الحكم سلمی رضی الله عنه ^(۳) دروايت نن هم داحنافو استدلال دي چه ((قال
 بنا اصلي مع رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اذ عطس رجل من القوم فقلت یرحمك الله فرماني القوم باصهارهم

^(۱) قال النووي الثالث ان يتكلم ناسيا ولا يطول فمذ هبا انه لا تبطل صلوته وبه قال جمهور العلماء منهم ابن
 مسعود رضی الله عنه وابن عباس رضی الله عنه وابن الزبير رضی الله عنه واحمد رحمته الله برواية واسحاق رحمته الله وابو ثوري رحمته الله (المجموعه شرح
 المذهب (ج ۴ ، ص ۱۷) -

^(۲) اللفظ لمسلم في صحيحه (ج ۱ ، ص ۲۰۴) باب تحريم الكلام في الصلوة و نسخ ماكان من اباحه و
 انخرجه البخاري في صحيحه (ج ۱ ، ص ۱۳۷) وغيتنا عن الكلام في الصلوة -

^(۳) صحيح مسلم (ج ۱ ، ص ۲۰۳) باب تحريم الكلام في الصلوة و نسخ ماكان اباحه وانخرجه النسائي في
 سننه (ج ۱ ، ص ۱۷۹ ، ۱۸۰) باب الكلام في الصلوة ، مرتب حفظه الله -

فقلت وائكل اميد ماشانكم تنظرون الى فجعلوا يضربون بأيديهم على افخاذهم فلما رايتهم يضمون لكتفي سكت فلما صلى رسول الله ﷺ قباي هو وامسى مارايت معلما قبله ولا بعده احسن تعلما منه فوالله ما كهرني ولا ضربني ولا شتمني ثم قال ان هذه الصلوة لا يصلح فيها شيء من كلام الناس انما هو التسيح والتكبير وقراء القرآن الخ))

③ ((عن ابن مسعود رضي الله عنه) قال كنا نسلم على النبي ﷺ فيرد علينا السلام حتى قدمنا مر ارض الحبشة فسلمت عليه فلم يرده على فأخذني ، ما قرب (١) وما بعد فجلست حتى اذا قضيت الصلوة قال ان الله يحدث من امره ما يشاء وانه قد احدث من امره ان لا يتكلم في الصلوة))

احناف و تيلي دي چه پورته ذکر کرې شوی دلاتلو هم هر قسم کلام منسوخ کره او حدیث مبارک د حضرت ذوالیدین رضي الله عنه هم په دې دلاتلو سره منسوخ دې .

په دې شوافع دا دعوه کوی چه د ذوالیدین رضي الله عنه واقعه دنسخ دکلام نه پس ده . په دې وجه پورته مذکوره احادیثو سره نه شی منسوخ کیدی . ددې دلیل دادې چه حضرت عبداللہ بن مسعود رضي الله عنه کله دحبشی نه واپس راغلو نو هغه وخت دکلام فی الصلوة ممانعت شوی وو لکه چه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په روایت کبې مصرح دی او حضرت ابن مسعود رضي الله عنه دحبشی نه مکې مکرمې ته تشریف راوړې وو نو معلومه شوه چه نسخ دکلام په مکه مکرمه کبې شوی وه او د ذوالیدین رضي الله عنه واقعه په مدینه منوره کبې شوی وه . ددې جواب دادې چه دنسخ دکلام باره کبې دا دعوه صحیح نه ده چه دا دهجرت نه مخکې شوی وه بلکه واقعه داده چه نسخ دکلام د عزوه بدر نه لږ مخکې په مدینه منوره کبې شوی وه . او ترکومي چه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه دهجرت تعلق دې نو دهغې تحقیق دادې چه دوی حبشی ته دوه ځل هجرت کرې دې . درومبې هجرت نه پس په حبشه کبې دوی دافواه واوریدله چه پوره قبیلہ دقریشو مسلمانان شوی دی . نو په دې دوی په رمضان کال پنځم نبوی کبې واپس مکې ته راغلل خو چه کله دا خبره غلطه ثابته شوه نو د نورو مسلمانانو سره ئې دوباره حبشی ته هجرت اوکړو . او ددې دویم هجرت نه ددوی واپسې مدینې منورې ته په کال دویمه هجرتی کبې د عزوه بدر نه لږ مخکې شوی وه . ((کما صرح به موسی بن عقیه مغاریه و مغازیه اصح المغازی عند اهل الحديث)) لکه چه په شافعیو کبې حافظ ابن حجر ، علامه ابن اثیر او نورو علماء کرامو او محدثینو ددې خبرې اعتراف کرې دې چه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه واپسې مدینې ته په دویمه هجرتی کبې شوی وه . ()

١) اللفظ النسائي (ج/ ١ ، ص/ ١٨١) باب الكلام في الصلوة واخرجه الطحاوي بتغير في اللفظ في شرح معاني الآثار (ج/ ١ ، ص/ ٢١٨) باب الكلام في الصلوة لما يحدث فيها من السهو ، مرتب على عقي عنه -

٢) فأخذني ما اقرب وما بعد يقال لمن اقلقه الشيء وازعجه كأنه يفكر في اموره بعيدا وقريبها ايها كان سببا في مع رد السلام مجمع البحار (الملقط من حواشي النسائي) مرتب على عنه -

٣) قال الحافظ في الفتح (ج/ ٢ ، ص/ ٦٠) وقدور داته قدم المدينة والنبي ﷺ يتهجر الى بدر وقد ذكر ابن كثير في تاريخه (ج/ ٣ ، ص/ ٦٩) حديثا عن مسند احمد عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ، حتى ادرك وفيهم عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وفيه ثم تعجل قوي وكذلك نقله الزيلعي عن موسى ابن عقیة ، ملخص ما في معارف السنن (ج/ ٣ ، ص/ ٥١٠ ، ٥١١) مرتب -

ددې تحقیق نه پس څمونې دعوه داده چه دنسخ دکلام حکم د عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ ددویم هجرت دمدينې نه راواپسې نه څه لر مخکښې نازل شوې وو. چه دهغې تانید قرينه داده چه معاویه بن الحکم السلمي رضی اللہ عنہ انصاری صحابی او د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دهجرت نه پس په اسلام کښې داخل شوې وو، ظاهره ده چه ددوی واقعه به هم دهجرت نه پس راپېښه شوې وي. بیا ددوی دواقعي نه معلومیږي چه دکلام حرمت ددې واقعي نه څه لر مخکښې نازل شوې وو. ددې نه سوا په دې دټولو علماء کرامو اتفاق دي چه دقران پاک آیت ((وقوموا لله قانتين)) په مدینه منوره کښې نازل شوې وو. لکه علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ په الخائص الکبری (ج ۳، ص ۳۸۰) کښې دسنن سعید بن منصور په حواله سره دمحمد بن کعب قرظی قول نقل کړې دي چه ((قدم رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم المدينة والناس يتكلمون في الصلوة في حوائجهم كما يتكلم اهل الكتاب في الصلوة في حوائجهم حتى نزلت هذه الآية وقوموا لله قانتين)) (۱) دې کښې تصریح ده چه تحریم دکلام په مدینه منوره (۲) کښې شوې دي.

په دې شوافع دا وائی که داهم اومنلي شی چه نسخ دکلام په مدینه منوره کښې دغزوه بدر نه مخکښې شوې وه بیا د ذوالیدین رضی اللہ عنہ واقعه ددې نه روستو ده چه دهغې دلیل دادې چه ددې واقعي یو راوی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ هم دي او ددوی د روایت په بعضو طرق کښې ((علي لنا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم) (۳) بعضو کښې د ((صلى بنا نبي الله صلی اللہ علیہ وسلم) (۴) اوپه بعضو کښې د ((بينا انا اصلي مع رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم) (۵) الفاظ مروی دي. ددې نه معلومیږي چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په خپله د ذوالیدین په واقعه کښې موجود وو. اودا امر مسلم دي چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په کال اوومه هجرتی کښې مسلمان شوې وو. نو دې وجې نه دا واقعه دکال اوومې هجرتی نه پس کیدې شی، په دې صورت کښې هم دنسخ دکلام احادیث چه کوم د کال دویمې هجرتی نه مخکښې دي ددې واقعي دپاره ناسخ نه شی کیدي. ددې جواب دادې چه د ذوالیدین واقعه لازماً دکال دویمې هجرتی نه مخکښې ده چه دهغې دلیل دادې چه حضرت ذوالیدین بدری صحابی دي او هغه په غزوه

(۱) مثله في الدر المنثور (ج ۱، ص ۳۰۶) انظر معار السنن (ج ۲، ص ۵۰۹) مرتب عفی عنه -
(۲) داتان مخکښې دحضرت زبیر بن ارقم رضی اللہ عنہ حدیث ذکر شوې دي چه دهغې نه معلومیږي چه دکلام فی الصلوة حرمت په قوموا الی الله قانتین سره شوې دي اودې آیت مدنی کښې یقینی دي، په دې وجه ددې یقین حاصلیږي چه نسخ دکلام مدینه منوره کښې شوې ده، مرتب عفی عنه -
(۳) كما في رواية مسلم (ج ۱، ص ۲۱۳) فصل من ترك الركعتين او نحوهما فليتم ما بقى ويسجد سجدين بعد التسليم مرتب عفی عنه -

(۴) كما في رواية الترمذي (ج ۱، ص ۱۸۱) ما يفعل من سلم الفتيين لاسيا وتكلم مرتب عفی عنه -
(۵) كما في رواية مسلم (ج ۱، ص ۲۱۴) فصل من ترك الركعتين او نحوهما فليتم ما بقى ويسجد سجدين بعد التسليم، مرتب عفی عنه -

بدر کنبی شهید شوې وو، په دې وجه بیشک وشبهې دا واقعه د غزوه بدر نه مخکې ده او غزوه بدر په کال دویمې هجرتې کنبې شوې وو.

ذوی الیمنین او ذوی الشمالین د یو کس دوه القاب دي * ددې امام شافعی رحمته الله علیه په کتاب الام کنبې دا جواب ورکړې دې چې په حقیقت کنبې دلته دوه شخصیات جدا جدا دي. چې د ذوالیمنین یو د خرباق بن عمرو نوم دې او دې د قبیلې د بنی سلیم سره تعلق ساتی او بل شخصیت د ذوی الشمالین دې، ددوی نوم عبید بن عمرو دې او ددوی تعلق د بنو خزاعه قبیلې سره دې. حدیث د باب واقعه د ذوالیمنین او غزوه بدر کنبې شهید کیدو والا ذوالشمالین دې. ذوالیمنین نه دې. بعضو شوافعو دامام شافعی رحمته الله علیه ددې کالم تائید کنبې دغه مورخینو او محدثینو اقوال هم ذکر کړي دي. (۱)

ددې جواب دادې چې په حقیقت کنبې ذوالیمنین رحمته الله علیه او ذوالشمالین رحمته الله علیه د یو سړي دوه نومونه دي. او واقعه داده چې ددوی اصل نوم عبید بن عمرو دې او په جاهلیت کنبې ددوی لقب خرباق وو، په زمانه د اسلام کنبې دې په ذوالیمنین رحمته الله علیه او ذوی الشمالین رحمته الله علیه په دوو القابو مشهور شو او بنو سلیم د بنو خزاعه یو شاخ دي. ددې وجې دواړو ته نې نسبت کول صحیح دي. ددوی لاسونه پیر اوږده و، په دې وجه ورته په ابتدا، د اسلام کنبې ددوی لقب ذوی الشمالین مشهور شو. بیا حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم دابدل کړو او ذوالیمنین رحمته الله علیه یې کړو. چې په سنن نسائی د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت هم دواړه لقبونه جمع شوي دي. او ورسره دوی ته ابن عمرو هم وتیلی دي. روایت دا شان دې (۲) چې ((صلی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم الظهر والعصر فسلم فی رکعتین وانصرف فقال له ذوی الشمالین بن عمرو، انقضت الصلوة ام نسیت فقال النبی صلی الله علیه و آله وسلم ما يقول، ذوالیمنین فقالوا صدق یا نبی الله فام بهم الركعتین اللتین نقص))

بعضو شوافعو په دې اعتراض کړې دي چې دا روایت دامام زهري رحمته الله علیه تفرد دي خو دا واقعه داده چې دا اعتراض صحیح نه دي، پخپله (۳)

سنن نسائی کنبې عمران بن ابی انس رضی الله عنه دامام زهري رحمته الله علیه متابعت کړې دي، ددوی دروایت الفاظ دي چې ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم صلی یوم ما فسلم فی رکعتین ثم انصرف فادركه ذوی الشمالین)) ددې حدیث مبارک آخر کنبې دي چې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم او فرمانیل چې ((اصدق ذوی الیمنین)) او دعمر بن انس رضی الله عنه نه علاوه هم دا روایت طحاوی (۴) کنبې دابراهیم بن منقذ ((قال ثنا ادریس عبدالله بن عیاش عن ابی هریرة عن ابی هريرة)) په طریق

(۱) انظر للتفصیل معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۵۲۲) مرتب عفی عنه -

(۲) سنن نسائی (ج/ ۱، ص/ ۱۸۳) ما یفعل من سلم من التین ناسیا وتکلم مرتب عفی عنه -

(۳) (ج/ ۱، ص/ ۱۸۲) مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۱، ص/ ۲۱۵) باب الکلام فی الصلوة لما یحدث فیها من السهو مرتب عفی عنه -

سره نقل کړې دي. او په (۱) مصنف ابن ابي شيبة کښې دا روايت د عکرمه په طريق سره هم مروی دي چې ((اکذا لك يا ذواليدین وکان یسمى ذوالشمالین))

ددې نه علاوه طحاوی د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما یو اثر (۲) روايت کړې دي چې ((انه ذکر له حديث ذی الیدین فقال کان اسلام ابی هريرة بعدما فصل ذوی الیدین)) ددې روايت ټول رواه ثقہ (۳) دی. البته عبدالله العمری یو مختلف فیه راوی دي چې دهغه توثیق هم شوې ده او تضعیف هم د حافظ ذهبی رحمته الله په میزان الاعتدال کښې ددوی باره کښې قول فیصل دالکلي دي چې ((صدوق في حفظه شيء)) اودا الفاظ چې د کوم د راوی باره کښې اوونیلې شي نو دهغه حديث حسن دی. د اشان حافظ ذهبی رحمته الله د امام دار قطنی نه نقل کړی دی چې ((قلت لاهن معين کیف حاله في نافع قال صالح ثقة)) (۴) او امام طحاوی دا حديث مبارک د نافع په طريق سره روايت کړې دي. په دې وجه دا روايت قابل قبول دي. اوددې نه واضحه د اثباتیږي چې ذوالیدین او ذوالشمالین د یو شخصیت دوه نومونه دي. او دې په غزوۀ بدر کښې شهید شوي وو. او د حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددوی د شهادت نه ډیر وروستو ایمان راوړي دي.

اوس سوال دا پیدا کیږي که حضرت ذوی الیدین رضی الله عنهما په غزوۀ بدر کښې شهید شوي دي نو د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د ذوالیدین رضی الله عنه په واقعه د څرنګه او فرمانیل چې ((صلی بنا النبي ﷺ)) (۵) سره ددې چې هغه ددې واقعي نه څو کاله وروستو اسلام راوړي دي. ددې جواب امام طحاوی رحمته الله دا ورکړې دي چې د ((صلی بنا)) نه مراد ((صلی بالمسلمین)) دي او په دروايتونو کښې ددې ډیر مثالونه ملایږي چې هغې کښې یو راوی دا واقعه په وخت په خپله موجود نه وی خو هغه صیغه د جمع متکلم استعمالوي اودې نه د مسلمانانو یو جماعت سر مراد دي لکه حضرت نزار بن سمره فرمانی چې ((قال لنا رسول الله ﷺ انا وایاکم کنا ندعی بسى عبد مناف الخ)) حال دادې چې سمره بن نزار د حضور نبی کریم ﷺ زیارت نه دي کړي نو په دې وجه ددوی په دې قول کښې د ((قال لنا)) نه مراد په اتفاق سره ((قال لقومنا)) دي او حضرت طاووس رضی الله عنه فرمانی چې ((قد علیناس معاذ بن جبل فلم یأخذ من الحضرات (سینا)) حال دادې چې کوم وخت حضرت معاذ رضی الله عنه یمن ته تشریف یووړ. دغه وخت کښې خو

(ج/ ۲، ص/ ۳۷) ما قالوا فيه اذا انصرف وقد نقص من صلوته وتكلم، مرتب على عنه
(۱) چې ددغه سند دادې چې ((حدثنا ابن ابي داود قال حدثنا سعيد بن ابي مریم قال انا اللیث ابن سعد قال حدثني عبدالله بن وهب عن عبدالله بن العمری عن نافع بن عمر، طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۲۱۸) مرتب على عنه -

(طحاوی ج/ ۲، ص/ ۲۱۸) باب الکلام فی الصلوة لما یحدث فیها من السهو مرتب
(۲) کذا فی التعليق علی الآثار السنن ص/ ۱۴۳، باب ما استدل به علی ان کلام الساهی وکلام من ظن النمام لا یبطل الصلوة، مرتب على عنه -
(۳) کما فی رواية النسائی (ج/ ۱، ص/ ۱۸۱) ما یفعل من سلم من التین ناسیاو تکلم، مرتب على عنه -

حضرت طاووس رضی الله عنه لا پیدا شوې هم نه وو. دې ((قد علینا)) نه مراد ((قدم علی قومنا)) دې. د اشان حضرت حسن بصری رضی الله عنه فرمائی چې ((خطبنا عتبة بن عروان)) یوید خطبة البصرة. دې ((ذکر هذه الآثار كلها العلامة الطحاوی رحمته الله فی شرح معانی الآثار)) (۱) د اشان دیهود مدینو اخراج باره کتبی په خپله د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه مروی دی چې ((بینا)) (۲) بحسن المسجد اذا خرج الینا رسول الله صلی الله علیه و آله فقالوا انطلقوا الی یهود)) حال دادې چې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د بنو قریظونه ډیر روستو اسلام راوړې دې. حضرت مولانا بنوری رحمته الله په معارف السنن (۳) کتبی داسې ډیر مثالونه پیش کړي دي چې په هغې صحابه کرام رضی الله عنهم موصیغی متکلم دعام مسلمانانو په معنی کتبی استعمال کړي دي. او په خپله متکلم ددې نه خارج دي. همدا صورت د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت د ذوالیدین هم دي.

اوس صرف یو روایت پاتې کیږي چې په هغې کتبی د حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته دا الفاظ منسوب دي چې ((بینا انا اصلی مع رسول الله صلی الله علیه و آله)) (۴). نو ددې جواب کتبی حضرت شاه صاحب رحمته الله فرمائی چې دا دواحد متکلم صیغه صرف د راوی یعنی د شیبان تفرد دي او ددې نه علاوه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه هېڅ یو شاگرد د ((بینا انا اصلی)) الفاظ نقل کړي دي داسې معلومیږي چې اصل روایت کتبی ((صلی بنا)) وو او د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د تیرې شوی مذکوره تشریح مطابق د جمع متکلم صیغه استعمال کړې وه. چې هغې کتبی راوی روایت بالمعنی او کړه، او تصرف تې په کتبی او کړو او دائی په واحد متکلم بدله کړه په احادیثو کتبی ددې هم مثالونه ملاویری لکه په مستدرک حاکم (۵) کتبی په سند صحیح سره د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه یو روایت مروی دي چې دهغې الفاظ دادی چې ((دخلت علی رقة بنت النبی صلی الله علیه و آله)) حال دادې چې حضرت رقیه رضی الله عنها، د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د اسلام قبلولو نه پنځه کاله مخکې وفات شوې وو. په دې وجه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دوی ته د ورتلو هېڅ سوال نه پیدا کیږي هلته ددې نه سوا هېڅ توجیه ممکن نه ده چې اصل لفظ دخلنا وو او ددې معنی د خل المسلمون وه، راوی دې کتبی تصرف او کړو او ددې نه یې دخلت جوړ کړو. حضرت مولانا بنوری رحمته الله په معارف السنن (۶) کتبی د اشان نور مثالونه هم پیش کړي دي. په دې وجه دا یو واحد متکلم صیغه

(۱) فراجع لهذه الآثار المجلد الاول منه (ص/ ۲۱۸) مرتب عفی عنه -

(۲) سنن ابی داود (ج/ ۲، ص/ ۴۲۳) کتاب الحجاج والفی والامارة باب کیف کان اخراج اليهود من المدينة، مرتب عفی عنه -

(۳) راجع (ج/ ۳، ص/ ۵۱۲ الی ۵۱۶) مرتب عفی عنه -

(۴) كما فی رواية مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۱۴) فصل من ترك الرکعتين او نحوهما فليتم ما بقى مرتب عفی عنه -

(۵) ۱۴۰ (ج/ ۴، ص/ ۴۸) کذا فی معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۵۱۷) مرتب عفی عنه -

(۶) ۱۴۰ (ج/ ۳، ص/ ۵۱۷) مرتب عفی عنه -

دغه دلائل قطعیه لره نه شی رد کولې چه کوم ددې واقعې په کال دویمه هجری نه په قبل واقع کیدو باندې دال دي .
 بیا حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه ما سره نور هم متعدد داسې دلائل شته دي چه دهغې نه معلومېږي چه دحضرت ذوالیدین رحمته الله علیه واقعه په کال دویمه هجری نه ډیره مخکینې پیښه شوې وه لکه دصاح په روایتونو کښې مروی دی چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله کله په دوه رکعتنه سلام ا. ګرځولو نور (۱) معروضه فی المسجد فأتکا علیها کانه غضبان ((او دمسنند احمد رحمته الله علیه دروایت نه معلومېږي چه داخشبه معروضه اسطوانه حنانه وه (۲) اودا خبره ثابته ده چه اسطوانه حنانه دممبر دجوړیدونه پس د فن شوې وه (۳) په دې وجه دا واقعه دممبر جوړیدونه مخکینې کیدې شی اوممبر د کال دویمې هجری نه جوړ شوې وو . ځکه چه په روایاتو کښې تصریح ده چه نبی صلی الله علیه و آله د تحویل قبلي اعلان دممبر نه کړې وو (۴) او تحویل د قبلي په کال ۲ هجری کښې شوې وو (۱)

(۱) صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۶۹) باب تشيک الاصابع فی المسجد وغیره کتاب الصلوة اودمسلم روايت کښې دا الفاظ دي چه ((ثم اتى جدعا فی قبة المسجد اليها فغضبها (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۳) باب السهو فی الصلوة والسجود ، مرتب عقی عنه)-

(۲) لکه دمسنند احمد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۴۸) دروایت الفاظ دادی چه ((ثم اتى جدعا فی قبة المسجد اليها فغضبها الخ معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۵۲۸) دې کښې د ((کان یسند اليه ظهره)) الفاظ داخبر ظاهر وی چه دا خشبه معروضه د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ددې لگولو دپاره وه . او اسطوانه حنانه هم ددې مقصد دپاره وه . نو معلوم شو چه ددې خشبه نه اسطوانه حنا نه مراد ده . والله اعلم . درشید اشرف عقی عنه)-

(۳) کما ذکر ذالك حديث انس رضي الله عنه عند أبي عوانه وابن خزيمة وإبي نعيم وفيه ((ثم امر بن فلذفن)) كذا في حديث أبي حديث عند الدارمي . ((فأمر به أن يحضر له ويدفن (ج/ ۶ ، ص/ ۴۴۳) المتفق من معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۵۲۹) -

(۴) کما فی روایة سعيد بن المعلى عند البزار والطبرانی فی الکبیر ((قال کنا نعد علی عهد رسول الله صلی الله علیه و آله لمن فی المسجد فنصلی فیہ فمرونا یوما ((ورسول الله صلی الله علیه و آله قاعدا علی الممر)) فقال لقد حدثت ایوم امر عظیم فدنوت من النبی صلی الله علیه و آله فتلا هذہس الایہ ((فدنوتی قلب وجہک فی السماء)) حتی فرغ من من الایة الخ علامه هیتمی مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲ ، ۱۳) کښې د باب ماجاء فی القبلة لاندې ددې روایت د ذکر کولو نه پس فرمائی چه ((وحدثت ابي سعيد وفيه عبد الله بن صالح كاتب الليث ثقة مأمون)) د حديث مبارك د تحویل تقبله اودغزوه بدر نه مخکینې په وجود دممبر باندې دال دي . دعبدالله بن صالح د وجې ته دې کښې اگر چه یو نه یو ضعف موندلې کیږي خو په طور د تائید دا یقیني طور پیش کیدې شی . بیا په کال ۵ هجری کښې یا ددې نه مخکینې دممبر وجود خود صحیحینو په روایت سره ثابت ده ځکه چه دا واقعه د فک کښې ذکر دي چه ((ورسول الله صلی الله علیه و آله قائم علی الممر)) (ج/ ۲ ، ص/ ۵۹۸) کتاب المغازی . باب حديث الافک او دواقعه د افک په کال ۵ هجری کښې راپیښه شوې وه . بهر حال ثبوت

پدې وجه د ذوالیدین عليه السلام په واقعہ لازماً په کال دویمې هجری نه دویمې ده. اود نسخ دکلام دا حدیثو دپاره هم ناسخ دی ، داټول د حدیث دباب په یو جواب منبې وو یعنی داچه د ذوالیدین عليه السلام واقعہ منسوه ده.

بعضو حضراتو ددې حدیث مبارک بل قسم جواب ورکړې دې اوهغه داچه دا حدیث مبارک مضطرب المتن دې لکه په بعضو روایتونو کښې دی چه دا دظهر واقعہ (۲) ده. او دبعضو نه معلومیږي چه دا واقعہ دعصر (۳) په مونځ کښې پېښه شوې وه. او بعضو روایتونو کښې د احدی صلوٰتی العشاء (۴) الفاظ راغلي دي (۵)

بعضو کښې دحضرت دحضرت ابوهریره رضي الله عنه تصریح کړې ده چه ماته ددې نه مونځ تعین هیر شوې دي. (۶) په بعضو کښې محمد بن سیرین فرماني چه حضرت ابوهریره رضي الله عنه تعین کړې وو خوچه کوم مونځ وو خوزما نه هیر شو (۷)

بیا دې کښې هم اضطراب موندلې کیږي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله په رکعت باندې سهوا سلام گرځولې وو د حضرت ابوهریره رضي الله عنه په روایتونو کښې په دوه رکعتونو باندې سلام

دممبر په کال ۵ هجری کښې وی یا په ۲ هجری کښې یا ددنه مخکښې ، په هرصورت ددې دلیل دي چه د ذوالیدین په واقعہ کښې حضرت ابوهریره رضي الله عنه په خپله نه وو ځکه چه هغه بالاتفاق په کال اوومه هجری کښې مسلمان شوې وو ، والله اعلم.

(۱) ځکه چه روایتونو کښې تصریح ده چه دهجرت نه پس شپاړس یا اوولس میاشتو پورې حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله بیت المقدس په طرف مونځ کړې وو ، ددې نه پس دتحويل قبلي حکم نازل شو اوبیت الله شریف ته نې مونځ ادا کول شروع کړل لکه د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دي چه ((قال کان رسول الله صلی الله علیه و آله یصلی وهو بمكة نحو بیت المقدس والکعبة بین یدیه وبعد ماهاجر الى المدينة ستة عشر شهرا ثم صرف الى الکعبة رواه احمد والطبرانی فی الکبر والیزار ورجاله رجال الصحیح (کذا فی مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲) باب ماجاء فی القبله التفصیل قدمی فی باب ماجاء ابتداء القبله ، رشید اشرف عفی عنه)-

(۲) کما فی الصحیح لمسلم فی رواية ابي هريرة ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله رکعتین من صلوٰة الظهر ثم سلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۴) باب السهو فی الصلوٰة والسجود مرتب عفی عنه)-

(۳) کما فی رواية مسلم من حدیث ابي هريرة ((صلى لنا رسول الله صلی الله علیه و آله صلوٰة العصر فسلم رکعتین)) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۳) -

(۴) العشی هو محت العین و کسر الشین وتشدید الیاء قال الازهری رحمته الله العشی عندالعرب ما بین زوال الشمس وغروبها کذا فی شرح مسلم للنوی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۳) مرتب عفی عنه)-

(۵) کما فی بعض روايات الصحیحین انظر الصحیح للبخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۴) باب یکبر فی سجدة السهو والصحیح لمسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۳) مرتب عفی عنه)-

(۶) احقر ته په خپل ناقص تلاش سره داسې روایت د ابوهریره رضي الله عنه ملاؤ نشو چه په هغې کښې دتعین صلوٰة دنسیان باره کښې تصریح وی ، مرتب عفی عنه)-

(۷) کما فی البخاری فی صحیحہ (ج/ ۱ ، ص/ ۶۹) باب تشیک الاصابع فی المسجد وغیره کتاب الصلوٰة ، مرتب عفی عنه)-

گرځولې ذکر دی ((کما فی روایة الباب ایضا)) اود حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه په روایت کېږي (۱) په درې رکعتونو سلام څرځول مذکور دی. بیا په دې کېښې هم اضطراب دي چه دوی ساهیا سلام څرځولو نه پس کوم چرته تشریف اوړې وو، د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کېښې دی چه ((ثم قام الى خشبة في مقدم المسجد فوضع يده (۱) عليها)) ددې نه معلومیږي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله خشبه معروضه پورې تشریف اوړې وو. بیا دخلقو په ونیلو باندې نې تشریف اوړې وو. او حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه (۲) نه معلومیږي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله حجرې ته داخل شوي وو. ددشان دې کېښې هم اضطراب دي چه باقی مونځ پورا کولو نه پس حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله سهوا کړې وه او که نه؟ بعضو (۳) روایتونو کېښې دسجد سهو کولو او په بعضو کېښې (۴) دسجده سهو نه کولو تصریح ده. داضطرابات (۵) دومره سخت دی چه بعض محدثینو دې واقعي لره په هغه اضطراباتو کېښې شمار کړې دي چه په هغې تطبیق ممکن نه دی، (۶)

(۱) صحیح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۱۶۴) باب یکر فی سجدة السهو، مرتب عفی عنه -

(۲) صحیح بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۶۴) باب یکر فی سجدة السهو، مرتب عفی عنه -

(۳) کما فی روایة المسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۱۴) ثم قام فدخل الحجر الخ، مرتب عفی عنه -

(۴) ۳۴۶ کما فی روایة الشيخین فانظر الصحیح البخاری ج/ ۱ ص/ ۱۲۳ و ۱۲۴، والصحیح مسلم ج/ ۱ ص/ ۲۱۳، ۲۱۴ مرتب.

(۵) لکه په سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۱۴۵) کېښې د حضرت ابوهریره یو روایت په سند صحیح ((حدثنا اسماعیل انا شابه نا ابن ابی ذئب عن سعید بن ابی سعید المقبری عن ابی هريرة)) سره مرو دی په دې کېښې حضرت ابوهریره فرمائی چه ((فرکع رکعتین اخرین ثم انصرف ولم يسجد سجدة السهو. ددشان دسنن نسائی (ج/ ۱، ص/ ۱۸۳) کتاب السهو باب ما يفعل من سلم من التین ناسیا وتکلم ذکر الاختلاف علی ابی هريرة فی السجدة، یو روایت کېښې هم د عدم سجود د تصریح ده ((عن ابی هريرة انه خال لم يسجد رسول الله صلی الله علیه و آله يومئذ قبل السلام ولا بعده، مرتب عفی عنه -

(۶) عليك ان تطالع تفاصيل الاضطراب فتح المفتی (ج/ ۱، ص/ ۲۲۵) طبع المدينة المنورة فی سنة ۱۳۸۸ هجری و آثار السنن مع التعليق الحسن من ص/ ۱۴۰ الی ۱۴۲، ومعارف السنن س (ج/ ۳، ص/ ۵۳۶)،

(۷) ۵۳۷ مرتب عفی عنه -
(۸) بعضو حضرا تو دا په تعدد د واقعاتو باندې محمول کويږي ديگ اوونیلې نيگ دی چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایتونو کښېږي چه کوم د ظاهر اودعصر اختلاف ديگ په حقیقت کښېږي دا دوه مختلف واقعې دي او حضرت عمر بن حصین رضی الله عنه چه کومه واقعه بیانوي هغه دریمه واقعه ده، دديگ نه علاوه حضر نیموی رضی الله عنه په الآثار السنن کښېږي (ج/ ۱، ص/ ۱۴۰) ديگ باره کښېږي فرمائی چه ((هذا قول لا يرتضيه الناظر ولا يطمئن به الخاطر لان السائل و سياق سؤاله و سياق ما اجاب به النبي صلی الله علیه و آله وما استفهم به الصحابة كل ذلك متحد في هذه الروايات وقد كان ابن سيرين يرى التوحيد بين حديث ابی هريرة رضی الله عنه وعمران رضی الله عنه لککه په سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۲۱۴) کښېږي دحضرت ابوهریره رضی الله عنه د روایت نه پس ذکر ديگ چه ((فقبل غمدا (ابن سيرين) سلم (ابی النبي صلی الله علیه و آله فی السهو فقال لم احفظه من ابی هريرة ولكن ثبت ان عمران بن بن حصين قال ثم سلم، ددې

بهر حال ددې اضطراباتو شديده په موجودگي کښې د ذواليدین په واقعه کښې دومره نه پاتې کېږي چه ددې قوموا لکه قانتين اود ممانعت دکلام فی الصلوة دصحيح او د صريح احاديثو په مقابله کښې پېش کړي شي.

بيادا امر هم قابل توجه دې چه ددې په ټولو اجزاو باندې دهیجا عمل نشته دې خاص طور دامام شافعي رحمته الله علیه مسلك ددې نه په هيڅ صورت نه ثابتېږي ځکه چه ددوی په نزد کلام فی الصلوة هله غير مفسد دي چه نسيانا يا جهلاوي او ددې واقعه کښې حضور نبي کریم صلی الله علیه و آله او نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم بيا خاص طور د ذواليدین رضی الله عنه په باره کښې دانه شي وتېلي کيدې چه هغوی نسيانا خبرې کړي وي . (۱)

ددې نه علاوه دې واقعه کښې حضور نبي کریم صلی الله علیه و آله خښه معرضه پورې تشریف اورل بلکه حجرې ته ننوتل او هلته نه واپس راوتل تر دې چه دبعضو (۲) «مرعان الناس» دجومات نه بهر وتل ثابت (۳) دی چه دې کښې انحراف عن القبلة اود عمل کثیر تحقیق لازمی دي . او عمل کثیر دشوافعو په نزد هم دمختار قول مطابق مفسد صلوة دی . (۴)

بهر حال چه ددې واقعي دا اجزاء متروک العمل کيدشي نوصرف کلام دي ولي مامور به وي ؟ خلاصه دا چه د ذواليدین رضی الله عنه واقعه يواقعه جزئيه ده چه په هغې کښې دنسخ قوی

نه واضح شو چه دمحمد بن سيرين په نزد دحضرت ابوهريره رضی الله عنه اودحضرت عمران بن حصين روايتونو د يوواقعه سر متعلق ده . (رشيد اشرف) .

(۱) بيا دحضرت صحابه کرام رضی الله عنهم خبرې په جهر عن الحكم نه شي محمول کولې ځکه چه په قول د شوافع د ذواليدین واقعه دنسخ د کلام فی الصلوة نه پس راپېښه شوې وه ، په داسې صورت کښې دجماعت خبرې چه کوم حضرات شيخين او نور جليل القدر صحابه کرام رضی الله عنهم باندې مشتمل وو ، س حرمت دکلام دحکم نه په بې خبرې نشي محمول کيدې او دې واقعي کښې دتکلم د تمام يا د زيانو صحابه کرام رضی الله عنهم نه ثابت دی لکه بخاری په روايت کښې دی چه ((فقال ، ای النبی صلی الله علیه و آله احق ما يقول قالوا نعم ، (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۳) باب اذا سلم في رکعتين اولى ثلث فسجد سجدتين الخ ، او دمسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۳) باب السهو فی الصلوة والسجود يوروايت کښې دا الفاظ دی چه ((فقال ما يقول ذواليدین ؟ قالوا صدق لم تصل الركعتين رشيد اشرف)-

(۲) بفتح السين والراء المرعون الى الخروج وقيل بضم السين وسكون الراء جمع سريع كقفين و قفران ، مرتب عفی عنه)-

(۳) كما في الصحيحين انظر الصحيح للبخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۴) باب يكبر في سجد السهو ، والنصح لمسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۳) مرتب عفی عنه)-

(۴) قال النووي رحمته الله علیه فاما فعل الناس في الصلوة اذ كثر فقيه طريقان اشهر هما وبه قطع المصنف والجمهور تبطل الصلوة وجها والثاني فيه وجهان ككلام الناس حكاه صاحب التمه وقال الاصح ان الا تبطل للحديث الصحيح في قصة ذي اليدین المجموع شرح المذهب (ج/ ۴ ، ص/ ۲۶ ، ۲۷) فعلى قول صاحب التمه لا يرد هذا الاعتراض على الشافعية ، مرتب عفی عنه)-

اعتمال شسته دي (۱) داشان دي اضطراب او تعارض هم ډیر دي او د دې په متعددو اجزاء عمل اجتماعي طور باندې متروک دی داسې حالت کښې دي واقعي سره د یو مستقل فقهي په ځاني بنياد نه شی جوړولې نواحتافو په دې مسئله کښې ددې جزئي واقعي په ځاني د قرآن پاک په آیت او په هغه احادیثو عمل کړې دي چه کوم قولي دي او قواعد کلیه بیانوي والله سبحانه وتعالی واعلم وعلمته واحکم (۲)

باب ما جاء في الصلوة في النعال

دې باب کښې ترمذی د حضرت انس رضي الله عنه (۳) حدیث مبارک ذکر کړې دي چه کله دوی نه تپوس او شو چه آیا حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله په نعلینو کښې مونځ کولو؟ نو هغوی جواب ورکړ چه آو.

د دې حدیث مبارک نه د صلوٰة فی النعلین جواز معلومیږي په شرط ددې چه د پایک وی او دې به د مسجد د تلوث امکان نه وی بلکه امام ابوداود رحمته الله علیه (۴) په خپل سنن کښې یو حدیث مبارک نقل کړې دي چه ((عن شداد بن اوس عن ابيه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله خالفوا اليهود لعلهم لا يصلون في نعالهم ولا خفافهم)) س او د معجم طبرانی د یو روایت الفاظ دادی چه ((صلوا في نعالهم ولا تشبهوا باليهود)) ددې حدیث مبارک په بناء بعضو حنابلة او اهل طهارو په پټرو پښو مونځ مستحب گرځولي دي . دا حنافو په بعضو کتابونو کښې هم د

امام طحاوی رحمته الله علیه د ذوالیدين د واقعي یو بل دلیل دا بیان کړې دي چه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د ذوالیدين په واقعه کښې په خپله موجود وو ، ((كما يدل عليه الروايات في صحيح البخاري (ج ۱) ، ص ۱۹۴) باب يكر في سجدة السهو) د فهم ابوبکر صدیق رضي الله عنه و عمر فهاباه ان يكلماه مرتب عفى عنه)- بيا دا قسم واقعه په خپله د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه سره ددوی په زمانه کښې راپېښه شوې وه . داسې چه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په دوه رکعتونو سلام او گرځولو نودوی ته ددې باريه کښې تپوس او شو نو دوی رضي الله عنه او فرمائیل چه ((اني جهزت عيرامن العراق باحفا واحفا بها حتى وردت المدينة ، بيا حضرت عمر فاروق رضي الله عنه دسر نه دوی سره څلور رکعت ادا کړل ، او ددې امامت ئې ورکړ و ، امام طحاوی رحمته الله علیه دا واقعه دسند سره نقل کولو نه پس فرمانی چه ((فدل ترك عمر لما قد علمه من فعل رسول الله صلی الله علیه و آله في مثل هذا ايضا بحضرة اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله الذين قد حضرت بعضهم فعل رسول الله صلی الله علیه و آله بو ذی الیدين في صلوة فلم ينكر واذالك عليه ولم يقولوا له ان رسول الله صلی الله علیه و آله قد فعل يوم ذی الیدين بخلاف ما فعلت انظر شرح معاني الآثار (ج ۱) ، ص ۲۱۷) باب الكلام في الصلوة ، دامام طحاوی رحمته الله علیه دمذکور دلیل سره متعلق مزید کلام معارف السنن (ج ۳) ، ص ۵۳۴) کښې مطالعه کړئ ، رشید اشرف سیفی عفی عنه)- ان شئت ان تطالع البحث ملخصا فطالع معارف السنن (ج ۳) ، ص ۵۴۱ الی ۵۴۴ ، وکن من الشاكرين ، مرتب عفى عنه)-

عن سعيد بن يزيد ابى سلمة قال قلت لانس بن مالك اكان رسول الله صلی الله علیه و آله يصلی في نعليه ، قال نعم ترمذی (ج ۱) ، ص ۷۸) مرتب عفى عنه)- (ج ۱) ، ص ۹۵) باب الصلوة في النعل ، مرتب عفى عنه)- (جامع الصغير في احاديث البشير والنذير الجزء الثاني ص ۴۴ ، طبع المكتبة الاسلامية لا بل بور (فصل اباد) ورم غلب ، للطبرانی في مجمعه الكبير ، ورم صبح (صحيح) مرتب عفى عنه)-

استحباب قبول نقل کړې دې خود جمهورو فقهاء کرامو او احنافو او شافعیانو او مالکیانو په نزد داصرف مباح دی مستحب نه دی او هغه س هم په دې شرط چه دمسجد د تلوث ویره نه وی او پتړې پاکې وی .

تر کومې چه دحضرت شداد بن اوس د حدیث مبارک تعلق دې اول خو ددې په سند کښې مروان بن معاویه دې اومدلس دې او عنعنه کوی . او په دې کښې یعلی بن شداد هم دې چه دهغې باره کښې حافظ ذهبی رحمته الله علیه وانی چه ((بعض الائمة توقف فی الاحتجاج بخبره)) بل دې حدیث مبارک کښې دا واضح شوی دی چه دصلوة فی النعال حکم د مخالفت دیهودو په غرض سره ورکولې کیږی چه دې نه معلومیږی چه اصلا دا فعل مباح وو . خو دیو خارجی په سبب مستحب شو او نن سبا یهودو اونصرانیانو پتړې په پښو عبادت کوی ، په دې وجه د مخالف تقاضا خلع نعال ده ((کما حققه الشيخ العثماني فی فتح الملهم)) (۱)

ددې نه سوا اول خو په عهد رسالت کښې داسې چپل په پښو کیدل چه په سجده کښې د گوتې به په زمکه د لگیدو نه منع کولی . بل د مسجد نبوی صلی الله علیه و آله فرض پوخ نه وو ، دریم په سړکونوبه نجاست نه وو او د پائیزار دپاک ساتلو اهتمام به کیدو . ددې برعکس نن سبا دا خبر نشته . په دې وجه اوس دا ادب تقاضا داده چه پائیزار اویاسه او مونځ اوکړه . لکه چه مونږ فقهاء ددې تصریح کړې ده . او قران کریم آیت مبارک ((فاخلع ^(۲) نعلیک انک بالواد المقدس طوی)) هم ددې تائید کیږی چه په مقدس مقاماتو پائیزار ویستل ادب دې . خلاصه داده چه اصلا حکم زیات نه زیات د اباحت وو . خو د مخالفت دیهودو د عارض دوجې نه ددې په حدیث مبارک کښې امر او شو اوس دا عارض باقی نه دې نو حکم هم باقی نه دې . دې باندې دا اشکال کیږی چه علامه سیوطی رحمته الله علیه په درمنشور (۳) کښې ((خذوا زینتکم عند کل مسجد))

(۱) (ج/ ۲ ، ص/ ۱۴۷) باب جواز الصلوة فی النعلین ، کتاب المساجد الخ -

(۲) سورة طه آیت نمبر ۱۲ پاره نمبر ۱۶ (قال الم) قوله (فاخلع نعلیک) وامر (موسی) صلی الله تعالی علیه وسلم بذلك لما اتھما کانتا من جلد من جلد حار میت غیر مدبوغ کما روی عن الصادق رضی الله عنه عکرمة وقادة والسدی مقاتل والضحاك والکلی وروی کوفهما من جلد حار فی حدیث غریب فقد اخرج الترمذی بسنده عن النبی صلی الله علیه و آله قال کان علی موسی علیه السلام یوکلمه ربه کساء صرف وجبة صوف ای قلنسوة صغيرة وسراويل صوف وكانت نعله من جلد حار ، وعن الحسن ومجاهد وسعيد بن جبیر وابن جریج اتھما م جلد بقرة ذکیت ولكن امر علیه السلام بخلعها لیبشر قدمیه فتصبیه بركة الودی المقدس وقالوا الاصم لان الحفوة ادخل ان هذا فی التواضع وحسن الادب ولذلك کان السلف الصالحون یطوفون بالکعبة حافین ولا یخفی ان هذا ممنوع عند لانه تعالی امنه من الخوف واقفح بالموضع الطاهر وهو علیه والمال وقیل من الدنيا والاخرة کذا فی روح المعانی تفسیر القرآن الکریم والسبع المثانی ، المجلد التاسع الجزء السادس عشر (ص/ ۱۶۹) رشید اشرف ارشده الله الی ما یحب ویرضاه ووفقه له -

(۳) (ج/ ۳ ، ص/ ۷۸، ۷۹)

علامه سیوطی رحمہ اللہ دلتہ ((خذو زینتکم عند کل مسجد ، ایت غیر ۳۹ سورة اعراف
تفسیر لاتندی دحضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ مذکور فی المتن دحدیث مبارک نہ علاوہ حضرت
علی ابن ابی طالب ، عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ ، روایتونہ ہم دحدیثو دمختلفو کتابونو پہ
حوالہ سرہ نقل کری دی . ددی روایتونو چہ خنگہ دصلوۃ فی النعال داستحباب حکم
معلومیری ، ہلتہس تری دا ہم معلومییری چہ دصلوۃ فی النعال حکم علت زینت صلوۃ دی
سہ دا چہ مخالف دیہود اونصاری خود الدر المنثور فی التفسیر الماثور ددی تماموس
روایتونو پہ صحت کنبی کلام دی . بلکہ دی کنبی دیر روایتونہ خودیر زیات ضعیف دی ،
واللہ اعلم . مرتب عفی عنہ)- لاتندی یو حدیث مبارک نقل کری دی چہ ((عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خذو زینۃ الصلوۃ ، قالوا ما زینۃ الصلوۃ ؟ قال یسوا نعالکم فصلوا
لیہا)) ددی نہ معلومییری چہ دصلوۃ فی النعال حکم پہ غرض دی زینت دی نہ دمخالفت د
یہودو دوجی نہ .

ددی جواب دادی چہ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دی حدیث مبارک لہ دکامل بن عدی رحمہ اللہ او ابن
مرویدہ رحمہ اللہ پہ حوالہ نقل کری لیکلی دی چہ ((حدیث ضعیف جدا)) معارف السنن (ج/ ٤
: ص/ ٧) او قاضی شوکانی رحمہ اللہ دا پہ الفوائد المجموعۃ فی الاحادیث الموضوعۃ (ج/ ١ ،
ص/ ٢٤) کنبی د ابن عدی رحمہ اللہ ، عقیلی رحمہ اللہ ، ابن حبان رحمہ اللہ اود خطیب بغدادی رحمہ اللہ
پدی حوالہ سرہ نقل کری دی . او وئیلی ٹی دی چہ د ابن حبان رحمہ اللہ او ابن عدی رحمہ اللہ پہ سند
کنبی کذاب دی . پہ دی وجہ دی سرہ استدلال صحیح نہ دی . واللہ اعلم .

باب ماجاء فی القنوت فی الصلوۃ الفجر

دقنوت فی الصلوۃ دری صورتوہ دی .

① قنوت فی الوتر

② قنوت فی صلوۃ الفجر دائماً

③ قنوت نازلہ

دقنوت وتر بیان بہ انشاء اللہ پہ باب الوتر کنبی راشی . دقنوت فی صلوۃ الفجر بارہ کنبی
دفتہا کرامو اختلاف دی . دامام مالک رحمہ اللہ اودامام شافعی رحمہ اللہ مسلك دا دی چہ پہ مونخ
دفجر کنبی درکوع ثانی نہ پس قنوت پہ تول کال کنبی مشروع دی (١) بیادامام مالک پہ
نزد ددی فقط استحباب دی او امام شافعی ددی د سنت کیدو قائل دی . ددی بارہ کنبی
داحتافو او دحنابلہ مسلك دادی چہ پہ عامو حالاتو کنبی قنوت فجر مسنون دی . البتہ کہ
پہ مسلمانانو خہ مصیبت نازل شوئی وی نو پہ دی زمانہ کنبی پہ فجر کنبی قنوت وئیل
مسنون دی چہ دی تہ قنوت نازلہ وئیلی کیری .

(١) وہم (ای الشوافع) یفتنون فی الفجر بعد الركوع فی جمیع السنۃ رافعی ابیہم لکن الامام یقرأ والمقتدون
یؤمنون علیہ حتی اذا وصل الی قول ((فانک تقضی ولا یقضی علیک)) خافت الامام واعذ المقتدون بانفسہم فی
القرآن کذلک فی الکواکب الدری (ج/ ١ ، ص/ ١٧٧) مرتب عفی عنہ)-

دشوافعو وغيره استدلال دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه حديث نه دي: ((ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يقنت في الصلوة الصبح والمغرب)) (۱)

داشان ددوی استدلال دحضرت انس رضي الله عنه په روایت سره هم دي (۲). ((ما زال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقنت في الفجر حتى فارق الدنيا)) دشوافعو يو دليل (۳) بخاری شریف کښي دحضرت ابوهريره رضي الله عنه روایت دي چه ((لانا اقربكم صلوة برسول الله صلى الله عليه وسلم فكان ابوهريرة يقنت في الركعة الاخيرة من صلوة الصبح)) او دشوافعو په مسلك باندې صريح ترين حديث مبارك د ابن فديك حديث مبارك دي چه كوم د عبدالله بن سعيد المقبري عن ابيه عن ابي هريره سره مروی دي. ((كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا رفع رأسه من الركوع من صلوة الصبح في الركعة الثانية رفع يديه فيدعوا بهذا الدعاء ، اللهم اهدني هديت الخ)) (۴) دحنفاء اوحنبله يو استدلال دحضرت عبدالله بن ابن مسعود رضي الله عنه دروایت (۵) نه دي چه ((لم يقنت النبي صلى الله عليه وسلم الا شهرا لم يقنت قبله ولا بعده)) شوافعو دا حديث مبارك دابو حمزه قصاب دوجي نه ضعيف

(۱) گویا په صلوة الصبح کښي په دي روایت عمل کوی او په صلوة المغرب کښي په دي روایت عمل پرېږدی او دمغرب په حق کښي دا منسوخ گنړی يا بيا دا حديث مبارك ددوی په نزد هم دقنوت نازل نه سره تعلق ساتي کما عند الخليفة ، مرتب عفی عنه -

(۲) سنن دارقطني (ج/ ۲ ، ص/ ۳۹) کتاب الوتر ، باب صفة القنوت ويان مواضعه مرتب عفی عنه -
(۳) بخاری شریف کښي احقر ته په خپل ناقص تلاش کښي په دي الفاظو داسي روایت ملاؤ نشو البته بخاری شریف (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۹ ، ۱۱۰) باب بلاء ترجمه کښي دحضرت ابوهريره رضي الله عنه يوروايت په دي الفاظو مروی دي ((لا قربن صلوة النبي صلى الله عليه وسلم اي لاتنکم بما يشبه صلوة النبي صلى الله عليه وسلم وما يقرب منه فكان ابوهريره يقنت في الركعة الاخيرة من صلوة الظهر و صلوة العشاء و صلوة الصبح بعد ما يقول سمع الله لمن حمده فيدعو للمؤمنين ويلعن الكفار)) او ددي نه علاوه ظفر احمد عثمانی رحمته الله په اعلاء السنن (ج/ ۶ ، ص/ ۶۲، ۶۳) باب اخفاء القنوت في الوتر و ذكره الفاظه وان القنوت في الفجر لم يكن الا للنزلة)) کښي ددي جواب ورکړي دي چه ((فيه حكاية لصلوة النبي صلى الله عليه وسلم التي كانت عند النوازل بدليل قوله تعالى ويلعن الكفار والقنوت بلعن الكفار لم يكن راتبا لما في حديث المتن قال ابوهريره رضي الله عنه واصبع رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم فلم يدع لهم فذكرت له ذلك فقال او ما تراهم قدموا و قد تقدم في كلام الجامي ان القنوت باللعن على الكفار لا يقول الشافعي رحمته الله بدوامه ايضا فلزم حمل حديث ابي سلمة عن ابوهريرة رضي الله عنه على حكاية للصلوة عند النوازل فحسب ، په سنن کبری بيقهي (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۶) باب الدليل على انه يقنت بعد الركوع کښي دحضرت ابوهريره رضي الله عنه يوروايت تقريبا هم په دي الفاظو مروی دي ، چه کومو الفاظو سره د استاد محترم په تقرير کښي ذکر دي ((والله لانا اقربكم صلوة)) خو ددي په آخر کښي د ((فيدعو للمؤمنين ويلعن الكافرين)) الفاظو سره هم دقنوت نازل نه سره متعلق گرځوی ، رشيد اشرف تجاوز الله عنه -

(۴) فتح القدیر (ج/ ۱ ، ص/ ۳۰۶) طبع المكتبة الكبرى الاموية بمصر باب صلوة الوتر مرتب عفی عنه -
(۵) شرح معاني الآثار (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۰) باب القنوت في صلوة الفجر ، حدثنا محمد بن سليمان قال حدثنا ابو غسان قال حدثنا شريك عن ابي حمزة عن ابراهيم عن علقمة عن عبدالله مرتب عفی عنه -

گرخولی دې. او دده باريه کښې نې ونيلى دى چه دې کثير الوهم وو. احنافو ددې جواب دا درکړې دې چه دا حديث مبارك په خپله امام ابوحنيفه رحمه الله د حماد عن ابراهيم عن علقمه عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په سند سره روايت ^(۱) کړې دې. اودا سند يې غبار دې. ^(۲) بيا دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه روايت تائيد دحضرت انس رضي الله عنه د روايت نه هم کيږي ^(۳) فرماني چه ((انما قلت رسول الله صلى الله عليه وسلم في الصلوة الصبح شهرا يدعوا على رعل و ذكوان)) او خطيب دا حديث مبارك دقيس بن ربيع عن عاصم به طريق سره داسې روايت کړې دې چه ((فلما لانس ان قوما يزعمون ان النبي لم يزل يفتي في الفجر فقالوا كذبوا انما قلت شهرا واحدا يدعوا على بن من احياء المشركين)) ^(۴)

داشان دحضرت انس رضي الله عنه د يوبل روايت ^(۵) نه هم د ابن مسعود رضي الله عنه د روايت تائيد کيږي ((ان النبي صلى الله عليه وسلم كان لا يفتي الا اذا دعى على قوم)) صاحب د تنقيح التحقيق دې سند لره صحيح گرخولی دې ((كما صرح الزيلعي في كتابه (ج/ ۲، ص/ ۱۳۰) مرتب داحنافو يوبل راټلونکي باب کښې دحضرت ابومالك اشجعي رضي الله عنه روايت دې چه فرماني چه ((قلت لا ي يا ابي انك قد صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم و ابي بكر صديق رضي الله عنه وعمر رضي الله عنه

^(۱) دامام ابوحنيفه رحمه الله روايت په دې الفاظو سره مروى دې چه ((عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يفتي في اللفقير قط الا شهرا واحدا لم يورى قبل ذلك ولا بعده وانما قلت في ذلك الشهر يدعوا الناس من المشركين انظر فتح القدير (ج/ ۱، ص/ ۳۰۸) واعلاء السنن (ج/ ۶، ص/ ۶۶) باب اخفاء القنوت في الوتر و ذكر الفاظه وان القنوت في الفجر لم يكن الا للنازلة مرتب عفى عنه -

^(۲) كذا قاله الشيخ ابن الهمام في الفتح (ج/ ۱، ص/ ۳۰۸) مرتب عفى عنه -

^(۳) مصنف ابى شيعة (ج/ ۲، ص/ ۳۱۰) من كان لا يفتي في الفجر مرتب عفى عنه -

^(۴) علامه ظفر احمد عثمانى رحمه الله اعلاء السنن (ج/ ۶، ص/ ۵۸) كښې باب اخفاء القنوت في الوتر و ذكر الفاظه الخ لاتدي ددې روايت د نقل كولو نه پس فرماني چه ((وان كان ضعفا لكن لم يهتم بالكذب ام كنا في التلخيص الحبير وقال ابن القيم ي زاد المعاد و قيس وان كان يحى ضعفه فقد وثقه غيره اه قلت وهو حسن الحديث مرتب عفى عنه -

^(۵) رواة الخطيب البغدادي في كتابه في القنوت كذا في نصب الراية (ج/ ۲، ص/ ۱۳۰) باب صلوة الوتر داشان په دې مقام علامه زيلعي رحمه الله دصحيح ابن حبان رحمه الله په حواله سره دحضرت ابوهريره رضي الله عنه يو حديث ذكر كړې دې چه كوم د حضرت انس رضي الله عنه دحديث مفهوم بيانوى ((عن ابراهيم بن سعد عن الزهري عن سعيد و ابي سلم عن ابي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في صلوة الصبح الا ان يدعوا لقوم ار على قوم)) صاحب تنقيح د صحيح گرخولی دى. او حافظ ابن حجر هم ددې تصحيح كړې ده. لكه به حاشيه نصب الراية بغية الالمعى في تخريج الزيلعي كښې حديث ابن حبان رحمه الله هذا قال الحافظ في الدراية (ص/ ۱۱۷) بعد ما ذكر الحديث وعند ابن خزيمة عن انس مثله واسناد كل منها صحيح اه رشيد اشرف نفعه الله بما علمه ما ينفعه -

وعثمان رضی اللہ عنہ و علی بن ابوطالب رضی اللہ عنہ ههنا بالكوفة نحواً من خمس سنين اكانوا يقتنون؟ قال النبي ﷺ ای بنی محدث (())^(۱)

پاتې شو دشوافعو وغيره ادله نو تركومي چه د حديث دباب تعلق دي هغه په قنوت نازلې باندې محمول دي او لفظ كان په استمرار د دوام باندې دلالت نه كوي لكه چه علامه نووي رحمته الله عليه په شرح دمسلم كښې په متعددو مقاماتو كښې ددې تصريح كړې ده او دحضرت انس رضي الله عنه حديث (())^(۲) ((مازال رسول الله ﷺ يقنت في الفجر الخ)) او هغه ټول روايتون كومي كښې چه معمولات النبي ﷺ ته دقنوت فجر نسبت شوې دي نو د هغې نه طول قنوت مراد دي^(۳) دحضرت حضرت ابوهريره رضي الله عنه ((لانا اقربكم صلوة برسول الله ﷺ فكان ابوهريره رضي الله عنه الخ)) د روايت موقوف دي ((فلاحججة))^(۴) پاتې شو دابن ابى قديك روايت نو هغه ضعيف دي ((لضعف عبد الله المقبري كما نه عليه ابن الهمام في الفتح))^(۵)

خلاصه دا چه دشوافعو دلائل يا خوسندا صحيح نه دي يا هغه په قنوت نازلې محمول دي يا بيا هغې كښې دقنوت نه مراد دعاء قنوت لوستل نه دي بلكه طول قيام مراد دي بيا بعضو احنافو شوافعو ته دا جواب ورکړې دي چه قنوت في الفجر منسوخ دي او دحضرت حضرت ابن مسعود رضي الله عنه روايت دي دپاره ناسخ دي خو دا جواب محل دنظر دي^(۶)

^(۱) باب في ترك القنوت ص/ ۷۹، دا روايت تر القنوت في الفجر سره تعلق ساتی چه دهغې دليل دا دي چه دا روايت په سنن ابن ماجه كښې هم راغلي دي چه هغې كښې د((فكانوا يفتنون في الفجر ؟، فقالوا اي بنی محدث)) الفاظ راغلي دي . او گورنی ص/ ۷۷ السهو في الصلوة باب ماجاء في القنوت في صلوة الفجر مرتب عفي عنه -

^(۲) سنن دار قطنی ج/ ۲ ص/ ۳۹ باب صفة الصلوة القنوت مرتب عافاه الله

^(۳) ولا شك ان صلوة الصبح طول الصلوة قياما ، او قنوت په معنی د قيام كښې هم راغلي ده لكه مخكښې د باب ماجاء في طول القيام في الصلوة لاندې تير شوی دی ، دحضرت جابر رضي الله عنه حديث مبارك تير شويدي چه ((قال للنبي ﷺ اي صلوة افضل ؟ قال طول القنوت)) په دې وجه اوس به د جمهورو په نزد دطول قنوت نه مراد طول قيام دي فكذا ههنا . په دې وجه اوس به دحضرت انس رضي الله عنه روايت مطلب داوی چه ((ما قال رسوا الله ﷺ يطول القيام في الفجر حتى فارق الدنيا مرتب عفي عنه))^(۴) دحضرت ابوهريره رضي الله عنه د پورتنی روايت اوددې جواب مخكښې حاشيه كښې تير شوې دي مرتب عفي عنه -

^(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۳۰۷) فقال والجواب او ان حديث ابن ابي فديك الذي هو النص في مطلوبهم ضعيف فانه لا يخرج بعبد الله هذا انتهى ، داشان په خپله حافظ ابن حجر رحمته الله عليه تلخيص الخير (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۹) رقم الحديث ۳۷۱ كښې دمستدرک حاكم په حواله سره دعبدالله بن سعيد المقبري روايت نقل كړې دي او ليكي چه ((قال الحكم صحيح وليس كما قال فهو ضعيف لاجل عبد الله فلو كان ثقة لكان الحديث صحيحاً))^(۶)

^(۶) دما اجابه بعض علمائنا من ان قنوت الفجر منسوخ فغير متعدد به لان النبي اتما امر بترك الدعاء عليهم لانه كان علي خلاف قانون رحمته ولما كان المقدر على اكثرهم هو الاسلام في قنوتهم فنهاه الله تعالى عن ذلك لا لترك

قنوت نازلہ زمونہ پہ نزد صرف دفجر پہ مونہ کنبی مسنون ده او دامام شافعی رحمہ اللہ پہ نزد پنخو مونخونو کنبی دامام شافعی رحمہ اللہ استدلال دحضرت براء بن عازب حدیث باب دی چه ((ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یقنت صلوۃ الصبح والمغرب)) (۱)
 حنف داوانی چه اکثر روایتونه پہ صلوۃ فجر کنبی د قنوت نازلہ ونیلو سرہ متعلق دی ، پہ دی وجه سنت به دهغوی سرہ ثابتی . البتہ حدیث باب یا داسی نور معدود خو روایتونو سرہ جواز ثابت دی او ددی مونہ منکر نه یو . (۱) واللہ اعلم

القنوت فی الفجر کیف ولو کان الامر کذاک لم یجز القنوت عندنا فی النازلۃ ایضا مع انه مذهبه علی خلاف ذالک کما فی الکواکب الدری (ج / ۱ ، ص / ۱۷۷) -

(۱) رحمہ اللہ اعلم ان الکلام فی قنوت النازل فی مواضع:

الاول * ان محله صلوۃ الفجر خاصة ام الجهریة او الصلوۃ کلها .

الثانی * کونه سرا وجهرا ،

الثالث * کونه بعد الركوع او قبله ،

الرابع * هل یقنت المؤمنون او یومنون ؟

الخامس * هل یومنون سرا او جهرا ؟

السادس * هل یرفع لایدی قبله ام لا ؟

السابع * هل یکبر له ام لا ؟

الثامن * هل یضع الیدین حال قراءته ام یرسلهما ؟

التاسع * هل یرفع حال قرائته کرفعهما فی الدعاء خارج الصلوۃ ؟

العاشر * هل القنوت عند النازلۃ مشروعا عندنا ام لا ؟

فان اوت الاطلاع عن کل من هذه الاسئلة والتوسع فی هذه المباحث فطالع اعلاء السنن ص / ۷۲ ، ۷۳ ، تنه فی بقیة احکام النازلۃ ، تحت باب اخفاء القنوت فی الوتر وذكر الفاظه القنوت فی الفجر لم یکن الا النازلۃ رشید اشرف عفی عنه -

او دامام شافعی رحمہ اللہ یو استدلال دحضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د روایت سرہ هم دی چه په هغی کنبی دظہر عشاء اودفجر ذکر دی . ((حدثني ابوسلمة بن عبد الرحمن نا ابوهريرة رضی اللہ عنہ قال قال الله لافريق بينكم صلوۃ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قال فكان ابوهريرة یقنت فی الركعة الاخرة من صلوۃ الظهر وصلوة العشاء الاخرة رصلوۃ الصبح فیدعوا للمؤمنین ویلعن الکافرين ، سنن ابی داود (ج / ۱ ، ص / ۲۰۳) باب القنوت فی الصلوۃ دحضرت براء بن عازب په حدیث د باب دمغرب تذکره هم ده داسی ددی دواو روایتونو دمجوعی نه فجر ، ظہر ، مغرب او عشاء کنبی دقنوت نازلہ اثبات کیچی او دامام شافعی رحمہ اللہ یو استدلال دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت سرہ هم دی چه په هغی د پنخو مونخونو تذکره ده ((عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال فنت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم شهرا متابعا فی الظهر والعصر والمغرب والعشاء وصلوة الصبح وبرکل اذا قال سمع الله من حمده من الركعة الاخرة یدعوا علی احياء من بنی سلیم علی رعل وذکوان وعصبة وازمن خلفه سنن ابی داود (ج / ۱ ، ص / ۲۰۴) باب القنوت فی الصلوات مذکوره دواو روایتونو سرہ متعلته تفصیل په اعلاء السنن (ج / ۶ ، ص / ۷۶ ، ۷۷) کنبی د تنه فی فقیة احکام قنوت نازلہ دعنوان لاندی مطالعه کره . رشید اشرف سیقی عفی عنه -

باب ما جاء في الرجل يعطس في الصلوة

((صليت خلف رسول الله ﷺ فعطست فقلت الحمد لله جدا كثيرا طيبا مباركا فيه عليه كما يحب ربنا ويرضى ، فلما صلى رسول الله ﷺ انصرف فقال من المتكلم في الصلوة ؟ الخ وفي اخر الحديث ، فقال النبي ﷺ والذي نفسي بيده لقد ابتدرها بضعة وثلاثون ملكا ايهم يصعد بها)) به دي دامت اتفاق دي چه به انبوي (برنجي) س به خيل زره كنبي الحمد لله وتيلو سره مونخ نه فاسد كيروي او نه دي كنبي خه كراحت شته دي . (١) داشان به ربه الحمد لله اوواتني نو دمفتي قول مطابق مونخ نه ماتيري . خودا امر هم متفق عليه دي چه عاطس لره به مونخ به ربه الحمد لله وتيل نه دي . خود دي برخلاف د روايت دباب نه به والي معلوميري . حضرت شاه صاحب ددي جواب ور كيري دي چه د يو عمل استحباب صرف ديو جزئي واقعي سره نه شي ثابتيدي خاص كر چه كله د تول امت تعامل ددي خلاف وي او داهم ممكن ده (٢) چه ددي روايت به بل طريق كنبي چجه كوم مونخ نه نه دي معلوم داسي خه ناخوشي به كلمه دلالت كنري گني دا خبره ديره بعينه ده چه ديورا امت يو فرد دي هم دا به اونه كنري . ياتي شو به دي باند دي د حضور نبي كريم ﷺ دخوشي اظهار نو دايه حقيقت كنبي ددي كلمي د فضيلت بيان دي ، دانه چه ددي عمل فضيلت ، به دي وجه دا حديث مبارك زيات نه زيات به جواز محمول دي .

(١) البته بعضي احناف ددي قائل دي چه قنوت نازل اول به تولو مونخونو كنبي مشروع اومسنون وو او روستو د فجر نه سوا به تورو مونخونو كنبي دي مشروعيت منسوخ شو چه ددي تايد دسنن دارقطني (ج/ ٢ ، ص/ ٧٣٩) باب صفة القنوت وبيان موضعه رقم الحديث نمبر ١٠ ، كنبي د حضرت انس رضه نه روايت كيروي چه كوم دعبيد الله بن موسي حدثنا ابو جعفر الرازي عن الربيع بن انس به طريق مروي دي . ((ان النبي ﷺ قنت شهرا يدعوا عليهم ثم تركه واما في الصبح فلم يزل يفتن حتى فارق الدنيا ، لفظ النيسابوري ومعنى الحديث عندنا ان النبي ﷺ لم يزل يقنط عند النازلة حتى فارق الدنيا كما عليه لفظ يدعوا عليهم))

داشان ظفر احمد عثمانى قدس سره به اعلاء السنن كنبي ليكي (ج/ ٦ ، ص/ ٧٤) چه ((ثم نظرنا الى افعال الصحابة لوجدنا هم قنوت بعد وفاته ﷺ في الفجر فترجانب شرعية عند النازلة على نسخه مطلقا ولكن يثبت عنهم ذلك الا في الفجر فحسب فعلنا ان القنوت فيما سوا من الصلوة منسوخة مطلقا والا لقنوتوا فيما سوا ايضا ، مرتب عفي عنه)-

(٢) عبد الرزاق عن الثوري عن منصور عن ابراهيم قال اذا عطست وانت تصلي فاجد في نفسك ، مصنف عبد الرزاق (ج/ ٢ ، ص/ ٣٣١ ، رقم الحديث ٣٥٧٥) باب العطاس في الصلوة مرتب عفي عنه -

(٣) قال الشيخ البوري رحمه الله في معارف السنن (ج/ ٤ ، ص/ ٢٦) ولم اقف على هذا الطريق اللهم الا ماورد في حديث ابي ايوب عند الطبراني وفيه فسكت الرجل ورأى انه قد هجر من رسول الله ﷺ على شي كرهه فقال من هو ؟ فانه لم يقل الا صوابا فقال الرجل انا يا رسول الله ﷺ قلعتها ارجوها الخراء ، ذكره الفتح (ج/ ٢ ، ص/ ٢٣٨) مرتب عفي عنه -

پای شود تشمیت عاظم یعنی پرنجی والا ته در حمت دعاء کول نو دا بالاتفاق مفسد صلا
دی خکله چه دا کلام الناس کنبی داخل دی ، والله اعلم . (۱)

باب ما جاء فی الرجل یحدث بعد التشهد

((اذا حدث یعنی الرجل وقد جلس فی آخر صلوته ان یسلم فقد جازت صلوته)) (۱) دا
حدیث مبارک دسلام په رکن دصلوة نه کیدو کنبی احنافو مستدل دی . (۲) خو دلته دا خبره
دی هم په ذهن کنبی وی چه دا حنافو په نزد سلام هم واجب دی ، په دی وجه په مذکوره
صورت کنبی فی الحدیث به اعاده واجب وی . البته که بغیر عمد حدث طاری شی نو وضوء
به او کړی او بیا به او کړی او سلام به کافی شی . اعاده د صلوته به واجب نه ده .

حدیث دباب امام ترمذی رحمه الله د عبد الرحمن بن زیاد افریقی دوجی ضعیف مخرجی دی
خو په حقیقت کنبی دی یو مختلف فیہ راوی نو که بعضو حضراتو ده تضعیف کړی دی نو
بعضو (۳) حضراتو ددوی توثیق هم کړی دی . (۴) په دی وجه دا حدیث مبارک کم از کم
حسن ضروری دی (۵) او احنافو دسلام په رکن نه کیدو باندی ددی نه استدلال صحیح دی
والله سبحانه وتعالی اعلم .

باب ما جاء اذا كان المطر فالصلا فی الرجال

((كما مع النبي صلى الله عليه وسلم فی سفر فاصابنا مطر فقال النبي صلى الله عليه وسلم من شاء فليصل فی رحله)) ددی
حدیث مبارک نه معلوم شوچه باران دترك جماعت په اعذارو کنبی دی . البته خو مره باران
عذر جوړی دی شی ؟ ددی خه تفصیل په حدیث مبارک ندی بیان شوی ، فقهاء کرام فرمائی

(۱) ولكن لو قال لنفسه يرحمك الله يانقسي لا تفسد لانه لم يكن خطأ بالغيره يعتبر من كلام الناس كما في البحر ،
اقر معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۵) مرتب عفی عنه -

(۲) ذهب بعض الى ظاهر حديث الباب فقال تمت صلوته هذا المصلي من غير كراهة و مذهب ابي حنيفة رحمه الله من
سلف الحديث بعد التشهد يجب عليه ان يتوضأ و يني ثم يسلم ومن احدث عمدا فيجب عليه يعيد الصلوة كذا في
معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۲) مرتب عفی عنه -

(۳) دادي واضح وی چه د شافعيو وغيره په نزد سلام فرض دی دهغوی استدلال ((وتحليلها الصلیم))
(ج/ ۱ ، ص/ ۵۵) باب ما جاء فی تحريم الصلوة وتحليلها نه دی اودی سره متعلق بحث په درس
ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۴۹۵) کنبی تیر شوی دی . مرتب عفی عنه -

(۴) کيحي بن سعيد واحمد بن حنبل مرتب عفی عنه -
(۵) کيحي بن معين واحمد بن صالح ويعقوب بن سفيان وغيرهم بلکه په تهذيب کنبی خپله امام ترمذی نه
منقول دی ((ورايت محمد بن اسماعيل يقوى امره ويقول هو مقارب الحديث (معارف السنن ج/ ۴ ، ص/ ۳۴)
(مرتب عفی عنه) -

(۶) بيا خاص طور سره چه کله دی حدیث مبارک ته د تعدد د طرف بناء قوت حاصلیږی ددغه طرق
متعدد دتفصیل دپار اوگورنی شرح معانی الآثار (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۴) باب السلام فی الصلوة هل هو من
فرورها ومن سننها مرتب عفی عنه -

چه دي کښې دمبتلي به دراني اعتبار حديث کله چه باران دومره اوشي چه مسجد ته تلل متعذر اوگران وي نو په کور کښې مونځ کول جائز دي. اگر چه په موطا امام مالك عليه السلام او امام محمد کښې ددي حديث مبارك لاتدي ليکليي چه افضل بيا هم جمع ده .

دي موضوع باندې يو جمله د حديث مبارك په طور باندې ډيره مشهوره ده چه ((اذا ابتلست النعل فاصلاة في الرجال))^(۱) خو حافظ ابن حجر په تلخيص^(۲) کښې فرماني چه دا حديث مبارك ماته په کتابونو د احاديثو کښې چرته هم نه دي ملاؤ شوي . البته علامه ابن كثير عليه السلام په النهايه کښې لفظ دتعل اودرخل په ذيل کښې دا په طور د حديث مبارك ذکر کړي دي ، البته ابن ماجه (ص/ ۶۶ ، ۶۷) باب الجماعة في الليلة المطيرة کښې يو حديث مبارك د ابوالمليم نه مروی دي چه ((لقد رأيتنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الحديبية واصابتنا سماء لم تبل اسافل لنا فنادى منادى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلوا في رجالكم)) کيديشی چه دا حديث مبارك دهغې مشهورې جملې منشاء وي او دي حديث مبارك اگر چه ډير معمولی باران کښې هم دصلوة في الرجال جواز معلومېږي چه دلته دااحتمال شته چه د باران د تيزيدو آثاروو ، اود مونځ ته لا وخت وو . په دي وجه د حضور نبی کریم صلى الله عليه وسلم مخکښې نه دا اعلان اوکړو . ځکه چه بيا تيزباران کښې اعلان کول هم مشکل وي ، والله اعلم .

باب ما جاء في الصلوة على الدابة في الطين والمطر

په دي دفعهء کرامو اجماع ده چه نفلي مونځ په دابه باندې على الاطلاق جائز دي ، برابره ده چه کوزيدل ممکن وي او که نه وي . داشان په دي هم اتمه اربعة متفق دي چه کله کوزيدل دڅه عذر په وجه متعذر وي نو فرض مونځ هم په دابه باندې جائز دي انفراد دا عذر لکه دا کيدېشی چه دجان او يا دمال يا د عزت ويره وي يا دباران په وجه دومره ختې وي چه مخ دگنده کيدو ويره وي اوديو جاني نماز وغيره خورولو سره ددي ضائع کيدو ويره وي خو له غوندي لمديدل عذر نه دي .

البته دعذر په صورت کښې دامام ابوحنيفه عليه السلام اودامام ابويوسف عليه السلام مذهب دادي چه په دابه به مونځ انفرادی ادا کړې شی ، په جمعه کول جائز نه دي . مگر هله که امام او مقتدي په سورلي سواره وي . شيخين دصلوة خوف سره متعلق د قران پاک د آيت^(۳) ((فان عظم نرجسالا او رکبان)) نه استدلال کوي ځکه چه د يويل آيت کښې^(۴) ((و اذا كنت فيهم فاقب لهم الصلوة الخ)) حالت (خوف) کښې دجمع سره متعلق دي . په دي وجه د آيت معنى

^(۱) علامه بنوري رحمته الله په معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۶) کښې ددي حديث مبارك باره کښې ليکلي دي ((غريب بهذا اللفظ لم اقف عليه في الصحاح ولا في زوائد الهيتمي ولا في كوالعمال ولا في مسند احمد غير ان ابن الاثير في النهاية (ج/ ۲ ، ص/ ۱۶۷) يقول ما في مادة رجل وفيه اذا بطلت النعل فصولوا في الرجال ومثله في مادة فعل (ج/ ۴ ، ص/ ۱۶۷) وكذا في اللسان (ج/ ۱۴ ، ص/ ۱۹۲) في مادة نعل مرتب عفى عنه))

[(ج/ ۲ ، ص/ ۳۱) كتاب صلوة الجماعة مرتب عفى عنه] -

^(۲) سورة بقره ايت غير ۲۳۹ مرتب عفى عنه -

^(۳) سورة النساء ايت غير ۱۰۲ ، مرتب عفى عنه -

((فرجالا او رکباناً)) په انفراد حال سره متعلق وی (۱) او داشان عقلا هم د اتحاد دمکان نه
 بی غیر اقتداء صحیح نشی کیدی. (۲)
 خو د آنمه ثلاثه اود امام محمد عليه السلام په نزد په دایه هم د جمعې مونځ کیدی شی چه ددې
 حضراتو استدلال په حدیث دباب سره چه دهغې الفاظ دادی چه ((اقم کانتوا مع النبی عليه السلام
 فاذا نزل رسول الله عليه السلام وهو على راحلته فتقدمه فصلى بهم يومئذ ايماء)) په دې کښې ((صلى
 بهم)) د جمع په مونځ دلالت کوی دشیخینو د طرف ددې حدیث مبارک نه جواب دادې چه
 اول خو ددې حدیث مبارک په سند کښې دوه راویان متکلم فیه دی. یو عمرو بن الرماح چه
 هغه ته بعضو محاد ثینو ضعیف وئیلی دی. بل عمرو بن عثمان چه کوم مستور الحال دې کما
 فی التقریب ، اوس ابن حبان چه ددوی کوم توثیق کړې دې دهغې اعتبار ځکه نشته دې چه
 د ابن حبان په نزد مجهول راوی هم ثقه دې ، کما فی المقدمة ، په دې وجه نه چه ، اگر چه
 علامه نووی رحمه الله دا حدیث مبارک حسن گرځولې دې خو ددې وجې نه چه د ده په بناء قرآن
 کریم آیت یا اصول کلیه پریښودې شی .

بل ددې حدیث مبارک یو صحیح توجیه هم ممکن ده اوهغه دات چه د حضور نبی کریم عليه السلام
 مخکښې کیدل په طور د امامت نه وو بلکه صحابه کرام عليهم السلام د ادب په وجه حضور نبی کریم
عليه السلام نې په انفرادی مونځ هم مخکښې کړل . او د صلی بناء مطلب امامت کول نه دی بلکه
 ورسره مونځ کول دي. ترکومي چه بې غیرد امامت نه دمخکښې کیدو قول دي ، ددې یو
 نظر په فتح القدیر (۳) کښې دا مسئله ده چه دتلاوت کښې مسنون دادی چه تلاوت کولو والا
 دې مخکښې شی او سا معین روستو . اوحال دادې چه دلته د اقتداء هیڅ سوال نشته دي ،
 او صلی بناء چه کوم تاویل شوي دې دهغې نه مراد صلی معنا دي ، ددې څه نظائر حضرت
 شاه صاحب رحمه الله پیش کړی دی . لکه په صحیح مسلم کښې د تبوک نه په واپسی باندې
 د حضرت عبدالرحمان بن عوف د امامت واقعه مروی ده (۴) چه حضور نبی کریم عليه السلام ته په
 ظهارت کښې ناوخته شو نو حضرت عبدالرحمان بن عوف عليه السلام امامت ورکړو . نو حضور
 نبی کریم عليه السلام او حضرت مغیره بن شعبه عليه السلام چه تشریف راوړو نو یو رکعت شوې وو. دې
 واقعه کښې دامسلم ده چه حضور نبی کریم عليه السلام امامت نه وو ورکړې بلکه حضرت
 عبدالرحمان بن عوف عليه السلام امامت ورکړې وو. او حضور نبی کریم عليه السلام په ط وړ د مسبوق

(۱) او ترجمه او مطلب دادې چه که تاسو ویرېږئ نو پیاده یا سواره یعنی که تاسو ته باقاعده د جمع سره
 مونځ کولو کښې ددښمن وغیره ویره وی نو په ولاړه ولاړه یا په سورلۍ سور چه څنگه هم کیدی شی
 مونځ اوکړی . پدې وجه د ((ربنا لا او رکباناً)) حکم به په دې حالت کښې وی چه کوم حالت دخالت د
 جمع نه علاوه وی ، والله اعلم مرتب عفی عنه -
 (۲) ددې نه علاوه د نورو نصوصونو هم داسامت اود اقتداء کښې اتحاد دمکان شرطیت معلومیږی
 او که امام اومقتدی په جدا جدا سورلو باندې وی نو اتحاد دمکان به باقی نه وی ، مرتب عفی عنه -
 (۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۳۹۲) باب سجود التلاوة وقيل باب الصلوة المسافر مرتب عفی عنه -
 (۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۴) کتاب الطهارة ، باب المسح على الخفين مرتب عفی عنه -

(۱) النظر الصحيح لمسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۴) كتاب الطهارة ، باب المسح على الخفين مرتب عفی عنه -

مؤرخ کبری و (۱) . خو صحیح مسلم به یو (۲) طریق کنبی حضرت مغیر بن شعبه رضی اللہ عنہ فرمائی چه صلی بناء دلته د دی جملی ماسوا دصلی معنا نه بله معنی نشی کیدی داتوجیه د حدیث مبارک دباب هم کیدی .

باب ما جاء في الاجتهاد في الصلوة

((صلی رسول الله ﷺ حتى انضحت فدماء فليل له التكلف ههنا هذا وقد غفر لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر ؟ قال افلا اكون عبدا شكورا))

تفہیم * دمذکور حدیث فی الباب اوددی سره متعلق دمستلی شرح د استاد محترم دام اقبالهم به تقاریر او په امالی کنبی نه وو . دمستلی داهمیت په سبب متعلقه تشریح دمعارف القرآن اومعار السنن په مدد سره لیکلې کیږی . والله التوفیق والمعین . مرتب عفی عنه .

((قوله وقد غفر لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر)) دلته د ذنب نه مراد څه دی ؟ دی کنبی راجع دادی چه ددی نه خلاف اولی مراد دی (۳) . ((كما ذكره في العمدة (ج/ ۳ ، ص/ ۶۰۱ (عن بعض العلماء)) د حضرت جنید بغدادی مقوله مشهوره ده چه ((حسنات الابواب مسدات المقربين)) .

مسئله د عصمة الانبياء عليهم السلام

دلته د عصمة الانبياء عليهم السلام مسئله زیر بحث راځی . دی باره کنبی تحقیق دادی چه انبياء عليهم السلام دتولو گناهونو واره وی او که لونی عمدا وی او که سهوا معصوم او محفوظ دی . په دی آئمه اربعه او دجمهورو اتفاق دی او دبعضو خلقو دا وویل (۴) چه صغیره گناهونه دانبیاء عليهم السلام نه هم کیدی دجمهور امت په نزد صحیح نه ده .

ددی وجه داده چه انبياء عليهم السلام دخلقو مقتدا گرځولې شوې دی که ددوی نه هم یو کار دالله ﷻ دمرضی نه خلاف خواگناه کیږه وی او که صغیره او شمی نو د انبياء عليهم

(۱) لکه حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ په روایت کنبی فرمائی چه ((ثم ركب و ركبت فانتهيا الى القوم وقد قاموا في الصلوة يصلي بهم عبدالرحمان بن عوف وقد ركع ركعة فلما احس بالنبي ﷺ ذهب يتأخر ماله فصرى بهم فلما سلمه قام النبي ﷺ وقمت فركعتا الركعة التي سبقنا مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۴) باب المسح على الخفين ، مرتب عفی عنه)-

(۲) حدثنا اسحاق بن ابراهيم وعلى بن خشرم جميعا عن عيسى بن يونس قال اسحاق اخبرنا عيسى بن يونس قال حدثنا الاعمش عم مسلم عن مسروق عن المغيرة بن شعبه قال خرج رسول الله ﷺ الخ صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۳) باب المسح على الخفين مرتب عفی عنه)-

(۳) وفيه اقوال اخر تجدها في شفاء للقاضي عياض في الباب الاول من القسم الثالث في فصل خاص كذا في معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۵۰) مرتب عفی عنه)-

(۴) فذهبت الاشعرية الى تجويز صدور الصغار من الانبياء سهوا النبوة ايضا ونقل النقي السكي عن الماتريدي عدم تجويزها بعد النبوة كذا في معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۵۰) مرتب عفی عنه)-

اسلام د اقوالو اود افعالو نه به اعتماد اوچت شی اودا به قابل اعتماد پاتې نشی او چه په انبیاء علیهم السلام اتحاد او اطمینان پاتې شی نو بیا به دې کوم خانې وی .
خو دې خانې کښې دا سوال پیدا کیږی چه د قران پاک خو په ډیرو روایتونو کښې د متعددو انبیاء علیهم السلام متعلق داسې واقعات ذکر کړی دی چه دهغې نه معلومیږی چه ددوی نه گناه شوې ده ، بیا بعضې اوقات دالله ﷻ د طرفنه په دوی عتاب هم شوې دې . او بعضې وختونو کښې د عتاب نه بغیر ورته شویږی . لکه حضرت آدم عليه السلام ، حضرت نوح عليه السلام ، حضرت یونس عليه السلام وغیرهم . که انبیاء علیهم السلام دواړو لونی او وړې هرې گناه نه معصوم دی او هم محفوظ نو دداسې واقعات څه مطلب شو ؟

دې جواب دادې چه دداسې واقعاتو حاصل په اتفاق دامت دا دې چه د څه غلط فهمی یا دخطا اودنسیان دو وجې نه کله کله دداسې لغزشونو د صدور اگر چه ددې لویو خلقو نه هم کیږی خو یو پیغیر قصدا عمدا کله هم دالله ﷻ د حکم خلاف عمل نه کوی غلطی اجتهد او که دخطا اودنسیان اودسهوه په سبب وی نو قابل معافی وی ، دې ته په اصطلاح دشرع کښې گناه نشی ونیلې کیدی . اودا سهوا اونسیان ددوی نه په داسې کارونو کښې نه شی کیدی چه دکومو تعلق د تبلیغ اودشریعت سره وی البته ددوی نه په ذاتی کارونو او په اعمالو کښې داسې سهوا و نسان کیدی شی .

خو دالله ﷻ په نزد د انبیاء علیهم السلام مقام ډیر اوچت دې او د لویو نه وړه غلطی هم اوشی نو هغه ډیره غلطی گنرلې کیږی ، په دې وجه په قران کریم کښې دداسې واقعاتو نه په معصیت او په گناه سره تعبیر شوې دې او پدې عتاب هم شوې دې اگر چه د حقیقت په اعتبار سره هغه گناه نه وی .

فائدة * دلته دا خبره دې په ذهن کښې وی اگر چه ټول حضرات انبیاء علیهم السلام مغفور او معصوم دی خود مخکښې روستو د ټولو لغزشونو نه دمعافی او د مغفرت زیری په دنیا کښې صرف حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ته اورولې شوې دې او حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله نه سوا بل نبی صلی الله علیه و آله ته دنیا کښې دا زیری نه دې ورکړې شوې اوددې اخبار کښې حکمت دامقصد دې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله دقیامت په ورځ دشفاعت کبری دپاره چه کوم ددوی سر مخصوص دې راوراندې شی لکه علامه خفاجی په نسیم الریاض (ج/ ۴ ، ص/ ۱۷۰) کښې لیکی چه ((قال ابن عبدالسلام رحمه الله لم يخبر الله احد من الانبياء عليهم السلام بالمغفرة ولذا قالوا قالوا في الموقف انفسى انفسى اذهبوا الى محمد فقد غفر الله ما تقدم من ذنبه وتأخره) كذا في معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۵۱) .

((قوله ، افلا اكون عبدا شكورا ، دعلامه زمخشری په نزد دلته همزه د استفهام چه کومه صدارت دکلام غواړی نه پس او دفاء چه کومه دوسط دکلام تقاضا کوی نه پس وړاندې جمله محذوف ده او تقدیر د عبارت به داسې وی چه ((افلا اكون عبدا شكورا باكثر العباداة)) دې صورت کښې به همزه داستفهام انکاری په نفی داخل شی اود ثبوت فائده به ورکړی او مطلب به دانشی چه زه په اکتشاف عبادت سره عبدا شكورا جوړیدل خوښوم ،)) هدا البعث کله ماخوذ من معارف القران للمفتي الاعظم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۸۵ ، ۱۹۶) ومعارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۹ الی ۵۱) بتغير وزيادة من المرتب عفا الله عنه))

باب ماجاء ان اول ما يحاسب به العبد يوم القيامة الصلوة

((ان اول ما يحاسب به العبد الخ)) ددې حديث مبارك نه معلومېږي چه په قيامت كېني دټولو نه رومېي سوال د مونځ وي خو بخاري (۱) كتاب الرقاق كېني د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه مرفوعا مروی دی چه ((اول ما يقضى بين الناس بالدماء)) چه ددې نه معلومېږي چه د ټولو نه رومېي حساب په دوينو تويولو وي . ددې ظاهر تعارض د رفع دپاره بعضو حضراتو ونيلى دی چه حساب د ټولو نه اول به د مونځ وي او فيصله به دټولو نه مخكېني د قتل وي خو زياته صحيح خبره داده چه حقوق الله كېني به دټولو نه رومېي حساب د مونځ وي او په حقوق العباد كېني به دټولو نه اول د قتل ، په دې وجه په نسائي (۲) كېني دا دواړه روايتونو يو ځاني دی . حضرت ابن مسعود رضي الله عنه فرمائي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمايل چه ((اول يحاسب به العبد الصلوة واول ما يقضى بين الناس في الدماء فان انتقص من فريضة شيئا قال الرب تبارك وتعالى انظر واهل العبد من تطوع فيكممل اماما انتقص من الفريضة)) بعضو عالمانو ددې نه استدلال كړې دې او فرمايلی ني دی چه آخرت كېني د فرائضو تلافی په نوافلو سره كيږي او كيديشی چه قاضی ابوبكر بن العربي هم دا قول دې خو نورو علماء كرامو لكه دامام بيهقي رحمته الله داوينا ده چه په فرائضو كېني كفا نقص پاتي شوی وي يعنی فرائضو پاتي شوی وي نو دې تلافی په زرگونو نوافلو سره هم نشي كيدې البته كه كيفيتا پاتي شوی وي نو نوافلو سره ددې تلافی كيديشی او په حديث مبارك دباب كېني نقص د كيفيت مراد دې ، ددې تائيد د مجمع الزوائد (۳) باب فرض الصلوة په يو حديث مبارك سره كيږي چه كوم په حواله د طبراني كبير د حضرت عبدالله بن قريط رضي الله عنه مرفوع روايت دې چه ((من صلى صلوة لم يتمها زيد عليها من سبحة)) (۴) علامه هيشمی رحمته الله ددې رجال ته ثقات ونيلى دی .

او حافظ ابن عبدالبر په دواړو قولونو كېني داسې تطبيق كړې دې كه فرائضو سهوا پاتي شوی وي نو په نوافلو سره نې تلافی كيديشی خو عمدا پريخودلی شوی وي نو بيا نې تلافی نشي كيدې .

احقر عرض كوی چه دا ټولې خبرې د اصل ضابطې باره كېني دی چه دالله رحمت د څه دضابطې پابند نه دې هغه د نوافلو په ذريعه د فرائضو دكم اود كيف د دواړو تلافی او كړي نو څه بعيد ده ؟ خو دنيا كېني عمل د ضابطې په لحاظ سره كول ضروري دی .

(۱) (ج/ ۲ ، ص/ ۹۶۷) باب القصاص يوم القيامة مرتب عفی عنه -

(۲) (ج/ ۲ ، ص/ ۹۶۲) كتاب الجهاد ، باب تعظيم الدم عن طرق سريح بن عبد الواسطي الخصى قال حدثنا اسحاق بن يوسف الازرق عن شريك عن عاصم عن ابي وائل عن عبالله ان رسوا الله صلی الله علیه و آله قال اول ما يحاسب الخ ،

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۹۱) مرتب عفی عنه -

(۴) مجمع الزوائد (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۸ ، ۲۹۱) دامضمون په دویم حديث مبارك كېني هم مروی دې مرتب عفی عنه -

باب ماجاء فی تخفیف رکعتی الفجر والقراءة فیهما

دا حدیث دباب نه دفجر په سنتو کښې تخفیف ثابتیږي ځکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرماني چه چه دیوې میاشي پوري ما حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله کتل چه دفجر په سنتو کښې ئې سورة کافرون او سورة اخلاص تلاوت کولو ، د جمهورو فقهاء کرامو په نزد عمل هم په دې دي . دا حنافو په کتابونو کښې لکه بحر وغیره کښې ئې هم تخفیف مستحب لیکلې دي ، البته امام طحاوی رحمته الله د امام ابوحنیفه رحمته الله روایت دا نقل کړې دي چه ددوی په نزد تطویل مستحب دي (پخپله د امام طحاوی رحمته الله هم دا مسلك دې مرتب) او د حسن بن زیاد روایت ئې نقل کړې دي چه (۲) ((سمعت ابا حنيفة يقول ربما قرأت في ركعتي الفجر جزأين من القرآن)) خو حضرت شاه صاحب رحمته الله د ا روایت په دې صورت محمول کړې دي چه کله یو سړې دتهجدو عادی وی او په کومه ورځ ترې تهجد پاتې شی نو ددې تلافی دې فجر په سنتو کښې په تطویل قراة سره اوکړي . عام حکم د تخفیف دې لکه د امام صاحب مذکور قول کښې د ربما قرات لفظ په دې دلالت کوي چه دلته دې دا هم واضح وی چ بعضو خاص مونځونو کښې چه کوم خاص سورتونه وئیل ماثور دی دهغوی باره کښې البحر الرائق (اخر صفة الصلوة قبیل الامامة) کښې لیکلې دي . چه اکثر ددې مطابق عمل کول پکار دی . خو کله چه دا پریښودل هم پکار دی چه دنورو سورتونو نه اعراض لازم نشی . بیا د امام مالک مذهب په فتح الباری (ج / ۳ ، ص / ۳۸) کښې دا منقول دي چه دفجر په سنتو کښې ضم د سورت نشته دي ، حدیث باب دهغوی خلاف حجت دي .

باب ماجاء فی الکلام بعد رکعتی الفجر

دا باب امام ترمذی رحمته الله دهغه فقهاء کرامو د تردید دپاره قائم کړې دي چه دهغوی مذهب دا دي چه دفجر سنتو ته پس که څوک خبرې اترې اوکړي نو دې سره ئې سنت باطل شو دا قول امام احمد رحمته الله او امام اسحاق رحمته الله منسوب او په درمختار او په بحر کښې دبعضو احنافو هم دا قول منقول دي خود جمهورو په نزد دا قول مختار نه وی نو هم په درمختار کښې دا تصریح ده ، البته په ثواب کښې کمی راځی هم په ادې فتوی ده او دا قول د حدیث دباب نه ماخوځ دي . ځکه چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني چه ((كان النبي صلی الله علیه و آله اذا صلى ركعتي الفجر فان كانت له الى حاجة كلمني والاخراج الى الصلوة)) معلوم شو چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله بغیر د ضرورت نه خبره نه کوله او ظاهره ده چه دستو منشاء دا کیږي چه ددوی په ذریعه توجه الی الله قائمه او په حضور دقلب اون په نشاط سره په فرائضو کښې شرکت اوشی اود سنتو نه پس په خبرو اترو سره ددې مقصد فوت کیدو خطر ده او د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله دکلام قیاس دعامو انسانانو په کلام نشی کیدي ، په دې وجه افضل دا دی چه صرف دفجر په سنتو کښې په نورو کښې نه هم ددې لحاظ اوکړي شی چه فرائضو نه

(۱) عن ابن عمر قال رقت النبي صلی الله علیه و آله شهرا فكان يقرأ في الركعتين قبل الفجر بقل يا ايها الكافرون و قل هو الله احد

(۲) شرح المعاني الآثار (ج / ۱ ، ص / ۱۴۶) باب القراءة في ركعتي الفجر ، ابن ابي عمران قال حدثني محمد بن شعاع عن الحسن بن زياد مرقب عفي عنه -

مخکنی بغیر ضرورت نه نه څه خبرې اترې اونه شی ، په البحر الرائق کښې دا مسئله هم
داشان بیان شوې ده .

باب ما جاء لا صلوة بعد طلوع الفجر الا رکعتین

((لا صلوة بعد الفجر الا سجدين)) د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دا حدیث مبارک د جمهورو
دلیل دی چه د طلوع فجر نه پس د سنتو نه سوا بل نفل کول مکروه دی . امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ په
دې اجماع را نقل کړې ده خو دشوافعو مسلک ددې خلاف دي ، امام نووی رحمۃ اللہ علیہ دشوافعو
مفتی به مذهب دانقل کړې دي چه د طلوع فجر نه پس د فرضو دفجر نه مخکښې نفلونه
کولو کښې هیڅ کراهت نشته دي . دا شان حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ په مدونه (ج / ۱ ، ص /
۱۱۸) (۱) کښې لیکلی دی چه د کوم سړی تهجدو عادت وی او د څه وجې نه دده نه تهجد
قضا شی نو دده دپاره د طلوع فجر نه پس د نفلونو کولو اجازت دي خو عام حکم دادې چه د
طلوع فجر نه پس نفلونه مکروه دی . د جمهورو دلیل د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما حدیث دباب
دي چه دي کښې شي صراحت سرد فجر د سنتونو نه علاوه دنورو مونخونو منع کړې ده
، د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په دي حدیث دباب باندې بعضو حضراتو کلام کړې دي خو حافظ
زیلعی رحمۃ اللہ علیہ په نصب الراية () کښې دا حدیث په دریو مختلفو طریقو سره نقل کړې دي .
اویا فرماني چه ددي د امام ترمذی ددي قول تردید کيږي چه دا حدیث مبارک د قدامه بن
موسی نه علاوه بل چا نهدي روایت کړې . ددي نه علاوه ددي حدیث مبارک تائید په
صحیحینو کښې د حضرت حفصه رضی اللہ عنہا دروایت نه هم کيږي چه ((کان رسول الله ﷺ اذا
طلع الفجر لا یصلی الا رکعتین خفیفین)) (۲)

حافظ زیلعی رحمۃ اللہ علیہ د علامه با دقیق رحمۃ اللہ علیہ نه نقل کړی دی چه او حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ ددي
مشهور حدیث نه هم د جمهورو په مسلک داستدلال کوی چه هغې کښې ارشاد دي چه ((لا
یمنع احدکم او احدانکم اذان بلال من سجوده فانه یؤذن او یناد ون بلیل لیرجع فائکم
ولینه نائکم)) وجه داستدلال داده چه که دفجر نه پس تنفل جائز وی نو د فلیرجع قائمکم
وئیلو هیڅ ضرورت نه وو . (۳) بعضو شوافعو په جواز د تنفل باندې په ابوداود او په نسائي

(۱) کذا نقل فی معارف السنن (ج / ۴ ، ص / ۶۴) مرتب عفی عنه -

(۲) (ج / ۱ ، ص / ۲۵۵ ، ۲۵۶) احادیث عدم المنفل بعد طلوع الفجر ما عدا رکعتین ، طریق اول وهی ، چه
کوم ترمذی دي باب کښې ذکر کړې ده ، طریق ثانی طبرانی په معجم اوسط کښې ذکرې دي . او ثالث
هم طبرانی په خپل معجم کښې ذکر کړې ده ، کذا فی الزیلعی علی الهدایة ای نصب الراية ، مرتب
عفی عنه -

(۳) اللفظ لمسلم (ج / ۱ ، ص / ۲۵۰) باب استحباب رکعتی الفجر والحث علیهما الخ ، واخرجه البخاری بغیر
اللفظ فی صحیحه (ج / ۱ ، ص / ۱۵۷) کتاب التهید باب التطوع بعد المتکوبة وباب الركعتین قبل الظهر
واخرجه النسائي بلفظ مسلم (ج / ۱ ، ص / ۹۷) فی باب الصلوة بعد طلوع الفجر مرتب عفی عنه -

(۴) صحیح بخاری (ج / ۱ ، ص / ۸۷) کتاب الاذان قبل الفجر وصحیح مسلم (ج / ۱ ، ص / ۲۵۰) کتاب
الصيام باب بیان ان الدخول فی الصوم یحصل بطلوع الفجر الخ ، مرتب عفی عنه -

(۱) کنبی د حضرت عمرو بن عتسبه سلمی د حدیث نه استدلال کړې دې چه دهغې الفاظ دادې چه ((قال قلت یارسول الله ﷺ ای اللیل اسمع ؟ قال جوف اللیل فصل فصل مائت لسان الصلوة مشهودة مكتوبة حتى فصل فصل الصبح)) (اللفظ لابی داود) خو د حضرت مولانا بشوری رحمته الله (۴/ ص ۲۸۵) کنبی په زیات تفصیل سره راغلی دی ، دهغې الفاظ دادې چه ((قلت ای الساعات افضل ؟ قال جوف الیل لاخر ثم الصلوة مكتوبة مشهودة حتى یطلع الفجر فاذا طلع فلا صلوة الا الرکعتین حتی تصلی الفجر)) (۱) دې سره بالکل واضح کیږي چه طلوع فجر نه پس د تنفل اجازت نشته .

باب ما جاء فی الاضطجاع (۲) بعد رکعتی الفجر

((اذا صلی احد کم رکعتی الفجر فلیضطجع علی یمینه)) د فجر دستونه پس له شان خلاستل د حضور نبی کریم ﷺ ثابت دی خو دا خنافو اود جمهورو په نزد دا ملاسته د حضور نبی کریم ﷺ د سنت عادیه نه وه . دا نه چه د سنن شریعه نه یعنی د صلوة اللیل سره تعب په بناء به حضور نبی کریم ﷺ به څه له آرام کولو ، په دې وجه که څوک په دې سنت عادیه باندي اونه کړي نو څه گناه نه شته او که د سنت عادیه د اتباع په نیت ځملي موجب د ثواب دی په دې شرط ددې چه دې د شبې په وخت تهجد و کنبی مشغول پاتې شوی وو . خودا دستنو تشریعه نه گنړل خلقو ته ددې دعوت ورکول او ددې په ترک نکیر کوی ځمونې په نزد جائز نه دی .

داخنافو مقابلېه کنبی امام شافعی رحمته الله اضطجاع لره بعد رکعتی الفجر سنت تشریعی گرځولي دي . ابن حزم اوبعضو نورو اهل ظواهر و خو دې کنبی دومره غلو کړې ده چه دا نې واجب گرځولي دي بلکه بعضي خلقو تر دې و نیلی دی چه د اضطجاع د صحت د فرضو شرط دې ینی که اضطجاع نې او نه کړه نو فرض به هم صحیح نه وی . دشوافعو وغیره استدلال په پورته مذکور حدیث د باب سره دې چه هغې صیغه د امر راغلي ده .

(۱) (ج/ ۱ ، ص/ ۹۷ ، ۹۸) کتاب المواقیت باب اباحة الصلوة الى ان یصلی الصبح ، مرتب عفی عنه -
(۲) مستد احمد کنبی د مرة بن کعب نه یاد کعب بن مره نه هم روایت منقول دي چه په هغې کنبی دا الفاظ مروی دی چه ((الصلوة مقبولة حتى یطلع الصبح ثم لا صلوة حتى تطلع الشمس الخ)) او هم ددې مفهوم یو روایت په معجم طبرانی کبیر کنبی د حضرت عبدالرحمان بن عوف رضی الله عنه نه مروی دي . چه په هغې کنبی دا الفاظ مروی دی چه ((ثم الصلوة مقبولة حتى تطلع الفجر لا صلوة حتى تكون الشمس قد روع او ربحن الخ ، انظر مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۲۵ ، ۲۲۷) باب النهی عن الصلوة بعد العصر وغير ذالك مرتب عفی عنه -

(۳) الضجعة بعد رکعتی الفجر قد اختلف فیها الصحابة والتابعون ومن بعد هم علی ثمانية اقوال الاول انها سنة والثانية انها مستحبة والثالث انها واجبة لا تصلح صلوة الفجر بدونها والرابع بدعة والخامس انها خلاف الاول والسادس انها ليست مقصودة لذاتها وانما الغرض الفصل اما الصحيحة او حدیث او غیرها والسابع انها مستحبة في البيت دون المسجد والثامن انها مستحبة لمن يقوم باللیل للاستراحة لا مطلقا فمن یرد تفصیل الاقوال فلیطالع معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۶۸ الى ۷۰) مرتب عفی عنه -

داحنافو او دجمهورو روایت نه ددې جواب دادې چه دصیغې د امر روایت شاذ دي ، اصل کښې دا روایت فعلی دي او دي کښې صرف د حضور نبی کریم ﷺ دعمل بیان شوې دي . لکه چه حضرت عائشه رضی الله عنها د حضور نبی کریم ﷺ دعمل داسې بیانوی کړې دي جهس ((ان النبي ﷺ كان اذا صلى ركعتي الفجر في بيته اضطجع على يمينه)) كما ذكره الترمذی فی الباب ((. ددې ټولو حفاظ دي اضطجاع ته د حضور نبی کریم ﷺ په طور روایت کوي او صیغه د امر څوک نه روایت کوي ، دا دقولي حدیث په طور د صیغه د امر سره نقل کولو کښې عبدالواحد بن زیاد متفرد دي او عبدالواحد اگر چه د رواة د حسان کښې دي خود اعمش ن هددوی روایات متکلم فیه دي . او ددوی د اروایات داعمش نه مروی دی ، او که بالفرض دي مطلقا ثقه تسلیم کړې شی بیا هم ده دلته دنورو صقاتو مخالفت کړې دي . په دي وجه ددوی داروایت شاذ دي ، په ددې وجې نه علامه ابن تیمیه هم په دي د عبدالواحد بن زیاد په تفرد سره طعن کړې دي او علامه سیوطی رحمه الله په تدریب الراوی کښې د شاذ په مثال کښې هم دا حدیث مبارک پیش کړې دي او د شاذ کم از کم حکم دادې چه دي کښې دي توقف او کړې شی او که بالفرض دا حدیث مبارک صحیح تسلیم کړې شی نو بیا هم دا امر په شفتت او په ارشاد محمول دي چه دهغې دلیل دادې چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني چه ((كان رسول الله ﷺ اذا طلع الفجر يصلي ركعتين خفيفتين ثم يضطجع على شقة اليمين حتى ياتيه المؤذن فيؤذنه بالصلاة لم يضطجع لسنة ولكنه كان يدأب (الدأب معناه الجدد والتعب ، مرتب) ليله فستريح)) (۱)

ددې روایت اگر چه یو راوی غیر معلوم الاسم (۲) دي خودا روایت موید بالتعامل دي ځکه چه د صحابه کرام رضی الله عنهم نه چرته هم نه دي منقول چه دوی په طور دست ددې عمل احتمال کړې وي (۳)

او ددې پابندني شي کړې وي . بلکه بعضی صحابه کرام رضی الله عنهم او ديرو تابعینو خود بدعت گرځولي دي لکه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه او حضرت ابن عمر رضی الله عنهما او اسود بن یزید رضی الله عنه او ابراهیم نخعی رحمه الله ، سعید المسیب رحمه الله ، سعید بن جبیر رحمه الله او آثمه اربعو کښې امام مالک هم ددې قائل دي بلکه قاضی عیاض خودا د جمهورو قول گرځولي دي ، حضرت حسن بصری رحمه الله اگر چه دا بدعت نه دي گرځولي خود خلاف اولی کیدو هم هغوی قائل دي . بیا د حضور نبی کریم ﷺ ددې عمل داضطجاع په روایت کښې هم دامام زهري رحمه الله

(۱) مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۴۳ ، رقم ۴۷۲۲) ، باب الضجع بعد ۱ لوتر وباب النافلة من الليل مرتب عفی عنه -

(۲) خو غیر معلوم الاسم راوی هم ددې درجه قابل اعتبار دي چه ابن جریج دده نه روایت کوي او فرماني چه ((اخبرني من اصدق ان عائشة قالت الخ ، انظر مصنف عبدالرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۴۳) باب الضجعة بعد اللوتر رقم ۴۷۲۲ ، مرتب عفی عنه -

(۳) البته د بعضو صحابه کرام رضی الله عنهم په نزددا عمل مستحب ضروري پاتې شوې دي لکه حضرت ابوموسی رضی الله عنه ، حضرت ابوهريره رضی الله عنه ، حضرت رافع رضی الله عنه او حضرت انس رضی الله عنه ، انظر معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۶۸) ، رشید اشرف عفا الله عنه -

شاگردانو اختلاف دې ، امام اوزاعی رحمہ اللہ ، ابن ذئب رحمہ اللہ ، عقیل رحمہ اللہ ، یونس رحمہ اللہ ، شعیب رحمہ اللہ او ددوی اکثر و شاگردانو دانقل کړې دې چه دا ملاسته به درکعتی الفجر (۱) نه پس کیدله امام مالک رحمۃ اللہ علیہ ناقل دی چه دا اضطجاع دصلوة اللیل نه پس او درکعتی الفجر نه به مخکېنې وه او حافظ ابن عبدالبر د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ روایت ته ترجیح ورکړې ده (۲) ځکه چه هغوی دزهري رحمہ اللہ په معامله کښې احفظ او اتقن دې خو نورو عالمانو حضراتو روایتونو ته ترجیح ورکړې ده. ځکه چه هغوی په اکثریت کښې دی . بهر حال د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ روایت ته ترجیح حاصلیدو نه پس داخنافو ددې قول نور هم ثابت کړی چه حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اضطجاع دصلوة لیل نه دتعب په بناء وه او د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دا عمل سنت عادیه نه وو. نه سنت تشریعی نه . واللہ اعلم .

باب ماجاء اذا قيمت الصلوة فلا صلوة الا المكتوبة

(۱) قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اذا قيمت الصلوة فلا صلوة الا المكتوبة ((ظهر ، عصر ، مغرب عشاء به خلورو مونځونو کښې خو داحکم اجماعی دې چه جمع اودريدو نه پس سنت کول جائز دی ، البته دفجر د سنتو باره کښې اختلاف دي ، دحنا به اوشوافع په نزد فجر کښې هم دا حکم دې چه دجمعی اودريدو نه پس ددې سنت کول جائز نه دي . داحضرات دحدیث باب نه استدلال کوی خو احناف او مالکیان دحدیث دباب دحکم نه دفجر سنت مستثنی گرځوی ، ددوی په نزد ددې حکم دادې چه دجمع اودريدو نه دمسجد په یو گوټ کښې یا عام دجمع نه لري دفجر سنت کول جائز دی ، په دې شرط چه ددې دجمع بالکل فوت کیدو ویره نه وي . داخنافو او مالکیانو استدلال یو خو د هغه احادیثو نه دي چه په کومو کښې په خاص طور سره دسنتو دفجر تاکید شوي دي (۲) . بل د دیرو فقهاء صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه مروی دی چه هغوی دفجر سنت دجمع د اودريدو نه پس هم ادا کول . چه دهغې خو مثالونه لاندې ذکر کړي :

(۱) كما في رواية عائشة لتي ذكرها الترمذی في الباب تعليقا فقال وقد روي عن عائشة ان النبي كان اذا صلى ركعتي في الفجر في بيته اضجع على يمينه مرتب عفى عنه -

(۲) كما في الموطا للإمام مالك ص/ ۱۰۲ ، صلوة النبي صلی اللہ علیہ وسلم في الوتر (مالك عن ابن شهاب عن عروة بن الزبير عن عائشة زوج النبي صلی اللہ علیہ وسلم ان رسول الله كان يصلي من الليل إحدى عشرة ركعة يوتر منها بواحدة فإذا فرغ اضطجع على شقة اليمين مرتب عفى عنه) -

(۳) كرواية عائشة النبي صلی اللہ علیہ وسلم لم يكن على شيء من النوافل اشد معاهدة منه على ركعتين قبل الصبح وفي رواية اخرى عنها ما رايت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم في شيء من النوافل اسرع منه الى الركعتين قبل الفجر وفي رواية اخرى عنها عن النبي صلی اللہ علیہ وسلم قال في شأن الركعتين عند طلوع الفجر احب الى من الدنيا جميعا .. انظر لهذه الحديث الشريفة الصحيح للإمام مسلم رحمه الله عليها تعالى (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۱) باب استحباب ركعتي سنة الفجر والحث عليها وتحفيفها والحافضة عليها ويان ما يستحب ان يقرأ فيها ، داشان دتاكيد دسنتو دفجر باره کښې دحضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ روایت مروی دې چه ((قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لا تدعوا ركعتي الفجر ولو طردتكم الخيل)) رواه احمد و ابو داود و اسناده صحيح انوار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۱۸۳) باب في تأكيد ركعتي الفجر ، رشيد اشرف عفى عنه -

① (طحاوی کنیسی حضرت نافع رضی اللہ عنہ فرمائی ہے ((ایقظت ابن عمر لصلوة الفجر وقد اقيمت الصلوة فقام فصلی الركعتين)) .

② ((جاء ^(١) عن ابی اسحاق قال حدثني عبدالله بن ابی موسى عن ابيه حين دعاهم سعيد بن العاص دعا اباموسى و حذيفة وعبدالله بن مسعود قيل ان يصلى الغداة ثم خرجوا من عنده وقد اقيمت الصلوة فجلس عبدالله الى اسطوانة من المسجد فصلی الركعتين ثم دخل الصلوة))

③ ابو عثمان انصارى رضی اللہ عنہ فرمائی ہے ((جاء ^(٢) عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ والامام في صلوة الغداة ولم يكن صلى الركعتين فصلی عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ الركعتين خلف الامام ثم دخل معهم ^(٣))) (طحاوی کنیسی حضرت ابوالدرداء بارہ کنیسی مروی دی ہے ((ان كان يدخل المسجد والناس صفون صلوة الفجر فيصلی الركعتين في ناحية المسجد ثم يدخل مع القوم في الصلوة))

④ داهم پہ طحاوی ^(٥) کنیسی دی ہے ابو عثمان تہدی فرمائی ہے ((كنا نأتى عمر بن الخطاب قبل ان نصلى الركعتين قبل الصبح وهو في الصلوة فصلی الركعتين في اخراج المسجد ثم ندخل مع القوم في صلواتهم)) .

ددی تہلو اثارو اسانید صحیح دی او دی نہ معلومیہی ہے د حضرات صحابہ کرام رضی اللہ عنہم عمل داوو ہے دوی بہ دجمع اودریدو نہ پس ہم دفجر سنت کول ، ددی نہ علاوہ لکہ خنکہ ہے مونہ عرض اوکرو ہے دفجر سنت آکد السنن دی او پہ فجر کنیسی قرات ہم طویل وی نو پہ دی وجہ کہ دستتو دفجر دحدیث دباب نہ مستثنی وی نو خہ بعیدہ نہ دہ ترخو ہے د حدیث دباب دعموم تعلق دی نو پہ دی باتدی پہ خپلہ شوافع عمل کوونکی نہ دی . خکہ کہ یو سہی دجمع اودریدو نہ پس پہ خپل کور کنیسی سنت اوکری اولارشی نو دامام شافعی رحمہ اللہ پہ تزد جائز دی ^(١) حال دادی ہے د حدیث باب پہ حکم کنیسی داهم داخل دی اودی کنیسی پہ

① (ج/ ١ ، ص/ ١٨٣) باب الرجل يدخل المسجد والامام في صلوة الفجر ولم يكن ركع ايركع اولاً برکع مرتب عفی عنہ -

② شرح معانی الآثار (ج/ ١ ، ص/ ١٨٣) باب الرجل يدخل المسجد والامام في صلوة الفجر ، امام طحاوی رحمہ اللہ دی روایت نقل کولو نہ پس فرمائی ہے ((فهذا عبدالله قد فعل هذا ومعه حذيفة وابوموسى لا يكران ذلك عليه لذل ذلك على موافقها اياه ،

داروایت حافظ عبدالرزاق ہم پہ مصنف کنیسی دالفاظو پہ فرق سرہ ذکر کری دی اوگورنی (ج/ ٢ ، ص/ ٤٤٤) باب هل يصلى ركعتي الفجر اذا قيمت الصلوة ، مرتب عفی عنہ -

③ طحاوی (ج/ ١ ، ص/ ١٨٣) باب الرجل يدخل المسجد والامام في صلوة الفجر ولم يكن ركع ايركع اولاً برکع مرتب عفی عنہ -

④ (ج/ ١ ، ص/ ١٨٣) باب الرجل يدخل المسجد الخ -

⑤ (حوالہ بالہ -)

⑥ غالباً دامام شافعی رحمہ اللہ دا قول دحضرت ابو عمرو دعمل پہ رنہا کنیسی دی ((عن نافع ان ابن عمر ينادي هو يلبس للصبح اذا سمع الإقامة ، فصلی في الفجر ركعتي الفجر ثم خرج فصلی مع الناس ، قال وكان ابن عمر

کور او مسجد کنبې هېڅ فرق نشته دي . بل د ((الا المكتوبة)) الفاظو کنبې صلوة فاتنه هم داخل دي چه ددي تقاضا داده چه اقامت دصلوة نه پس فاتنه کول جائز وي . حال دادي چه شاعیه دي ته هم ناجائز وانې گویا چه دا حدیث مبارک دعاء خاص عنه البعض په درجه کنبې دي ، په دي وجه که احناف دققهاء صحابه کرام رضی الله عنه دتعامل دوجي نه په دي کنبې نور زیات تخصیص او کړې نو دي څه حرج دي ؟ بعضو حضراتو دا حنافو په مسلک باندې د بیهقي (۱) د یو روایت نه استدلال کړې دي چه هغې کنبې د ((فلا صلوة الا المكتوبة)) نه پس ((الا رکعتی الفجر)) استثناء ده خو دا روایت ډیر ضعیف دي ، امام بیهقي ددي روایت نقل کولونه پس فرماني چه ((هذه الزيادة لا اصل لها)) .

دانشان یو روایت بعضو شوافعو پیش کړې دي چه هغې کنبې دحدیث دباب نه پس ذکر کړې دي چه ((۲)) وقیل یارسول الله صلی الله علیه و آله ولا رکعتی الفجر ؟ قال ولا رکعتی الفجر)) خو ددي روایت ضعیف د رومی روایت نه هم زیات دي . مختصر داچه دا دواړه روایتونه سنداً ناقابل استدلال دي .

باب ما جاء فيمن تفوته الركعتان قبل الفجر يصليهما بعد صلوة الصبح

((خرج رسول الله صلی الله علیه و آله فاقیمت الصلوة فصلیت (ای صلی قیس) معه الصبح ثم انصرف النبي صلی الله علیه و آله فوجدني اصلي فقال (۳) مهلا يا قيس اصلوتان معا ؟ قلت يارسول الله صلی الله علیه و آله ان لم يكن ركعت ركعتی الفجر افلا اد)) .

د شوافعو او حنابل په نزد که یو سړي د فجر د سنتو د فرض نه مخکې اونه کړې شی نو هغه دا د فرضو ته پس دطلوع شمس نه مخکې ادا کولې شی . دا حضرات د حدیث باب نه استدلال کوي او هغې کنبې تي د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد دي چه ((فلا اذن لي د فلا اذن)) په معنی محمول کوي یعنی دغه دوه رکعت پاتې شوي دي نو ددي په کولو کنبې څه حرج نشته دي . دانشان بعضو روایتونو کنبې دلته د ((فلا اذن)) په ځاني (۱) د

۱) اذا وجد الامام يصلي ولم يكن ركعها دخل مع الامام ثم يصليها بعد طلوع الشمس مصنف عبد الرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۴۴۳) رقم ۴۰۱۹ ، باب هل يصلي ركعتي الفجر اذا قيمت الصلوة مرتب عفي عنه) -

۲) (ج/ ۲ ، ص/ ۴۸۳) باب كراهية الاشتغال بما بعد ما اقيمت الصلوة مرتب عفي عنه) -

۳) من كبرى بيهقي (حوالا بالا) -

۴) قوله ((مهلا يا قيس ، قال الشيخ الانور الكشميري هل قوله صلى الله عليه وسلم وهذا له قبل شروعه في الصلوة بعده او عند ؟ الا خلاف نص الحديث والثالث خلاف ذوق السليم فتعين الثاني وهو الظاهر قلعه قصده ا للهاب الى بيته بعد الفراغ فقال له مهلا فمعناه اكفف فاستوقفه معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۹۰) مرتب عفي عنه) -

۵) سنن ابن ماجه (ص/ ۸۰) باب ما جاء فيمن فاتته الركعتان قبل صلوة الفجر متى يقضيها مرتب عفي عنه

فَسَكَتَ النَّبِيُّ ﷺ ((الفاظ او بعضو کښې د)) فَسَكَتَ (۱) الشَّيْءُ ﷻ وَمَضَى وَلَمْ يَقْلُ شَيْئاً ((راغلی دی))

غالباً ددې روایت حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ د نه ملاویدو وجه دا وه چه س ددې روایت د تحقیق په وخت دوی سره مصنف اب ابی شیبه رحمۃ اللہ علیہ موجود نه وو اودا روایت په مصنف ابن ابی شیبه کښې مروی دې . زمونږ ددې خبرې تائید ددې نه کیږي چه تقریباً نهه بابونو پس بساب ماجرا ان صلوة الیل مثنی مثنی ، لاتدې په شرح کښې دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ یو دلیل بیانوي اود مصنف ابن ابی شیبه رحمۃ اللہ علیہ باره کښې حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ لیکي چه ((قال الرازمي ليس عند مصنف)) اوگورنې معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۱۲۰) رشید اشرف عفی عنه (۲) دې نه معلومیږي چه دوی د حضرت قیس عذر قبول کړو او ددې ټولو الفاظو د حدیث نه د شرافتو وغیره استدلال دي .

دا حنافو او مالکیو په نزد دفجر د فرضو نه پس د طلوع شمس نه مخکښې سنت کول جائز نه دي بلکه داسې صورت کښې د طلوع شمس انتظار کول پکار دي اودوی نه پس سنت کول پکار دي اود احنافو په تائید کښې هغه ټول احادیث پیش کیدشي چه کوم د صلوة بعد الفجر په مانعت باندې (۳) دلالت کوي اومعنی متواتر دي او دا حنافو یو دلیل په (۱)

(۱) مصنف عبدالرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۴۴۲) رقم ۴۰۱۶ ، باب هل یصلی رکعتی الفجر اذا قیمت الصلوة مرب عفی عنه -

(۱) حضرت علامه بنوری رحمۃ اللہ علیہ په معارف السنن کښې لیکلي دي چه (ج/ ۴ ، ص/ ۹۳) ((قال الشيخ الانور الكشميري وفي بعض الروايات ، فضحك النبي ﷺ ، ولم اقف على رواية فضحك فلينظر من أخرجه ، الحمد لله أحقر مرتب ته روایت ضحك په مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۲۵۴) کښې د باب في دركعتي الفجر اذا فاتته ، لاتدې ملاؤ شو . حدثنا هشيم قال اخبرنا عبد الملك عن عطاء ان رجلا صلى مع النبي ﷺ صلوة الصبح فلما قضى النبي ﷺ الصلوة فقام الرجل فصل الركعتين فقال النبي ﷺ ما هاتان الركعتان ؟ فقال يا رسول الله جنت وانت في الصلوة ولم اكن صليت الركعتين قبل الفجر فكبرته ان اصلها وانت تصلي فلما قضيت الصلوة قمت فصليت الصلوة فضحك رسول الله ﷺ ولم يأمر ولم ينهه ،

(۲) ددې معنی خو احادیث په خدمت کښې وړاندې کولې شي :

① عن حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه قال سمعت واحدا من اصحاب رضي الله عنه منهم عمر ابن الخطاب وكان احبهم الي ، ان رسول الله ﷺ هي عن الصلوة بعد الفجر حتى تطلع الشمس وبعد العصر حتى تغرب الشمس رواه الشيخان ،

② وعن ابي سعيد رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لا صلوة بعد العصر حتى تغرب الشمس ولا صلوة بعد صلوة الفجر حتى تطلع الشمس ، رواه الشيخان ،

③ وعن حضرت ابوهريره رضي الله عنه هي عن الصلوة بعد العصر حتى تغرب الشمس و عن الصلوة بعد الصبح حتى تطلع الشمس ، رواه الشيخان ،

④ وعن عمرو بن عيسى السلمي رضي الله عنه قال قلت يا نبي الله ﷺ ! اخبرني عما علمك الله واجهله اخبرني عن الصلوة قال صلى صلوة الصبح ثم اقصر عن الصلوة حتى تطلع الشمس الخ ، رواه احمد .

باب کنبی حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دی چه ((قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من لم یصل رکعتی الفجر فلیصلهما بعد ما تطلع الشمس)) په دی دا اعتراض کیږي چه دا حدیث مبارک د عمرو بن عاصم الکلام بی تفرد دی ، ددی جواب دا دی چه عمرو بن (۲) اللهم انی استغفرک من سخطا وبعافاتک من عقوبتک واعوذبک منک لا احصى ثناء علیک انت کما هیبت علی نفسک کاتب)- عاصم صدوق راوی دی ، په دی وجه ددوی دا حدیث مبارک من نه کم نه دی .

تر خو چه د حدیث دباب تعلق دی ، رومبی خو دامام ترمذی رحمته الله علیه مطابق دا منقطع دی لکه چه مغوی فرمائی چه ((و اسناد هذه الحديث ليس بم متصل بل د فلا اذن)) (۳) معنی زمونږ په نزدیس فلا یاس اذن نه دی بلکه فلا متصل اذن دی او دا توجیه اگر چه د تبادر خلاف ده خو پورته ذکر شو دلائلو د وجوہاتو نه ددی نه بغیر بله چاره نشته دی .

باب ماجاء فی الاربع قبل الظهر

((عن علی قال کان النبی صلی الله علیه وسلم یصلی قبل الظهر اربعاً وبعدها رکعتین)) ددی حدیث مطابق احضافو او مالکیانو په نزد دظهر سنن قبله څلور رکعته دی ، دامام شافعی رحمه الله رحمته الله علیه هم یو قول دادی او په مهذب کنبی خو دامام شافعی رحمه الله علیه صرف هم دا قول کړی دی . او امام شافعی رحمه الله علیه دمشهور قول مطابق اوداشان دامام احمد رحمته الله علیه ددې خبرې قائل دی چه دظهر سنن قبله دوه رکعته دی . ددی حضراتو استدلال دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه روایت دی (۴) چه راتلونکی باب ((باب ماجاء فی الركعتین بعد الظهر)) کنبی مروی دی ((صلیت مع النبی صلی الله علیه وسلم رکعتین قبل الظهر و رکعتین بعدها)) .

قال هذه الاحادیث المباركة اثار السنن للنیوی (ص/ ۱۷۸، ۱۷۹) باب کراهة التطوع بعد صلاة العصر
صلوة الصبح مرتب عفی عنه)-

باب ماجاء فی اعادتهما بعد طلوع الشمس (ج/ ۱ ، ص/ ۸۲) مرتب عفی عنه)-
((عمرو بن عاصم بن عیدالله الکلابی القیسی ابو عثمان البصری عذرق فی حفظه شی من صغار التاسعة مات سنة ثلث عشرة بزمز (ع) تقرب التهذب (ج/ ۴ ، ص/ ۹۳ الی ۹۵) مرتب عفی عنه)-

اراجع للتحقیق قوله فلا اذن اهو للاقرار ام لا معارف السنن ج/ ۱ ص/ ۹۲، ۹۳، مرتب عفی عنه)
((داشان ددوی استدلال دحضرت عائشه رضی الله عنها او حضرت ابوهریره رضی الله عنه اود حضرت ابن عمر رضی الله عنه په روایتونو سره هم دی ، دحضرت عائشه رضی الله عنها روایت خو ددی بحث په اخر کنبی راخی او دحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت په سنن ابن ماجه ص/ ۸۰ کنبی دباب ماجاء فی ثنتی عشرة رکعة من السنة کنبی مروی دی)) قال قال رسول الله من صلی فی يوم ثلثی عشرة رکعات بنی له بها فی الجنة رکعتین قبل الظهر و رکعتین قبل الظهر الخ ، اود حضرت ابن عمر رضی الله عنه روایت ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۸۳) کنبی دباب ماجاء انه یصلیها (ای الركعتین بعد المغرب) فی البيت ، لاندې مروی دی . ((قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم عشر رکعات کان یصلیها باللیل والنهار رکعتین قبل الظهر و رکعتین بعدها الخ ، رشید اشرف ولفه الله العزیز العالی))

جمهور داوانی چه زیات روایتونه د خلورو رکعتو سنت کیدو باندی دال دی لکه :

① د حضرت علی رضی الله عنه روایت دی چه مروی فی الباب دی چه پورته ذکر شو
 ② روایت د ابویوب انصاری رضی الله عنه دی چه ((قال او من ^(۱) رسول الله صلی الله علیه و آله اربع رکعات بعد زوال الشمس فقلت يا رسول الله صلی الله علیه و آله انك تدمن هؤلاء الاربع رکعات فقال يا ابا ايوب اذا زالت الشمس فتحت ابواب السماء فلم ترج حتى يصلي الظهر فاحب ان يصعدني فيهم عمل صالح قبل ان ترج فقلت يا رسول الله صلی الله علیه و آله اوفي كلهن قراءة قال نعم قلت بيهن تسليم فاصل قال لا الا تشهد)) ^(۲)

③ در اتلونکی سره جوخت سننه باب ^(۳) کښی د حضرت ام حبیبه رضی الله عنها روایت مروی دی فرمائی ((سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله يقول من حافظ على اربع رکعات قبل الظهر و اربع بعدها حرمة الله على النار))

④ د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت دی چه ((قالت ^(۴) رسول الله صلی الله علیه و آله من ثابر ^(۵) على اثني عشرة ركعة في اليوم وليلة دخل الجنة اربعاً قبل الظهر و ركعتين بعدها بعد المغرب و ركعتين بعد العشاء و ركعتين قبل الفجر))

⑤ د راتلونکې باب سره جوخت باب ^(۶) کښی د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت دی چه ((ان النبي صلی الله علیه و آله كان اذا لم يصل اربعاً قبل الظهر صلاهن بعدها))

پورته ذکر شوی اوداسې نور ډیر روایتونه د خلورو رکعتو په مسنون کیدو باندی صریح دی ترڅو چه د حضرت ابن عمر د حدیث تعلق دی نو دی کښی د ظهر د سنن قبله ذکر نه دی بلکه دیو بل مونځ ذکر دی چه هغې ته صلوۃ الزوال وائی دا دوه رکعتو نفل وو چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله به د زوال نه پس زر کول ، ددی دلیل دا دی چه د حضرت عائشه رضی الله عنها متعدد روایتونه په اربع قبل الظهر په سنت کیدو باندی مروی دی ، ددی سره دوی نه د ظهر نه مخکښی دوه رکعتونو ذکر هم په بعضو روایتونو کښی راغلی دی لکه هم په ترمذی شریف کښی د عبدالله بن شقیق نه مروی دی چه فرمائی ((سالت عائشة عن صلوۃ رسول الله صلی الله علیه و آله فقالت كان يصلي قبل الظهر ركعتين و بعدها ركعتين الخ)) پ دی وجه ظاهر دادی

^(۱) طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۵) باب التطوع بالليل والنهار كيف هو مرتب عفی عنه -

^(۲) على البناء للمفعول اخره جيم ان فلن تغلق مرتب عفی عنه -

^(۳) باب اخر ما جاء في الركعتين بعد الظهر (ص/ ۸۳) مرتب عفی عنه -

^(۴) سنن نسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۶) ابواب من صلى في اليوم والليلة اثني عشرة ركعة سوى المكتوبة الخ مرتب عفی عنه -

^(۵) ثابت بن عمار مشابة المشابة الحرص على الفعل والقول وملازماتها حاشية نسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۶) مرتب عفی عنه -

^(۶) باب آخر (ج/ ۱ ، ص/ ۸۲) مرتب عفی عنه -

چه اربع رکعات قبل الظهر او رکعتین قبل الظهر دواړه مونځونه جدا جدا دی ، څلور څو سنن قبله دی او دوه صلوٰۃ الزوال یا بیا تحية المسجد دی .
حافظ ابن (۱) جریر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه دواړه خبرې ثابت دی دظهر نه مخکې څلور رکعت کول هم او دوه رکعت هم . البته د څلورو رکعتونو روایتونه زیات دی او د دوه رکعتونو کم دی ، په دې وجه دواړه طریقې صحیح دی . والله اعلم .

باب اخر

((عن عائشة ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم كان اذا لم يصل اربعاً قبل الظهر صلاها بعدها)) ددې حديث مبارك مطابق د جمهورو مسلك دې چه دظهر سنن قبله پاتې شی نو دادي روستو او کړې شی بیا ددې نه روستو ادا کولو بآره کښې دا حنا فو دوه اقوال دی ، رومې قول دادي چه ددې ادا کول به د رکعتونو نه مخکې وی ((وهذا المنسوب الى محمد بن الحسن واختاره عامة الشون)) . دویم قول دادي چه پخپله امام ابوحنيفه رحمۃ اللہ علیہ ته منسوب دې چه ددې څلورو رکعتونو سنتو ادا کول به ددغه رکعتونو نه پس وی ، دا قول مفتی به دې او حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا د یو روایت (۲) نه ددې تائید هم کړې ((قالت كان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اذا فاتته الاربع قبل الظهر صلاها بعد الركعتين بعد الظهر ، والله اعلم)) .

باب ما جاء في الاربع قبل العصر

((كان النبي صلی اللہ علیہ وسلم قبل العصر رابع ركعات يفصل بينهما بالتسليم على الملائكة المقربين ومن تبعهم من المسلمين والمؤمنين ، بالتسليم)) ته مراد معروف سلام نه دې بلکه تشهد دې ځكه چه تشهد كښې دا الفاظ هم شته دې چه ((السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته واسلام عليا وعلى عباد الله الصالحين)) په دې وجه دا دواړه په يو سلام سره كېږي ، البته د شوافعو او د حنابلة په نزد باندي فصل بهتر دې كمانبه عليه الترمذی .
((رحم الله امراً قبل العصر اربعاً)) حضرت حكيم الامت قدس سره فرمائی چه چه ددې څلورو ركعتو څه معين فضيلت بيانولو په رنگه كښې مطلق رحمت ذكر ددې خبرې دليل دې چه ددې ثواب دومره زيات دې چچه په قيد دييان كښې نشي راتلئ .

باب ما جاء انه يصليهم في البيت

په ټولو سنن او نوافلو كښې هم داده چه كور كښې دې او كړې شی او نن سبا خو دنارستۍ غلبه ده نو په دې وجه مسجد كښې په كولو باندي فتوى وركړې شوې ده خو چه دكوم سړي

(۱) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۱۰۵) مرتب عفی عنه -
(۲) سنن ابن ماجه ص/ ۸۱ باب من فاتته الاربع قبل الظهر ، ابو عبدالله امام ابن ماجه ددې روایت ذکر کولو نه پس فرمائی چه ((لم يحدث به الا قيس عن شعبة)) بهر حال قيس يو صدوق راوی دې لکه حافظ ابن حجر ددوی بآره كښې تحرير كوی چه ((تقريب التهذيب (ج/ ۲ ، ص/ ۱۶۸) حرف القاف رقم ۱۳۹ ، قيس بن الربيع لاسدى ابو محمد الكوفي صدوق تغير لما كبر مرتب عفی عنه) -

اعتماد وی چه کور رانه سنت نه فوت کیږي نو هغه دپاره نن هم په کور کښې دستو کول افضل دی .

باب ما جاء فی فضل التطوع ست رکعات بعد المغرب

((من صلی بعد المغرب ست رکعات لم یتکلم فیما بینهن بسوء عدلن بمعادة ثنی عشرة سنة))
 دې حدیث مبارک کښې د مغرب نه پس د شپږو رکعاتو فضیلت بیان شوې دې چه هغه د
 دولسو کالو د عبادت برابر وی . دې مونځ ته په عرف کښې ((صلوۃ الاوابین)) وائی خو په
 صحیح احادیثو کښې صلوۃ الاوابین د خابیت مونځ ته وئیلې شوی دی (۱) او مفسرینو دا
 لطیفه لیکلې ده چه د خابیت دمونځ دا نوم ددې ایت نه ماخوځ دې چه هغې کښې د حضرت
 داؤد علیه السلام باره کښې وئیلې شوی دی چه (۲) «انا سخرنا الجبال معه یسبحن بالعشی
 والاشراق» دې د اشراق دوخت تسبیح ذکر دې بیا ارشاد دې چه (۳) «والطیر محشورة کل له
 اواب» د مغرب نه پس د نوافلو دمونځ دپاره صلوۃ الاوابین باره کښې لفظ په معروف کتب
 د حدیثو کښې نه ملاویږي . خو علامه حلبی رحمه الله په شرح (۴) منیه کبیری کښې د مبسوط
 په حواله سره د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما مرفوع حدیث نقل کړې دې چه ((من صلی بعد المغرب
 ست رکعات کتب من الاوابین ، وتلا انه کان للاوابین غفورا)) . خو علامه بنوری رحمه الله په
 (۵) معارف السنن کښې فرمائی چه ماته ددې څه ماخذ په کتابونو کښې ملاوه نشو (۶)
 بهر حال اصطلاح کښې هیڅ تنگی نشته . دې وجه دنوم سره دمونځ یادول څه باک نه لری .
 بله مسئله داده چه دا شپږ رکعتونه به ددې دوه سنتو موکدو نه علاوه وی یا به دا ورسره وی
 شامل نو شپږ رکعتنه به شمار شی ؟ د فقهاء کرامو دواړه اقواله ملاویږي . احوط دادې چه

(۱) لکه مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۴۰۶) باب من کان یصلیها (ای صلوۃ الضحی) کښې
 د حضرت زیدبن ارقم نه مروی دی چه ((قال خرج النبی ﷺ علی اهل قباء وهم یصلون فقال صلوۃ الاوابین
 اذا رمضت الفصال من الضحی ، داشان مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۴۰۸) کښې د حضرت علی
 رضی الله عنه باره کښې مروی دی چه ((انه راہم یصلون الضحی عند طلوع الشمس فقال هلا ترکوها حتی اذا کانت
 الشمس قد رمح او رمحن صلوها فذلک صلوۃ الاوابین رشید اشرف سیفی)) -

(۲) ایت نمبر ۱۸ سوره ص پاره ۲۳ ترجمه : بیشکه مونږ مسخر کړل ده لره غرونه چه تسبیح وائی نمر پریوتو
 او نمر راختو کښې -

(۳) ایت نمبر ۱۹ سوره ص پاره ۲۳ ترجمه : اوما رغان جمع شوی وو هر یوده ته جواب ورکولو دپاره . ایضا
 (۴) غنیۃ المستملی فی شرح منیه المصلی ص/ ۳۸۵ ، فصل فی النوافل طبع سهیل اکیډمی لاهور پاکستان
 ی . مرتب عفی عنه -

(۵) (ج/ ۴ ، ص/ ۱۱۳) مرتب عفی عنه -

(۶) البته د محمد بن المنکدر نه مرسل مروی دی چه ((من صلی مابین المغرب والعشاء فاقما من صلوۃ
 الاوابین)) او گورنی جمع الجوامع طبع هیئة المصریة العامة الکتاب (ج/ ۱ ، ص/ ۷۹۴) مرتب عفی
 عنه -

په رکعتونه ددې دوه سنتونه علاوه اوشی خو د حدیث په الفاظو کېنې ددې احتمال شته
په دوه ستنه پکېنې شماری ، والله اعلم .

باب ماجاء فی الركعتین بعد العشاء

((قوله وبعد العشاء)) دعشاء نه پس دوه رکعتونه زمونږ په نزد په روایتونو کېنې دی او دوه
رکعتونه نفل غیر راتبه دی چه ثبوت یې په صحیح بخاری (١) کتاب العلم کېنې د حضرت
عبد الله بن عباس رضی الله عنه حدیث نه کیږی . ((فصلی النبی صلی الله علیه وسلم العشاء ثم جاء الى منزله فصلى
اربع ركعات ثم نام)) .

خو د اربعه قبل العشاء ثبوت څه حدیث په معروفو کتابونو د حدیثو کېنې نه ملاویری اگر
چه ټول فقهاء احناف اربع قبل العشاء لره پهغه سنن روایت کېنې په التزام ذکر کوی ، کیږی
شرح منیه المصلی کېنې د دلیل په طور دا حدیث ذکر کړې دې چه ((من صلى قبل العشاء
اربعا كانا قجهد من الليلة الخ)) اود سنن سعید بن المنصور حواله یې ورکړې ده خو علامه
بنوری رحمته الله علیه په معارف السنن (٢) کېنې یې ثابت کړې ده چه دنته صاحب د کیږی نه تسامع
شوی دې (٣) اصل حدیث مبارک داسې دې چه ((من صلى قبل الظهر اربعا كانا قجهد من ليله
الليلة دې وجه ددې نه استدلال صحیح نه دې . خو په اربع قبل العشاء په ثبوت باندې

(١) ج ١ ، ص ١٠٠ باب العلم والعظة بالليل مرتب عفی عنه -

(٢) ج ١ ، ص ١١٥ تحقيق اربع العشاء في باب ماجاء في فضل التطوع ست ركعات بعد المغرب

(٣) آخر مرتب عرض کوی چه علامه حلبی رحمته الله علیه کېنې روایت دې چه ((من صلى قبل العشاء اربعا كانا
قجهد من ليلة)) الفاظو سره نه دې ذکر کړې بلکه ددې الفاظو سره یې ذکر کړې دې چه ((عن البراء بن
عازب رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من صلى قبل الظهر اربعا كانا قجهد من ليلة ومن صلاهن بعد العشاء
كان كمثلهن من ليلة القدر رواه سعید بن منصور)) په دې وجه علامه بنوری صاحب کیږی رحمته الله علیه ته د تسامع
نسبت په ظاهر صحیح نه معلومیږی ځکه چه دوی دا روایات دنورو محدثینو ذکر کړې دې یعنی ((من
صلى اربعا قبل الظهر)) بلکه صاحب کیږی رحمته الله علیه خو مخکېنې پخپله تصریح کوی چه ((واما الاربع قبلها)
في العشاء) فلم يذكر في خصوصها حديث لكن يستدل له بعموم ما رواه الجماعة من حديث عبد الله بن مغفل انه
عليه السلام قال بين كل اذانين صلوة بين كل اذانين صلوة ثم قال في الثالث لمن شاه فهذا مع عدم المانع من
النفل قبلها يقيد الاستحباب لكن كونها اربعا يتمشى على قول ابی حنيفة رحمته الله علیه لانها الافضل عنده ليحمل عليها
لفظ الصلوة حملا للمطلق على الكامل ذاتا ووصفا كيږی شرح منیه المصلی ص ٣٨٥ طبع سهيل اكيدي لاهور
فصل في التوافل ،

صاحب د کیږی مذکور کلام نه معلومیږی چه ددوی په نزد هم په اربع قبل العشاء په سنت باندې
ماسوی د عبد الله بن مغفل رضی الله عنه د عمومی روایت چه ((بين كل اذانين صلاة الخ)) نه علاوه بل څه روایت
ثابت نه دې ، په دې وجه داشان کیدې شی چه دې ((من صلى قبل الظهر اربعا)) په خاتې ((من صلى قبل
العشاء اربعا)) روایت کړې دې . والله اعلم ، رشید اشرف عفی عنه -

د حضرت عبداللہ بن مغفل رضی اللہ عنہ ددی معروف حدیث نه استدلال کیدی شی چه هغی کنبی ارشاد دی چه ((بین کل اذان صلاة لمن یشاء)) (۱) ددی نه معلوم شو چه دعشاء نه مخکنبی هم مونخ ثابت دی اود خلورو رکعتو تعیین داسی ممکن دی چه ټولو مونخونو کنبی دسنن قبله تعداد ددغه وخت د فرضو سره برابر دی . لکه په فجر کنبی دوه په ظهر کنبی خلور او عصر کنبی خلور رکعتو مستون دی ، ددی تقاضا داده چه د عشاء نه قبل هم خلور رکعتو وی . اود مغرب د مونخ نه استثناء هم ددی حدیث په بعضو طرقو کنبی سته (۲) چه په دی مفصل بحث د مستقل (۳) باب لاندی تیر شوی دی ، تم ضرح الباب .

باب ماجاء ان صلاة الليل مثنی مثنی

((عن ابن عمر رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان قال صلوة اللیل مثنی مثنی)) (۴) ددی حدیث مبارک مطابق د جمهورو (۵) او د صاحبینو مسلك دادی چه د شپي نفلونه دوه دوه رکعتو کول افضل دی . خود امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ نه مروی دی چه دی خلورو خلورو رکعتو ته افضل وائی . او ددی دلیل په صحیحینو کنبی (۶) د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت دی چه په هغی کنبی فرمائی چه ((ما کان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یزید ، فی رمضان ولا فی غیره علی احد عشر رکعة یصلی اربعاً فلا تسأل عن حسنهن وطولهن ثم یصلی اربعاً فلا تسأل عن حسنهن وطولهن ثم یصلی ثلاثاً)) (اللفظ البخاری)

(۱) جامع ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۴۶۷) باب ماجاء فی الصلوة قبل المغرب مرتب عفی عنه -

(۲) سنن دار قطنی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۶۴) کنبی د ((باب الحث علی الركوع بین الاذنین فی کل صلوة والركعتین قبل المغرب والاختلاف فیہ)) لاندی ، اویه سنن کبری بیقیه کنبی (ج/ ۲ ، ص/ ۴۷۴) د باب من جعل قبل صلوة المغرب رکعتین ، لاندی دا روایت په دی الفاظو سره مروی دی چه ((ان عند کل اذنین کعتین ما خلا صلاة المغرب)) (وفی الیهقی ما خلا المغرب) مرتب عفی عنه -

(۳) اوگورنی درس ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۴۳۰ ، ۴۳۱) طبع ما جاء فی صلوة قبل المغرب مرتب عفی عنه -
(۴) صلوة اللیل مثنی مثنی هذه الجملة مفيدة للتقصير لخصر المبتدئ فی ا لخير فحمله الشافعية علی ان القصر للافضلية کذا حملہ الجمهور کما فی الفتح (ج/ ۲ ، ص/ ۳۹۸) وقال مالک القصر لبيان الجواز لا يجوز غیر ذلك باللیل کذا فی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۱۱۸) ، مرتب عفی عنه -

(۵) بلکه امام مالک رحمۃ اللہ علیہ د شپي خلور رکعتو نفل په یو سلام سره کولو ته ناجائز وائی چه ((کما حکاه ابن دقین العبد فی شرح العمدة والعراقی فی شرح التقریب انظر معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۱۱۷) مرتب عفی عنه -

(۶) صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۴) باب قیام النبی صلی اللہ علیہ وسلم باللیل فی رمضان وغیره کتاب التجهد وصحیح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۴) باب صلوة اللیل وعدد رکعات النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی اللیل مرتب عفی عنه -

خود جمهورو د طرفه ددې جواب دادې د چه د صحيح مسلم (۱) په روايت كښې دا تصريح ده
 چه دا څلور څلور ركعتونه دوى په دوه دوه سلامونو سره كول.
 حضرت شاه صاحب رحمته الله عليه فرمائي چه دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه دمسلك څه دليل پيدا نه شو خويه
 مصنف ابن ابى شيبه كښې اثر مروى دې چه دهغه نه هغه استدلال كولى شى. ((۱)) من
 صلى اربعاً بتسليمة بالليل عدلن بقيام ليلة القدر (۲)، وهذا الحديث وان كان موقوفاً لكن
 الوقوف في مثله في حكم المرفوع فان الاخبار بفضل عمل لا يمكن الا بتوقف من الشارع عليه السلام
 ((معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۱۲۰ مرتب عفى عنه -)) خود جمهورو د طرفه ددې هم دا
 جواب وركړې شوې دې چه دا په ((اربع قبل العشاء)) باندې محمول دى (۴) په صلوۃ اليل
 باندې نه كېدايلى نو ددې دليل اعتبار سره د جمهورو مسلك راجح دى. اود امام ابوحنيفه
رحمته الله عليه نه هم يو روايت دادې اومتاخيرينو فتوى هم په دې وركړې ده ، والله اعلم.

باب ما جاء في وصف صلاة النبي ﷺ بالليل

دلته امام ترمذی د حضور نبی کریم ﷺ د صلوٰۃ اللیل په سلسله کښې متعدد بابونه قاتم کړي دي. چه ددې ټولو احادیثو خلاصه داده چه د حضور نبی کریم ﷺ د تهجدو په سلسله کښې مختلف روایتونه راغلي دي. او حضور نبی کریم ﷺ هم دخپل حالت او نشاط مطابق کله کم رکعتونه او کله زیات رکعتونه کول نو په دې ټولو روایتونو باندې عمل جائز دي او اگر چه د حضور نبی کریم ﷺ نه روایتونه د وترو سره د دیارلسو رکعتونو نه زیات ثابت نه دي خو ددې نه زیاتو کښې څه ممانعت هم شته دي. او په دې بابونو کښې دیو رکعت دکولو چه کوم ذکر راغلي دي ددې پورا تفصیل به انشاء الله په باب الموتر کښې راشي

(ج/ ۱، ص/ ۲۵۴) باب صلاة الليل وعدد ركعات النبي ﷺ في الليل وأن الوتر ركعة وأن الركعة صلاة صحيحة، چه روایت به دی طریق سره موی دی چه ((عن عائشة زوج النبي ﷺ قالت كان رسول الله ﷺ يصلي في ما بين أن يفرغ من صلاة العشاء وهي التي يدعوا الناس العتمة إلى التفجر إحدى عشرة ركعة يسلم بين كل ركعتين ويوتر بواحدة الخ مرتب عفى عنه)-

كن ركعتين ويوتر بواحدة الخ مرتب عفى عنه -
 (حضرت بتوري عليه السلام به معارف السنن (ج/ ٤ ، ص/ ١٢٠) كنبني دائرهم دي الفاظو سر ذكر كري
 دي خويہ وړاندي بيا ليكي چه)) قال الراقم ليس عندى المصنف ولم اقف على رواية ابن مسعود رضي الله عنه هذه ،
 مرتب عفى عنه)) به مصنف ابن ابى شيبه (ج/ ٢ ، ص/ ٣٤٣) باب في اربع ركعات بعد العشاء كنبني دا
 روايت د وكيع بن عبد الجبار بن عياش عن قيس بن وهب عن مره عن عبد الله به طريق سره په نورو
 زياتو واضح الفاظو سره ملاو شو ،)) من صلى اربعاً بعد العشاء لا يفصل بينهن بتسليم عدلن بمثلهن من ليلة
 القدر رشيد اشرف -

القدر رشيد اشرف) -
(حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ یو څو روايتونه نور هم دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ دمسلك دذکر کړي دي خو دا ټول روايتونه داسې دي چه دامام ابو حنيفه په مسلك صريح ندي اود جمهورو دطرفه ددې جواب کيدی شي او گورتی معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۱۲۰، ۱۲۱) مرتب عفی عنه) -
(خو ددې نزدې حاشي نه مخکښې چه کوم حديث را نقل شوي دي دهغې په رڼا کښې دا جواب نشي ځکه چه په هغې کښې لفظ د بعد العشاء دي مرتب عفی عنه) -

باب نزول الرب تبارک وتعالیٰ الی السماء الدنيا کل لیلۃ

((ینزل الله تبارک وتعالیٰ الی السماء الدنيا کل لیلۃ حین یمضی ثلاث اللیل الاول فیقول انا الملک من الذلذی یدعونی فاستجب له من الذلذی یسألنی فاعطیه من الذلذی یمسئرون فاعفر له فلا یرال کذلک حتی یمضی الفجر))

دحدیث مبارک منشاء خو واضح ده چه دشپې رومیې درې حصې تیریدو نه پس دالله ﷺ خاص رحمتونه په بندگانو متوجه کیږي . اومقصد دادې چه بندگان دې ددغه وخت فائده واخلي اودادې په عبادات اومناجات کښې صرف کړي . د حدیث مبارک عملی پیغام خودغه دې اواصل اهمیت ددې پیغام حاصل دې خو په دې حدیث مبارک کښې الفاظ دا وئیلې شی چه الله ﷻ د ثلث الیل دتیریدو نه پس سماء دنیا ته نزول کوي ، په دې وجه په حدیث مبارک کښې معرکه الاراء کلامی مسائل پیدا شو چه په یو زمانه کښې دا دیت اومناظرې اود نزاع اود جدال سبب وی اوس اگر چه دې مباحثو کښې هغه شدت پاتې نه دې اوهغه فرق هم اوس ختمې شوې چه دچا دوجې نه دا مباحث اوچت شوی وو . خو په دې مسائلو نه قدیم کتابونه ډک دی او اصل مسئلې په حقیقت باندې پوهیدل هم ضروری دی ، په دې وجه ددې بحث مختصر خلاصه دلته بیانېږي نو :

چه په کومو احادیثو کښې دالله ﷻ دپاره دنزول یا څه بل داسې فعل (۱) ثابت شوې دې چه کوم په ظاهره د حوادثو صف دی په دې باره کښې بنیادی طور باندې څلور مذهبیه دی مشهور .

① رومیې مذهب دمشبه دې چه کوم دا الفاظ په ظاهر اوپه حقیقی معنی باندې محمول لري . او داوانی چه (معاذالله) داصفات دالله ﷻ دپاره داسې ثابت دې (لکه څنگه چه د حوادثو دپاره ثابت دی او ثابتیږي) دامذهب بالکل باطل دې او جمهور اهل سنتو دهمیشه نه ددې تردید کړې دې او کوي .

② ددویم مذهب دمعتزلو دې اوهم دخوارجو . چه هغوی د الله ﷻ دصفاتوس نه انکار کوي او حدیث مبارک دنزول او داسې نور احادیث صحیح نه مني ، دامذهب هم بالکل باطل دې .

③ دریم مذهب دجمهورو محدثینو او سلفو دې چه هغوی دا وانی چه داحادیث دمتشابهاتو نه دې . دنزول ظاهري معنی چه کومه تشبیه لره مستلزم ده هغه خومراد او کیفیت باره کښې به توقف کیږي او په دې کښې به غور او حوض نه کیږي . دا حضرات دمقوضه په نامه یادېږي .

④ څلورو مذهب دمتکلمینو دې چه هغوی وانی چه ددې ظاهري مفهوم خو بالکل مراد نه دې ځکه چه داتشبيه لره مستلزم دې خوددې مجازی معنی مراد ده لکه دنزول نه مراد نزول رحمت یا نزول الملائکه دې . دې حضراتو نه مووله وئیلې کیږي او ددوی هم دوه قسمه دی

(۱) لکه دحضرت حضرت ابوهریره رضی الله عنه په مرفوع حدیث مبارک کښې ارشاد دې چه ((قال الله عزوجل اذا تقرب عبدی منی شبرا تقربت منه ذراعا واذا تقرب منی ذراعا تقربت باعاو قال بوعا واذا اتانی یمشی ایتة هرولة صحیح مسلم (ج/ ۲ ، ص/ ۳۴۳) کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار باب فضل الذکر والدعاء والتقرب الی الله تعالیٰ وحسن الظن به رشید اشرف عفی عنه)-

بعضو حضراتو ددې الفاظو داسې تاویل کوی چه اواستعمال بې تکلفه کیري اوبعضو حضراتو ډیر لری تاویلات اختیار وی چه کوم په بعضو اوقاتو کښې د تحریف حد ته رسیږي. دې څلورو مذهبنو کښې خو رومبې دوه بالکل باطل دی او په اهل حق علماء کښې ددې څوک هم قائل نشته دي. او، البته داهل حق په مینځ کښې د تاویل اوتفویض اختلاف جاری پاتې شوی دی. دمحدثینو دواړو کښې داسې تطبیق کوی چه کوم ځانې بې تکلفه تاویل ممکن وی هلته به تاویل اختیارولی کیري او چه کوم ځانې بې تکلفه تاویل ممکن نه دی بلکه دې دپاره تکلف کیري چه هلته تفویض بهتر دي.

اوحضرت شیخ عبدالوهاب شعرانی رحمته الله علیه په خپل مشهور کتاب الیواقیت والجواهر کښې (ج ۱، ص ۱۰۴) لیکلی دی چه دې دواړو مذهبنو کښې تفویض اولی دې ځکه چه مونږ کوم تاویل هم کوو خواه هغه څومره هم بې تکلفه ولې نه وی هغه به مونږ دذهن اختراع وی او دې کښې دغلطی امکان شته دي اودې کښې د اراء واختلاف هم کیدي شی، په دې وجه دصفات باری تعالی په شان تازکه مسئله کښې خپله راتې په دنصوصو لگول به لازمی شی اوبه تفویض کښې داویره شته دي البته شیخ سفرانی رحمته الله علیه دشیخ اکبر محی الدین ابن عربی رحمته الله علیه ددې قول تائید کوی چه دکوم سړي نه داخطرته وی که وړاندې تاویل اونشی نوهغه به په څه شک یا بداعتقادی کښې مبتلا شی نوده دپاره دتاویل لاره اختیارولې شی. داده په دې مسئله کښې د مذهبنو خلاصه.

پدې مسئله کښې د علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه موقف (۱)

* اوس دلته دعلامه ابن تیمیه رحمته الله علیه په موقف هم یوهیدل ضروری دی. داخبره ډیره مشهوره شوې ده چه هغه (معاذالله) دتشیبه قاتیل یا کم از کم دې ته نژدې شوې دي او دا قصه هم مشهوره ده چه هغوی یو ځل دجامع دمشق په ممبر تقریر کولو اوددې حدیث مبارک تشریح ئې کوله. او ددې تشریح دوران کښې په خپله دممبر نه دوه پوږنې رابښکته شو او وې ونیل چه ((یژل کتړولی هذا)) نوکه دا واقعه ثابته شی نویلا شبهه داډیره خطرناکه خبره ده او ددې نه معلومیږي چه علام ابن تیمیه رحمته الله علیه دتشیبه قاتیل دي. خو اصل واقعه داده چه دتحقیق نه ددې واقعي نسبت هغه ته نه ثابتیږي بلکه دا دتولو مخکښې ابن بطوطه په خپله سفرنامه (ج ۱، ص ۵۷) کښې ذکر کړیده. او ویلی ئې دي چه ما پخپله ابن تیمیه رحمته الله علیه دجامع دمشق په ممبر باندې په تقریر کولو اولیدو چه هغوی دتقریر په دوران دممبر نه دوه پوږنې راکوز شو او وني ونیل چه ((یژل کتړولی هذا)).

خو دمحققینو دسفرنامه ابن بطوطه داحکایت معتبر نه دیې منلې چه دهغې وجه داده چه ابن بطوطه د زیارت په (پنج شنبه) په ورځ په نهم رمضان کال ۷۲۶ هجری کښې دمشق ته رسیدلي وو، حال دادې چه علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه په کال ۷۲۶ هجری کښې دشعبان په رومبو ورځو کښې دمشق په قلعه کښې بند کړې شوې وو. اود دې قید په حالت کښې په شلمه ذی قعده کال ۷۲۸ هجری کښې ددوی وفات شوې دي. او ددې وجې نه دا خبره تاریخی اعتبار سره ممکنه په نظر نه راځی چه هغه دي درمضان کال ۷۲۶ هجری کښې

(۱) ومن اراد التفصيل فی تعین مسئله فلا بدان یقف علی رسالته مرقات الطارم کذا فی معارف السنن (ج ۴، ص ۱۴۹) مرتب عفی عنه -

دجامع دمشق کښې خطبه ورکړې اوسفر نامه ابن بطوطه په خپله ابن بطوطه ليکلي نه ده بلکه دهغه شاگرد ابن جزى الکلبى مرتب کړې ده. او هغه به دابن بطوطه نه حالات زياتې اودريدل او هغه به ئې خپلو الفاظو کښې قلم بند کول. په دې وجه دې کښې دغلطو ډېر امکان دې ترڅو چه په دې سلسله کښې د علامه ابن تيميه رحمه الله دصحيح موقف تعلق دې په دې موضوع باندې ددوى يو مستقل کتاب دې چه د شرح حديث النزول په نامه باندې شائع شوې دې. هغې کښې علامه ابن تيميه رحمه الله دتثبيته په سختۍ سره رد کړې دې لکه په ص/ ۵۸ کښې ليکي چه ((وليس نزوله كزول اجسام حتى ادم من السطح الى الارض بحث يبقى السقف فوقهم بل الله موزه عن ذلك)) .

دې کتاب کښې دعلامه ابن تيميه رحمه الله دعوه داده چه ددوى مسلك پدې باب کښې بعينه هم هغه دې چه کوم د جمهورو اوسلفو اومحدثينو دې خو د دوى ډېوره بحث دمطالعې نه اخر په دې نتيجه رسيدلې دې چه ددوى په مسلك او دجمهورو په مسلك کښې هم څه باريک غونډې فرق دې. او هغه دا چه جمهور محدثين نزول خو ثابت منى خودا متشابه گرځوى او ددې دتشرېح نه مطلقا توقف کوى. دوى کښې بعضې خو دا وائى چه دنزول حقيقى معنى مراد نه ده او چه کومه معنى مراد ده هغه مونږ ته معلوم نه ده اوبعضې حضراتو ددې ونيلو نه هم توقف کړې دې. چه دلته حقيقى معنى مراد ده او که مجازى ؟ بلکه د نزول دتفسير نه مطلقا توقف کوى.

خو د علامه ابن تيميه رحمه الله ډېوره بحث نه دار اوځى چه حديث مبارك کښې دنزول نه هم حقيقى معنى مراد ده خو د الله تعالى نزول داجسادو پشان نه دې چه په هغې کښې د يو مکان نه بل مکان ته تلل لازميږي بلکه دالله تعالى نزول دا حوادثو ددې صفت نه منزله دې اوددې کيفيت زمونږ د ادراک ماوراء دې.

د علامه ابن تيميه رحمه الله ويناده چه نزول په شان د کلى مشکک دى. په دې وجه دده کيفيات او ددې لوازم دنزالينو په اختلاف سره مختلف کيږي. نو چه کله دده نسبت حوادث ته اوشى نو ددې لوازم به يو څو وي او چه کله دده نسبت قديم ته اوشى لکه دحوادثو نزول څه وي خو دواړو صورتونو کښې به نزول بمعناه الحقيقى وي لکه دحوادثو نزول خلومن مکان الى مکان لره لازم دى خو دبارى تعالى تعالى نزول دې نه منزله دې خو دواړه قسمه نزول په خپل نزول کيدو کښې مشترک دى لکه چه علم د حوادثو هم صفت کيږي اودالله تعالى هم او د دواړو په حقيقت کښې د زبردست فرق سره سره دلفظ دعلم اطلاق په معنى حقيقى په دواړو کښې ما به الاشتراك دې داشان نزول به هم قياس کيديشى خو کيږي داچه مونږ په مشاهده سره صرف د حوادثو نزول پيژنو او دبارى تعالى دنزول مشاهده زمونږ دقوتونو نه ماوراء ده. پدې وجه مونږ دنزول تصور بغير د خلومن مکان الى مکان نه شو کولى او دالله تعالى دپاره دلفظ دنزول بمعناه الحقيقى مونږ ته مستبعد معلوميږي خو ددې مثالو داسې دې لکه په جنت کښې دکهجورو. ميوز اوشهدو وغيره کيدو ذکر قرآن پاک کښې شوې دې حال دادې

چه دامیوه د دنیا د موو نه بالکل مختلف وی خکه چه هغه مالا عین (۱) رات ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر کنبی داخل دی . نو د دنیا په میوو او د آخرت په میوو کنبی د حقیقت په اعتبار سره بون یعید دی خو میوه بمعناه الحقیقی کیدو کنبی دا دواړه مشترک دی د اثن دحوادثو نزول اود باری تعالی په نزول کنبی همدغه فرق دی . کوم چه د حادث او قدیم په مینځ کنبی کیدل پکار دی ، دې سره به د باری تعالی په نزول لفظ د نزول اطلاق مجازی نه وی بلکه حقیقی به وی .

د علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه د انظر دامختصر خلاصه ده چه داخبره واضحه کیږی چه علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه د نزول د تشریح نه خو توقف نه کوی بلکه لفظ د نزول په حقیقی معنی محمول کوی اود دې کیفیت نه توقف کوی . اود جمهورو او محدثینو د قول نه معلومیږی چه هغوی د لفظ نزول د تشریح نه توقف کوی نه داوانی چه د دې حقیقی معنی مراد ده او نه داوانی چه د دې مجازی معنی مراد ده . په دې وجه د علامه تیمیه رحمته الله علیه دا دعوه په محل نظر کنبی ده چه د دوی ملک بعینه هغه دې چه کوم د جمهورو سلفو دې بلکه د دوی توقف کنبی اود جمهورو او محدثینو په موقف کنبی هغه باریک فرق موندلې کیږی چه د کوم تشریح پورته اوشوه البته د افرق معاذ الله د تشبیه او تنزیه فرق نه دی بلکه د تنزیه د تعبیر فرق دی . په دې وجه په دې مسئله کنبی دې د جمهورو اهل سنتو مختلف گرځول او دې نشانه د علامتینا گرځول صحیح نه دی .

البته دې کنبی هیچ شک نشته دې چه په دې قسمه مسائلو کنبی د سلامتی لاره د جمهورو او سلفو ده چه کوم هغوی د دې الفاظو تشریح نه توقف کوی خکه چه د دې تشریح په آغاز کولو انسان د ازغونه په دې ډک میدان ورننوخی چه کوم ځانې د افراط او د تفریط نه لمنه بچ کول مشکل کیږی ، ابن خلدون په مقدمه کنبی ډیره ښه خبره لیکلې دې چه د صفاتو د باری تعالی مسائل د عقل د ادراک نه ماوراء دې او چه کوم سړی د عقل په ذریعه د مسائل حل کول غواری نو د دې مثال دهغه احمق په شان دې چه کو سړو زرو د تللو په تله غرونه تلی .
والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب هذا اخر ما اردناه ایرا ده فی شرح هذه الاسواب و ابتدا فی شرح ابواب الوتر ، والله الموفق والمعین .

(۱) كما في رواية ابي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ قال تبارك وتعالى اعددت لعبادي الصالحين مالا رايت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر صحيح بخاری (ج/ ١ ، ص/ ٤٦٠) كتاب بدء الخلق باب ما جاء في صفة الجنة وانها مخلوقة مرتب عفى عنه -

دی، امام ابو حاتم رحمہ اللہ دې لره صالح الحديث گرځولې دې اوپه امام بخاري رحمہ اللہ تي تنقيد کړې دې چه هغه ده لره په ضعفاء کښې شميرلې دې او امام ابن عدی ددوی باره کښې فرماني چه ((هو عندی لا بأس به))

بهر حال د جارحينو په مقابله کښې ددوی دتوثيق کوونکو تعداد زیات دې. په دې وجه ددوی حدیث قابل استدلال دې اوشاند همدا وجه ده چه امام ابو داود رحمہ اللہ په دې سکوت کړې دې چه کوم د دوی په نزد حدیث دصحیح یا کم از کم حسن کیدو دلیل دې او امام حاکم همدا صحیح علی شرط الشيخین گرځولې دې (١)

بل اعتراض دا کیږي چه الوتر حق ونیکو سره وجوب نه ثابتیږي ځکه چه حق معنی دثابت ده، ددې جواب دادې چه لفظ د حق د واجب په کښې په کثرت استعمال شوي دې او دلته معنی مراده. داشان دحضرت ابویوب مرفوع روایت کښې دا الفاظ مروی دی چه ((الوتر حق واجب علی کل مسلم)) (٢)

① داحنافو بل دلیل دحضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ روایت (٣) دې چه ((قال قال رسول الله ﷺ من نام عن وتره او نسيه فليبه اذا أصبح او ذكره)) دې کښې دموخ د وترو قضا حکم ورکړې شوي دې او د قضا حکم په واجباتو کښې کیږي په سنتو کښې نه.

② په تیر شوی باب کښې د حضرت خارجه بن خذافه حدیث مبارک (٤) تیر شوي دې هغه فرماني چه ((خرج علينا رسول الله ﷺ فقال ان الله امركم بصلوة هي خير لكم من حمر النعم الوتر جعله الله فيما بين صلوة العشاء الى ان يطلع الفجر)) دې کښې دلفظ دامد اضافه شوي ده اودمدر رسول په معنی کښې دې او ددې نسبت الله ته شوي دې که دا صرف سنت وی نو ددې نسبت به دان الله ﷻ په خاني حضور نبی کریم ﷺ ته شوي وو ((كما في قوله

(١) تكلم فيه النسائي وابن حبان والعقيلي ووثقه اخرون انظر نصب الراية (ص/ ١٥٤) باب ما استدلل به على وجوب صلوة الوتر، واعلاء السنن (ج/ ٦، ص/ ١) ابواب الوتر باب وجوب الوتر وبيان وقته مرتب عفي عنه -

(٢) علامه ظفر احمد عثمانی رحمہ اللہ په اعلاء السنن (ج/ ٦، ص/ ١١) باب وجوب الوتر وبيان وقته تر لاندې دحضرت بريد ددې روایت نقل کولو ته پس فرماني چه ((رواه الحاكم في المستدرک وصححه وقال

الوثيق العتيكي مروزي ثقة يجمع حديثه ولم يخرجاه مرتب عفي عنه)) -
(٣) أخرجه احمد وابن حبان واصحاب السنن الا الترمذی کذا قال الحافظ في الدراية في تخريج احاديث الهداية تلخيص نصب الراية الجزء الاول (ص/ ١٩٠) باب صلوة الوتر، وأخرجه ابوداود او دالطاليسي ايضا موقوفا

في الجزء الثاني من مستنده (ص/ ٨٩) وفيه الوتر حق او واجب مرتب عفي عنه -
(٤) سنن دار قطنی (ج/ ١، ص/ ١) كتاب الوتر، من نامه عن وتره او نسيه -
(٥) جامع ترمذی (ج/ ١، ص/ ٨٥) باب ما جاء في فضل الوتر -

عَلَيْكُمْ (١) كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ صِيَامَهُ أَيَّ شَهْرٍ رَمَضَانَ وَسَبَّحْتُ لَكُمْ قِيَامَهُ ((په دې وجه)) (ان امسكتم كنيي الله ﷻ ته د نسبت اضافه په وجوب دوتر دلالت کوي.

④ دحضرت علي عليه السلام په حديث باب كنيي فاقروا يا القران (٢) فرمائيلي شوي دي. داصيغه د امرده چه په وجوب دلالت کوي.

⑤ حضور نبي كريم ﷺ په وترو باندې مواظبت من غير ترك كړې دي او ددې په تارك باندې نې نكړې دي او فرمائيلي نې دي چه ((من لم يوتر فليس منا)) مرتب عفى عنه)

دجسور و دلالت *

① رومي استدلال دحضرت علي عليه السلام ددې ارشاد نه دي چه كوم په دې باب كنيي ذكر شوي دي چه ((الوتر ليس بحتم كصلوتك المكتوبة ولكن من رسول الله ﷺ)) (٣)

او احناف ددې جواب كنيي واني چه ددې دا د وجوب نه بلكه د فرضيت نفى ده لكه چه ((كصلوتك المكتوبة)) الفاظ پرې دلالت كوي. اومونې هم ددې د صلوٰة خمس په شان د فرضيت قائل نه يو اوددې منكرته كافر نه وايو.

(١) سنن ابن ماجه (ص / ٩٤) باب ما جاء في قيام شهر رمضان) -

(٢) قوله فاقروا يا اهل القرآن ، دبعضو حضراتو په دترد اهل قران نه مرد مومنان دي اوداجمله دي ته اشاره كوي چه په ټولو مومنانو باندې وتر واجب دي . ((اذا صل الامر للجواب)) ددې حضراتو وينا داده چه داهل قران نه حفاظ قران او مهرة القرآن مراد دي . نو اوبه منلې شي چه وتر صرف په دوي واجب دي په عامو مومنانو نه دي خودحضرت كشمر عليه السلام وغيرهم رجحان دي دي چه داهل قران نه مراد دحفاظ قران مراد دي . لكه دحضرت ابن مسعود عليه السلام ديو روايت مرفوعه نه ددې تائيد كيږي چه ((ان الله وتر يحب الوتر فاوتروا يا اهل القرآن ، فقال اعربي ما يقول النبي ﷺ قال ليس لك لاحد من اصحابك ، رواه ابن نصر من طريق ابي عبيدة عن الله كذا في معارف السنن (ج / ٤ ، ص / ١٨٠) واخرجه ابوداود في سنة (ج / ١ ، ص / ٢٠٠ ، ٢٠١) باب استحبا الوتر وعبدالرزاق في مصنفه (ج / ٣ ، ص / ٤ رقم ٤٥٧١) باب وجوب الوتر ، هل شي من التطوع واجب . والبيهقي في سننه الكبرى (ج / ٢ ، ص / ٤٦٨) باب ذكر البيان ان لا فرض في اليوم والليلة من الصلوات اكثر من خمس وان الوتر تطوع

او بيهقي (ج / ٢ ، ص / ٤٦٨) هم په روايت كنيي دالفاظ مروى دي چه ((لست من اهله)) چه ددې نه معلوم كيږي چه داهل قران نه مراد حفاظ دي ((فعلى هذا يكون المراد بالوتر صلوٰة الليل مع الترمذي فسميت صلوٰة الليل بالوتر اعتبار الحائنة وعلى هذا تخصيص الامر بالحفاظ لما اهم تنجاف جنوبهم عن المضاجع برهة الليل فان الحفاظ يقوم الليل الا قليلا نصفه او ينقص منه قليلا او يزيد عليه ويوترل القرآن ترتيبا بخلاف غير الحفاظ فانه لا يقرأ الا شيئا قليلا)) ددې تفصيل په رنرا كنيي ((فاوتر يا اهل القرآن)) داهل قران دجملې نه په مسلك داحنافو استدلال به مشكل شي . والله اعلم.

هذا كله ملخص ما في الكوكب الدرر وحاشية (ج / ١ ، ص / ١٨٩) ومعارف السنن (ج / ٤ ، ص / ١٧٩) ١٨٩

(٢) بعض الروايات والتغير من المرتب وفقه الله الخدمة السنة المطهرة)) -

(٣) سنن ابى داود (ج / ١ ، ص / ٢٠١) باب فمن لم يوتر مرتب عفى عنه -

① ددی حضرتانو دویم استدلال دهغه روایتونو نه دي (۱) چه په کومو کښې دموځ تعداد پنځه بیان شوي دي. دوی داوائی که وتر واجب وی نو دموځونو تعداد به شپږ وی او ددی جواب دادې چه اول خو وتر توابع د عشاء کښې دی، په دي وجه دا مستقل شمار نه بل پنځو شمیر د فرض مونځونو دپاره دي او وتر فرض نه دی بلکه واجب دی.

② د ائمه ثلاثه استدلال د حضرت عبادۃ بن صامت د اثر نه دي چه هغوی ته ذکر اوشو چه ثلاثی سري و ترو ته واجب وائی. نو هغوی دهغه دباره کښې تغلیظ او کړو او وي فرمائیل چه کذب اخرجه ابواو (۲) ددی جواب هم هغه دي چه دوی د فرضیت نفی او کړه او د وجوب ت.

او حقیقت دادې چه دا اختلاف عملا په شان د لفظی دي او ددی منشاء داده چه د ائمه ثلاثه په نزد دنتس او د فرضو په مینځ کښې د مامور به بله مرتبه نشته او د امام ابوحنیفه رحمۃ الله علیه په نزد ددی دواړو په مینځ کښې یو مرتبه د واجب ده (۳) ائمه ثلاثه هم و ترولره اکد، سنن منی. او احناف هم ددی د فرضیت قائل نه دی. هم په دي وجه دوی ددی منکر د تکفیر قائل نه گویا په دي خبره دواړه متفق دی چه دوترو مرتبه دعامو سنن موکد نه پورته او د فرضو نه کوزه ده. بیا د ائمه ثلاثه په نزد په فرضو او په سنتو کښې څه بله متوسطه درجه نشته دي، په دي وجه هغوی دي دپاره لفظ د سنت استعمال کړو. او د امام ابوحنیفه رحمۃ الله علیه په نزد خو په مینځ د واجب مرتبه شته دي، په دي وجه دوی د واجب او گرځول نو په دواړو کښې څه خاص فرض نشته دي البته په بعضي جزوی مسائلو کښې دا اختلاف اثر ظاهریری لکه دوترو علی الراحله مسئله چه د هغې تفصیل به انشاء الله مخکښې دمستقل باب لاندې راشی، والله سبحانه وتعالی اعلم.

باب ماجاء فی الوتر سبع

دي ځاني نه امام ترمذی رحمۃ الله علیه د ابواب په بیان د تعداد رکعتونو دوترو کښې قائم کړې دي، په تفصیل کښې تللو نه مخکښې واضحوی چه احادیثو کښې لفظ دایتار ددوه معنو دپاره مستعمل شوي دي، یو صرف وتر دپاره او اوبل دپوره صلوۃ اللیل دپاره. روايات د ایتار او په هغې کښې تطبیق

(۱) کحديث انس بن مالك مثلاً قال قال رسول الله ﷺ فقال يا رسول الله ﷺ كم افترض الله عز وجل على عبادة من الصلوة؟ قال افترض الله على عبادة صلوات خمس قال يا رسول الله ﷺ هل قبلهن او يعد هن شيئا؟ قال افترض الله على عبادة صلوة خمس فخلف الرجل لا يزيد عليه شيئا ولا نقص منه شيئا قال رسول الله ﷺ ان صدق ليدخل الجنة (ج/ ۱، ص/ ۸۰) باب كم فرضت في اليوم واللية -

(ج/ ۱، ص/ ۲۰۱) باب فيمن لم يوتر مرتب عفى عنه -
(۲) وذكر في البدائع وغيره ان يوسف بن خالد السمي من اعيان فقهاء البصرة (شيخ الشافعي) سأل ابا حنيفة عن الوتر (اجاب) انه واجب فقال له، كفرت يا ابا حنيفة ظنانه ان يقول فريضة فقال ابو حنيفة رحمۃ الله عليه ابهولني اكفارك اياي وانا عرف الفرق بين الفرض والواجب كفرك ما بين السماء والارض ثم بين الفرق بينهما فاعتذر به اليه جلس عنده للتعلم اه كذا في معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۱۷۲) باب ماجاء في فضل الوتر رشيد اشرف عفا الله عنه -

بيادې واضح وي چه د حضور نبی کریم ﷺ نه ت د عدد وتر باره کښې روايتونه ډير مختلف دي. د يورکعت نه واخله تر اولسو رکعتونو پورې په روايتونو کښې راغلي دي. (۱)
حضرت العلامة شبير احمد عثمانی رحمه الله به فتح الملهم (۲) کښې ددې روايتونو په مينځ په بهترينه طريقه تطبيق کړې دي. هغوی فرماني چه د حضور نبی کریم ﷺ عام معصودا او چه حضور نبی کریم ﷺ به د صلوٰۃ الليل افتتاح په رکعتونو خفيقونو (۳) سره کوله چه کوم به د تهجدو په مباديو کښې وو. دې نه پس به ئې اته طويل (۴) رکعتونه کول او ددې اصل صلوٰۃ تهجد هم دا په رکعتونه وو بيا درې رکعتونه به ئې کول د وترو (۵). بيا به ئې دو رکعتنه دنفلو (۶) په ناسته کول. دې نه پس به ئې طلوع فجر سره دو رکعتونه دستونو (۷) د فجر، داشان شول چه دا ټول اولس رکعتونه.

(۱) ديو نه واخله تر ديارلسو روايتونو دپاره اوگورنی سنن نسائي (ج/ ۱، ص/ ۱۴۸ تا ۲۰۵)، کتاب قيام الليل وتطوع النهار، باب كيف الوتر بواحدة، وباب كيف الوتر بثلاث وباب وكيف الوتر بخمس وباب كيف الوتر بسبع وباب كيف الوتر بتسع وباب كيف الوتر باحدى عشر وكعة وباب كيف الوتر بثلاث عشر ركعة

داحق مرتب ته دايتار بخمس عشر ركعة يا ايتار بسبع ركعة روايتونه د ډير تلاش كولو سره ملازو البته حافظ ابن حجر په التلخيص الخبير (ج/ ۲، ص/ ۱۴) باب بالتطوع كښې دامام راعف دقول لم ينقل زيادة على عشر رقم ۵۱۴ لاندې ليكي چه ((كانه اخذه من رواية ابي داود الماضية عن عائشة، والا باكثر من ثلاث عشرة وفيه نظر ففي حواشي المنذرى قبل اكثر ما روى في الصلوة الليل سبع عشرة وهي عدد ركعات اليوم واللية وروى ابن حبان وابن المنذر والحاكم من طريق عراك عن حضرت ابوهريرة رضي الله عنه مرفوعا وتر بخمس او بسبع او بتسع او باحدى عشر او باكثر من ذلك انتهى. د حافظ ددې كلام نه ثابته شوه چه د ايتار باره كښې تر اولسو ركعتو پورې ذكر په روايتونو كښې راغلي دي، والله اعلم. رشيد اشرف كان الله له وهو الله.

(۲) (ج/ ۲، ص/ ۲۸۸) في شرح باب صلوٰۃ الليل وعدد ركعات النبي ﷺ في الليل، مرتب عفى عنه -

(۳) كما في رواية عائشة رضي الله عنها عند الطحاوي في شرح معاني الآثار (ج/ ۱، ص/ ۱۳۷)، باب الوتر قالت كان ﷺ اذا قام من الليل الفتح صلواته بركتين خفيفتين ثم صلى ثمان ركعات ثم وتر، مرتب عفى عنه -

(۴) په تيره شوې حاشيه كښې حواله ذكر شوه او مخكښې ه راخي (مرتب عفى عنه) -

(۵) ((كما في رواية عائشة رضي الله عنها يصلي اربعا فلا تسال عن حسنهن وطوئن ثم يصلي ثلاثا، صحيح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۵۴) باب صلوٰۃ الليل الخ -

(۶) كما في رواية عائشة رضي الله عنها كان ثلاث عشرة ركعات تسع ركعات قائما يوتر فيها وركعتين جالسا فاذا اراد يركع قام فركع وسجد ويقعد ذلك بعد الوتر فاذا سمع نداء الصبح قام فركع ركعتين خفيفتين نسائي (ج/ ۱، ص/ ۲۵۳) كتاب قيام الليل وتطوع النهار باب اباحة الصلوة بين الوترين الركعتي الفجر، رشيد اشرف كان الله له وهو الله -

(۷) حواله په مخكښې حاشيه كښې تيره شوه مرتب عفى عنه -

حضرات صحابه کرام رضی اللہ عنہم چه کوم وخت دا ټول رکعتونه بیا نول او غوښتل نې نو هغوی دا اوښل چه او تر بسبع عشرة رکعة (١)، بیا بعضو وختونو کښې ترې بعضو حضراتو سنت دفجر خارج کړی دی ځکه چه هغوی په حقیقت کښې صلوٰة اللیل نه وو. په دې وجه هغوی اوښل ((او تر بځمس عشرة رکعة))

بیا بعضو حضراتو د صبا سنت خارج کړل ځکه چه هغه په حقیقت کښې صلوٰة اللیل نه وو د دې وجه هغوی اوښل چه ((او تر بځمس عشرة رکعة)) (٢) بیا بعضې حضراتو د شروع رکعتین خفیفین او وترونه پس نفلونه ساقط کړی دی او سنت دفجر نې شمار کړل نو ((او تر بثلث عشرة رکعة)) (٣) نې اوښل چه او بعضو حضراتو د شروع رکعتین خفیفین اود وترونه پس نفلونه ساقط کړل او ورسره نې سنت دفجر هم خارج کړل نو هغوی ((احد عشرة رکعة)) (٤) بیا په اخر عمر کښې د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم جسم مبارک دروند شوی نو حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به بعضو وختونو کښې د تهجدو شپږ رکعتونه او کړل او دوترو درې رکعت به نې دې سره یو ځانې کړل. نو ټول به نهه رکعت شول، بعضې حضراتو د دې زمانې عمل روایت کړې دې او ښلی نې دی چه ((او تر بتسع)) (٥) بیا به نې بعضو وختونو کښې حضور نبی

(١) کما فی حواشی المنذری او گورنی التلخیص الحبر (ج/ ١، ص/ ١٤ رقم ١٥١٤) باب صلوٰة التطوع مرتب عفی عنه -

(٢) دا روایت ملاو نشو کما سبق مرتب عفی عنه -

(٣) کما فی روایة ام سلمة رضی اللہ عنہا کان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یوتر بثلث عشرة رکعات فلما کبر وضعف او تر بتسع (ج/ ١، ص/ ٢٥١) باب الوتر بثلث عشرة رکعات اودایتا بثلث عشرة رکعة سره متعلقه توجیه مذکوره فی المتن تانیذ دصحیح مسلم (ج/ ١، ص/ ٢٥٥) باب صلوٰة اللیل الخ، کښې د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت نه کښې فرمائی چه ((کانت صلوٰة رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم من اللیل عشر رکعات ویوسجدة ای رکعة مضمومة الی شفعها فان صلوٰة اللیل کلها ایا هی مثنی مثنی والموتر فی الحقیقة لیس الركعة الاخرة من الثلاث) وبرکع رکعتی الفجر فذلک ثلاث عشرة رکعة رشید اشرف عفی عنه -

(٤) او گورنی طحاوی (ج/ ١، ص/ ١٣٩) باب الوتر، داشان حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه ((ما کان رازی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یزید فی رمضان ولا فی غیره علی احد عشرة رکعة یصلی ای رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وط طولهن ثم یصلی اربعاً فلا تسال عن حسنهن وطولهن ثم یصلی ثلاثاً الخ. صحیح مسلم (ج/ ١، ص/ ٢٥٤) باب صلوٰة اللیل وعدد رکعات النبی صلی اللہ علیہ وسلم الخ مرتب عفی عنه -

(٥) او تر بتسع، لکه چه په تیره شوی حاشیه کښې د ام سلمه رضی اللہ عنہا روایت تیر شو چه ((کان رسو الله صلی اللہ علیہ وسلم یوتر بثلث عشرة رکعات فلما کبر وضعف او تر بتسع نسائی (ج/ ١، ص/ ٢٥١) باب الوتر بثلث عشرة رکعة او تر بتسع په متعلقه توجیه باندې د حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ روایت دال دې چه کوم په صحیح مسلم (ج/ ١، ص/ ٢٦١) د باب صلوٰة النبی صلی اللہ علیہ وسلم ودعائه باللیل) لاندې مروی دې ((انه رقد عند رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فاستقیط ای النبی صلی اللہ علیہ وسلم) فتسوک وتوضا وهو یقول ان فی خلق السماوات والارض واختلاف اللیل والنهار لآیات لا ولی الا للباب فقرأ هؤلاء الآیات حتی ختم السورة ثم قام فصلى رکعتین فاطال فیها القيام الركوع والسجود ثم انصرف فنام حتی نفخ ثم فعل ذالک ثلاث مرات مت رکعات کل ذالک بساک و بتوضا

کريم ﷺ نور هم کسي او کړو او دتهجدو نې صرف څلور رکعتونه او کړل ، ددې زمانې عمل په ((اوتر بسع))

الفاظو سره بيان شوې دې (۱) مونږ شروع کښې بيان کړې دې چه روايتونو کښې ايتار صرف دصلوة الوتر په معنی کښې هم استعمال شوې دې او پوره صلوة الليل په معنی کښې هم ، دې نه پس دې واضح وی چه مبحوث عنها ټول روايتونه پورته شوو کښې ايتار نه مراد پورا صلوة الليل دې ، البته چه کومو روايتونو کښې اوتر بخمس راغلی دی . هغې دايتار نه صرف صلوة الوتر مراد دی او دې کښې روستنی دوه رکعاته نفل نې هم دوترو تابع جوړ کړل او ورسره ي شامل کړل او دا اوتر بثلاث روايت په خپل حقيقت محمول دي . او د اوتر بواحد مطلب دادې چه حضور نبی کريم ﷺ به دتهجدو مونځ دوه دوه رکعته کولو ، او چه کله به دوترو وخت راغلو نو حضور نبی کريم ﷺ نه ددوه رکعتونو سره يو رکعات يا شامل کړونو دا چه يواځې يو رکعات به نې کولو داسې په ټولو روايتونو کښې بهترين تطبيق دي .

بحث في الوتر ثلاث ركعات

دوترو تعداد باره کښې اختلاف دې د اتمه ثلاثه په نزد دوترو ديونه واخله (۲) ترد اوړ رکعتو پورې جائز دی . دې نه زيات نه او په عام طور سره ددې حضراتو عمل دادې چه په دوه سلامونو سره درې رکعته ادا کوی ، دوه رکعته په يو سلام او يو رکعت په يو سلام سره . داخنافو په نزد درې رکعته متعين دی او هغه هم په يو سلام سره ، په دوه سلامونو سره درې رکعته کول داخنافو په نزد جائز نه دی . او اتمه ثلاثه په هغه روايتونو استدلال کوی چه په کومو کښې اوتر برکعة نه واخله تر بسع پورې الفاظ مروی دی .

ويقرا هؤلاء الايات ثم اوتر بثلاث الخ ، رشيد اشرف عفي عنه)-

(۱) كما في رواية عائشة رضي الله عنها ان رسول الله ﷺ كان يوتر بتسع ركعات ثم يصلي ركعتين وهو جالس فلما ضعف اوتر بسع ركعات الخ نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۰) باب كيف الوتر بتسع اوتر بسع ، په متعلقه توجيه دحضرت عائشة رضي الله عنها يو بل روايت دادې چه (((ان رسول الله ﷺ كان اذا صلى العشاء دخل المنزل ثم صلى ركعتين ثم صلى بعدهما ركعتين اطول منها ثم اوتر بثلاث يفصل بينهما)) قال التيموي رواه احمد باسناد يعتبر به اثار السنن ص/ ۱۶۲ ، باب الوتر بثلاث ركعات مرتب عفي عنه)-

(۲) صرف امام شافعي رحمه الله عليه په رکعت واحد سره دوترو په جواز باندې اجازت ورکړې دې او د امام مالك رحمه الله عليه په نزد وتر برکعة جائز دی خو انتهائې مرجوح دی بلکه دموطا امام مالك رحمه الله عليه دعبارت نه خودا معلومېږي چه وتر برکعة ددوی په نزد جائز دی لکه موطا (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱) باب الامر بالوتر کښې دحضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه باره کښې مروی دی چه ((کان يوتر بعد العتمة بواحدة)) دې نه پس د امام مالك رحمه الله عليه قول ذکر دې چه ((وليس على هذا العمل عندنا ولكن ادق الوتر ثلاث)) ترڅو چه دامام احمد بن حنبل رضي الله عنه تعلق دې نو دهغوی يو روايت اگر چه دشافعيو سره مطابق دې خو علامه بنوري رضي الله عنه په معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۲۰) کښې نقل کړی دی چه ددې يو روايت داخنافو مطابق دې ((فلم يبق في الائمة الاربعة الا الشافعي في الحزم على الايمان بركعة رشيد اشرف سيفي كان الله له وهو الله))-

ماضی و لانی لاندی ذکر شوی دی چه :

① په صحیحینو (۱) کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت چه کوم په ترمذی شریف (۲) کښې هم نیر شوی دی چه ((عن ابی سلمه رضی الله عنه بن عبدالرحمان انه اخبره انه سال عائشة رضی الله عنها کیف کانت صلوة رسول الله ﷺ فی رمضان ، فقالت ما کان رسول الله ﷺ یزید فی رمضان ولا فی غیره علی احد عشرة رکعة یصلی اربعاً فلا تسأل عن حسنهن وطولهن ثم یصلی اربعاً فلا تسأل عن حسنهن وطولهن ثم یصلی ثلاثاً الخ) (اللفظ البخاری) .

دی کښې صراحت دی چه حضور نبی کریم ﷺ دو ترو درې رکعتونه د تهجد و نه جدا کول .

② ترمذی (۳) کښې مخکښې د حضرت علی رضی الله عنه حدیث مبارک راځی چه ((کان رسول الله ﷺ یوتر بثلاث یقرأ فیهن بتسع سور من المفصل یقرأ فی کل رکعة بثلاث سور اخرهن قل هو الله احد)) .

③ په ترمذی (۴) کښې دا هم دی د باب ماجاء فیما یقرأ لاندی د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه حدیث مروی دی چه ((قال کان رسول الله ﷺ یقرأ فی الوتر بسبح اسم ربك الاعلی ، وقل یا ایها الکافرون ، وقل هو الله احد فی کعة)) .

④ باب ماجاء فیما یقرأ فی الوتر . لاندی حدیث مروی دی چه ((عن عبدالعزیز ابن جریج قال سألت عائشة بای شی کان یوتر رسول الله ﷺ ؟ قالت کان یقرأ فی الاولى بسبح اسم ربك الاعلی ، و فی الثانية بقل یا ایها الکافرون و فی الثالث بقل هو الله احد والمودین)) .

⑤ په سنن ابی داود (۵) کښې د عبدالله بن ابی قیس نه مروی دی چه ((قال قالت لعائشة رضی الله عنها بکم کان رسول الله ﷺ یوتر ؟ قالت کان یوتر بربع وثلاث وست وثلاث وثمان وثلاث وعشر وثلاث ولم یکن یوتر بانقص من سبع ولا بکثر من ثلاث عشرة)) ددی حدیث مبارک نه معلومیږی چه د تهجد و د رکعتونو تعداد خو بدلیدو خو دو ترو د رکعتونو شمار کښې به خد بلی نه راتله ، بلکه ددی تعداد به همیشه هم درې وو .

(صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۴) کتاب التهجد باب قیام النبی ﷺ باللیل فی رمضان وغیره ، و صحیح

مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۴) باب صلوة اللیل وعدد رکعات النبی ﷺ فی اللیل مرتب عفی عنه) -

(ج/ ۱ ، ص/ ۸۴) باب ما جاء فی وصف الصلوة النبی ﷺ باللیل مرتب عفی عنه) -

(ج/ ۱ ، ص/ ۸۶) باب ماجاء فی الوتر بثلاث مرتب عفی عنه) -

(ج/ ۱ ، ص/ ۸۶) او ددی مفهوم دوه احادیث صحیح د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه اود عبدالرحمان

ابن ابی رضی الله عنه نه هم مروی دی او مورثی اثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۱) باب الوتر بثلاث رکعت مرتب عفی

عنه) -

دا ټول احاديث د وترو په درې رکعتونو باندې صريح دی، (۱) بيا ترکومي چې د ائمه ثلاثه د دلائلو دې دهغي جواب دادې چې په روايتونو کېنې د ((ايتا برکعة)) نه واخله ايتار بثلاث رکعتہ بلکه ايتا بسبع عشر رکعة کما مر پورې ثابت دی. په دې وجه په کومو روايتونو کېنې چې ايتار بتسع يا ايتار باحدى عشرة يا ايتار بثلاث عشرة راغلي دي نو دې ټولو کېنې ائمه ثلاثه په تاويل کولو مجبور دي چې دلته دايتار نه مراد پورا صلاة الليل دي چې په هغي کېنې درې رکعتونه دوترو دي او باقي تهجد. لکه امام ترمذی رحمه الله د امام اسحاق بن راهويه رحمه الله قول نقل کړې دي چې ((معنى ما روى ان النبي ﷺ كان يوتر بثلاث عشرة قال اى اسحاق ، انما معناه انه كان يصلي من الليل ثلاث عشرة ركعة مع الوتر فنسبت صلاة الليل الى الوتر)) مونږ دا وايو چې کومه توجيه ائمه ثلاثه د ديارلسو يا يوولسو او د نهو رکعتونو والا احاديثو کېنې کوي هم هغه توجيه مونږ دا اوو والا احاديثو کېنې کوو عيني دي اوو رکعتونو کېنې څلور رکعتونو ته تجدو وو او درې رکعتو د وترو وو. کما بينافي ماسبق.

البته دا حنافو په توجيه د حضرت عائشه رضي الله عنها دې روايت سره اشکال پيدا کيږي چې کوم په ترمذی شريف (۲) کېنې مروی دي چې ((قالت كان صلوة رسول الله ﷺ من الليل ثلاث عشرة ركعة يوتر من ذلك بخمس لا يجلس في شيء منهن الا في اخرهم)) ددې نه پنځه رکعتو په يو سلام بلکه په يو قاعده سره معلوميږي (۳)

نو ددې يو جواب دا ورکړي شوې دي (۴) چې په اصل کېنې دي کېنې درې رکعتونه د وترو سره دوه رکعتونه د نفلو شامل دي او لا يجلس نه د جلوس طريقه نقي ده چې کوم د دعا

(۱) ددري رکعتو دوترو يو دليل د ((بيوت ابن عباس رضي الله عنهما في بيت خالته)) واقعه داده چې کوم ددې نه روستو حاشيه کېنې تير شوی دی چې هاغي هغه د نبی کریم ﷺ د صلوة الليل بيان کوي او فرماني چې ((قام فصلی رکعتين فاطال فيهم القيام والركوع والسجود ثم انصرفوا فنام حتى نفخ ثم فعل ذلك ثلاث مرات ست ركعات كل ذلك يستاك ويتوضا ويقرا هؤلاء الايات ثم اوتر بثلاث صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۶۱) باب صلوة النبي ﷺ ووعائه بالليل)) داشان يو بل روايت کېنې چې هغه تير شوې دي چې د عن الحسن عن سعد بن هشام عن عائشه رضي الله عنها په طريق سره مروی دي چې ((ان رسول الله ﷺ كان اذا صلى العشاء دخل المول ثم صلى رکعتين ثم صلى بعدهما رکعتين اطول منها ثم اوتر بثلاث يفصل بينهما رواه احمد باسنا يعتبر به اثار السنن ص/ ۱۶۲ باب الوتر بثلاث ركعات .

مذکوره دواړه روايتونه چې څنگه دوترو په درې رکعتو کيدو باندې دال دي په دې خبره هم دليل دی چې دوترو دروي واړه رکعتو به په يو سلام سره ادا کيدل نه دا نه چې په دوو سلامونو سره ، ددې نه سوا نور هم ډير روايتونه دا حنافو دليل دي چې په طوالت د ويري نه ترك کيږي. رشيد اشرف عفي عنه -

(ج/ ۱ ، ص/ ۸۶) باب ما جاء في الوتر بخمس واخرجه مسلم في صحيحه (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۴) باب صلوة الليل وعدد ركعات النبي ﷺ في الليل الخ مرتب عفي عنه -

(۲) په دې وجه دي دي مونږ مذکوره تاويل نه شی چلولي ځکه چې دې کېنې صلاة الليل او تريخمس رکعات صراحة سره جدا ذکر شوی دی مرتب عفي عنه -

(۳) اوگورنی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۱۸۷ ، ۱۸۸) مرتب عفي عنه -

کښي اود ذکر دپاره وي دنفس قعده نه ، لکه چه معمول دادې چه دعاء دنفلونو نه مخکښي نه کيږي بلکه دنفلو نه پس کيږي .

دويم جواب دادې چه علامه شبير احمد عثمانی رحمته الله عليه په فتح الملهم ^(۱) کښي ورکړې دي چه حديث مبارك مطلب دادې چه ((ما کان یصلی شیئا من هذه الصلوة جالساً الا الترتيعين الاخرين فانه کان یصلیها جالساً ^(۲))) دا توجيه زیاته بهتر ده ^(۳) .

(ج/ ۲ ، ص/ ۲۹۱) باب صلوة اللیل الخ مرتب عفی عنه -

(۱) علامه عثمانی رحمته الله عليه دکلام په رڼا کښي ددې توجيه زیات وضاحت سره کړې ده هغه دادې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم په دوترو په روستو نفلونو کښي اوبعضي وخت دوترو نه مخکښي صلوة اللیل په ناسته ادا کول اود قیام فی الصلوة په ځاني به ئي قعود ف الصلوة اختیارولو لکه رکعتین بعد الوتر جالساً په ناستي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۳) دکتاب قیام اللیل وتطوع النهار باب اباحة الصلوة بین الوتر و بین رکعتی الفجر کښي د حضرت عائشه رضی الله عنها دروايت نه ثابت دی فرمائي چه ((کان یصلی رکعة تسع رکعات قائماً یوتر فیها ورکعتین جالساً اذا اراد ان یرکع قام یرکع وسجد ویفعل ذالک بعد الوتر الخ)) اوبعضو وختونو صلوة اللیل په جالساً کولو د حضرت عائشه رضی الله عنها دیو بل روايت نه ثابت دی چه کوم په صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۰) ابواب تقصیر الصلوة باب اذا صلی قاعدا ثم اصبح او وجد حنفة تم ما بی لم تر رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم صلوة اللیل قاعدا قط حتی اسن فكان یقرأ قاعدا حتی اذا اراد ان یرکع قام الخ ددې دواړو روايتونو دمجموعي نه معلوم شو چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم د وترو نه پس به دوه نفلونه او بعضو وختونو کښي صلوة اللیل به ئي هم جالساً ادا کول .

اوس په دې پوهه شه چه خمس رکعات والا مباحوث عنها روايت حضرت عائشه رضی الله عنها دا خودل غواړي چه هغه قعود چه کوم په حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم په بعضو اوقاتو به ئي د قیام په ځاني کولو په پنځو رکعتونو (دوترو درې اود نفلو دوه) کښي به صرف په آخري رکعتونو کښي وو یعنی س د وترو نه پس نفلونه خو به حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم جالساً ادا کول خو د وترو رکعتونه به ئي دوترو نه پس ادا کول . ((لان الوتر لا يجوز القعود فيه للقادر علی القيام)) خو د خمس رکعات دقعودي اود سلام انکار مقصود نه دي بلکه ددې اظهار پیش نظر دي چه دوترو رکعتونه به حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم قائماً ادا کولو په جالساً نه .

رشید اشرف عفی عنه -

(البته امام شافعی رحمه الله علیه په خپل مسند ص/ ۱۲۴ کښي یو روايت نقل کړې دي چه ((اخبرنا عبد المجید ابن جریج عن هشام بن عروة عن ابيه عن عائشة مرفوعاً کان یوتر بخمس رکعات ولا یجلس لا یسلم الا فی الاخرة منهن)) چه علامه ظفر احمد عثمانی رحمته الله عليه ددې حديث مبارك درواياتو باره کښي لیکي چه ((رجاله رجال الجماعة الا ان البخاری لم یخرج لعبد المجید وهو ثقة اخرج له مسلم وغيره)) اعلاء السنن (ج/ ۶ ، ص/ ۴۴) باب الايتار بثلاث موصولة وعدم الفصل بینهن بالسلام ، دي حديث لره که ددې په ظاهر محمول کړي شي نو ددې مطلب به داوی چه حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم به په پنځو رکعتونو کښي به صرف په آخري رکعت کښي جلوس او هم دي به ئي سلام اړولو . اوباقی رکعتونو کښي به ئي یو رکعت کښي به هم نه جلوس وو اونه سلام ، ددې معنی په لحاظ دپورته ذکر شوی دواړو توجيهو تردید به اوشي ځکه چه د رومبيي توجيه مدار به په دي خبره وو چه د لا یجلس نه مراد دوترو نه پس دجلوس طویل نفی نه ده دا چه دنفس جلوس او دسلام اوبه بله توجيه کښي هم جلوس اوسلام ثابت منی اود

ددې حديث مبارك يوتوجیه دا هم شويده چه دجلوس نه مراد جلوس تسليم دي او مطلب دادې چه حضور نبی کریم ﷺ خو په جلوس کولو خو سلام به ئې صرف په پنځم رکعت اړولو خو که دا توجیه اختیار کړې شي نو بیا به راباندې دا وئیل لازمیږي چه دوترو درې رکعتونه اوروستو دوه نقلونه په یو سلام سره ادا کولې شي حال دادې چه دا داحنافو مسلک نه دي.

په صحیح مسلم (۱) کښې دحضرت عائشه رضی الله عنها دسعد بن هشام روایت هم د داحنافو دمسلك اودهغوی دتوجیه سره نه دي مطابق هغوی فرماني چه ما دحضرت حضرت عائشه رضی الله عنها نه تپوس اوگړو چه ((يا ام المؤمنين ابني عن وتر رسول الله ﷺ فقالت كنا نعد له سواكه وظهره فيعته الله مايشاء ان يبعثه من الليل فيسوك ويتوضاويصلي ركعات لا يجلس فيها الا في الثامنة فيذكر الله ويحمدهن ويدعوه ثم ينهض ولايسلم ثم يقوم ويصلي التاسعة ثم يقعد فيذكر الله ويحمده ويدعوا ثم يسلم تسليما يسمعا ثم يصلي ركعتين بعد ما يسلم وهو قاعدا فتلك احدى عشرة ركعة ياتي))

دا حديث مبارك دخپل ظاهر په اعتبار سره ډیر مشکل دي ځکه چه ددې تقاضا داده چه په اتو رکعتونو کښې قعده صرف په اتم باندې وي داشان دتهجدو دمونځ او دوترو مينځ کښې دسلام فاصله نه وي علامه عثمانی رحمه الله په فتح الملهم کښې داحنافو د طرفنه دتوجیه ذکر (۱) کړې ده چه په اصل کښې په دې یو لسو رکعتونو کښې شپږ رکعتونه دتهجدو ، درې د وټرو او دوه رکعتونه دوترو نه پس بیانول مقصود دی . او په ((لا يجلس فيها الا في الثامنة)) کښې دمطلق جلوس نه نفی نه ده بلکه داسې جلوس نفی ده چه دهغوی نه پس سلام نه وي او مطلب دا دي چه داتو رکعتونو نه مخکښې حضرت نبی اکرم ﷺ په هر جلوس سلام اړولو . البته په اتم رکعت باندې به د حضرت نبی اکرم ﷺ صرف جلوس کولو . اودسلام نه بغير به دنهم رکعت دپاره اودريدل چه دوترو به د ریم رکعت وو بیا به ئې وترختم کړل اودوه رکعته نفل به ئې ادا کول ددې توجیه نه پس دا حديث مبارك هم داحنافو په مسلک منطبق کیږي (۲) اود دې توجیه نه بغير چاره هم نشته دي ځکه چه پخپله دحضرت عائشه رضی الله عنها نه په

حديث مبارك مطلب بيانوي چه جالسا ده وتر کولو نفی مراد ده ، پدې وجه دمسند امام شافعي رحمه الله عليه روایت د لايجلس ولايسلم الا في الاخرة منهن نه دواړه ترديد به اوشی البته دمسند امام مالك رحمه الله عليه دمذکوره روایت که معنی واخستې شي دارتلونکی درې توجیه تائيد اوشی لکه علامه عثمانی رحمه الله په علاء السنن (ج ۱ / ۶ ، ص ۴۴) کښې ددې روایت باره ليکي چه ((وهي تويد تاويل نفی القعود بقعود فيه التسليم ، والله اعلم وعلمه اتم واحكم ، درشيد اشرف عفي عنه)) -

(۱) (ج ۱ / ۱ ، ص ۲۵۵ ، ۱۵۶) الخ ، داشان اوگورئ سنن نسائي (ج ۱ / ۱ ، ص ۲۵۰) باب كيف الوتر تسع ، مرتب عفي عنه -

(۲) (ج ۲ / ۲ ، ص ۳۰۳) باب صلوة الليل الخ مرتب عفي عنه -

(۳) علامه عینی رحمه الله هم ددې يوه عجيبه توجیه کړې ده (عمدة (ج ۷ / ۷ ، ص ۸) قبل باب ساعات الوتر) هغه دا چه دمسائل سوال دصلوة الوتر سره معلق وو نه دصلوة الليل سره . په دې وجه حضرت عائشه رضی الله عنها مقصود يش نظر اوساتلو اوداختصار نه ئې کارو واخستو . اود وترجلوس او دوترو سلام خونې

ذکر کړلو. او د باقي رکعتونو جلسات اوسلام نې نظر انداز کړو. ګڼې ددوی مقصد دا صلوة الليل
 د جلسات اوسلام انکار نه دي بلکه ددې بيان مقصود دي چې د صلوة الليل او دوترو په مجموعه
 کېنې اتم رکعت چه کوم دوترو دویم رکعت کېږي هغې کېنې به دوی جلوس سره دتسلیم نه کولو بلکه
 دې سره به نې یو رکعت یوځانې کړو او درې رکعتونه وتر به نې پورا کړل. ګویا دنورو ډیر احادیثو په
 شان پدې حدیث مبارک کېنې هم په رکعتینو دترو باندې دسلام نه اړولو بیان کېږي لکه بل روایت
 سعد بن هشام دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه نقل کوی چه ((ان رسول الله ﷺ کان لا یسلم فی رکعتی الوتر
 نسائی (ج/ ۱، ص/ ۲۴۸) باب کیف الوتر بثلاث مرتب عفی عنه)-

بو داود (ج/ ۱، ص/ ۱۹۰) باب فی صلوة الليل کېنې په دې الفاظو سره مروی دی چه ((کان یوتر
 بثلاث رکعات لا یجلس الا فی الثامنة ثم یقوم فیصلی رکعة اخرى لا یجلس الا فی الثامنة والتاسعة ولا یسلم الا فی
 التاسعة ثم یصلی رکعتین وهو جالس فتلك احد عشرة رکعة ینبی))

علامه ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ هم دې روایت اودداسې نورو روایتونو باره اس یو ښه توجیه کړې ده
 لکه دداسې احادیثو دوی دا مطلب بیان کړې دي چه ((لا یقعد القعود الطویل ولا یسلم بالجهر والشدة
 حتی یقعد فی الثامنة فیظل القعود ولا یسلم ثم یصلی التاسعة فیقعد ثم یسلم تسلیمه شديدة ولا یلزم منه ترك
 السلام علی السادس ولا ترك القعود علی کل رکعتین کما لا یخفی بل غایة ما لزم منه ترك القعود والسلام الشدید
 فی الثامنة والتاسعة اعلاء السنن (ج/ ۶، ص/ ۴۴) باب الايتار بثلاث موصولة)) او ددې حاصل دادې چه
 به داسې روایتونو کېنې په دویم رکعت کېنې دجلوس اوسلام نفی نه ده بلکه دایبانول مقصود دی چه
 حضور نبی کریم ﷺ په د اتور رکعاتو نه مخکېنې قعده طویل نه کوله اگر چه قاعده غیر طویل سره
 به نې سلام ګرځولو، البته په اتم رکعت نې قعده طویل کولو اوسلام اړولو ته بغیر اودریدو. بیابه نې
 نهم رکعت اوکړو او ښه په اوچت آواز به نې سلام او ګرځولو چه ددې نه مخکېنې به نې په دومره سختی
 سره سلام نه ګرځولو.

دعلامه عثمانی رحمۃ اللہ علیہ توجیه درومبې جزء چه حضور نبی کریم ﷺ به اتم رکعت نه مخکېنې قعده
 طویل نه کوله تائید د روایت مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۵۶) دجملې ((ویصلی تسع رکعات لا یجلس فیها الا
 فی الثامنة فیدکر الله ویحمده ویدعوه ثم ینهض ولا یسلم)) نه کېږي او ددویم جزء چه د لا یسلم نه دسلام
 بالشدة نفی نه دنفس سلام تائید دابوداود (ج/ ۱، ص/ ۱۹۰) دیو بل روایت چه په خپله صاحب توجیه
 نه نقل کړې دي دجملې ((ویسلم تسلیمه واحدة شديدة یکاد یوقظ اهل البيت من شدة تسلیمه))

چه علامه عثمانی رحمۃ اللہ علیہ دخپلې توجیه باره کېنې لیکي چه ((ولوحنا الروایات کلها علی ظاهرها لکان
 العمل بالقول (ای بهذا التوجیه الذی ذکرنا) والاخذ به الزم وافد لا سیما والروایات الفعيلة فی کیفیة صلاته النبی
ﷺ باللیل مختلفة جدا لا سیما ماروته عائشة فانما کثرة الاختلاف بحیث یصعب الجمع بینها کما لا یخفی علی من
 عمل فیما ذکرنا و تصح الاحادیث بطوقها والفاظها اعلاء السنن (ج/ ۶، ص/ ۴۴، ۴۵) رشید اشرف عفی
 عنه))-

کثرت داسي روايتونه منقول دي (۱) چه دهغي نه پته لگي چه حضرت نبي اکرم ﷺ په هر دوه رکعته به کيناستل اوسلام به ئې پرې واړولو او په اخر کينې به ئې درې رکعتونه په طور دوتر ادا کول والله اعلم (۲)

بحث في ان الثلاث موصولة بسلام واحد

تردې خو ددرې رکعتو دوترو مسئله صفا شوه اوس دا مسئله پاتې کيږي چه دا درې رکعتونه په يو سلام سره وو يا په دوه سلامونو سره ، احناف داوايي چه دا درې واړه په يو اسلام سره وو چه دهغي دليل دادې چه د تثليث وتر چه کوم روايتونه پورته ذکر شو . دوی کينې حوته هم ددوه سلامونو ذکر نشته دي (۳) که دحضرت نبي کریم ﷺ معمول دوه سلامونو سره ددرېو رکعتو کولو وي نو يو غير

(۱) مثلاً دحضرت عائشه رضی الله عنها دا روايت دي چه فرمائي ((ان رسول الله ﷺ كان اذا صلى العشاء دخل المنزل ثم صلى ركعتين ثم صلى بعدهما ركعتين اطول منها ثم اوتر بثلاث لا يفصل بينهما)) (رواه احمد باسناد يعبر به اثار السنن ص/ ۱۶۲ ، باب الوتر بثلاث ركعات .

داشان حضرت عائشه رضی الله عنها په يو طويل مرفوع حديث کينې فرمائي چه ((وكان يقول (اي النبي ﷺ) في ركعتين التحية رواه مسلم في صحيحه (ج/ ۱ ، ص/ ۱۹۴) باب ما يجمع صفة الصلوة وما يفتح به الخ ، باب ما جاء ان الصلوة مثنى مثنى ،

دغه شان د حضرت ابن عمر مرفوع روايت کينې دي چه ((صلاة الليل مثنى مثنى)) ترمذي (۸۴۱۱) باب ما جاء ان صلاة الليل مثنى مثنى ددې په شان ټول روايتونه په دې خبره دال دي چه دحضرت عائشه رضی الله عنها نه دسعد بن هشام لايجلس فيها الا في الثامنة والاروايت په خپل ظاهر محمول نه دي ، والله اعلم وعلمه اتم واحکم) مرتب عفي عنه -

(۲) دروايتونو دايتار باره کينې داخنافو په توجيه دحضرت ابوايو انصاري رضی الله عنه دتو جيه نه هم اشکال کيږي چه کوم په سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۹) باب زکر الاختلاف على الزهري في حديث ابي ايوب انصاري تحت باب كيف الوتر بثلاث ، کينې مروی دي ((عن ابي ايوب انصاري عن النبي ﷺ قال الوتر حق لمن شاء اوتر بسبع ومن شاء اوتر بخمس ومن شاء اوتر بثلاث ومن شاء اوتر بواحدة)) ددې حديث مبارك ظاهر دادې چه وتر کوونکو ته ديو نه واخله تر د اوو رکعتونو پورې د وتر کولو اختيار حاصل دي . دې حديث مبارك کينې په اوتر بواحدة کينې دا توجيه نه شي چليدي چه دما قبل شفع سره يو رکعت ملاو کړه او درې رکعته به مکمل شي ځکه چه داخنافو دتوجيه په رنځ کينې به د ((اوتر بواحدة)) مطلب شي چه ((اوتر بثلاث)) حال دادې چه اوتر بثلاث په دې حديث مبارك کينې مستقل ذکر شوی دی اودواړو (اوتر بواحدة او اوتر بثلاث) تقابل په دې دال دي چه دوی کينې هر يو دبل نه غير دي .

امام طحاوي رحمه الله په شرح معاني الآثار (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۲) باب الوتر کينې ددې چه کوم جواب ورکړي دي دهغي حاصل دادې چه حديث مبارك نه چه کوم تخير معلوميري دامت محمدية اجماع ددې خلاف ده ((فدل الاجماع على نسخ هذا)) ددې اجماع تفصيل به مونږ انشاء الله مخکينې ذکر کړو رشيد اشرف عفي عنه -

(۳) البته مستدرک حاکم کينې دحضرت عائشه رضی الله عنها يو روايت چه د شيا به بن سوار په طريق سره مروی دي ، دهغي نه ظاهر يږي چه حضور نبي کریم ﷺ به په دوه رکعتونو سلام او گرځولو او يو رکعت سره

معمولی خبره به وی. اود حضرات صحابه کرام به ددی تفصیل ضرور بیانولو، س نور وایتونو کنبی دوه علامونه ذکر نه دي. په دي وجه هم دا ونييلي شوی دی چه حضرت نبی کریم ﷺ درې رکعتنه دمعمول مطابق د مابینام د مونځ په شان یو سلام سره ادا کړی وو (۱). البته د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما (۲) نه مروی دی

به نبي اتيار اوکړو لکه درويات الفاظ دادی چه ((کان یوتر برکعة وکان یتکلم بين الرکعتين والرکعة)) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۶۴) فی شرح باب ماجاء فی الوتر علی الراحلة تحت عنوان خاتمة بحث الوتر ، علامه بنوری رحمه الله ددی روایت سره متعلق د حضرت کشمیری رحمه الله قول نقل کړې دي چه ((ومن التعجب ان الشافعية لم يستدلوا به والحديث قوى والحنفية لم يتوجهوا جوابه وهو مشكل وقد مكثت نحو أربع عشرة سنة أفکر لیه ثم سخ لم جواب یشفی ویکفی ،

د حضرت کشمیری رحمه الله دا جواب علامه بنوی رحمه الله په معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۰۳) کنبی باب ماجاء فی الترمذی بخمس دشرح لاندې ذکر کړې دي. چه دهغې حاصل دادې چه دي حديث مبارك کنبی دتکلم نه مراد د وترو اودستتو دفجر په مینځ کنبی تکلم دي یعنی حضور نبی کریم ﷺ چه به س دصلوة اللیل دوترو نه فارغ شو نو دفجر سنن قبله دادا کولو نه به مخکښی تکلم کولو گویا دي حديث مبارك ((دکان یوتر برکعة)) د یومستقل جمله ده چه دا خبره بیانوی چه حضور نبی کریم ﷺ به یو رکعت سره ایتار کولو یعنی دوه رکعتنه سره به شي، یو رکعت یو خانې کړو اووتر به نې مکمل کړل دویمه جمله ((وکان یتکلم بين الرکعتين والرکعتين)) اوته ونييلي ، والله اعلم.

بهر حال دا حديث مبارك په خپل ظاهر باندې محمول نه دي او ددی توجیه ضروری اوگنړله که دا مونځ په خپل ظاهر پریږدو نو د نورو ډیر احادیثو سره به ددی تعارض لازم شي ځکه چه دا دخپل ظاهر په اعتبار سره په دي دلالت کوی چه د وتر په شروع کنبی دوه اواخری رکعت س په مینځ په فصل وی حال دادې چه د نورو ډیرو روایتونه په دي دال دی چه د دواړو په مینځ کنبی به هيڅ فصل نه وی لکه د حضرت عائشه رضی الله عنها دروایت دا جمله چه ((ثم اوتر بثلاث لا يفصل بينهما ، رواه احمد باسناد يعتبر به)) ان رسول السنن (ص/ ۱۶۲) باب الوتر بثلاث رکعات ، داشان د حضرت عائشه رضی الله عنها یو بل روایت دي چه ((ان رسول الله ﷺ کان لا یسلم فی رکعتی فی الوتر بسنن نسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۸) باب کیف الوتر بثلاث))

دمستدر حاکم دروایت یو توجیه داهم ممکن ده چه دا دصلوة بتیراء (التي تكون علی الرکعة) دمعانعت نه په قبل محمول کړو ((کذا قال استاذنا العلامة سبحانه محمود رحمه الله ادام الله بقائه)) حديث بتیراء حافظ ابن عبدالبر په التمهيد کنبی ذکر کړې دي ((عن ابی سعید ان رسول الله ﷺ فی عن البتراء ان یصلی الرجل واحدة یوتبها)) النظر نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲۰) باب صلوة الوتر (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۲) باب سجود السهو

د حديث بتیراء متعلق تحقیق به انشاء الله مونځ مخکښی ذکر کړو. بهر حال د حضرت عائشه رضی الله عنها دروایت دمستدرک دواړو توجیه ممکن دی خو د حضرت کشمیری رحمه الله توجیه علی سبیل الانکار ده اود استاد محترم توجیه علی سبیل التسليم ده فتدبر رشید اشرف سیفی عفی عنه -

(۱) لکه چه د حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی چه ((ان رسول الله ﷺ کان لا یسلم ی رکعتی الوتر ، نسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۸) باب کیف الوتر بثلاث ، اوداشان د حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی چه ((قانت قال رسول الله ﷺ الوتر ثلاث المغرب)) (قال الهیثمی) رواه الطبرانی فی الاوسط وفيه ابو یحیی البکراوي وفيه

چه هغه به د وټرو درې رکعت دوه سلامونو سره کول. او دا عمل نې نبي کریم ﷺ طرفته منسوب کړې دې خو د تحقیق نه داسې معلومېږي چه هغوی پخپله حضرت نبي کریم ﷺ په داسې مونځ کولو نه وویلې دي نو دا چرته هم ثابت نه وی چه هغوی دا عمل د حضرت نبي کریم ﷺ نه اړده کړې وی یا حضرت نبي کریم ورته ددې تلقین کړې وی. بلکه هغه د صحیح مسلم (۲) کښې د حضرت نبي کریم د ارشاد راوی دې چه ((الوتر رکعة من اخر الليل)) ددې وجه نه ظاهر داده چه دوی د حضرت نبي اکرم ﷺ د ارشاد مطلب د واخستو چه یو رکعت دې منفرد او کړې شی او درې رکعاته وټر دې هم د حضرت نبي اکرم ﷺ نه ثابت وو. په دې وجه په دواړو کښې دوی تطبیق داسې اوکړو چه دا درې رکعتونه دې په دوه سلامونو سره اوشی، نو په دې وجه دا د دوی خپل اجتهاد دې ()

کلام کثیر مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۲۴۲) باب عدد الوتر، خو د ابویکراوی دضعف سره هم دا حدیث مبارک قابل استدلال کیدې شی ځکه چه ددې حدیث مبارک مفهوم د متعددو صحابه کرامو ﷺ نه موقوف مروی دی س لکه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه او د ابن عباس رضی الله عنه او گورثی موطا امام محمد ص/ ۱۴۶ باب السلام فی الوتر رشید اشرف کان الله -

(۱) ان کان یفصل بین شفعه ووتره بتسلیمة واخبر ابن عمر ان النبی ﷺ کان یفعل ذالک (النیروی یوم) رواه الطحاوی و فی اسناده مقال، اثار السنن (ص/ ۱۵۸) باب الوتر برکعة داشان د حضرت عمر رضی الله عنه علاوه د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه باره کښې هم مروی دی ((یوتر بواحدة بعد صلاة العشاء لا یزید علیها حتی یقوم من جوف الليل (قال النیروی) رواه البیهقی فی المعرفة واسناده صحیح اثار السنن ص/ ۱۵۹ باب الوتر برکعة مرتب عفی عنه) -

(۲) (ج/ ۱، ص/ ۲۵۷) باب صلاة الليل الخ و سنن نسائی (ج/ ۱، ص/ ۲۴۷) باب کم الوتر مرتب عفی عنه -

(۳) خودلته مسند احمد دروایت نه په ظاهره ددې تردید معلومېږي ځکه چه هغه دخپل ظاهر په اعتبار سره په دې دال دې چه ((فصل بین رکعتی الوتر والركعة)) دا د حضرت ابن عمر رضی الله عنه اجتهاد نه دې بلکه واقعی د حضور نبي کریم ﷺ عمل دې چه دوی روایت کړې دې چه ((عن عبدالله بن عمر قال کان رسول الله ﷺ یفصل بین الوتر والشفع بتسلیمة وسمعا قال النیروی رواه احمد باسناد قوی اثار السنن (ص/ ۱۵۸) باب الوتر برکعة))

مونږ د طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۱۳۶) په حواله سره د حضرت ابن عمر رضی الله عنه باره کښې نقل کړی دی چه ((انه کان یفصل بین شفعه ووتره بتسلیمة واخبرنا ابن عمر ان النبی ﷺ کان یفصل ذالک)) ددې سلام باره کښې امام طحاوی لیکي چه ((یحتمل ان یكون التسلیمة یرید بها التشهد مطلب دا چه دتسلم نه تشهد سلام مراد دی یعنی ((السلام علیک ایها النبی الخ)) چه ددې توضیح داده چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه د تشهد سلام لږه فسخ دصلوة گنري. لکه چه په مصنف عبدالرزاق (ج/ ۲، ص/ ۲۰۴) کښې دباب التشهد لاندې مروی دی چه ((لا یسلم فی المنی الاول ثان یری ذالک فسخات فصلوته)) داشان په مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۱، ص/ ۲۹۳، ۲۹۴) کښې دباب التشهد فی الصلوة کیف هو؟ لاندې د حضرت ابن عمر رضی الله عنه باره کښې مروی دی چه ((انه کان لا یقول فی الركعتین السلام علیک ایها النبی علینا وعلی عباد الله الصالحین)) د دواړو س احادیثو د مجموعې نه دا ثابتېږي چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنه په تشهد اول کښې السلام علیک ایها النبی الخ، لوستل به فسخ دصلوة گنري، په دې وجه کیدي شی چه حضر

ددي په خلاف احنافو د الوتر رکعة من اخر الليل دامطلب بيانوی چه دتهجدو د شفع سره ديو رکعت اضافو اوشي او دا درې رکعتونه جوړشي دا نه چه يو رکعت منفرد او گډې شي احنافو د بيان شوي مطلب او د توجيه اود مسلك تائيد په لاندې ليک دلائلو سره کيږي .
 ① حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه هم د ((الوتر برکعة من اخر الليل)) والا حديث مبارك راوی () چه دهغي نه دا نتجيه راوخی چه دوي ((الوتر رکعة من اخر الليل)) مطلب هم ده گنډي چه کوم احنافو بيان کړې دي .

ابن عمر رضي الله عنه کله نبي کریم صلی الله علیه و آله اوليدو چه حضور نبي کریم صلی الله علیه و آله په تشهد اول کښي دا کلمات وائي نو هغه داخيال اوکړو چه حضور نبي کریم صلی الله علیه و آله دموخ نه خارج شو ((وان لم يكن هو تسليم القطع)) په دې وجه حضرت عمر فاروق روايت کول شروع کړل چه حضور نبي کریم صلی الله علیه و آله دوترو په دوه اويو دريم رکعت په مينځ سلام سره فصل کولو . بيا به ئې د تشهد داسلام کله په زرو ونيلى وو خکه چه حضرت ابن عمر رضي الله عنه روايت کول شروع کړل ((كان رسول الله صلی الله علیه و آله يفصل بين الشفع والوتر بتسليمة ويسمعه ، فاذن بآء احاديث ابن عمر واجتهاده)) دې تشرېح سره په مسند احمد کښي د حضرت ابن عمر رضي الله عنه دپورته ذکر شوي روايت نه هم دا حنافو په مسلك څه اعتراض نه شي کيدي د اشان مذکوره فى المتن به هم بغير د څه تکليف نه صحيح شي .

ليکن س په دې اشکال کيږي چه په موطا امام مالك ص ۷۳ ، باب التشهد فى الصلوة کښي د نافع دروايت نه معلوم کيږي چه حضرت ابن عمر رضي الله عنه په قعده اولي اويو اخيره دواړو کښي به السلام على النبي ورحمة الله وبركاته ونيلى لکه نافع به د حضرت ابن عمر رضي الله عنه هغه تشهد چه په هغي کښي السلام على النبي الخ ، هم ذکر نقل کولو او دابن عمر رضي الله عنه باره کښي به ئې ونيل چه ((يقول (اي يقرأ ابن عمر هذا فى الركعتي الاولين ويدعوا اذا قضى تشهده بما بداله فاذا اجلس فى اخره صلاته تشهد كذلك ايضا) . د اشان د حضرت ابن عمر رضي الله عنه دواړو روايتونو کښي تعارض راځي . په دې وجه خو حضرت کشميري رحمته الله فرماني چه ((فاشكل الامر ولم يظهرلى وجه التوفيق بينهما ولم اجد تفصيل مذهب ابن عمر من خارج لکى لزول الاشكار)) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۱۱) خو حضرت کشميري رحمته الله په ((الكشف)) کښي فرمانيلى دي چه ((فکانه رجع عنه او عنده فيه تفصيل فيسلم فى التطوع بارادة الفصل لا فى المكتوبة مثلاً فربما قوله رواية الموطا ص/ ۷۴ ، ثم يرد على الامام والله اعلم (معارف السنن ج/ ۴ ، ص/ ۲۱۱) يعنى فربما ده چه حضرت ابن عمر رضي الله عنه په شروع کښي په تشهد کښي دننه د سلام الفاظ ونيلى او روسته ئې بيا په تشهد کښي دسلام الفاظ پريښودلى وي . اودا مکتوبه کښي ئې په رکعتينو اولينو کښي ئې په سلام دتشهد سره فصل نه کولو او ددې تائيد د ئې يرد الامام دالفاظو نه کيږي والله اعلم .
 (لکه صحيح مسلم ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۷) باب صلوة الليل الخ ، د حضرت ابومجلز نه روايت دي فرماني چه (سالت ابن عباس عن الوتر سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله يقول رکعة من اخر الليل مرتب عفى عنه) - دي . ددې سره هغه دوترو رکعت په يو سلام سره قائل دي (نو هغه د ((بيوت فى بيت خالته)) والا روايت کښي حضور نبي کریم صلی الله علیه و آله دصلوة الليل بيانولو نه پس فرماني چه ئې اوتر بثلاث صحيح (ج/ ۱ ص/ ۲۶۱) باب صلوة النبي صلی الله علیه و آله د حضرت ابوهريره وعانه بالليل ، ددې روايت ظاهر دادى چه دا درې رکعت نه په يو سلام سره شوي وو . او د حضرت ابن عباس رضي الله عنه په دې کښي شرکت په روايت کښي مصرح دي ، د اشان موطا امام محمد (ص/ ۱۴۶) باب السلام فى الوتر حضرت عباس رضي الله عنه نه روايت

⑤ حضرت عائشه رضی الله عنها ((اعلم الناس من وتر رسول الله ﷺ)) وه . اودهغی په روایتونو کښې د تثلیث دوترو ذکر مطلقا راغلی دی . او حضرت نبی اکرم ﷺ چرته ددوه سلامونو تذکره نه ده کړې . (۱)

⑥ حضرت عبدالله عمر رضی الله عنه باره کښې دا ثابت نه ده . چه هغوی په ذات خود حضرت نبی اکرم ﷺ د صلاة اللیل انوتر مشاهده کړې وی . (۲)

د دې په خلاف حضرت عائشه مسلسل ددې مشاهده کولو . کتابونه د حدیث ددوی دروایتونو نه ډک دی ، داشان حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه نه هم ددې مشاهده کول ثابت دی . (۳) په دې وجه ددې حضراتو مسلكم دغه مطلب وانه خستې شی چه کومو احنافو اخستې دې نو دا روایت ددې حدیث به معارض شی چه هغه مروی دی ((ان رسول الله ﷺ فی عن البتراء ان یصلی الرجل واحدة یوتر بها)) ددې حدیث مبارک په سند کښې اگر چه کلام دې خودا په متعدد سندونو (۴) سره مروی دې او حافظ ابن حجر لسان المیزان (۵)

دې هغو فرمائی چه ((الوتر کصلوة المغرب)) چه ددې مطلب دادې چه حضر ابن عباس رضی الله عنه دوترو درې رکعتونه په شان په یو سلام سره دکولو قائل دی ، مرتب عفی عنه .-

(۱) البته په هستدرك حاکم کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت په دې الفاظو سره مروی دې ((کان یوتر برکعة وکان یتکلم بین الکرعتین والبرکعة معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۶۴۵) خاتمة بحث الوتر خو ددې روایت جواب اوددې متعلقه بحث مونږ په تفصیل سره په تیر شوی حاشیه کښې کړی دی .

(۲) البته د مسند احمد دروایت نه داسې معلومیږي چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه هم د حضور نبی کریم ﷺ د صلاة الوتر مشاهده کړې وه لکه حضور نبی کریم ﷺ چه ((کان رسول الله ﷺ یفصل بین الوتر والشفع بتسلیمة ویسمعناها)) قال الیموی رحمه الله رواه احمد باسناد قوی ، انار السنن ص/ ۱۵۸ ، باب الوتر برکعة خو ددې جواب کښې داوئیلې کیدیشی چه روایت د فصل د حضرت ابن عمر رضی الله عنه تفرد دې حال دادې چه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه ، حضرت ابی ابن کعب رضی الله عنه و حضرت انس رضی الله عنه اود حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها داشان نورو جلیل القدر صحابه کرام رضی الله عنه دیو سلام سره ددرې رکعتونو د وتر قائل دی او د حضور نبی کریم ﷺ نه ددې ناقل دی ، په دې وجه ددې روایتونو له به ترجیح وی . داشان حدیث د نهی عن البتراء چه کوم په متن کښې راروان دې د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د روایت معارض دی او حدیث دبتراء رقولی او روایت د حضرت ابن عمر رضی الله عنه فعلی دې اوقولی روایت په اعتبار سره په فعلی مقدم دې او علاونه ددې نه روایت د حضرت ابن عمر رضی الله عنه مبیح او د بتراء محرم دې . او چه کله په محرم اومبیح کښې تعارض راشی نومحرم ته به ترجیح وی ، په دې وجه ددې ټولو خبرو په رنځ کښې حضرت ابن عمر رضی الله عنه روایت زمونږ خلاف حجت نه شی کیدی . تفصیلی دپاره اوگورنی اعلاء السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۵۵ ، ۵۶) قبیل باب وجوب القنوت ، د حضرت حضرت ابن عمر رضی الله عنه دروایت سره متعلق څه قدرې زیاتې کلام مونږ تیر شوی حاشیه کښې هم کړې دې (رشید اشرف عفی عنه) .-

(۳) اوگورنی صحیح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۶۱) باب صلوة النبی ﷺ ودعائه باللیل .-

(۴) اخرجه ابن عبد البر رحمه الله فی کتاب التمهید انظر نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲۰) باب صلوة الوتر (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۲) باب سجود السهو مرتب عفی عنه .-

(۵) بلکه په نیل الاوطار (ج/ ۲ ، ص/ ۲۷۸) دمحمد بن کعب القرظی نه هم مرسل روایت دې ، اوگورنی اعلاء السنن (ج/ ۶ ، ص/ ۵۴) باب وجوب القنوت ، دا اگر چه مرسل ضعیف دې خون د حضرت ابو

کښي د عثمان بن محمد د ترجمي لاندې ددې حديث مبارک يو سند ذکر کړې دې چه دهغني
تول رجال ثقات دی البته عثمان بن محمد (۱) مختلف فيہ راوی دې خوا کثرو محدثينو دده
توثيق کړې دې او صرف امام عقيلي په ده جرح کړې ده او ددوی بياره کښي دامعروف دې چه
دې په جرح کښي مستدد دې ، ددې سره دوی په ده باندې په جرح کښي نوالفاظ استعمال
کړي دی يعني ((الغالب على حديث الوهم)) (۲) په دې وجه دده د حديث مبارک نه کم
نډې او دبتیراء نه ممانعت ثابت دې (۳)

سعيد بن مسعود مذكوره فی المتن روایت سره ددې تائيد کيږي . داشان حضرت ابن مسعود رضي الله عنه اثر هم دې
دباره مويده دي ((عن حصين قال بلغ ابن مسعود رضي الله عنه ان سعدا يوتر ركعة قال ما اجزأت ركعة قط ، قال
الهيثمى) رواه الطبرانی في الكبير ، وحصين لم يدرك ابن مسعود رضي الله عنه واستاده حسن مجيع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۴۲)
باب عدد الوتر ، حافظ زيعلى رضي الله عنه دا روایت دمعجم طبرانی په روایت سره نقل کړې دې .
او دحصين او دحضرت حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په مينځ کښي نې دابراهيم واسطه ذکر کړې دهس
اوگورنی نصب الرايه (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲۱) باب صلوة - الوتر داشان اوگورنی الدراية فی تخريج
احاديث الهداية (ج/ ۱ ، ص/ ۱۹۲) باب صلوة الوتر تحت عنوان ومن الآثار في الوتر ثلاث ، امام محمد
رضي الله عنه هم داروایت په موطا (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۷) باب السلام في الوتر کښي ذکر کړې دې خو صرف دې
الفاظو سره چه ((ما اجزأت ركعة واحدة قط ، مرتب عفى عنه))

(انظر معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۳۴) في شرح باب ماجاء في الوتر بركعة مرتب عفى عنه) -
(دعثمان بن محمد باره کښي تفصيلي بحث په اعلاء السنن (ج/ ۶ ، ص/ ۵۳ ، ۵۴) قبيل القنوت
کښي اوگورنی داشان معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۳۴ و ۲۳۸) مرتب عفى عنه) -
(انظر معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۳۷) مرتب عفى عنه) -

(علامه ظفر عثمانی رحمته الله په حديث دبتیراء باندې په طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۶) باب الوتر کښي
دمطلب عبدالله مغزومي دروایت نه هم استدلال کړې دې چه ((ان رجلا سال ابن عمر عن الوتر فامرته
ان يفصل وقال الرجل اني اخاف ان يقول الناس هي البتراء فقال ابن عمر رضي الله عنه تريد سنة الله وسنة رسول الله
ﷺ هذه سنة الله وسنة رسول الله ﷺ چه علامه عثمانی رحمته الله فرماني چه ((فقد سمع ابن عمر رضي الله عنه هذه
اي اني اخاف ان يقول الناس هي البتراء) من الرجل وم ينكره ولم يقل ان النهي عن البتراء لاصله ويشعره بان
النهي عن البتراء كان معروفا بين المسلمين اذ ذاك والذي قال الرجل اني اخاف ان يقول الناس هي البتراء اعلاء
السنن (ج/ ۲ ، ص/ ۵۴) قبيل باب وجوب القنوت .

بيا ترکومي چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنه د قول ((هذه سنة الله وسنة رسول الله ﷺ تعلق دې نو دا ددوی
دخپل مسلك مطابق دی اوددوی دمسلک تفصيل اوددې مرجوحيت سره دترجيح دراجح مخکښي کړ
شوي دي .

واضح دی وی چه د بتراء د بتراء تغير دې چه کوم دبتر په معنی دالقطع نه ماخوځ دي بيا دصلاة بتراء
دوه تفسيرونه شوي دي يو د حضرت عمر رضي الله عنه نه مروی دې ((انما البتراء ان يصلي الرجل الركعة النامة في
ركوعها وسجودها وقيامها ثم يقوم في الاخرى فلا يتم لها ركوعا ولا سجودا ولا قياما فلذلك البتراء)) سنن
کبری بيهقي (ج/ ۳ ، ص/ ۲۶) باب الوتر بركعة واحدة ومن اجاز الخ ، خود بيهقي په يو روايت کښي
چه دا تفسير موجود دې هغه حديث ضعيف دې ((كذا قال العلامة عثمانی رحمته الله في اعلاء السنن (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲۱)))

⑤ صحابه کرامو رضی اللہ عنہم یولونې جماعت چه هغې کښې حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ (۱) او حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ (۲) او حضرت علی رضی اللہ عنہ (۳) او حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ (۴) او حضرت عبدالله ابن عباس رضی اللہ عنہ (۵) او حضرت خذیفه بن الیمان رضی اللہ عنہ (۶) حضرت انس رضی اللہ عنہ (۷)

ص/ ۵۴، ۵۵) دصلوة بتیراء دویم تفسیر دا شوې دې چه ((ما کانت علی رکعة)) یعنی دیو رکعت مونځ ، داحنافو په نزد داتفسیر راجح هم د حدیث مرفوعه شویږي دې یعنی ((ان یصلی الرجل واحدة یوتر بها)) ظاهره داده چه دا تفسیر اوگرځولې شی بیا دراوی دحدیث تفسیر دنورو تفسیرونو په مقابله کښې به راجح وی ، پدې وجه که دصلوة بتیراء باره کښې دحضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ تفسیر که ثابت وی نو بیا هم هغه دحضرت ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ دتفسیر په مقابله کښې مجروح دې ځکه چه حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ دحدیث بتیراء راوی نه دي ، والله اعلم مرتب عفی عنه) .
(۱) په کتابونو دحدیث کښې دحضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ متعلق احقر ته دتلاش کولو نه پس هیڅ ملاوتشو رشید اشرف) .

(۱) عن عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ انه قال ما احب انی ترکت الوتر بثلاث وان لی حمرا النعم موطا امام مالک رحمه الله علیه (ج/ ، ص/ ۱۴۵، ۱۴۶) باب السلام فی الوتر عن المسور بن مخزومه قال دفنا ابوبکر لیلات فقال عمر انی لم اوتر فقام و صفقا وراءه فصلی بنا ثلاث رکعات لم یسلم الا فی اخرجهن طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۳) باب الوتر فی آثار السنن ص/ ۱۶۳ ، س باب الوتر بثلاث رکعات استاده صحیح مرتب عفی عنه) .

(۲) د حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت تیر شوې دي ، اوگورنې ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۸۶) باب ماجاء فی الوتر بثلاث ، داشان دزاذان ابو عمر نه روایت دي چه ((ان علیا کان یوتر بثلاث کثر العمال (ج/ ۸ ، ص/ ۴۲) رقم ۱۲۸۵ ، ومصنف ابن ابی شیبة (ج/ ۲ ، ص/ ۲۹۳) من کان یوتر بثلاث او اکثر مرتب عفی عنه) .
(۳) عن علقمه قال اخبرنا عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ اهون ما یكون الوتر ثلاث رکعات موطا امام محمد ص/ ۱۴۶ ، باب السلام فی الوتر.

داشان علامه عینی رحمته اللہ دمصنف ابن ابی شیبة په حواله نقل کړی دی چه ((الوتر التی لا تعرفها علی عهد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۲۵) مرتب عفی عنه) .

(۴) دحضرت عبدالله ابن عباس رضی اللہ عنہ سره متعلقه روایت شوې دي داشان په مصنف ابن ابی شیبة کښې (ج/ ۲ ، ص/ ۲۹۹) باب فی الوتر ما یقرأ فیہ کښې دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه مروی دی چه (حضرت عبدالله ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یوتر بثلاث یقرأ فیهن (بسیح اسم ربک الاعلی ، قل یا ایها الکافرون ، وقل هو الله احد ، داشان حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ باره کښې نقل کوی چه ((انه کان یوتر بثلاث بسیح اسم ربک الاعلی وقل یا ایها الکافرون ، وقل هو الله احد ، حوالا بالا) . دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه مروی دی چه ((الوتر کصلوة المغرب ، موطا امام محمد ص/ ۱۴۶ ، باب السلام فی الوتر رشید اشرف) .

(۵) قال العلامة البنوی رحمته اللہ فی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۲۶) قبیل باب ماجاء فی الوتر برکعة ، الوتر فی حدیث خذیفه ثلاث کما یتظهر من العمدة (ج/ ۳ ، ص/ ۲۲۲) کشف الستر ، مرتب عفی عنه) .

(۱) حضرت ابی بن کعب (رضی الله عنه) جلیل القدر صحابه کرام (رضی الله عنه) دی . چه په یو سلام سره ددریو رکعاتو وتر قائل دی . ددی حضراتو روایتونو او اثار په مصنف عبدالرزاق او مصنف ابی ابن شیبہ او طحاوی وغیره کښې شته دي . بیا خاص طور د حضرت عائشه (رضی الله عنها) (۲) دروایتونو نه خو دا حدیثو کتابونه هک دی ، په دې وجه احنافو دا توجیه په اثار د صحابه کرام سره موندلې ده .

(۱) عن ثابت قال قال انس رضي الله عنه يا ابا محمد حدثني فاني اخذت رسول الله صلى الله عليه وسلم واخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الله ولن اخذ عن احد اوثق مني قال ثم صلى بي العشاء ثم صلى بين الركعتين ثم اوتر بثلاث يسلم في اخرهن رواه الطبراني وابن عساكر ورجاله ثقات كثر العمال (ج/ ۸ ، ص/ ۴۲ ، ۴۳) رقم ۲۸۸ ، الوتر ،
عن ثابت قال صلى بن انس الوتر انا عن عيينه وام ولده خلفنا ثلاث ركعات لم يسلم الا في اخرهن ظننت انه يريد ان يعلمني طحاوي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۴) باب الوتر وفي اثار السنن ص/ ۱۶۳ ، اسناده صحيح مرتب عفي عنه)
(۱) او د حضرت ابی ابن کعب (رضی الله عنه) (۲) عن ابی بن کعب رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يوتر بثلاث ركعات كان يقرأ في الاولى بسم الله اسم ربك الاعلى ، وفي الثانية بقل يا ايها الكافرون ، وفي الثالث بقل هو الله احد ، يفت قبل الركوع اخ تساني (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۸) باب كيف الوتر بثلاث ،

اوپه مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۲۵ ، ۲۶) رقم ۴۶۸۹ ، باب كيف التسليم في الوتر كښې دحسن بصری (رضی الله عنه) نه مروی دی چه ((قال كان ابی بن کعب يوتر بثلاث لا يسلم الا في الثالثة مثل المغرب ، رشيد اشرف عفي عنه)-

(۱) مثلا ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان لا يسلم في ركعتي الوتر تساني (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۸) باب كيف الوتر بثلاث ، د حضرت عائشه (رضی الله عنها) يو څو روایاتو مخکښې تیر شوی دی ، فليراجع مرتب عفي عنه)-
(۱) داشان په مصنف ابن ابی شیبہ (ج/ ۲ ، ص/ ۲۹۴) ((من كان يوتر بثلاث او اكثر كښې د حضرت حسن بصری (رضی الله عنه) نه مروی دی چه ((قال اجمع المسلمون على ان الوتر ثلاث لا يسلم الا في اخرهن ، دي کښې اجمع المسلمون د صحابه کرام (رضی الله عنه) او د تابعينو اجماع ده ځکه چه دې کښې راوی حسن بصری (رضی الله عنه) دي چه پخپله يو جلیل القدر تابعی دي . ددې روایت د سند سره متعلقه بحث په اعلاء السنن (ج/ ۲ ، ص/ ۴۱) باب الايتار بثلاث موصولة الخ ، او په معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۲۱ ، ۲۲۲) باب ما جاء في الوتر بثلاث كښې او گورنی ، اگر چه داسند په اعتبار سره ضعیف دي خو بیا هم دنورو روایانو او د اثارو سره ددې تائید کیږي .

لکه طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۳) باب الوتر كښې د بابوخلد نه روایت دي چه ((قال سألت ابا العالية عن الوتر فقال علمنا اصحاب محمد صلى الله عليه وسلم او علمونا ان الوتر مثل صلاة المغرب غير اننا نقرأ في الثالثة فهذه وتر الليل وهذه ور النهار ،

داشان بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۵) ابواب الوتر باب ما جاء في الوتر كښې دامام بخاری (رضی الله عنه) نه نقل کړی دی چه ((قال القاسم وراينا انا سامعنا دركنا يوترون بثلاث وان كلا لوامع وارجون ان لا يكون بشي منه بأس)) ددې نه هم د حضرت حسن بصری (رضی الله عنه) د روایت تائید کیږي يا تركومي چه د ده د قول وان كلا لوامع تعلق دي باره كښې حضرت علامه عثمانی (رضی الله عنه) ليكي چه (حضرت عبدالله ابن عباس اجتهدوا في الاجتهاد في القاسم) واجتهاد التابعي ليس بحجة اعلاء السنن (ج/ ۶ ، ص/ ۳۸) باب الايتار بثلاث موصولة الخ .

۵) د ماښام موندنه و تر النهار و نیلې شوی دی او دو تر موندنه و تر اللیل (۱) په دې وجه که دا په ماښام قیاس کړې شی نو نوبه درې رکعاته په سلام واحد ثابتېږي خو په دې دا اشکال کیږي چه په بعضې روایتونو کښې دوترو باره کښې حضرت نبی اکرم ﷺ نه دا الفاظ منقول دی فرماني چه ((لا تشبهوا بصلاة المغرب)) (۲) علامه عثمانی رحمه الله په فتح الملهم کښې دا جواب (۳) ورکړې دې چه دلته مقصد دا دې چه ((و تر اللیل)) د موندنه د ماښام په شان صرف به صرف درې رکعتو باندې اکتفا مه کوئ بلکه ددې نه مخکښې تهجد (۴) هم او کړئ ځکه چه په خپله د حضرت نبی اکرم ﷺ نه درې رکعاته و تر

دا شان د مدینې دفعهاء کرامو سبعة ومسلك هم دادي چه ((ان الوتر ثلاث لا یسلم الا فی اخرهن طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۱۴۵) باب الوتر قبل باب القراءة فی رکعتی الفجر،

دا شان ابو الزناد نه مروی دی چه ((ثبت عمر بن عبدالعزیز الوتر بالمدينة بقول الفقهاء ثلاثا لا یسلم الا ل اخرهن (حوالا بالا) وفی اثار السنن (ج/ ۱، ص/ ۱۶۴) باب الوتر ثلاث رکعات اسناد صحیح، دا شان مصنف ابن ابی شیبې کښې شته په (ج/ ۲، ص/ ۲۹۴، ۲۹۵) من کان یوتر ثلاث او اکثر، کښې د ابواسحاق نه مروی دی چهس ((قال کان اصحاب علی رضی الله عنہ واصحاب عبدالله لا یسلمون فی رکعتی الوتر،

بهر حال که ددوی دروایاتو اود اثارو که اجماع هم نه وی ثابتې بیا هم دا خبره ضروری ثابتېږي چه د جمهورو صحابه کرامو رضی الله عنہم د تابعینو مسلك دا حنافو مطابق دي، والله اعلم العبد الضعیف رشید اشرف -

(۱) کان فی روایة ابن مسعود رضی الله عنہ عند الدار قطنی فی سننه (ج/ ۲، ص/ ۲۷، ۲۸) الوتر ثلاث رکعات ثلاث المغرب، قال قال النبی ﷺ و تر اللیل ثلاث کوتر النهار صلوۃ المغرب، علامه بنوری رحمه الله په معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۲۴) کښې ددې حدیث مبارک باره کښې فرماني چه ((لم یسم فی ربه کلام وصحیحه موقوفا جمیع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۲۴۲) باب عدد الوتر مرتب عفی عنه)

ومن حدیث ابن عمر رضی الله عنہم ایضا، د حضرت عمر فاروق رضی الله عنہ دا روایت مرفوعه علامه بنوری رحمه الله پدې مقام باندې مخکښې دنسانی د سنن کبری په حواله سره ذکر کړې دي، ((قال قال رسول الله صلاۃ المغرب و تر صلاۃ النهار فارتر واصلاۃ اللیل مرتب عفی عنه)-

(۲) سنن دار قطنی (ج/ ۲، ص/ ۲۵) کښې لا تشبهوا الوتر بصلاة المغرب چه پوره حدیث مبارک دا شان مروی دي چه ((عن ابی هريرة رضی الله عنہ عن رسول الله ﷺ قال لا توتروا ثلاثا او توتر بخمس اوسع ولا تشبهوا بصلاة المغرب مرتب عفی عنه)-

(۳) علامه عثمانی رحمه الله د اجواب د طحاوی په حواله سره نقل کړې دي، د جواب د دزیات تفصیل او وضاحت دپاره او گورنی فتح الملهم (ج/ ۲، ص/ ۲۹۳) باب صلوۃ الوتر مرتب عفی عنه -

(۴) لکه چه حضرت عائشه رضی الله عنہا د مفهوم په دې الفاظو بیان کړې دي چه ((لا یوتر ثلاث بتراء صل قبلها رکعتین او اربعاً)) مصنف ابن ابی شیبې (ج/ ۲، ص/ ۲۹۴) من کان یوتر ثلاث او اکثر، دا شان طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۱۴۱) باب الوتر کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنہ د اثر په دې ((انی لا کره ان یکون بتراء ثلاث ولكن سبعا او خمسا مطلب هم هغه دي مرتب عفی عنه)-

کوله په روایاتو صحیحو کثیر سره ثابت دی. لکه چه تیر شو. په دې وجه ((لا تشبهوا المغرب
 قسم صحیح ته شی کیدی
 دا حنافو په مذهب باندې د ټولو روایتونو تطبیق کیری اود شوافعو په مسلک باندې
 متعدد دروایتونو بالکل پاتې کیری (۱)

د ټولو دوتر باره کښې دا حنافو د دلائلو خلاصه پورته ذکر شوه. خو واقعه داده چه په وترو
 روایتونو ذخیره د حدیثو په مشکل ترین روایتونو کښې ده او آنه مجتهدینو کښې د یو
 مذهب هم داسې نه دي چه کوم په دغه ټولو روایتونو بلا تکلف منطبق شی. هر مذهب به
 یو نه یو روایت خلاف ظاهر توجیه کوی. تر څو چه در کعتونو دوترو په مینځ کښې د فصل
 مسئلې تعلق دي نومجموعی طور باندې د روایاتو د حدیث د کتلونه پس داسې معلومیږي
 چه په روایاتو د حدیث کښې د فصل او د عدم فصل دواړه طریقو احتمال شته دي. خودامام
 ابوحنیفه رحمه الله طرز عمل عام طور په داسې ځایونو کښې داوی چه هغوی هغه طریقه
 اختیاروی چه کومه د قواعد کلیه سره مطابق وی او درې رکعتو کښې اصل دادی چه په دا
 غیر د فصل نه وی، په دې وجه عام اصولو سره مطابقت لرونکی طریقه د عدم فصل ده.
 په دې وجه امام ابوحنیفه رحمه الله دا اختیار کړې ده اودویمه طریقه ئې پریښودله. اود احتیاط
 تقاضا هم داده چه د تعارض په وخت هغه لاره اختیار شی چه په کومه دمونځ صحت بیشکه
 زی اود عدم فصل په صورت کښې صحت دمونځ هم داسې بیشکه دي او د فصل په صورت
 کښې دا خلاف اصولو کیدو په بنا کښې باندې مشکوک دي. په دې وجه احنافو کښې دي
 کښې د تاویل لاره اختیار کړې ده. والله اعلم

باب ما جاء في القنوت في الوتر

((علمی رسول الله صلی الله علیه و آله کلمات اقوله في الوتر)) دي باب کښې دي مسائل مختلف فیه

اوله مسئله * اوله مسئله داده چه دا حنافو په نزد د قنوت وتر پوره کال مشروع دی (۲). د امام
 مالك رحمه الله علیه په نزد صر په رمضان کښې واجب دی اود شافعیو او د حنابلو په نزد په

(مثلا دایتار بسبع رکعات او گورنی ستن نسانی (ج/ ۱، ص/ ۲۵۰) باب کیف الوتر بسع او د احدى
 عشرة والا روایت چه په هغې کښې ارشاد دي چه ((كان يوتر بربع وثلاث (ای بسع وثمان وثلاث (ای
 بحد عشرة الخ) طحاوی (ج/ ۱، ص/ ۱۳۹) باب الوتر او دایتار بثلاث عشرة ایتار بخمس عشرة
 رکعة او ایتار بسبع عشرة رکعة والا روایات التلخیص الخیر (ج/ ۲، ص/ ۱۴) باب صلوة التطوع
 تحت رقم ۵۱۴، د اشان حدیث دبیتیراء (نصب الرایه (ج/ ۲، ص/ ۱۲۰) باب صلوة الوتر (ج/ ۲، ص/
 ۱۷۲) باب سجود السهو وغيره والله اعلم بالصواب والله المرجع والمآب رشید اشرف -
 د امام شافعی رحمه الله روایت ددي مطابق دي او امام محمد هم مشهور روایت دا دي. د اشان د سفیان
 نوری رحمه الله اود امام اسحاق مسلک هم ددي مطابق دي او گورنی معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۴۱)

رمضان کنبی هم په نصف اخیر کنبی مشروع (۱) دی (او بعضو حضرات ددې قائل دي چه قنوت درمضان صرف په نصف اول کنبی مشروع دی)

د شافعیو وغیره استدلال د حضرت علی رضی الله عنه دائر نه دي چه کوم امام ترمذی رحمته الله علیه په دې باب کنبی تعلیقا نقل کړې دي (۲) ((انه كان لا يقنت الا في النصف الاخير من رمضان)) .

او دا حنافو استدلال د حضرت حسن بن علی رضی الله عنه حدیث دیاب نه دي . ((علمنی رسول الله صلی الله علیه و آله کلمات اقوالهن في الوتر الخ)) دې کنبی درمضان اود غیر رمضان هیڅ تخصیص نشته دي . داشان د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه ټول کال قنوت وتر ثابت دی (۳)

تر کومې چه د حضرت علی رضی الله عنه د روایت تعلق دي هغه ددوی خپل اجتهاد دي او کیدشي چه اودا هم ممکن ده چه د دغلتنه دقنوت نه مراد قیام طویل وي (چه ددې مطلب دادې چه حضرت علی رضی الله عنه به درمضان په نصف اخر کنبی دومره طویل قیام کول چه دومره به نې په عامو ورځو کنبی نه کولو) مرتب عفی عنه -

دویمه مسئله * بله مسئله داده چه دا حنافو په نزد دقنوت وتر قبل الركوع مشروع دی اودا مذهب د امام مالک رحمه الله علیه ، حضرت سفیان ثوری رحمته الله علیه ، عبد الله بن مبارک رحمته الله علیه او د امام اسحاق رحمته الله علیه دي .

شافعیه او حنابله قنوت بعد الركوع مستنون منی . (دیو بل قول مطابق امام احمد دقنوت قبل الركوع وبعده کنبی دتخیر قائل دي) ددې حضراتو استدلال په دې دویمه مسئله کنبی هم د حضرت علی رضی الله عنه دائر نه دي چه کوم په باب کنبی مذکور دي ، ((انه كان لا يقنت الا في النصف الاخير من رمضان وكان يقنت بعد الركوع))

دا حنافو استدلال په ابن ماجه (۴) کنبی د حضرت ابن بن کعب رضی الله عنه د روایت نه دي . ((ان رسول الله صلی الله علیه و آله كان يوتر فيقنت قبل الركوع)) داشان مصنف ابن ابی شیبه (۱) کنبی

(۱) دامام شافعی رحمته الله علیه مشهور روایت دي او د حنابله روایت غیر مشهور ، معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۴۲) مرتب عفی عنه -

(۲) (ج/ ۱ ، ص/ ۸۷) داشان ددوی استدلال د حضرت ابن عمر رضی الله عنه دائر نه هم دي چه ((انه كان لا يقنت الا في النصف يعني من رمضان انظر المصنف لابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۳۰۵) من من قال القنوت في النصف رمضان سفي عفی عنه -

(۳) كما في مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۴۴) باب القنوت في الوتر عن النخعي ان ابن مسعود رضی الله عنه كان يقنت السنة كلها في الوتر (قال البيهقي) رواه الطبراني والنخعي ، لم يسمع من ابن مسعود ومثله في مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۳۰۶) من قال القنوت في النصف من رمضان -

وعن الاسود قال كان عبد الله يقرأ في اخر ركعة من الوتر (وقل هو الله احد ، ثم يرفع يديه فيقنت قبل الركعت) قال ابيشمي (وفيه لين بن ابی سليم وهو مدلس وهو ثقة كذا في مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۴۴) د احنافو نور دلائل به مخکښي مسئلې لاندې راشي ، مرتب عفی عنه -

(۴) ص/ ۸۲ ، باب ماجاء في القنوت قبل الركوع وبعده داشان اوگورنی سنن نسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۸) باب كيف الوتر بثلاث مرتب عفی عنه -

حضرت علقمه رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه ((ان ابن مسعود واصحاب السنی رضی اللہ عنہم كانوا یفتنون ف یؤتوا قبل الرکوع))

ددی نه معلوم شو چه د احنافو سره په دې مسئله کنبی مرفوع حدیث هم شته دې او تعامل اصحابه کرام رضی اللہ عنہم هم . اود مخالفینو سره صرف د حضرت علی رضی اللہ عنہ اثر دی . اود دې هم دا جواب ورکړي شوي دي چه دا ددوی خپل اجتهد وی چه ددې منشاء د اکیدیشی چه دوی د حضرت نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم قنوت نازل د رکوع نه پس وتیل لیدلی وی او په دې ئې د قنوت قیاس کړي وی او قنوت نازل کنبی مونږ هم د قنوت بعد الرکوع قائل یو ، د حضرت علی رضی اللہ عنہ دا نوبه په مخکښې مسئله کنبی هم تیره شوه .

دریمه مسئله * دریمه مسئله داده چه دشوافعو په نزد قنوت وتر دعاء ((اللهم اهمل فی فیمن صدیت الخ (۱) ده ، اود احنافو په نزد اللهم انما (۲) نستعینک الخ ده اود اختلاف صرف په انضلیت کنبی دي گنځی د فریقینو په نزد دواړه دعاگانې جائز دی . البته د احنافو په نزد دعاء استعانت نه توجیح خکه حاصل ده چه دا اشبه بالقران ده بلکه علامه سیوطی رحمته الله په ((الاتقان)) کنبی (۴) نقل کړی دی . چه دا د سورة الخلع والحفد نه نامه سره د قران کریم دوه مستقل سورتونه وو (۵) چه د کومي تلاوت منسوخ شوي دي .

(۱) قال الهیثمی رواه ابن ابی شیهه واستاده صحیح ، اثار السنن (ج / ۱ ، ص / ۱۶۸) باب قنوت الوتر قبل الرکوع ، د اشان د ابراهیم نه د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ باره کنبی روایت دي چه ((کان یقنت السنة کلها فی الوتر قبل الرکوع)) (قال الهیثمی) رواه محمد بن الحسن فی کتاب الاثار واستاده مرسل جید (حوالا بالا) مرتب عفی عنه -

(۲) كما فی رواية الباب (ج / ۱ ، ص / ۸۷) مرتب عفی عنه -
 (۳) ادخله بن ابی عمران د حدیث نه معلومیږي چه دا قنوتس حضرت جبریل رضی اللہ عنہ حضور نبی کریم ی نه خولې وو ((ذکره الخوارزمی فی کتاب الاعتبار فی بیان الناسخ والمنسوخ من الاثار (ج / ۱ ، ص / ۸۹ ، ۹۰) باب فی دعا النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی احاده الکفرة وقال هذا مرسل اخرجه ابوداود فی المراسل وهو حسن فی المتابعات ، د اشان د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د حضرت عثمان اود حضرت علی رضی اللہ عنہ اود حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ باره کنبی روایت دي چه هغوی به دا قنوت وتیلو ، ددې ټولو متعلقه روایاتو باره کنبی او گورنی منصف ابن ابی شیهه (ج / ۲ ، ص / ۳۱۴) باب ما یدعوه به فی قنوت الفجر رشید اشرف عفی عنه -
 (۴) ذکره فی النوع السابع والاربعین من الجزء الثاني عن الحسين بن المنازي فی کتابه الناسخ والمنسوخ ، قال او ما لم یرفع رحمه من القرآن ولم یرفع من القلوب حفظه سوتا القنوت وتسمى سورتي الخلع والحفاه وذكر السيوطي رحمته الله فی الدر المنثور من خاتمة الجزء السادس فيه تفصيلا لا يوجد في غيره فذكر انهما في مصحف أبي كعب كذا في مصحف عنهم وامرهما انس بن مالك رضی اللہ عنہ حين سئل عن القنوت في الوتر كذا في معارف السنن (ج / ۴ ، ص / ۲۴۴) مرتب عفی عنه -

(۵) ددې په تأیید کنبی دمصنف ابن ابی شیهه (ج / ۲ ، ص / ۳۱۴ ، ۳۱۵) باب ما یدعوا به قنوت الفجر کنبی دعید بن نمیر د روایت نه هم کیري ((قال سمعت عمر یقنت فی الفجر بسم الله الرحمن الرحيم ، اللهم اننا نستعینک من ونومن بلك ونوکل علیک ونثنی علیک الخیر کله ولا نکفر ، ثم قراء بسم الله الرحمن الرحيم ایاک نعبد الخ ، رشید اشرف عفی عنه -

دامام محمد عليه السلام قول دادې چه قنوت کښې څه دعا مخصوص نشته دې بلکه چه کومه دعا غواړي وتېلې شي په دې شرط چه دکلام الناس حد ته اونه رسي . (۱)

باب ماجاء فی الرجل ینام عن الوتر ویسی

((قال رسول الله ﷺ من نامة عن الوتر اونسه فیصل اذا ذکر او استقیظ))

دا حنافو په نزد خو وتر واجب دی ددې قضا هم واجب ده . او د ائمه ثلاثه په نزد واجب نه دی په دې وجه ددې قضا نشته دي . چه د حدیث باب دا حنافو دلیل دي . خو ائمه ثلاثه په دې باندې اعتراض کو چه ددې مدار په عبدالرحمان بن زید بن اسلم باندې دي چه کوم ضعیف دي . (۲)

ددې جواب دادې چه عبدالرحمان عليه السلام بن زید ددې حدیث مبارک په روایت کښې متفرد نه دي بلکه دده دوه متابع شته دي یو متابع په خپله امام ترمذی عليه السلام په دې باب کښې ذکر کړې دي یعنی دعبدالرحمان بن زید رور عبدالله بن زید بن اسلم ، چه دهغه باره کښې امام ترمذی عليه السلام په دې باب کښې دامام احمد دا قول نقل کړې دي چه ((اخوه ای عبدالرحمان ابن زید) عبدالله لا یاس به) ، داشان دامام بخاری عليه السلام نې دا قول نقل کړې دي چه ((عبدالله بن زید بن اسلم ثقة (لکن فی نظر لان بن زید بن اسلم کلهم ضعفاء کما فی التهذیب)) او بل متابع نې په سنن ابی داود (۳) کښې محمد بن مطوف دي بلکه په دارقطنی (۴) کښې خو ا بن مطوف سره سره عبدالله بن سلمه هم دده متابع کړې دي . په دې وجه د حدیث د باب بلا شبه قابل استدلال دي او دې نه په وجوب قضاء سره سره وجوب وتر باندې هم استدلال تام دي ، والله اعلم .

باب ماجاء لا وتر ان فی لیلة

((سمعت رسول الله ﷺ یقول لا وتر ان فی لیلة)) یعنی په یو شپه کښې دوه ځل مونځ دوتر کول صحیح نه دی . دا حدیث مبارک د نقص وتر په مسئله کښې د جمهورو دلیل دي . چه ددې تفصیل دادې که یو سړې د شپې په شروع کښې دعشاء د فرضو نه پس وتر ادا کړي او اوده شی اویا اخری شپه کښې بیدار شی اوتهجده او کړي نو د ائمه اریعه اود جمهورو په نزد دوترو اعاده ضرورت نشته دي . اودتهجدو مونځ بغیر د وتر کول نه صحیح دی .

(۱) دقنوت سره متعلقه مسائل دتفصل دپاره اوگورئ (ج/ ۶ ، ص/ ۵۷ تا ۹۴) باب وجوب القنوت فی اخر الوتر الخ ، وباب اخفاء القنوت فی الوتر وذكر الفاظه مرتب عفی عنه -

(۲) لکه حافظ ابن حجر رحمته الله په تقریب التهذیب (ج/ ۱ ، ص/ ۴۸۰) کښې ددوی باره کښې لیکي چه ((ضعیف من الثامنة سنة الثین وثمانین وفي معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۴۹) وذكر فی التهذیب عن ابن عدی انه قال له (ای لعبد الرحمان بن زید) احادیث حسان وهو ممن احتمله الناس وصدفه بعضهم وهو ممن یکتب حلیته، مرتب عفی عنه -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۲) باب الدعاء بعد الوتر مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۲ ، ص/ ۲۲) من نام عن وتر ونسیه مرتب عفی عنه -

لبنه امام اسحاق بن راهویه په داسې صورت کښې دنقص دوتر قائل دي. چه دهغې مطلب وادي چه داسې سړې چه تهجد ولره بيدارشی نو اول دي يو رکعت په نيت د نفلو او کړي دايو رکعت به دعشاء پسې شوی وتر سره لارشی اويو خائي به شی او شفيع به ترې جوړه شی اوبه وله شپه کښې شوی ورت به منقصو ص شی، په دي وجه داسې سړي لره دصلوة التهجده کولو نه پس اخر کښې دي دوباره وترا دا کړي.

ددې استدلال د حضرت نبي اکرم ﷺ دا ارشاد دي چه (۱) ((اجعلوا اخر صلاتکم بالليل وترًا)) نه دي، اودي معامله کښې ددوی مقتداء ابن عمر رضی اللہ عنہ دي ځکه چه هغه هم دنقص وتر قائل دي. لکه مسندا حمد کښې روايت دي چه ((عن ابن عمر رضی اللہ عنہ ان کان اذا سئل عن الوتر قال فلو اوترت قبل ان تنام ثم اردت ان صلي بالليل شفعت بواحدة ما مضى من ربي ثم صليت مثني مثني فاذا قضت صلاتي اوتر بواحدة)) (۲)

نوجمهور دي نقص دوترو لره صحيح نه گنري اود حديث دباب نه استدلال کوي چه هغې کښې حضرت نبي اکرم ﷺ ارشاد فرمائي چه ((لا وتر ان في ليلة)) چه د دي ظاهر مفهوم همدادي چه په يوشپه کښې يو ځل وتر کافي دي او د ((۳) اجعلوا اخر صلاتکم بالليل وترا)) چه امر دا حضرات په اسحباب سره محمول کوي ځکه چه پخپله د حضرت نبي اکرم ﷺ نه دوتر نه روستو دوه رکعت کول ثابت دي (۴).

ترکومي چه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ د عمل تعلق دي نو امام محمد بن نصر مروزي رحمه الله په کتاب الوتر

کښې نقل کړي دي چه پخپله حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ فرمائي چه دا نقص ورت مسئله ما د خپل خان نه راني نه مستنبط کړي ده. (غالباً د اجعلوا اخر صلاتکم بالليل وترا، په رنرا کښې مرتب) په دي د حضرت نبي اکرم ﷺ نه ماسره څه روايت نشته دي (۵) همدغه وجه ده چه نور صحابه کرام رضی اللہ عنہم د حضرت ابن عمر د راني ترديد کړي دي. د حضرت عبدالله ابن

(۱) صحيح بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۳۶) باب ليجعل اخر صلوة وتر وصحيح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۵۷) باب صلاة الليل وعدد ركعات النبي ﷺ الخ مرتب عفي عنه -

(۲) (وقال الهيثمي) رواه احمد وفيه ابن اسحاق وهو مدلس وهو ثقة وبقية رجاله رجال الصحيح كذا في مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۲۴۶) باب فيمن اوتر ثم اراد ان يصلي مرتب عفي عنه -

(۳) بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۳۶) باب ليجعل اخر صلوة وتر، رشيد اشرف عفي عنه -

(۴) ددي متعلقه روايت په دي باب کښې مخکښي راوان دي چه کو د حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا نه روايت دي مرتب عفي عنه -

(۵) انظر معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۵۷) عن مسروق قال قال ابن عمر رضی اللہ عنہما شي افعله برأى لا ارويّه مرتب عفي عنه -

عباس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی ^(۱) چہ کله دوی تہ د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما د اعمل اور سیدو نو دوی اوئیل چہ داسی خوبہ پہ یوہ شپہ کنبی درې خل وتر کوی . حال دادی چہ د حدیث دیاب مطابق ددوہ خل دوترو کولو نہ منع کړې دې ، واللہ اعلم .

((عن ام سلمة رضی اللہ عنہا ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کان یصلی بعد الوتر رکعتین)) د وتر نہ رسول

دوہ رکعتونہ امام مالک رحمۃ اللہ علیہ انکا رکوی هغوی فرمائی چہ ((لا اصلیهما)) ^(۲) دامام ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ او د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ نہ دې بارہ کنبی هغی دوایت نشعہ دې دامام احمد رضی اللہ عنہ نہ صرف یو خل کول ثابت دی ^(۳)

خو حقیقت دادی دچہ ددې رکعتونو پہ ثبوت کنبی متعدد احادیث موجود دی .

① د حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا حدیث دیاب دې .

② د حضرت ابوامامه حدیث ^(۴) ((ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یصلیہما بعدا لوتر وهو جالس یقرأ فیہما اذا زلزلت وقل یاہیا الکافرون)) .

③ د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا روایت ^(۵) ((کان یصلی ثلاث عشرة رکعة یصلی ثمان رکعات ثم یوتر ثم یصلی وهو جالس فاذا اراد ان یرکع قام فرکع ثم یصلی رکعتین بین النداء والاقامة من صلوۃ الصبح))

④ د حضرت ثوبان رضی اللہ عنہ نہ روایت ^(۶) دې چہ ((کنا مع رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فی سفر فقال ان السفر جهد وثقل فاذاوتر احدکم فلیرکع رکعتین فان استیقظ الا کان له)) .

^(۱) مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۳۰) بال الرجل یوتر ثم یرید ان یصلی قال الزهري فبلغ ذالك ابن عباس فلم یعجبه فقال ان ابن عمر رضی اللہ عنہما لیوتر فی الیة ثلاث مرات ،

داشان حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرماتی چہ ((الذین ینقضون وترهم هم الذین یلعبون بصلاقم ومثله عن ابن عباس رضی اللہ عنہ ذاك الذی یلعب یوتره معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۵۷))

داشان د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ بارہ کنبی روایت دې چہ ((یوتر اول اللیل ویشفع اخره یریدو بذلك یصی مثنی مثنی ولا ینقض وتره ، کوالعمال (ج/ ۸ ، ص/ ۳۸) رقم ۲۵۲ ، برمز دق ، الوتر

ددې حقراتو نہ علاوہ د حضرت عمار رضی اللہ عنہ ، حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ ، حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ وغیرہم مسلك هم د احنافو مطابق دې ، ((کما نقل فی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۵۵) باحالة المغنی لابن قدامه (ج/ ۱ ، ص/ ۷۹۹) رشید اشرف عفی عنه)) -

^(۲) کذا فی المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۲۵۸) مرتب عفی عنه -

^(۳) قال الشيخ البنوری رحمۃ اللہ علیہ وان خرج الروایة غیر انه لم یعقد علیها بأیا فعلم انه لم یذهب الیهاد وذكر النوی فی شرح المسلم وغیرہ الجواز فقط لاجل ورودها فی الحدیث کذا فی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۵۸) مرتب عفی عنه -

^(۴) طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۸) باب التطوع بعد الوتر مرتب عفی عنه -

^(۵) صحیح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۴) باب صلاة اللیل مرتب عفی عنه -

⑤ په بیهقی (۲) کښې د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت (دې چه) ((ان النبي كان يصلي بعد الوتر الركعتين وهو جالس ويقرا في الركعة الاولى بام القرآن و اذا زلزلت وفي الثانية قل يا ايها الكافرون)).

دا ټول روایتونه په رکعتین بعد الوتر په ثبوت باندې دال دي او چه د حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله نه دا رکعتونه په ناسته کول ثابت دي. په دې وجه بعضو حضراتو دا فرمانيلی دي چه دې رکعتونو کښې سنت جلوس دې قیام نه دي. حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرماني چه ((لو ثبت الركعتان بعد الوتر فالسنة فيهما الجلوس دون القيام فان الجلوس فيهما قصدي غير ان لي تردد في ثبوتهما لما تقدم)) (۳).

بيا بعضو حضراتو دې دوه رکعتونو کښې هم قیام افضل گرځولي دي ((لا طلاق حديث)) عمران بن حصین قال سالت رسول الله صلی الله علیه و آله عن صلاة الرجل وهو قاعدا فقال من صلى قائما فهو افضل ومن صلا قاعدا فله نصف اجر القائم ومن صلاها نائما فله نصف اجر القاعد ، ثم شرح الباب بزيادة من المرتب)).

باب ماجاء في الوتر على الراحة

((كنت مع ابن عمر في سفر فتخلفت عنه فقال ايبن كنت فقلت اوتر فقال اليس لك في رسول الله صلی الله علیه و آله اسوة حسنة؟ رأيت رسول الله صلی الله علیه و آله يوتر على راحته)) ددې حديث مبارك نه استدلال كوي اتمه ثلاثه او وتر على الراحة جائز گرځولي دي. او د حضرت امام ابو حنيفه رحمته الله علیه په نزد دا جائز نه دي بلكه لاندې كوزيدل ترې ضروري دي ځكه چه وتر واجب دي. پدې وجه په راحه نه شي ادا كيدي.

د امام صاحب رحمته الله علیه دليل هم د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما يو بل روایت دي چه كوم په طحاوي (۴) كښې ذكر دي. چه هغه تهجد په راحه باندې كول تر دې چه كله دوتر وخت راغې نو د راحه نه كوز شو او په زمكه ئې وتر ادا كړل او دا عمل ئې د حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله نه منسوب كړو.

(۱) سنن دار قطنی (ج/۲، ص/۳۹) باب الركعتين بعد الوتر وسنن بیهقی (ج/۳، ص/۳۳) باب في الركعتين بعد الوتر مرتب عنه -

(۲) ج/۳، ص/۳۳، باب في الركعتين بعد الوتر مرتب

(۳) كذا في المعارف (ج/۴، ص/۲۵۹) د حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه تردد اود د تردد وجه تفصيل دپاره

او گورئ معارف السنن (ج/۴، ص/۲۰۴، ۲۰۵) باب ماجاء في الوتر بخمس مرتب عفی عنه -

(۴) سنن ترمذی (ج/۶، ص/۷۴) باب ماجاء ان صلوة القاعد على النصف من صلوة القائم مرتب عفی عنه -

(ج/۶، ص/۲۰۸) باب الوتر هل يصلي في السفر على الراحة ام لا ؟ عن ابن عمر رضي الله عنهما انه كان يصلي على راحته ويوتر على الارض ويژههم ان رسول الله صلی الله علیه و آله كان يفعل كذلك مرتب عفی عنه -

داشان د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په روایتونو کېنې تعارض کېږي که د تطبیق کوشش او کړې شي نو دا ونیلي کېدېشي چه حدیث د باب کېنې دوتر نه صلوٰة اللیل مراد دي ^(۱) ځکه چه په صلوٰة اللیل باندې دوتر اطلاق په حدیثو کېنې معروف او مشهور دي او نهجد علم الراحلة بالاتفاق جائز دی.

او که په تطبیق باندې اطمینان نه وی نو ((اذا تعارضتا ساطا)) باندې به عمل کېږي او قیاس ته به رجوع کېږي. (په الفاظو کېنې داسې ونیې کېدې شي چه د تعارض په صورت کېنې به اوفقي بالقیاس ته ترجیح حاصل وی) چه د احنافو تائید کوی لکه چه امام طحاوی رحمہ اللہ فرماني ^(۲) چه په دي خبره اتفاق دي چه وتر د قدرت علی القیام په حالت کېنې قاعد کول جائز دی، چه ددي تقاضا داده چه وتر علی الراحلة په طریق ادلی ناجائز شي ځکه چه راحله باندې دصونځ نه قیام هم پاتې شي بلکه استقبال قبله او قعود په هیئت مسنونه هم پاتې شي، والله اعلم ^(۳)

باب ما جاء في صلاة الضحى

^(۱) قلت (ای العلامة العثماني صاحب فتح الملهم) يرد عليه ما أخرجه مسلم في صحيحه (ج/ ۱، ص/ ۲۴۴) باب جواز صلاة النافلة على الدابة في السفر حيث توجهت عن سعيد بن يسار انه قال كنت استماع ابن عمر بطريق مكة قال سعيد فلما خشيت الصبح نزلت فاوتر ثم ادركته الخ، فان ظاهر قوله خشيت الصبح، يدل على ان مراد سعيد بن يسار هو الوتر الاصطلاح والكار ابن عمر قدم وقع عليه واصرح منه ما أخرجه البخاري في صحيحه (ج/ ۱، ص/ ۱۳۶) باب الوتر في السفر مرتب عفي عنه (عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما قال كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي في السفر على راحلته فافرد الوتر من صلاة الليل توجهت به يومي ايماء صلاة الليل الا القرائن ويوتر على راحلته، فافرد الوتر من صلاة الليل بالذكر وقال بعض الحنفية لعل الاثر على راحلته كان حين عدم تأكيد الوتر، ولكن هذا يحتاج الى دليل على ان الوتر كان سنة غير واجب في وقت ما اولى بداء السلام ويدل على خلافة قوله عليه السلام ان الله امركم بصلاة الخ، ترمذي (ج/ ۱، ص/ ۸۵) باب ما جاء فضل الوتر مرتب عفي عنه -

واجاب بعضهم بحمل فعل النبي صلى الله عليه وسلم على عذر كالمطر والطين وغيرها، وقالوا على سبيل الا لزام ان قيام الليل كان واجبا عليه عند اكثر الشوافع مع هذا فقد صلاها على الدابة فمأهو جوابكم فيه هو جوابنا في الوتر في فتح الملهم بتغير يسر (ج/ ۲، ص/ ۲۵۹) باب جواز صلاة النافلة على الدابة الخ، قلت ولا يخفى ما فيه فامل (مولانا محمد تقى عثمانى دام اقبالهم) -

^(۲) شرح معاني الآثار (ج/ ۱، ص/ ۲۰۹) باب الوتر هل يصلي في السفر على راحلته ام لا؟ مرتب عفي عنه
^(۳) د احنافو دمسلک دروایتونو اوداثارودپاره اوگورنی مصنف ابن ابی شیبہ (ج/ ۲، ص/ ۳۰۳)
 داشان اوگورنی باب من کره الوتر علی الراحلة مرتب عفي عنه -

((من صلى الضحى ثنتي عشرة ركعة ينق الله له قصيرا في الجنة)) صلوة الضحى (د خاتمت مونخ) هغه نوافلونه وائی چه کوم د ضحوه کبری نه اود زوال نه مخکینی څه وخت او کړي شی. دتهجدو پشان ددې هم څه مقدار نه دې مقرر، د دوو نه واخله تر دولسو رکعتو پوري چه غوره هم غواړی نو کولې شی.

ددې مونخ دشرعی حیثیت باره کښې اختلاف (۱) دې بعضو دا بدعت گرځولې (۲) دې او بعضو داسنت (۳) او بعضو مستحب (۴) دا حنوافوپه نزد صحیح داده چه دا مستحب یا سنت غیر موکد دې ځکه چه حضرت نبی اکرم ﷺ په دې مداومت نه دې کړې. همدې باب کښې د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت مروی دې چه ((کان السنی ﷺ یصلی الضحی حتی یقول لا یدع ویدعها حتی نقول لا یصلی))

د حضرت عائشه رضی الله عنها نه په دې باره کښې دوه مختلف روایتونه منقول دی یو کښې د رسول الله ﷺ نه د صلوة الضحی اثبات (۵) دې او دویم روایت کښې نفی ده (۶).

خود دواړو تطبیق کښې دادې چه حضرت نبی اکرم ﷺ به دامونخ د حضرت عائشه رضی الله عنها مخکښې نه کولو (۷) بلکه غالباً دنورونه حضرت عائشه رضی الله عنها ته ددې علم شوې وو، پدې وجه نفی نې د خپل رویت په اعتبار او اثبات په نفس الامر کښې د مونخ کولو دی.

بعضو حضراتو د صلوة الضحی په مشروعیت دقران پاک د آیت نه هم استدلال کړې دې. ((انا سخرنا الجبال مع یسبحن بالعشی والاشراق)) (سورة ص آیت نمبر ۱۸ پاره ۲۳). دې ته

(۱) فیهما ستة اقوال او اکثر انظر معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۶۷) مرتب عفی عنه -

(۲) صح ذلك عن ابن عمر رضی الله عنهما واسن رضی الله عنهما وای بکر رضی الله عنهما معارف السنن (ج/ ۳، ص/ ۲۶۷) داشان اوگورنی

مصنف ابن ابی شیبہ (ج/ ۲، ص/ ۴۰۵، ۴۰۶) ((من کان لا یصلی الضحی مرتب عفی عنه) -

(۳) عند اکثر الشافعية وعدها ابو اسحاق الشیرازی فی المهد من السنن الرتبة معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۶۷)

مرتب عفی عنه -

(۴) کالحنیفة والمالکیة والحنابلة معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۶۷) مرتب عفی عنه -

(۵) عن عائشه رضی الله عنها قالت کان رسول الله ﷺ یصلی الضحی اربعاً ویزد ماشاء الله صحیح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۴۹)

(۶) باب استحباب صلوة اللیل الخ مرتب عفی عنه -

(۷) قالت کان رسول النبی ﷺ لا یصلی سبعة الضحی وای لا اسبحها مصنف ابن ابی شیبہ (ج/ ۲، ص/ ۴۰۶)

(۸) من کان یصلی الضحی، عليه السلام داشان مسلم (ج/ ۲، ص/ ۲۴۹) باب استحباب صلوة الضحی الخ -

کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت مروی دې چه (ما رایت رسول الله ﷺ یصلی سبعة الضحی قط وای

لا سبحها وان کان رسول الله ﷺ لیدع العمل وهو یحب ان یعمل به خشية ان یعمل الناس فیقرض علیهم

رشید اشرف عفی عنه -

(۹) عن عبدالرحمان بن ابی لیلی قال ما اخبرنی احد انه رانی النبی ﷺ یصلی الضحی الا ام هانی فانما حدثت ان

النبی ﷺ دخل بیتها یومکة مکرمه فصلی ثانی رکعات الخ مرتب عفی عنه -

صلوة الاوابين هم وانی . اوکیدیشی چه دا نوم هم دې نه مخکښي آيت ((والطيور كسل له اواب) سورة ص ايت نمبر ۱۹) نه ماخوږ وي (۱) ، والله اعلم .

باب ماجاء في الصلوة عند الزوال

((ان رسول الله كان يصلي اربعا بعد ان تزول الشمس قبل الظهر فقال انها ساعة تفتح فيها ابواب السماء واحب ان يصعدني فيها عمل صالح))

((وروى عن النبي ﷺ انه كان يصلي اربع ركعات بعد الزوال لا يسلم الا في اخرهن))
په دې دواړو احاديثو كښي چه دكوم څلورو ركعتونو دمونځ ذكر دې امام ابوحنيفه رحمته الله عليه دې ته ا دظهر سنن قبله ا خلى . اود شوافعو په نزد دا سنن دزوال دى . امام غزالي رحمته الله عليه هم په احياء العلوم كښي ددې داستحباب تصريح كړې ده په كتاب الاوراد كښي او حافظ عراقى هم اريعه مذكوره دسنن قبله نه علاوه گرځولى دى .
او دحضرت گنگرهى رحمته الله عليه درجحان هم دې طرفته دې چه ددې مصداق دسنن ظهر نه علاوه دى فرمائي چه: (۲)

((قال بعضهم هذه السنن الظهر والحق انها غير ها اما عند الشافعي فظاهر اذ هم قائلون بان سنة الظهر ركعتان وهذه اربع بتسليمة واما عندنا فلما ورد من اتصال السنن بالفرائض (۳)
شرح باب ازمر مرتب عفى عنه - اذهوالاصل وامرنا بتاخير الظهور في الصيف فكيف يكونا واحد؟ وبينهما بون بعيد ووقت مايده ، والله اعلم . (دمرتب عفى الله عنه د طرفه)

۱- صلوة الضحى سره څه متعلق كلام د ((باب ماجاء في فضل التطوع ست ركعات بعد المغرب)) لاندې تير شوې دې ، دې مونځ دتفصيلي احاديثو دپاره اوگورئى صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۸ ، ۲۴۹) باب استحباب صلوة الضحى ، ترمذى (ج/ ۱ ، ص/ ۸۷ ، ۸۸) باب ماجاء في الضحى مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۷۴ تا ۸۱) باب صلوة الضحى مصنف ابن ابى شيبه (ج/ ۲ ، ص/ ۴۰۵ تا ۴۰۸) باب من كان لا يصلي الضحى وباب من كان يصليها او مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۳۴) باب صلوة الضحى مرتب عفى عنه -

۲- الكواكب الدررى (ج/ ۱ ، ص/ ۱۹۳) مرتب عفى عنه -

۳- حتى قال صاحب الدرالمختار تكلم بين السنة والفرض لا يسقطها لكن ينقض ثوابها وكذا كل عمل ينال التحريم على الاصح وفي الخلاصة لو اشعل بيع او شراء او اكل اعادها قال ابن عبد بن قوله وقيل نسقط اى ليعيدها لرقبية ولو كانت بعدية فالظاهر انها تكون تطوع وانه لا يومر بها على هذا القول ، وحكى صاحب البحر عن المحيط لو يصلي ركعتي الفجر مرتين بعد التطوع فالسنة اخرهمان لانه اقرب الى المكتوبة ولم يتخلل بينهما صلاة السنة ماتودى متصلا بالمكتوبة

تعليقات على الكواكب الدررى لشيخنا مولانا محمد زكريا الكاندهلوى حفظ الله (ج/ ۱ ، ص/ ۱۹۳) مرتب عفى عنه -

باب (۱) ماجاء فی صلاة الحاجة

((عن عبد الله بن ابي اوفى قال قال رسول الله ﷺ من كانت له الى الله حاجة او الى احد من بني آدم (۱) فليتوضأ وليحسن الوضوء ثم ليصل ركعتين ثم ليستن وليصل على النبي ﷺ ثم ليقل لا اله الا الله الحليم الكريم سبحان الله رب العرش العظيم الحمد لله رب العالمين اسألك موجبات رحمتك وعزائم مغفرتك والغنيمة من كل بر والسلامة من اثم لا تدع ذنبا الا غفرتة ولا هما الا فرجته ولا حاجة هي لك رضا الا قضيتها يا ارحم الراحمين)) مذكوره حديث دباب اگر چه ضعیف دی خو به مختلفو شواهدو (۲) او تعاملو (۳) دامت سره ده ته قوت حاصلیری

لکه ده حضرت عثمان بن حنیف رضی الله عنه نه روایت دی چه ((ان رجلا (۴) ضریر البصر اتی النبی ﷺ فقال ادع الله لی ان یعافینی فقال ان شئت اخرت لك وهو خیر وان شئت دعوت فقال ادعه فامرہ ان يتوضأ فيحسن وضوءه ويصلي ركعتين ويدعوا بهذا الدعاء اللهم اني اسئلك واتوجه اليك بمحمد نبي الرحمة يا محمد اني قد توجهت بك الى ربي في حاجتي هذه لتقضي لي اللهم لشقعي في)) اود حضرت حذیفه رضی الله عنه نه روایت (۵) دی چه ((قال كان النبي ﷺ اذا حزبه امر صلي)) یعنی حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله ته به چه خه اهم معاملہ یا خه فکر لاحق شو و نو حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله به مونخ کنبی مشغول شو. داشان مسند احمد او معجم طبرانی کبیر کنبی یو روایت د ابو الدرداء رضی الله عنه په سند حسن سره راغلی دی (۶) چه دهغی نه د حدیث دباب د عبد الله بن ابي اوفی تانید کیری

بهر حال صلوة حاجات دخیل رب کریم نه د حاجتونو پورا کولو یو ښه ذریعه ده چه کومو بندگانو ته په ایمانی حقیقتونو یقین حاصل وی دهغوی همدا تجربه ده اود دوی مونخ د الله عز و جل د خزانو کنجی موندلې ده بیا دا مونخ په استعینوا با صبر والصلوة د عمل مظهر دی ، والله الموفق (مرتب عفی عنه) -

(۱) در مرتب خوا شرح دباب تقدیم شوه -

(۲) مطلب دادې چه دا حاجت خواه داسې وی چه دهغی تعلق صرف د الله عز و جل سره وی او د بنده سره ددې تعلق نه وی یا داسې معاملہ وی چه دهغی تعلق په ظاهر دیو بنده سره وی اگر چه حقیقت کنبی ددې تعلق هم د الله عز و جل سره وی بهر حال د الله عز و جل نه دخپلو حاجتونو پورا کیدو او بلنی طریقه صلوة حاجات دی ، مرتب عفی عنه -

(۳) سنن ابن ماجه (ج / ۱ ، ص / ۹۹) باب ماجاء فی الصلوة الحاجة قال ابو اسحاق هذا الحديث صحيح ، امام طبرانی ددې روایت کنبی د عثمان بن عفان قصه هم نقل کړې ده ، اوگورنی مجمع الزوائد (ج / ۲ ، ص / ۲۷۹) باب صلوة الحاجة مرتب عفی عنه -

(۴) اوگورنی معار السنن (ج / ۴ ، ص / ۲۷۴ ، ۲۷۵) -

(۵) سنن ابن ماجه (ج / ۱ ، ص / ۹۹) باب ماجاء فی صلوة الحاجة -

(۶) معارف الحديث (ج / ۳ ، ص / ۳۶۵) بحواله سنن ابی داود مرتب عفی عنه -

(۷) اوگورنی مجمع الزوائد (ج / ۲ ، ص / ۲۷۸) باب صلوة صلاة الحاجة مرتب عفی عنه -

باب (۱) ماجاء فی صلاة الاستخارة

(۱) کان رسول الله ﷺ يعلمنا الاستخارة فی الامور کلها کما س يعلمنا السورة من القرآن)) به زمانه د جاهلیت کنبی د خلقو عادت وو چه کله به دوی ته د سفر وغیره څه حاجت یا دنکاح اوبیع څه معامله کول وو یا د خپل قسمت یا راتلونکی فائده او نقصان معلومول به وونو داسې ټولو صورتونو کنبی به ئې داستقسام بالازلام نه کار اخستو او ددوی په خیال کنبی به دپه دې کنبی دوی ته کورگار دخیر معلوم شو نو هغه به ئې کولو او چه کوم به ورته مضر ښکاره شو نو هغه به ئې ترک کولو.

ازلام د زلم جمعه ده هغه غشی چه په زمانه د جاهلیت کنبی به ددې قسمت معلومیدو اودا به اووه غشی وو چه په هغې کنبی به یو باندې نعم او په بل لایکلې شوی وو. اودا غشی به دبیت الله شریف دخادم سره وو.

اوچه کله به یو کس ته دخپل څه کار مفید یا مضر کیدل معلومول وو نو دکعبې مبارکې خادم ته به راغلو اوده ته به ئې څه نذرانه ورکړه. اوده به غشی یو یو دترکش نه راویستو که دنعم والا غشی به راووتلو نو دا به ئې خیال وو چه دا کار مفید دې او که د لا والا غشی به راووتلو نو دا به ئې خیال وو چه دا نه دی کول پکار. استقسام بالازلام نور صورتونه هم شته. نو قران پاک دا په خپلو متبعینو باندې بند کړل. (۲)

خودبنده علم ناقص دې ډیر خل داسې کیږی چه یو سړی یو کار کول غواړی اوددې انجام دده په حق کنبی نه وی. په دې وجه په مستقبل کنبی دخپلو ښو او بدو معلومولو فکر ده سره لاحق وی. داستقسام بالازلام دمعانعت نه پس دابند هم کړلو او ددې په بدل کنبی ئې داستخاره تعلیم ورکړو. (۳) او وې خودل چه څه خاص اواهم کار درته پېښ شی نو دوه رکعته مونځ اوکړی په نیت د نفلو او دالله ﷻ نه رهنمائی طلب کړی او دخیر طلب دې اوکړی اودعاء داستخاری اوکړی. (۴) ظاهر دی چه بنده کله دخپلې عاجزۍ او د بې علمۍ اعتراف اوکړی او د تعلیم او د قادر مطلق رهنمائی اومدد طلب کړی چه کوم دده په نزد بهتروی هغه دې اوکړی نو دا ډیره بعیده ده چه الله ﷻ به دخپل بنده رهنمائی اومدد نه کوی. حدیث کنبی دې ته څه اشاره نشته دې چه دا رهنمائی اومدد به څنگه وی خودالله ﷻ دبنده گانو تجربه ده چه دا رهنمائی ډیر خل د خوب وغیره کنبی داشاری په ذریعه حاصلیږی. او کله

(۱) (شرح باب از مرتب)-

(۲) دتفهیل دپاره اوگورنی معارف القرآن (ج/ ۳، ص/ ۳۱) سوره مائده، مرتب عفی عنه-

(۳) کما قال الشيخ ولی الله الدهلوی فی حجة الله البالغة (ج/ ۲، ص/ ۱۹) النوافل وحکمة تشریعها-

(۴) چه په حدیث مبارک کنبی په دې الفاظو سره مذکور ده (اللهم انی استخیرک بعلمک واستقدرک بقدرتک واسالک من فضلک العظیم فانک لا تقدر ولا اقدر وتعلم ولا اعلم و انت علام الغیوب، اللهم ان کنت تعلم ان هذه الامر خیر لی فی دینی ومعیشتی وعاقبة امری، او قال فی عاجل امری واجله فیسره لی ثم بارک لی فيه، وان کنت تعلم ان هذا الامر شر لی فی دینی ومعیشتی وعاقبة امری، او قال فی عاجل امری واجله فاصرفه واصرفنی عنه واقدر لی الخیر حیث کان ثم ارضنی به، دهذا په خاتې به خپل حاجت ذکر کړی)-

داسې هم کيږي چه په خپله ددې کار کولو جذبه دده په زړه کښې مضبوطه شي يا ددې په ځنګس زړه ددې نه واوړي. داسې صورت کښې دواړه کيفيتونه دالله ج د طرفه اوددعاء نتيجه ګټل پکار دي. او که د استخاري نه پس دتذبذب کيفت وي نو بيا بيا دې استخاره اوکړي اوچه ترکومي يو طرف ته دده توجه نه وي برابره شوي نو اقدام دې نه کوي. (۱)

واضح دې وي چه داوجب اومندوب دکولو اود حرام او مکروه دپرينښودو دپاره استخاره نشته دې ځکه چه اول کول او اخري متعين کول او استخاره کول صرف د امر مباح کولو يا نه کولو کښې يو دترجيح دپاره وي يا يو واجب غير موقت کښې دوخت متعين دپاره (۲) وي والله اعلم (دمرتب لخوا).

باب ماجاء في صلوة التسبيح

دصلوة التسبيح باريه کښې چه څومره روايات دي هغه سندا ټول ضعيف دي لکه چه حديث دباب موسی بن عبیده دوجي ضعيف دي. (۳) ددې دا حاديثو دضعف دوجي نه علامه ابن الجوزي رحمه الله ددې مونځ د رواالې نه انکار کړې دې البته حافظ ابن حجر رحمه الله په اعمال المنکرة کښې ليکي چه دتعدد (۴) د طرقو په بناء دا حديث مبارك (حديث باب) حسن لغيره ګرځي. ددې نه سوا دا مؤيد بالتعامل هم دي. په دې وجه دصلوة التسبيح ته بدعت يا خلاف سنت وتيل يا ددې دفضيلت نه انکار کول صحيح نه دي.

بيا په صلوة التسبيح کښې بنيادي خبره داده چه په هر رکعت کښې پنځه اويا ځله سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر (۵)، اونيلي شي. تر دې چه څلور رکعتونو کښې د هر سو عدد پورا شي.

بيا ددې دوه طريقې دي يود حضرت ابن عباس رضي الله عنه (۶) روايت کښې بيان شوي ده چه د فني مطابق په قيام کښې پتخلس ځل او ددې نه پس سجدي پوري په نقل او حرکت کښې

(۱) اوګورني معار الحديث (ج/ ۳، ص/ ۳۶۵ تا ۳۶۸) -

(۲) معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۷۸) مرتب عفی عنه -

(۳) تقريب التهذيب (ج/ ۲، ص/ ۲۸۶) مرتب عفی عنه -

(۴) دا طرق دا حاديثو په مختلفو کتابونو کښې مذکور دي دبعضي طرقو حوالي به انشاء الله مونږ

مخکښې په حاشيه کښې ذکر کړو مرتب عفی عنه -

(۵) كما في رواية ابن عباس رضي الله عنه و ابی داود في سننه (ج/ ۱، ص/ ۱۸۴) باب صلوة التسبيح، خود ابورافع رضي الله عنه

د حديث دباب کښې الله اکبر والحمد لله وسبحان الله الفاظ نقل دي او سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۱۸۴)

(۶) باب صلوة التسبيح کښې دحضرت ابن عمر رضي الله عنه دا قول مروی دی چه ((ولا تقم للركعة الثانية) حتى تسبح عشرة وتحمده عشرة وتكبر عشرة) ددې نه ظاهر داده چه دصلوة تسبيح دعاء په لفظ

مرو چه وي، خو چه تسبيح تحميد تهليل او په تکبير باندې مشتمل وي -

(۷) اوګورني سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۱۸۳، ۱۸۴) وسنن ابن ماجه (ج/ ۱، ص/ ۹۹) باب ماجاء في

صلوة التسبيح د ابن عباس رضي الله عنه دروايت والا طريقه د ابورافع په روايت کښې هم نقل ده. اوګورني سنن

ابن ماجه (ج/ ۱، ص/ ۹۹) باب ماجاء في صلوة التسبيح، او حضرت ابن عمر رضي الله عنه روايت کښې همدا طر

يقه مروی ده، اوګورني سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۱۸۴) باب صلوة التسبيح او دحضرت جعفر بن

لس لس خل . دا تسبیح به او وئیلی شی اوددیمی سجده نه پس په جلسه استراحت اوشی دې کښې هم داتسبیح به لس خل او وئیلی شی .
دویمه طریقه (هم دې باب کښې) دحضرت عبدالله بن مبارک نه منقول ده دې کښې جلسه استراحت نشته دی . او ددې په ځانې په قیام کښې پنځوشت تسبیحات دی چه پنځلس دقرا نه مخکښې او اولس بعد القرا دا دواړه طریقی بلا کراحت جائز دی . والله اعلم .

باب ماجاء فی صفة الصلوة علی النبی ﷺ

((عن كعب بن عجرة قال قلنا يا رسول الله ﷺ هذا السلام (١) عليك قد علمنا فكيف الصلوة عليك ﷺ قال قولوا اللهم صلى على محمد وعلى آل محمد كما (٢) صليت على ابراهيم انك حميد مجيد وبارك على محمد الخ)).

دمونځ په قعده کښې د درود شریف اخیر کښې وئیلو څه حیثیت دي ؟ نو دې کښې د فقهاء کرامو اختلا دي . دا حنافو مالکیو حنابلو اود جمهورو مسلك دادي چه داسنت دي او امام شافعی ﷺ ددې د فرضیت قائل دي . والیه ذهب احمد فی احد القولین عنه . اود امام اسحاق ﷺ مسلك دادي چه که عمدا ئې پرېږدی نو مونځ به ئې کیږي نه (٣)

په دې مسئله کښې دامام شافعی ﷺ په مسلك ډیر تنقید (٤) کړې دي او ددوی دالله د تفصیل او دجواب دپاره اوگورنی غینه المستملی (٥) شرح منية المصلی .

بیا یو ځل په عمر کښې درود شریف وئیل خو په اتفاق سره فرض دی اود نوم مبارک داوریږدو سره واجب دی نو که یو مجلس کښې نوم بیا بیا راشی نو په دې کښې اختلاف دي

ابی طالب ﷺ په روایت کښې دا طریقه مروی ده اوگورنی مصنف عبدالرزاق (ج/ ٣ ، ص/ ١٢٣) رقم ٥٠٠٤ باب الصلوة التي تكفر مرتب عفی عنه -

(١) یږید به قول السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته ، في التشهد وهو الظاهر هو الصحيح واعتباره اليهقي وابن عبد البر والقاضي عياض وغورهم وقيل يريده به سلام التحلل من الصلاة وهو بعيد كذا في المعارض (ج/ ٤ ، ص/ ٢٩٣ تا ٢٩٤) -

(٢) قال الشيخ البوري ﷺ قوله : كما صليت الخ ، اشكل على الناس وجه التشبيه فان محمدا ﷺ هو افضل المرسلين وسيد ولد ادم اجمعين الفضل وحده من ابراهيم واله سيما قد اضيف ال محمد واذا كان هو الفضل فالصلاة المطلوبة عليه تكون الفضل من كان صلوة غيره وقد ذكر الخافض ثلاثة عشر وجها في الجواب راجع فتح الباري (ج/ ١١ ، ص/ ١٣٦) باب الصلوة على النبي ﷺ كذا في المعارف السنن (ج/ ٤ ، ص/ ٢٩٦) مرتب عفی عنه -

(٣) مذاهيو د تفصیل دپاره اوگورنی معارف السنن (ج/ ٤ ، ص/ ٢٩٠) وغینه المستملی (ج/ ، ص/ ٣٣٣) صفة الصلوة مرتب عفی عنه -

(٤) وقد شد الشافعي ولا سلف في هذا القول ولا سنة يتبعها وشنع عليه فيه جماعة فيهم الطبري والقشيري وخالفه من اهل مذاهبه الخطاي وقالوا اعلم فيها قدوة ، كذا في الكبير (ج/ ، ص/ ٣٣٣) صفة الصلوة الصلاة مرتب عفی عنه -

(٥) المعروف بالكبرى (ج/ ، ص/ ٣٣٣ تا ٣٣٤) باب صفة الصلوة مرتب عفی عنه -

د امام طحاوی رحمته الله علیه په نزد هر ځل واجب دی او دشمس الامه په نزد باندې یو ځل واجب دی. اویا سنت دی، دروایتونو نه د حضرت امام طحاوی رحمته الله علیه دمسلك تائید کیږي لکه چه په سنن ترمذی (۱) کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه مرفوعا روایت دې چه ((رغبم انفس رجل بذكرت عنده فلم يصل علي))

او په ترمذی شریف (۲) کښې دعلی بن ابی طالب رضی الله عنه نه مرفوع روایت دې چه ((البخيل من الذي ذكرت عنده فلم يصل علي))

داشان ابن السنی په سند جید سره روایت نقل کړې دې چه ((من (۲) ذكرت عنده فليصل علي)) البته دې سره تقاضا دا ده چه یو مجلس کښې دې صرف یو ځل واجب شی. (۱) واضح دې وی چه دا تفصیل په دې صورت کښې وو چه دنبی کریم صلی الله علیه و آله نوم مبارک په مجلس کښې ذکر شی. او عام حالات کښې دې کښې د درود شریف ورد په کثرت سره مستحب دې. والله الموفق.

مروجه درود او سلام اودهغې شرعی حیثیت

په بعضو مسجدونو کښې څه خلق داسې کوی چه دمونځ نه پس بالخصوص د جمعی د مونځ نه پس په التزام سره په یو ځای اودریږي او په اوچت آواز سره لاندیني سلام وائی. ((صلی الله علیه و آله یارسول الله سلام علیک یارسول الله)) وغیره دوی که د ډیرو خلقو دا عقیده دی چه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله دلته تشریف راوړي دې یا هر ځای حاضر ناظر دې په دې وجه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله په خپله سلام آوری او جواب ورکوی. ددوی په دې عمل کښې نه شریک کیږي نو هغه دوی مطعون اویدناموی چه ددې په وجه اکثر په مسجدونو کښې جنگ پیدا کیږي خاصکر په دې دفتنو په دې دور کښې نو دا دې واضح وی چه دا بدعت او گمراهی ده، والعیاذ بالله.

نور دې توضیح داده چه دیو مونځ نه پس التزام سره اوپه اجتماع سره په اوچت آواز درود وسلا وویل نه درسول الله صلی الله علیه و آله نه ثابت دی او نه د اصحاب کرام رضی الله عنهم نه ثابت دی او نه د ائمه مجتهدینو نه. که دا عمل دالله عز وجله اودرسول الله صلی الله علیه و آله په محمود او حسن وې نو صحابه کرام رضی الله عنهم اوتابعینو او ائمه مجتهدینو به ددې پابندی کوله. حال دا دې چه ددوی په پورا تاریخ کښې یوه واقعه هم داسې نه ده چه دهغې نه معلوم شی چه د درود و سلام دپاره اجتماع او التزام دې حضراتو بدعت گنرلي دې چه دهغې متعلق د حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله ارشاد د

(ج/ ۲، ص/ ۲۱۶) باب بلا ترجمه ابواب الدعوات -
(حواله بالا، د درود شریف فضانو متعلق روایات دپاره اوگورنی فضائل درود شریف تالیف دشیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه -)

(عنه المستملی (ج/، ص/ ۳۳۴) باب صفة الصلوة -

(قال فی الکافی لم یلزم الامرة واحدة فی الصحیح لان تکرار اسمه واجب لحفظ سنة التي بها قوام الشریعة لموجبت الصلوة فی کل مرة لافضی الی الخرج غیر انه ندب تکرار، بخلاف السجود ای سجود التلاوت کذا فی النية الكبير (ج/، ص/ ۳۳۴) مرتب عفی عنه -)

حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دې چه ^(۱) ((من احدث في امرنا هذا ماليس منه فهو رد)) او هم د حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی چه ^(۲) ((من عمل عملا ليس عليه امرنا فهو رد)) او حضرت خذیفه رضی الله عنه قزمانی چه ^(۳) ((كل عبادة لم يتبعها اصحاب رسول الله ﷺ فلا تجتنبوها الى قوله وخذوا من كان قبلكم)) ^(۴) یعنی چه کوم عبادت د اصحاب نه دي شوي تاسو هم دا عبادت مه کوئی بلکه د بزرگانو او صحابه کرام رضی الله عنهم طریقه اختیار کرنی او ترکوئې چه په درود او سلام کبسي د خطاب الفاظ يا رسول الله یا نبی الله وغيره د استعمال تعلق دي نو دا عمل که په دې عقیده وی چه څنگه الله ﷻ حاضر ناظر په هر زمان و مکان کبسي موجود دی او د کائناتو هر آواز اوري او هر حرکت گوري ، داشان معاذ الله رسول الله ﷺ هم په دې خدائی صفاتو کبسي مصوف دی نو دا خو د صفاتو شرک دي او دنصاری پشان پیغمبر ته د خدائی درجه ورکول دي او که دا عمل خطاب او قیام په دې عقیده وی چه حضرت نبي اکرم ﷺ دلته تشریف راوړي دي نو داسي کيدل اگر چه په صورت دمعجزې ممکن دی خو دي دپاره دا خبره ضروري ده چه دقران پاک پا د حدیث مبارک نه ددې ثبوت و ی ، حال دادي چه په یو آیت مبارک کبسي هم او په یو حدیث مبارک کبسي هم ددې ذکر نشته دي ^(۵) . او بغیر د ثبوت نه او دلیل نه دخپل خان نه څه معجزه جوړول په حضرت نبي اکرم ﷺ باندې افتراء ده او داسي کوونکی ددې حدیث مبارک ((من ^(۶) کذب علی متعمدا فليتبوأ مقعده من النار)) مصداق دي او که مذکوره دواړو کبسي یو عقیده هم نه وی نو بیا هم موهم دشرک کیدو د وجې نه داسي الفاظ ممنوع دی . په دې وجه دددي الفاظونه اجتناب پکار دي . خاصکر چه دي نه یو عقیده فاسدی ته لاره ملاوړې همداروچه ده چه حضرت نبي اکرم ﷺ خپل آقانه د ربی آواز ورکول او خپل غلام ته دعبدی آواز ورکول ممنوع گرځولی دی . لکه ارشاد دي چه ^(۷) ((لا يقل احدکم ربي وليقل سيدي ومولای ولا يقل احدکم عبي وامتي)) وليقل فتیای فتای غلامی)) چه د ممانعت وجه هم دا ده چه دالفاظه دشرک دی . بهر حال درود و سلام کبسي الفاظ د خطاب استعمال که په غلطي

^(۱) صحيح مسلم (ج/ ۲ ، ص/ ۷۷) كتاب الاقضية بانقض الاحكام الباطلة ورد محدثات الامور مرتب عفی عنه

^(۲) صحيح مسلم (ج/ ۲ ، ص/ ۷۷) كتاب الاقضية بانقض الاحكام الباطلة ورد محدثات الامور مرتب عفی عنه

^(۳) جواهر الفقه (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۳ و ۲۱۴) بحواله كتاب الاعتصام للشاطبي (ج/ ۲ ، ص/ ۳۱۱) -

^(۴) بلکه ددې په خلاف ثابت دی چه ((عن ابی هريرة رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائيا (ای بعيدا) ابلغته مشكوة المصابيح (ج/ ۱ ، ص/ ۸۷) باب الصلوة على النبي ﷺ

وفضلها باحالة شعب الایمان للبيهقي ، ددې حدیث مبارک حاصل داي چه څو ځما قبر سره درود سلام وائی نو څه نې اورم او چه څوک دلري نه سلام رالېږي س نو هغه ماته د فرېښتو په ذریعه رارسې . دشان

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دی چه ((ان الله ملائكة سباحين في الارض يبلغون من امتي السلام)) مشكوة

(ج/ ۱ ، ص/ ۸۶) بحواله سنن نسائي و دارمي مرتب عفی عنه -

^(۵) مشكوة (ج/ ۱ ، ص/ ۳۵) في الفصل الثاني من كتاب العلم بحواله سنن ترمذی وابن ماجه مرتب عفی عنه

^(۶) صحيح مسلم (ج/ ۲ ، ص/ ۲۳۸) كتاب الاقضية من الادب وغيرها، باب حكم الاطلاق لفظة العبد و

الامة والمولى والسيد مرتب عفی عنه -

عقیدې سره نه وی نو بیا هم د شرک او د افتراء د ایهام دوجې نه ممنوع دی البته دروضه
قدس سره په الفاظو د خطاب سره سلام و نیل په سنت ثابت دی . او مستحب دی (۱) خکه
په هلته د حضرت نبی اکرم ﷺ سلام آوریدل او جواب ورکول په احادیثو سره ثابت دی (۲).
بیا درود و سلام کښې قیام ضروری گنړل هم غلط دی خکه چه څنگه ذکر د الله ﷻ او تلاوت
قرآن پاک په ولاړه او په ملاسته او په ناسته هر څنگه جائز دی نو داسې درود شریف هم
په څنگه جائز دی . خو که څوک په ولاړه و نیل ضروری گنړی او ددې خلاف بې ادبی گړځوی
نودا بو غیر واجب د خپل طرفنه واجب گړځول دی . په دې وجه ناجائز دي خصوصاً چه کله
حضرت نبی اکرم ﷺ په مونځ کښې درود شریف په ناسته و نیل سنت جاری کړل . نو په
ناسته درود و سلام و نیل خلاف د ادب گنړل او قیام ضروری گړځول په خپله د حضرت نبی
اکرم ﷺ د تعلیم مخالفت کوی دی اودا داسې ده لکه چه څوک دا وائی چه قرآن پاک صرف
په ولاړه و نیل پکار دی . او په ناسته و نیل بې ادبی ده .

ار که په مجلس د درود شریف او سلام یا میلاد شریف کښې قیام په دې عقیدې سره وی چه
دې کښې حضرت نبی اکرم ﷺ په خپله شرکت کوی نو دې باره کښې مونږ مخکښې ذکر
کړل چه دا یو داسې مجلس کښې د حضرت نبی اکرم ﷺ تشریف راوړل په شرعی دلیل ثابت
نه دی (۳)

بیا که بالفرض محال په دیو دلیل سره د حضرت نبی اکرم ﷺ په خپله تشریف راوړل
ثابت هم شی نو دا دکوم ځانې نه لازمېږی چه قیام به ضروری وی خکه چه حضرت نبی اکرم
ﷺ په دخپل ځان دپاره په ژوند کښې هم قیام نه خوښولو . حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه
(۱) لم یکن شخص احب الیه من رسول الله ﷺ وکانوا اذا راوه لم یقوموا الماعون یعلمون من
کراهیه لذلک)) یعنی صحابه کرام رضی الله عنهم ته د حضرت نبی اکرم ﷺ نه زیات محبوب او معزز
بل څوک نه وو . خو چه دوی به کله حضرت نبی اکرم ﷺ اولیدو نوو قیام به نی ورته نه کولو
ځکه چه دوی ته معلوم وو چه حضرت نبی اکرم ﷺ به دا عمل نه خوښولو .

ار مونځ نه پس په مسجد کښې په زوره درود شریف و نیل هم صحیح نه دی او بدعت دي .
ددې وجه داده چه مسجد د ټولو مسلمانانو مشترک عبادت گاه ده پدې کښې یو کس یا
یوې ډلې ته د فرائضو اود واجباتو نه سوا دداسې هیڅ عمل اجازت نشته دي چه دنورو خلقو
الفرادی عبادت ، مونځ ، تسبیح ، یا درود وغیره کښې خلل راځی . اگر چه دا عمل د ټولو په
نزد جائز او مستحسن ولې نه وی لکه چه فقهاء کرامو تصریح کړې ده چه مسجد کښې په

(۱) کذا فی جواهر الفقه (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۵) خو احقر ته په خپل ناقص تلاش سره دي باره کښې څه
صریح روایت یا اثر ملاؤ نشو . مرتب عفی عنه .

(۲) داشان د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه مرفوع روایت دي چحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه مرفوع روایت دي چه ((
ما من احد یسلم ، علی الارذال الله علی روحی حتی اورد علیه السلام ، مشکوة (ج/ ۱ ، ص/ ۸۶) بحواله سنن
ترمذی و الدعوات الکبیر للبيهقي داشان په تیره شوې حاشیه کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت ذکرې
شوي دي . ((من صلی علی عند قبری معه الخ ، مشکوة (ج/ ۱ ، ص/ ۸) مرتب عفی عنه .

(۳) د تفصیل دپاره او گورتی ((تبرید المناظر مؤلفه مولانا محمد سرفراز خان صاحب رضی الله عنه مرتب عفی عنه .
اسنن ترمذی (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱۸) باب الاستیذان والادب باب ماجاء فی کراهیه قیام اللیل للنجاشی .

اوچت آواز تلاوت یا جهریه ذکر چه دنورو په مونځ یا تسبیح کښې فرق راځی ناجائز دی (شامی خلاصة الفتاوی).

نور چه دقرآن پاک د ذکر په مسجد کښې په زوره اجازت نشته دې نو ددرود شریف به هم نه وی. لکه حضرت ابن مسعود رضی الله عنه فرماتی چه ((انه اخرج)) ^(۱) جماعه من المسجد یهللون ویصلون علی النبی صلی الله علیه و آله و قال لهم ما اراکم الا مبتدعین)) یعنی حضرت ابن مسعود رضی الله عنه یوه ډله دمسجد نه صرف په دې ویستی وه چه هغوی په زوره لا اله الا الله وییل او په اوچت آواز تې درود شریف ویلو. اودوی ته تې بدعتیان اووئیل.

اوس چه کوم سرې په اوچت آواز په جمع سره او په یو ځای سره درود شریف نه وائی نو اهل بدعت دې د مسجد نه اویاسی. او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په اوچت آواز درود شریف ویونکی دمسجد نه ویستی وو او وی فرمائیل چه زه تاسو بدعتیان گنهم. ان فی ذلک لعبرة لاولی الابصار. (تم شرح الباب ^(۲))

(۱) التمهаж الواضح (ج/ ۱، ص/ ۱۲۷) بحواله شامی (ج/ ۲، ص/ ۳۵۰) فتاویٰ بزازیه (ج/ ۳، ص/ ۳۷۵) علی هامش الهند مرتب عفی عنه -

(۲) ددې باب شرح لیکلو کښې ددې لاندې کتابونو ن امداد اخستی شوي دي :
① معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۲۹۰ تا ۲۹۷)

② غیة المستملی المعروف بالکبری شرح منیه المصلی (ج/ ۱، ص/ ۳۳۳، ۳۳۴) صفة الصلوة
③ جواهر الفقه (ج/ ۱، ص/ ۲۱۱ تا ۲۱۸)،

④ التمهаж الواضح یعنی راه سنت (ج/ ۱، ص/ ۱۲۷ و ۱۶۷) مرتب عفی عنه -
من المرتب عفا الله عنه

ابواب الجمعة

جمعه به مشهور لغت کنبی به ضمه (۱) دمیم سره ده . او دروایت په سکون دمیم سره هم ده
که چه دامام اعمش (۲) قرأت دی . او د اللفظ بعضو خلقو په فتح المیم سره ضبط (۳)
کړې دي ، زجاج وائی د اللفظ په کسره سره وئیلې شویدی (۴)
بجاهلیت په زمانه کنبی ددی نوم یوم العروبة (۵) وروستو ددی نوم یوم الجمعة شو .
بعضو خیال دي چه دا اسلامی نوم دي . ددی وجی تسمیه اجتماع الناس للصلوة (۶) ده
بعضی حضرات وائی چه سمی جمعة لان خلق العليم قدتم وجیع فیہ . او بعضو دا وجه
یانکړې ده چه کعب بن لوی به په دغه ورځ خلق راجمع کول او وعظ به یې ورته کولو په دي
وجه ددی نوم داشو . (۷)

(۱) وهو الافصح والاكثر الشائع وبه قرأ الجمهور كذا في المجلد الرابع عشر من روح المعاني الجزء الثامن
والعشرون (ج/ ص ۹۹) رقم حضرت عبدالله ابن عباس من سورة الجمعة مرتب عفی عنه -
(۲) وهكذا قرأ ابن الزبير وابو حنيفة وابن ابي عمير وزيد علي روح المعاني حوالا بالا مرتب عفی عنه -
(۳) ولم يقرأ به روح المعاني حواله بالا مرتب عفی عنه -
(۴) معارف السنن (ج/ ص ۴، ۳۰۳) خلاصه داده چه د جمعه په لفظ کنبی څلور لغات دي .
(۵) الجمعة بضم الميم .
(۶) الجمعة سکون الميم ، چه ددی دواړو صورتونو کنبی به دي معنی المجموع ای يوم الفوج المجموع

شي
(۷) الجمعة بفتح الميم ددی صورت کنبی به ددی معنی ، الجامع وی یعنی يوم الوقت الجامع
(۸) الجمعة بكسر الميم ، اوگورنی روح المعانی (ج/ ص ۲۸، ۹۹) رشید اشرف عفی عنه -
(۹) العروبة اسم سرياني معرب وقال السهيلي ومعنى العروبة الرحمة فيما بلغنا عن بعض اهل العلم انتهى ، وهو
غريب فليحفظ المتلقط من روح المعاني بتغير يسرا (حوالا بالا) مرتب عفی عنه -
(۱۰) عن ابن سيرين قال جمع اهل المدينة قبل ان يقدم رسول الله ﷺ و قبل ان تزل الجمعة وهم الذين معها الجمعة
فكانت الانتصار اليهود يوم يجتمعون فيه كل سبعة ايام وللنصارى ايضا مثل ذلك فلهم فلنجعل يوما نجتمع ونذكر
الله ونصلي ونشكره فيه او كما يوم الجمعة فقالوا يوم السبت لليهود ديوم الاحد للنصارى فاجعلوا يوم العروبة
كلوا يسمعون يوم الجمعة يوم العروبة فاجتمعوا الى اسعد بن زرارة فصرى هم يومئذ وذكرهم فسموه الجمعة الخ
مصنف عبدالرزاق (ج/ ص ۳، ۱۵۹) رقم ۴۴۵۱ ، كتاب الجمعة باب اول من جمع مرتب عفی عنه -
(۱۱) معارف السنن (ج/ ص ۴، ۳۹۳ و ۳۰۴) مرتب عفی عنه -

ابواب الجمعة

جمعه په مشهور لغت کښې په ضمه (۱) دمیم سره ده . او دروايت په سکون دمیم سره هم ده لکه چه دامام اعمش (۲) قرأت دي . او دا لفظ بعضو خلقو په فتح المیم سره ضبط (۳) کړې دي ، زجاج وائی دالفظ په کسره سره وئيلي شويدي (۴) .
جاهليت په زمانه کښې ددي نوم يوم العروبة (۵) وو روستو ددي نوم يوم الجمعة شو .
دبعضو خيال دي چه دا اسلامي نوم دي . ددي وجي تسميه اجتماع الناس للصلوة (۶) ده اوبعضي حضرات وائی چه سمی جمعة لان خلق العليم قدتم وجيع فيه . او بعضو دا وجه بيانکړې ده چه کعب بن لوی به په دغه ورځ خلق راجمع کول او وعظ به ئي ورته کولو په دي وجه ددي نوم داشو . (۷)

(۱) وهو الافصح والاكثر الشائع ربه قرأ الجمهور كذا في المجلد الرابع عشر من روح المعاني الجزء الثامن والعشرون (ج/، ص/ ۹۹) رقم حضرت عبدالله ابن عباس من سورة الجمعة مرتب عفي عنه -
(۲) وهكذا قرأ ابن الزبير وابو حنيفة وابن ابي عمير وزيد علي روح المعاني حوالا بالا مرتب عفي عنه -
(۳) ولم يقرأ به روح المعاني حواله بالا مرتب عفي عنه -
(۴) معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۰۳) خلاصه داده چه د جمعه په لفظ کښې څلور لغات دي :-
① الجمعة بضم الميم .

② الجمعة سکون الميم ، چه ددي دواړو صورتونو کښې به دي معنی المجموع اي يوم الفوج المجموع شي .

③ الجمعة بفتح الميم ددي صورت کښې به ددي معنی ، الجامع وي يعنى يوم الوقت الجامع .

④ الجمعة بكسر الميم ، اوگورتي روح المعاني (ج/ ۲۸، ص/ ۹۹) رشيد اشرف عفي عنه -

(۵) العروبة اسم سرياني معرب وقال السهيلي ومعنى العروبة الرحمة فيما بلغنا عن بعض اهل العلم انتهى ، وهو طريب لليحفظ المطلق من روح المعاني بغير يسيرا (حوالا بالا) مرتب عفي عنه -

(۶) عن ابن سيرين قال جمع اهل المدينة قبل ان يقدم رسول الله ﷺ و قبل ان تول الجمعة وهم الذين سموها الجمعة فقالت الانصار اليهود يوم يجتمعون فيه كل سبعة ايام وللنصارى ايضا مثل ذلك فلهم فلنجعل يوما نجتمع ونذكر الله ونصلي ونشكره فيه او كما يوم الجمعة فقالوا يوم السبت لليهود ديوم الاحد للنصارى فاجعلوا يوم العروبة كانوا يسمعون يوم الجمعة يوم العروبة فاجتمعوا الى اسعد بن زراراة فصلى بهم يومئذ وذكرهم فسموه الجمعة الخ .

مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳، ص/ ۱۵۹) رقم ۵۹ ۴۴ ، كتاب الجمعة باب اول من جمع مرتب عفي عنه -

(۷) معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۹۳ ر ۳۰۴) مرتب عفي عنه -

باب (۱) فضل يوم الجمعة

((خير يوم فيه طلعت الشمس يوم الجمعة فيه خلق آدم وفيه ادخل الجنة وفيه اخرج منها))
 اخراج آدم من الجنة به ظاهره دفضيلت سره څه تعلق نه ساتی ځکه څه فضيلت په خير باندي
 متفرع وي او حضرت آدم عليه السلام اخراج په خير باندي متفرع وو.
 ددې جواب دا ورکړي شو څه د حضرت نبي اکرم صلي الله عليه وسلم د وفيه اخراج منها سره مقصود ددې
 ورځې لويو لويو واقعو ته اشاره وه. اودا خبره ظاهره ده څه اخراج د آدم عليه السلام يوه ډيره لويه
 واقعه ده.

دويم جواب دا ورکړي شوي دي څه اخراج د آدم عليه السلام په دنيا کښې دخير دخوړلو سبب شو
 ځکه څه دده د ملانه په لکونو عليه السلام پيغمبران پيدا شوي دي. څه ددوي پيدا کيدل ټول خير
 دي. الملقط من معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۰۵) وغيره.

يوم الجمعة افضل اوکته يوم عرفه ؟ *

بيا په دې باره کښې د عالمانو اختلاف دي د يوم الجمعة فضيلت زيات دي اوکته د يوم عرفه
 . يوجماعت ورځ د عرفې افضل گرځوي ، ((وهو اصح الوجهين عند الشافعي واليه ذهب
 الحنفية)) دويم جماعت جمعه افضل گرځوي ، څه امام احمد رحمه الله او مالکيه ددې قائل دي .
 ((وثمرة الاختلاف تطهر في النذر في فضل يوم السنة او الطلاق والعناق واشبههما معارف
 السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۰۳) دد تفصيل دپاره اوگورنئ الكوكب الدرّی (ج/ ۱، ص/ ۱۹۵، ۱۹۶).

باب (۲) في الساعة التي ترجى في يوم الجمعة

((التمسوا الساعة التي ترجى في يوم الجمعة بعد العصر الى غيوبة الشمس)) ددې ساعت
 دا جوابت باره کښې د عالمانو اختلاف دي . ديو جماعت په نزد د ساعت د حضرت نبي اکرم
صلي الله عليه وسلم د زمانې پورې خاص وو. او جمهور ددې قائل دي څه دا ساعت د قيامت پورې به يانې
 وي . بيا د جمهور په مينځ ددې د تعين اود عدم تعين باره کښې سخت اختلاف دي . علامه
 بنوري رحمه الله په معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۰۶، ۳۰۷) کښې ليکي څه ((في هذه الساعة
 المرجوة المحمودة خمسة (۲) واربعون قولاً ذكرها كلها السيوطي رحمه الله في تنوير الحوالك))
 علامه بنوري رحمه الله په دې موقع ددې اقوالو بنيادي اصول هم ذکر کړي دي . لکه څه هغې
 ليکي :

(۱) شرح باب از مرتب عفی عنه -

(۲) شرح باب از مرتب عفی عنه -

(۳) وفي كوكب الدرّی علی حاشيته (ج/ ۱، ص/ ۱۹۶) وبلغت اقوال في ذلك الى خمسين ذكرها اصحاب
 المطولات كالحافظ في الفتح والشيخ في البذل وغيرها والمشهور منها احد عشر قولاً ، ذكرها ابن القيم وخصتها
 في الاخر واشهر هذه الاقوال كلها قولان هغه دوه اقواله به انشاء الله په متن کښې ذکر کړو . رشيد الشرف
 عفی عنه -

«فقد اختلف الصحابة والتابعون ومن بعدهم هل هذه الساعة باقية او رفعت ؟ وعلى الاول هل هي في كل جمعة او واحدة من كل سنة ؟ وعلى الاول هل هلي وقت معين او مبهم ؟ وعلى الثمين هل يستوعب الوقت او مبهم ؟ وعلى الاجماع ما ابتداء وما انتهاء ؟ وعلى كل التعين هل يستغرق في الوقت او بعضه ؟ وهذه اصول الاقوال»

او يدي پنخه خلويښتو اقوالو کښي يوسولس مشهور دي (ذکرها ابن القيم رحمته الله) او دوه شهر دي چه هغه علامه بنوري رحمته الله په معارف السنن کښي ذکر کړي دي چه (ج ١ ، ص ٤)

((الاول : اما بعد صلوة العصر الى غروب الشمس (١))) چه دا قول د امام ابوحنيفه رحمته الله اود امام احمد رحمته الله اختيار کړي شوي دي .

((الثاني : اما بعد ان يجلس الامام ان تقضى الصلوة (٢))) دا قول شرافعو اختيار کړي دي .
 داول قول دليل د ترمذي شريف حديث دباب حضرت انس رضي الله عنه دي او نسائي (٣) کښي د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د روايت نه هم کيږي . ددي تائيد چه په هغې کښي د عبدالله بن اسلام رضي الله عنه دا قول مروی دي چه ((اني لاعلم تلك الساعة فقلت (اي ابوهريره رضي الله عنه) يا اخي حدثني بها ، قال هي اخر ساعة من يوم الجمعة قبل ان تغيب الشمس فقلت اليس قد سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يصادفها مومن وهو في الصلوة وليس تلك الساعة صلوة قال اليس قد سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من صلى وجلس ينتظر الصلوة فهو في صلاة حتى تاتيه الصلوة التي تليها قلت لي بلى فهو كذلك)) .

اود دويم قول دليل په صحيح مسلم (٤) کښي د ابوموسي اشعري رضي الله عنه روايت دي چه ((عن ابى بردة رضي الله عنه ابن ابى موسى الاشعري رضي الله عنه قال قال لي عبدالله بن عمر رضي الله عنه سمعت اباك يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في شأن ساعة الجمعة قال قلت نعم ، سمعته يقول سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول هي ما بين ان يجلس الامام الى ان تقضى الصلوة)) داسان په ترمذي (٥) کښي دحضرت

(١) وهذا هو القول الخامس والثلاثون مما ذكره الحافظ في شرح الصحيح العمدة (ج/٣ ، ص/٣٢٧) وفتح (ج/٢ ، ص/٢٤٨) كذا في معارف السنن (ج/٤ ، ص/٣٠٨) مرتب عفى عنه -

(٢) وهو القول الخامس والعشرون في ترتيب الحافظ في الشرحين وقيل يرد على الثاني ان ليس ذلكم قضاء للدعاء واجيب بان الدعاء عند هم يجوز في سكنات الخطبة وكذا يجوز عندهم الدعاء اثناء الصلوة وان لم يكن من المأثور عندهم في الدعاء بكلام الناس سبعة ما عند من الضيق فتفسد الصلوة عند بدعاء يشبه كلام الناس (شبه اشرف عفى عنه) -

(٣) (ج/١ ، ص/٢١٠ ، ٢١١) باب ذكر الساعة التي يستحضرها ابوهريره يستجاب فيها الدعاء يوم الجمعة (مرتب عفى عنه) -

(٤) (ج/١ ، ص/٢٨١) كتاب الجمعة فصل في ذكر الساعة تقبل فيها دعوة العبد اذا وافقها وبيان وقتها (مرتب عفى عنه) -

(٥) (ج/١ ، ص/٩) مرتب عفى عنه -

عمرو بن عوف رضی اللہ عنہ باب نہ ہم ددی تائید کیری چہ ((عن النبی ﷺ قال ان فی الجمعة ساعة لا یسأل الله عبد فیها شیئا الا اناہ الله ایاہ قالوا یارسو الله ﷺ ایه ساعة هی ؟ حین تقام الصلوة الی انصراف منها))

بہر حال دوارہ قسمہ احادیثو کنبی بعضی حضراتو دتطبیق کولو کوشش کری دی (۱) خو اکثر حضرات دی کنبی دیو ترجیح قائل دی . ((فرجت الشافعیہ حدیث مسلم علی حدیث السنن ورجع الحنیفة والحنابلة حدیث السنن)) (۲)

بہر حال دجمعی د ورخی د عصر نہ تر دمغرب پوری د دعاء اہتمام کول پکار دی ورسرہ ورسرہ دجمعی دمونخ دخطبی نہ واخلہ تر مونخ د فارغیدو پوری کیدیشی نودعا کول پکار دی . واللہ اعلم . (از مرتب عفا اللہ عنہ)

باب (۲) ماجاء فی الاغتسال يوم الجمعة

((من اتى الجمعة فليغتسل)) امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ ، امام شافعی رحمہ اللہ ، امام احمد رحمہ اللہ سلف پہ دی متفق دی چہ غسل دیوم جمعی واجب نہ دی بلکہ سنت دی البتہ ظاہریہ ددی دوجوب قائل دی ، امام مالک رحمۃ اللہ علیہ تہ ہم (۳) دا قول منسوب (۴) دی .

قائلین دوجوب پہ حدیث دیاب کنبی د ((فليغتسل)) دصیغی دامر نہ استدلال کوی .
داشان ددوی استدلال پہ صحیحینو (۵) کنبی دحضرت ابو سعید رضی اللہ عنہ روایت ہم دی چہ ((ان رسول الله ﷺ قال غسل الجمعة واجب علی محتلم)) (اللفظ البخاری)

اود جمهورو دلائل لاندی لیکلی شی :
① پہ ترمذی شریف (۶) کنبی دحضرت جندب رضی اللہ عنہ بن سمرہ روایت دی چہ ((قال قال رسول الله ﷺ من توجا يوم الجمعة فیها والنعمۃ ومن اغتسل فالغسل الفضل))

(۱) بان ساعة الاجابة منحضرة فی کلام الوقتین منهم (ای من الموقنین) ابن القیم کما قالہ فی الہدی وحکاه الحافظ فی الفتح عنہ (ج/ ۲ ، ص/ ۲۵۱) ومنہم الشاہ ولی اللہ رحمہ اللہ حجة اللہ البالغہ فی بیان الجمعة غیرانہ قال بعد ذکر الوقتین او عندی ان الكل بیان اقرب مظنة وليس بتعین وابن القیم من یجز ہا واللہ اعلم ، قال الشیخ وهو المختار الملنقط من معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۱۰ ، ۳۱۱) مرتب عفی عنہ -

(۲) د دلائلو د تفصیل دیارہ او گورنی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۰۹ ، ۳۱۰) مرتب عفی عنہ -
(۳) دیاب شرح دمربط لطرفہ -

(۴) حکاہ ابن المنذر ثم الخطابی ثم ابن عبدالبر فی التمهید وای ذالک اصحابہ (ابی اصحاب مالک) کذا فی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۲۰) مرتب عفی عنہ -

(۵) وحکی الشافعی واحمد ایضا ولكن المتعمد عند اصحاب هولاء کلہم (مالک والشافعی واحمد) السنیہ والندی دون الوجوب معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۲۰) بتقریر من المرتب -

(۶) صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۰ ، ۱۲۱) کتاب الجمعة باب فضل الغسل يوم الجمعة الخ ، صحیح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۰) کتاب الجمعة مرتب عفی عنہ -

(۷) (ج/ ۱ ، ص/ ۹۱) باب فی الوضوء يوم الجمعة مرتب عفی عنہ -

ترمذی شریف (۱) کتب د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ روایت دی ہے ((قال قال رسول الله ﷺ من توضأ فاحسن الوضوء ثم أتى الجمعة فدلنا واستمع وانصت غفر له ما بينه وبين الجمعة زيادة)) دے حدیث مبارک کتب د حضرت نبی اکرم ﷺ صرف دو وضوء ذکر کرے دی ایہ غسل ہیخ تذکرہ نشہ دے .

حضرت عثمان رضی اللہ عنہ واقعہ نہ ہم دجمہورو داستدلال دے ہے پہ صحیح مسلم (۲) کتب د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نہ مروی دی ہے ((قال بينما عمر بن الخطاب يخطب الناس يوم الجمعة ادخل عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ فعرض به عمر رضی اللہ عنہ فقال ما بال رجال يتأخرون بعد النداء فقال عثمان يا امير المؤمنين ما زدت حيث سمعت النداء ان توضأ ثم اقبلت فقال عمر رضی اللہ عنہ والوضوء ايضا لم تسمعون رسوالله ﷺ يقول اذا جاء احدكم الى الجمعة فليغتسل))

یہ د استدلال ظاہر دہ کہ غسل واجب وی نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ بہ غسل بالکل نہ پروردو او حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ بہ ہم دہ تہ د واپس تلو اود غسل کولو حکم کرے وی اذیس فلیس .

اود قائلینو دوجوب د غسل د دلائلو نہ جواب دادے ہے د غسل حکم پہ شروع کتب د یو عارض دوجہ نہ وو ہے ہفہ عارض ختم شو . تفصیل د مسند احمد (۳) پہ روایت کتب دے ہے ((عن ابن عباس رضی اللہ عنہ وسأله رجل عن الغسل يوم الجمعة اواجب هو؟ قال لا ، وسألتكم عن بدأ الغسل كان الناس محتاجين و كانوا يلبسون الصوف و كانوا يسقون النخل على ظهورهم وكان مسجدا النبي ﷺ ضيقا متقارب السقف فراح الناس في الصوف في المصوف فعرفوا وكان منبر النبي ﷺ قصيرا انما هو ثلاث درجات فعرق الناس في الصوف فثارت ارواحهم ارواح الصوف فتادی بعضهم ببعض حتى بلغت ارواحهم رسول الله ﷺ وهو على المنبر فقال يا ايها الناس اذا جئتم الجمعة فاغتسلوا ولمس احدكم رجلا اطيب طيب ان كان عنده (قال المنى في الصحيح بعضه رواه احمد ورجاله رجال الصحيح))

اودوجوب د قائلینو د دلائلو یو جواب دا ہم کیدیشی ہے پہ احادیثو کتب دے ہے کوم خانی صیغہ دامر استعمال شویہ توهفہ پہ وجوب محمول نہ دہ بلکہ پہ استحباب دہ .

باب ماجاء من كم يوتى الى الجمعة

((امرنا النبي ﷺ ان نشهد الجمعة من قباء))

دلشہ دوه مسئلہ بحث طلب دی .
اولہ مسئلہ - اولہ مسئلہ دادہ ہے کوم خلق دہنار یا کلی نہ لرے اوسیرے ہغوی لره خومره دلرے نہ راتلو رسرہ د جمعی پہ مونخ کتب دے شرکت واجب دی .

(ج/۱ ، ص/۹۲) باب فی الوضوء يوم الجمعة مرتب عفی عنه -
(ج/۱ ، ص/۲۸۰) کتاب الجمعة او ہم دا حدیث مبارک پہ ترمذی شریف کتب دے ہم پہ فرق دالفاظو سرہ ہم دے باب ((باب ماجاء فی الاغتسال يوم الجمعة)) کتب دے راغلی دے -
(جمع الزوائد ج/۲ ، ص/۱۷۲) باب حقوق الجمعة والطيب ونحو ذلك مرتب عفی عنه -

امام شافعی رحمته الله ته دا خبره منسوب ده چه کوم سرې دینار نه دومره لرې اوسیدې چه ښار ته مونځ ته راشی او شپه واپس کور ته رسولې شی نو په ده جمعه واجب ده او چه څوک دینه زیات لرې وی نور په هغه جمعه کښې شرکت واجب نه دي . اود بعضو احنافو مسلک هم دا دي کله امام ابویوسف رحمته الله قول ددي مطابق دي ددي حضراتو استدلال د حضرت ابوهريه رحمته الله روايت مرفوع فی الباب دي ((الجمعة على من اواه الليل الى اهله)) خو امام احمد رحمته الله وغيره دا حديث مبارك ضعيف گرځولي دي . اودې باره کښې ددوی مسلک دادې چه جمعه په هغه چا واجب ده چه څوک د جمعي اذان اوري او چه څوک د ښار نه دومره لرې وي چه ده ته اذان نه رسي نو په ده جمعه واجب نه ده . امام ترمذی رحمته الله د امام شافعی رحمه الله عليه او ابن العربي رحمته الله اود امام مالك رحمته الله هم دا نقل (۱) کړی دی . (۲)

د حضرت امام ابوحنيفه رحمته الله مسلک دادې چه د جمعه په هغه چا واجب ده چه ښار کښې اوسیدې یا د ښار په فناء کښې اوسیدې اود فناء نه بهر اوسیدونکی باندې جمعه واجب نده . او فناء څه حد مقرر نشته دي بلکه د ښار ضروریات چه ترکومي پورې کیږي تر هغې ځاني پورې ښار دي . پدې باب کښې د امام ترمذی رحمته الله مقصد دا مسئله بیانول دی .
تحقیق الجمعة فی القرى *

دويمه مسئله جمعه فی القرى * د احنافو په نزد د جمعي دپاره ښار یا قريه کبری شرط ده او په باندېه وغيره کښې د جمعي مونځ جائز نه دي . بيا د مصر په تعريف کښې د مشايخ حنيفه (کثر الله سوادهم) مختلف اقوال دي بعضو دا تعريف کړې دي . چه هغه کلی چه په هغې سلطان یا دده نائب وی او بعضو ویلي دي چه هغه کلی چه ددي د ټولونه لوڼې مسجد دپاره کافی نه وی . ځينو ویلي دي چه هغه کلی چه په هغې بازار وی (۳) داسې مختلف تعريفونه شوي خو تحقيق دادې چه د مصر جامع او مانع تعريف نه شی کیدي بلکه ددي مدار په عرف دي که په عرف کښې یو کلی ښار یا قصبه گنلې کیږي هلته مونځ ناجائز دي .

د امام شافعی رحمه الله عليه وغيره په نزد د جمعي دپاره مصر شرط نه دي بلکه په کلی کښې هم جمعه کیدی شي . دي مسئله کښې زمونږ د زمانې غیر مقلدین دغلو نه کار اخلي هغوی نه صرف په باندېه کښې بلکه په ځنگل کښې هم د جمعي قائل دي .

د قاتین جواز دلائل * ددوی اول استدلال دقران پاک آیت ، (۴) مبارك دي چه ((اذا نودى للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا الى ذكر الله وذروا البيع)) دي فاسعوا دعموم سره دي (۱) چه په کښې دمصر او دغیر مصر تفصیل دي .

(۱) كما في العمدة انظر معارف السنن (ج / ۴ / ص / ۳۴۵) مرتب عفی عنه -

(۲) دهغې حضراتو استدلال غالبا د حضرت عبدالله بن عمرو دمرفوع حديث مبارك نه دي کوم چه دسنن ابی داود (ج / ۱ ، ص / ۱۵۱) باب من تجب عليه الجمعة کښې مروی دي . الجمعة على كل من سمع النداء مرتب عفی عنه -

(۳) وقيل ما فيه أربعة آلاف رجال الكوب الدرر (ج / حضرت نبی اکرم ، ص / ۱۹۹) وفي جامع الزموزي عن المضرات قوله الف رجل ايضا ، حاشية كوكب (ج / ۱ ، ص / ۱۹۹) مرتب عفی عنه -

(۴) جزء ۲۸ رقم الآية ۹ سورة الجمعة مرتب عفی عنه -

خونبر د طرفه ددې جواب دادې چه دې کښې سعی الجمعة په نداء موقوف ده او دې کښې دایان نشته دې چه نداء په کوم ځانې کیږي او کوم ځانې نه؟ او په قریه کښې چه کله نداء نه وی نو سعی به هم واجب نه وي.

ددېم استدلال په ابوداود (۱) وغیره کښې حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه معروف روایت دې چه فرماني ((ان اول جمعة جمعت في الاسلام بعد جمعت في مسجد رسول الله ﷺ بالمدينة خمة بجواثي (على وزن فعالي) قرية من قرى البحرين قال عثمان (شيخ ابوداود) قرية من قسوى عبد القيس)) دې کښې جواثي قریه گرځولې شوې ده معلوم شو چه قریه کښې جمعه کېدې شي.

ددې جواب دادې چه لفظ د قریه په محاوره د عربي کښې دینار دپاره هم استعمال شوې دې لکه قران پاک کښې دمکې معظمې اود طائف (۲) دپاره لفظ د قریه استعمال شوې دې او په اتفاق سره ښارونه دی چه جواثي باره کښې امام قریه په معنی دینار دې چه دهغې دلیل دادې چه د جواثي باره کښې امام جوهری رحمته الله په صحاح کښې د علامه زمخشری رحمته الله په کتاب البلدان کښې لیکلی دی چه ((ان جواثي اسم حصن بالبحرين لعبد القيس)) گویا دقلعه په نامه ددې علاقې نوم کیځودې شو. او قلعه په وړوکی باندېه کښې نه وی بلکه په

(۱) حجة الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمته الله هم دا ایت نه دا حنافو مسلک ثابت کړې دې. چه حضرت گنگوهی رحمته الله په اوثق العربی فی الجمعة فی القرى کله ده ته پیش کړه نو ده اوونیل چه څه خو زیات نه پوهیږي خو دومره وایم چه په باندېو کښې جمعي عدم جواز د قران پاک نه ثابت دې. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَوَدَّىٰ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ دې کښې د سعی حکم شوې دې چه دهغې معنی ده منډه وهل او تیز تلل، او ددې

ضرورت هلته وی چه کوم ځانې اوږده فاصله وی او په باندېو کښې داسې نه وی. بیانې او فرماتیل چه وذرو البیع یعنی ا خستل خرڅول پرېږدنی او معلوم شو چه د جمعي حکم داسې ځانې دپاره دې چه هلته څه بازار یا منډی وی او خلق په سودا کښې زیات مصروف وی. او باندېه کښې دداسې مصروفیت بازار چرته هم نه وی.

بیا مخکښې فرماني چه ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ یعنی مونځ نه پس خواره شی او ذراتع دآمدن تلاش کړنی، اودا حکم هلته وی چه کوم ځانې مشاغل ډیر زیات وی. ماهنامه البلاغ (ج/ ۱۶، شماره ۵/ ص/ ۳) صفر المظفر سنه ۱۴۰۲ هجری (ج/ ۱، ص/ ۴۱، ۴۲) دارالعلوم دیوبند فقهي خدمات (-)

(ج/ ۱، ص/ ۱۵۳) باب الجمعة فی القرى والمدن مرتب عفی عنه (-) کتاب الجمعة باب الجمعة فی القرى والمدن مرتب عفی عنه (-)

(۲) لکه چه ارشاد دې چه ﴿ وَقَالُوا لَوْلَا نَزَلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴾ سورة الزخرف آیت نمبر ۳۱ پاره نمبر ۲۵، دې کښې دقریتینو نه مراد مکه او طائف دې لکه روح المعانی ددې تفسیر من احدى القریتین مکه وطائف سره کړې دې (ج/ ۱۳، ص/ ۲۵) مرتب عفی عنه (-)

لویو بنسارونو کنبی وی او حقیقت دادې چه جوائی یو لوئی بنسار وو. (۱) بلکه علامه نیموی په آثار السنن (۲) کنبی د پیرو اصحاب السیر په حواله دا ثابت کړې ده چه دانبار دزمانې دجاهلیت داسې د تجارت یو لوئی مرکز وو. اود جاهلیت شعراء هم ددې په خپلو اشعارو کنبی تذکره کړیده (۳). دحضرت صدیق اکبر رضی الله عنه په زمانه کنبی دحضرت علامه بن الحضرمی ددې ځانې گورنر وو. (۴)

(۱) علامه نیموی رحمته الله علیه نقل کوی چه ((قال العلامة العینی فی عمدة القاری حتی قيل لیسکن فیها فوق اربعة الاف نفس القرية لاتكون کذاک انتهی کلامه ، علامه نیموی رحمته الله علیه لیکي چه ((قال ابو عبيد البکری فی مجمعة معجم هی مدينة بالبحرین کذا فی آثار السنن والتعلیق الحسن (ج/ ، ص/ ۲۳۱) باب اقامة الجمعة فی القرى رشید اشرف -

(۲) ص/ ۲۳۱ باب اقامة الجمعة فی القرى علامه نیموی رحمته الله علیه په دې مقام دجوائی باره کنبی محققانه کلام کړې دې ، فلیراجع ۱۲ مرتب،
۳ قال امرؤ القیس :

ورحنا کانا من جوائی عشية

نعالی النعاج بین عدل ومحقب

قال العینی (یرید) ای امر القیس) کان من تجارت جوائی لکثرة ما معهم من الصيد واراد اکثر امتعة تجار جوائی قلت کثرة الامتعة تدل علی کثرة التجارة وکثرة التجار تدل علی ان جوائی مدينة قطعاً لان القرية لا یكون فیها تجار کثیرون غالباً عادة ، عمدة القاری (ج/ ۶ ، ص/ ۱۸۷) باب الجمعة فی القرى المدن مرتب عفی عنه -

(۴) د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کنبی چه کله فتنه د ارتداد راوچته شوه نو دمرتدینو لوئی جماعت دجوائی محاصره اوکړه. جوائی والا په ایمان مضبوط په دې وجه دوی په مضبوط ایمان قائم وو. اوددوی دجوائی په قلعه کنبی پناه واخسته او چه کله دمرتدینو په مقابله کنبی کمزوری شو نو عبدالله بن خرق نومي شاعر دمدد دپاره حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته یو قصیده ولیکله چه دهغې دوه شعرونه دادی :

الا ابلغ ابابکر سلاما

وفتيان المدينة اجمعينا

فهل لك في شباب منك امسوا

اسارى في جواث محاصرنا

چه په دې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ، حضرت علاء بن حضرمی رضی الله عنه لره د مرتدینوي مقابلي ته اولیرلو. حضرت علاء رضی الله عنه دسخت جنگ نه پس مرتدین مغلوب کړل او څه وخت پوري به نې جوائی کنبی د گورنر په حیثیت اوسیدو. اوگورنوی التعلیق الحسن علی آثار السنن ص/ ۲۳۱ مرتب عفی عنه -

نور دجوانی به بنار کنبی کیدو کنبی هیک شک تشه پاتی نشو. او روایت د حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه دا احنافو حجت نه شی کیدی. بلکه دا روایت خود احنافو دلیل جوړیږي لکه چه انشاء الله مونږ به مخکښي ذکر کوو.

دجواز د قائلینو دریم دلیل دادي چه د حضرت عبدالرحمان بن كعب بن مالك رضی الله عنه روایت دي چه هغه د خپل پلار باره کنبی نقل کوي چه ((كان اذا سمع النداء يوم الجمعة ترحم لاسعد بن زرارة (اى دعائه بالرحمة) فقلت له اذا سمعت النداء ترحمت لا سعد ابن زرارة قال لانه اول من جمع بنائى هزم (۱) النيت من حرة بنى بياضه في نقيع (۲) يقال له نقيع الخصمات قلت لكم انت يومئذ ؟ قال اربعون (۳))) ددي نه معلومیږي چه د خلويښتو سرروپه باندېه کنبی جمعه کيدی شي.

ددې جواب دادي چه دي حضراتو د اجمعه په خپل اجتهاد سره د فرضيت د جمعي نه مخکښي کړي وه ددي تفصيل په (۴) مصنف عبدالرزاق کنبی په صحيح سند سره د حضرت محمد بن سيرين نه مروی دی چه فرمائی چه ((جمع اهل المدينة قبل ان يقدم رسول الله صلی الله علیه وسلم وقبل ان تزل الجمعة وهم الذين سمعوا الجمعة فقامت الانصار اليهود يوم يجتمعون فيه كل سبعة ايام وللتصارى ايضا مثل ذلك فلهم فلتجعل يوما تجتمع وتذكر الله ونصلي ونشكره فيه اركما قال فقالوا يوم السبت لليهود ويوم الاحد للتصارى فاجعلوه يوم العروبة وكانوا يسمعون يوم الجمعة حتى اجتمعوا اليه فذبح لهم اسعد بن زرارة شاة فتعدوا وتعشوا من شاة واحدة وذلك لقتلهم قاتل الله بعد ذلك اذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا الى ذكر الله)) داپه دي صريح دليل دي چه دا جمعه اصحابو رضی الله عنهم په خپل اجتهاد سره کړي وه. اودهغه وخت د جمعي احکام نازل شوی هم نه وو په دي واقعه استدلال صحيح نه دی.

(۱) افزم المكان المظمتن من الارض والنيت ابوجي من اليمن اسه مالك بن عمرو ، والحرة الارض ذا الحجارة السوداء ، وحره بنى بياضه قرية على ميل من المدينة وبنو بياضه بطن من الانصار التهذيب لابن القيم في ذيل مختصر سنن ابوداود للمنذرى والمعالن للخطابي (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰) (ج/ ۱ ، ص/) باب الجمعة في القرى مرتب عفى عنه -

(۲) النقيع بطن من الارض يستنع بالمدينة موضع فاذا نصب الماء ايت الكلاء وقد يصحفه اصحاب الحديث لورثونه النقيع بالياء والنقيع بالمدينة موضع القبور معالم السنن للخطابي في ذيل المختصر للمنذرى مرتب عفى عنه (۳) ومعنى الحديث (اى سعد بن زرارة) جمع في قرية يقال لها هزم النيت كانت في حرة بنى بياضه في المكان الذى يجتمع فيه الماء واسمه نقيع الخصمات على ميل من المدينة تهذيب لابن القيم في يوم ذيل المختصر والمعالن للمنذرى والخطابي (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰) باب الجمعة في القرى (رشيد اشرف عفى عنه) -

(۴) (ج/ ۳ ، ص/ ۱۵۹ ، ۱۶۰) كتاب الجمعة باب اول من جمع رقم الحديث ۵۱۴۴ ، مرتب عفى عنه -

دشوا فغو څلورم استدلال دادې چه په دې خبره ټول روایتونه متفق دی چه حضرت نبی اکرم ﷺ د ټولو نه اول جمعه د قباء نه په واپسی کښې په محله بنی سالم کښې کړې وه (۱) او دا یو وړوکی شان کلي وو (۲).

نو د دې جواب دادې چه محله بنی سالم د مدینې منورې په مضافاتو (۳) کښې وه. په دې وجه دې کښې جمعه کول په حکم د جمعه کولو په مدینه کښې دې همدا وجه ده چه د سیره په کابونو کښې (۴) اول جمعه صلاها بالمدينة)) راغلی دی.

دشوا فغو پنځم دلیل په مصنف ابن ابی شیبې (۵) کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنہ روایت دې چه ((انهم كتبوا الى عمر يسألونه عن الجمعة فكتب جمعوا حيث كنتم))

علامه عینی رحمه الله د دې جواب کښې فرمائی چه ((معناه حيث كنتم من الامصار)) د دې جواب حاصل دادې چه لفظ د حيث دلته په خپل ظاهري عموم محمول نه دې ځکه چه د ظاهري عموم تقاضا داده چه صحراگانو کښې دې هم جمعه جائز وی. حال دادې د چه په صحراگانو کښې د جمعه په عدمت جواز اتفاق دې. لکه چه امام شافعی رحمه الله علیه د دې حدیث باره کښې فرمائی چه ((ان كان هذا حديثا يعنى ثابتا ولا ادري كيف هو فمعناه في اي قرية كنتم ، نقله البيهقي في المعرفة)) نو چه امام شافعی رحمه الله علیه د حيث د عموم قید په قری سره کوی داسې احناف نې، دامصار سره مخصوص کوی اود احنافو

(۱) علامه کاندهلوی رحمه الله سيرة المصطفى (ج/ ۱، ص/ ۴۰۱) پهلا خطبه او پهلې نماز خطبه کښې لیکي چه په قباء کښې نې څو ورځې قیام او کړو. اود جمعي په ورځ مدینې منورې ته دراتلو اراده نې او کړه او په اوښه سور شو لاره کښې محله بنی سالم ته راتللو هلته چه اورسیدو د جمعي وخت شو او هلته نې د جمعي مونځ د په اسلام کښې د حضرت نبی اکرم ﷺ رومبې جمعه اورومبې خطبه وه مرتب عفی عنه).

((وعن كعب بن عجرة ان النبي جمع اول جمعة حين قدم المدينة في مسجد بنی سالم في مسجد عاتكة ، علامه نیوی اثار السنن (ج/ ، ص/ ۲۳۲) باقامة الجمعة في القرى ددغې روایت دنقل کولو نه پس فرمائی چه رواه عمر بن شیبې فی اخبار المدينة ولم اقف على اسناده رشيد اشرف عفی عنه).

(۲) قال البيهقي في معرفة السنن والآثار وروينا عن معاذ بن موسى بگ عقبة ومحمد بن اسحاق ان النبي حين ركب من بنی عمرو بن عوف في هجرته الى المدينة مر على بنی سالم وهي قرية بين قباء والمدينة فادركته الجمعة وصلى فيهم الجمعة وكانت اول جمعة صلاها رسول الله ﷺ حين قدم انتهى اثار السنن (ج/ ، ص/ ۲۴۲) باب اقامة الجمعة في القرى).

(۳) قال التيموزي رحمه الله اوينو سالم كانت محلة من محلات المدينة بشي من الفضل اثار السنن (ج/ ، ص/ ۲۳۳) بيا په تعليق السنن کښې لیکي چه ((قلت ويدل على ما قالوا ان محلا كما كان متفرقة هي قرية عبروا ذلك الموضع بالمدينة لهذا حيث قالوا فكانت اول الجمعة صلاها بالمدينة و اما قال البيهقي هي قرية بين قباء والمدينة فهذا انما يصح بالتاويل رشيد اشرف عفی عنه).

(۴) تير شوي حاشيه اوگورني مرتب عفی عنه.

(۵) (ج/ ۲، ص/ ۱۰۱، ۱۰۲) من كان يرى الجمعة في القرى وغيرها مرتب عفی عنه).

(۶) كذا في اثار السنن (ج/ ، ص/ ۲۳۴) باب اقامة الجمعة في القرى مرتب عفی عنه).

تخصیص درې وجوه سره راجح دی ، ① یو داچه نور دلائل دجمعی د پاره په اشتراط دمصر دلائل کوی کما سیاتی .

② بل ددې وجې نه د امام شافعی رحمه الله علیه دتخصیص نه پس هم د دوی مسلک نه دالینسې ځکه چه ددوی په مسلک باندې هم په هره قریه کښې جمعه نه ده بلکه چه د خلوینستو نه زیات سړی په کښې وی بلکه به بعضو روایتونو کښې ددې حدیث مبارک پورا واقعہ داده چه دحضرت عمر فاروق رضی الله عنه په زمانه کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دعلاء بن الحضرمی په ځانې د بحرین گورنر مقرر شو(۱) . اودوی ددغه ځانې نه د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه دا سوال کړې وو ، چه مونږ دلته جمعع اوکړو که نه ؟ او ظاهره ده چه کوم ځانې گورنر بمقیم وی هلته دجمعه نه کیدو سوال نه پیدا کیږی . ځکه جواب کښې دحضرت عمر فاروق رضی الله عنه او فرمائیل چه ((اجمعوا حیث کنتم)) یعنی جمعوا حیث کنتم من المدن .

او ددې روایت نه غیر مقلدین چه په ځنگل کښې دجواز کوم استدلال کوی هغه بالکل عبث دي ځکه که اقامت جمعه کښې دومره عموم وی نو دحضرت حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې سوال به هیڅ څه معنی نه وی ، داسوال پخپله په دې دلائل کوی چه صحابه کرا رضی الله عنه به جمعه هر ځانې جائز گنرله .

شوافع په خپل دلیل کښې بعضو نور آثار(۲) هم راوړی خو سندا هغه ټول ضعیف دی او علامه نیموی رحمته الله علیه په اثار السنن(۳) کښې ددې مفصل جواب ورکړې دي .

د نهم جواب د قائلینو دلائل

① دصحیح روایاتو نه ثابت ده چه د حجة الوداع کښې وقوف عرفات دجمعی په ورځ وو(۴) بیا په دې هم ټول روایات متفق دی چه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله په دغه ورځ جمعه نه ادا

(۱) کما فی معجم البلدان لابن مردويه انظر التعليق الحسن على اثار السنن (ج/۱ ، ص/ ۲۳۴) -

(۲) لکه چه په مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۱۷۰) کتاب الجمعة باب القری القری الصغار رقم ۶۸۵ . کښې دحضرت نافع نه مروی دی چه ((قال کان ابن عمر رضی الله عنه یری اهل المياه بین مكة والمدينة یجتمعون فلا یسب علیهم)) خو علامه نیموی رحمته الله علیه فرمائی چه ((اثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۵) قلت یعارضه ما رواه ابن الندری علی ما قال الحافظ فی التلخیص (ج/ ۲ ، ص/ ۵۴) ، کتاب الجمعة تحت رقم ۶۲۱ ، مرتب عفی عنه) عن ابن عمر انه کان یقول الا جمعة الا فی المسجد الاکبر الذی یصلی فیہ الامام رشید اشرف مرتب عفی عنه) -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۵) باب اقامة الجمعة فی القری او گورنی التعليق الحسن مرتب عفی عنه -

(۴) کما فی روایة عمر بن خطاب رضی الله عنه ان رجلا من اليهود قال له یا امیر المؤمنین ایه فی کتابکم تقرأونها لو علینا معشر اليهود نزلت لا نتخذنا ذلک الیوم عیدا قال ای ایه قال . الیوم اکملت لکم دینکم الخ ، قال عمر قد عرفنا ذلک الیوم والمکان الذی نزلت فیہ علی النبی صلی الله علیه و آله وهوانام بعرفة یوم جمعة صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱) کتاب الايمان باب زیادة الايمان ونقصانه داشان دمزد روایاتو او تفصیل دپاره او گورنی التعليق الحسن علی اثار السنن للیمنوی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۷) باب لاجمة الا فی مصر جامع رشید اشرف وفقه الله

علمة مع الة المطهرة -

کړې . بلکه د ماسپڅښ موندنې کړې وو (۱) . په دې وجه دې نه سوا بله نشي کيدې . چه د جمعې دپاره مصر شرط دي .

بعضو شوافعو د جمعې نه کولو وجه دايان کړې ده چه حضرت نبي اکرم ﷺ مسافر وو خو دا جواب صحيح نه دي ځکه چه حضرت نبي اکرم ﷺ سره يو لوني جماعت د مقيمينو هم وو ځکه چه ټول اهل مکة مقيم وو . او په دوی جمع واجب وه . نو داسوال پيدا کيږي چه د حضرت نبي اکرم ﷺ ددوی د جمعې انتظار ولې او نه کړو . که په مسافر جمع واجب نه ده خو ده لره ناجائز نه دي ، په دې وجه حضرت نبي اکرم ﷺ دغه ځاني د جمعې موندنې کړې وې نو د مقيمينو به هم موندنې شوې وو . اود حضرت نبي اکرم ﷺ هم ددې سره دوی نه پخپله د جمعې موندنې او کړو اونه ئې مقيمينو ته حکم کړې وو . حال دادي چه په دغه موقع د حضرت نبي اکرم ﷺ خطبه ورکول هم ثابت دي . په دې وجه د حضرت نبي اکرم ﷺ توجيه صرف دا کيدې شي چه دغه ځاني جمعه جائز نه وه .

② صحيح بخاری (۱) کښي د حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه روايت دي چه ((ان اول جمعة جمعت بعد جمعة مسجد رسول الله ﷺ في مسجد عبد القيس بجواثي من البحرين)) دي کښي قابل غور خبره داده چه جمعه دسلنه مخکښي فرض شوې وه (۲) اوجواثي اس دبنو عبد القيس جمعه کول د کال شپږې هجري نه پس واقعه ده . ځکه چه بنو عبد القيس اقامت د جمعې د حضرت نبي اکرم ﷺ نه واپس راتلونې پس کړې وه . او د بنو عبد القيس وفد د حج د فرضيت نه پس راغلی وو . لکه چه په مسند احمد (۳) کښي تصريح ده چه حضرت نبي اکرم ﷺ دوی ته کوم احکام ورکړي وو هغې کښي د حج فرضيت (۴) په کال شپږمه هجري کښي شوې وو . او هل سیر د وفد عبد القيس راتگ په کال اتمه (۵) هجري کښي ښائی .

(۱) عن جابر بن عبد الله في حديث طويل حجة النبي ﷺ قال فأجانب رسول الله ﷺ حتى عرفه فوجد القبة فلم ضربت له بتمره فول بما حتى اذا زاغت الشمس امر بالقضوى فرحلت له فاتي بطن الوادي فخطب الناس الى ان قال اي جابر بن عبد الله (ثم اذن اقام فصلى الظهر ثم اقام فصلى العصر ولم يصل بينهما شيئا صحيح مسلم ج/ ۱ ، ص/ ۳۹۷) كتاب الحج باب حجة النبي ﷺ رشيد اشرف عفي عنه) -

(۲) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۲) باب الجمعة في القرى والمدن ورواه ابو داود في سننه (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۳) باب الجمعة في القرى بتغير في اللفظ مرتب عفي عنه) -

(۳) قال البيهقي في معرفة السنن والآثار روي عن معاذ بن موسى عتبة ومحمد بن اسحاق ان ا لني ﷺ حيث ركب من بني عمرو بن عوف في هجرته الى المدينة مر على بني سالم وهي قرية بين قباء والمدينة فادركته الجمعة وصلى فيهم الجمعة فكانت اول الجمعة صلاها رسول الله ﷺ حيث قدم انتهى آثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۲) باب اقامة الجمعة في القرى) -

(۴) اوگورني اعلاء السنن (ج/ ۸ ، ص/ ۱۹) باب علم جواز الجمعة في القرى) -

(۵) وفرض الحج كان سنة ست على الاصح كما ذكره الحافظ كذا في اعلاء السنن (ج/ ۸ ، ص/ ۱۹) باب عدم جواز الجمعة في القرى مرتب عفي عنه) -

(۶) وقد جزم القاضي عياض رحمه الله بان قدوم وفد عبد القيس كان في سنة ثمان قبل فتح مكة كما ذكره الحافظ ايضا ويؤيده امر النبي ﷺ اياهم بالحج فكان قدومهم بعد فرض الحج يبين واما قول الحافظ ان القاضي تبع فيه

نوبه جواشی کنبی د جمعه اقامت کال اتمه هجرئی کنبی او یا په کال شپږمه هجرئی کنبی شوی وه. اوس د غور خبره ده چه د جمعی مونځ نه پس نه وو شوی د مسجد نبوی ﷺ نه سوا احوال دادې چه په کال شپږمه هجرئی پورې اسلام تر لرې پورې خور شوی وو. او بې شمیره کلی د مسلمانانو په قبضه کنبی وو. او کال اوومه هجرئی کنبی خو خیبر هم فتحه () شوی وو. دې دومره اوږد وخت کنبی د مسجد نبوی ﷺ نه سوا پرته هم د جمعی مونځ نه وو شوی دا ددې خبره واضح دلیل دې چه په مخکینو کلو کنبی جمعه نه ده جائز.

⑥ صحیح بخاری () کنبی د حضرت عائشه رضی الله عنها معروف روایت دې چه ((قالت کان الناس ینتابون () الجمعة من منازلهم والعوالی ())) ددې نه معلوم شو چه اهل عوالی به په نمبر نمبر جمعه کنبی د شرکت دپاره مدینې متورې ته راتلل. نو که په ورو باندو کنبی جمعه جائز وی نو ددوی په وار وار مدینې ته د راتلو ضرورت نه وو، بلکه دوی په عوالی کنبی جمعه کولی شی.

⑦ () مصنف ابن ابی شیبه کنبی د حضرت علی رضی الله عنه اثر مروی دې چه ((لا تشریق ولا جمعة الا فی مصر جامع)) دا روایت اگر چه موقوف دی خو دغیر مدرك بالقیاس کیدو په وجه نه د مرفوع په حکم کنبی دې.

علامه نووی رحمه الله () په دې اعتراض کړې دې چه دا اثر سندا ضعیف دې. خو دا واقعه داده چه دا اثر متعددو اسانیدو () مروی دې دې کنبی ((حارث اعور ())) سند یقینی ضعیف

الوالدی فیه ان الواقدی حجة فی المغازی والسير لا سيما وقد وافقه ابن اسحاق ایضا فانه ذکره وقد عبد القیس ل منة الوفود کما فی سيرة ابن هشام (ج/ ۲ ، ص/ ۳۶۶) فقد توافقا علی وفودهم بعد فرض واختلفا فی تعیین السنة فقال الواقدی سن ثمان احد هما قبل الفتح واخری بعد کما بعده کما تبين ذالك للمحافظ ایضا و طالع للتفصیل اعلاء السنن (ج/ ۸ ، ص/ ۱۹) باب علم جواز الجمعة فی القرى مرتب عفی عنه -

() اوگورنی سيرة المصطفى ﷺ للشيخ الکاندهلوی (ج/ ۲ ، ص/ ۴۱۴ تا ۴۲۴) مرتب عفی عنه -

(ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۳) باب من این توتی الجمعة وعلى من تحب مرتب عفی عنه -

() قوله ینتابون الجمعة ان یحضرولها بالنوبة وهو الخی نوبا ویروی ینتابون من النوبة ایضا حاشیه بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۳) بحواله عفی مرتب عفی عنه -

() العوالی جمع العالیة وهی مواقع وقرى تقرب مدينة النبی ﷺ من جهة المشرق من میلین الی ثمانية امیال ادناها من اربعة امیال، حاشیه البخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۳) -

(ج/ ۲ ، ص/ ۱۰) من قال لا جمعة ولا تشریق الا فی مصر جامع مرتب عفی عنه -

() اوگورنی التعليق الحسن علی آثار (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۹) باب لا جمعة الا فی مصر جامع مرتب عفی عنه -

() تفصیل دپاره اوگورنی التعليق الحسن علی آثار باب لا جمعة الا فی مصر جامع مرتب عفی عنه -

() هو الحارث بن عبدالله الاعور الهمدانی بسکون المیم الحوتی بضم المهملة بالمشاة فوق الکوفی ابو زهر صاحب کتبه بالعشی فرأیه ورمى بالرفض فی حدیث ضعیف وایس له عند النسائی سوی حدیثین مات فی خلاف ابن الزبیر رحمه الله تقریب التهذیب (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۱) من حرف الحاء المهملة

دې (۱) خو دمصنف ابی ابن شیبہ (۲) دمصنف عبدالرزاق (۳) المعرفة للبيهقي كنيته
همداثر د عبدالرحمان سلمی په سند سره مروی دي چې بالکل صحیح دي لکه چې حافظ ابن
حجر رحمته الله په الدراية (۴) فی تخریج احادیث الهدایه دمصنف عبدالرزاق په حواله ددې اثر
نقل کولو نه پس لیکي چې ((واسناده صحیح))

⑤ صحیح بخاری (۵) کښي دحضرت انس رضی الله عنه باره کښي روایت دي چې ((کان انس رضی الله عنه
في قصره احيانا يجمع و احيانا لا يجمع وهو (اي قصر) بالزاوية على فرسخين)) او احيانا يجمع
د (۶) مصنف ابن ابی شیبه په روایت کښي دا مروی دی چې دې به دجمعي دپاره بصري ته
تلو ، والله اعلم

وفي حاشية التقريب والحارث الاعور ويقال الحار في نسبة الى بطن من همدان ويقال الحوتى نسبة الى الحوت بطن
من همدان ان ايضا وكان الحارث فقيها رافضيا ويفضل عليا على ابي بكر متشيعا غالبا وقد ثقة ابن معين
والنسائي واحمد صالح وابن ابى داود وغيره هم تكلم فيه الشورى وابن المديني وابوزرعه وابن عدى والدرا فطنى
وابن سعد و ابو حاتم وغيرهم ومن حرجه اما التشيع واما لغير ذلك والصحيح ان التشيع ليس بمحرج في الرواية
والمدار على الظن بصدق الرواية او كذبه والجرح الذى لم يفسر لم يقبل ولذا حمل قول من كذبه على الكذب
والراى والعقدية ولذا قال الذهبي رحمته الله والجمهور على توثيقه معت روايتهم لحديث في الابواب قال والظاهر ان
الشعبة كاذب حكايته لافي الحديث رشيدا اشرف عفى عنه -

(۱) اخرجه عبدالرزاق في مصنفه (ج/ ۳ ، ص/ ۱۶۷) رقم ۵۱۷۵ ، باب القرى الصغار ولفظه لا جمعة والا
تشريق الخ مرتب عفى عنه -

(۲) (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰۱) من قال لا جمعة ولا تشريق الا في مصر جامع ،
داشان ابن ابی شيبه دعباد بن العوامه عن ابن عامر حماد عن ابراهيم په طريق سره دحضرت خذيفه
اثر هم نقل کړي دي چې ((قال ليس على اهل القرى جمعة انما الجمعة على اهل الامصار مثل المداث مرتب
عفى عنه -

(۳) (ج/ ۳ ، ص/ ۱۶۸) رقم ۵۱۷۷ ، باب القرى الصغار ميفى عفى عنه - او كتاب (اوگورنى التعليق
الحسن على اثار السنن (ج/ ، ص/ ۲۳۸) -

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۴) رقم ۲۷۵ باب جمعة مرتب عفى عنه -

(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۳) باب من اين يوتى الجمعة وعلى من تجب داشان دعائشه رضی الله عنه بنت سعيد بن ابی
وقاص نه روایت دي چې ((قالت كان ابي يكون من المدينة على سنة اميال او ثمانية اميال فكان ربما يشهد الجمعة
بالمدينة وربما لم يشهد ها مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۱۶۳) رقم ۵۱۵۷ ، باب من يجب عليه شهود
الجمعة واخرجه ابن ابی شيبه في مصنفه (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۲) باب من كم توتى الجمعة بغير رشيد اشرف عفى
عنه -

(۶) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۲) منكم توتى الجمعة عن البخارى قال رأيت انسا رضی الله عنه تشهدا الجمعة من الرواية وهي
فرسخان من البصرة گویا دامام بخاری رحمته الله دروایت مطلب دادې چې ((وقد يصلى الجمعة وقد كان يتركها
وقد يصلى الظهر في الرواية يصلى الجمعة فش جامع البصرة مرتب عفى عنه -

باب ماجاء في وقت الجمعة

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ((دجوهو رو په نزدې ددې حديث مبارك مطلب دادې چه د زوال شمس نه زر پس دوی جمعه کوله لکه د جمهورو په نزد د جمعي وقت هم هغه دې چه کوم د ماسپڅين دې خو امام احمد (۱) او اهل ظواهر و په نزد جمعه د زوال نه د مخکې کول هم جائز دی . د دوی په نزد ضحوة کبری نه د جمعي د مونځ وخت شروع کېږي .

ددوي استدلال د سهل بن سعد مشهور روايت دې چه ((ما كنا)) تتعدى في عهدى رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا نقبل الا بعد الجمعة)) وجه د استدلال داده چه غداء په عربى كېنې هغه خوراك نه وائى چه د طلوع شمس نه پس اود زوال نه مخکېنې اوشى . په دې وجه ددې حديث مبارك مطلب دادې چه اصحابو رضي الله عنهم به د زوال نه مخکېنې خوراك د جمعي کولو نه پس خوړلو . نو جمعه به نې لازما د زوال نه مخکېنې کوله .

ددې جواب دادې اگر چه لفظ د غداء په لغت كېنې د زوال نه د مخکېنې خوراك دپاره راځي خو که يو سړي د زوال نه پس د غرمې خوراك او کړي نو دې ته هم په عرف كېنې غداء وئيلي کېږي . ددې مثال داسې دې لکه حديث مبارك كېنې د حضرت نبی اکرم رضي الله عنه د پيشمنی باريه كېنې فرمائی چه ((() هلموا الى الغداء المبارك)) دې نه معلوم شو چه دا استدلال دچاپه نزد هم صحيح نه دې چه پيشمنی د طلوع شمس نه پس كېدې شى .

د امام احمد رضي الله عنه د استدلال مقابله كېنې امام بخاري رضي الله عنه ددې حديث مبارك نه استدلال كړې دې چه هغې كېنې حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه ((() و كانوا اذا راحوا في الجمعة راحوا في هيتهم)) دې كېنې د جمعي دپاره رواح سره تعبير شوي دي او لفظ د رواح زوال نه پس ته وائی .

(۱) ومعهم شررزمة قليلة من السلف والشوكاني من المتأخرين وتبعهم صاحب التعليق المفتي كذا في التعليق الحسن

عل الأوالسنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۲) باب من اجاز الجمعة الزوال مرتب عفى عنه -

(۲) ترمذي (ج/ ۱ ، ص/ ۹۵) باب في القائلة يوم الجمعة واخرجه البخاري في صحيحه (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۸)

باب قول الله عز وجل فاذا قضيت الصلاة فانتشروا في الارض وابتغوا من فضل الله ، ولفظه ما كنا نقبل ولا نتغدى

الا بعد الجمعة وهكذا عند ابن ماجه (ج/ ۱ ، ص/ ۷۷) باب ما جاء في وقت الجمعة مرتب عفى عنه -

(۳) بورا روايت دشان دې چه ((عن العرباض بن سارية قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يدعو الى السجود في

شهر رمضان قال اهلوا الخ ، نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۳۰۴) كتاب الصيام باب دعوة السجود دشان دمقداد

بن معد ام بن معد يكره نه مرفوعا مروى دې چه ((قال عليكم بغداء السجود فانه هو الغداء المبارك

دشان دخالد بن معدان نه هم مروى د چه ((قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لرجل هلم الى الغداء المبارك يعني السجود

نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۳۰۴) باب تسمية السجود غدا رشيد اشرف عفى عنه -

(۴) صحيح بخاري (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۳) باب وقت الجمعة اذا زالت الشمس مرتب عفى عنه -

دامام احمد رحمته الله یو قوی استدلال د حضرت عبدالله بن سیدان سلمی رحمته الله روایت (۱) دې چې ((قال شهدت يوم الجمعة مع ابي بكر وكانت صلوته وخطبته قبل نصف النهار ثم شهدتها مع عمر وكانت صلوته وخطبته الى ان اقول انتصف النهار ثم شهدتها مع عثمان فكانت صلوته وخطبته الى ان اقول زوال النهار فما رأيت احدا عاب ذلك ولا انكره))

ددې حديث مبارك په جواب كښې حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چې عبدالله بن سیدان سلمی ضعیف دې (۲) خو حضرت شاه صاحب رحمته الله فرماني چې دا حافظ دا اعتراض صحیح نه دې ، حقیقت دادې چې دې تابعی دې . او حافظ ابن عبدالبر دې په اصحابو كښې شمار كړې دې . او ابن حبان دده ذكر په ثقاتو كښې كړې دې (۳) . په دې وجه دا حديث مبارك د سند په بنياد نه شی رد كيدې .

البته دا جواب كولي شی چې انتصاف النهار اگر چې يو آنی څيز دې خو توسعا ددې اطلاق په يو طويل وخت كيږي تر دې چې ما بعد الزوال ته بعضو وخت نصف النهار وتيلي كيږي . دې روایت كښې اصل كښې د عبدالله بن سیدان سلمی رحمته الله مقصد د درې حضراتو ترتيب بيانول دي . او منشاء داده چې صديق اكبر رحمته الله به زوال نه پس دومره زر مونځ كولو چې ويونكي وتيلي شی چې تر اوسه خو نصف النهار هم نه دې شوي . او حضرت عمر فاروق رحمته الله به ورپسې دومره لږ وخت وروستو كولو چې دسړي به دا خيال وو چې نصف النهار اوس كيږي . او حضرت عثمان رحمته الله به داسې وخت كښې كولو چې نصف النهار كيدو كښې به هيڅ شك نه وو پاتې .

ددې نظير (۴) په سنن نسائي كښې مروی دې چې حضرت انس رضي الله عنه فرماني چې ((كان النبي صلى الله عليه وسلم ينتصف النهار)) ظاهره ده چې ددې دا مطلب دچا په نزد هم نه شی كيدې چې حضرت نبی اکرم به دنصف النهار په وخت كښې يا ددې نه مخكښې ظهر كولو . ددې مطلب دادې چې دومره زړه به ئې ظهر كول چې بعضو خلقو ته به انتصاف النهار كښې شك شوو ، هدا معنی د عبدالله بن سیدان د روایت ده .

(۱) سنن دارقطني (ج/۲ ، ص/۱۷) كتاب الجمعة باب صلوة الجمعة قبل نصف النهار واخرجه ابی شيبة في مصنف (ج/۲ ، ص/۱۰۷) من كان يقبل بعد الجمعة ويقول هي اول النهار ، او علامه بنوري رحمته الله په معارف السنن (ج/۴ ، ص/۳۵۶) كښې ليكي چې دا روایت امام احمد په مسند كښې اود امام بخاري رحمته الله شيخ ابو نعيم په كتاب الصلوة كښې روایت كړې دې مرتب عفی عنه .

(۲) (قال النيموى في التعليق الحسن على اثار السنن (ج/، ص/۲۴۴) باب من اجاز الجمعة قبل الزوال قلت قال الحافظ في الفتح رجاله ثقات الا عبد الله بن سیدان وهو بكسر المهملة بعدها تحتانية ساكنة فانه تابعي كبير الا انه غير معروف العدالة قال ابی عدى الجمهور وقال البخاري لا يتابع على حديث انتهى وقال الذهبي في الميزان قال الالكائي مجهول لا حجة فيه وقال النووي في الخلاصة اتفقوا على ضعفه اي ضعف سیدان مرتب عفی عنه)

(۳) ذكره في الثقات الصحابة كما في اللسان (ج/۳ ، ص/۲۹۹) وذكره في الاصابة والصحابة وحكي عن ابن حبان يقال له صحبه معارف السنن (ج/۴ ، ص/۳۵۶ ، ۳۵۷) مرتب عفی عنه .

(۴) (ج/۱ ، ص/۱۸۷) كتاب المواقيت باب تعجيل الظهر في السفر .

باب (۱) ما جاء في الجلوس بين الخطبتين

«عن ابن عمر ان النبي ﷺ كان يخطب يوم الجمعة ثم يقوم فيخطب قال ، مثل ما يفعلون اليوم» د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه په نزد دوه خصبي مسنون دي ، په دې وجه د دواړو مينځ ناسته هم مسنون ده اود امام شافعي رحمه الله عليه په نزد دا دواړه خطبي فرض دي نو ناسته هم فرض ده . او دا امام مالك رحمته الله عليه او امام اسحاق رحمته الله عليه او امام ازواعي رحمته الله عليه اود ابن المنذر مسلك هم دادي ، د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه مطابق دي او دا امام احمد يوروايت هم د جمهورو مطابق دي .

د جمهورو استدلال د ((۱) فاسمعوا الى ذكر الله)) د اطلاق سره دي چه د جمعي دمونځ دپاره چه كومه خطبه شرط ده هغه د جمهورو په نزد په مطلق ذكر دالله عز وجل سره ادا كيږي چه په كوم لفظ هم وي ((۲) او شوافع د حضرت نبي اكرم صلوات الله عليه په موات ظيت سره استدلال كوي كما يدل عليه حديث الباب ، والله اعلم . (د مرتب عفي عنه د طرفه)

باب (۲) ما جاء في قصر (۳) الخطبة

«عن جابر بن سمرة قال كنت اصلي مع رسول الله ﷺ فكانت صلاته قصدا وخطبته قصدا» ((خطبه مختصر وئيل سنت دي او حدتي دادي چه طوال مفصل سورتونو كښي ديو سورت برابر وي ، د دې ته زيات وئيل مكروه دي . (شامي بحواله عالمگيري) . لكه چه مسلم شريف ((۴) كښي د حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه نه مرفوع روايت دي چه ((ان طول صلاة الرجل وقصر خطبته منة من فقهه فاطيلوا الصلوة واقصر و الخطبة)) يعنى مونځ اوږد كړل او خطبه مختصر كول دسړي په فقاهايت دلالت كوي .

بيا حديث دباب او د حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه په مذكوره روايت كښي څه تضاد نشته دي لكه چه علامه نووي رحمته الله عليه د مسلم دروايت باره كښي ليكي ((۵) چه ((وليس هذا الحديث مخالفا للحديث المشهور في الامر بتخفيف الصلوة لقوله في الرواية الاخرى ، كانت صلواته قصدا وخطبته قصدا لا المراد بالحديث الذي نحن فيه (اي حديث عمار) ان الصلوة تكون

(۱) شرح باب از مرتب مرتب عفي عنه -

(۲) سورة جمعه ايت غير ۹ مرتب عفي عنه -

(۳) بيا د امام صاحب په نزد طويل وي او كه مختصر او د صاحبينو په نزد طويل ذكر چه هغي ته خطبه وئيلي شي شرط دادي چه كذا في الهداية (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۸ ، ۱۶۹) باب صلاة الجمعة مرتب عفي عنه (شرح باب از مرتب) -

(۴) القصر كغيب مصدر من باب كروم لازم ، والقصر بالفتح معتد من باب نصر و كذا في القصور من باب نصر يعنى ويلزم انظر الصحاح والقاموس وغيرهما كذا في المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۳۶۲) مرتب عفي عنه -

(۵) كتاب الجمعة فصل في ايجاز الخطبة واطالة الصلوة مرتب عفي عنه -

(۶) شرح نووي على صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۶) مرتب عفي عنه -

طويلة بالنسبة قصدا لا تطويلا يشق على المأمومين وهي حثث قصدا معتدلة و الخطبة قصدا بالنسبة الى وضعا))

د خطبي ارکان او آداب (۱)

د خطبي صرف دوه ارکان دي يو وخت د جمعي او دويم ذکر الله تعالى دي .

او ددي سنن او آداب شپاړس دي .

اول * طهارت بلا وضوء خطبه وئيل مکروه دي اودامام ابویوسف په نزد ناجائز دي .

دویم * په ولاړه خطبه وئيل په ناسته وئيل مکروه دي .

دریم * قوم ته مخ کول نو قبلي ت يا بل طرفته مخ کول او وئيل مکروه دي .

څلورم * خطبي نه مخکې روښان اعوذ بالله من الشيطان الرجيم وئيل (علی قول ابی یوسف بحر الرائق) .

څلورم * دا چه خطبه مختصر وئيل

شپږم * خطبه په زوره وئيل (۲) چه خلق ئي واورى نوکه په رو ئي او وئيلي فرض اذا شو خو

سره د کراهته (عالمگیری) خو چه په لسو څيزونو مشتمل وي (۳) اول حمد نه شروع کول

(۴) دویم دالله ثناء وئيل ،

(۵) دریو شهادتين وئيل

(۶) څلورم په حضرت نبی اکرم ﷺ درود وئيل

(۷) پنځم دوغظ او نصیحت کلمات وئيل

(۸) دقران پاک يو آیت وئيل

(۹) اوم د دواړو خطبو مینځ کښي لږ شان کیناستل .

(۱۰) اتم په دویمه خطبه کښي دوباره حمد وثناء وئيل

(۱۱) نهم ټولو مسلمانانو سړی او ښځو لهر دعا غوښتل

(۱۲) لسم دواړه خطبي داسي مختصر کول چه د طوال مفصل نه زیاتي نه وي .

(بحر الرائق) (۳)

اودا ټول پنځلس آداب شو .

(۱) اوگورتي جواهر الفقه (ج/ ۱ ، ص/ ۳۵۰ ، ۳۵۱ ، ۳۶۶ ، ۳۶۷) مرتب عفی عنه - .

(۲) ويستحب ان يكون الجهر في الثانية دون الاولى ، المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۳۶۴) مرتب عفی عنه - .

(۳) ويشترط عند الشافعي ٢٢٢٢ اربعة امور ، ① الحمد ② والصلوة ③ والوصية بتقوى الله ④ و آیت من القرآن .

اما الخطبتين جميعا اوفي احدهما قولان في شرح المذهب كذا في معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۷۴) باب هاجاء

في القراءة على المنبر ، مرتب عفی عنه - .

(۴) (ج/ ۲ ، ص/ ۱۴۷) باب صلوة الجمعة مرتب عفی عنه - .

شپا پسم * د جمعې او داخترانو په عربي کښې ونييل او ددې نه خلاف په بله ژبه کښې ونييل بدعت دي (مصفی شرح موطا لشاه ولي الله ، کتاب الاذکار للنووی و درمختار ، شروط الصلوة ، شرح الاحيا للزبيدي) .

بيا په عربي کښې د جمعې خطبه ونييل او بيا د علاقې په ژبه د مونځ نه مخکښې او رول بدعت دي (۱) اخواشي او ترجمه واوروي .

مجمعي او اخرونو خطبو کښې فرق *

د جمعې او د اخرونو او دنکاح وغيره خطبه کښې په مختار قول سره داخير مشترکه ده چه د خطيب د خطبې په وخت کلام سلام ذکر او تسبيح ټول ناجائز دي . او چپ ناست او خطبه اوريدل ضروري دي .

خو خو خبرو کښې فرق دي لکه چه علامه شامي رحمه الله فرمائي چه ((بيان الفرق بين خطبة الجمعة والعیدین ، وهما الخطبة ليهما العیدین سنة لا شرط وانما بعدهما ولا قبلها بخلاف في الجمعة قال في البحر حي لو لم يخطب اصل صح واساء لترك السنة ولو قدمها على الصلوة صحت واساء ولا تعاد (الصلوة)) . (۲) (از مرتب عفا الله عنه دطرله)

باب (۳) في استقبال الامام اذا خطب

((كان رسول الله ﷺ اذا استوا على المنبر استقبلناه بوجوهنا)) د حديث باب نه ثابتيږي چه د خطبې په وخت کښې ټول امام ته مخ کول مستحب دي . دامام او حنيفه رحمه الله او د امام شافعي رحمه الله عليه او د نورو امامانو اصل مسلك هم دا دي خو زمونږ د زماني فقهاء دا راجع گرځولي دي چه استماع د خطبې استقبال قبلي سره پکار دي . ((لانه لو استقبلوا

(۱) ځکه چه د حضرت نبي اکرم ﷺ نه کله هم ددې خلاف ثابت نه دی اونه د اصحاب کرام رضی الله عنه نه چرته په عربي کښې د خطبې ونيلو ثبوت شته دي ، حال دادي چه دوی کښې ډير په عجمي ژبه پوهيدل دي دزيات تفصيل دپاره اوگورنی الر سالة الاعجوبة في غريبة خطبة العروبة) مولف حضرت مفتي اعظم ددې ، دا رساله دجواهر الفقه په اول جلد ی شائع شوې ده . چه دهغې نه بچ کيدل پاتې کيدل ضروري دي . البته ترجمه اورولې شي ځکه چه دې کښې مونځ د خطبې نه مخکښې وي بيا دې کښې هم بهتر دادي چه د ممبر نه (بيا چه کومه علاقه په زوره فتح شوې وه هلته د بعضو په نزد به په لاس کښې توره يا لينده يا عصا واخلی او خطبه ورول سنت دي . لکه مکه مکرمه او چه کومه علاقه په صلح فتح شوې وي هلته د توري وغير سره خطبه ونييل سنت نه دي . لکه مدينه منوره او بعضو حضراتو د توري وغيره سره خطبه ونيلو ته مطلقا مکروه ونيلی دي . ((وراجع لها البحر وطحاوی علی الموالی))

بيا د شوافعو او شوافعو په نزد مسنون دادي چه خطيب د خطبې دپاره په ممبر کښې نو په قوم دي سلام واچوی . اود احنافو اود مالکيانو په نزد دا سنت نه دی ، ددې تفصيل دپاره اوگورنی عمدة القاری (ج/ ۶ ، ص/ ۲۲۱) کتاب الجمعة باب ليقبل الامام القوم واستقبال الناس الامام اذا خطب ((

مرتب علی عنه - (جواهر الفقه (ج/ ۶ ، ص/ ۳۶۵) بحواله شامي باب العیدین (ج/ ۱ ، ص/ ۵۵۰) مرتب علی عنه -

(۲) شرح باب از مرتب -

الامام لوقع الحرج في تسوية الصوف بعد فراغ الامام عن الخطبة عند اقامة الجماعة كما في البحر عن التجنيس (۱)

معلوم شو چه ددي حضراتو په نزد تسويه دصفونو واجب ده نو ددي داهتمام د وجي امام ته متوجه كيدل نې تركول.

البتة حضرت گنگوهي رحمته الله عليه (۲) فرماني چه ((ليس المراد بذلك استقبال عن الامام بل استقبال جهته لما يلزم على الاول من التحلق قبل الجمعة المنهي عنه بحديث اخره)) يعني حديث دباب كنيي مراد استقبال جهت الامام دي (جهت قبله) نه دعين امام ته متوجه كيدل خكه چه كه عين امام ته متوجه يكدل مراد وي نو دي نه خو تحلق (حلقه جوړول) لازمېږي چه دهغي په حديث كنيي ممانعت راغلي دي.

(۳) فمى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن التحلق قبل الصلوة يوم الجمعة (دمرتب د طرفه شرح د دباب ده) والله اعلم.

باب في الركعتين اذا جاء الرجل والامام يخطب

((بينما النبي صلى الله عليه وسلم يخطب يوم الجمعة اذ جاء رجل فقال النبي صلى الله عليه وسلم اصليت ؟ قال فقم فاركع . ددي حديث مبارك به بناء دشافعيو اودخنا بله مسلك دادې چه جمعه ته راتلونكي دي د خطبي په دوران كنيي تحية المسجد او كسري نو دامستحب دي . ددي په خلاف اماما ابو حنيفة رحمته الله عليه او امام مالك رحمة الله عليه اد كوفي فقهاء كرام واني چه دجمعي د خطبي دوران كنيي كلام او مونځ ناروا دي (۴)، دجمهورو واصحابو او د تابعينو هم دامسلك دي . د احنافو دلائل دا لاندې دي :

① د قران پاك (۵) آيت مبارك دي چه ((واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا)) دي باره كنيي بحث مخكيني تير شوي دي چه د جمعي خطبه هم دي حكم كنيي شامل ده بلكه شافعيان خودا آيت مبارك دجمعي دخطبي پوري خاص كړي دي البتة مونږ دا خبره ثابت كړي وه چه د آيت مبارك د مونځ باره كنيي نازل شوي دي خوددي په عموم كنيي خطبه هم شامل ده .

② (۶) په راتلونكي باب كنيي حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت راځي چه ((ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يوم الجمعة والامام يخطب انصت فقد لغا)) چه هغي كنيي حضرت نبي اكرم صلى الله عليه وسلم د امر

(۱) النظر للتفصيل المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۳۶۴ تا ۳۶۶) مرتب عفي عنه -

(۲) الكوكب الدرر (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۱ و ۲۰۲) مرتب عفي عنه -

(۳) سنن ابوداود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۴) باب التحلق يوم الجمعة قبل الصلوة مرتب عفي عنه -

(۴) وهو مروى عن عمر رضي الله عنه وعثمان رضي الله عنه وعلي رضي الله عنه كما ذكره النووي في شرح مسند (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۷) وحكاه عن الليث والثوري وحكاه ابن قدامة في المفني (ج/ ، ص/ ۱۶۵) عن شريح وابن سيرين والنخعي وقادة ايضا كما حكى الثاني (اي ما ذهب اليه شافعي واحمد) عن الحسن وابن عينة ومكحول واسحاق و ابن ثور و ابن المنذر مرتب عفي عنه -

(۵) سورة اعراف جزء حضرت عبدالله ابن عباس ايت ۲۰۴ مرتب عفي عنه -

(۶) باب ماجاء في كراهية الكلام والامام يخطب ترمذي (ج/ ۱ ، ص/ ۹۴) مرتب عفي عنه -

بالمعروف نه منع کړې ده ، حال دادي چه امر بالمعروف فرض دی . او تحية المسجد مستحب دی نو تحية المسجد په طريق اولی سره ممنوع شو .

(۱) په مسند احمد کښې د حضرت نبیسه هذلي رضی الله عنها روایت دي چه دي د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه نقل کوي چه :

((ان المسلم اذا اغتسل يوم الجمعة الى المسجد لا يؤذی احدا فام یحد الامام خرج صلی مابدلاسه وان رجد الا خرج جلس فاستمع وانصت حتى یقضى الامام جمعة الخ))

حديث مبارك کښې صراحت سره خودلې شوی دی چه مونږ هله مشروع دي چه کله امام د خطبې دپاره نه وی راوتلې او که امام راوخی نوییا خاموش ناسته پکار ده . علامه هیثمی رحمته الله په مجم الزوائد کښې ددي حديث مبارك دنقل کولو نه پس لیکي چه ((رواه احمد و رجاله رجال الصحيح خلا احمد و هو ثقة)) البته په دي روایت کښې علامه منذری دا اعتراض کړې دي چه د حضرت عطاء خراسانی سماع د حضرت نبیسه رضی الله عنها نه نشته دي (۲) . خود دي اعتراض حاصل به زیات نه زیات داشی چه محدثینو په مینځ کښې ددي حديث مبارك په نصیح کښې اختلاف دي اوداسي صورت کښې حديث مبارك د استدلال قابل دي .

(۳) په معجم طبرانی کښې د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعا مروی دی چه ((قال سمعت النبی صلی الله علیه و آله یقول اذا دخل احدکم المسجد والامام یخطب فلاصلوة ولا کلام حتی یفرغ الامام)) ددي حديث مبارك سنداً گړ چه ضعیف دي (۴) خو متعدد قرآن ددي مؤید دي . اول خو ددي به بناء چه مصنف ابن ابی شیبه (۵) کښې ابن عمر رضی الله عنهما خپل مسلك هم ددي مطابق مروی دي ، دویم داچه د علامه نووی رحمته الله دا اعتراف (۶) مطابق د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ، حضرت عثمان رضی الله عنه ، اود حضرت علی رضی الله عنه مسلك هم دا وو چه دوی دخروج دامام نه پس مونږ او کلام جائز نه گنړلو . اوهم دا مسلك د بعضو نورو اصحابو (۷) اود تابعینو (۸) نه هم

(۱) انظر مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۱) باب حقوق الجمعة من الغسل والطيب ونحو ذلك مرتب عفی عنه

(۲) فقال او عطا لم یسمع من نبیسه فی ما اعلم ، الترغیب والترهیب (ج/ ۱ ، ص/ ۴۸۷) رقم ۸ کتاب الجمعة

الترغیب فی صلوة الجمعة والسعی اليها وما جاء فی فضل یومها وساعتها مرتب عفی عنه -

(۳) مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۸۴) باب فیمن یدخل المسجد والامام یخطب مرتب عفی عنه -

(۴) علامه هیثمی ددي روایت دنقل کولو نه پس لیکي چه ((رواه الطبرانی فی الکبیر وفيه ایوب بن لیث وهو متروک ضعفه جماعة وذكره ابن حبان فی الثقات وقال یخطئ کذا فی الزوائد للهیثمی (ج/ ۲ ، ص/ ۱۸۴) مرتب عفی عنه -

(۵) (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲۴) باب الکلام اذا صعد المنبر وخطب وعن ابن عباس رضی الله عنهما وابن عمر رضی الله عنهما انهما یکرهان خروج الامام يوم الجمعة بعد خروج الامام عن ابن عمر رضی الله عنهما انه کان یصلی يوم الجمعة فاذا خرج الامام لم یصلی

رشید اشرف عفی عنه -

(۶) اوگورنی شرح دصحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۷) فصل من دخل المسجد والامام یخطب اوخرج للخطبة فلیصل رکعتین الخ مرتب عفی عنه -

(۷) كما نقلنا عن ابن عباس رضی الله عنهما وابن عمر رضی الله عنهما مرتب عفی عنه -

مروى دې . او دا اصول خو ځل تير شو چه كه ضعيف حديث مبارك مؤيد بالتعامل وى نو هغه قابل استدلال دې .

⑤ د حديث د باب واقعي نه سوا د حضرت نبی اکرم ﷺ نه چرته هم دا ثابت نه دی چه حضرت نبی اکرم ﷺ د خطبې په دوران کښې راتلونکی کس ته د مونځ کولو دپاره ونيلى وى لکه د استسقاء حديث (۱) کښې چه کوم اعرابى د قحط شکایت راوړې وو ، بيا يو هفته پس دوباره ئې د سيلاب شکایت راوړې وو . هغه په دواړه واقعو کښې د خطبې په دوران کښې راغلى اورار سيدلې وو . خو حضرت نبی اکرم ﷺ دوى ته د مونځ حکم نه وو وکړې . داشان يوسړې د خطبې په دوران کښې تخطی رقاب کوله او روان وو نو حضرت نبی اکرم ﷺ هغه ته او فرمائيل چه ((اجلس (۲) فقد اذيت)) داشان په ابوداؤد (۳) کښې د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه واقعه ذکر کړې ده چه ((عن جابر قال لما اسعوى رسول الله ﷺ اى جلس مسجدا على المنبر يوم الجمعة قال : اجلسوا فسمع ذلك ابن مسعود رضی الله عنه فجلس على باب المسجد فراء رسول الله ﷺ فقال تعالى يا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه)) دلته هم حضرت نبی اکرم ﷺ ده ته د مونځ کول حکم اونه کړو . داشان د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د خطبې دوران کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه تشریف راوړو نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه دوى ته په ناوخته راتلو او په غسل نه کولو تنبيه ورکړه . خود مونځ حکم ئې ورته اونه کړو (۴) دا ټول واقعات په دې دلالت کوي چه د خطبې په دوران کښې د مونځ حکم نه وو .

ترخو چه د حديث د باب د واقعي تعلق دې نو د دې جواب دادې چه واقعه دا ده چه د خطبې نه مخکښې نه ده چه دهغې تفصيل دادې چه حضرت نبی اکرم ﷺ يو ځل د خطبې ونيلو دپاره د جمعې په منبر ناست وو خو لا خطبه شروع شوې نه وه . چه دې کښې يو صاحب چه دهغه نوم سلیک بن هذبه الغفانی وو ، دیرې ژرې کپړې ئې اغوستې وې چه په مسجد ته داخل شو . حضرت نبی اکرم ﷺ چه دهغه د فقرو اوقافي دا حالت اوليدو نو مناس ئې خيال کړو

(۱) عن سعد بن المسیب قا خروج الامام یقطع الصلاة وکلامه یقطع الکلام انظر مصنف لابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲۴ ، ۱۲۵) فی الکلام اذا صعد المنبر وخطب مرتب عفی عنه -

(۲) انس بن مالک یذکر ان رجلا دخل يوم الجمعة من باب وکان جاء المنبر ﷺ قام یخطب فاستقبل رسول الله ﷺ فقال یارسول الله ﷺ هلکت الاموال وانقطعت السبل فادع الله ان یغثنا فافزع رسول الله ﷺ یده فقال اللهم اسقنا الی ان قال الراوی ثم امطرت قال فوالله مارأینا الشمس ستا ثم دخل رجل من ذالک الباب فی الجمعة المقبلة ورسول الله ﷺ قائم یخطب فاستقبله قائما فقال یارسول الله ﷺ هلکت الاموال وانقطعت السبل فادع الله ان یمسکها الخ صحی بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۷) ابواب الاستسقاء باب الاستسقاء فی المسجد الجامع مرتب عفی عنه -

(۳) سنن نسائی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۷) باب النهی عن تخطی رقاب الناس والامام علی المنبر يوم الجمعة وسنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۹) باب خطی رقاب الناس يوم الجمعة مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۶) باب الامام یکلم الرجل فی خطبته مرتب عفی عنه -

(۵) د حضرت عثمان رضی الله عنه واقعه مخکښې د باب ماجاء فی الاغتسال فی الجمعة لاتنדי په حواله د مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۰) کتاب الجمع تیره شوي ده مرتب عفی عنه -

نه نول صحابه کرام عليهم السلام ددي حالت نيه اووینی ، په دي وجه تي دوی ته د اودريدو اودموني حکم ورکړو (۱). اوچه خومره ده مونځ کولو نو تر هغه وخت پوري حضرت نبي اکرم عليه السلام خاموش دو (۲). او خطبه تي نه شروع کوله . بيا روستو حضرت نبي اکرم عليه السلام صحابه کرامو ته صدقې ورکولو ترغيث ورکړو (۳).

نويه دي موقع صحابه کرام عليهم السلام ده ته بيه صدقه ورکړه . ددي نه معلوم شو چه اول خودا يو خاص واقعده وه چه دعمومي قواعدو کليده خلاف نه شسي پيش کولي . بله دا چه دحضرت سليک دراتلو په وخت حضرت نبي اکرم عليه السلام خطبه نه شروع کړې نه وه . اودهغي دليل دادي چه صحيح مسلم (۴) کښي يوروايت کښي داالفاظ مروی دي چه ((جاء سليک القبطان يوم الجمعة ورسول الله عليه السلام قاعدا على المنبر)) اودا معلوم شو چه حضرت نبي اکرم عليه السلام به هميشه به ولاړه خطبه ورکوله (۵).

په دي وجه دناستي مطلب همدا دي چه حضرت نبي اکرم عليه السلام لا خطبه نه وه شروع کړې (۶) اودا خبره چه حضرت سليک عليه السلام په ډير خراب حالت کښي وو نو دا په ترمذی کښي (۷).

(۱) لکه دحضرت جابر عليه السلام په روايت کښي داالفاظ مروی دي چه ((فقال له النبي عليه السلام صليت ؟ قال لا ، قال لم فاركع سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۸) باب مخاطبة الامام رعيته وهو على المنبر مرتب عفي عنه)-

(۲) لکه چه محمد بن قيس فرماتي چه ((ان النبي عليه السلام حيث امره ان يصلي الركعتين امسك عن الخطبة حتى يفرغ من ركعته الخ ، مصنف ابن ابي شيبة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱۰) في يحيى يوم الجمعة والامام بخطب يصلي ركعتين ، علامه زيلعي رحمته الله نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۴) باب صلاة الجمعة كښي ليكي چه ((و

رب النسائي في سننه الكبرى على حديث سليك عليه السلام باب الصلوة قبل الجمعة رشيد اشرف عفي عنه)-

(۳) لکه چه يو روايت کښي داالفاظ مروی دي چه ((رحت النبي عليه السلام الناس على الصدقة فالفرا ثياهم الخ سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۸) باب حث الامام على الصدقة يوم الجمعة في خطبة مرتب عفي عنه)-

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۷) كتاب الجمعة مرتب عفي عنه)-

(۵) وعن ابي عبيد بن كعب بن عجرة قال دخل المسجد و عبدالرحمان ابن ام الحكم بخطب قاعدا فقال الى هذه الخطب قاعدا وقد قال الله عز وجل واذا راو تجارة او هو انفضوا اليها وتركوك قائما ، سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۷) قيام الامام في الخطبة

وعن ابن عمر عليه السلام قال كان النبي عليه السلام بخطب قائما يقعد ثم يقوم كما تفعل ان الان صحيح بخاري (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۵) باب الخطبة قائما)-

(۶) قال الحافظ في الفتح (ج/ ۲ ، ص/ ۲۳۹) واجيب بان القعود على المنبر لا يختص بالابتداء بل يحتمل ان يكون بين الخطبتين ايضا وتعقبه البدر العيني في العمدة فقال والاصل ابتداء قعوده وقعوده بين الخطبتين محتمل فلا يحكم به على الاصل على ان امره عليه السلام اياه بان يصلي ركعتين مؤالاه اياه ، هل صليت ؟ وامره الناس بالصدقة قد يضيق عن القعود على المنبر لا يختص بالابتداء بل يحتمل ان يكون بين الخطبتين ايضا ، وتعقبه البدر العيني في العمدة فقال : والاصل ابتداء وقعوده ، وقعوده بين الخطبتين محتمل فلا يحكم به الى الاصل على ان امره رسول الله عليه السلام اياه بان يصلي ركعتين ومؤالاه اياه هل اصليت ؟ وامر للناس بالصدقة يضيق عن القعود بين الخطبتين هذا ملخص ما في معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۲۷۰ ، ۲۷۱)

د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د روایت نه ثابت ده چه هغه کښې دې فرمائی چه ((رجسلا جاء يوم الجمعة في هيئته بذة (ای هیئتہ تدل علی الفقر) اودا خبره چه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله دده دمونځ په دروان کښې خطبه بنده کړې وه ، د دارقطنی رحمته الله علیه ((د روایت نه ثابت ده .
پیا دې روایت نه په تحية المسجد سره استدلال هم مشکل دي . اول خو ځکه چه د قم فارغ
(^۱) ظاهر دي او دامعلومیرې چه حضرت سلیک رضی الله عنه راغلي وو او ناست وو پیا نې حضرت
نبی اکرم صلی الله علیه و آله اودرولو (^۲) . او ظاهر ده چه دناستي نه پس تحية المسجد فوت کیږي . دویم
د ابن ماجه (^۳) په روایت کښې مروی دی چه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله دوی نه تپوس اوکړو چه
(اصلیت رکعتین قبل ان تجسی) نودوی اوفرمائیل چه لا . نو حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله ورته
اوفرمائیل چه ((فصل رکعتین)) نو ددې نه صفا واضح شو چه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله دوی نه
د تحية المسجد حکم نه وو کړې بلکه دسنن قبلیه حکم نې ورته کړې وو . بهرحال دایو

خو په دې جواب (چه صلاة وکلام قبل الشروع فی الخطبة وو) باندې په سنن دارقطنی (ج / ۲ ، ص / ۱۵)
(رقم ۹ باب فی الركعتین اذا جاء والامام یخطب)) کښې د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت نه اشکال کیږي
چه هغه فرمائی چه ((دخل رجل من قیس ورسول الله صلی الله علیه و آله یخطب فقال له البقی صلی الله علیه و آله قم فارکعتین وامسک عن
الخطبة حتی فرغ من صلوته)) ددې روایت نه معلومیرې چه دوی ته نې دمونځ کولو حکم ورکړو . نودغه
وخت حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله خطبه نه ونيلې .

حضرت کشیمري رحمته الله علیه دمسلم روایت د قعود اود دارقطنی په دې روایت کښې داسې تطبیق کړې دي
چه ((بانه صلی الله علیه وسلم کان قعد علی المنبر وکان دان یقوم فیشرع فجاء سلیک فاخر الخطبة وامسک
عنها وهذا الجمع غیر بعيد قال الراقیم (ای شیخ بنوری رحمته الله علیه) فالتاویل فی قوله وکان یخطب وکان علی اشرف
الشروع فیها هذا القریب من تاویلهم القعود علی الجلسة الخفیفة بین الخطبتین کما لا یخفی والله اعلم . وعلی کل
حال هذه صورة الجمع وذالك ان تجعله جوابین کما تقدم انفا کدذاتی معارف السنن (ج / ۴ ، ص / ۳۷۱)

مصنف ای ای شیه (ج / ۲ ، ص / ۱۱۰) باب فی الرجل یجمعین يوم الجمعة والامام یخطب یصلی رکعتین کښې
د محمد بن قیس په روایت کښې د ((مسلك عن الخطبة حتی فرغ من رکعتیه)) دا الفاظ سره د (ثم عاد
الی خطبة)) جمله هم مروی ده . ددې مطلب داسې هم بیان دي شی چه ((ان النبی صلی الله علیه و آله کان قعد علی المنبر
وکان دان ان یقوم فیشرع فجاء سلیک فاخر الخطبة وامسک عنها حتی فرغ هو من رکعتیه ثم عاد الی الشروع
فی الخطبة)) -

(^۱) (ج / ۱ ، ص / ۹۳) باب ۱ لركعتین اذا جاء الرجل والامام یخطب)) داشانت اوکورنی سنن نسائی (ج / ۱ ، ص / ۱۰۸) باب حث الامام علی الصدقة يوم الجمعة فی خطبته مرتب عفی عنه -

(^۲) (ج / ۲ ، ص / ۱۵) باب فی الركعتین اذا جاء الرجل والامام یخطب ، د روایت دا الفاظ مونږ مخکښې
ذکر کړی دی مرتب عفی عنه -

(^۳) صحیح مسلم (ج / ۱ ، ص / ۲۸۷) مرتب عفی عنه -

(^۴) بلکه صحیح (ج / ۱ ، ص / ۲۸۷) کتاب الجمعة کښې په روایت کښې دا تصریح ده چه ((فقد سلیک
قبل ان یصلی النبی فقال لها البقی صلی الله علیه و آله ارکعت رکعتین ؟ قال لا قال لم فارکعها . رشید اشریف عفی عنه -

(ج / ۱ ، ص / ۷۸) باب ماجاء فیمن دخل المسجد والامام یخطب مرتب عفی عنه -

مخصوص واقعه ده . دو ددی نه د عمومی حکم مستنبط کول غلط دی چه د خطیبی په دوران کښې همشبه تحية المسجد کول مستحب دی . خمونی په دې مذکوره شرح سره د حضرت سلیک عليه السلام د واقعي جواب خو کیدې شی (۱) البته دې مسئله کښې د شافعیانو او د حنابلې یو قوی دلیل په صحیحینو (۲) کښې د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه یو قولی روایت دی چه ((قال رسول الله ﷺ وهو يخطب اذا جاء احدكم والامام يخطب او قد خرج فليصل ركعتين)) (اللفظ العساري) دا حدیث مبارک قولی دې او دې کښې د حضرت سلیک عليه السلام دا واقعه خه د بعضی سره نشته دې بلکه دې کښې عمومی حکم ورکړې شوي دي .

ددې په جواب کښې خو بعضو حضراتو دا ونیلي دي چه دا روایت د شعبه تغرد دي او د عمر بن دینار نه په مذکوره الفاظ سره دي روایت نقل کولو ده ته وهم راغلي دي . اصل کښې دا هم د حضرت سلیک واقعه ده . چه دوی په غلطی سره دا قولی حدیث مبارک او غوځولو (۳) امام دارقطنی د کتاب التتبیح علی الصحیحین په نوم یو کتاب لیکلي دي چه هغې کښې د صحیحینو متکلم قیه روایات راجعه کړي دي . او دا روایت هم دې کښې شامل دي . خو

(۱) چه دهغې خلاصه داده چه :

① چه ترکومي د حضرت سلیک عليه السلام مونیخ کولو نو تر هغه وخت پورې حضرت نبی اکرم ﷺ خاموش وو . ((كما في رواية المصنف ابن ابي شيبة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱۰) في الرجل يجي يوم الجمعة اخ ، و رواية دارقطنی (ج/ ۲ ، ص/ ۱۵ ، رقم/ ۹) باب في الركعتين اذا جاء الرجل اخ ، او په دې خاموشی د خطیبی احکام په جاري نه وو .

② دا واقعه د خطیبی د شروع کولو نه مخکښې وه ((كما يفهم من رواية مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۷) جاء سلك الفطاني يوم الجمعة ورسول الله ﷺ قاعدا على المنبر .

③ د حضرت نبی اکرم ﷺ مقصد دده غریب اصحابو کرمو رضی الله عنهم ته ښکاره کول وو . چه ددوی مدد او ش او ددې اظهار دتولو نه بهتره ذریعه دا مونیخ وو .

④ دا واقعه حال لا عموم لها دقسم نه ده چه د کلی قواعدو مقابله نه شی کولې . دڅلورو وارو جوابونو تفصیل مونږ مخکښې کړې دي .

⑤ یو جواب داهم ورکړې شوي دي چه دا واقعه دهغه وخت ده چه کله دکلام فی الصلوة اجازت اوچه خطبه دصلوة په درج کښې ده . په دې وجه دې کښې همس دغه وخت صلوۍ دکلام جائز وو . ((والنظر لفصل هذا الجواب ، التعليق الحسن على اثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۹) باب التفل حين يخطب الامام) -

(صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۶) کتاب التهجید باب ماجاء فی التطوع منی منی ، دبخاری شریف په روایت د حضرت سلیک عليه السلام دواقعی هېڅ ذکر نشته دي . البته دصحیح مکمل (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۷) کتاب الجمعة کښې د حضرت سلیک عليه السلام په واقعه کښې دا الفاظ مروي دي چه ((فقال اي النبي ﷺ)

له ماسليک قم فارکع رکعتين ونحوز فيها ثم قال اذا جاء احدكم يوم الجمعة والامام يخطب فليركع ركعتين

(لينحوز فيها) -

(اود ابن جريج رضی الله عنه ، ابن عینه رضی الله عنه ، حساد بن زید رضی الله عنه ، ايوب رضی الله عنه ، ورقاء رضی الله عنه او حبيب بن يحيى رضی الله عنه داهم عمرو بن دينار نه د فعلی حدیث په طور روایت کوي او گورنی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۳۷۷) -

حافظ ابن حجر رحمته الله په هدی الساری مقدمه فتح الباری کښې په امام دارقطنی رحمته الله مدلل رد کړې دي او ده دیو اعتراض نې مفصل جواب ورکړې دي او هغې کښې د امام دارقطنی په دي حدیث مبارک دا اعتراض شافي جواب ورکړې شوي دي. لکه چه د اهل علم په دي اتفاق دي چه په صحیحینو کښې یو روایت هم ضعیف نشته او ددي ټول احادیث صحیح دي، په دي وجه د حضرت جابر رضی الله عنه ددي قولی حدیث مبارک بارد کښې هلوو صحیح هم نه دي او څنگه به صحیح شی چه شعبه امیر المومنین فی الحدیث دي ده ته بلا دلیل و هم صحیح نه دي چه منسوب شی نو ددي حدیث په صحت شک صحیح نه دي اویا چه حافظ ابن حجر رحمته الله ددي یو متابع هم ذکر کړې دي. (۱)

نو ددي حدیث مبارک صحیح جواب دادي چه دا دقران پاک د آیت ((واذا قرى القرآن فاستمعوا له وانصتوا)) اودهغه احادیثو معارض دي چه احنافو په خپل استدلال کښې ذکر کړي دي (چه کوم مونږ مخکښې ذکر کړل) او س که د تطبیق طریقه اختیار کړي شی نو دا به اوونیلې شی چه والامام یخطب نه مراد یريد الامام ان یخطب یا کاد الامام ان یخطب دي او که د ترجیح طریقه اختیار شی نو روایات دنهی دڅو وجوهاتو نه راجح دی.

د نهی روایاتو ترجیح وجوه:

- ① چه کله محرم او مبیح کښې تعارض راشی نو ترجیح به محرم ته وی.
- ② روایات دنهی مودید بالقران دی نو ترجیح به همدې لره وی.
- ③ بل ځکه چه روایات دنهی مودید بالاصول کلیه دی.
- ④ ځکه چه روایات دنهی دا مودید (۱) دي په تعامل دصحابه کرام رضی الله عنهم او دتابعینو
- ⑤ داچه په دي عمل کولو کښې احتیاط دي ځکه چه تحیة المسجد دچا په نزد هم واجب نه دی. نو ددي په ترک دچا په نزد دگناه نه متحقق کیږی. اودنهی عن الصلاة والکلام دا حدیثو په ترک سره دگناه احتمال شته دي، په دي بناء احنافو احتیاط دي کښې اوگنرل چه دنهی په احادیثو عمل راشی. هم دا وجه ده چه دخطبې په وخت دوی ترک دصلاة اختیار کړو، والله اعلم.

(۱) ثم اجاب عند الحفاظ بمطابقة روح بن قاسم شعبة عند الدار قطنی فی منته معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۴۷۷، ۳۷۸) لکه چه امام دارقطنی دا متابع په خپل سنن (ج/ ۲، ص/ ۱۵ رقم/ ۱۸) باب فی الركعتین اذا جاء الرجل والامام یخطب کښې ذکر کړی دي. ((حدثنا محمد بن نوح الجندی یسأوری حدثنا الفضل بن عباس الصوافی حدثنا یحیی بن غیلان حدثنا عبدالله ابن یزید عن روح بن القاسم نه علاؤه سفیان رحمته الله عینیة رحمته الله هم دشعبه متابعت کړې دي. بلکه سنن دارقطنی (ج/ ۲، ص/ ۱۴، قم ۳) کښې دا روایت خپله د حضرت سلیم غطفانی نه مروی دي او ددي سند کښې دشعبه واسطه شته دي اونه دعمر وین دینار مرتب غفی عنه).

(۲) كما روی عن عمر رضی الله عنه و عثمان رضی الله عنه ذكره النووي رحمته الله فی شرح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۸۷) داشان خطب الامام فلا تصل، او شرح معانی الآثار (ج/ ۱، ص/ ۱۷۸ تا ۱۸۱) باب الرجل یدخل المسجد يوم الجمعة والامام یخطب هل ینهی له ان یرکع ام لا؟ مرتب غفی عنه).

باب (۱) حاجاء في كراهية الكلام والامام يخطب

دانشه اربعه په نزد په اثناء دخطبی کښي کلام جائز نه دي. البته د امام شافعي رحمه الله عليه په قول جديد کښي جواز شته دي او د جواز باري کښي ددوی استدلال په هغه رواياتو دي چه کومو کښي د حضرت نبي اکرم ﷺ نه کلام ثابت دي. (۱)
بيا د احنافو په نزد سامعینو ته د کلام اجازت خوشته دي البته امام ددیني ضرورت دپاره کلام کولې شی.

بيا د خطبي په وخت دسلام او پرنجی د جواب ورکولو اجازت نشته دي. اودا د امام مالک رحمه الله عليه، حضرت امام اوزاعي رحمه الله، او حضرت امام ابوحنيفه رحمه الله او د روايت مطابق امام احمد رحمه الله هم ددي قائل دي، البته امام ابوسف رحمه الله وغيره درد سلام او تشميت دعا طس قائل دي. ددوی استدلال په دي خبره دي چه رد سلام جواب او تشميت دعا طس کم نه کم سنت موکد دي، په دي وجه دترك اجازت به وي.

دجمهورو استدلال په روايت دباب دي ((من قال يوم الجمعة والامام يخطب انصت فقد لغا)) ددي نه سوا امر بالاتصات د امر بالمعروف کيدو په وجه واجب کيدل پکار وو. خو چه کله دا لغوه شو نو نور دسلام او تشميت د دعا طس به همدا حکم وي. والله اعلم.

باب حاجاء في كراهية التخطي يوم الجمعة

((من تخطى رقاب الناس)) يوم الجمعة اتخذ جسرا الى جهنم ((تخطي رقاب يعنى په خټون او پيدل په مکروه کيدو ياندي دجمهورو اتفاق دي بيا بعضو ورته مکروه تحریمی او بعضو ورته مکروه تنزيهي ويلي دي. خاويل قول راجح دي، البته دامام دپاره دتخطي جواز شته دي (۲)، بيا د تخطي رقاب متعلق حديث مبارك دباب اگر چه ضعيف دي خو چه

(۱) شرح باب از مرتب -
(۲) فتمسك الشافعي للجواز في كتاب الامام (ج/ ۱، ص/ ۱۸۰) كذا في مختصر المزي على هامش الامام (ج/ ۱، ص/ ۱۳۸) بان النبي ﷺ كلم قتله ابن ابي الحقيق في الخطبة وكلم سليك الفطفاقي ﷺ حين لم يركع واستدل الشافعي ﷺ في شرح المذهب بحديث انس في السائل عن الساعة ومحدثه في الاستسقاء ثم ان لفظ الشافعي في الامام وان تكلم رجل والامام يخطب لم احب له ذلك ولم يكن عليه الاعادة الخ وهذا على كراهة الكلام والرخصة عند الضرورة والله اعلم وكذا في معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۸۲) مرتب عفي عنه -
(۳) التخصيص بيوم الجمعة قيل خرج مخرج الغالب لا يختص بالجمعة بكثرة الناس وقيل التخصيص للعظيم وقيل للتقيد فلا يكره فيما راه والثاني الاظهر وبه اكفى بعضهم معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۸۹، ۳۹۰) مرتب عفي عنه -
(۴) ويجوز ايضا لمن لم يجد فرجة الا بتخطي صف او صفين لتفصيل القوم باعلاء الفرجة معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۸۹) مرتب عفي عنه -

د تحطی د ترهیب باره کښې اوددې نه د احتراز باره کښې ډیر احادیث راغلی دی (۱)، په دې وجه دې روایت ته هم په یو درجه کښې قوت حاصلیږي (۲) والله اعلم از مرتب عفی عنه

باب ماجاء فی کراهية الاحتیاط والامام یخطب

((نسی عن (۳) الحیوة یوم الجمعة والامام یخطب)) احتباء په عامو مرحلاشو کښې په اتفاق جائز (۴) ده. خود جمعی د خطبی په وخت د حدیث دیاب نه ددې کراهت معلومیږي.

خو په دې یو اشکال دې چه د ابوداود (۵) وغیره د صحیح روایاتو نه ثابت ده چه د اصحاب کرامو رضی الله عنهم یو لوی جماعت احتباء د جمعی په ورځ هم مکروه نه گنځي. اوس دا خبره خو بعهه معلومیږي چه د اصحابو رضی الله عنهم دومره لوی جماعت ته ددې حدیث علم نه وی ځکه چه بعضو حضراتو نیلی دی چه په حدیث کښې نهی د کراهت تنزیهی دیاتره ده. اویعضو ونیلی دی چه د نهی علت د خوب احتمال او طهارت د انتقاض خطر ده الو چه دا علت نه وی نو بیا جائز ده (۶).

امام طحاوی رحمه الله په یو بله طریقه تطبیق کړې دې چه نهی ددې نه چه د خطبی د شروع کیدو نه پس انسان احتباء او کړی چه د کومو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه احتباء منقول ده دهغوی به د خطبی نه مخکښی احتباء کوله. په دې وجه دوی په دې نهی کښې داخل نه دی (۷).

باب ماجاء فی کراهية رفع الیدی علی المنبر

((سمعت عمارة بن روية وبشر بن مروان یخطب فر رفع یدیه فی الدعاء فقال عمارة : قبح الله هاتین یدیئ القصرین لقد رأیت رسول الله ﷺ وما یزید علی ان یقول هکذا و اشار هشیم بالسبابة)) (۸)

(۱) اوگورنی الترغیب والترهیب (ج/ ۱، ص/) کتاب الجمعة باب الترغیب فی الصلوة الجمعة والسمی الیهما وما جاء فی فضل یومها وسماعتها (ج/ ۶، ص/ ۴۸) و باب الترهیب من تحطی الرقاب یوم الجمعة (ج/ ، ص/ ۵۰۳، ۵۰۴) مرتب عفی عنه -

(۲) ددې د تفصیل دپاره اوگورنی معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۸۹ تا ۳۹۱) مرتب عفی عنه -

(۳) الحیوة بالضم والکسر معا والجمع حی بالضم والکسر وتفسیر الاحتباء ان یضم الانسان رجله الی بطنه یتوب یجمعها مع ظهره ویشدها علیها وتكون الینا علی الارض قد يكون الاحتبار بالیدین بدل الثوب کذا فی النهایة والجمع لو وضع الیدین فی تلك المنة علی الارض صار قعاء کما تقدم تفسیر ذالک وحکم ذالک فی الصلوة مفصلا کذا فی معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۳۹۳) مرتب عفی عنه -

(۴) په دې شرط چه د کشف عورت او خطر په ټکبر دوجې نه نه وو مرتب عفی عنه -

(۵) عن یعلی بن شداد بن اوس قال شهدت مع معاوية بیت الملقنس مجمع بنا فینظر فاذا اجل (ای اکثر) من فی المسجد اصحاب الرسول الله ﷺ فرأیتم تحتین والامام یخطب قال ابوداود و ابراهیم النخعی ومکحول و اسماعیل بن محمد بن مالک، و شریح و صعصعة بن صوحان وسعید بن المسیب و قال ابوداود لم یبلغنی ان احد کراهها الا عبادة بن نسی سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۱۵۸) باب الاحتباء والامام یخطب رشید اشرف عفی الله عنه -

(۶) و اجاب بعضهم یحمل حدیث النهی علی الضعف وقيل بالنسخ کذا فی حاشیة الکوکب الدری (ج/ ۱، ص/ ۲۰۲، ۲۰۳) -

(۷) کذا فی حاشیة الکوکب الدری (ج/ ۱، ص/ ۲۰۳) مرتب عفی عنه -

خطبی پہ وخت رفع الیدین علی المتبر مکروه دی ، دشافعیانو او د مالکیانو هم دامسک
 اگر چه بعضی مالکیان دا جائز گر خوی ((لان النبی ﷺ رفع یدیه فی خطبہ الجمعة حين))
 مستقی
 جمهورو ددی جواب دا کری دی چه دا جزئی واقعہ د رفع الیدی دیو عارض یعنی
 دستقاء د وجہ نہ ده ، والله اعلم (())

باب ماجاء فی اذان الجمعة

((کان الاذان علی عهد رسول الله ﷺ وای بکر وعمر اذا خرج الامام اقيمت الصلوة فلما كان
 عثمان زاد النداء)) الثالث علی الزوراء ((
 دنداء ثالث نه مراد د خطبی نه مخکبسی والا اذان دی ، په دی اتفاق دی چه دا اذان
 حضرت نبی کریم ﷺ په زمانه کبسی نه وو .
 بیا په دی کبسی اختلاف دی چه ټولو نه رومبی بیا دا چا شروع کری وو ؟ نو حافظ ابن حجر
 د تفسیر جویر نقل کوی چه ددی ابتداء د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه کړی وه . ((خو

الحاصل ان النبي ﷺ لا يرفع يديه لا في الدعاء ولا في غيره الا انه كان يشر بسبائه عند كلمة التوحيد فهذا
 الرفع في الدعاء الذي اوتي به بشر بن مروان كان بدعة منكرا عليها لا محالة كذا في الكوكب الدرر (ج/ ١ ،
 ص/ ٢٠٣) مرتب عفی عنه) -

((كما جاء في رواية البخاري)) ان رجلا دخل يوم الجمعة من باب كان وجاه المنبر رسول الله ﷺ قائم
 فاستقبل رسول الله ﷺ قائما فقال رسول الله ﷺ هلك الاموال وانقطعت السبل فادع الله ان يغثنا قال
 لرفع رسول الله ﷺ يديه الخ (ج/ ١ ، ص/ ١٣٧) باب الاستسقاء في الجامع المسجد ، مرتب عفی عنه) -

((اوگورتی معارف السنن (ج/ ٤ ، ص/ ٣٩٤) مرتب عفی عنه) -
 ((سمی ثالثا باعتبار كونه مزيدا بعد الاذنين في عهد النبوة وعهد الشيخين ، الاول الاذان عند جلوس الامام على
 المنبر والثاني الاقامة وسمعت الاقامة اذا نا تغليا كما في قوله بين كل اذنين صلاة ، اولاشتركهما في معنى الا
 علامه وبالجملة اذان عثمان اول في الترغيب والجلود ولكنه ثالث باعتبار ظهور والفتح كذا في معارف السنن (ج/ ٤ ،
 ص/ ٤٠٥ ، ٤٠٦) رشيد اشرف عفی عنه) -

((الزوراء قيل حجر علی باب المسجد وقيل سوق بالمدينة وقيل دان القول الاول جزم بن بان ابطال والثاني قاله
 البخاري رحمه الله قال الحافظ في الفتح والثالث هو المعتمد وفي العمة (ج/ ٣ ، ص/ ٢٩١) ثلاثة اقوال في تفسيرها
 لان كل سنة يرجع النور بشق ما في رواية ابن ماجه (ج/ ١ ، ص/ ٧٩) باب ماجاء في الاذان يوم الجمعة زاد النداء
 الثالث علی دار في السوق يقال لها الزوراء الخ مرتب عفی عنه) فقال هي دار في سوق المدينة يقف المؤذن علی
 سطحها ولعل تسميتها زوراء لميلها عن عمارة البلد يقال قوس) -

((عن معاذ ان عمر امر مؤذنين ان يؤذن الناس الجمعة خارجين من المسجد حتى يسمع الناس وامروان يؤذن
 عليه كما كان س في عهد النبي ﷺ وای بکر ثم قال عمر نحن ابتدعناه لكثرة المسلمين فتح الباری (ج/ ٦ ، ص/ ٢١١)
 باب الاذان يوم الجمعة ومثله عمدة القاری (ج/ ٦ ، ص/ ٢١١) باب الاذان يوم الجمعة مرتب علی

حافظ دا روایت منقطع گر خولې دې (١). بعضو حضراتو ددې نسبت حجاج او زیاد طرف ته کړې دې (٢).
 بیا حضرت عثمان رضی الله عنه دې عمل ته بدعت نشی و نیلې ځکه چه دا د خليفه راشدين اجتهاد دې. چه دې ته د صحابه کرام رضی الله عنهم د اجماع (٣).
 تائيد حاصل دې. علامه شاطبي رحمته الله علیه په کتاب الاعتصام (٤) کښې ليکي چه د خلفاء راشدينو يو عمل هم بدعت نه شی کيدې اگر چه په کتاب اوسنت کښې ددې څه نص نه وی لکه چه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله څنگه دخپل سنت د اتباع حکم دې، داسې شي دخلفاء راشدينو هم کړې دې لکه ارشاد دې چه ((عليکم بسنتی و سنت الخلفاء الراشدين المهتدين عضوا علیها بالنواجد)) (٥).

باب ما جاء في الكلام بعد نزول الامام من المنبر

((كان النبي صلی الله علیه و آله يتكلم بالحاجة اذا نزل عن المنبر))
 دخطبي نه مخکښې اود خطبي نه پس د جمهورو په نزد کلام جائز دی.
 لکه د امام مالک، امام شافعي رحمه الله علیه، امام احمد رضی الله عنه، امام اسحاق رضی الله عنه، امام ابویوسف رضی الله عنه او دامام محمد رضی الله عنه همدا مسلك دې. خود امام ابوحنيفه رضی الله عنه په نزد دخطبي شروع نه تر دموندو دا خاتمي پورې هيڅ سلام او کلام جائز نه دې. (١)
 د جمهورو استدلال د حديث دياب نه دې خودا حديث مبارك ضعيف دې لکه د امام ترمذی پخپله فرماني چه ((هذا حديث لا نعرفه الا من حديث جرير بن حازم)) بيا امام ترمذی رحمته الله علیه د امام بخاری رحمته الله علیه قول هم نقل کړې دې. چه دې حديث مبارك کښې جرير بن حازم ته هم

عنه). - خوزيات روايات ددې تائيد کوی چه ددې آغاز حضرت عثمان رضی الله عنه کړې وو (فتح الباری ج/٢ ص/٣٢٨).

(١) فتح الباری ج/٢ ص/٣٢٨ مرتب

(٢) ذكره الفاكهاني ان اول من احدث الاذان الاول بمكة الحجاج وبالبصرة زياد، كذا في الفتح (ج/٢ ص/٣٢٧) باب الاذان يوم الجمعة او منه في عمدة (ج/٦ ص/٢١١) باب الاذان الخ مرتب عفي عنه).

(٣) علامه عيني رحمته الله علیه عمدة القاري (ج/٦ ص/٢١١) باب الاذان يوم الجمعة، كښې فرماني چه ((قلت نعم هو، الاذان اول في الوجود لكنه ثالث باعتبار شرعيته باجتهاد عثمان وموافقته سائر الصحابة بالسكوت وعدم الانكار فصار اجماعا سكوتيا الخ، رشيد اشرف عفي عنه)).

(٤) ج/١ ص/٦٢ كذا في المعارف ج/٤ ص/٣٩٨ مرتب.

(٥) سنن ابن ماجه (ج/٥ ص/٥) باب اتباع سنت الخلفاء الراشدين المهتدين مرتب عفي عنه).

(٦) دامام ابوحنيفه رضی الله عنه استدلال د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د مرفوع روايت نه دې چه ((اذا دخل احدكم المسجد والامام على المنبر فلا صلوة ولا كلام حتى يفرغ الامام، مجمع الزوائد (ج/٢ ص/١٨٤) باب فيمن يدخل المسجد والامام يخطب، ددې روايت متعلقه بحث مونږ روستو باب في الركعتين اذا جاء الرجل والامام يخطب، لاتدي ليكلي دې. مرتب عفي عنه)).

نوی دی. اصل کنبی حدیث مبارک داسې وو چه ((۱)) اقامت الصلوة فاعخذ رجل یسألنی ﷺ لما زال یكلمه حتى نفس بعض القوم)) او دا دماسپڅین دمونځ واقعہ (۲) ده جریر بن حازم ته وسم اوشو او دانی دجمعی دمونځ واقعہ گرځوله او دیو جزئی واقعې په ځانې دا دیو عام عادت په طور نقل کړو (۳) والله اعلم.

باب فی الصلوة قبل الجمعة وبعدھا

((عن النبی ﷺ انه كان یصلی بعد الجمعة رکعتین)) دجمعی دسنن قبلیه اوبعدیه دواړو کنبی کلام دی.

نرخو چه دسنن قبلیه تعلق دي دا حنافو په نزد دجمعی نه مخکنی څلور رکعت مسنون دي او اکثر ائمه ددې قائل دي التبه د شافعیانو په نزد دجمعی نه مخکنی دوه رکعت مسنون دي کما فی الظاهر عنده. بهر حال دجمعی دسنن قبلیه د سنتو ټول ائمه قائل دي.

ابنه علامه ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ دجمعی دسنن قبلیه بالکل انکار کړې دي ددوی وینا داده چه د حضرت نبی اکرم ﷺ نه دجمعی نه قبل هیڅ مونځ کول ثابت نه دي (۱) دصحابه کرام رضی اللہ عنہم نه چه کوم سنن قبلیه ثابت دي نو دي هغه په مطلق نوافلو حمل کوي، بلکه روایتونو (۲) کنبی راځي چه حضرت نبی اکرم ﷺ به د جمعی دپاره تشریف راوړو نو د حضرت نبی اکرم ﷺ سره به خطبه شروع شوه س اود سنتو کولو به هیڅ موقع نه وه. او په سنن ظهر ددې قیاس کول صحیح نه دي ځکه چه سنن په قیاس سره نه شي ثابتیدي.

خو د علامه ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ دا دعوی صحیح نه ده ځکه چه ترکومي د حضرت نبی اکرم ﷺ خود علامه ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ دا دعوی صحیح نه ده ځکه چه ترکومي د حضرت نبی اکرم ﷺ دراتلو سره د خطبې شروع کیدو تعلق دي دي کنبی دا عین ممکن دي چه حضرت نبی اکرم ﷺ به کور کنبی سنت کول، او بیا به روانیدل، ددې نه معلوم شو چه بعضو روایتونو کنبی دسنن قبلیه ثبوت ملاویري لکه سنن ابن ماجه (۳) کنبی د حضرت عبدالله ابن عباس

(۱) نرملی ج/ ۱ ص/ ۹۴ باب ماجاء فی الکلام بعد نزول الامام مرتب

(۲) لکه چه مذکور فی المتن حدیث کنبی د ((حتى نفس بعض القوم)) جمله هم دي ته اشاره کوي چه داثان دحجاج روایت کنبی ((اقامت الصلوة صلوة العشاء الاخرة)) تشریح شوي ده او گورنی سنن کبری

بیقهی (ج/ ۳، ص/ ۲۲۴) باب الامام یتکلم بعد ما یزل من المنبر مرتب عفی عنه -
(۳) داثان امام ابوداود په خپل سنن (ج/ ۱، ص/ ۱۵۹) باب الامام یتکلم بعد ما یزل المنبر کنبی فرمانی چه دجریر حدیث ذکر کولونه فرمانی چه ((قال ابوداود والحديث ليس بمعروف عن ثابت هو ما تفرد به جرير بن حازم)) مرتب عفی عنه -

(۱) لکه په سنن کبری للبیقهی (ج/ ۳، ص/ ۲۰۵) کتاب الجمعة باب الامام یجلس علی المنبر حتی یفرغ المودن عن الاذان فیخطب کنبی د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما نه مروی دی چه ((کان النبی ﷺ اذا خرج يوم الجمعة فقعده على المنبر اذن بلال)) دي کنبی په قعده علی المنبر باندې فاء داخل ده چه د تعقیب بلا تراخی دپاره راځي، ددې په رنرا کنبی دحدیث مبارک مفهوم دا جوړیږي چه لکه به دوی مسجد ته تشریف راوړو نو ز به دخطبې دپاره په منبر کیناستل مرتب عفی عنه -

(ج/ ۱، ص/ ۷۹) باب ما جاء فی الصلوة قبل الجمعة مرتب عفی عنه -

ﷺ نه مروی دی چه ((قال کان رسول الله ﷺ یرکع قبل الجمعة اربعاً یفصل فی شیء منهن)) دا حدیث مبارک اگر چه دستند لحاظ سره ضعیف (۱) دی خود صحابه کرام ﷺ اثار ددی تائید کوی لکه امام ترمذی ﷺ په دې باب کښې د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه باره کښې نقل کړې دي چه

((انہ کان یصلی قبل الجمعة اربعاً وبعدها اربعاً)) (۲)
او امام طحاوی په مشکل الآثار کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنہ دا روایت نقل کړې دي چه ((من کان مصلياً فليصل قبل الجمعة وبعدها اربعاً)) (۳) دا هم اگر چه ضعیف دي (۴) دې خود تائید دپاره بهر حال کافی دي . (داشان د حضرت صفیة بنت حی (باره کښې مروی دي چه ((صلت اربعاً رکعات قبل خروج الامام للجمعة ثم صلت الجمعة مع الامام رکعتين رواه ابن سعد في الطبقات كما في نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰ مرتب) .

ددې نه سوا مسلم شریف (۵) کښې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه دروایت نه هم دسنتن قبله ثبوت ملاویری . ((عن النبي ﷺ قال من اغتسل ثم اتى الجمعة فصلی ما قدر له ثم انصت الخ)) بهر حال ددې روایتونو اود آثارو نه معلومیږي چه د جمعي روایت قبيله بي اصل نه دي بلکه ددې (۶) دلائل شته دي . ددې نه سوا په ظهري دقياس تقاضا هم داده چه دجمعي نه مخکښي خلور رکعت مسنون دي . والله اعلم وعلمه اتم احکم
او سنتن بعده باره کښې دا اختلاف دي چه امام شافعي رحمه الله عليه اود امام احمد رضی الله عنه پس دوه رکعت مسنون دي ، ددې حضراتو استدلال د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما مرفوع حدیث مبارک دي . چه ((انہ کان یصلی بعد الجمعة رکعتين)) .

(۱) معارف السنن ج/ ۴ ص/ ۴۱۴ مرتب

(۲) حافظ زيلعي په معجم طبراني د اوسط حوالي سره دا روایت د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه مرفوعاً نقل کړې دي . قال کان رسول الله ﷺ یصلی قبل الجمعة اربعاً وبعدها اربعاً ، همداسان معجم اوسط حوالي سره دا فعلی روایت د حضرت علي رضی الله عنه نه هم مروی دي . بزيادة اللفظ او گورتی نصب الراية ج/ ۲ ص/ ۲۰۴ (ج/ ۱ ، ص/ ۷۹) باب صلاة قبل الجمعة احاديث سنة الجمعة مرتب عفی عنه -))
(۳) معارف السنن ج/ ۴ ، ص/ ۴۱۴

(۴) لیکن طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۴ ، ۱۶۵) باب التطوع بالليل والنهار كيف هو ؟ کښې دجبله بن سحيم د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما باره کښې فرماني چه ((ان کان یصلی قبل الجمعة اربعاً لا یفصل بینهن بسلاً الخ)) ددې روایت باره کښې علامه نيموی رضی الله عنه فرماني چه ((رواه الطحاوی واسناده صحيح ، اثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۷) باب السنة قبل الصلوة الجمعة وبعدها)) مرتب عفی عنه -)

(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۳) کتاب الجمعة فصل من اغتسل او توضأ اوتی الجمعة وصلی ما قدر له الخ (مرتب عفی عنه -)

(۶) حافظ زيلعي رضی الله عنه د جمعي دسنتن قبله په ثبوت باندې دا واقعه دسليک نه استدلال کړې ده ((جاء سلیک القطفاني رسول الله ﷺ یخطب فقال له النبي ﷺ اصلیت رکعتين قبل ان تجيى ؟ قال لا فصل رکعتين الخ)) نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۶) باب صلاة الجمعة احاديث سنة الجمعة مرتب عفی عنه -)

دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد د جمعې نه پس څلور رکعتنه ^(۱) مسنون ددو دلیل په دې باب کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مرفوع صحیح حدیث مبارک دې ((من کان منکم مصلياً بعد الجمعة فليصل اربعاً)) داشان ددوی استدلال د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه عمل سره هم دې چه ((انه کان يصلي قبل الجمعة اربعاً وبعدها اربعاً)) ^(۲).

او د صاحبینو په نزد د جمعې نه پس شپږ رکعتنه مسنون دی. ددوی دلیل د حضرت عطاء روایت دیاب نه دې. ((قال رأيت ابن عمر رضی الله عنه صلى بعد الجمعة ركعتين ثم يصلي بعد ذلك اربعاً)) داشان امام ترمذی رحمته الله د حضرت علی رضی الله عنه باره کښې هم نقل کړی دی چه ((انه امر يصلي بعد الجمعة ركعتين ثم اربعاً)) ^(۳).

په احنافو کښې علامه ابراهیم رحمته الله په شرح ^(۴) منية المصلي کښې د صاحبینو په قول فتوی ورکړې ده ځکه دا جامع قول دې او ددې په اختیارولو سره د څلورو ^(۵) رکعتونو او دوه ^(۶) رکعتونو والا په ټولو روایاتو کښې تطبیق کيږي، بیا ددغه شپږو رکعتونو په ترتیب کښې د مشانځو اختلاف دې اوپاتې شوي دي. بعضو احنافو مشانځو رومبي د څلورو رکعتونو او بیا د دوه رکعتو قائل دي ^(۷).

^(۱) د امام شافعی رحمه الله علیه یو قول دې سره مطابق دې کما فی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۱۳) مرتب عفی عنه -

^(۲) ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۹۵) باب الصلوة قبل الجمعة وبعدها ، داروایت مونږ مخکښې هم مرفوعاً د نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۶) حواله سره نقل کړې دي. داشان ددې مفهوم یو مرفوع روایت د حضرت علی رضی الله عنه نه هم روایت شوي دي حواله مخکښې تیره شوي ده مرتب عفی عنه -

^(۳) داشان معجم طبرانی کښې د ابو عبد الرحمن نه مروی دی چه ((قال کان عبدالله بن مسعود رضی الله عنه يعلمنا ان يصلي اربع ركعات بعد الجمعة حتى سمعنا قول سنا قال ابو عبد الرحمن يصلي سنا ، مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۹۵) باب سنة الجمعة -

داشان د روایت نه داسې معلومیږي چه د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه عمل هم د جمعې نه پس د شپږو رکعتونو کولو وو.

^(۴) عن قتاده ابن مسعود رضی الله عنه کان يصلي بعد الجمعة ست ركعات (قال الهيثمي) رواه الطبراني في الكبير وفتاده لم يسمع من ابن مسعود الزوائد للهيثمي (ج/ ۲ ، ص/ ۱۹۵) رشيد اشرف -

^(۵) غنية المصلي المعروف بالكبير (ج/ ۱ ، ص/ ۳۸۹) فصل في النوافل وعند ابی يوسف السنة بعد الجمعة ست ركعات وهو مروی عن علی رضی الله عنه والافضل ان يصلي اربعاً ركعتين للخروج عن الخلاف مرتب عفی عنه -

^(۶) اذا صلى احدكم الجمعة فليصل بعدها اربعاً سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۰) باب عدد الصلوة بعد الجمعة في المسجد مرتب عفی عنه -

^(۷) لکه چه حضرت عبد الله ابن عمر رضی الله عنه نه مروی دی چه ((قال کان رسول الله صلی الله علیه و آله يصلي بعد الجمعة ركعتين في بيته سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۰) باب صلاة الامام بعد الجمعة، مرتب عفی عنه -

^(۸) همداشان مسلك دې د امام ابو يوسف او امام طحاوی رحمته الله لکه امام طحاوی رحمته الله ليکي چه ((ثبت بما ذكرنا ان التطوع الذي لا ينبغي تركه بعد الجمعة ست وهو قول ابی يوسف الا انه قال احب الي ان يبدأ بالامام ربع ثم يثنى بالركعتين لانه هو بعد من ان يكون قد صلى بعد الجمعة مثلها على ما قد عفی عنه)) بيا امام

اوبعضي ددي په خلاف اصل گرځولی دی. یعنی رومي دوه رکعتنه او بيا څلور رکعتنه حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه اخري قول ته ترجيح ورکړې ده چه دا د حضرت علي عليه السلام اود حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په آثارو مؤيد ^(۱) دی.

باب فيمن يدرك من الجمعة ركعة

((من ادرك من الجمعة ركعة فقد ادرك الصلوة)) د انمه ثلاثه او دامام محمد رحمته الله علیه ^(۲) مسلك دادې چه كه يوسړی دجمعي په دويم ركعت كښي شريك شو نو په ده د ماسپڅين مونځ لازم شو ((فيصلي اربعا ويبي من غير استيفاء)) اود امام ابوحنيفه رحمته الله علیه اود امام يوسف رحمته الله علیه په نزد كه قعده اخره كښي دسلامت نه مخكښي مخكښي شريك شو نو دې به دغه دوه ركعتنه په طور د جمعي كوي. انمه ثلاثه نه حديث دباب دمفهوم مخالف نه استدلال كوي يعنی چه يو ركعت هم ملاؤ شو نو گویا هغه ته مونځ ملاؤ شو.

اود ^(۳) نسائي په روايت كښي دلته دجمعي تصريح هم شته دي. دشيخينو استدلال د حضرت ابوهريره رضي الله عنه ديو بل مرفوع حديث مبارك نه دي چه په هغي كښي ارشاد دي چه ((اذا تم الصلوة فليكن السكينة لما ادركتم فصلوا وما اناكم فاتموا)) دې كښي دجمعي اودغير ضروري هېڅ تخصيص نشته دي. بيا تر څه چه دحديث دباب نه استدلال تعلق دي نوددې جواب دادې چه دا استدلال په مفهوم مخالف سره دي. اومفهوم زمونږ په نزد حجت ^(۴) نه دي، والله اعلم.

طحاوی رحمته الله علیه په خپل سند سره نقل كړی دی چهس ((ان عمر يكره ان يصلي بعد الجمعة مثلها قال ابو جعفر رحمته الله علیه فكره ان يقدم الركعتان لا فلما مثل الجمعة شرح معاني الآثار ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۶)) باب النطوع بعد الجمعة كيف هو ؟ رشيد اشرف عفي عنه-

^(۱) وروی عن علي بن ابي طالب رضي الله عنه ان امر ان يصلي بعد الجمعة ركعتين ثم اربعا ترمذی ج/ ۱ ، ص/ ۹۵ باب في الصلوة قبل الجمعة وبعدها

عن عطاء قال كان ابن عمر اذا صلى الجمعة صلى بعدها ست ركعتين ثم اربعا مصنف ابن ابي شبة ج/ ۲ ، ص/ ۱۳۲ من كان يصلي بعد الجمعة ركعتين

داشان حضرت عبد الله ابن مسعود رضي الله عنه عمل هم داسې مروی دي ((عن عبدالله بن حبيب قال كان عبدالله يصلي اربعا فلما قدم على صلى ستا ركعتين واربعا)) پورته حواله ده مرتب عفي عنه ((وعن محمد روايتان رواية كالجمهور ورواية كالامام كما في البدائع ج/ ۱ ، ص/ ۲۶۷))

^(۲) وعن محمد روايتان رواية كالجمهور ورواية كالامام كما في البدائع ج/ ۱ ص/ ۲۶۷ مرتب
(ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۰) من ادركه ركعة من صلوة الجمعة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال من ادرك من صلوة الجمعة فقد ادرك مرتب عفي عنه-

^(۳) صحيح بخاری ج/ ۱ ، ص/ ۸۸ كتاب الاذان باب ما ادركتم فصلوا فاتكم فاتموا مرتب عفي عنه-

^(۴) داشان ددي رويت په ظاهره دچا عمل نشته دي ځكه چه ددي ظاهر په دي دلالت كوي چه صرف يوركعت نيولولا دتولو مونځ كوونكي په شان دي چه ددي تقاضا ده چهس ده ته دويم ركعت كولو

باب (۱) ماجاء فی السفر يوم الجمعة

((بعث النبي ﷺ عبد الله بن رواحة في سرية فوافق ذلك يوم الجمعة فعدا أصحابه فقال تخلف لأصلي مع رسول الله ﷺ ثم أحقهم فلما صلع مع النبي ﷺ رآه ، فقال له ، ما منعك أن تغدو مع أصحابك قال ، أردت أن أصلي معك ثم أحقهم فقال ، لو انفقت ماق في الأرض ما دركت فضل غدركم)) .

بجهورو په نود د جمعې په ورځ د زوال نه مخکې په سفر تلل بلاکراهته جائز دی . خواه غه نه د جمعې د صونځ د ملاویدو امید وی او که نه وی ، البته چه په کوم سړي جمعه واجب وی داسې سړي لره د زوال نه پس د جمعې د ادا کولو نه مخکې په سفر تلل مکروه (۲) تحریمی دی . خود د امام احمد رحمته الله علیه په نزد د زوال نه مخکې هم په سفر تلل د اشان مکروه دی لکه څنگه چه د زوال نه پس (۳) مکروه دی .

حدیث د باب د آتمه ثلاثه ت مسلك مطابق دي د اشان د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه اثر (۴) اود عبیده (۵) بن الجراح رضی الله عنه نه هم ددي تائید کیږي ، والله اعلم بالصواب .

ضرورت نشته دي . په دي وجه دي کښي به تاويل کیږي چه د ((فقد ادرك الصلوة)) نه مراد ((ادرك لصلوة الصلوة)) یا دا چه ((ادرك حکم الصلوة)) مرتب عفی عنه) -

(شرح باب از مرتب) -

(۱) وفي رد المختار ينبغي ان يستثنى ما اذا كانت تقوته رفته لو صلاحها ولا يمكنه الذهاب تأمل معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۲۳) مرتب عفی عنه) -

(۲) د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دیو روایت نه د امام احمد د مسلك تائید کیږي ((اذا ادركت ليلة الجمعة فلا تخرج حتى يصلي الجمعة)) او گورنی ددي روایت دپاره اود تابعینو دنورو اثارودپاره مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰۶) من ذكره اذا حضرت الجمعة ان يخرج حتى يصلي الجمعة مرتب عفی عنه) -

(۳) عن الاسود بن قيس عن ابيه قال قال : الجمعة لا تمنع من سفر ، عن صالح بن كيسان ان ابا عبيدنا خرج يوم الجمعة في بعض اسفارة ولم ينتظر الجمعة مصنف ان ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰۵) من رخص في ش لسفر يوم الجمعة ((د اشان په مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۲۵۰) رقم ۵۵۳۶ ، باب باب السفر يوم الجمعة) کښي د يو روایت د لاندې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه قول مروی دي چه : ((ان الجمعة تمنعك السفر ما لم يحضر وقتها))

امام زهري نقل کوي چه ((خرج رسول الله ﷺ مسافرا يوم الجمعة ضحى قبل الصلوة (ج/ ۳ ، ص/ ۱۵۱) رقم ۵۵۴۰ ، مرتب عفی عنه) -

(۴) عن الاسود بن قيس عن ابيه قال قال : الجمعة لا تمنع من سفر ، عن صالح بن كيسان ان ابا عبيدنا خرج يوم الجمعة في بعض اسفارة ولم ينتظر الجمعة مصنف ان ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰۵) من رخص في ش لسفر يوم الجمعة ((د اشان په مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۲۵۰) رقم ۵۵۳۶ ، باب باب السفر يوم الجمعة) کښي د يو روایت د لاندې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه قول مروی دي چه :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ابواب العیدین

عید د عادیعو نه ماخوځ دی ، دا په اصل کښې عود وو . د واو د سکون اود ما قبل د کسری د وجې نه واو په یاء بدل شو لکه میزان او ددې جمع اعیاد راځی . دقاعدي مطابق اعواد راتلل پکار وو . خود عود چه په معنی دلرگی دجمع سره فرق کولو دپاره جمع اعیاد راځی .

بعضو حضراتو ونیلی دی چه عیدت عید ځکه وائی چه دا بیا بیا واپس راځی . او دبعضو په نزد دا عود (یو خوشبو دار لرگی) نه مشتق دی او وجه دتسمیه داده چه په دې کښې کثرت یهر عود سوزولی شی .

خو صحیح قول دادې چه دا د عاد یعود نه ماخوځ دی اوددې نوم تفاولا عید ایښودې شوې دي . گویا چی دا دا یو دعاء ده چه الله ﷻ دې اوکړی چه د ورځ دې بیا بیا راشی لکه چه د قافله نوم چه تفاولا قافله ایښودې شوې ده (۱) .

بیا ډیر خل دالفظ دمطلق خوشحالی د ورځې په معنی کښې هم د استمالیږی لکه چه یو شاعری وائی :

عیدو عیدو او ملت مجتمعة

وجه الحیب و یوم العید والجمعة

په هر مذهب او ملت کښې خو ورځې د خوشحالی کولو دپاره مقرر کیږی خواسلام په ټول کال کښې دوه ورځې مقرر کړې دي اودا دواړه ورځې هم د عظیم الشان عبادتونو دتکمیل په وخت کښې مشروع دي لکه عیدالفطر د رمضان د روژو دتکمیل په موقع او عیدالضحی دحج په موقع . بیا دنورو مذهبنو په عکس دا دواړه ورځې هم د عبادتونو جرړې شوی دي چه ددې آغاز دوه رکعتونه د اختر کیږی . (بزیادة وتغیر من المرتب)

دملوت عید وجوب

داختر مونځ د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد واجب دي . او فقهاء احناف دا ظاهر الروایة گرځوی او په دې فتوی ورکوی اودامام ابوحنیفه رحمته الله علیه دبل روایت مطابق داسنت دي ، امام مالک رحمه الله علیه اود امام شافعی رحمه الله علیه په نزد داختر مونځ فرض کفائی دي . او د امام مالک رحمه الله علیه یو روایت ددې مطابق دي اودبعضو شوافعو مسلك هم دا دي . دقرآن پاک او د حدیث مبارکه نه د وجوب تأیید کیږی .

((ان الجمعة تمنعك السفر ما لم يحضر وقتها))

امام زهری نقل کوی

چه ((خرج رسول الله ﷺ مسافرا یوم الجمعة ضحی قبل الصلوة (ج/ ۳ ، ص/ ۱۵۱) رقم ۵۵۴۰، مرتب

عفی عنه)-

(۱) ومن احسن وجوه التسمية انه سمي عيدا الكثرة غوائد الله فيه ، اي الكثرة نعم الله فيه مرتب عفی عنه)-

① فصل لربك وانحر د مشهور تفسیر مطابق دی کښې (صل) نه مراد صلاة العيد دي ، معار السنن (ج/۴ ، ص/۴۲۶) باب صلاة العيد قبل الخطبة ، داشان او گورتی روح المعانی جزء نمبر ۳ ص/۲۸۴ ، تفسیر سورة کوثر .

② احادیث مبارکه کښې په تواتر سره ثابت دی چه حضرت نبی اکرم ﷺ په صلوة العيد باندې مواظبت من غیر ترک کړې دي . لکه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله تعالی عنہ روایت دي چه ((رسول الله ﷺ کان یخرج یوم الفطر ویوم الاضحی الی المصلی فیصلی بالناس الخ ، سنن نسائی ج/۱ ، ص/۲۳۳) استقبال الامام بالناس بوجهه فی الخطبة)) .

③ د صحابه کرامو رضی الله عنہم دور نه راواخله تر نن ورځې پورې دامت تعامل هم دوجوب دلیل دي .

④ بعضو حضراتو دالله ﷻ د ارشاد ﴿ ولتکبروا الله علی ما هدکم ﴾ آیه نمبر ۱۸۵ سورة بقره جزء نمبر ۲ ، مصداق دصلوة عيد گرځولې دي . او امر نې د وجوب د پاره ونیلي دي . آیت مبارک په سورة بقره کښې دصیام په سیاق کښې راغلي دي او په سورة حج آیت نمبر ۳۷ ، جزء نمبر ۱۷ بغیر د واو د قربانۍ او حج په سیاق کښې راغلي دي ، په رومبی مقام کښې دصلوة الفطر مشروعیت او وجوب ته په دویم مقام دصلوة الضحی مشروعیت او وجوب ته اشاره معلومېږي . والله اعلم . از مرتب .

باب (۱) المشی يوم المیدین

((عن علی قال من السنة ان تخرج الی العيد ماشیا وان تاکل شینا قبل ان تخرج)) په دې اتفاق دي چه دجمعی اود عیدین د ادا کولو دپاره پیاده راتلل بهتر دی او بې عذر نه په سورلی باندې راتلل اگر چه بالاتفاق جائز دی خو خلاف اولی دی . همدا حکم د نورو مونځونو هم دي لکه د ((فلا تأتوها)^(۱) تسعون واتوها قمشون)) نه ددې تائید کیږي .

امام ترمذی رحمه الله چه د حدیث باب تحسین کړې دي خو په حقیقت کښې دا ضعیف دي . ځکه چه دا د حارث اعور نه مروی دي . او جمهور محدثینو دي ضعیف گرځولي دي . البته په مفهوم دحدیث داهل علم ماتفاق دي کما ذکرنا انفا .

بیا دمشی للعيد په فضیلت اگر چه څه حدیث مروی نه دي خو دمشی للجمعة په فضیلت صحیح^(۲) احادیث مروی دي . والله اعلم . (از مرتب عفی عنه)

(۱) شرح باب از مرتب -

(۲) صحیح بخاری (ج/۱ ، ص/۱۲۴) باب المشی الی الجمعة مرتب عفی عنه -
(۳) لکه سنن نسائی (ج/۱ ، ص/۲۰۵) باب فضل المشی الی الجمعة ((کښې دحضرت اوس بن اوس مرفوع روایت دي چه ((من اغتسل یوم الجمعة وغسل وعدا او بتکیر ومشی ولم یزکب ودفا من الامام الفست و لم یبلغ کان له بكل خطوة عمل سنة)) داشان د فضیلت متعلق دنورو احادیثو دپاره او گورتی الترغیب والترهیب (ج/۱ ، ص/۴۸۶) الترغیب فی صلوة الجمعة والسعی الیها مرتب عفی عنه -

باب فی صلوة العیدین (١) قبل الجمعة

((كان رسول الله ﷺ وابوبكر وعمر يصلون في العیدین قبل الخطبة ثم يخطبون)) د خلفاء راشدينو ، ائمه اربعه او جمهور امت په دې اتفاق دې چه داخترنو خطبه دمونځ د فراغت نه پس مسنون ده . بيا د احنافو او مالکيه په نزد دمونځ نه مخکښي خطبه که اووتيلي شي نو بيا هم صحيح ده . اگر چه خلاف سنت ده او مکروه (٢) ده .

((ويقال ان اول من خطب قبل الصلوة ، مروان ابن الحكم)) . ددې نه معلومېږي چه داختر مونځ نه مخکښي خطبه ورکول مروان بن (٣) الحكم شروع کړې ده . اود يو روايت نه معلومېږي چه دا کار ټولو نه مخکښي حضرت عمر ابن الخطاب (رضي الله عنه) کړې وو . اود يو بل روايت نه معلومېږي چه دا کار ټولو نه مخکښي حضرت عثمان بن عفان (رضي الله عنه) کړې وو . داشان په بعضو روايتونو کښي ددې سلسله کښي د حضرت امير معاويه (رضي الله عنه) نوم او په بعضو کښي د زياد (٤) نوم راغلي دي ، داشان په ظاهر تعارض کيږي اوداشان دمونځ داختر نه مخکښي دخطبي جواز معلومېږي .

(١) شرح باب از مرتب عفي عنه -

(٢) دا ټول تفصيل د معارف السنن نه ماخوذ دي (ج/ ٤ ، ص/ ٤٢٧) بيا شافعيو اود حنابلې په نزد که دمونځ نن مخکښي خطبه ورکړې شي نو مونځ صحيح کيږي او خطبه کالعدم ده لکه چه علامه بنوري رحمه الله ليکي چه ((واما عند الشافعي فالصلوة والخطبة غير محسوبة والرجل مسي كما في المذهب (ج/ ٥ ، ص/ ٢٥) وكذا احمد في المغني (ج/ ٢ ، ص/ ٢٤٤) معارف السنن (ج/ ٤ ، ص/ ٤٢٧ ، ٤٢٨) مرتب عفي عنه)
(٣) مروان بن الحكم بن ابي العاص ابن اميه ابوالمملك لاموى المديني ولي الخلافة في اخر سنة اربع وستين وما سنة خمس في رمضان وله ثلاث اواحد وستون سنة لا يثبت له صحة من الثانية ، تقريب التهذيب (ج/ ٢ ، ص/ ٢٣٨ ، ٢٣٩ ، رقم / ١٠١٦) مرتب عفي عنه -

(٤) عبد الرزاق عن ابن جريج قال اخبرني يحيى بن سعيد قال : اخبرني يوسف بن عبدالله بن سلام قال اول من بدأ بالخطبة قبل الصلوة يوم الفطر عمر بن الخطاب الخ ، مصنف عبدالرزاق (ج/ ٣ ، ص/ ٢٨٣) رقم / ٥٦٤٤ ، باب اول من خطب ثم صلى)) مرتب عفي عنه -

(٥) فتح الباري (ج/ ٢ ، ص/ ٣٧٦) باب المشي والركب الى العيد والصلوة قبل الخطبة مرتب عفي عنه -
(٦) ابن شهاب اول من بدأ بالخطبة قبل الصلوة معاوية مصنف عبدالرزاق (ج/ ٣ ، ص/ ٣٨٤) رقم / ٥٦٣٦ مرتب عفي عنه -

(٧) قال الحافظ وروي ابن المنذر عن ابن سيرين ان اول من فعل ذلك زياد بالبصرة فتح الباري (ج/ ٢ ، ص/ ٣٧٦) مرتب عفي عنه -

ددې جواب دادې چه بعضي علماء كرام ددغه حضرتانو متعلق روايتونو باندې كلام كړې دې (۱). او بعضي فرماني چه په اصل كښې حضرت عثمان رضي الله عنه دلري لري نه راتلونكو خلقو دپاره د رعايت ددوي خطبه مخكښې كړه ، دې دپاره چه روستو راتلونكي خلق په مونځ كښې شامل شي . لكه ددوي باره كښې مروى دى چه (۲) ((اول من خطب قبل الصلوة عثمان لصلى بالناس ثم خطبهم يعنى على العاد ، فرأى ناسا لم يسدروا الصلوة ففعل ذلك اى صار يخطب قبل الصلوة)) . البته د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه دتقديم د خطبې وجه بيان شوي ده لكه عبدالله بن سلام فرماني چه ((قال (۳) كان الناس يبدون بالصلوة ثم يتون بالخطبة حتى اذا كان عمر و اكثر الناس في زمانه وكان اذا ذهب يخطب ذهب جفاة الناس ، فلما رأى ذلك عمر بدأ بالخطبة حتى بالصلوة))

خو راجح دادې چه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته دتقديم د خطبې نسبت شاو اود حديث دباب خلاف دې (۴). البته د حضرت عثمان رضي الله عنه نه تقديم د خطبې ثابت دى . (۵) اود دوي نه روستو د حضرت معاويه رضي الله عنه نه هم غالباً دوي د حضرت عثمان رضي الله عنه په اتباع كښې او كړد . پيا زياد د حضرت امير معاويه رضي الله عنه په زمانه كښې د بصري گورنر ووده هم د حضرت معاويه رضي الله عنه په اتباع كښې په تقديم د خطبې باندې عمل كړې وو . د اشان دمدينې گورنر مروان هم په د هغه زمانه كښې د حضرت معاويه رضي الله عنه په اتباع كښې او په قول د بعضو خپلو بعضو مصالحو په بناء باندې تقديم د خطبه على الصلوة اختيار كړې وو (۶)

(۱) لكه حضرت بتوري رحمته الله د حضرت عمر رضي الله عنه متعلق روايت باره كښې فرماني چه ((وهو شاذ مخالف الرواية الصحيحين وهو حديث الباب وقال ابن قدامة وروى عن عثمان وابن الزبير انهما فعلاه ولم يصح ذلك عنها _ المقتط من معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۲۸) مرتب عفى عنه -

(۲) رواه ابن المنذر باسناده صحيح الى سنن البصري انظر فتح الباري (ج/ ۲ ، ص/ ۳۷۶) باب المشي والركوب الى العيد والصلوة قبل الخطبة الخ مرتب عفى عنه -

(۳) مصنف ابن ابي شيبة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۱) من رخص يخطب قبل الصلوة مرتب عفى عنه -

(۴) څنگه چه مونږ تيره شوي حاشيه كښې د معارف السنن په حواله سره نقل كړى دى مرتب عفى عنه (حواله مخكښې تيره شوي ده اگر چه ابن قدامة فرماني چه ((وروى عن عثمان وابن الزبير انهما فعلاه ولم يصح ذلك منهما معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۲۸) مرتب عفى عنه -

(۵) حواله بالا مرتب عفى عنه -

(۶) قال الحافظ واما مروان وان فراعى مصلحتهم في اسماعهم الخطبة لكن قيل اهم كانوا في زمن مروان يتعمدون ترك سماع خطبة لما فيها من سب من ال يستحق السب والا فراط في مدح الناس فعلى هذا سماعها راعى مصلحة نفسه ويحتمل ان يكون عثمان فعل ذلك احيانا بخلاف مروان فواظب عليه فلذلك نسب اليه فتح الباري (ج/ ۲ ، ص/ ۳۷۶۲) باب المشي والركوب الى العيد الخ.

بخاري شريف هم دمروان متعلق د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه واقعه روايت كړې ده ((عن ابي سعيد الخدرى قال كان النبي صلى الله عليه وسلم يخرج يوم الفطر والاضحى الى المصلى فارل شئ يبدأ به الصلوة ثم ينصرف فيقوم مقابل الناس والناس جلوس على صفوفهم فيعظهم ويوصيهم ويأمرهم فان كان الناس يريد ان يقطع بعثا قطعه او يامر بشئ امر به ثم ينصرف فقال ابوسعيد فلم يزل الناس على ذلك حتى خرجت مع مروان وهو امير المدينة في

بیاد حضرت عثمان رضی اللہ عنہ، حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ، مروان او زیاد لسه اول من خطبه مصداق گر خول د رواة دخیل خیل علم په اعتبار سره کیدیشی. د اشان داهم ممکن دی چه حضرت معاویہ په خپله علاقه کښې د ټولو نه اول په تقدیم د خطبې باندې کړې وو او په دې وجه ده ته اول من خطب او وئیلې شو او مروان او زیاد هم ددوی گورنران وو، او په دغه زمانه کښې په خپلو خپلو علاقه کښې تقلید یا مصالحه دوی هم تقدیم د خطبې اختیار کړې وو، په دې وجه دوی ته اول من خطب نسبت هم اوشو. والله اعلم بالصواب (از مرتب عفا الله عنه)

باب (۱) ان صلاة العیدین بغیر اذان ولا اقامة

((صلیت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم غیر مرة ولا مرتین بغیر اذان ولا اقامة))

په دې اجماع ده چه په اخترونو کښې نه اذن شته او نه اقامت، علامه ابن قدامه رحمته الله په (۱) المعنی فرمائی چه ((ولا تعلم فی هذه خلافا ممن يعتد بخلافه الا انه وری عن ابن الزبیر انه اذن واقام وقيل اول من اذن زياد(۲)، وهذا دليل على انعقاد الاجماع قبله على انه لا یسن لهما اذان ولا اقامة الخ))

بهر حال د جمهور امت په دې اتفاق دې چه داختر مونځ به بغیر د اذان او اقامت نه کیږي. خودلته دې داخبره واضح وی چه داختر مونځ کښې د اعلام بطریق مخصوص (اذن و اقامت) خو نفی دې خو نفس اعلاء یعنی د اعلان نفی نشته دې ځکه چه دا د ټولونفلونو د جمعی سره مشروع ده، لکه تراویح، صلوٰة کسوف او استسقاء وغیره. د اشانچه په دې کښې د اذن او اقامت په ځانې اعلان مشروع دې د اشان داختر مونځ کښې به هم دا اعلان وغیره کول او خلق خبرول صحیح وی (۳). والله اعلم. (از مرتب عفا الله عنه)

باب القراءة فی العیدین

((كان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقرأ فی العیدین فی الجمعة، بسم اسم ربك الاعلی، وهل اتاك حدیث الغاشية، وربما اجتمعا فی یوم واحد فیکرأ بهما)) ددې نه معلوم شو که جمعه او اختر په ورځ ی نو دواړه مونځونه به ادا کیږي لکه چه د جمهورو همدا مسلك دې.

اضحی او فطر فلما اتينا المصلی اذ منبر بناء كثير بن الصلت فاذا مروان ان یریدان تقيه قل ان یصلی فجذبت بثوبه فجذبت فارفع فخطب قبل الصلوة غیرهم والله، فقال اباسعید قد ذهب ما تعلم فقلت ما اعلم والله خير مما لا اعلم فقال ان اناس لم یكونوا یجلسون لنا بعد الصلوة فجعلتها قبل الصلوة (ج/ ۱، ص/ ۱۳۱) باب الخروج الى الصلوة المصلی بغیر منبر کتاب العیدین مرتب عفی عنه -

(۱) شرح باب از مرتب -

(۲) (ج/ ۲، ص/ ۲۳۵) معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۴۲۹) مرتب عفی عنه -

(۳) عمدة القاری (ج/ ۶، ص/ ۲۸۲) باب المشی والركوب الى العيد والصلوة قبل الخطبة بغیر الاذان والاقامة وفتح الباری (ج/ ۲، ص/ ۳۷۷) باب المشی الخ. کښې ((اول من احدث الاذان باره کښې متعده اقوال مذکور دی فقيل معاویہ وقيل زياد وقيل هشام وقيل مروان وقيل عبدالله ابن الزبیر والله اعلم بالصواب مرتب عفی عنه -

(۴) کذا فی کوکب الدرر (ج/ ۱، ص/ ۲۰۶، ۲۰۷) مرتب عفی عنه -

البته علامه ابن قدامه حنبلی په خپل کتاب الغنی (ج ۲، ص ۲۱۲) کښې لیکي که اختر او جمعه په یو ورځ شی نو چه کوم سرې دختر مونځ او کړی نو دهغه نه د جمعې مونځ ساقط والخی رحمه الله والاوزاعی وویل هذا مذهب عمر رضی الله عنه و عثمان رضی الله عنه و علی رضی الله عنه و سعید رضی الله عنه و ابن رحمة الله علیه مسلك هم بیان شوې دي، په داسې صورت کښې به د اهل بوادی نه جمعه ساقط شی البته د اهل بلد نه به نه ساقطیږي اود امام شافعی رحمه الله علیه یو روایت د جمهورو مطابق دي (۱)

دقائلو د سقوط استدلال دحضرت عثمان رضی الله عنه دواقعې نه دي (۲) حضرت ابو عبیده رضی الله عنه د رمانی چه ((ثم شهدت مع عثمان بن عفان وكان ذاك يوم الجمعة فصلى قبل الخطبة ثم خطب فقال يا ايها الناس ان هذا يوم قد اجتمع لكم فيه عيد ان فمن احب ان ينتظر الجمعة من اهل العوالي فليتظر ومن احب ان يرجع فقد اذنت له))

خود استدلال کمزوري دي ځکه چه په اهل عوالي دبعد منزل اود اهل قری دکیدو دوجې نه جمعه واجب نه وو. په دي وجه دا نه لازمیږي چه د اهل مصر نه هم جمعه ساقط شی. همدا وجه ده چه حضرت عثمان د رخصت اختیار صرف اهل عولیه ته ورکړو.

مختصر دا چه د جمعې ثبوت په دلائل قطعيه سره دي، په دي وجه ددي سقوط دپاره به هم دلیل قطعی ضروري وی. اوحال دادې چه دي باره کښې څه صحیح صریح خبر مرفوع نشته دي. نو دلیل قطعی په کوم ځای وی، په دي وجه به سقوط د جمعې اعتبارولو سره مونږ د کتاب الله اود اخبار متواتر او د اجماع مخالفت نه شی کیدی، (از مرتب عفا الله عنه)

باب فی التکبیر فی العیدین

((ان النبي صلى الله عليه وسلم كبر في العیدین فی الاولى سبعا قبل القراءة وفي خمسا قبل القراءة)) دي مسئله کښې اختلاف دي چه داخترونو تکبیرات زوائد څومره دی. د امام مالک رحمه الله علیه په نزد بولس تکبیرونه دی. چه شپږ په اول رکعت کښې (د تکبیر تحریمه نه سوا) او پنځه په دویم رکعت کښې او امام شافعی رحمه الله علیه په نزد دولس تکبیرونه دی. اووه په اول رکعت کښې (د تکبیر تحریمه نه سوا) او پنځه په دویم رکعت کښې. اود امام احمد رضی الله عنه مسلك د مالکیو مطابق دي. او داتول حضرات په دي متفق دی چه په دواړو رکعتونو کښې به تکبیرونه دقرأت نه مخکښي وی.

داضافو په نزد تکبیرات زوائد صرف شپږ دی. درې په اول رکعت کښې د قرأت نه مخکښي او درې په دویم رکعت کښې د قرأت نه پس. د حدیث باب نه دي، البته دي د آئمه ثلاثه استدلال د کثیر بن عبد الله عن ابيه عن جده ((حدیث باب نه دي، البته دي کښې امام شافعی رحمه الله علیه فی الاولى سبعا القاضو لره په تکبیرات زوائد و حمل کوی

(۱) دماهبو تفصیل دپاره اوگورنی اعلاء السنن (ج ۸، ص ۷۵ تا ۸۰) باب اذا اجتمع العيد والجمعة لا تسقط الجمعة اذا كان اوگورنی معارف السنن (ج ۴، ص ۴۰۶) مرتب عفی عنه -

(۲) صحیح بخاری (ج ۲، ص ۸۳۵) باب ما یوکل من الحبوب الا صاحی وما یخزونها وموطا امام مالک (ج ۱، ص ۱۶۵) الامر بالصلاة قبل الخطبة فی العیدین مرتب عفی عنه -

او مالکیان اوجنابله دا وانی چه اوږ کښې یو تکبیر تحریمه هم شاسل دې . د اشان ددې حضرتانو په مینځ دیو تکبیر اختلاف شو .

احناف ددې حدیث دباب جواب ورکوی چه ددې مدار په کثیر بن (۱) عبدالله دې چه کوم ډیر ضعیف دې او اصم ترمذی رحمه الله چه کوم ددې حدیث تحسین کړې دې نو په دې نورو محدثینو سخت اعتراض کړې دې . (۲)

ددې حضرتانو بل استدلال د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه مرفوع حدیث دې (۳) . «التکبیر فی الفطر سبع فی الاولى وخمس فی الاخرة والقراءة بعدهما کلتیهما» خو ددې حدیث مدار په عبدالله بن عبدالرحمان الطائفی (۴) دې او دې هم ضعیف دې .

ددې حضرتانو دریم استدلال ابوداود (۵) کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت دې چه «ان رسول الله ﷺ کان یکر فی الفطر والضحی فی الاولى سبع تکبیرات و فی الثانية خمساً»

خو ددې مدار په ابن (۶) لهیمه دې چه دده ضعف مشهور دې .

ددې حضرتانو په مسلک باندې نور دلائل شته دې خو دا ټول ضعیف (۷) دی .

د احنافو کثر الله **سواءه دلائل** * د احنافو اول استدلال په (۸) سنن ابی داود کښې دمکحول رضی الله عنه روایت دې چه «قال اخبرنی ابو عائشه جلیس لای هريرة ان سعید بن العاص سأل ابا موسى الاشعری وحذیفة الیمان کیف کان رسول الله ﷺ یکر فی الاصحی والفطر ؟ فقال ابو موسى کان یکر اربعاً تکبیرة علی الجنائز (ای مثل تکبیر علی الجنائز) فقال حذیفة صدق ، فقال ابو موسى کذا لک کنت اکبر فی البصرة حين کنت علیهم قال ابو عائشة وانا حاضر سعید بن العاص» .

(۱) قال فیہ الشافعی رکن من ارکان الکذب وقال ابوداود اود کذاب وقال ابن حبان یروی عن ابيه من جده نسخه موضوعة لا یحل ذکرها فی الکتب ولا الروایة عنه الا علی جهة التعجب وقال النسائی والدار قطنی متروک الحدیث وقال ابن لیس بشئ وقال ابن حنبل منکر الحدیث لیس بشئ وقال عبدالله ابن احمد ضرب ابی علی حدیثه فی المسند ولم یحدث عنه وقال ابوزرعه وهی الحدیث ، الجوهر النقی لابن التریکی فی ذیل السنن الکبری للبیهقی (ج/ ۳ ، ص/ ۲۸۵) باب التکبیر فی صلوۃ العیدین مرتب عفی عنه -

(۲) اوگورنی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۳۶) مرتب عفی عنه -

(۳) سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۳) باب التکبیر فی العیدین مرتب عفی عنه -

(۴) قال الذهبی ذکره ابن حبان فی الثقات وقال ابن معین صو یلح وقال مرة ضعیف وقال النسائی و غیره لیس بالقول وكذا قال ابوحاتم قال عدی واما سائر حدیثه فغن عمرو بن شعيب وهی مستقیمه فهو من من یکتب حدیثه قلت ثم خلطه بمن بعده فوهم

میزان الاعتدال (ج/ ۲ ، ص/ ۴۵۲) از استاد محترم دام اقبله -

(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۳) باب فی العیدین مرتب عفی عنه -

(۶) په دې مفصل کلام د درس ترمذی په اول جلد کښې تیر شوی دی -

(۷) د تفصیل دپاره اوگورنی نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۲۱۶ تا ۲۱۹) باب صلوۃ العیدین احادیث الحصوص المرفوعة -

(۸) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۳) باب التکبیر فی العیدین مرتب عفی عنه -

دې حديث مبارك كښې دڅلورو تكبرونو ذكر دې . دوى كښې يو تكبير تحریمه دې اودرې زواند دى . دا حديث مبارك ددوه حديثو قائم مقام دې ځكه چه دې كښې ذكر دې چه حضرت حذیفه رضي الله عنه د حضرت ابوموسى اشعري رضي الله عنه تصديق او كړو . په دې دا اعتراض شوې دې چه ددې مدار په عبدالرحمان بن ثوبان دې چه هغه ته ضعیف وبللې شوې دې .

ددې جواب دادې چه عبدالرحمان بن ثوبان يو مختلف فيہ راوى دې . چه ځكه چه دده ديرو محدثينو تضعيف كړې (۱) دې . نو گنړو محدثينو نې توثيق هم كړې ده . لكه حضرت رحيم او ابوحاتم دې ثقہ گرځولي دې . او امام ابوداود رحمه الله ددوى باره كښې فرمائى چه ((كان فيه سلامة وكان مجاب الدعوة)) او ابن معين رحمه الله فرمائى چه ((ليس به بأس)) په دې وجه دده د حديث درجه دحسن نه كم نه ده .

په دې حديث مبارك دويم اعتراض داشوې دې چه ددې راوى ابو عائشه د ابن حزم اود ابن نطفان مجهول دې .

ددې جواب دادې چه دا دمحمد بن ابن عائشه اود موسى بن ابى عائشه پلار دې . حافظ ابن حجر رحمه الله دده باره كښې په تقريب (۲) كښې ليكلى دى چه ((ابو عائشه الاموى مولا هم جلس الى هرويرة مقبول من الثانية)) داشان په تهذيب (۳) كښې دده باره كښې ليكلى دى چه ((او يوروى عند مكحول وخالد بن معدان)) او په اصول حديث دا خبره ثابت ده چه دكوم سړى نه دوه راويان روايت او كړى دهغه جهالت مرتفع كيږي . په دې وجه دجهالت اعتراض نه دې اودا حديث مبارك دحسن نه كم نه دې (۴) .

امام بيهقي رحمه الله (۵) په ده باندې يو اعتراض دا كړې دې چه دا حديث په اصل كښې په حضرت عبد الله ابن مسعود رضي الله عنه باندې موقوف دې چه دهغه تفصيل دادې چه دا روايت په مصنف عبدالرزاق (۶) كښې دعلقمه اود اسود بن زيد نه داشان مروى دې چه ((كان ابن

(۱) قروى عثمان بن سعيد عن ابن معين ضعيف وقال احمد احاديثه مناكير وقال النسائي ليس بالقوى ميزان الاعتدال (ج/ ۲ ، ص/ ۵۵۱) وقال عمرو بن على حديث الشاميين ضعيف الا نفرا فاستثناه منهم وقال صالح بن

نسى صدوق الا ان مذهبه القدر رواكروا عليه احاديث يروها عن ابيه مكحول (۲) قال الحافظ ابن حجر قلت ووقع عنده في اسناده حديث علقمة في الجهاد لقال ويذكر عن ابن عمر حديث جعل (زقى تحت ظل رعى ، الحديث ورواه ابوداود من طريق عبدالرحمان بن ثابت بن ثوبان (تهذيب التهذيب ج/ ۶ ، ص/ ۱۵۱ ، ۱۵۲) از استاد محترم دام اقباله -

(ج/ ۲ ، ص/ ۴۴۴) رقم ۲۰ / مرتب عفى عنه -

(۳) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۳۹) مرتب عفى عنه -

(۴) حافظ زيلعى رحمه الله نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۲۱۴) كښې دا روايت دابوداود په حواله سره نقل كړې دې او فرمائى چه ((سكت عنه ابوداود ثم المنذرى في مختصره ورواه احمد في مسنده مرتب عفى عنه -

(۵) في سننه الكبرى (ج/ ۳ ، ص/ ۲۹۰) باب ذكر الخير النرى روى التكبير اربع مرتب عفى عنه -

(ج/ ۳ ، ص/ ۲۹۳ رقم ۵۶۸۷) باب التكبير في الصلوة يوم العيد . واضح دې وى چه روى په سند كښې نه د عبدالرحمان بن ثوبان واسطه ده اونه د ابو عائشه مرتب عفى عنه -

مسعود رضی اللہ عنہ جالسا وعنده حذیفه وابوموسی الاشعری فسألهما سجد ابن العاص عن التکبیر فی الصلاة یوالضحی ، فجعل هذا یقول سل هذا وهذا یقول سل هذا ، فقال له حذیفه سل هذا ، لعبد الله بن مسعود ، فسأله فقال ابن مسعود یکبر اربعاً ثم یقرأ یکبر فیکرع ثم یقوم فی الثانية فیکراً ثم کبر اربعاً بعد القراءة)) دې نه معلوم شو چه دا روایت موقوفو علی ابن مسعود دې او صرف هم ددوی نه مروی دې .

علامه نیموی رحمۃ اللہ علیہ ددې دا جواب (۱) ورکړې دې چه دابوموسی اشعری رضی اللہ عنہ روایت مرفوع روایت او دحضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ موقوف روایت کښې تطبیق دایشان ممکن دې چه حضرت ابوموسی رضی اللہ عنہ د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی اللہ عنہ مخکښې ادباً خاموش وو او چه کله حضرت عبد الله ابن مسعود رضی اللہ عنہ د شرعی مسئلې حکم او خودلونو حضرت ابوموسی اشعری رضی اللہ عنہ ددوی د قول په تائید کښې خپل مرفوع روایت بیان کړو . بیا علی سبیل التسليم که دا روایت صرف په حضرت عبد الله ابن مسعود رضی اللہ عنہ باندې موقوف او منلې شی نو بیا هم دغیر مدرک بالقیاس روایت کیدو دوجې نه به دمرفوع په حکم کښې دې . بیا دې روایت کښې دصحابه کرام رضی اللہ عنہم یوې ډلې هم دابن مسعود رضی اللہ عنہ موافقت کړې دې . چه ددې نه روایت ته قوت حاصلیږي .

دا حنافو دویم استدلال دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ (۲) ، حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ (۳) اود حضرت عبد الله ابن مسعود رضی اللہ عنہ (۴) وغیره (۵) دعمل نه دې . بیا دتابعینو دیو کثیر تعداد مسئلک هم دا حنافو مطابق (۶) دې .

(۱) التعليق الحسن على اثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۵۸) باب صلوة العيد بست تكبيرات زوائد مرتب عفی عنه -

(۲) عن عبدالله بن الحارث قال صلى بنا ابن عباس يوم عيد تكبير تسع تكبيرات خمسا في الاولى واربعاً في الاخرة والى بين القرائتين مصنف ابن أبي شيبة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۴) باب في التكبير في العيدين واختلاف فهم فيه مرتب عفی عنه -

(۳) داشان عبدالله بن الحارث فرماني چه ((وشهدت المغيرة بن شعبة فعل ذلك ايضا منصف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۲۹۵ ، رقم/ ۵۶۸۹) مرتب عفی عنه -

(۴) اوگورنی مصنف ابن أبي شيبة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۲ ، ۱۷۶) في التكبير في العيدين واختلافهم فيه مرتب عفی عنه -

(۵) مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۲۹۳ ، رقم/ ۵۶۸۶) مرتب عفی عنه -

(۶) تراوسه پورې چه مونږ دکومو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم روایتونه یا دهغوی عمل ذکر کړې دې دهغوی اسماء گرامی دادی : حضرت عبد الله ابن مسعود رضی اللہ عنہ ، حضرت ابوموسی اشعری رضی اللہ عنہ ، حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ ، حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ ، حضرت عبدالله ابن عباس رضی اللہ عنہ . بیا د مصنف ابن أبي شيبة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۴) باب التكبير في العيدين الخ په بعضو روایتونو کښې دحضرت سعيد بن العاص په واقعه کښې دحضرت ابومسعود رضی اللہ عنہ الانصاري اودعبدالله بن قيس ذکرهم دې . بیا په ابن أبي شيبة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۷۴) کښې د حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ ، حضرت انس رضی اللہ عنہ عمل هم داشان

د احنافو دریم استدلال د براهیم نخعی رحمته الله علیه (۱)

روایت دې فرمائی چې ((قبض رسول الله ﷺ والناس مختلفون في التكبير على الجنازة)) بیا مخکښې فرمائی چې ((فكانوا على ذلك (الاختلاف) في قبض ابوبکر ، فلما ولی عمر وراى اختلاف الناس في ذلك ، شق ذلك عليه جدا ، فارسل الى الرجال من اصحاب رسول الله ﷺ فقال انکم معاصرا اصحاب رسول الله ﷺ متى تختلفون على الناس يختلفون من بعدکم ، ومتى تجتمعون على امر يجتمع الناس علیه ، فانظروا امر تجتمعون علینا ، فکانما یقظم فقالوا نعم ، ما رأیت بالامیر المؤمنین فاشتر علینا فقال عمر ، بل شیروا انتم علی فانما انا بشر مثلكم فترجعوا الامر بینهم فاجتمعوا امرهم علی ان یجعلوا التكبير علی الجنازة مثل التكبير فی الاضحی والفطر اربع تکبیرات فاجمع امرهم علی ذلك)) .

معلوم شو چې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په وخت کښې په دې اجماع شوې وه چې عیدین کښې څلور څلور تکبیرونه به وی .

علامه ابن رشد په بداية المجتهد (۲) کښې لیکلې دی چې د تکبیرات عید د تعداد باره کښې څه حدیث مبارک مرفوع صحت سره ثابت نه دي . لکه دوی په دې باره کښې د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه قول نقل کړې دي چې ((ليس يروى عن النبي ﷺ في التكبير في العیدین حدیث صحیح)) ابن رشد فرمائی چې په دې بناء مختلف فقهاء کرام د صحابه کرام رضی الله عنهم د عمل نه استدلال کوی او خپل خپل مسلك متعین کوی . بیا دا اختلاف هم افضلیت کښې دي ، مونږ په اتفاق سره هم هر څنگه کړې (۳) . والله اعلم .

باب (۴) لا صلوة قبل العیدین ولا بعدها

((ان النبي ﷺ خرج يوم الفطر فصلى ركعتين ثم لم يصل قبلها ولا بعدها)) پدې باندې د امت اجماع ده چې د عیدین نه نه ستن قبله شته او نه بعده . البته دا خبر نه مخکښې اوروستو نو اقلو کښې څه اختلاف شته دي . چې کوم حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم د زمانې نه راروان دي د بعضو صحابه کرامو رضی الله عنهم او د تابعیتو په نزد دا خبر نه مخکښې اوروستو هم نوافل کول جائز دي . او دا مسلك د امام شافعی رحمه الله علیه (۴) هم دي . البته هغه دامام په حق کښې د کراهت قائل دي . خود جمهور و صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو او ائمه مجتهدینو په

مروی دي . بیا د سائل حضرت سعید بن العاص عمل به هم یقیني طور داسې وی فتلك عشرة كاملة رشید اشرف عقا الله عنه -

(۱) شرح معانی الآثار (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۹) کتاب الجنائز باب التكبير على الجنازة كم هو؟ مرتب عقی عنه -

(۲) اوگورنی بذل المجهور (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۷ ، ۲۰۸) از استاد محترم -

(۳) بلکه فقهاء کرام تصریح کوی چې که امام دشپږو نه زیات تکبیرونه او وائی نو تر دیارلسو تکبیرونو پورې په مقتدی هم د اتباع جواز شته دي البته ددې نه د زیات په صورت کښې به اتباع شپاړسو تکبیرونو پورې هم دامام اتباع جواز شته دي . البته ددې نه زیات په صورت کښې به اتباع نه وی فتح القدیر (ج/ ۱ ، ص/ ۴۲۸) باب صلوة العیدین فی الفروع قبیل تکبیر التشریق مرتب عقی عنه -

(۴) شرح باب از مرتب عقی عنه -

(۵) كما في الام وشرح المهدب كذا في معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۴۴) مرتب عقی عنه -

نزد دنفلونو اجازته شته دي. بيا دوی کنبی اختلاف دي، داحنافو، سفیان شوری رضی الله عنه، او امام اوزاعی رضی الله عنه او دنورو اهل کوفه مسلک دادې چه داختر ونونه مخکښې خو کراحت دي روستو کنبې نشته دي (۱). او روستو کنبې هم دامام ابوحنيفه رضی الله عنه په نزد دا تفصيل دي چه کور کنبې خو مکروه نه دي لیکن په عیدگاه کنبې نوافل کول مکروه دي (۲).
دحضرت حسن بصری رضی الله عنه او فقهاء کرامو رضی الله عنهم په نزد داختر دمونخ نه پس خو کراحت دي خو ددي نه مخکښې نه دي (۳).

دامام احمد رضی الله عنه، امام زهري رضی الله عنه اود ابن جریج رضی الله عنه په نزد مطلقا کراحت (۴) دي داختر نه مخکښې هم او روستو هم. دامام مالک رحمه الله عليه په نزد عیدگاه کنبې مطلقا مکروه دي (۵).
(عنه فی المسجد روایتان).

بهر حال دانته ثلاثه یعنی دامام ابوحنيفه رضی الله عنه، امام مالک رحمه الله عليه او دامام احمد رضی الله عنه مسلک قریب قریب دي اودا حضرات د خه دکراحت قائل دي.
د حدیث دباب او نورو روایتونو نه (۶) دمسلک دجمهورو تاثیرې.
ترخو چه دامام شافعی رحمه الله عليه دمسلک تعلق دي نواگر چه د بعضو صابه کرامو رضی الله عنهم او دتابعینو دا اثر نه ددي دمسلک تائید کيږي. خود حدیث مرفوع په وجود کنبې دحدیث موقوف نه استدلال نه شی کيږي (۷). او دا وئیل چه دحدیث دباب اودداسي دنورو روایتونو نه چه کوم کراحت معلوم کيږي هغه دامام سره خاص دي، بلا دلیل دي اوددلائلو نه

(۱) ددي مسئلي دموي دوروایتونو دپاره اوگورنی مصنف ابن ابی شيبه (ج/ ۴، ص/ ۱۷۹) فیمن کان یصلی بعد العید اربعاً مرتب عقی عنه -

(۲) لکه په سنن ابن ماجه (ج/ ۱، ص/ ۹۲) باب ماجاء فی الصلوة قبل صلاة العید وبعدها. کنبې دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دروایت نه ددي تائید کيږي. ((قال کان رسول الله ﷺ لا یصلی قبل العید شیاً فإذا رجع الی منزله صلی رکعتین)) داشان دمصنف ابن ابی شيبه (ج/ ۲، ص/ ۱۷۹) فیمن کان یصلی بعد العید اربعاً کنبې دحضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه عمل مروی دي ((کان عبدالله اذا رجع یوم العید صلی فی اهله اربعاً مرتب عقی عنه)-

(۳) عن ایوب قال رأیت انس بن مالک رضی الله عنه و الحسن یصلیان قبل خروج الامام یعنی یوم العید مصنف ابن ابی شيبه (ج/ ۲، ص/ ۱۸۰) من رخص فی الصلوة قبل الخروج الامام مرتب عقی عنه -

(۴) كما فی رواية الباب. داشان روایت مرفوعه لاصول قبلها ولا بعدها معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۴۴۴) بحواله معنی ابن قدامة نه هم ددي استدلال تائید کيږي مرتب عقی عنه -

(۵) هغه غالباً د روایت دکراحت نه په کراحت استدلال کوي او بيا د حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم نه په کور کنبې مونخ کول ثابت دي په دي وجه دا کراحت صرف ترعید گاه پوري محدود ساتي مرتب عقی عنه -

(۶) اوگورنی مصنف ابن ابی شيبه (ج/ ۲، ص/ ۱۷۷) من کان لا یصلی قبل العید ولا بعدها مرتب عقی عنه -

(۷) معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۴۴۴) مرتب عقی عنه -

ددې تردید کیږي ، لکه د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه اثر دې فرمائی چې ((لیس من السنة الصلوة قبل خروج الامام يوم العيد))^(۱) داشان په روایت کښي د ((لا صلوة))^(۲) قبلها ولا بعدها)) الفاظ مروی دی . چې ددې نه د امام شافعی رحمه الله علیه دمسلك تردید کیږي . والله اعلم . (از مرتب عفا الله عنه) .

باب (۲) فی خروج النساء فی العیدین

((عن ام عطية ان رسول الله صلی الله علیه وسلم كان يخرج الابكار والعواقر ذوات الخدور والحيض فی العیدین قاما الحيض ليعترلن المصلی ويشهدون دعوة المسلمين قالت احداهن يا رسول الله صلی الله علیه وسلم ! ان لم يكن لها جلباب ؟ قال فلتعرها اختها من جلباب . عواتق دعائتكم جمع ده .)) البنت بلغت الحلم او قاربته)) وقيل السق لم تزوج وقيل هي الكرمية على اهلها))

((الخدر بالضم جمع بالكسر ستر في ناحية البيت تفعد الكبر وراءه . الجلباب بكسر الجيم ومكون الهمزة والخاء وقيل الثوب الواسع دون الرداء وقيل القميص والجمع جلباب)) .
دا حديث مبارك په عهد نبوی صلی الله علیه وسلم کښي دښخو په خروج الی المصلی باندې نص دي او ددې نه دخروج الی المسجد استحباب هم معلومیږي .
دښخو د خروج للعیدین باره کښي په سلف کښي اختلاف راغلي دي بعضو مطلقا اجازت ((ورکړي دي او بعضو مطلقا ممنوع ګرځولي دي))^(۳) ، او بعضو دا ممانعت د شابات سره خاص کړي دي (())^(۴) . په دې باره کښي د امام ابوحنيفه رحمه الله نه يو روایت دجواز دي او د عدم جواز دي^(۵) ، او د امام شافعی رحمه الله علیه په عیدګاه کښي د عجائز حاضریدل مستحب دي^(۶) .

^(۱) قال الهيثمي رواه الطبراني في الكبير ورجاله ثقات مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۲) باب الصلوة قبل العيد
وبعدها مرتب عفى عنه -
^(۲) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۴۴) بحواله مفتي ابن قدامة مرتب عفى عنه -
^(۳) شرح باب از مرتب -
^(۴) منهم ابوبكر وعلى ويان عمر رضي الله عنهم وغيرهم معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۴۵) مرتب عفى عنه -
^(۵) منهم عروة والقاسم والنخعي ويحيى الانصار معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۴۵) مرتب عفى عنه -
^(۶) وهو مذهب مالك وي يوسف وروى ابن نافع عن مالك ان لا بأس ان يخرج النساء الى العیدین والجمعة وليس بواجب معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۴۵) مرتب عفى عنه -
^(۷) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۴۵) مرتب عفى عنه -
^(۸) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۴۵) مرتب عفى عنه -

بهر حال دجمهورو په نزد شایه نه ده دجمعه او داخرونو مونځونو دپاره دخروج اجازت (۱) شته دي. اونه دڅه بل مونځ لفظه تعالیٰ ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ﴾ وجه هم دا ده چه ددوی خروج دفتني سبب دي، بیا د عجائزو په حق کښي دامفسد نه ده. پدې وجه دوی ته دخروج للعيدین اجازت شته دي. البته داخنافو په نزد ددوی په حق هم عدم خروج افضل دي (۲).
امام طحاوی فرماني چه دبنځومونځ دپاره دراتلو په داسلام په شروع کښي ښمنانو په نظرونو کښي دمسلمانانو دکثرت ظاهرولو دپاره ورکړې شوی وو. او دا علت اوس باقی نه دي پاتي. علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چه ددې علت دوجې نه هم د اجازت په هغه حالاتو کښي وو چه کله د امن وخت وو. اوس خو دواړه علتونه ختم شوي دي. پدې وجه اجازت نه دی کول پکار. حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني (۳) چه ((لو ادرك رسول الله ﷺ ما احدا النساء لم تمنعهن المسجد كما منعت نساء بني اسرائيل)) مطلب دادې چه په عهد رسالت کښي یو خو دفتني احتمال کم وو. بل ښځې به بغیر د تزنین نه بهر وتلې. په دې وجه دوی ته دجمعي په مونځ کښي دحاضریدو اجازت وو. خود حضرت نبی اکرم ﷺ نه پس دو د تزنین طریقه اختیار کړه. اود فتنې مواقع زیاتي شوي. پدې وجه دوی لره س اوس په جمعه کښي حاضریدل نه دی پکار. او که حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم حیاة وې نو حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ﷺ به هم ښځو ته دخروج للصلوة اجازت نه وو ورکړې. لکه متاخرین علما فتوی ورکوي چه په دې زمانه کښي ددوی مسجدونو ته تلل صحیح نه دی، (از مرتب عفی عنه)

باب ما جاء في خروج النبي ﷺ الى العيد في طريق ورجوعه من طريق اخر

((كان رسول الله ﷺ اذا خرج يوم العيد في طريق رجع في غيره)) مطلب دادې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم داختر دمونځ دپاره په کومه لاره عیدگاه ته تشریف اوړو نو په واپسې کښي به نې لاره پرېښودله او په بله لاره به تلل. د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا عمل په بخاری شریف کښي مروی (۴) دي. ((عن جابر قال كان النبي ﷺ اذا كان يوم عيد خالف الطريق)) په دې وجه د ائمه اربعه او دجمهورو په نزد دا عمل مستحب دي.

(۱) بیا د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد په عامو مونځونو کښي د فجر مغرب او دعشاء دپاره دعجائزو دحاضریدلو کښي څه حرج نشته دي. اوصاحبین خو په پنځو وارو مونځونو کښي ددې اجازت ورکړې دي کما فی الهدایة (ج/ ۱، ص/ ۱۲۶) باب الاقامة-

(۲) فاذا خرج يصلين صلاة العيد في رواية الحسن عن ابي الخيفة وفي رواية ابي يوسف رحمته الله علیه عنه لا يصلين بل يكثران سواد المسلمين ويتفقان بدعائهم معارف السنن (ج/ ۴، ص/ ۴۴۶) مرتب عفی عنه -

(۳) موطا امام مالك (ج/ ۱، ص/ ۱۸۴) ماجاء في خروج النساء الى المساجد مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۱، ص/ ۱۳۴) باب من خالف الطريق اذا رجع يوم العيد مرتب عفی عنه -

بیا دلاری دبد لولو مختلف حکمتونه بیان شوی دی. چه دهغی شمیر تر شلو پورې رسی (۱).
به دي کښې صحیح ترین دادي چه ددي عمل به دشعابر اسلام اود مسلمانانو اجماعيت
اوشوکت ښکاره کول مقصود وو، والله اعلم. (از مرتب عفا الله عنه)

- (۱) كما بين الحافظ في فتح الباري (ج/ ۲ ، ص/ ۳۹۳) باب من خالف الطريق والعين في العمدة القاري (ج/ ۶ ، ص/ ۳۰۶) باب من خالف الطريق اذا رجع يوم العيد
ددې شلو توجيها تو تفصيل په عيني کښې داشان بيان شوي دي چه :
- ① الاول انه فعل رسول الله ﷺ لتشهد له الطريقان.
 - ② الثاني ليشهد له الانس والجن من سكان الطريق.
 - ③ الثالث ليسوى بينهما في مرتبة الفضل بمرورة.
 - ④ الرابع لان الطريقة الى المصلى كانت على اليمين فلو رجع منها الرجوع على جهة الشمال فرجع من غيرها.
 - ⑤ الخامس لاطهار شعائر الاسلام فيهما.
 - ⑥ السادس لا ظاهرة ذكر الله تعالى.
 - ⑦ السابع ليعطى المنافقين او اليهود.
 - ⑧ الثامن ليرهبهم بكثرة من معه.
 - ⑨ التاسع للحذر من كيدا لطائفتين او من احدهما.
 - ⑩ العاشر ليعلم اهل الطريقين بالسرورية.
 - ⑪ الحادي عشر ليتبركوا بمروره وبرؤيته.
 - ⑫ الثاني عشر ليقضى حاجة من يحتاج اليها من نحو صدقة او الترشد الى شئ او استشفاع ونحو ذلك.
 - ⑬ الثالث عشر ليجيب من يستفتي في امر دينه.
 - ⑭ الرابع عشر ليسلم عليهم فيحصل لهم اجر الرد.
 - ⑮ الخامس عشر ليزور اقاربه الاحياء والاموات.
 - ⑯ السادس عشر لانه كان يتصدق في ذهابه ليصل رحمه.
 - ⑰ السابع عشر ليتفاءل بتغير الحال الى المغفرة والراضى.
 - ⑱ الثامن عشر لانه كان يتصدق في ذهابه فاذا رجع لم يبق معه شئ فيرجع في طريق اخرى التلا يرد من ساله.
 - ⑲ التاسع عشر فعل ذلك لتخفيف الرخام.
 - ⑳ العشرون لانه كان طريقة التي يتوجه منها بعد من التي يرجع فيها فاراد كثير الاجر بتكثر الخطى في الذهاب.
- قال القاضي عبدالوهاب الماكي اكثرها دعاوى فارغة معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۵۰) رواه العيني (ج/ ۶ ، ص/ ۳۰۶) فقال هذا اكلها اختراعا جيدة فلا تحتاج الى دليل ولا تصحيح وتضعيف وشار ابن القيم الى انه
ﷺ فعل ذلك لجميع ماذكر من الاشياء المحتملة القرية المعارف.
- علامه بتوري فرمائي : قال الرافق : واجودها عندي وجواه منها لشهادة الطريقين ومنها الاتس والجن من
سكان الطريق ومنها لشهادة الملائكة الوافقين في كل طريق ومنها الاظهار شعائر الاسلام فيها ومنها لاغاطة
المنافقين اليهود ومنها لاظهار ذكر الله تعالى معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۵۰) مرتب عفى عنه -

باب (۱) فی الاکث يوم الفطر قبل الخروج

((كان النبي ﷺ لا يخرج يوم الفطر حتى يطعم ولا يطعم يوم الاضحى حتى صلى)) دجهمورو
دمسلک ددی حدیث مبارک هم دغه دې چه د عید الفطر په ورځ د صلوٰة عید نه مخکېني
خوراک مسنون دې . او د عید الاضحی په ورځ د صلوٰة العید نه مخکېني (۱) امساک کول او
څه نه خوړل مستحب دی . بیا د حدیث مبارک نه ظاهره ده چه دامساک دهر سړي دپاره
مسنون او مستحب دې که هغه قربانی کوی او که نه کوی . اوهم دا اصح ده او په (۲) مغنی
ابن قدامة کینې دامام احمد قول نقل شوې دې چه ((والاضحی لا یاکل فیہ حتی یرجع اذا کان
ذبح لان النبي ﷺ کان یاکل من ذبیحته واذا لم یکن له ذبح لم یال ان یاکل)) (۳)
بیا د عید الاضحی په ورځ د مونځ اود قربانی نه مخکېني چه د خوراک کوم استحباب دې
دهغې حکمت په ظاهره دادې چه په دې ورځه چه دالله ﷻ د طرفنه چه کومه د دعوت عامه
ورځ د هر څه نه مخکېني قربانی غوښه او خوری لکه یو شان دالله ﷻ په ضافت کینې
شرکت مقصود دی .

بیا د عید الاضحی په مقابل کینې د عید الفطر د مونځ نه مخکېني څه خوړل غالباً مستحب
دی . چه دې کینې دالله ﷻ په حکم سره د رمضان په پوره میاشت کینې د ورځې خوراک
څښاک بالکل بند وونن چه کله د هغه لوني ذات د طرفنه د خوراک څښاک اذن ملاؤ شو او
هغه دې کینې دده درضا او خوشنودنی معلومه شوه نو دطالب اود محتاج بنده په شان د
سحر نه نې ددپه لذتونو شروع اوکړه ، د بندگي او عبدیت شان (۴) هم دادې ، والله اعلم .
(از مرتب عفا الله عنه)

(۱) شرح باب از مرتب -

(۱) بیا حضرت کشمیری رحمه الله فرماني چه ((وهذا القدر من الا امساك اسجيه ايضا الصوم ، معارف السنن
(ج/ ۴ ، ص/ ۴۵۱) یعنی دا لږ غوندې وخت امساک هم د مستقل روژې په درجه کینې دی
اود حضرت حفصه رحمه الله نه روایت مروی دی چه ((اربع لم یکن بدعتهن النبي ﷺ صیام عاشوراء والعشر الخ
(ای صیام عشر ذی الحجة) سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۲۸) صوم ثلاثة ايام من الشهر) دې کینې به لس
روژې هله جوړېږي چه کله د ذی الحجة په لسم تاریخ هم روژه اونیوی شي اوبه دې تاریخ دصبح صادق
نه تر مغرب پورې روژه ساتل خویالاتفاق ممنوع ده اوس که دلس ذی الحجة داختر وونوس د مونځ پورې
امساک د مستقل روژې په درجه کینې شمار کړي نو لس پورا کيږي گني نه .

داشان د حضرت ابوهريره رحمه الله نه مرفوع روایت دې چه ((مامن ايام احب الى الله ان یعد له فیها عشر ذی
الحجة یعدل صیام کل يوم منها صیام سنة الخ ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۴) باب ما جاء فی ايام العشر)) دې
کینې دصیام کل يوم باندې هغه عمل کیدي شي چه ک له دلسم تاریخ مذکوره امساک صوم مستقل
اوگر خولي شي والله اعلم .

(۲) كما نقل فی المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۴۵۱) عن الدر المختار مرتب عفی عنه -

(۳) کذا فی المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۴۵۱) مرتب عفی عنه -

(۴) اوگورنی معارف السنن (ج/ ۳ ، ص/ ۴۰۶ تا ۴۰۷) مرتب عفی عنه -

ابواب السفر

باب التقصير في السفر

عن ابن عمر رضي الله عنهما قال سافرت مع النبي ﷺ و ابى بكر وعمر وعثمان فكانوا يصلون الظهر والعصر ركعتين لا يصلون قبلها ولا بعدها ((په سفر كښي د قصر او رباعی مونځونو نصف كېدل په مشروعيت باندې اجماع ده البته دې كښي اختلاف دې چه قصر واجب دې او كه جائز ؟

د احنافو په نزد قصر عزيمت يعنى واجب دې ، په دې وجه ددې پريښودن او اتمام جائز دې . د امام مالك رحمه الله عليه اود امام محمد رضي الله عنهما يو يو روايت ددې مطابق دې او د دوي نور روايتونه قصر افضل گرځوي . ددې برعكس د امام شافعي رحمه الله عليه په نزد قصر رخصت دې او اتمام جائز دې بلكه افضل دې . (١)

مناوېه دلائل * د امام شافعي رحمه الله عليه استدلال دقران پاك ددې آيت مبارك نه دې چه ﴿

وَإِذَا ضَرَرْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنْ الصَّلَاةِ (٢) دې كښي فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ (٣) الفاظ دې چه دال په دې دې . چه قصر كولو كښي هيڅ حرج نشته دې . اود الفاظ د اباحت دپاره استعمالېږي او د واجبو دپاره نه .

ددې جواب دادې چه نفى د جناح يو داسې تعبير دې چه په واجبو باندې هم صادق راځي . او دا داسې لكه چه دسعي باره كښي فرماني چه فَمَنْ ﴿ حَجَّ الْبَيْتِ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا ﴾ او حال دادې چه سعي بالاتفاق واجب ده . (٤)

(١) في مذهب الشافعي تفصيل ذا القصر الفضل في مواضع والاقام في مواضع انظر شرح المذهب (ج/ ٤ ، ص/ ٣٣٥)

(٢) كذا في معارف السنن (ج/ ٤ ، ص/ ٤٥٤) مرتب عفى عنه -

(٣) سورة نساء جزء نمبر ٥ رقم الاية نمبر ١٠١ مرتب عفى عنه -

(٤) سورة بقره جزء نمبر ٢ رقم الاية نمبر ١٥٨ ، مرتب عفى عنه -

(٥) حضرت حكيم الامت تهانوي رحمته الله فرماني چه قصر واجب دې او قران كريم كښي چه نبي داسي فرمانيلى دى چه په ناسو گناه نشته دې چه دې نه شبه كيږي چه نه كول هم جائز دى ، دې وجه داده د پوره مونځ په ځانې دنيم مونځ كولو كښي ظاهرا وسوسه دگناه وه ، پدې وجه ددې نبي نفې كړې ده نو دا منافى دوجنب نه دى چه كوم دبل دليل نه ثابت دى بيا القران مرتب عفى عنه -

دمذکوره آیت مبارک د شوافعو استدلال نه دویم جواب دا ورکړې شوی دی چه در حقیقت دا آیت د قصر فی السفر متعلق نه دی. بلکه د صلوٰة خوف سره متعلق دی او ددی باره کښې نازل شوی دی. گویا دی آیت مبارک کښې قصر نه مراد قصر فی کیفیت دی، قصر فی الکمیّت نه دی. اودهغې دلیل دادې چه دی کښې مخکښې تیر شو چه «وان خفتن ان یفتنکم الذین کفروا» قید لگولې دی. حال دادې چه قصر فی السفر دچا په نزد هم حالت د خوف سره مشروط نه دی، په دی صورت کښې به البتہ «لیس علیکم جناح» په خپل حقیقی حالت محمول وی اودی نه به هم دا اباحت معنی مراد وی. حافظ ابن جریر رحمہ اللہ او حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ هم دا تفسیر کړې دی. اودحضرت مجاهد رحمہ اللہ او دبعضو نورو تابعینو همدا تفسیر نقل شوی دی. په احنافو کښې صاحب د بدائع هم دی ته ترجیح ورکړې ده. (۱)

البتہ په دی تفسیر کښې مسلم (۲) دیو حدیث مبارک نه اشکال کیدیشی چه کوم د حضرت یعلی بن امیہ نه مروی دی. «قال قلت لعمر بن الخطاب «فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا

مِنْ الصَّلَاةِ» فَقَالَ النَّاسُ فَقَالَ عَجِبْتَ مَا عَجِبْتَ مِنْهُ فَسَأَلْتَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ صَدَقَ اللَّهُ بِمَا عَلَيْكُمْ فَاَقْبِلُوا صِدْقَهُ» ددی نه په ظاهره معلومیږی چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم هم دا آیت دصاوة السفر سره متعلق ګرځولې دی. د صلوٰة خوف سره نه.

د دی جواب دادې چه دقصر صلوٰة اجازت ددی آیت دنزول نه مخکښې راغلې وو. (۳)

بیا چه کله دا آیت مبارک نازل شونو دحضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ په ذهن ناشبه پیدا شوه چه شاید دی آیت مبارک دقصر صلوٰة عمومی اجازت منسوخ کړو. او دصلوٰة خوف سره ئې مشروع کړه. په دی بناء دوی د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه سوال اوکړو. حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په جواب کښې اوفرمائیل چه «(صَدَقَ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِمَا عَلَيْكُمْ فَاَقْبِلُوا صِدْقَهُ)» چه دهغې حاصل دادې چه قصر سفر دالله ﷻ د طرفنه په تاسو یو صدقه ده. چه کومه اوس هم ده او دی آیت هغه منسوخ کړې نه ده ځکه چه دا آیت مبارک دقصر سفر باره کښې نه دی. بلکه د صلوٰة خوف باره کښې دی.

دشوافعو دویم استدلال په سنن نسائی (۴) کښې د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دیو روایت نه دی چه «(انما اعتمر مع رسول الله ﷺ من المدينة الى مكة قالت يا رسول الله ﷺ اباي انت وامی قصرت واتممت والظرت وصمت قال احسنت يا عائشة وما عاب علی)» دی نه معلوم شوچه په سفر کښې اتمام جائز بلکه بهتر دی.

(۱) دتفصیل دپاره اوګورنی معارف السنن (ج/۴، ص/۴۶۱) مرتب عفی عنه-.

(۲) (ج/۱، ص/۲۴۱) کتاب الصلوٰة المسافرين وقصرها مرتب عفی عنه-.

(۳) اوګورنی معارف السنن (ج/۴، ص/۴۶۱ تا ۴۶۳) مرتب عفی عنه-.

(۴) (ج/۱، ص/۲۱۳) کتاب التقصیر فی السفر باب المقام الذی یقصر بمثله الصلوٰة وسنن کبری بیهقی (ج/۳، ص/۱۴۲) باب من ترک القصر فی السفر غیر رغبة عن السنة مرتب عفی عنه-.

ددې جواب دادې چه رومبې خو دې روايت كېنې علاء بن زهير متكلم فيه (۱) دې . بل حديث مبارك مضطرت دې كما قال المارديني (۲) درسم حافظ زيلعي ددې حديث مبارك متن منكر گرځولې دې . (۳) او د صحيحينو (۴) په حواله سره نې د حضرت انس رضي الله عنه روايت نقل كړې دې . ((حج النبي صلى الله عليه وسلم حجة واحدة واعتبر اربع كلهن في ذي القعدة الا التي مع حجة)) ددې نه معلومېږي چه حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم يو عمره نم په رمضان كېنې نه ده كړې .

بعضو شوافعو ددې دا توجيه كړې ده چه دا دفتح مکه واقعه كيدېشې ځكه چه فتح مکه په رمضان كېنې شوې وه . (۵)

خودا توجيه ځكه صحيح نه كيدېشې چه حضرت عائشه رضي الله عنها د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم سره نه وو . (۶) بلكه په أزواجو مطهراتو كېنې حضرت ام سلمه رضي الله عنها او حضرت زينب رضي الله عنها د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم سره وې . (۷) پدې وجه دا روايت معلول دې . او په تاريخي اعتبار سره د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم د يو سفر نه منطبق كيږي . نو ددې نه استدلال كول صحيح نه دي .

او كه بالفرض دا حديث مبارك صحيح او گرځولې شي او دا او منلې شي چه د فتح مکه په وخت حضرت عائشه رضي الله عنها ورسره وه . نو دې جواب دادې چه حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم

(۱) قال الزيلعي رحمته الله بن زهير قال فيه ابن حبان يروى عن الثقات ملا يشبه حديث الالبات فيطلب الاحتجاج به كذا قال في كتاب الضعفاء وذكره في كتاب الثقات ايضا فشاخص كلامه فيه والله اعلم ، كذا في نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۱۹۱) باب صلاة المسافر مرتب عفى عنه -

(۲) الجوهر النقي في ذيل السنن الكبرى للبيهقي (ج/ ۳ ، ص/ ۱۴۲) باب من ترك الفجر في السفر غير رغبة عن السنة مرتب عفى عنه -

(۳) قال الزيلعي وذكره صاحب التنقيح ان هذه المتن منكر لان النبي صلى الله عليه وسلم لم يعمل في رمضان قط نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۱۹۱) دې نه معلومېږي چه درحقيقت صاحب تنقيح دامنكر گرځولې ده . او د علامه زيلعي رحمته الله ضيع هم د صاحب تنقيح د قول تائيد كوي مرتب عفى عنه -

(۴) صحيح بخاري (ج/ ۱ ، ص/ ۲۳۸) ابواب العمرة باب كم عتمر رسول الله صلى الله عليه وسلم و صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۴۰۹) كتاب الحج بيان عدد عمر النبي صلى الله عليه وسلم وزما هن . شيخينو دا روايت د الفاظو په فرق سره ذكر كړي دي مرتب عفى عنه -

(۵) لكه چه د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه مروی دی چه ((ان رسول الله صلى الله عليه وسلم غزا غزوة الفتح في رمضان صحيح بخاري (ج/ ۲ ، ص/ ۶۱۲) كتاب المغازی باب غزوة الفتح في رمضان مرتب عفى عنه -

(۶) (ج/ ۳ ، ص/ ۳۷۴) قبيل باب الصلوة في الكعبة مرتب عفى عنه -

(۷) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۶۰) بحواله المواهب علامه كاندهلوي رحمته الله ، د حضرت ام سلمه رضي الله عنها ، او د حضرت ميمونه رضي الله عنها نومونه ذكر كړي دي . سيرت المصطفى صلى الله عليه وسلم (ج/ ۲ ، ص/ ۱۳) غزوة الفتح الاعظم مدينة منوره سے روانگي مرتب عفى عنه -

وسلم په دې سفر کښې د پنځلسو ورځو یا ددې نه زیات په مکه مکرمه کښې مقیم وو^(۱). دغه وخت حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا خیال کړې وو چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم به یو طویل مدت په مکه مکرمه کښې قیام نیت نه وو کړې^(۲). خو ممکن ده چه حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دا خیال کړې وی چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم به یو طویل مدت په مکه مکرمه کښې قیام کوی په دې بنا، دوی په اتمام عمل اوکړو. او روزې ئې ساتلې وې. او حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په دې حیثیت سره د حضرت عائشه رضی الله عنها تحسین کړې وی.

د شوافعو دریم استدلال په دار قطنی ^(۳) کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها دیوبل روایت نه دې چه ((ان النبي ﷺ كان يقصر في السفر ويتم ويفطر ويصوم)) امام دار قطنی رحمته الله ددې حدیث مبارک سند صحیح گرځولې دې.

ددې جواب دادې چه د حدیث مبارک مطلب دا کیدیشی چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په وړوکی سفر کښې چه کوم ددرې مراحلو نه کم وی اتمام کولو او د درې مواحلونو زیات سفر کښې به ئې قصر کولو.

د حضرت عائشه رضی الله عنها د پورته ذکر شوی روایتونو نه یو مشترکه جواب دادې چه حضرت عائشه رضی الله عنها په سفر حج کښې اتمام کولو. چه د حضرت عروه رضی الله عنها نه سوال اوکړو چه ^(۴) ((ما بال عائشة رضی الله عنها تم ؟ قال تاولت ما تاول عثمان)) یعنی چه په کوم تاویل سره حضرت عثمان رضی الله عنه په مکه مکرمه کښې اتمام کولو ددغه رنگ تاویل په بناء باندې حضرت عائشه رضی الله عنها هم اتمام کوی. اوس که د حضرت عائشه رضی الله عنها سره په جواز د اتمام باندې څه حدیث مرفوع وی نو حضرت عروه به دانه وتیل چه ((تاولت ما تاول عثمان)) ثم ان التشبيه في نفس التاويل لا في اتحاد تاويلها كما في المعارف)) . بلکه ددې حدیث مبارک حواله به ئې ورکوله. د حضرت عروه د قول نه ظاهره ده چه د حضرت عائشه رضی الله عنها سره په دې باره کښې هیڅ مرفوع حدیث مبارک نه وو^(۵). بلکه دا ددوی خپل اجتهاد^(۶) وو. په دې وجه پورته ذکر شوی دواړه احادیث چه

^(۱) اقامة خمسة عشر او سبعة عشر اوثمانية يوما على اختلاف الروايات كذا في المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۴۶۰ مرتب عفی عنه) -

^(۲) لانه كان يريد ان يخرج الى حنين مرتب عفی عنه) -

^(۳) سنن دار قطنی (ج/ ۲ ، ص/ ۴۴) كتاب الصيام باب القبلة للصائم مرتب عفی عنه) -

^(۴) صحيح البخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۸) ابواب التقصير الصلوة باب يقصر اذا خرج من موضعه ، د عروه نه سوال کولو والا حضرت زهري رحمته الله كما في البخاری حواله بلا . مرتب عفی عنه) -

^(۵) كما في التلخيص الخیر (ج/ ۲ ، ص/ ۴۴) (رقم/ ۶۰۳، كتاب الصلوة المسافرين، مرتب عفی عنه) -

^(۶) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه په حقیقت کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها په نزد د قصر مدار به وجود دمشق باندې دې او دا ددوی اجتهاد دې ، لکه چه د حضرت عروه نه د حضرت عائشه رضی الله عنها باره کښې روایت دې چه ((انها كانت تصلي في السفراربعاً ، فقلت لها لوصليت ركعتين لقلت يا ابن اخي انه لا يشق على يهقي (ج/ ۳ ، ص/ ۱۴۳) باب من ترك القصر في السفر غير رغبة عن السنة كذا في الفتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۴۷۱) باب يقصر اذا خرج من موضعه بزيادة من المرتب) -

کوم حضرت عائشه رضی اللہ عنہا ته منسوب دی یا خو صحیح نه دی یا ددی خه بل مطلب دی. علامه ابن تیمیہ رحمہ اللہ خوددی په جواب کښي وضاحت سره دا وئیلی دی چه ((هو کذب علی رسول الله ﷺ کما حکاه ابن القيم اهدی (ج/ ۱، ص/ ۱۸۱). (۱)
دشوا فغو خلورم استدلال دحضرت عثمان رضی اللہ عنہ عمل دی چه هغوی به مکه مکرمه کښي اتمام کولو. (۲) ددی جواب دادی چه حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په مکه مکرمه کښي کور جوړ کړې وو او ددوی اجتهاد داوو چه کوم ښار کښي دچا کور وی نو په هغه ښار کښي اتمام واجب دی. (۳)

بعضو حضراتو فرمائيلى دی چه دحضرت عثمان رضی اللہ عنہ د اتمام وجه دا وه چه هلته دحج په موقع د اعرابو اجتماع کيدله. او که دوی هغه ځاني کښي قصر کولې نو ددی خبرې خطر وه چه اعرابو به دا خیال کولو چه ټول مونږونه دوه رکعته کوي. په دې وجه دوی رضی اللہ عنہ دهغوی دتعلیم په خاطر داقاعت نیت اوکړو. او اتمام ئي مناسب خیال کړو. (۴)
واضافو کترهم الله لاند *

① په صحیحینو (۱) کښي دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت دی فرمائی چه ((الصلوة اول ما فرضت رکعتان فاقرت صلوة السفر واتممت صلوة الغضر (۱) للبخاری))

- (۱) کذا في معارف النوري رحمہ اللہ (ج/ ۴، ص/ ۴۵۹) مرتب عفی عنه -
(۲) عن عبدالرحمان بن يزيد قال صلى عثمان بمضى اربعاً، لیکن عبدالرحمان بن يزيد فرمائی چه ((حتى بلغ ذاك عبدالله فقال لقد صليت مع رسول الله رکعتين سنن نسائي (ج/ ۱، ص/ ۲۱۲) كتاب تقصير الصلوة في السفر باب الصلوة بمضى، مرتب عفی عنه -
(۳) عن ابراهيم قال: ان عثمان صلى اربعاً لانه اتخذها رأى بمكة وطنا سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۲۷۰)
كتاب المناسك باب الصلوة بالمضى، داشان عبدالرحمن بن يزيد فرمائی چه ((ان عثمان بن عفان بمضى اربع رکعات فانكره الناس عليه فقال يا ايها الناس انا تاهلت بمكة منذ قدمت واني سمعت رسول الله ﷺ يقول من تاهل ببلد فليصل صلوة المقيم رواه احمد.
علامه هيثمي رحمہ اللہ په مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۱۵۶) باب فيمن سافر فتاهل في بلد كښي ددی روایت د ذکر کولو نه پس په دې سکوت کړې دی خو همدا روایت دوی ددی الفاظو په فرق سره دمسند ابویعلی رحمہ اللہ په حواله سره هم ذکر کړې دی خو په دې دعکرمه بن ابراهيم رحمہ اللہ دضعف اعتراض کړې دی که دددې روایت صحت ثابت ش شي نو دحضرت عثمان مسلك دحدیث مرفوع نه ثابتیږي خو حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دمسند احمد اود بیهقي په حواله سره ددی روایت دنقل کولو نه پس لیکي چه ((فهذا الحديث لا يصح لا نه منقطع وفي رواية من لا يفتح به)) او که د حافظ قول صحیح اومنلي شي نو دا منل به وی چه حضرت عثمان اتمام ددی خپل اجتهاد وو بیا. اجتهاد خه وو؟ نو ددی پاره کښي متعدد اقوال دی چه دهغي تفصیل په فتح الباری (ج/ ۲، ص/ ۴۷۰، ۴۷۱) باب بقصر اذا خرج من موضعه. کتلي دی چه کیديشی رشید اشرف -
(۴) فتح الباری (ج/ ۲، ص/ ۴۷۱) مرتب عفی عنه -
(۵) بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۴۸) ابواب تقصير الصلوة باب اذا خرج من موضعه صحيح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۴۱) كتاب الصلوة المسافرين وقصرها، مرتب عفی عنه -

اود مسلم په روایت کښې ((وزید فی صلوة الحضر)) الفاظ مروی دی دې نه معلوم شوي چې سفر کښې دوه رکعت د تخفیف په بناء نه دی بلکه په خپله اصلی فریضه پاتې ده ، دې نه دا عزیمت دې نه رخصت .

④ سنن نسائی (۱) کښې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه نه مروی دی چې ((صلوة الجمعة رکعتان و الفطر رکعتان والنحر رکعتان والسفر رکعتان غام غیر قصر علی لسان النبی ﷺ)) .

⑤ په نسائی (۲) کښې د حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دی چې ((قال ان الله عزوجل فرض الصلوة علی لسان لیکم ﷺ فی الحضر اربعاً و فی السفر رکعتین الخ)) .

⑥ د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه هغه حدیث مبارک مخکښې تیر شوي دي چې په هغې کښې حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ﷺ او فرماښل چې (۱) ((صدقة تصدق الله بها علیکم فاقبلوا صدقته)) .

⑦ دمورق روایت دي فرماتي چې ((سالت ابن عمر رضی الله عنه عن الصلوة فی السفر فقال رکعتین رکعتین من خالف السنة کفر)) . (۲)

⑧ دجهورو (۳) صحابه کرام رضی الله عنه مسلك هم داخفافو مطابق دي . والله اعلم اتم .

باب ما جاء فی کم تقصر الصلوة

امام ترمذی رحمته الله په دې باب کښې د کم تمیز نه دي ذکر کړي نو دا تمیز کم مسافه هم کيدشي او کم مده هم کيدشي او دا دواړه مستلې مختلف فيه دي .

بصافت قصر تحقيق *

قصر په څومره مسافت کښې جائز کيږي ؟ دې کښې د (۴) امام ابوحنيفه رحمته الله مسلك دا دي چې کم از کم د دريو (۱) مراحلو سفر موجب د قصر دي او اتمه ثلاثه شپاړس (۲) فرسخه

(۱) ددې مفهوم يو روايت د حضرت سائب بن يزيد کندی نهن هم مروی دی چې دهمې باره کښې علامه هيثمي رحمته الله فرماتي چې ((رواه الطبرانی فی الکبير و رجاله الصحيح مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۵۵) باب صلوة السفر مرتب عفی عنه)) -

(۲) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۱) باب صلوة السفر ، مرتب عفی عنه -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۲) باب صلوة السفر ، مرتب عفی عنه -

(۴) صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۱) كتاب صلوة المسافرين وقصرها مرتب عفی عنه -

(۵) رواه الطبرانی فی الکبير و رجاله الصحيح مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۵۴ ، ۱۵۵) باب صلوة المسافر .

داشان په طحاوی ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۵ ، باب المسافر کښې د حضرت صفون بن محرز نه مروی دی چې هغوی د حضرت عمر رضی الله عنه نه د صلاة فی السفر باره کښې سوال کړي وو نو هغوی او فرماښل چې ((اخشى ان تکذب علی رکعتان من خالف السنة کفر مرتب عفی عنه)) -

(۶) د دې حضراتو سره متعلق روايتونه او گورني په طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۲ تا ۲۰۸) باب صلاة المسافر کښې مرتب عفی عنه -

(۷) داماً اقوال مشايخ الحنفية رحمته الله فيها فکثيرة ذکرها صاحب البحر منها خمسة عشر فرسخها ومنها ثمانية عشر فرسخا وقول اخر فی العمدة وفتح القدير والعناية احد وعشرون فرسخا کذا فی المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۴۷۳) مرتب عفی عنه -

موجب د قصر گر خولی دې . او دا دواړه اقواله متقارب دی ځکه چه شپاړس فرسخه س اته څلوېښت میله جوړیږی .

د اهل ظواهر په نزد د سفر هیڅ مقدار نشته دې . بلکه د قصر دپاره مطلق سفر کیدل کافی دی (۱) ((و عن داود مطلق السفر وقدر بالیل)) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۷۳) -
 بیا د بعضو (۲) اهل ظواهر و صرف ددرې میلو مقدار مقرر کړې دې غالباً ددوی استدلال د حضرت انس (رضی الله عنه) د روایت نه دې چه ((کان رسول الله ﷺ اذا خرج مسيرة ثلاثة اميال او ثلاثة فراسخ)) شعبه شك (یصلی رکعتین)) . نو جمهور ددې جواب ورکوی چه ددې مطلب دا ندې چه صرف ددریو میلو په سفر کښې قصر اوکړه بلکه مطلب دادې چه سفر خو ددریو میلو نه زیات به وو خوددوی ددریو میلو یا دریو فرسخو په فاصله باندې قصر کول مشروع کړی وو . بهر حال په دې باب کښې څه صریح حدیث مبارک مرفوع نشته دې البته دجمهورو په حق کښې دصحابه کرام (رضی الله عنهم) اثار شته دې . ((راجع التعليق المجلد (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۷ ، حاشیه امام مالک رحمه الله علیه) باب المسافر یدخل المصر او غیره منی بعم الصلاة فقیه تفصیل المسئلة)).

د قصر حدت *

۱) مراحل د مرحله جمع ده س دیو ورځې مسافې منزل فاصله ته وائی کفایه تحت فتح القدير (ج/ ۲ ، ص/ ۵) مرتب عفی عنه -

۲) الفرسخ ثلاثة اميال باللیل الهاشمی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۷۳) بحواله شرح المذهب مرتب عفی عنه -

۳) وقال شيخنا العثماني في فتح الملهم ما ملخصه اقوال السلف بقدرها المشترك تدل على اهم لم يرضوا باطلاق الظاهرية بلهم كالتجمعين على اهم لا بد للمسافر من تحديد حتى حدوده ابن حزم عجل مع شدة جهود على ظاهرته ولكنهم لم يجدوا في ذلك نصا صريحا ومع ذلك رأينا انه صلى الله عليه وسلم قدر ثلاثة ايام ولياليها المسح المسافر في خفية وما احل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر ان تسافر وهذه المدة الاربعه محرم لها ظهوران لهذه المدة دخلا في تقدير السفر الشرعي فاختراره الخيفة ، ملخصا من فتح الباري (ج/ ۲ ، ص/ ۲۵۳) كتاب الصلوة المسافرين وقصرها از استاد محترم مرتب عفی عنه -

۴) فتح الباري (ج/ ۲ ، ص/ ۴۶۷) باب كم يقصر الصلوة (مرتب عفی عنه) -

۵) سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۰) باب متى يقصر المسافر (مرتب عفی عنه) -

۶) مثلاً عن سالم ان ابن عمرو خرج الى ارض له بنا انصب فقصر وهي ستة عشر فرسنا (۴۸ ميل) مصاب ابن ابی شيبه (ج/ ۲ ، ص/ ۴۴۵) في مسيرة كم يقصر الصلوة وعن علي بن ربيعة الوالي قال : سألت عبدالله بن عمر س الى كم تقصر الصلوة فقال اعرف السوداء قالت لا ولكني قد سمعت ما قال هي ثلاث ليل قواصد فاذا خرجنا اليها قصرنا الصلوة (قال النيموي) س رراه محمد بن الحسن في الآثار واستاده صحيح آثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۴) باب ما استدل به على ان مسافة القصر ثلاثة ايام ،

والى ثلاثة ايام ذهب عثمان بن عفان وابن مسعود وسويد بن غفلة وحذيفة اليمان والشعبي والنخعي وسعيد بن جبير ومحمد بن سيرين وابو قلابه والثوري وابن حنبل وشريك بن عبدالله وهو اية عن عبدالله عمر كذا في المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۴۷۳) نقلا عن العمدة مرتب عفی عنه -

دویمه مسئله داده چه د خومره ورخو د اقامت نیت کول قصر بالکل باطل کوی . د حضرت ربیعہ الرای په نزد د یوې شپې او دیوې ورځې د اقامت په نیت کولو سره سړې مقیم کیږی . (۱)
 د امام شافعی رحمه الله علیه (۲) ، امام مالک رحمه الله علیه (۳) ، اود امام احمد بن حنبله (۴) په نزد د څلورو ورځونه زیات اقامت نیت وی نو قصر جائز دی . د امام اوزاعی رحمه الله علیه (۵) په نزد د دولسو ورځو اقامت نیت قصر باطل کوی . (کما بین الترمذی فی الباب) د امام اسحاق په نزد دنورلسو ورځو دمودې اعتبار دی . (۶) دمودې باره کښې دتولو نه زیات وسعت دحسن بصری رحمه الله علیه په مسلک کښې دی . دهغوئ په نزد سړې چه تر کومې وطن اصلینه واپس اونه رسی هغه قصر کولې شی . (۷) هغه که په نورو ځایونو کښې هر خومره طویل قیام وی اونه کړی .

دې باره کښې د امام ابوحنیفه رحمه الله علیه مسلک دادې چه د پنځلسو ورځو نه موده که کمه وی نو قصر ده او که د پنځلس ورځې یا ددې نه زیاته وی نو د قیام نیت کولو په صورت کښې اتمام به ضرور وی .

دې مسئله کښې هم څه صریح حدیث مبارک مرفوع نشته دي . البته د صحابه کرام رحمه الله علیه آثار ملاوړی . د احنافو دلیل د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اثر دی . او دا (۸) امام محمد رحمه الله علیه په کتاب الآثار کښې نقل کړې دي . ((اخبرنا ابو حنیفه لما موسى بن مسلم عن مجاهد عن عبدالله بن عمر قال اذا كنت مسافرا فرضت نفسك على اقامة خمسة عشر يوما فانتم الصلوة وان كنت لا تسرى فاقصر الصلوة)) .

۱) و اقل منه ما قال سعيد بن جبیر اذا وضعت رجلک بارض قوم فام کذا فی المعارف ج/ ۴ ص/ ۴۷۴ مرتب .
 ۲) دا څلور ورځې به دیوم دخول اودیوم خروج نه علاوه وی معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۷۴) مرتب عفی عنه -

۳) و فی يوم الدخول والخروج بعض تفصیل عنده معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۷۴) مرتب عفی عنه -
 ۴) ومذاهب احمد ان ینوی اکثر من احدى وعشرين صلاة کما فی الملعنی (حوالا بالا) ازیو ویشتو مونځونو مجموعه موده د څلورو ورځو څه زیاتیر ، مرتب عفی عنه -
 ۵) ددی استدلال د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د اثر نه دي چه ((اذا اجتمعت ان تقيم النبی عشرة لیلۃ فام الصلوة مصنف ابن ابی عبدالرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۵۳۴ رقم/ ۴۳۴۲) باب الرجل یخرج فی وقت الصلوة مرتب عفی عنه -

۶) ددوی دمسلک مدار د حضرت عبد الله عباس رضی الله عنه په روایت مرفوعه دي چه کوم امام ترمذی به دي باب کښې تعلیقا ذکر کړې دي ((انه اقام فی بعض اسفاره تسع عشرة یصلی رکعتین ، مرتب عفی عنه -
 ۷) کیدیشی چه د حضرت حسن بصری رحمه الله علیه استدلال د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دروایت نه وی ((کان رسول الله ﷺ اذا خرج من اهله لم یصل الا رکعتین حتی یرجع الیهن طحاوی (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۲) باب صلوة المسافر مرتب عفی عنه -

۸) باب صلوة المسافر فی السفر ص/ ۳۴ ، کذا فی بغیة الالمی فی ذیل نصب الرایة (ج/ ۲ ، ص/ ۱۸۴) باب صلوة المسافر مرتب عفی عنه -

د انمه ثلاثه استدلال د حضرت سعيد بن المسيب اثر دي (۱) هغه فرمائي چې ((اذا اقام اربعاً صلى اربعاً)) (ذكره الترمذی فی الباب ۱) هم دا روایت امام طحاوی رحمه الله د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه سوا د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې دي. (۲) د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما نه بل روایت دنورلسو ورځو دي چې هغه امام ترمذی رحمه الله تعليفا ذکر کړې دي (۳) خو دا روایت رومبي سنداً مرجوح دي (۴) بل په دي حالت محمول دي چې کله د اقامت نيت نه وي شوي (۵) نو د اشان هغه ټول روایتونه چې په هغې کښې د پنځلسو ورځو نه زیاتې مودې پورې ذکر دي هغه هم په دي محمول دي. د دي نه سوا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د پنځلسو ورځو والا روایت د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په پورتنی ذکر شری روایت سره هم موید (۶) دي. والله سبحانه اعلم.

باب (۷) ما جاء في التطوع في السفر

علامه نووی رحمه الله په شرح مسلم (۸) کښې لیکلی دی چې ((اتفق العلماء على استحباب التوافل المطلقة في السفر واختلفوا في استحباب التوافل المراتبة فتركها ابن عمر وآخرون رالسحبها الشافعي واصحابه والجمهور)) (۹)

(۱) د حضرت سعيد بن المسيب رضي الله عنه يو اثر د احنافو دمسلک مطابق هم مروی دي فرمائي چې ((اذا قدمت بلدة فاقت خمسة عشر يوماً فام الصلوة (قال النيمى) س رواه محمد بن الحسن في الحجج واسنده صحيح اثار السنن (ج/۱ ، ص/ ۲۱۷) باب من قال ان المسافر يصير مقيماً بنية اقامة خمسة عشر يوماً ، رشيد اشرف عفى عنه)-

(۲) كما في نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۱۸۳) باب صلوة المسافر والمراية في تخريج احاديث الهداية (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۲) باب صلوة المسافر . خواحقق ته د دي دواړو حضراتو دا اثر په طحاوی کښې په ډیر زیات تلاش کولو سره هم ملاؤ نشو ، مرتب عفى عنه)-

(۳) بیا امام ترمذی هم دا روایت مخکښې موصول ذکر کړې دي مرتب عفى عنه)-

(۴) خو دا سند ګرځول مشکل دی ځکه چې د امام ترمذی رحمه الله دا حسن غریب صحیح ګرځولي دي ، دي نه علاوه د بخاری شریف (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۷) باب ما جاء في التقصير وكم يقيم حتى يقصر کښې راغلی دی چې ((قال اقام النبي صلى الله عليه وسلم تسعة عشر يقصر فتحن اذا سافر ثا تسعة عشر قصر تاوان زدنا اثمنا ، مرتب عفى عنه)-

(۵) په تیره شوي صفحه حاشیه کښې د بخاری شریف په حواله سره چې د ابن عباس رضي الله عنهما نه کوم روایت ذکر شوي دي دهغې په رڼا کښې د اتوجیه د حدیث په صرف مرفوع حصه کښې کیدای شي ځکه چې حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما چې ((فتحن اذا سافر تسعة عشر قصر تاوان زدنا اثمنا ، او وئیلې ئې دی چې دخپل مسلک وضاحت ئې اوکړو چې ددوی په نزد دنورلسو ورځو نه زیات د اقامت د نیت اعتبار دي ، مرتب عفى عنه)-

(۶) شرح باب از مرتب عفى عنه)-

(۸) كتاب الصلوة المسافر وقصرها ، مرتب عفى عنه)-

(۹) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۲) كتاب الصلوة المسافر وقصرها ، مرتب عفى عنه)-

یعنی عام نوافل لکه اشراق خائست اوبین تهجد وغیره دمسافر دپاره په سفر کښې کول دتولو په نزد بالاتفاق جائز دی. البته سنن موکد چه کومو ته رواتب هم ونیلې کیږي ددې باره کښې اختلاف دي، یوه ډله چه په هغوی کښې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما هم شامل دي ددې دترك قائل دي. او امام شافعی رحمه الله علیه او جمهور علماء کرام ددې د کولو او استحباب قائل دي. دا حنا فو په نزد که وخت وی نو سنن رواتب ادا کول افضل دی او په ترك تي هم څه پروا نشته دي. ځکه چه په حالت د سفر کښې د سنن رواتب اکدیت ختم شی. (۱) البته سنت دفجر دي نه مستثنی دی. اوسفر کښې هم ددې اکدیت باقی پاتي کیږي. ددې وجي نه دا ادائیگی اهتمام کول پکار دی. حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه ارشاد نقل کړي دي چه (۲) «لا تدعوهما (ای رکعتی الفجر) وان طردتکم الخيل» (۱) او په خپله حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه په سفر کښې د فجر سنت ادا کول ثابت دی. امام طحاوی رحمته الله فرماني چه (۳) «ورکع النبی ﷺ فی السفر رکعتی الفجر» لکه په مسلم شریف (۴) کښې د حضرت ابوقتاده یو طویل حدیث مبارک مروی دي، هغه د سفر دوران کښې د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ﷺ دفجر د مونځ د قضاء کیږو

(۱) خو حافظ ابن حجر رحمته الله د علامه نووی رحمته الله په حواله سره په دې مسئله د تنقل فی السفر کښې دري اقواله نقل کړي دي،

① المع مطلقا.

② الجواز مطلقا.

③ الفرق بین الرواتب والمطلقة وهو مذهب ابن عمر رضی الله عنهما. دي نه پس حافظ ابن حجر دوه اقواله نور هم نقل کړي دي.

① الفرق بن الليل والنهار في المطلقة.

② الفرق بین ما قبلها وما بعد. یعنی د رواتب قبله وجواز اود بعده غالبا د عدم جواز، لان التصريح لا یظن انه منها لانه ینقل عنها بالاقامة وانتظار الامام غالبا ونحو ذلك بخلاف ما بعد ما لانه فی الغالب یتصل بها فقد ظن انه ن منها فتح الباری (ج/ ۲، ص/ ۴۷۶) باب من تطوع فی السفر فی غیر دبر الصلوة.

یو قول د علامه هندوانی رحمته الله هم دي چه کوم علامه عینی رحمته الله نقل کړي دي.

③ الفعل الفضل فی حال العزول والتروک فی حال السير او گورتي عمدة القاری (ج/ ۷، ص/ ۱۴۴) باب من لم یتطوع فی السفر دبر الصلوة وقبلها. مرتب عفی عنه.

(۱) او گورتي اعلاء السنن (ج/ ۷، ص/ ۲۷۹) باب التطوع فی السفر. مرتب عفی عنه.

(۲) سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۱۷۹) باب فی تخفیفها ای رکعتی الفجر مرتب عفی عنه.

(۳) دلالة الحديث علی تاكد سنة الفجر فی السفر وغیره ظاهرة فان طرد الخيل اکثر ما یكون فی السفر دون غیر کذا قال صاحب اعلاء السنن (ج/ ۷، ص/ ۱۹۲) باب التطوع فی السفر، مرتب عفی عنه.

(۴) صحیح بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۴۹) باب من تطوع فی السفر فی غیر دبر الصلوة وقبلها مرتب عفی عنه.

(۵) (ج/ ۱، ص/ ۲۳۹) باب قضاء صلوة الفائتة واستحباب تعجیل قضائها، مرتب عفی عنه.

رواقعه را نقل کولو کنی فرمائی چه ((ثم اذن بسلام بالصلاة فصلی رسول الله ﷺ رکعتین ثم صلی الغداة فصنع كما كان يصنع كل يوم)) بعضو د سنن دفجر سره دمغرب سنن بعد هم ضروری گر خوی (۱)

دادی واضح وی چه د تطوع فی السفر باره کنی مذکوره اختلاف د روایتونو د اختلاف نه پیدا شوې دی. د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایتونه په خپل مینځ کنی متعارض دی، یو روایت کنی ددوی نه روایت دی چه (۲) ((صحبت رسول الله ﷺ فکان لا یزید فی السفر علی رکعتین و ابابکر و عمر و عثمان کذا)) داشان هم ددوی نه نقل دی چه ((صلیت مع النبی ﷺ الظهر فی السفر رکعتین و بعد ها رکعتین کما فی الباب ۱)) اود صلوٰة مغرب باره کنی ابن عمر رضی الله عنهما د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه نقل کوی چه ((والمغرب فی الحضر و السفر سواء لا یقصر فی حضر ولا سفر و هی و ترالنهار و بعد ها رکعتین ، کما جاء فی الباب)) او حفص ابن عاصم بن عمر بن الخطاب فرمائی چه ((صحبت (۳) ابن عمر رضی الله عنهما فی طریق مکه قال فصلی لنا الظهر رکعتین ثم اقبل و اقبلنا معه حتی جاء رجل و جلس و جلسنا معه فحانت منهن التفافت نحو حیث صلی فرأی ناسا قیاما فقال : ما یصنع هؤلاء ؟ قلت یسبحون قال لو کنت مسبحا اقممت (۴) صلاتی یا ابن اخی ! انی صحبت رسول الله ﷺ فی السفر فلم یزد علی رکعتین حتی قبضه الله الخ)) دی نه پس د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما بالترتیب د خلفاء راشدینو عمل هم د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم د عمل مطابق نقل کړې دی. او بیانی فرمائی دی چه ((وقد قال الله تعالی ، لقد کان لکم فی رسول الله اسوة حسنة)) دا خو د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایتونه وو. ددوی نه سوا په دی باب کنی د حضرت براء بن عازب روایت مروی دی. ((صحبت رسول الله ﷺ ثمانية عشر سفر فمارأیته ترک الركعتین اذا زاغت الشمس قبل الظهر)) او په بخاری کنی د ابن ابی لیلی نه مروی دی چه ((ما اخبرنا احد انه رأى النبی ﷺ صلی الضحی غیر ام هانی ذكرت ان النبی ﷺ یوم فتح مکه اغتسل فی بیتها فصلی ثانی رکعات الخ)) (۵)

فتح مکه اغتسل فی بیتها فصلی ثانی رکعات الخ)) (۵)

داهول روایتونه بعضو د بعضو سره په ظاهره متعارض معلومیږي. اوس که دا حنا فو اود جمهورو بیان شوې پورته ذکر شوې تفصیل واخستی شی نو او دا اوونیلې شی چه سفر

(۱) اعلاء السنن (ج/ ۷ ، ص/ ۲۸۸) ونقل العینی فی العمدۃ . قال هشام رأیت محمدا کثیرا الا یتطوع فی السفر قبل الظهر ولا بعد ها ولا یدع رکعتی الفجر والمغرب وما رأیته یتطوع قبل العصر ولا قبل العشاء و یصلی العشاء ثم یوت (ج/ ۷ ، ص/ ۱۴۴) باب من لم یتطوع فی السفر دبر الصلوٰة و قبلها مرتب عفی عنه -

(۲) صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۹) باب من تطوع فی السفر فی غیر دبر الصلوٰة و قبلها ، و سنن ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۹۷) ابواب السفر باب التقصیر فی السفر ، مرتب عفی عنه -

(۳) صحیح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۴۲) کتاب صلاة المسافرين وقصرها ، مرتب عفی عنه -

(۴) مراد ابن عمر رضی الله عنهما ان لو کان عنرا بین الاقام و صلاة الراتبة لکان الاقام احب الیه لکنه فهم من القصر التخفيف فلذلک کان لا یصلی الراتبة ولا یتیم کذا فی فتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۴۷۶) باب من لم یتطوع فی السفر دبر الصلوٰة مرتب عفی عنه -

(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۹) باب من تطوع فی السفر فی غیر دبر الصلوٰة و قبلها ، مرتب عفی عنه -

کنبی دموکد کیدلو حیثیت باقی نه پاتې کېږي . اودوخت په صورت کنبی ددې دادا کولو فضیلت شته دي . نوتول روایات په خپل خپل محمل منطبق کېږي . (از مرتب عفی عنه)

باب ماجاء فی صلوۃ الاستسقاء

((ان رسول الله ﷺ خرج بالناس يستسقي فصرى هم ركعتين جهرا بالقراءة فيهما)) د استسقاء لغوی معنی ده طلب السقیاء (۱) یعنی باران غوښتل . دا منقول دی چه په استسقاء کنبی هېڅ یو مونځ مسنون (۲) نشته دي . ددې مطلب عموما صحیح نه دي اخیستی شوي ، په اصل کنبی ددوی مقصد دادې چه سنت دا استسقاء صرف دموځ سره خاص نه دي . بلکه دعاء او استغفار سره هم دا سنت ادا کېږي لقوله تعالی (۳) فَقُلْتُ لَا اسْتَغْفِرُوا رِزْقَكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿۱۰﴾ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿۱۱﴾ .

او صرف په دعا او استغفار سره سنت د استسقاء ادا کیدل دابو مروان سالمی رضی الله عنه دروایت نه ثابت دی . ((قال خرجنا مع عمر بن الخطاب يستسقي فمأزاد على الاستغفار (۱) په دې وجه دامام

(۱) و طلب السقی وهو الا رواء (یعنی سیراب) او دشریعت په اصطلاح کنبی ددې تعریف دا دي چه ط طلب السقیاء علی وجه مخصوص من الله تعالی لانزال الغيث علی العبادۃ ودفع الجذب (قحط سالی) والقحط من البلاد کذا فی معارف النوری رحمته الله (ج/ ۴ ، ص/ ۴۹۱) مرتب عفی عنه -

(۲) صلاة الاستسقاء اذا دام النقطاع المطر مع الحاجة اليه ولا تسن فيها الجماعة عندا بي حنيفة رحمته الله بل يهلون وحدا نا ان احبوا والاستسقاء عنده انما هو والدعاء والاستغفار ، وقال الشيخ الاسلام يجرزولو صلوا بجماعة لكن ليس بسنة فهذه ايضا ان الجماعة فيها غير مكروهة بخلاف النفل المطلق غنية المستملی المعروف بالكبرى (ج/ ۱ ، ص/ ۲۷) صلوۃ الاستسقاء ، مرتب عفی عنه -

(۳) تاسو دخپل پروردگار نه دخپلو گناهونو بڅښنه غواړئ بيشكه هغه ډير بخښونکى او او په تاسو به ډير باران اووړوي (بيان القرآن سورة نوح آيت نمبر ۱۰ ، ۱۱) مرتب عفی عنه -

(۴) معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۹۴) بحواله عمدة القارى ، علامه عینی رحمته الله دا روايت دمصنف ابن ابی شيبه رحمته الله په حواله سره نقل کړې دي . اوگورنى عمدة القارى (ج/ ۷ ، ص/ ۲۵) باب الاستسقاء خروج النبى ﷺ الخ ، خو دمصنف ابى شيبه رحمته الله دحيدر آباد دکن په مطبوعه نسخا کنبی ((فمأزاد على الاستغفار)) په ځانې د ((فمأزاد على الاستسقاء)) الفاظ مروى دي . اوگورنى (ج/ ۲ ، ص/ ۴۷۴) من قال لا يصلى فى الاستسقاء ، اوس که فمأزاد على الاستسقاء لفظ درست اوگرخولې شى نو بيا دې روايت نه استدلال نشى صايح کيدى .

البته په مصنف ابن ابى شيبه (حوالا باله) کنبی دحضرت شعبى رحمته الله نه مروى دې چه ((ان عمر بن الخطاب خرج يستسقي فصعد المنبر فقال فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رِزْقَكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿۱۰﴾ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿۱۱﴾)) ثم نزل فقال يا امير المؤمنين لو استسقيت فقال لقد طلبته بمجاديع السماء التي يستول المطر ،

دي نه هم دامام ابوحنيفه رحمته الله دمسلک تائيد کېږي مرتب عفی عنه - (على الاستغفار))

ابو حنیفه رضی اللہ عنہ د امراد نه دې چه گنې صلوٰۃ استسقاء غیر مسنون دې ځکه چه د حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم نه دې ثبوت ناقابل انکار دې .

بیا د مونځ د استسقاء په طریقه کښې دا اختلاف دې چه د امام شافعی رحمه الله علیه په نزد د استسقاء مونځ داخرونو په شان په دولسو زانډو تکبیرونو (۱) مشتمل دې اود احنافو په نزد دې زانډ تکبیرونه نشه دې . بلکه دنورو مونځونو په شان یو تکبیر تحریمه دې . (۲)

د شوافعو استدلال د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ د روایت نه دې چه امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ مخکښې روایت کړې دې چه هغې کښې د حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم باره کښې مروی دی .

((وصلی رکعتین کما کان یصلی فی العبد)) خومونځ دا وایو چه داتشبیہ په تکبیراتو زوانډو کښې نه ده بلکه د مونځ د تعداد په رکعتونو ده او په خروج الی المیدان او په اجتماع کښې ده ځکه چه دې مونځ کښې تکبیرات زوانډ وی نو صحابه کرام رضی اللہ عنہم به ددې تصریح ضرور ورکړې وي . (۳)

((رحول رداء)) خادر اړول دپاره د اتفاول وو چه څنگه حالت کښې راغلی نې چه دې حالت کښې واپس لارنشی . (۴) بیا د امام مالک رحمه الله علیه او د امام شافعی رحمه الله علیه

(۱) وهو رواية عن احمد وهو قول ابن المسيب وعمر بن عبد العزيز ومكحول وابن جرير معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۹۹) مرتب عفی عنه -

(۲) وهو قول مالك والثروري والاوزاعي واحمد واسحاق راى ثور راى يوسف ومحمد و فى مشهور عنه وغيرهما من اصحاب ابى حنيفة كذا فى المعارف (ج/ ۴ ، ص/ ۴۹۹) مرتب عفی عنه -

(۳) لکه ابن عساکر رحمۃ اللہ علیہ د حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت نقل کوی چه په هغې کښې حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ د حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم د مونځ د استسقاء کیفیت بیان کړې دې ((فاستقبل القبلة فکبر وه ووصلی باصحابه رکعتین جهو فیهما بالقراءة قراء فی الاول : اذالشمس کورت : والثانی : والضحی : ثم قلب رداءه التقلب السنة ثم حمد الله تعالى ثم رقع یدیه فقال : اللهم صاحت بلادنا الخ .

کوالعمال (ج/ ۸ ، ص/ ۲۸۱) رقم ۱۹۳۲
صلوة الاستسقاء (الافعال) او صاحب دکنز العمال ددې روایت په هکله وائی چه ورجاله الثقة دې روایت کښې حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ د حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم د مونځ د استسقاء کیفیت بیان کړې دې . خودې کښې چرته د زوانډ تکبیرات ذکر نشته دې . او په معجم طبرانی اوسط کښې د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه مروی دی چه ((ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم استقی لعطب لب الصلوة واستقبل القبلة وحول رداء ثم نزل فصلی رکعتین لم یکر فیهما الا تکبیر ، نصب الراية (ج/ ۲ ، ص/ ۲۴۰) باب الاستسقاء . دا حدیث مبارک داحنافو په مسلک باندې صریح دې اوددې باب په اخر کښې امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ((عن مالك بن انس قال انه لا یکر فی صلوۃ الاستسقاء کما یکر فی صلوۃ العیدین (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۰) (شیداشرف) -

(۴) لکه چه بعضو روایتونو کښې تصریح ده چه ددې جعفر بن محمد د خپل والدنه نقل کوی چه ((استقی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وحول رداء لیتحول القحط سنن دار قطن (ج/ ۲ ، ص/ ۶۶ رقم ۲) کتاب الاستسقاء او داشان ابن عساکر د حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت نقل کړې دې چه په هغې دا الفاظ مروی دی چه (حضرت عبداللہ ابن عباس ثم قلب رداء التقلب السنة (القحط) کوالعمال (ج/ ۸ ،

او دامام احمد رحمته الله په نزد دامام او مقتدی دواړو دپاره مسنون دی ، او د احنافو په نزد او د بعضو مالکیو په نزد ددې مسنونیت صرف دامام په حق کښې دې هم دا مسلک دې د حضرت سعید بن المسیب عروه او د سفیان ثوری رحمته الله ، احناف وائی چه په روایتونو کښې صرف د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دتحويل رادا ذکر راغلي دي . (۱) اودا یو غیر مدرک بالقیاس عمل دې . په دې وجه په خپل مورد پورې به منحصر وی او مقتدی لره په امام قیاس کول به صحیح نه وی . (۲)

ص / ۲۸۰ ، رقم / ۱۹۳۲) صلوۃ الاستسقاء (الافعال) داشان طبرانی په طولاتو کښې د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث مبارک کښې دا الفاظ مروی دی چه ((ولكن قبل رداء لكي ينقلب القحط الى الخصب ، نصب الراية (ج / ۲ ، ص / ۲۴۳) اخر باب الاستسقاء ، رشيد اشرف عفی عنه)) -

(۱) خوز حافظ زيعلى رحمته الله په نصب الراية (ج / ۲ ، ص / ۲۴۳) باب الاستسقاء کښې فرمائی چه ((وقول المصنف رحمته الله ولا يقلب القو اردتهم لان النبي صلى الله عليه وسلم لم ينقل عن انه امرهم بذلك مشكل لان عدم النقل ليس دليلا على عدم الرقوع و ايضا فالقوم قد حولوا بحضرة عليه السلام ولم ينكر عليهم وتقرير الشارع عليه السلام حكم كما ورد في مستد احمد (ج / ۴ ، ص / ۴۱) في حديث عبدالله بن زيد انه عليه السلام حو رداءه فقلبه ظهر البطن وتحول الناس معه)) گویا حافظ زيعلى رحمته الله په دې روایت کښې په تحو الناس معه جمله سره دتحويل رداء په عمل کښې د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره د خلقو شرکت ثابتوی . خو علامه ظفراحمد عثمانی په اعلاء السنن (ج / ۸ ، ص / ۱۵۱) باب الاستسقاء بالدعاء وبالصلوة کښې فرمائی چه (حضرت عبدالله بن عباس تحول الناس معه) دامطلب نه دي چه خلقو هم د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره دتحويل رداء عمل کړي وو . ځکه چه تحول د تحويل په معنی کښې نه دي بلکه دانصراف یعنی د واپس کیدو په معنی کښې راځي . په دې وجه حدیث کښې د تحويل رداء په عمل کښې شرکت نه دي بلکه قبلي ته متوجه کیدو کښې شرکت مراد دي ځکه چه د عبدالله بن زيد به روایت کښې دا الفاظ دي چه ((رأيت النبي صلى الله عليه وسلم حين استسقى لنا اطلال الدعاء واكثر المسئلة قال : ثم تحول الى القبلة وحول رداءه فقلبه ظهر البطن وتحول الناس)) .

خوپه دې دا اشکال کیدي شی چه خلق خو د مخکښې نه قبلي ته متوجه وو نو چا کله حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دخطبي نه فارغ شو او خلقو ته ئې مخ کړو او قبلي ته متوجه شو نو دغه وخت انصراف الى القبلة کښې دخلقو د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره شرکت څنگه او کړو؟ ددې اعتراض جواب علامه عثمانی رحمته الله دا ورکړي دي چه د خطبي د اوریدو وخت کښې خلق عموما امام ته داسې متوجه کیږي چه دي ډیر د قبلي نه مخ اړولي وی اوس په حدیث کښې مراد دادي چه کله حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم د خطبي نه فارغ شو او قبلي ته ئې مخ کړو نو دوی سره خلقو هم په صحیح طریقې سره قبلي ته مخ کړو ، والله اعلم . د زیات تفصیل او گورتی اعلاء السنن مرتب عفی عنه .-

(۲) بیا دتحويل رداء کیفیت علامه عثمانی رحمته الله په فتح الملهم (ج / ۲ ، ص / ۴۴۱) کتاب الصلوة الاستسقاء کښې ((حلیه)) په حواله سره نقل کړی دی چه ((وقال محمد يقلب الامام رداء اذا مضى صل من الخطبة فان كان مريعا جعل اعلاء امفله اعلاء وان كان مدورا جعل الايمن على الايسر والايسر على الايمن وان كان قباء فجعل البطانة خارجا والظهارة داخلين))

باب فی صلوٰۃ الکسوف

دکسوف لغوی معنی ده تغیر ، بیا عرفا دا لفظ دتندر نیولو سره خاص شو او خسوف دسپوړمې تندر نیولوتنه وانی .
دلته خو مسائل بحث طلب دی :

① اول بحث دادي چه بعض ملحدینو دا اعتراض کړي دي کسوف شمس (داشان خسوف قمر) څه غیر معمولی واقعه نه ده . بلکه یوه داسې واقعه ده چه دطبعي اسبابو ترلاندې پیدا کیږي . لکه طلوع او غروب اوددې یو خاص حساب مقرر دي ، په دې وجه په کلونو مخکیني خودلې شوی دی چه په فلانی وخت به خسوف یا کسوف کیږي . په دې وجه دا واقعه خارق دعادت گرځول او په دې ویریدل او مونځ او استغفار ته متوجه کیدل څه معنی لري ؟

ددې جواب دادي چه اول خو کسوف او خسوف د اسبابو طبعیو تر لاندې وی نو همس د باری تعالی د قدرت کامل مظهر دي ، په دې وجه دده د عظمت او دجلال داعتراف دپاره مونځ مشروع شوي دي . ثانیاً په حقیقت کسوف او خسوف دهغه وخت لږ غوندي نمونه بنائي چه کله به ټول اجرام فلکیه بې نوره شی ، په دې اعتبار سره داواقعات مذکوره دآخرت دی (په دې وجه په داسې موقعوس رجوع الی الله مناسب ده) ثالث دالله ﷻ د طرفه په تیروشو امتونو چه څومره عذابونه راغلی دی دهغه صور داوو چه بعض معمولی کارونه چه کوم روزانه دطبعي اسبابو ماتحت ظاهریږي هغه په دخپل معرفت حد نه لږ مخکیني شو نو دعذاب شکل به اختیار شو لکه په قوم () وغیره ، په دې بناء د حضور نبی کریم صلی

د تحویر رداء د زیات تفصیل دپاره او ددې د زیاتو صورتونو دپاره اوگورنی عمدة القاری (ج/ ۷ ، ص/ ۲۵) باب الاستسقاء وخروج النبی ﷺ فی الاستسقاء .

بیا تحویل رداء به کوم وخت کیږي دي هم تفصیل دي ، علامه عینی رحمه الله فرماني چه ((وقت التحویل عندنا مضي صدر الخطبة وبه قال ابن الماجشون وفيه رواية ابن القاسم بعد تمامها وقيل بين الخطبتين والمشهور عن مالك بعد تمامها وبه وقال الشافعي كذا في العمدة (ج/ ۷ ، ص/ ۲۵) باب الاستسقاء الخ ، بیا د استسقاء به بحث کښي نور هم په متعدد مسائلو باندې کلام دي لکه صلوٰۃ استسقاء سنت مرکده ده یا مستحب ؟ دي کښي قرات سرا دي یا جهرا ؟ خطبه داستسقاء دمونځ نه مخکیني ده که روستو ؟ د استسقاء په موقع دلاس اوچتولو څه طریقه ده ؟ وغیره ددې مسائلو د تفصیل دپاره اوگورنی عمدة القاری (ج/ ۷ ، ص/ ۲۴ تا ۶۱) ابواب الاستسقاء معارف السنن (ج/ ۴ ، ص/ ۴۱۹ تا ۵۰۰) اعلاء السنن (ج/ ۸ ، ص/ ۱۴۸ تا ۱۵۸) باب الاستسقاء بالدعاء وبالصلوة والله الموفق ، مرتب عفی عنه .-

قال طائفة من أهل اللغة الكسوف يستعمل في الشمس والخسوف في القمر وهو المشهور في السنة الفقهاء واختار الفراء وتعلب وداعی الجوهری انه هو الا فصیح وقيل هو المتین وقيل بالعکس وقيل بالترادف في الاستعمال لا في اصل اللغة والنظر للتفصيل العرب وشرح الصحيح العمدة والفتح كذا في معارف البوری رحمه الله (ج/ ۵ ، ص/ ۱) مرتب عفی عنه .-

(كما قوله تعالى ﴿ ففتحنا ابواب السماء بماء منهمر ﴾ سورة قمر رقم الآية ۱۱ ، ترجمه " نو مونږ به کثرت سره وراوونکي یو اوبو ته د آسمان نه دروازي پرانیستی ، مرتب عفی عنه) - نوح باران و په قوم

الله علیه وسلم باره کنبی منقول دی چه کله به تیزه هوا راغله نو د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم مخ به متغیر شو، (۱) ددی ویری چه هسی نه دا هوا زیاته شی او د عذاب صورت اختیار نه کړی. نو په داسې موقعو به حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خاص طور به دعاء او په استغفار کنبی مشغول (۲) شی، د اشان داخسوف او کسوف هم اگر چه د طبیعی اسبابو سره د جدید سائنس د تحقیق مطابق د کسوف او دخسوف وخت ډیر نازل وی خکه چه د کسوف په وخت کنبی سپوږمۍ دنمر اود زمکی په مینځ کنبی حائله شی. نو نمر او زمکی دواړه داد خپل کشش ثقل په بناء خان ته درابنکلو کوشش کوی. په دې لمحاتو کنبی الله ﷻ دې نکړی کد دیو جانب کشش غالب شی نو د اجرام فلکی نظام به ټول تباه شی، په دې وجه په داسې نازل وخت کنبی درجوع الی الله نه علاوه بله څه لاره نشته دې.

① دویم بحث د صلوٰة کسوف د شرعی حیثیت سره متعلق دې. د جمهورو په نزد د صلوٰة کسوف سنت موکد دی، بعضو مشائخو حنفیه ددې د وجوب قائل دی او د امام مالک رحمه الله علیه دې ته د جمعی درجه ورکړې ده. وقیل انها فرض کفایه. (۳)

② دریم بحث د صلوٰة کسوف د طریقې سره متعلق دې، د احنافو په نزد په صلوٰة کسوف او په عامو مونځونو کنبی هیڅ فرق نشته دې. نو په دې موقع دې دوه رکعت په معروفه طریقه ادا کړې شی. (۴) اود ائمه ثلاثه په نزد صلوٰة کسوف هر رکعت په دوه رکوع گانو مشتمل دې. (۵)

عاد طوفان کما فی قوله تعالی ﴿ انا ارسلنا علیهم ریحاً صرصراً فی یوم نحس مستمر، سورة قمر رقم الایة ۱۹، مونځ په دې یو سخته هوا راوسته دیو مسلسل د نحوست په ورځ کنبی مرتب عقی عنه -

۱) لکه د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دی چه س ((کانت الريح الشدید اذا هبت عرف ذالک فی وجه النبی ﷺ، صحیح البخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۴۱) ابواب الاستسقاء باب اذا هبت الريح مرتب عقی عنه)
 ۲) وقع عند ابی یعلی باسناد صحیح عن قتاده عن انس ان النبی ﷺ کا اذا هاجت ریح شديدة قال: اللهم اسئلك من خیر ما امرت به واعوذ بک من شر ما امرت به، کذا فی فتح الباری (ج/ ۲، ص/ ۲۳۱، ۲۳۲) باب اذهب الريح مرتب عقی عنه -

۳) اوگورنی عمدة القاری (ج/ ۷، ص/ ۶۱) کتاب الکسوف، باب الصلوٰة فی کسوف الشمس ثم ان الجماعة فی صلوٰة الکسوف سنة عندنا بشرط وجود من یقیم ا لجمعة والادعیاء والاصلو فرادی و ذهب بعض فقهاء الحنفیة الی وجوب الجماعة کما فی وغیر عن السراج الوهاج، معارف السنن (ج/ ۵، ص/ ۲) مرتب عقی عنه -

۴) و فی البدائع (ج/ ۱، ص/ ۲۸۱) قال فان لم یقمها الامام حیث یصلی الناس فرادی ان شاء الله و رکعتین و ان شاء الله اربعاً و الاربع افضل، ومثله ردالمختار عن المعراج ولكن هذا فی صورة اذا صلواته انفراداً جماعة نعتم فی الدرالمختار عن المجتبی مطلقاً، وظاهر الروایة الركعتان الی ان تنجلی. د زیات تفصیل اوگورنی معارف السنن (ج/ ۵، ص/ ۲) مرتب عقی عنه -

۵) وقال بعض اصحابهم بجواز الركعات الی اربع فی رکعة واحدة ایضا کذا فی المعارف (ج/ ۵، ص/ ۲) نقلاً عن المعامرة مرتب عقی عنه -

دې حضرتانو استدلال د (۱) حضرت عائشه رضی اللہ عنہا، (۲) حضرت اسماء رضی اللہ عنہا، (۳) حضرت عبدالله ابن عباس رضی اللہ عنہ، (۴) حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ، (۵) وغيره معروف روایتونه دی. چه په صحاح سته کښې مروی دی. او دې کښې د دوه رکوع تصریح ملاوړې. دا حقاو استدلال په هغه احادیثو دي چه کوم په یو رکوع دلالت کوی.

① په (۶) صحیح بخاری کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ روایت دي چه ((خفت الشمس على عهد رسول الله ﷺ فخرج مجرد داء حتى انتهى الى المسجد وثاب اليه الناس فصلى بهم ركعتين)) او په (۷) نسائی کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په دې روایت کښې دا الفاظ مروی دي چه ((فصلی رکعتین کما تصلون)).

② د دویم دلیل په (۸) نسائی کښې د حضرت سمره بن جندوب رضی اللہ عنہ په یو طویل روایت دي چه په هغې کښې فرمائی چه ((فصلی فقام كاطول قيام بنا في صلاة قط ما سمع له صوتا ثم ركع بنا كاطول ركوع ما ركع بنا في صلاة ما نسمع له صوتا ثم مجد بنا كاطول سجود ما مجد بنا في صلاة قط لا نسمع له صوتا ثم فعل ذلك في الركعة الثانية مثل ذلك)) دې کښې صرف د یو رکوع ذکر دي.

(۱) کما فی روایة مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۹۶) کتاب الکسوف او فیها، فاقترأ رسول الله ﷺ قراءة طويلة ثم كبر فركع ركوعا طويلا ثم رفع رأسه فقال سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد ثم قام فاقترأ قراءة طويلة هي ادنى من القراءة الاولى ثم كبر فركع ركوعا طويلا هو، ادنى من الركوع الاول ثم قال سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد ثم سجد واخرجه البخاري بتغير في اللفظ (ج/ ۱، ص/ ۱۴۵) ابواب الكسوف، باب لا ينكشف الشمس لموت احد ولا الحياته مرتب عفى عنه -

(۲) صحيح مسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۹۸) كتاب الكسوف مرتب عفى عنه -

(۳) صحيح بخاري (ج/ ۱، ص/ ۱۴۳) باب صلاة الكسوف مرتب عفى عنه -

(۴) کما فی صحيحین بخاری للبخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۴۳) باب طول السجود فی الکسوف ولمسلم (ج/ ۱، ص/ ۲۹۹) کتاب الکسوف مرتب عفى عنه - حضرت عبدالله ابن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ او

(۵) کما عند النسائي (ج/ ۱، ص/ ۲۱۸) کتاب الکسوف باب كيف صلاة الكسوف مرتب عفى عنه -

(۶) د جابر بن عبدالله روایت په صحيح مسلم کښې مروی دي او گورنې (ج/ ۱، ص/ ۲۹۷) مرتب

(۷) (ج/ ۱، ص/ ۱۴۵) باب الصلاة الكسوف مرتب عفى عنه -

(۸) (ج/ ۱، ص/ ۲۲۳) باب الامر بالدعاء في الكسوف، هم نسائي کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په

یو بل روایت کښې د ((صلى ركعتين مثل صلواتكم هذه)) مروی دی (ج/ ۱، ص/ ۲۲۱) قبيل باب قدر

القرأة في صلو الكسوف. او د ابن حبان اود حاکم په روایت کښې هم د فصلی به رکعتین مثل صلاتکم

الفاظ مروی دی. انتلخیص الخیر (ج/ ۲، ص/ ۸۸، رقم/ ۶۹۸) کتاب صلاة الكسوف، مرتب

عفى عنه -

(۹) (ج/ ۱، ص/ ۲۱۹) باب كيف صلاة الكسوف واخرجه ابوداود (ج/ ۱، ص/ ۱۶۸) کتاب الکسوف،

باب من قال رابع ركعات، مرتب عفى عنه -

② دریم دلیل دحضرت نعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ روایت دی، داهم پہ (۱) نسائی کنبی مروی دی

چہ ((قال اذا غسقت الشمس والقمر فصلوا كاحداث صلواتها)) .

③ خلورم دلیل ہم (۲) نسائی د قبيضة بن مخارق هلالی روایت دی چہ ((قال كسفت الشمس ونحن اذا ذلك مع رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بالمدينة فخرج فرعا بجر ثوبه فصلى ركعتين اظاهما فوافق انصرافه انجلاء الشمس فحمد الله واثنى عليه ثم قال : ان الشمس والقمر ايتان من آيات الله وانهما لا ينكسفان الموت احد ولا حياتي (۳) فاذا رايتن من ذلك شيئا فصلوا كاحديث صلاة مكتوبة صلواتها)) .

⑤ پہ (۴) مسند احمد کنبی دحضرت محمود بن ولید روایت دی چہ هغی کنبی دصلوة کسوف اودصلوة کسوف تفصیل بیانوی او فرمائی چہ ((ثم قام (ای النبی صلی اللہ علیہ وسلم) فقراء بعضو الذاریات ثم رکع ثم اعتدل ثم سجد سجدتين ثم قام ففعل كما فعل في الاولى)) .

پہ دی اعتراض شویدی چہ دحضرت محمود بن ولید سماع د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ نشته دی خو علامہ نیموی رحمۃ اللہ علیہ ددی اعتراض پہ جواب ورکولو کنبی پہ

(۱) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۹) باب كيف صلوة الكسوف نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۹ ، ۲۲۰) کنبی دحضرت نعمان بن بشیر نہ دا روایت پہ دی الفاظو سرہ مروی دی چہ ((ان رسول الله حين انكشف الشمس مثل صلواتنا يركع ويسجد مرتب عفى عنه)-

(۲) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۹) باب كيف صلوة الكسوف واخرجه ابوداود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۸) كتاب الكسوف ، باب من قال رابع ركعات ، دا روایت دحضرت بلال نہ ہم مرفوع مروی دی ((ان الشمس والقمر لا يتكسفا لموت احد ولا لبيحاته ولكنها ايتان من آيات الله فاذا رايتن ذلك فصلون كاحداث صلوة صلواتها (قال الهيثمي) رواه البزار والطبرانی في الاوسط والكبير وعبد الرحمن بن ابي ليلى يم يدرك بلال وبقيّة رجاله ثقات)

خو ددی انقطاع بارہ کنبی علامہ بنوری رحمۃ اللہ علیہ پہ معارف (ج/ ۵ ، ص/ ۱۶) کنبی لیکی چہ ((ولا يضر هذا لانقطاع للشواهد التي سقت على ان الغالب ان الوساطة صحابي وعلى الاقل من كبار التابعين فلا يضر مثل هذه الانقطاع اصلا عند التحقيق مرتب عفى عنه)-

(۳) یعنی چہ کله تہ د غہ نبیو خہ خیز اووینی نو داسی مونخ کوه خنگہ چہ لہ مخکنبی تا فرض مونخ اوکرو او دلتہ د ((احداث صلوة مكتوبة صلواتها)) نہ مراد صلوة فجر دی ، چہ ددی نہ معلوم شوچہ دصلوة الكسوف صلوة فجر سرہ تشبیه وکرې شوې ده . پہ دی و چہ د صلوة کسوف رکوع بہ ہم د صلوة فجر بہ شان وی . او دصلوة فجر د احداث صلوة دمصادق کیدو دثلل پہ بخاری شریف کنبی او بیہقی شریف کنبی د حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا روایت دی چہ دهغی نہ معلومی چہ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم صلوة کسوف د ثابیت پہ وخت کنبی ادا کړې وو . اوگورنی بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۳) ابواب الكسوف باب التعمد من عذاب القبر فی الکسوف وسنن کبری (ج/ ۳ ، ص/ ۳۲۳) كتاب الخسوف باب كيف يصلى في الخسوف ، پہ دی وجه مخکنبی د احداث صلوة مكتوبة مصداق ہم دفجر مونخ کیدی شی مرتب عفى عنه)-

(۴) قال الهيثمي رواه احمد ورجاله الصحيح مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۰۷) باب الكسوف مرتب عفى عنه

مفصلو دلائلو سره دده سماع ثابتہ کړې ده. (۱) او که بالفرض سماع ثابتہ هم نه وی نو زیات نه زیات دا حدیث به مرسل وی چه کوم د جمهورو په نزد حجت دي. ددې ټولوروايتونو دا خبره ثابتېږي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دصلوة کسوف حکم دفجر دمونځ په شان دکولو ورکړې دي او دې کښې نې دهیڅ نوې طریقې اختیارولو تلفین نه دي کړي.

ترڅو چه داتمه ثلاثه دمستدل روایتونو تعلق دي نو ددې جواب بعضو احنافو دا (۲) ورکړې دي چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دکسوف په مونځ کښې ډیره اوږده رکوع کړې وه. (۳) چه کله ډیر وخت تیر شونو د مینځ صفونو والا داخیال اوکړو چه چیرته حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوچت شوي نه وی. پدې بناء صحابه کرام رضی الله عنہم د رکوع ته اوچت شو او حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته ئې اوکتل او چه کله ئې داپه نظر راغلل چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم خولاتراوسه پورې په رکوع کښې دي نو په دوباره دوباره رکوع ته ښکته شول. نو ددې نه روستو خلقو داخیال اوکړو چه دا دویمه رکوع ده.

دا جواب ډیر مشهور دي خو په دې کښې اطمینان نه کیږي ځکه چه رومبې خود حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنہ د حدیث مبارک دباب الفاظ دادی چه ((انہ صلی فی کسوف فقرأ ثم رکع ثم سجده سجدتين والاخرى مثلها)) اودې نه معلومیږي چه د دواړو رکوع گانو په مینځ کښې قرائت هم شوې دي. نو دمونځ نه پس دا زاتل کیدل پکار دی. ځکه چه صحابه کرام رضی الله عنہم دمونځ ډیر اهتمام کولو. او چه څه غیر معمولی خبره به وه یا به اوشو نو دهغې به ئې تحقیق کولو. په دې وجه داخبره ډیره بعیده ده چه دروستو صفونو صحابه کرام رضی الله عنہم ټول عمر په دې غلط فهمی کښې مبتلا کښې وو. او په دوی دې حقیقت حال واضح شوې نه وو.

نو ددې صحیح توجیه دا ده چه کوم (۴) صاحب بدائع، حضرت شیخ (۱) الهند او (۲) حضرت شاه صاحب رحمۃ الله علیہ اختیار کړې ده او هغه داچه صلوۃ کسوف کښې حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم

(۱) اوگورنی التعلیق الحسن علی اثار السنن (ج/ ۱، ص/ ۲۶۵) باب کل رکعة برکوع واحد مرتب عفی عنه -

(۲) كما فی بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع (ج/ ۱، ص/ ۲۸۱) فصل فی صلوۃ الکسوف والخسوف وفتح القدیر (ج/ ۱، ص/ ۴۳۵) باب صلوۃ الکسوف مرتب عفی عنه -

(۳) لکه په روایتونو ددې ذکر دي مثلاً ابوداود کښې دعبداالله بن عمرو روایت ((قال انکشف الشمس علی عهد رسول الله صلی الله علیہ وسلم فقال رسول الله صلی الله علیہ وسلم لم یکد یرکع ثم رکع فلم یکد یرکع ثم رفع فلم یکد یسجد الخ، علی عهد رسول الله صلی الله علیہ وسلم فقال رسول الله صلی الله علیہ وسلم لم یکد یرکع رکعتین مرتب عفی عنه -

(ج/ ۱، ص/ ۱۶۹) کتاب الکسوف باب من قال یرکع رکعتین مرتب عفی عنه -

(۴) بدائع (ج/ ۱، ص/ ۲۸۱) فصل فی صلوۃ الکسوف فقل العلامة الکاسانی عن الشیخ ابی منصور عن ابی عبدالله البیہقی انه قال ان الزیادة ثبتت فی صلوۃ الکسوف لا للکسوف بل لا حوال اعترضت حتی روى انه صلی الله علیه وسلم تقدم فی الركوع حتی کان کمن یاخذ شیئاً ثم تاخر کم یتفر عن شیئ فیجوز ان تكون الزیادة منه باعتراض تلك الاحوال فمن لا يعرفها لا یسع التکلم فیها و یحتمل ان ینکون فعل ذلک لانه سنة فلما اشکل الامر لم یعدل عن المعتد علیه الا بیقین مرتب عفی عنه -

عليه وسلم نه بلاثبه دوه ركوع ثابت دی . بلکه دپنځو ركوعاتو پورې هم په روايتونو كښې ثبوت ملاويږي . (۲) خودا د حضور نبی كريم صلى الله عليه وسلم خصوصيت وو . او واقعه دا وه چه مونځ كښې ډير غير معمولي واقعات راپېښي وې وو . او حضور نبی كريم صلى الله عليه وسلم نه دجنت او دجهنم نظاري پرې هم او كړې شوې . (۳) په دې وجه دوی غير معمولي طور باندې څلور ركوعات او كړې . خودا ركوع جزء دصلوة نه وې بلکه دسجده شكر په شان ركوعات (۴) تخشع وې چه كوم د حضور نبی كريم صلى الله عليه وسلم خصوصيت وو . او د حضور نبی كريم صلى الله عليه وسلم دمونځ اهميت دعام ركوعاتو نه مختلف وو . همدا وجه ده چه بعضو صحابه كرام رضي الله عنهم ددوی ركوعات تخشع شمار كړو او ديو نه ئي دزيات ركوعاتو روايت ئي او كړو . او بعضو دا نه دی شمار كړی . ددې دليل دادې چه روميي خود دوی په

۱) كما في معارف النوري رحمته الله عليه (ج/ ۵ ، ص/ ۱۸) مرتب عفي عنه -

۲) كما في معارف النوري رحمته الله عليه (ج/ ۵ ، ص/ ۱۸) مرتب عفي عنه -

۳) د يو او دو ركوع والا روايتونه خو مونږ مخكښې ذكر كړي دي او دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها يو روايت كښې ددرې ركوع تذكره هم شته دې لكه چه فرماني چه ((فقام بالناس شديدا يقوم الناس ثم يركع ثم يقوم ثم يركع ثم يقوم ثم يركع فركع ركعتين في كل ركعة ثلاث ركعات ركع الثالثة ثم سجد)) او هم په نسائي كښې د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما په يو روايت كښې د څلورو څلورو ركوعاتو ذكر دي ((ان رسول الله صلى الله عليه وسلم لكسوف الشمس ثمانية ركعات واربع سجعات (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۴) اول في رواية في باب صلاة الكسوف ،

او په سنن ابی داود كښې د حضرت ابی بن كعب رضي الله عنه په روايت كښې د پنځو ركوعاتو ذكر دي . ((ان النبي صلى الله عليه وسلم صلى هم وقرأ سورة من الطوال وركع خمس وسجد سجدتين ثم جلس)) او كورن (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۷) باب من قال اربع ركعات . خو علامه نيموي رحمته الله عليه په اثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۲۶۱) باب صلاة الكسوف بخمس ركوعات في كل ركعة كښې فرماني چه رواه ابوداود في اسناده لين وهي مروية بسند قوي في تهذيب الاوثار لابن جرير كما نقل النوري رحمته الله عليه عن الشيخ الا نور الله مرقده في المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۳) رشيد اشرف عبدالله عنه .

۴) كما في رواية ابن عباس رضي الله عنهما : قالوا يا رسول الله صلى الله عليه وسلم رأينا تناولت شيئا في مقامك ثم رأينا تكعكت فقال اني رأيت الجنة وتناولت عقودا ولو اصبته لأكلتم منه ما بقيت الدنيا و رأيت النار فلم ارمظر كاليوم قط الطع (واقح واضح) صحيح بخاري (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴) باب صلاة الكسوف جماعة رواه مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۹۸) كتاب الكسوف واخرجه النسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۲۱) قدر القراءة في صلاة الكسوف -

۵) دسجدي د تشع ثبوت قول او فعلا راغلي دي . ((عن عكرمة قال قيل لابن عباس بعد صلاة الصبح ماتت فلانة لبعض ازواج النبي ي فسجد قيل له اتسجد هذه الساعة فقال اليس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا رأيتم اية فاسجدوا فاي اية اعظم من ذهاب ازواج النبي صلى الله عليه وسلم ترمذی (ج/ ۲ ، ص/ ۲۵۲) ابواب المناقب باب فضل ازواج النبي صلى الله عليه وسلم

علامه بنوري رحمته الله عليه دمستدرك حاكم په حواله سره په سند د جيد د حضرت انس رضي الله عنه روايت نقل كړې دي چه ((قال لما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة يوم الفتح استشرفه الناس فوضع رأسه على رحله متحننا معارف السنن (ج/ ۵ ، ص/ ۱۹) مرتب عفي عنه -

زیاتو رکوعاتو کنبی د روایتونو اختلاف دې چه د هغې هیڅ توجیه دې نه سوا ممکن نه ده (۱) بله دا چه د مونځ نه پس حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم چه کومه (۲) خطبه ورکړې وه په هغې کنبی شینا فصلوا کا حدث صلوة مکتوبة صلیتموها (۳) دې حدیث مبارک کنبی حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه صرف امت ته دیونه د زیاتو رکوعاتو تعلیم ورنکړو. بلکه دې خلاف تصریح ورته کړې ده په دا مونځ د فجر د مونځ په شان دا حکم نه ورکولو.

شواقع دې حکم باره کنبی دا وائی چه د فجر سره تشبیه په تعداد د رکوع کنبی نه ده بلکه تعداد د رکعاتو کنبی ده یعنی د فجر د مونځ په شان صلوة کسوف به هم دوه رکعتنه ادا کیری.

خو دا (۴) تاویل ځکه درست نه معلومیری چه که صرف د تعداد د رکعتونو خبره وی نو حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم به د صلوة فجر سره د تشبیه ورکولو په ځانې دخپل صلوة کسوف سره تشبیه ورکړې وه یعنی فرمائیلي به ئې وو چه ((صلوا کما رایتونی اصلی)) خو حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دداسې کولو په ځانې د صلوة فجر سره تشبیه ورکړه. ددې خبرې واضح کیدو دلیل دې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مونځ کنبی څه خصوصیات وو چه دهغې حکم امت ته ورکول ضروری نه وو. په دې وجه د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دوفات نه پس حضرت عثمان رضی الله عنه صلوة کسوف په خپل عهد خلافت کنبی په یو رکعات کړې وو. کما رواه (۵) البزار او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه هم صلوة کسوف په یو رکعت سره کړې وو. (۶)

شافعیه عام طور سره دا وائی چه د حنیفه روایتونه ددویمې رکوع نه ساکت دی او زمونږ روایتونه ناطق دی. ((والنطاق مقدم علی الساکت)) .

خوددې جواب ددې که په دې اصولو عمل کول وی ثوبیا پنځه رکوع واجب کیدل پکار دی. ځکه چه د پنځو رکوعاتو روایتونه زیات ناطق دی. حال ددې چه پنځه رکوعات دوی هم

(۱) وثبت عن العباس من عمله تعدده ای الركوع فی الاولى لا الثانية وهكذا صلوة الايات کذا فی المعارف (ج/ ۵

، ص/ ۱۹) نه هم ددې خبرې تائید کیری چه زائد رکوعات، رکوعات، تشع وو مرتب عقی عنه -

(۲) کما فی رواية قیصة بن مخارق عند النسائی (ج/ ۱، ص/ ۲۱۹) باب کیف صلوة الکسوف فصلی رکعتین

اطاهما فوافق انصرافه انجلاء الشمس فحمد الله وائی علیه ثم قال ان الشمس والقمر ایتان من آیات الله واهما لا

ینکسفان لموت احد ولا لحیاته فاذا رایت الخ مرتب عقی عنه -

(۳) نسائی (ج/ ۱، ص/ ۲۱۹) باب صلوة الکسوف مرتب عقی عنه -

(۴) ددې تاویل د تفصیل دپاره اوگورنی د تفصیل دپاره اوگورنی معارف السنن (ج/ ۵، ص/ ۲۰)

مرتب عقی عنه -

(۵) عن ابن شریح الخزاعی قال کسفت الشمس فی عهد عثمان رضی الله عنه فصلی بالناس تلك الصلوة رکعتین وسجد سجدتین فی کل رکعة الخ، (قال الهیثمی رواه احمد وابویعلی والطبرانی فی الکبیر والبزار ورجاله مولوفون

مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۲۰۶، ۲۰۷) باب صلوة الکسوف، مرتب عقی عنه -

(۶) انظر معانی الآثار (ج/ ۱، ص/ ۱۶۳) باب صلوة الکسوف کیف هی؟ قیل باب الاقرات فی صلوة الکسوف الخ، راجع للتفصیل المعارف للعلامة البوری رحمته الله (ج/ ۵، ص/ ۲۱)، مرتب عقی عنه -

ضرور گر خوی . حقیقت دادی چه مونر په ناطق روایتونو زیات عمل کوونکی یو . ځکه چه مونر دا خبره منو چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددوونه زیاتې رکوع کړې وې خو دا زائد رکوعات د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خصوصیت محمول وو . په خلاف دشوافع چه هغوی ددریمې او د څلورمې او د پنځمې رکوع منکر دی . او صرف د دوو رکوع روایتونه قبلوی . سره ددې چه ددرې څلورو پنځو رکوع روایتونه مثبت د زیاتې دي او دشوافعو په مسلک ددې هیڅ توجیه ممکن نه ده .

علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه دې روایتونو لره دمعلول گرځولو کوشش ^(۱) کړې دې خو واقعه داده چه دې کښې فنی خرابی نشته دې او ددې رجال ثقات دی ، په دې وجه دا رد کول بلال دلیل دی او اکابر محدثین دا روایتونه صرف صحیح گرځولی دي . بلکه امام اسحاق بن راهویه رحمته الله علیه ، امام ابن خزیمه رحمته الله علیه او بعضو نورو حضراتو مجتهدینو په دې عمل کړې دې او ددې خبرې قائل دی چه ددوونه واخله تر پتخو پورې هر عدد جائز دي .

① د تعداد د رکوع ټول روایتونه فعلی دي . اود احنافو استدلالونه قولی هم دی او فعلی هم دی .

② د احنافو په قول په ټولو روایتونو کښې تطبیق کیږي او دشوافعو په قول بعضو روایتونه پرېښودل کیږي کما بینا .

③ که په کسوف کښې د تعداد رکوع حکم وی نو دابه یو غیر معمولی خبره وی . اودا ممکن نه وه چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددې حکم واضح طور سره بیان کړې نه وی . حال دادې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم د کسوف باره کښې یو پورا خطبه هم ورکړې ده خو د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه یو قول هم داسې مروی نه دی چه هغې کښې دتعدد رکوع تعلیم ورکړې وي .

عهد رسالت رحمته الله علیه کښې کسوف صرف یو وار شوې و ^{*} بیا دصلوة کسوف په متعارض روایتونو کښې د تطبیق ورکولو دپاره بعضې حضراتو دا ^(۲) ونیلي دي چه دصلوة الکسوف عهد نبوی رحمته الله علیه کښې یو ځل شوې وو او هر ځل ددې دکولو طریقه مختلف وه .

خودا صحیح نه دی ځکه چه عهد رسالت کښې کسوف صرف یو ځل روایه او درایه ثابت دي ، رومې خو ځکه چه د کسوف تقریبا په ټولو روایتونو کښې دا تصریح ده چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم چه دموخ نه پس کومه ^(۳) خطبه ورکړې ده په هغې کښې نه

(۱) کما نقل فی المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۸) مرتب عفی عنه -

(۲) منهم اسحاق بن راهویه رحمته الله علیه ، وابن جریر رحمته الله علیه ، وابن المنذر رحمته الله علیه : کما حکاه النووی رحمته الله علیه فی شرح مسلم

(ج/ ۱ ، ص/ ۲۹۵) کتاب الکسوف ، مرتب عفی عنه -

(۳) کما فی روایة قیصة بن مخارق عندالنسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۹) باب کیف صلوة الکسوف فصلی رکعتین اطاها فوافق انصرافه انجلاء الشمس فحمد الله وانشئ علیه ثم قال : ان الشمس والقمر ایتان من آیات الله وانما لا ینکسفان احد ولا لحياته مرتب عفی عنه -

فرمانیلی (۱) وو چه دچا مرگ سره دكسوف هېڅ تعلق نشته دي. دا خبره حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دخلقو ددي باطل خیال په تردید کښي کړي وه چه کسوف د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دبرخور دار حضرت ابراهيم عليه السلام د وفات په بناء شوې وو. (۲) اوس دا ممکن نه ده په هر ځل دكسوف په موقع دي د حضرت ابراهيم عليه السلام مرگ واقع شوي وي، په دي وجه دي کښي د تعدد څه سوال کيدشي؟ بل ماهرينو دفلکیاتو حساب لگولي دي او په اتفاق سره ئي دا ونيلی دي چه د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په عهد کښي کسوف صرف یو ځل شوې وو. (۳) په دي وجه د متعارض روایتونو صحیح توجیه او تطبیق هم هغه دي چه کوم مونږ مخکښي ذکر کړي دي.

خورم بحث* (از مرتب غفرله) ((ویری اصحابنا ان یصلی صلوٰۃ الکسوف فی جماعه فی کسوف الشمس والقمر))، امام ابوحنیفه رحمه الله (۴) او د امام مالک رحمه الله علیه (۵) په نزد د خسوف قمر کښي جمعه مشروع نه ده. د امام شافعی رحمه الله علیه (۶)، امام احمد رحمه الله، ابو ثور رحمه الله او دنورو محدثینو په نزد جمع مشروع ده.

امام شافعی رحمه الله علیه سره په دي مسئله کښي څه خاص دلیل نشته دي، هغه د (۷) عموم د روایات استدلال کوي، صلوٰۃ خسوف په صلوٰۃ الکسوف باندې قیاس کوي. او دي باره کښي د احنافو او مالکیانو استدلال په دي کښي چه عهد نبوی صلی الله علیه وسلم کښي جمادی الاخر کال څلورمې هجری کښي چه کله سپوږمۍ تندر اونیوله. نو حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم

(۱) وورد نعمان بن بشیر فلم یزل یصلی بنا حتی انجلت فلم انجلت قال ان تاسابزعمون ان الشمس والقمر لا ینکسفا الا لموتس عظیم من العظماء ولیس ذالک نسانی (ج/ ۱، ص/ ۲۱۹) باب کیف صلوٰۃ الکسوف؟ مرتب عفی عنه -

(۲) فورد فی روایة ابی بکره ؓ انهما لا یحسنان لموت احد ولا لحیاته فاذا رأیتم ذالک فصلوا حتی یکشف ما بکم وذالک ان ابنا له علیه السلام مات یقال له ابراهیم فقال ناس فی ذالک نسانی (ج/ ۱، ص/ ۲۲۱) باب کیف صلوٰۃ الکسوف مرتب عفی عنه -

(۳) کما حققه محمود باشا الفلکی المصری فی رسالته نتائج الافهام فی تقویم العرب قبل الاسلام وذكر فیها ان الکسوف فی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وقع مرة یوم مات ابراهیم (ابن النبی صلی الله علیه وسلم) ذالک فی السنة العاشر من الهجرة للملتقط من المعارف (ج/ ۵، ص/ ۵) مرتب عفی عنه -

(۴) وقیل الجماعة جائزة عندنا (ای الحنیفة) لكنها لیست لتعذر بسنة لتعذر اجتماع الناس باللیل وانما یصلی کل واحد متفردا کذا فی المعارف (ج/ ۵، ص/ ۳۰۳) باب بلا ترجمه بعد باب ما یقرأ بعد التکبیر، مرتب عفی عنه

(۵) کذا فی المعارف ج/ ۵، ص/ ۱۲۸، باب بلا ترجمه باب ما یقرأ بعد التکبیر مرتب عفی عنه -

(۶) فعنده یصلی للخسوف کما یصلی الکسوف بجماعة و رکوعین وبالجهر بالقراءة و یخطبتین بینهما جلوسه وبه قال احمد واسحاق الا فی الخطبة کذا فی العمدة (ج/ ۵، ص/ ۳۰۳) مرتب عفی عنه -

(۷) لکه د حضرت عبد الله ابن مسعود ؓ روایت ((ان الشمس والقمر لا ینکسفان لموت احد ولا کتبهما ایانان من آیات الله تعالی فاذا رأیتموها فصلوا نسانی (ج/ ۱، ص/ ۲۱۴) باب الامر بالصلوٰۃ عند کسوف القمر مرتب عفی عنه -

عليه وسلم ددي دپاره دجمعي اهتمام اونه كړلو. كما ذكره ابن الجوزي (١). په دې وجه د
صلوة خسوف دپاره جمعه مسنون نه ده او ددې په كسوف قياس هم نه شي كيدې. ((لعنوا
اجتماع الناس من اطراف البلد بالليل بخلاف كسوف الشمس)) والله اعلم.

باب كيف القراءة في الكسوف

((عن سمرة بن جندب قال صلى بنا رسول الله في كسوف لا نسمع له صوتا)) دصلوة كسوف سره
متعلق يو حكم دادي چه دې كنيې په قرات سرا وي او كه جهرا ؟ د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه ، امام
شافعي رحمته الله عليه او دجمهورو فقهاء په نزد مونځ دكسوف كنيې اخفاء دقرات مسنون
ده . او دامام احمد او دامام اسحاق او احنافو كنيې د صاحبينو رحمته الله عليه په نزد جهرا دقرات
مسنون دي . دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه يو روايت هم ددې مطابق دي او دابن خزيمه په نزد د دواړو
طريقو اختياروي .

د اخفاء باره كنيې دجمهورو دليل د حضرت سمرة بن جندب رضي الله عنه حديث (٢) ، باب دې هم
داشان د صحيحينو (٣) كنيې د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنه روايت مروي دي چه په هغې
كنيې هغوئي فرمائي چه ((فقام قياما طويلا غوا من قراءة سورة البقرة)) دې كنيې لفظ د نحو
په دې خبره دلالت كوي چه دقرات سري وو. خكه كه جهري وي نو صيغه د جزم به نه
استعمال كړي وه. او دا شان د محمود بن لبيد په روايت كنيې مروي دي چه ((ثم (٤) قام
فقراء فيما نرى بعض الر كتاب)) ثم ركع ثم اعتدل ثم سجد سجدتين ثم قام ففعل مثل ما فعل
الاول)) داروايت دركوع او په قرات د اخفاء په دواړو مسئلو كنيې د احنافو دليل دي . صلوة
كسوف كنيې په قرات جهريه كيدو باندي د صاحبينو او د امام احمد رحمته الله عليه وغيره استدلال به

(١) انظر العمدة (ج/ ٥ ، ص/ ٣٠٣) مرتب عفي عنه -

(٢) ورواه النسائي ايضا في سننه (ج/ ١ ، ص/ ٢٣٢) كتاب الكسوف ، باب ترك الجهر فيها بالقراءة . خود
قائلينو د جهرا د اړخه ددې جواب دا ور كړي شوي دي چه د لا نسمع له صوتا . جمله ددي د جهرا نفي
نه كوي بلكه كيد شي چه دوي جهرا كړي وي خو د كثر هجوكم او دلريوالي په وجه حضرت سمرة
رضي الله عنه وغيره د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم نه قرات نه وي اوريدلې . والله اعلم ، مرتب عفي
عنه -

(٣) او حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنه نه يو بل روايت مروي دي چه ((قال صليت اتي جنب رسول الله
صلى الله عليه وسلم يوم كسفت الشمس فلم اجمع له قراءة)) رواه طبراني واسناده حسن اثار السنن (ج/ ١ ،
ص/ ٢٦٦) باب الاخفاء بالقراءة في صلوة الكسوف . مسند احمد ومسند ابويعلى كنيې دا روايت دي په
دې الفاظو سره مروي دي چه ((صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم الكسوف فلم اسمع منه حرفا من القراءة ، ددوي
روايت سره متعلقه تفصيل دپاره اوگورني نصب الراية (ج/ ٢ ، ص/ ٢٣٣) باب صلوة الكسوف
(مرتب عفي عنه) -

(٤) قال النيموي رحمته الله عليه رواه احمد واسناده حسن اثار السنن (ج/ ١ ، ص/ ٢٦٤) باب كل ركعة بركوع واحد
هم داروايت علامه هيشمي رحمته الله عليه په مجمع الزوائد (ج/ ٢ ، ص/ ٢٠٧) باب الكسوف كنيې د مسند
احمد په حواله سره نقل كړي دي خو دې كنيې الفاظ داسې مروي دي چه ((ثم قام فقرا بعض المذاريات ثم
ركع الخ)) علامه هيشمي رحمته الله عليه ددې روايت باره كنيې ليكي چه رواه احمد ورجال الصحيح مرتب عفي
عنه -

دي باب كنبي د حضرت عائشه رضي الله عنها روايت دي چه ((ان النبي صلى الله عليه وسلم صلى صلوة الكسوف وجهر بالقراءة فيها)) (۱)
د جمهورو دا حديث مبارك په صلوة خسوف محمولوي ، البته متاخيرينو احنافو وتيلي دي چه كه دمقتديانو د تنگيدو ويره وي نو په صلوة كسوف كنبي هم جهر كيدي شي ، والله اعلم.

باب ما جاء في صلوة الخوف

صلوة خوف د ټولو نه رومي د جمهورو په نزد په غزوه (۲) ذات الرقاع كنبي شوي وو. چه كوم د جمهورو د قول مطابق په كال څلورمه هجري كنبي شوي وو (۳). بيا جمهورو په نزد دا د مونځ منسوخ نه دي بلكه اوس هم جائز دي البته دامام ابو حنيفة رحمه الله نه يوروايت (۴) دادي چه دامونځ د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم سره مخصوص وو خكه چه قرآن كريم كنبي دي چه (۵) ((واذا كنت فيهم فاقت لهم الصلوة)) الفاظ دي .

(۱) قال ابو عيسى هذا حديث حسن صحيح (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۰) قال الشيخ الانور الكشميري رحمته الله والجواب ان عائشة رضي الله عنها قالت رواية فحرزت (اندازه كول) قرائته فرائت انه قرأ سورة البقرة (كما عند ابي داود في سننه (ج/ ۱ ، ص/ ۱۶۸) باب القراءة في صلوة الكسوف (مرتب) فهذا يدل على انها حذرت قرائتها نحو البقرة ولو كانت سمعت لم تحتج الى التقدير ثم الراوي استبط الجهر من تعبيرها فغير روايتها بالجهر صراحة او (هذا هو الجواب الثاني) انها سمعت بعض الايات كجهر ببعض الايات في الصلوة السرية كما ورد في رواية ويسمعا الاية احيانا (صحيح بخاري (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۵) باب القراءة في العصر . كذا في المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۳۰) بتغير يسر ، مرتب عفى عنه) -

(۲) ذات الرقاع د يوسختلف الالوان نوم دي . دي ته نژدي دا غزوه شوي وه . په دي وجه دي ته غزوه ذا الرقاع وتيلي شي . يا په دي وجه چه په دي غزوه كنبي د صحابه كرام رضي الله عنهم پښي مبارك د پيدل تگ په وجه زخمی شوي وي . او دا نې د جامو په ټوټو تړلي وو . يا په دي وجه صحابه كرام رضي الله عنهم كوم بيرغونه جوړ كړي و و هغه د كپړو د مختلفو ټوټو نه جوړ كړي وو . ((وفيه اقوال اخر انظر الحاشية الصحيح البخاري للشيخ السهاري رحمته الله (ج/ ۲ ، ص/ ۵۹۲) كتاب المغازي شذوات الرقاع مرتب عفى عنه) -
(۳) و قيل كانت في سنة خمس وقيل سنة ست وقيل سنة سبع كذا في عمدة (ج/ ۶ ، ص/ ۲۵۵) ابواب صلوة الخوف (مرتب عفى عنه) -

(۴) قال الحافظ ابن حجر رحمته الله واما قول ((واذا كنت فيهم)) فقد يفهمه ان يوسف عليه السلام في احد الروايتين عنه روى عن ابي يوسف جوازها مطلقا وقيل هو قوله الاول فتح الباري (ج/ ۱ ، ص/ ۴۴۲) باب صلوة الخوف والحسن بن زياد اللؤلؤي من ا صحابه و ابراهيم بن عتبة وحكى عن المزني صاحب الشافعي فتح الباري (ج/ ۲ ، ص/ ۳۵۷) ابواب صلوة الخوف مرتب عفى عنه -
(۵) سورة نساء آيتم نمبر ۱۰۲ جزء نمبر امام مالك رحمه الله عليه مرتب عفى عنه -

جمهور په جواب کښې دا وائی چه دا خطاب صرف حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه ده دې بلکه دا یو عام خطاب دې چه دهغې تعلق ټولو آئمه سره دې . (۱) او ددې ډیر مثالونه په قران کریم کښې شته دي . (۲)

(۱) لکه پخپله صحابه کرام رضی الله عنہم صلوٰۃ خوف ئې د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم یا د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دزمانې سره مخصوص نه دي گنرلې او ددوی نه په مختلفو مقاماتو صلوٰۃ خوف کول ثابت دي .

① عبدالله بن حبیب د خپل پلار نه نقل کوی چه ((اھم غزوة مع عبدالرحمان بن سمرۃ کابل فصلی بنا صلوٰۃ الخوف)) سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۷) باب من قال یصلی بکل طائفة رکعة ثم یسلم فیقوم الدین الخ .

② سنن ابی داود کښې په ذکر شوې حواله کښې د ثعلبیه بن زیدم نه روایت دي چه ((قال کنا مع سعید بن العاص رضی الله عنہ بطبرستان فقال ایکم صلی مع رسول الله صلی الله عنہ صلوٰۃ الخوف ؟ فقال حذیفۃ رضی الله عنہ انا اصلی رکعة ولم یقضوا))

③ جعفر بن محمد د خپل پلار نه نقل کوی چه ((ان علیا رضی الله عنہ صلی مغرب صلوٰۃ الخوف لیلة الحریر)) الن وقعت بین علی واهل الشام فی صفین وسمعت بالحریر لاهم لما عجزوا عن القتال صار بعضهم یهر علی بعض سنن کبری بیهقی (ج/ ۳ ، ص/ ۲۵۲) کتاب الصلوٰۃ الخوف باب الدلیل علی ثبوت صلوٰۃ الخوف وانما لم تسخ .

④ عن ابی العالیة قال صلی بنا ابو موسی الاشعری رضی الله عنہ باصبهان صلوٰۃ الخوف بیهقی (ج/ ۳ ، ص/ ۲۵۲) حضرت سعد بن العاص رضی الله عنہ طبرستان کښې دمجو سیانو سره په جنګ کښې صلوٰۃ خوف اوکړو (ومعه الحسن بن علی وحذیفۃ بن الیمان وعبدالله بن عمرو العاص رضی الله عنہ فتح القدير (ج/ ۱ ، ص/ ۳۴۳) باب صلوٰۃ الخوف)

⑤ عن نافع بکن عبدالله بن عمر کان اذا سئل عن الصلوٰۃ الخوف قال یقدم الامام وطائفة من الناس فیصلی به الامام رکعة وتكون طائفة منهم بینهم وبين العدو ولم یصلوا فاذا صلی الذین رکعة استأخروا الخ . صحیح بخاری (ج/ ۲ ، ص/ ۲۵۰) کتاب التفسیر سورة باب قوله تعالی ((فان خفتم فرجالا او رکبانا))

⑥ عن سهل بن ابی حمزة رضی الله عنہ انه قال فی صلوٰۃ الخوف قال یقوم الامام مستقبل القبلة فتقوم طائفة منهم ول السفر من قبل العدو وجوهم الی العدو فیرکع بهم رکعة ویرکعون لانفسهم رکعة الخ سنن ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۱) باب ماجاء فی صلوٰۃ الخوف .

⑦ عن ابن عباس رضی الله عنہ قال فرض الله تعالی الصلوٰۃ علی لسان نبیکم صلی الله عنہ فی الحضر اربعا وفي السفر رکعتین ول الخوف رکعة سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۷) باب من قال یصلی بکل طائفة رکعة ولا یصلون . ددې روایتونونه معلومیږي چه صلاۃ الخوف د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره مخصوص نه وو او د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم دوفات نه پس هم ددې په مشروعیت باندې دصحابه کرام رضی الله عنہم داتفاق وو رشید اشرف عفی عنه) -

(۱) لکه ﴿ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ ﴾ سورة هود رقم الاية نمبر ۱۱۴ پاړه نمبر ۱۲ رکوع نمبر ۱۰

﴿ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ ﴾ سورة الاسراء رقم الاية نمبر ۷۸ رکوع نمبر ۹ والله اعلم ، مرتب عفی عنه) -

البته (۱) ابن همام رحمته الله لیکلی دی چه بهتر داده چه د خوف په موقع دې دوه جمعې جدا جدا اوشی. البته که ټول په یو امام پسې مونځ کولو باندې ټینګ وی نویسا د صلوٰة خوف اجازت شته دې.

صلوات خوف د ادا کولو درې طریقې *

صلوة خوف په دریو طریقو سره په روایتونو کښې مروی دې.

اوله طریقه * اوله داده چه یوه طائفه دامام سره به یو رکعت اوکړی او بله د ښمن په مقابله وخت پورا کړی او امام دې دومره وخت ولاړ وی انتظار دې اوکړی. او بیا دې بله طائفه راشی او امام دې دوی ته یو رکعت اوکړی او سلام دې اوگرځوی او دغه طائفه دې دمسیبوق په شان خپل دویم رکعت پورا کړی. دا طریقه د حضرت سهل بن ابی خثیمه دروایت نه ثابت ده چه کومه (۲) موقوف (۳) و مرفوع دواړه قسمه منقول دی او چه د اروایت، اصح مافی الباب دې، په دې وجه شوافعو وغیره دا طریقه افضل گرځوی.

دویمه طریقه * (۴) دویمه طریقه داده چه امام طائفه اولی ته یو رکعت اوکړی او دا طائفه د سجدي کولو نه پس بغیر دخپل مونځ پورا کولو نه محاذته لاړشی او بیا دې دویمه طائفه راشی او امام دوی ته دویم رکعت اوکړی او سلام دې اوگرځوی. بیا دا طائفه دې خپل مونځ هم داشان پورا کړی. او محاذته دې لاړشی. او بیا دې رومبني طائفه راشی او خپل دویم رکعت دې ادا کړی.

درېمه طریقه * طریقه داده چه اولی دې یو رکعت دامام سره اوکړی او لاړې دې شی، بیا دې طائفه ثانیه دویم رکعت ادا کړی دامام سره اوکړی او لاړې دې شی. او بیا دې رومبني طائفه راشی او خپل مونځ دې پوره کړی. دې نه پس دویمه طائفه راشی او مونځ دې پورا کړی.

(۱) علم ان صلوٰة الخوف علی الصفة المذكورة انما تلزم اذا تنازع القوم فی الصلوٰة خلف الامام اما اذا لم يتنازعوا فالافضل ان یصلی باحدی الطائفتین تمام الصلوی ویصلی بالطائفة الاخری امام اخرقا مها فتح القدیر (ج/ ۱)، ص/ ۴۴۱) باب صلوٰة الخوف مرتب عفی عنه -

(۲) طریقه موقوفه په ترمذی شریف کښې په دې باب کښې مروی دی چه (ج/ ۱، ص/ ۱۰۱) اوبخاری شریف کښې ددې الفاظ دادی چه ((قال یقوم الامام مستقبل القبلة وطائفة منهم معه وطائفة من قبل العدو رجوههم الى العدو فیصلی بالذین معه رکعة ثم یقومون فیرکعون لا نفسهم رکعة ویسجدون سجدين فی مکانهم ثم یدهب هولاء الى مقام اولئک فیجیئ اولئک فیرکع بهم رکعة فله ثمان ثم یرکعون ویسجدون سجدين - اوگورنی

(ج/ ۲، ص/ ۵۹۲) کتاب المغازی باب غزواى ذات الرقاع مرتب عفی عنه - صحیح بخاری (ج/ ۲، ص/ ۵۹۲) کتاب غزوة ذات الرقاع مرتب عفی عنه -

(۳) كما فی رواية ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه وسلم لاحدی الطائفتین رکعة والطائفة الاخری مواجهة العدو ثم انصرفوا (ای العدو) فقاموا فی مقام اولئک وجاء و اولئک (ای الطائفة الثانية) فصلی بهم رکعة اخرى ثم سلم علیهم ثم قام هولاء (ای الثانية) فقصوا رکعتهم وقام هولاء (ای الطائفة الاولى) فقصوا رکعتهم، سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۱۷۶) باب من قال یصلی بكل طائفة رکعة رکعة الخ ورواه النسائی (ج/ ۱، ص/ ۲۲۹)

کتاب الصلوٰة الخوف مرتب عفی عنه -

د صلوة تسبیح خوف دا درې واره طریقې جائز دي ، البته احناف په دې کښې دریمه طریقه افضل گرځوي . اودا طریقه دامام احمد رحمته الله علیه په کتاب الآثار کښې د حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه نه موقوفاً ^(١) مروی ده . خو د غیر مدرك بالقیاس کیدو په بناء داموقوف هم په حکم د مونځ کښې دی . او امام ابوبکر خصاص رحمته الله علیه په احکام القرآن کښې هم دا طریقه حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه نه هم روایت ^(٢) کړې ده . په دې وجه دحافظ ابن حجر

^(١) (ج/١ ، ص/٥٠٥ ، ٥٠٦ باب صلوة الخوف رقم/١٩٥) دامام محمد رحمته الله علیه په کتاب الآثار کښې مروی دی چه ((اخرنا ابوحنيفه رحمته الله علیه عن حماد ، په طریقه سره دمسلک حنفيه عين مطابق دحضرت ابراهيم د وي اثر نقل کولو نهن پس ليکي چه ((اخرنا ابوحنيفه رحمته الله علیه قال حدثنا الحارث بن عبد الرحمن بن عباس مثل ذلك

دا روایت منقطع دې حافظ په الاثار کښې دحارث بن عبدالرحمان باره کښې فرمائی چه ((اظنه ابن عبدالرحمان بن عبدالله بن سعد ابی ذباب الدوسي من اهل المدينة له الرحمة في التهذيب فان يكن هو فروايته عن ابن عباس منقطه سقط بينهما مجاهد او غيره . داهم ممکن ده چه دلته کښې دحارث بن عبدالرحمان دالتي نه مراد هغه وي چه کوم دابوهند کښت لری په دې صورت کښې به هم انقطاع باقی وي اوابوظبيان واسطه به وي په هر حال س د حارث بن عبدالرحمان که دابوذباب دوسي مراد وي اوکه ابوهند دالتي د دواړو روایتونو نه معتبر وي او ترکومي چه د انقطاع تعلق دې نو د مجاهد یا د ابوظبيان واسطه کیدو نه پس دامضر نه ده . بیا چه کله انقطاع هم دقرن اولی وي چه کومه مضرت نه ده لکه امام ابوحنيفه رحمته الله علیه دا روایت امام محمد بیان کړو اودامام محمد ددې روایت نقل کولو نه پس فرمائی چه ((بهذا كله تأخذ ونيل ددي دليل دي چه ددې حضراتو په نزد ددې روایت په ثبوت کښې شک نشته دي . والله اعلم . ماخوذ از تعليقات ابو الوفاء افغانی په کتاب الآثار باندې (ج/١ ، ص/٥٠٦) باب صلوة الخوف بزيات من المرتب عقالة عنه .

^(٢) خصيف عن ابي عبيدة عن عبدالله ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم صلى في حرة بن سليم صلوة اخوف قام فاستقبل وكان العدو في غير القبلة فصف معه واخذ صف السلاح واستقبل العدو فكبر رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم والصف الذي مع ثم ركع وركع الصف الذي معه ثم تحول الصف الذين صفوا مع النبي صلی الله علیه و آله وسلم فاخذوا السلاح وتحول الآخرون فقاموا مع مع النبي صلی الله علیه و آله وسلم وركعوا وسجدوا ثم سلم النبي صلی الله علیه و آله وسلم وتحول الآخرون وصلوا ركعة فكان للنبي صلی الله علیه و آله وسلم ركعتان وللقوم ركعة .

احکام القرآن للخصاص (ج/٢ ، ص/٣١٦) باب صلوة الخوف طبع المطبعة البهية المصرية سن ١٣٤٧ هجري دا روایت زمونږ دمسلک سره عين موافق دي .

امام ابوداود د((عمران بن ميسرة حدثنا ابن فضال)) په طريق سره دخصيف داروایت داسې نقل کړې دي چه ((عن ابي عبيدة عن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قال صلى بنا رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم صلوة الخوف فقاموا صفين صف خلف رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم وصف مستقبل العدو فصلى بهم رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ركعة ثم جاء الآخرون فقاموا فاستقبلوا هؤلاء العدو فصلى بهم النبي صلی الله علیه و آله وسلم ركعة ثم سلم فقام هؤلاء فصلوا لا أنفسهم ركعة ثم سلموا سنن ابي داود (ج/١ ، ص/١٧٦ ، ١٧٧) باب من قال يصلي بكل طائفة ركعة ثم يسلم الخ))

دا روایت هنم داحنافو دمسلک مطابق دي البته په يو جزء کښې دمسلک داحنافو نه لرغوندي مختلف دي ځکه چه دې کښې دطائفة ثانيه باره کښې ذکر دي چه دې د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم

پیله دا ونیل چه دا دریمه طریقه د روایتونو نه (۱) ثابت نه ده ، صحیح نه ده ، ددی نه سواد حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ عنہما چه کوم حدیث مبارک امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ هم دې باب کښې رومبې طائفې د تلو نه پس اود دویمې طائفې د یو رکعات ادا کولو نه پس د حدیث مبارک الفاظ دادې ((فقام هولاء فقصوا رکعتهم وقام فقصوا رکعتهم)) دې کښې د رومبې هولاء اشاره که طائفه ثانیه ته او گرځولې شی نو دابه دویمه طریقه شی او که دا اشاره طائفه اولی ته او گرځولې شی نو دابه دریمه طریقه شی (۲)

بهر حال دریمې طریقې لره ځکه ترجیح ده چه دا اوفق بالقران عظیم هم ده او اوفق بالترتیب هم . دا اوفق (۳) ((فاذا سجدوا فالیکنوا من ورائکم)) دې کښې رومبې طائفې ته دسجدي نه پس د روستو تلو حکم ورکولې کیږي .

په دې وجه دې کښې د رومبې طریقې احتمال نشته دې او اوفق بالترتیب کیږي وجه نه داده چه په رومبې طریقه کښې طائفه دامام نه مخکښې فارغیږي چه کومه موضوع دامامت نه خلاف ده او په دویمه طریقه کښې خلاف ثانیه د طائفه اولی نه مخکښې فارغیږي چه کومه دطبعي ترتیب خلاف ده او دریمه طریقه کښې اگر چه ذهب او ایاب زیات دی خو نه دې

سره دیو رکعت نه پس زر محاذ ته تلو په ځانې هم په دې ځانې دری خپل رکعت ادا کړو خود خصیف ددې روایت په مقابل کښې رومبې روایت راجع دې ((لان الطائفة الاولى قد ادركت الصلوة والثانية لم تدرك فغير جائز للثانية الخروج من صلواتها قبل الاولى ولانه لما كان من حكم الطائفة الاولى ان تصلي الركعتين في مقامين فكذلك حكم الثانية ان تقضيها فيما كذا في مقام واحد لان سبيل صلوة الخوف ان تكون مقسومة بين الطائفة على التعديل بينهما فيها كذلك قال احمد بن علي الجصاص رحمۃ اللہ علیہ في احكام القرآن (ج/ ۲ ، ص/ ۳۱۶ مرتب عفی عنه) -

(۱) فقال : ولم نقف على ذلك شيء من الطرق فتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۳۵۹) ابوب الصلوة الخوف مرتب عفی عنه -

(۲) يوراه روایت په دې طريق سره دې ((ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم صلى صلوة الخوف باحدى الطائفتين ركعة والطائفة الاخرى مواجهة العدو ثم انصرفوا فقاموا هولاء فقصوا ركعة م وقام مقام اولئك وجاء اولئك فصلى هم ركعة اخرى ثم سلم عليهم فقاموا هولاء فقصوا ركعتهم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۰) مرتب عفی عنه -

(۳) اودا د دویم صورت یعنی طائفه اولی د رومبې هولاء مشار اليه گرځول زیات راجع دې ځکه چه د حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ وغيره د روایتونو نه ، ددې تائید کیږي مرتب عفی عنه -

(۱) وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلَتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا بَأْسَابِحِهِمْ الْإِسْمَاءِ (سورة النساء ۱۰۲) ایت نمبر ۱۰۲

علامه بنوری رحمۃ اللہ علیہ په معارف السنن (ج/ ۵ ، ص/ ۴۶) کښې لیکلی دی چه ((ثم ان كل فريق من الخيفة و الشافعية يدعون ان القرآن يوافقنا والمفسرين من الفريقين يولون الآية على ما يوافق مذهبهم انظر احكام القرآن للخصاص (ج/ ۲ ، ص/ ۳۱۳ تا ۳۱۵) من تاويل الخيفة والتفسير الكبير للرازي من تاويل الشافعية .

د تفصيل دپاره اوگورثی روح المعانی جزء خامس ایت نمبر ۱۰۲ ص/ ۱۳۴ تا ۱۳۷ مرتب عفی عنه

کتابی که خبره موضوع امامت خلاف شته دې نه ترتیب طبعی اونه دقران پاک د ظاهری الفاظو. والله اعلم. (۱)

بیا دا خبره یاده اوساتی چه دجمهورو فقهاء کرامو په نزد دصلوة خوف دپاره قصرد کمیت ضروری نه دې نو که صلوۀ خو په حالت کنبی دحضر وی نو خلور رکعتونه به کول وی او هره طائفه به دیو په خاتی دوه دوه رکعتونه دامام سره کوی. (۲)

باب ماجاء في سجود القرآن العظيم

دې باره کنبی دوه مسئلې مختلف فیه دی. (۳)
پومبې مسئله داده چه سجده تلاوت د اتمه ثلاثه په نزد مستنون ده او دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد واجب ده.

د اتمه ثلاثه استدلال په (۴) ترمذی شریف کنبی د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه حدیث نه ثابت دې او فرمائی چه ((قرأت علی رسول الله صلی الله علیه وسلم النجم فلم يسجد فيها)) خو داحنافو دطرفه ددې جواب دادې چه داد سجود علی الفور نفی ده او فی الفور سجده زمونږ په نزد هم واجب ده.

د اتمه ثلاثه دریم استدلال دحضرت عمر فاروق رضی الله عنه د (۵) واقعی نه دې چه ((انه قرأ سجدة علی المنبر فقرأ ثم قرأها فی الجمعة الثانية فنها الناس للسجود فقال انما لم تكسب علیا الا ان شاء الله فلم يسجد ولم يسجدوا))

(۱) حاصل الکلام ان ما ذهب اليه ابوحنیفه رحمته الله علیه واصحابه مويد بالدلائل القوية كما بين وهو مذهب الثوري رحمته الله علیه في قولهما د بن ابی سلیمان و ابراهيم النخعي رحمته الله علیه (انظر لائره المصنف لعبد الرزاق (ج/ ۲ ، ص/ ۵۰۸ رقم/ ۴۲۴۶) باب صلوۀ الخوف مرتب) وابن عمر رضی الله عنه وابن مسعود رضی الله عنه (وذكره روايتهما) وعمر ابن الخطاب (انظر لائره تفسير ابن جرير (ج/ ۵ ، ص/ ۱۶۳ ، طبع المریة) وعبد الرحمن بن سمرة (انظر لائره سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۷) باب من قال يصلي بكل طائفة ركعة ثم يسلم الخ مرتب) و ابن عباس رضی الله عنه وقد ذكره اثره انظر كتاب الآثار (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۶ ، رقم/ ۱۹۵) باب صلوۀ الخوف ، مرتب) كذا فلي معارف البیرونی (ج/ ۵ ، ص/ ۴۵ ، ۴۶) بتغير من المرتب)) -

(۲) اوگورنی فتح القدير (ج/ ۱ ، ص/ ۴۴۴) باب صلوۀ الخوف ، صلوۀ خوف کنبی نور مباحث هم شته دې چه زیات تفصیل دپاره د فقهی کتابونه کتلی شی مرتب عفی عنه -

(۳) فی الباب عدة خلافیات فی سبب السجدة وحکمها وعددها وصفاتها ووقتها ومحالها من الايات وغيره ذالت والشيخ الانور رحمته الله علیه تعرض فی املاءه علی جامع الترمذی الی اشهرها وذالك اختلافهم فی حکمها وعدد هاس فنقتصر علیها (و نحن ايضا) وليراجع للبقية عمدة القاری وكتب القرو وبداية المجتهد كذا فی المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۵۵) مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۲) باب ماجاء من لم يسجد فيه ورواه الشيخان انظر الصحيح البخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۶) باب من قرأ السجدة ولم يسجد ، والصحيح لمسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۱۵) باب سجود التلاوة مرتب عفی عنه -

(۵) ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۲) باب ماجاء من لم يسجد فيه رواه البخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۶ او ۱۴۷) باب من رأى ان الله تعالى لم يوجب السجود مرتب عفی عنه -

ددې جواب دادې چه مطلب دا هم کیدې شی چه سمدستی سجده کول ضروری نه (۱) ده او
داخانو استدلال دهغه ټول آیتونو نه دې چه کومو کښې صیغه د امر راغلې ده (۲)

شیخ ابن همام رحمته الله فرمائی چه آیت دسجدي ددرې حالتونو نه خالی نه وي ، یا په دې کښې
دسجدي (۳) امر وی یا په دې کښې دکفارو دسجدي نه انکار ذکر وی (۴) او یا انبیاء کرام
او د انبیاء کرامو اقتدار هم (۵) .

(۱) ددې تائید نه کيږي چه په رومبي جمعه کښې حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ایت دسجدي دتلاوت نه پس
زر را کوز شو او سجده ئې اوکړه ، د روایت الفاظ دادې ((انه قرأ السجدة على النبر فزل لسجد)) او په
دويمه جمعه ئې زر د سجدي نه پس او فرمائیل چه ((انما لم تكتب علينا الا ان شاء)) گویا هغوی دنفس
وجوب نه بلکه د وجوب علی الفور انکار کړي وو .

خو علامه بنوری رحمته الله په معارف السنن (ج/ ۵ ، ص/ ۷۵) کښې د حضرت کشمیری رحمته الله قول نقل کړي
دې چه ((ولم رای جوابا شافيا لعلماء الخفية عن اثر عمر فاروق رضی الله عنه ولا يكفى فوفهم ان الوجوب ليس على
الفور لانه لم يكن في المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۷۳) علامه بنوری رحمته الله مخکښې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه -
ددې اثر یو بل جواب د حضرت شاه کشمیری رحمته الله نه را نقل کړي دې ((ان مراد عمر فاروق رضی الله عنه ان
السجدة بخصوصها لم تكتب علينا وانما يكفى الركوع والايحاء والاختاء ايضا ويجوز عندنا ايضا الاكتفاء بالركوع
وان كان خارج الصلوة في رواية ذكرها صاحب الفتاوى الظهرية ونقلها صاحب الدامخار وكذلك ذكرها
الامام الرازي في تفسير الكبير الاكتفاء عند ابي حنيفة بالركوع بدل السجود استدلال بقول تعالى (وحرراكما و
اناب) و تخصیصه بداخل الصلوة غير لازم .

ترکومي چه په ایماء سره دسجدي تعلق دي ، ددې متعلق اثر په په مصنف ابن ابی شیبه (ج/ ۲ ، ص/
۲) باب اذا قرا الرجل السجدة وهو ما يمشي ما يصنع كني كني شي لکه ((عن ابراهيم عن اصحاب
عبدالله كانوا يقرؤون السجدة وهم يمشون فيومنون ايماء))

حضرت شاه کشمیری ق فرمائی چه ((ولم ار الاثر من احد من اسلف ان قرأ اية السجدة فلم يسجد اولم يركع
او لم يؤمن برأسه فالخاصل : ان مرد عمر فاروق رضی الله عنه ان السجدة بخصوصها لم تكتب علينا
هذا ملخص ما في معارف السنن (ج/ ۵ ، ص/ ۷۴ تا ۷۷) بتغير وزيادة من المرتب -

(۱) فتح القدير (ج/ ۱ ، ص/ ۳۸۲) باب سجود التلاوة فقال لاها (ای سجد ايات السجدة) ثلاثة اقسام قسم
له الامر لصريح به وقسم تضمن حكاية استكاف الكفرة حيث امرنا به وقسم فيه حكاية فعل الانبياء السجود
وكل من الامثال والاقتدار ومخالفة الكفرة واجب الا ان يدخل دليل في معين على عدم لزومه ((

(۲) كما في سورة العلق ﴿ كَلَّا لَا تَطْلَعُ ﴾ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿ مرتب عفى عنه -

(۳) كما في سورة الانشقاق ﴿ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴾ ﴿ مرتب عفى عنه -

(۴) كما في سورة ص ﴿ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴾ ﴿ فَقَرْنَا لَهُ
ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِندَنَا لَزُلْفَى وَحُسْنَ مَآبٍ ﴾ (۵) (ايت نمبر ۲۴ و ۲۵ پاره نمبر ۲۳ مرتب عفى
عنه -

بیا دا حنافو اوشو افه په دې متفق دی چه په پوره قران پاک کښې ټولې سجدي د تلاوت (۳) خوارلس دی البته ددې په تعیین کښې لږ اختلاف دې ، دشوافعو په نزد دسوره ص کښې سجده نشته دې . ددې په ځانې سوره حج کښې دوه (۴) سجدي دي او دا حنافو په نزد په سوره ص کښې سجده شته دې . او په سوره حج کښې صرف یو سجده ده . (۵) امام شافعی رحمه الله علیه د سوره ص باره کښې د (۶) حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما دروایت نه استدلال کوی فرمائی چه ((قال رأيت رسول الله ﷺ يسجد في ص قال ابن عباس ﷺ وليست من عزائم السجود)) . (۷)

(۱) ځکه چه قران پاک کښې کافرو سره دهغوی د اعمالو سره دمشابهت کولو نه نه ی راغلي ده ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ الایه نمبر ۱۵۶ سوره آل د عمران باره نمبر حضرت عبد الله ابن مسعود ، مرتب عفی عنه -

(۲) اوداشان دانبياء کرامو د اقتداء حکم په قران پاک کښې راغلي دي ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَبِهِدْنِهِمْ آفَكَةٌ قُلْ لَا أَشْكُرْكُم عَلَيْهِ أَجْرًا إِن هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ﴾ ایت نمبر ۹۰ سوره انعام باره نمبر حضرت عبدالله ابن عمر مرتب عفی عنه -
دهغې تفصیل دادی :

① سوره اعراف ایت نمبر ۲۰۶ باره نمبر ۹ ② سوره رعد ایت نمبر ۱۵ باره نمبر ۱۳ ③ سوره نحل ایت نمبر ۵۰ باره نمبر ۱۴ ④ سوره بنی اسرائیل ایت نمبر ۱۰۹ باره نمبر ۱۵ ⑤ سوره مریم ایت نمبر ۵۸ باره نمبر ۱۶ ⑥ سوره حج ایت نمبر ۱۸ باره نمبر ۱۷ ⑦ سوره فرقان ایت نمبر ۶۰ باره نمبر ۱۹ ⑧ سوره نمل ایت نمبر ۲۶ باره نمبر ۱۹ ⑨ سوره الم سجده ایت نمبر ۱۵ باره نمبر ۲۱ ⑩ سوره ص ایت نمبر ۲۵ باره نمبر ۲۵ ⑪ سوره حم السجده ایت نمبر ۳۸ باره نمبر ۲۴ ⑫ سوره نجم ایت نمبر ۶۲ باره نمبر ۲۷

⑬ سوره انشقاق ایت نمبر ۲۱ باره نمبر ۲۱ ⑭ سوره علق ایت نمبر ۱۹ باره نمبر ۳۰
دا تفصیل دا حنافو دمسلک مطابق دې دشوافعو مسلک وضاحت پخپله په متن کښې راځی مرتب عفی عنه -

(۱) یوهم ده چه کومه دحنفیه په نزد ده بله ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَرْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ ایت نمبر ۷۷ باره نمبر ۱۷ مرتب عفی عنه -

(۲) او امام احمد رحمه الله به نزد آیتونه دسجدي پنځلس دی . دسوره حج دوه سجدي دي ((كما عند الشافعي رحمه الله)) او په سوره ص کښې هم سجدي دوه دي ((كما عند الحنيفة رحمه الله)) خو د امام احمد رحمه الله قول مشهور د امام شافعی رحمه الله علیه مسلک مطابق دي او د امام مالک رحمه الله علیه په نزد ټولې یوولس سجدي دي ، ددوی په نزد آخری دې درې سجدي نشته دي او کورنی معارف السنن (ج ۱) ص ۵۸) مرتب عفی عنه -

(۳) ترمذی (ج ۱ ، ص ۱۰۲) باب ما جاء في السجدة في ص مرتب عفی عنه -

ددې جو اب دادې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سجده کول خو په دې روایت کېنې هم ثابت دی ، البته حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه چه دانسی د عزائم السجود نه کیدو کومه نفی ونیلې ده دهغې مطلب دا کیدې شی چه دا سجده په طور د شکر واجب ده لکه چه په حدیث مبارک ثابت دی چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد او فرمائیلو چه (۱) ((سجد داود توبه ونسجدها شکرا)) اوکه بالفرض ددې مطلب دا واخستې شی چه کوم شافعیو اخستې دې نویا هم داد حضرت ابن عباس رضی الله عنه خپل قول دې ، او د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم عمل احق بالاتباع دې ، بالخصوص چه کله (۲) بخاری شریف کېنې د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه مروی دی چه فرمائی چه ما د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه ((أفی ص سجدة فقال نعم ثم روهنا الى قوله يهدم اقتده ثم قال اهو منهم (ای داود من الانبياء المذكورين في هذه الآية) سنن ابی داود (۳) کېنې د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې فرمائی چه ((قرأ رسول الله ﷺ وهو على المنبر ص فلما بلغ السجدة فسجد وسجد الناس معه الخ)) بهر حال دسورة ص سجده په قوی دلائلو (۴) ثابت ده . پاتې شوه دسورة حج دویمه سجده نو په دې باره کېنې د (۵) اسام شافعی رحمه الله علیه په ترمذی کېنې د حضرت عقبه بن عامر دروایت استدلال کوی هغه فرمائی چه ((قلت يا رسول

(۱) او مسروق نه مروی دی چه ((قال قال عبدالله الا هي توبة بني ذكوان فكان لا يسجد فيها يعني ص)) وقال الهيثمي ((رواه الطبراني في الكبير ورجاله ثقات رجال الصحيح كذا في مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸۵) باب ثالث منه (ای من باب سجود التلاوة) دې کېنې د عبدالله نه مراد غالباً حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه دي ځکه چه کله دغه عبدالله مطلق اونیلي شی نو همد مراد وی . داشان د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د اثر نه هم شوافعو دمسلک تائید کیری والله اعلم ، مرتب عفی عنه -

(۲) كما في سنن النسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۲) كتاب الاصلاح باب سجود القرآن السجود في ص عن حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه عن النبي ﷺ سجد في ص وقال : سجدها داود الخ مرتب عفی عنه -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۰) كتاب التفسير سورة الانعام باب قوله اولئك الذين هد الله فبهذا هم قتدي مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۰) باب السجود في ص ، مرتب عفی عنه -

(۵) داشان په مسند احمد کېنې د ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه ((انه رأى رزبا انه يكتب ص فلما بلغ اس سجدها قال رأى الدواة والقلم من وكل شيء يحضره القلب ساجدا قال قصصها على النبي ﷺ فلم يزل يسجد بها (قال الهيثمي) رواه احمد ورجاله الصحيح مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸۴) باب الثالث من (ای من باب سجود التلاوة) مرتب عفی عنه -

(۱) حضرت ابوهريره رضی الله عنه د روایت نه هم د احنافو تائید کیری . ((ان النبي ﷺ سجد في ص وعن عثمان بن عفان رضی الله عنه انه سجد في ص رواه عبدالله بن احمد ورجاله رجال الصحيح كذا في زوائد الهيثمي (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸۵) دې نه علاوه حضرت عمر فاروق رضی الله عنه او حضرت ابن عمر رضی الله عنه هم د سورة ص د سجدې قائل دي اوگورتی مصنف عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۳۳۶ ، ۳۳۸) رقم/ ۵۸۶۲ ، ۵۸۷۲ باب كم سجد في القرآن من السجدة مرتب عفی عنه -

(ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۲) باب في سجدة في الحج مرتب عفی عنه -

الله ﷻ فصلت سورة الحج بان فيها سجدتين قال نعم لم يسجد هما فلا يقرأ هما)) خو ددي حديث مبارك يول مدار په (۱) ابن لهيعة دي چه دهغه ضعف (۲) مشهور دي -
 زمونږ استدلال په (۳) طحاوي كښي د حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما اثر دي چه ((قال في سجوده الحج الاول عزيمته والاخر تعليم)) داشان (۴) امام محمد په موطا امام مالك كښي ليكي چه ((كان ابن عباس رضي الله عنهما لا يرى في سورة الحج الا سجدة واحدة الاولى)) دسورة حج دويمه سجده داسي ده چه دي كښي دركوع اود سجود دواړو په ځاني حكم وركړي شوي دي (۵) اودقران كريم اسلوب دادي چه كوم ځاني سجده تلاوت وي هتله صرف د سجدې يا صرف دركوع ذكر (۶) وي . اوچه دواړو كوم ځاني جمع شوي وي نو هلته سجده تلاوت (۷) نه وي لكه (۸) يَمْرُتُمْ أَفَتُنِي لِرَبِّكَ وَأَسْجُدِي وَأَرْكَبِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٢٥﴾
 البته (۹) امام شافعي رحمه الله عليه په خپل تائيد كښي د متعددو صحابه كرام رضی الله عنهم اثر پيش كړي دي (۱۰)

(۱) والحدیث رواه احمد وابوداود والدارقطني والحاكم والبيهقي ايضا كلهم س من طريق ابن لهيعة كذا في المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۸۱) مرتب عفي عنه -

(۲) د ابن لهيعة باره كښي درس ترمذي كښي په اول كښي تير شوي دي (مرتب عفي عنه) -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۷) باب سجود التلاوة في المعضل وغيره مرتب عفي عنه -

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۸) باب سجود القرآن مرتب عفي عنه -

(۵) لكه ارشاد دي چه ﴿ يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا آزْكَعُوا وَأَسْجُدُوا وَعَبَدُوا رَبَّكُمْ وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ ﴿٢٥﴾ ايت نمبر ۷۷ پاره نمبر ۱۷ مرتب عفي عنه -

(۶) لكه چه په ټولو روايتونو كښي صرف د سجدې ذكر دي البته په سورة ص كښي صرف د ركوع ذكر دي ﴿ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴾ ﴿٢٥﴾ فَقَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنْ لَهُ

عِنْدَنَا لُزْلٌ وَلُحُفٌ وَحُشْنٌ مِّقَاسٍ ﴿٢٦﴾ دركوع او دسجدې ذكر په يو آيت دسجدې كښي هم نشته دي س

سوا د سورة حج نه او ددويمي متكلم فيه سجدې نه چه ددي سره متعلق ايت كښي د دواړو ذكر دي ﴿ يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا آزْكَعُوا وَأَسْجُدُوا وَعَبَدُوا رَبَّكُمْ وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ ﴿٢٥﴾

(۷) الايت نمبر ۷۷ پاره ۱۷ مرتب عفي عنه -

(۸) اوگورني معارف القرآن (ج/ ۶ ، ص/ ۲۸۸) سورة الحج ايت نمبر ۷۷ مرتب عفي عنه -

(۹) ايت نمبر ۴۳ سورة ال عمران پاره فرماني چه -

(۱۰) قال الشيخ البنوري رحمه الله في المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۸۲ ، ۸۳) : ليس لهم (اي للشوافع) في الباب حديث

يخلو عن ضعف فالمدار على الآثار وليس عند الفريقين حديث صريح مرفوع فلهم اثر عمر (و ستذكرة) ولنا

اثر ابن عباس (كما ذكر) ومن اصول الامام اب حنيفة رحمه الله في التفقه والاجتهاد دان آثار الصحابة لا تعارض

رجح منها ما يوافق القياس اذا لم يكن التوفيق بينهما مرتب عفي عنه -

(مثلا :

چه په هغې کښې د دویمې سجده ثبوت دی . په دې وجه نه محققین احضاف په دې دویم ځای هم سجده کول بهتر گرځوی ، د صاحب د () فتح الملهم رجحان هم دې ته دی . حکیم الامت حضرت تهانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې سړې د مونځ نه بهر وی نوره لره په دویم مقام هم سجده کول پکار دی . او که په مونځ کښې وی نو آیت ورله رکوع کول پکار دی او په رکوع کښې د سجده نیت کول پکار دی . دې دپاره چه دده عمل دتولواشمه مطابق شی اوسه اتفاق سجده ادا شی . ()

د امام مالک رحمه الله علیه په نزد په () مفصل سورتونو کښې سجده نشته دې او هغه د حضرت زید بن حارث رضی اللہ عنہ د () روایت نه استدلال کوي . () قال قرأت علی رسول الله ﷺ النجم فلم یسجد فیها () مونځ دا روایت په سجود علی الفور په تفي محمول کوو ځکه چه په () صحیح بخاری کښې د () حضرت عبدالله ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه () ان السني ﷺ سجد بالنجم وسجد معه المسلمون () والمشرکون والجن والانس () داشان د حضرت علی

① عن نافع مولى ابن عمر ان رجلا من اهل مصر اخبره ان عمر ابن الخطاب قرأ سورة الحج فسجد فيها سجدتين ثم قال هذه السور فضلت بسجدتين .

② عن عبدالله بن دينار انه قال : رأيت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ سجد في سورة الحج سجدتين . من ددې دواړو دپاره اوگورنې موامام مالک (ج/ ۱ ، ص/ ۱۱۹) باب ماجاء فی سجود القرآن علامه بنوری رحمۃ اللہ علیہ په سنن (ج/ ۵ ، ص/ ۸۳) کښې فرمائی چه () والحاكم اخرج عن ابن عمر و ابن مسعود وابن عباس رضی اللہ عنہ وعمر بن ياسر والى موسى وابى الدرداء انهم سجدوا فى الصحيحين سجدتين داشان کم از کم داوړو صحابه کرامو عمل د شوافعو دمسلك مطابق ثابتېږي مرتب عفى عنه . () (ج/ ۲ ، ص/ ۱۶۷) باب سجود التلاوة اقوال العلماء فى عدد سجدة التلاوة مرتب عفى عنه . () (ج/ ۲ ، ص/ ۱۶۷) باب سجود التلاوة اقوال العلماء فى عدد سجدة التلاوة مرتب عفى عنه . () (ج/ ۵ ، ص/ ۸۳) وقال الشيخ البنورى رحمۃ اللہ علیہ والحديث (اي حديث عقبه بن عامر في) () كذا في المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۸۳) وقال الشيخ البنورى رحمۃ اللہ علیہ والحديث (اي حديث عقبه بن عامر في) باب في السجدة ي الحج) من جهته اخرى يؤكد القول بوجوب السجدة حيث قال : فمن لم يسجد فملا يقرأهما فليتبته مرتب عفى عنه .-

③ () سورة حجراتس نه واخله تر اخره پورې تونو سورتونه مفصل کښې شميرلې شي . بيا د سورة حجرات نه واخله تر س بروج پورې طوال مفصل دی او د سورة بروج نه واخله تر بينه پورې اوساط مفصل دی او د سورة بينه نه واخله تر س سورة الناس پورې قصار مفصل دی . مرتب عفى عنه .-

④ () ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۲) باب من لم يسجد فيه (اي النجم) مرتب عفى عنه .-

⑤ () (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۶) باب سجود المسلمين مع المشركين (ج/ ۲ ، ص/ ۷۲۱) كتاب التفسير سورة النجم باب قوله تعالى () فاسجدوا لله واعبدوا مرتب عفى عنه .-

⑥ () او دا شان صحیح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۰۵) باب سجود التلاوة کښې د حضرت عبد لله ابن مسعود رضی اللہ عنہ نه مروی دی چه () عن النبی ﷺ انه قرأ والنجم فسجد فيها وسجد من كان من مع الخ مرتب عفى عنه .-

⑦ () اختلافوا في وجه سجدة المشركين انظر للتفصيل معارف السنن (ج/ ۵ ، ص/ ۶۸ الى ۷۱) باب ماجاء في السجدة في النجم مرتب عفى عنه .-

ﷺ نه (۱) روایت دی چه ((العزائم اربع الم تزيل وحم السجد واقرأ باسم ربك الذى خلق)) دی
 آخری دوه سجده د (۲) مفصل دی (۳) والله اعلم .

باب (۴) خروج النساء الى المساجد

((عن مجاهد قال كنا عند ابن عمر فقال قال رسول الله ﷺ اتذنبوا للنساء بالليل الى المساجد))
 مسئله باب په تفصيل سره مخکې د ((باب في خروج النساء الى العيدين)) تر لاندې تیره
 شوې ده. فليراجع .

بیا په حدیث دیاب کښې دښخو دخروج الى المساجد ترغیب نشته دي ځکه چه په نورو
 احادیثو کښې دعدم خروج فضیلت اوترغیب راغلی دی لکه په (۵) ستن ابی داود کښې د
 حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه مرفوعا مروی دی چه ((صلوة المرأة في بيتها افضل من
 صلوتها في حجرها وصلوتها في (۶) محددتها افضل من صلوتها في بيتها)) داشان ددوی نه موقوف
 روایت دی چه ((ما صلت امرأة من صلوة احب الى الله من اشد مكان في بيتها (۷) ظلمة)) او هم د
 حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه مرفوعا مروی دی چه ((المرأة عورة وانما اذا خرجت استشرفها
 الشيطان وانما اقرب ما تكون الى الله وهي في (۸) فريتها)) او د ابن عمرو شیبانی نه روایت دی
 چه ((انه رأى عبدالله يخرج النساء من المسجد يوم الجمعة ويقول : اخرجن الى بيوتكن خير (۹) لكن
)) ددی نه سوا دحضرتام سلمه رضی الله عنه نه هم مرفوعا روایت دی چه ((خير مساجد النساء (۱۰)
 قعريوقن)) داټول روایتونه په عدم خروج دال دی .

بیا په حدیث دیاب کښې لفظ د ائذ په دي خبره دلالت کوی چه دښخو دپاره بغیر داجازت نه
 دکورونو نه وتل صحیح نه دی . اگر چه خروج دعبادت اوداطاعت دپاره وی بیا حضور نبی

(۱) مصنف ابن ابی عبدالرزاق (ج/ ۳ ، ص/ ۳۳۶) رقم/ ۵۸۶۳ ، باب کم في القرآن سجدة ومجمع الزوائد
 (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸۵) باب ثالث منه قال الهيثمي رواه الطبراني في الارسط و فيه الحارث وهو ضعيف مرتب
 عفى عنه -

(۲) داشان د حضرت ابوهريره رضی الله عنه مروی دی چه ((سجدنا مع رسول الله ﷺ في اقرأ باسم ربك الذى
 خلق و اذالسماء انشقت ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۱) باب في السجدة اذالسماء انشقت . داشان دمفصل
 ددرې وارو ثبوت کيږي يعنی ددرې وارو سجودو مرتب عفى عنه -

(۳) دسجده د تلاوت متعلق بحث نور هم شته دي چه دهغي تفصيل په کتابونو د فقه کښې کتلي شي
 مرتب عفى عنه -

(۴) شرح باب از مرتب

(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۸۴) باب التشديد في ذلك (اي خروج النساء الى المسجد) مرتب عفى عنه -

(۶) هو البيت الصغير الذى يكون داخل البيت مرتب عفى عنه -

(۷) رواه الطبراني في الكبير ورجاله موثقون كذا في مجمع الزوائد ومنبع الفوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۳۵) باب
 خروج النساء الى المساجد وغير ذلك مرتب عفى عنه -

(۸) رواه الطبراني في الكبير ورجاله موثقون حواله باله مرتب عفى عنه -

(۹) رواه الطبراني في الكبير ورجاله موثقون كذا في الزوائد الهيثمي (ج/ ۲ ، ص/ ۳۵) مرتب عفى عنه -

(۱۰) كذا في الجمع للهيثمي (ج/ ۲ ، ص/ ۳۳) باب خروج النساء الى المساجد الخ مرتب عفى عنه -

کریم صلی الله علیه وسلم چه کومو بخو نه د اولیاء اودا ازواج د طرفه د خروج الی المساجد اجازت ورکړې نو چه څنگه شي دوی نه د عدم خروج ترغیب ورکړې دي هلته شي ددوی خروج دزینت نه کولو سره مشروط کړې دي. لکه ارشاد دي چه ^(۱) «ولکن لیخرجن» و ^(۲) تفصلات «چه کله د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په دور کښي چه دخیر او برکت اود تقوی او پرهیزگارنۍ دور وو هم دبخو خروج مشروط وو نو مونږ د پرفتن دور په څه حکم وی فلتدبر.

^(۳) فقال «ابنه والله لا یأذن حسن یخلو به» ^(۴) دغلا «مطلب دادې چه مونږ په دوی نه دکورونو نه دوتلو اجازت نه ورکوو. ځکه چه دوی به دا خروج دفتني اود فساد دسبب اوگرځوی.

^(۵) فقال فعل الله بك وفعل اقول قال رسول الله ﷺ وتقول لا یأذن «حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددي په جواب کښي غصه شو اود فعل الله بك وفعل الله بك وفاقطو سره شي دوی ته خبرې اوکړې اود ^(۶) مسلم په روایت کښي مروی دی چه «فأقبل علیه عبدالله» ^(۷) فیه ما سنا ما سمعت منله لفظ وقال اخبرك عن رسول الله ﷺ وتقول والله لیسعین «او په ^(۸) مسند احمد کښي دمجاهد نه مروی دی چه «فما کلمة عبدالله حتی مات»

حضرت شاه صاحب ^(۹) فرماني چه د حضرت عبدالله ابن عمر رضی الله عنهما د خوني مقصد د حدیث رسول الله ﷺ په مقابل کښي خپله راني پيش او ترجیح ورکول نه وو لکه هغوی چه څه او فرمائیل هغه په یو صحیح ^(۱۰) غرض شي ونیلي وو خوددوی تعبیر مناسب اوصحیح نه

^(۱) سنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۸۴) باب ما جاء فی خروج النساء الی المساجد مرتب عفی عنه -
^(۲) التفل: سوء الرائحة یقال: امرأة تفلّة اذا لم تطيب ونساء تفلات فمعنی الحديث ولكن لیخرجن ومن غیر مستعملات للطیب مرتب عفی عنه -

^(۳) ددوی نوم بلال دي کما صرح به فی روایة مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۸۳) مرتب عفی عنه -
^(۴) الدغل: او تباهی ته وانی د ویری او هلاکت خاني. جمعه ادغال ودغال مرتب عفی عنه -
^(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۸۳) باب خروج النساء الی المساجد اذالم یترتب علیه فتنة الخ مرتب عفی عنه -
^(۶) وفسر عبدالله بن هبيرة فی روایة الطبرانی السب المذكور باللّعن ثلاث مرات فتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸۹) مرتب عفی عنه -
^(۷) کما نقل الحافظ فی الفتح (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸۹) باب خروج النساء الی المساجد باللیل والغسل مرتب عفی عنه -

عنه -
^(۸) کما فی المعارف (ج/ ۵ ، ص/ ۶۲) مرتب عفی عنه -
^(۹) حافظ وائی چه «وكانه قال (ای بلال بن عبدالله) ذالك لما رأى من فساد بعض النساء فی ذالك الوقت وحلته عن ذالك الغيرة وانما انكره عليه ابن عمر لصرحه بمخالفته الحديث والا فلو قال مثلاً ان الزمان قد تغير وان بعضهن ربما ظهر منه قصدا المسجد واضما غيره لكان يظهر ان لا ينكر عليه وال ذالك اشارت عائشة بما ذكر فی الحديث الاخير (ولو ادرك رسول الله ﷺ ما احدث النساء لمعهن المسجد كما معت لساء بنی اسرائيل فتح الباری (ج/ ۲ ، ص/ ۲۸۹) باب خروج النساء الی المساجد الخ مرتب عفی عنه -

وو. اود حديث مبارك سره معارضه اوددي مخالفت شبه كيدله، په دې وجه حضرت عبدالله ابن عمر رضي الله عنه دده په جواب غصه شو.

حضرت شاه كشميري رحمته الله عليه د ((تكلمة البحر للطوري)) په حواله سره ددې يو نظير هم بيان كړې دې چې ((ان الامام ابا يوسف كان يمدح الدباء وروى فيه حديث الدباء ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يحب الدباء فقال رجل لا احبه، فامر ابو يوسف فقتله فتاب الرجل من فور فغرض ذلك الرجل وانه كان صحيحا غير ان التعبير كان سينا وهم المعارضة)) (۱) (از مرتب عفا الله عنه)

باب ما جاء في الذي يصلي الفريضة ثم يوم الناس بعد ذلك

((ان معاذ بن جبل كان يصلي مع رسول الله صلى الله عليه وسلم المغرب ثم يرجع الى قومه فيؤمهم)) دې روايت مبارك كښي دمغرب ذكر دې خو په اكثر روایتونو كښي عشاء (۲) راغلي دي. بعضو حضراتو دمغرب والا روايت د محارب بن دثار تفرد گرځولي دي. خو صحيح داده چې واقعہ دمغرب سره متعلق گرځولو كښي محارب بن دثار متفرد نه دې بلكه د مغرب په لفظ نقل كولو كښي بعضي نورو روايتو هم دمحارب بن دثار متابعت كړې دي. په دې وجه د روایتونو نه په تعدد د واقعي باندې محمول كول زيات بهتر دي. (۳)

په متنفل پسې د مفترض اقتداء

د حديث دباب نه امام شافعي رحمه الله عليه په جواز د اقتداء المفترض بالمتنفل باندې استدلال كړې دې. د استدلال وجه داده چې حضرت معاذ د حضور نبی كريم صلى الله عليه وسلم سره د عشاء مونځ كولو كېا في اكثر الروايات او بيا په لاپل او خپل قوم ته به ئې مونځ وركولو، په دې وجه په دويم ځل هغوی متنفل وو. اود هغوی مقتديان به مفترض وو. د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه او د امام مالك رحمه الله عليه اود جمهورو فقهاء گرامو رحمته الله عليهم رأيي په نزد دمفترض په متنفل پسې اقتداء صحيح نه ده. او د امام احمد رحمته الله عليه نه په دې باره كښي دوه روايتونه دي يو د احنافو مطابق اوبل د شافعيو مطابق. (۴)

(۱) كذا في المعارف (ج/ ۵، ص/ ۶۲) علامه بنوري رحمته الله عليه د حضرت شاه صاحب رحمته الله عليه ددې واقعي ددې نقل كولو نه پس فرماني چې ((اقول لم اقف عليه في تكلمة الطور وذكر طرف في البحر نفسه من كتاب المرتدين والقصة بما فيها في المراتق وتقدمت في اوائل الطهارة مرتب عفي عنه))

(۲) لكه عمرو بن دينار رحمته الله عليه د ابو الزبير او عبيد الله بن مقسم د حضرت جابر رضي الله عنه نه هم عشاء لفظ نقل كړې دي. ددې حضراتو روايتونه په سنن كبرى بيهقي كښي (ج/ ۳، ص/ ۱۱۶) باب ما على الامام من التخفيف كښي كتلي شي همدا وجه ده چې امام بيهقي دمحارب بن دثار دمغرب روايت معلوم گرځولي دي ليكن علامه بنوري رحمته الله عليه په معارف السنن (ج/ ۵، ص/ ۱۰۶) كښي فرمايلي دي چې ((محارب بن دثار ليس بمفرد بل تابعه فيه ابو الزبير عند عبد الوزاق كما في الفتح الباري (ج/ ۲، ص/ ۱۶۲) باب اذا طول الامام وكان للرجل حاجة فخرج عليه السلام وطالب بن حبيب عند ابي داود في سننه (ج/ ۱، ص/ ۱۱۵) باب تخفيف الصلوة كلامهما عن جابر رضي الله عنه مرتب عفي عنه))

(۳) علامه بنوري رحمته الله عليه په معارف السنن (ج/ ۵، ص/ ۱۰۶) دا اختيار كړې دي لكه چې فرماني چې ((فالقول بتعدد القضية هو الصواب مرتب عفي عنه))

(۴) انظر للتفصيل لمعارف السنن (ج/ ۵، ص/ ۹۱، ۹۲) مرتب عفي عنه.

د جمهور و دلائل والا روایت دادی :

- ① ((عن ابی هريرة رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ الامام ضامن والمؤذن مؤتمن))
 ② د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد دی چه ((اتما جعل الامام لیؤمن به الخ ، وهو فی الصلوة کلها)) (۱) که دامام اود مقتدی نیت مختلف وی نو دی ته اتما (اقتداء کول) نشی و نیلی .
 ③ ((عن سلیمان مولى ميمونة قال : (۲) رأیت ابن عمر جالسا علی البلاط (موضع بالمدينة اتخذہ عمر لمن يحدث لمعات) والناس يصلون قلت يا ابا عبد الرحمن مالك لا تصلي ؟ قال انی قد صليت مع سمعت رسول الله ﷺ يقول لا تعاد الصلوة فی یومین مرتین))
 د حضرت معاذ رضی الله عنه دواقعی توجیہات *
 تر خوچه د حضرت معاذ رضی الله عنه دواقعی تعلق دی نو د حنیفه او دمانکیه په نزد نه ددی متعدد توجیہات شوی دی .
 یو داچه حضرت معاذ رضی الله عنه به د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم یسی نیت دنفلو شریک کیدلو او خپل قوم ته به تی په نیت دفرسو موخ کولو .
 خو په دی اشکال کیږی چه په (۲) بییهی او (۳) دار قطنی وغیره کنبی دا زیاتی هم شته دی چه ((هی له تطوع ولهم فريضة))
 ددی جواب دادی چه داجمله په ټولو راویانو کنبی صرف (۴) ابن جریج زیاته کړې ده .
 اوددی زیاتی باره کنبی د حضرت امام احمد رضی الله عنه قول دی چه (((۵) أحسنی ان لا تكون

(۱) سنن ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۵۰) باب ماجاء ان الامام ضامن والمؤذن مؤتمن مرتب عفی عنه -
 (۲) كما فی الصحيح للبخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۰) باب صلوة القاعد ابواب تقصر الصلوة بروایة عائشة مرفوعا والصحيح لمسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۶ ، ۱۷۷) با اتما الاموم بالامام (بروایة انسین مالك رضی الله عنه والسنن للنسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۴۶) كتاب الافتتاح تاویل قوله تعالى ﴿ واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا ﴾ بروایة لای داود (ج/ ۱ ، ص/ ۸۹) باب الامام یصلی من قعود . بروایة انس بن مالك رضی الله عنه والسنن للترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۷۲) باب ماجاء اذا صلى الامام قاعدا فليصلا قعودا بروایة انس بن مالك والسنن لابن ماجه (ج/ ۱ ، ص/ ۶۱) باب اذا قرئ الامام فانصتوا بروایة ابی هريرة مرتب عفی عنه -
 (۳) سنن نسائي (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۸) كتاب الامامة والجماعة باب سقوط الصلوة عن من صلى مع الامام فی المسجد جماعة وسنن ابی داود (ج/ ۱ ، ص/ ۸۵ ، ۸۶) باب اذا یصلی فی جماعة ثم ادرك جماعة أبعد)) او په سنن دار قطنی کنبی دا الفاظ مروی دی چه ((لا تصلي صلوة مكتوبة فی یوم مرتین (قال الدار قطنی) تفرد به حسین المعلم عن عمرو بن شعيب (ج/ ۱ ، ص/ ۴۱۶) رقم / ۳) باب لا یصلی مكتوبة فی یوم مرتین مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۳ ، ص/ ۸۶) باب الفريضة خلف من یصلی النافلة مرتب عفی عنه -
 (۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۲۷۴) رقم / ۱، باب ذكر صلوة المفترض خلف المنفل مرتب عفی عنه -
 (۶) قال اليموی رضی الله عنه تفرد بها ابن جریج عن عمرو بن دينار ، دتفصیل دپاره او کورنی التعليق الحسن علی آثار السنن (ج/ ۱ ، ص/ ۱۳۳) باب صلوة المفترض خلف المنفل مرتب عفی عنه -

محفوظه)) او که بالفرض دا صحیح اومنلی شی بیا هم دا راوی خپل گمان دې چه کوم حجت نه دې.

یو توجیه داشوی ده چه که بالفرض ثابت هم شی چه حضرت معاذ رضی الله عنه په نیت د نفلو امامت کولو بیا په دې د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم تقریر نه ثابتیری بلکه ددې خلاف ثابت دې، لکه په مسند احمد کښې روایت دې چه د حضرت معاذ رضی الله عنه د قوم یوسری حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته گیله اوکړه چه حضرت معاذ رضی الله عنه ناوخته راځی او بیا اوږد مونځ کوی. په دې حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت معاذ رضی الله عنه ته اوفرمائیل چه ((یا (۱) معاذ بن جبل لا تانا اما ان تصلي معي واما ان تخفف على قومك)).

دریم توجیه بعضو حضراتو دا کړې ده چه که بالفرض د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم تقریر ثابت هم شی نو بیا هم دا کیدې شی چه دا حکم منسوخ وی او دا د هغه زماني واقعه ده چه کله یو فرض مونځ دوه ځل کولو جائز وو. اود (۲) حضرت ابن عمر رضی الله عنه حدیث ((لا تصلي صلاة مكتوبة في يوم مرتين)) دا منسوخ کړې دې. ددې توجیهات تفصیل په (۳) طحاوی کښې کتلې شی.

دا هغه توجیهات دی چه کوم عام طور سره دا حنافو د طرفه کیږی خو د ټولو نه بهتره توجیه حضرت شاه صاحب (۴) کړې ده. هغه فرمائی چه داسې نه وه چه حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه به د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره دعشاء مونځ کولو اوهم دعشاء مونځ به ئې بیا خپله ورکولو. بلکه واقعه دا وه چه هغه به د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره دماښام مونځ اوکړو اوس خپل قوم ته به ئې دماښختن مونځ ورکولو. په دې وجه داقتداء المفترض بالمتنقل سوال هم نه پیدا کیږی. دهغې دلیل دادې چه دترمذی حدیث مبارک کښې صراحت دې چه ((ان معاذ بن جبل رضی الله عنه كان يصلي مع رسول الله ﷺ (۵) المغرب ثم يرجع الى قومه فيومهم)) پدې تحقیق باندې خبره بالکل واضح شوه.

البته په دې دوه اشکال باقی پاتې کیږی یو دا چه که دا خبره وی نو د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه د قوم به ددوی نه ناوخته راتلو شکایت ولې پیدا کیدو؟ ددې جواب دادې چه د (۶) بعضو روایتونو نه معلومیږی چه حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه به دماښام د مونځ نه پس سمدستی به ددغه ځای نه روانیدو. بلکه څه وخت به ئې د حضور

(۱) عمدة القاری (ج/ ۵، ص/ ۲۳۷) باب اذا طویل الاما وکان للرجال حاجة فخرج فصلى مرتب عفی عنه

عنه

(۲) مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۷۲) باب من ام الناس فليخفف مرتب عفی عنه

(۳) سنن دار قطنی (ج/ ۱، ص/ ۴۱۶) باب لا يصلي المكتوبة في يوم مرتين مرتب عفی عنه

(۴) (ج/ ۱، ص/ ۱۹۹، ۲۰۰) باب الرجل الفريضة خلف من يصلي تطوعا مرتب عفی عنه

(۵) انظر معارف السنن (ج/ ۵، ص/ ۱۰۲) مرتب عفی عنه

(۶) ددې متعلق څه تفصیل مونږ تیرې شوې حاشیه کښې هم په دې باب کښې ذکر کړې دې مرتب عفی عنه

(۷) کله علامه عینی رحمته الله چه دصحیح ابن خزیمه په حواله سره دحضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه چه کوم روایت نقل کړې دې هغې دې مروی دی چه ((فقال : معاذ : يعني الفتي يتناولني ولا يخبرن النبي ﷺ))

نبی کریم صلی الله علیه وسلم دتیرولو نه پس به خپل قوم تللو. ددې په بناء به په قوم د عشاء دمونځ ناوخته کیدلو.

دویم اشکال دا کیږي چه په یو روایت کښې د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه باره کښې مروي دی ((ثم الى يرجع الى قومه فيصلي بهم تلك الصلوة)) ددې نه معلومیږي چه حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه به د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره صلوۀ عشاء کولو اویا به تي همدغه مونځ قوم ته ورکولو.

ددې جواب دادې چه حضرت شاه صاحب رحمته الله دا ورکړې ^(۱) شوې دې چه ددې عام معمول خودمانښام تګ وو اودهغې نه پس به تلل. خو چرته ته یو ورځ به هغه دعشاء مونځ کړې وو او تللی به وو. نو په حدیث مبارک کښې ددغه یو ورځې واقعه بیان شوې ده. بیا ددغه یوې ورځې باره کښې دې احتماله کیږي.

① یو داچه س په دغه ورځ دوی خپل قوم ته مونځ نه وو ورکړې او د ((فصلی بهم تلك الصلوة)) به دا مطلب وی چه په بله ورځ ئې ددې مونځ دوی امامت اوکړو.

② دویم دا چه په دغه ورځ ئې خپل قوم ته ئې مونځ ورکړو خو حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم به نیت دنفلو شرکت کړې وو. اودقوم سره به نیت دفرضو.

③ دریم داچه ددې برعکس ئې کړې وی. یعنی حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره ئې په نیت دفرضو شرکت کړې وی او دقوم سره په نیت دنفلو اویا په دواړوځایونو کښې په نیت دفرضو شرکت کړې وی. دې دواړو صورتونو کښې به دا ددوی خپل اجتهد وی چه په دې د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم تقریر ثابت نه دي.

احقر فرمائی چه دحضرت شاه صاحب جواب دقت محل دنظر دي. ځکه چه ^(۲) دمسلم احقر شریف دیره ذکر شوی روایت ابتدائی الفاظ دادی چه ((عن جابر بن عبد الله ان معاذ بن جبل شريف صلى مع رسول الله ﷺ ^(۳) شاء الاخرة ثم يرجع)) دي کښې دکان ^(۴) صیغه په دې خبره دلالت کوي چه دا دیوې ورځې واقعه نه ده. بلکه د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه دا عام

فلما اخبره قال الفقي يارسو الله ﷺ بطل المكث عندك ثم يرجع فيطول علينا الخ. عمدة القاری (ج/ ۱، ص/ ۱۸۷) باب القراءة في العشاء مرتب عفی عنه -

(۱) (ج/ ۱، ص/ ۱۸۷) باب القراءة في العشاء مرتب عفی عنه -

(۲) (ج/ ۱، ص/ ۱۸۷) باب القراءة في العشاء مرتب عفی عنه -

(۳) (ج/ ۱، ص/ ۱۸۷) باب القراءة في العشاء مرتب عفی عنه -

(۴) دې روایت کښې دعشاء الاخرة الفاظو سره ددې حضراتو دتوجیه س هم تردید کیږي چه هغوی دعشاء والا په روایتونو کښې دلفظ دعشاء ئې په عشاء اولی سره تاویل کړې دي. اود حضرت معاذ رضی الله عنه واقعه ئې دصلوة مغرب سره متعلق ګرځولې دي والله اعلم مرتب عفی عنه -

(۵) داشان امام ابو داود رحمته الله هم په خپل سنن کښې (ج/ ۱، ص/ ۸۸) باب امامة صلى بقوم وقد صلى تلك الصلوة کښې د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه روایت په دې ار الفاظو سره نقل کړې دي چه (كان يصلي مع رسول الله ﷺ العشاء ثم ياتي قومه فيصلي بهم ذلك الصلوة مرتب عفی عنه) -

معمول و وجه دعشاء موند به نبي حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم سره كولو او خپل قوم ته به واپس كيدو.

اگر چه دا په دې باره كښي دا وئيلي كيږي چه لفظ دكان ځاني د استمرار دمعني قائم نه وركوي خاص طور سره احاديثو كښي ((كما حققه النووي في غير موضع من شرح من مسلم))

حضرت شيخ الهند رحمته الله د حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه دا واقعه په يوبلي طريقي سره جواب وركوي دې چه هغه صاحب ^(۱) فتح الملهم موجه كړي ده او نقل كړي نې ده.

((ان ^(۲) حديثنا انما جعل الامام ليؤتم به ، يدل على ان الامام لا يعد اماما اذا ربط المقتدي بصلوته بصلوته بحيث يمكنه الدخول في صلوته بنية صلوة الامام فتكون صلاة الامام متضمنة لصلوة المقتدي ويكون المقتدي تابعه لفعلا ونية غير مختلف عليه كما قال رحمته الله ولا تختلفوا ^(۳) عليه ، فانه يشمل الاختلاف عليه في الافعال الباطنة كما يشمل الاختلاف عليه في الافعال الظاهرة قال الشعرائي رحمته الله الشافعي رحمته الله ولا شك ان من يراعي الباطن والظاهر معا اكمل ممن يراعي احدهما ، وظاهر ان المفترض لا يمكنه الدخول في صلوته امامه المتفعل بنية صلاته فلا يتصور ارتباط صلوته من ابتداء الامر وايضا هو اى المفترض مع كونه قويا لا يجعل تابعا لضعيف فافتداء المفترض بالمتفعل في حقيقة الانتماء وهي المقتدي على الاختلاف على امامهم . ولا يخفى على المصنف الممعن ان مسألة الانتماء اى متابعة المأموم للامام من كل ما كملت على لسان الشارع شيئا شيئا وكان الامامة والقيد في الاوائل اسما لحر من س الاجتماع المكاني بين الامام والمأمومين ثم نيطت افعالهم بافعاله ونهى عن اختلافهم وعليه جعلت صلاتهم واحدة حتى ان النبي قدر وحده قراءة الامام والمأموم وهي من معظم اركان الصلوة وهذا التدريج في تكميل الانتماء قد دل عليه حديث ابن ابي ليلى ^(۴) عند ابي داود قال وحديثنا اصحابنا وكان الرجل (اى المسوق) اذا جاء يسأل فيخير بما سبق من صلوته وافهم قاموا مع رسول الله ﷺ من بين قائم وراكع وقاعدا ومصل مع رسول الله ﷺ فجاء معاذ ف اشار اليه فقال معاذ لا اراه على حال الا كنت عليها قال فقال (اى النبي ﷺ) معاذ ا قد سن لكم سنة كذلك فافعلوا وهذا صريح في ان متابعة المأموم للامام على اكمل هيأتها التي يقتضها موضوع الانتماء لم تكن في مبدأ الفجرة ثم سرعت بعد زمان ، فبينما ان يعمل كل ما جاء في الاحاديث مما ينافي مقتضى هذا الانتماء ولما يعلم تاريخه كما زعموا في حديث معاذ في الباب على ما قبل اوامر الانتماء ونسواهي الاختلاف على الامام حتى يرد دليل صريح على انه كان بعد احكام امر الانتماء و تثبتها)

^(۱) فتح الملهم (ج/ ۲ ، ص/ ۸۳) باب القراءة في العشاء مسألة المفترض خلف المتفعل مرتب عفى عنه

^(۲) صحيح البخاري (ج/ ۱ ، ص/ ۱۵۰) باب صلوة القاعد ابواب تقصيري الصلوة مرتب عفى عنه -

^(۳) كما في صحيح البخاري (ج/ ۱ ، ص/ ۱۰۰) كتاب الاذان باب اقامة الصف من تمام الصلوة في حديث ابي هريرة عن النبي ﷺ قال : انما جعل الامام ليؤتم به فلا تختلفوا عليه الخ ، وكذا في صحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۱۷۷) باب انتماء المأموم بالامام مرتب عفى عنه -

^(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۷۴) باب كيف الاذان وحديث هذا الحديث في السنن لابي داود بعد عناء شديد قلله الحمد مرتب عفى عنه -

صاحب د(۱) فتح الملهم فرمائی چہ ((ولم يوجد مثل هذا)) (۲) الدلیل فی حدیث الباب واللہ اعلم
 هذا ما نبه عليه شيخنا المحقق العلامة محمود (رحمہ اللہ) ثم شرح الباب بزيادة من المرتب

باب (۲) ما جاء من الرخصة في السجود على الثوب في الحر والبرء

((كنا اذا صلينا خلف النبي ﷺ (۱) بالنظر سجدنا على ثيابنا اتقاء الحر))

(ج/ ۲، ص/ ۸۳) باب القراءة في العشاء مرتب عفی عنه -

(۲) چہ ددی اصل دادی چہ د حضرت ابوہریرہ (رحمہ اللہ) روایت ((انما جعل الامام ليؤتم به فلا تختلفوا عليه الخ ، بخاری (ج/ ۱، ص/ ۱۰۰) ددی تقاضا کوی چہ دمقتدی اودامام بہ افعالو ظاہری اوباطنی کنبی دومرہ ربط او اتحاد کیدل پکار دی چہ مقتدی دامام دیت سرہ بہ صلوة دامام پس شریک شی وھلہ بہ دامام مونخ دمقتدی مونخ لہ متضمن وی اومقتدی بہ دامام فعلا ونبہ تابع وی اود ((لا تختلفوا علیہ)) بہ تقاضا باندي ہم عمل اوشی اودا خبرہ ظاہرہ دہ چہ مقتدی مفترض وی دامام منتقل بہ مونخ دصلوة دامام تیت سرہ شریک نشی کیدی داسی صورت کنبی دمقتدی مونخ دامام د مونخ سرہ کوم خانی نی ربط پیدا کری دی؟ دی نہ سوا دمفترض د قوی کیدو بہ حیثیت سرہ دمنتقل اقتداء چہ کوم ضعیف دی تابع نشی گرخولی دی نہ سوا دا خبرہ معلومیہ چہ دمفترض اقتداء بہ منتقل پس د اتصاف دحقیقت خلاف دہ -

بیا داخبرہ ظاہرہ دہ چہ مقتدی تہ چہ امام دمکمل اقتداء کوم حکم ورکری شوی دی بہ تدریج ورکری شوی اودی رو رو ترقی شوی دہ گنی ابتداء او اقتداء مفہوم صرف دہمرد ووجہس امام او مقتدی یو خانی جمع شی - دی نہ پس بہ بلہ مرحلہ کنبی دمقتدی افعال دامام د افعالو سرہ متعلق گرخولی ووجہس دامامینو اود امام مونخ یونی کرو - او مقتدی نو لہ س نی افعالو دوارو شریک کرل اوددوی بہ مینخ کنبی نی مکمل اتحاد پیدا کرو - دتکمیل انتہام متابعت ماموم للامام بہ دی تدریجی مراحلو باندي بہ سنن ابی داود (ج/ ۱، ص/ ۷۴) کنبی دابن ابی لیلی روایت دال دی ((کما ذكرت في المتن)) دحدیث حاصل دادی چہ شروع کنبی بہ مسبق راغلو چہ جمعہ کنبی دشریکوس ملگرو تہ نی اویشلہ اودمعلوم کیدو نہن پس بہ نی خیل رکعتونہ پورا کول - دی نہ پس بہ دامام سرہ شریک کیدلو یو خل حضرت معاذ (رحمہ اللہ) مسبق شو نو زرد حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د فارغیدو تہ پس پورہ کرل ، بہ شو اودوی خیل باقی رکعتونہ د حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل چہ ((ان معاذ قد اسن لكم سنة كذلك فافعلوا))

دی حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل چہ ((ان معاذ قد اسن لكم سنة كذلك فافعلوا)) دحدیث مبارک بہ دی دال دی چہ بہ ابتداء داسلام کنبی دمقتدی دیارہ دامام اقتداء چہ تول ہیئتو کنبی لازم دی - دا بہ تدریج سرہ لازم شو تر دی چہ دامام اود مقتدی بہ مینخ کنبی مکمل اتحاد اوشو ، بہ دی وجہس ددی تقاضا داد چہ بہ کومو روایتونو کنبی دانتہام کامل دمقتضی خلاف امور مروی وی اوددی تاریخ ہم معلوم نہ دی - نوداسی احادیثو لہ بہ داوامر د انتہام اود نواہیو اختلاف نہ بہ مخکنی محمول کیہی - البتہ کہ خہ دلیل بہ دی صریح دلالت اوکری چہ ددی حدیث تعلق دامراد د انتہام نہ پس دی نو بہ دی صورت کنبی ددی حدیث مبارک مطابق نسل اوشی ، دحضرت معاذ (رحمہ اللہ) بہ حدیث دباب کنبی ہم ہیخ تصریح نشہ چہ دا د کومی زمانی واقعہ دہ - بہ دی وجہ دا بہ ہم بہ احکامو دانتہام نہ مخکنی باندي محمول کیہی واللہ اعلم مرتب عفی عنه -

(شرح باب از مرتب)

دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ پہ نزد دستختی گرمی یا یختی دوجی دمصلی پہ ثوب متصل یعنی پہ داسی جامہ چہ مصلی اغوستی یا تاوکری وی مونخ کول یا سجدا کول صحیح دی. اود امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ نزد پہ ثوب متصل باندی دسجدي اجازت نشته دی. د حدیث دیاب ظاہر دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دمسلک تائید کوی، دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ، امام احمد رحمۃ اللہ علیہ، امام اسحاق رحمۃ اللہ علیہ، اود امام اوزاعی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ مسلک ہم داحنافو مطابق دی یعنی پہ ثوب متصل باندی صلوٰۃ اوسجده بلا کراہت جائزده. دحضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ دقول او عمر نہ ہم دجمهورو دمسلک تائید کیری. لکہ پہ مصنف ابن ابی شیبہ کنبی مروی دی چہ ((^۱) عن ابراهيم قال صلى عمر ذات يوم الناس الجمعة في يوم شديد الحر فطرح طرف ثوبه بالارض فجعل يسجد عليه ثم قال يا ايها الناس اذا احذركم الحر فليسجد على طرف ثوبه)) داشان زید بن وهب دحضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ نہ نقل کری دی چہ ((^۲) اذا لم يستطع احدكم من الحر والبر فليسجد على ثوبه)) داشان دحضرت انس رضی اللہ عنہ نہ مروی دی چہ ((^۳) قال كنا نصل مع النبي ﷺ في شدة الحر فاذا لم يستطع احدا ان يمكن وجهه من الارض بسط ثوبه فسجد عليه)) داشان حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ مروی دی چہ ((^۴) ان النبي ﷺ صلى في ثوب واحد بقى بفضوله حر الارض وبردها))

امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ دا قسم روايتونه نی تاویل کری دی او پہ ثوب منفصل نی حمل کری دی خو دا تاویل دتکلف نہ خالی نہ دی د تفصیل دیارہ اوگورنی عدۃ القاری (ج ۱) بیا د حدیث دیاب ہم پہ دی خبرہ دال دی چہ عمل یسیر مفسد دصلوٰۃ نہ دی. (از مرتب عفا اللہ عنہ) واللہ اعلم.

باب (۱) ما ذکر فی الرجل یدرک الامام ساجدا کیف یصنع ؟

((اذا اتى احدكم الصلوة والامام على حال فليصنع كما يصنع الامام))
دامت پہ دی اتفاق دی چہ مدرک درکوع مدرک درکعت دی. البتہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ جزء القراءة کنبی لیکلی دی چہ مدرک درکوع مدرک درکعت دی. داسلک صرف دہفہ حضراتو دی چہ کوم دقرات خلف الامام قائل نہ دی. اوچہ کوم یخلق قرات خلف الامام قائل نہ دی لکہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ نو ددوی پہ نزد مدرک رکوع مع الامام مدرک درکعت نہ دی. ((الا ان یدرک الامام قائما)) خو دامام بخاری خبرہ داجماع خلاف ده. او یخبلہ حافظ

(۱) الظہائر جمع ظہیرۃ وهی وقت شدۃ الحر فی المأجرة (نصف النہار) مرتب عفی عنہ -
(۲) مصنف ابن ابی شیبہ (ج ۱ / ص ۲۶۸ و ۲۶۹) فی الرجل یسجد علی ثوبہ من اخر والبر مرتب عفی عنہ
(۳) مصنف ابن ابی شیبہ (ج ۱ / ص ۲۶۸ ، ۲۶۹) فی الرجل یسجد علی ثوبہ امن الحر والبر مرتب عفی عنہ
(۴) مصنف ابن ابی شیبہ (ج ۱ / ص ۲۶۸ ، ۲۶۹) فی الرجل یسجد علی ثوبہ امن الحر والبر مرتب عفی عنہ
(۵) مصنف ابن ابی شیبہ (ج ۱ / ص ۲۶۸ ، ۲۶۹) فی الرجل یسجد علی ثوبہ امن الحر والبر مرتب عفی عنہ
(۶) (ج ۴ / ص ۱۱۷ ، ۱۱۸) کتاب الصلوٰۃ باب السجود علی الثوب فی شدۃ الحر مرتب عفی عنہ -

(۷) شرح باب از مرتب -

(۸) فتح الباری (ج ۲ / ص ۱۹۹) باب لا یسمع الی الصلوٰۃ مرتب عفی عنہ -

ابن حجر رحمته الله هم ددی باره کنبی (۱) متردد دی. اوتر کومې چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه تعلق دې نو هغوی نه خو روایتونه د جمهورو دمسلک مطابق هم نقل دی لکه په (۲) موطا امام مالک کنبی ددوی نه مروی دی چه ((من ادرك الركعة ، (ای الركوع) فقد ادرك السجدة (ای الركعة)))

داشان هم دوی نه په صحیح (۳) ابن خزیمه کنبی روایت دې چه ((من ادرك ركعة من الصلوة فقد ادركها قبل ان يقسم الامام صلي)) داشان د دوی نه په (۴) ابوداود کنبی مرفوعاً روایت دې چه ((اذا جئتم الى الصلوة ونحن ساجدون فلا سجدا ولا تعدوها (ای تلك السجدة) شيئا ومن ادرك الركعة (ای الركوع) فقد ادرك الصلوة (ای تلك الركعة) .

بیا که یو سړې امام لره په سجده کنبی اووینی نو ده لره سجده نه د فارغیدو انتظار کول نه دی پکار. بلکه په سجده کنبی شریکیدل پکار دی. داسې صورت کنبی اگر چه دې مدرك د رکعت نه دې خو بیا هم د اشركت خالی دثواب نه دې لکه چه دامام ترمذی رحمته الله لیکي چه ((عبدالله بن مبارك ان يسجد مع الامام وذكر عن بعضهم فقال ، لعله لا يرفع رأسه من تلك السجدة حتى يغفر له)) (از مرتب عفی عنه)

باب (۵) كراهية ان ينظر الناس الامام وهم قيام عند افتتاح الصلوة

((اذا قيمت الصلوة فلا تقوموا حتى تروى خرجت)) دا حديث پدې دال دې چه د جمعي په وخت کنبی چه امام د مسجد نه بهر اوخی نو تر خو چه هغه مسجد ته داخل شوي نه وي نو مقتديانو لره اودريدل مکروه دی. او وجه ظاهره داده چه قيام مونځ دادا کولو دپاره دې اومونځ ادا کول بغير د امام نه ممکن نه دی. په دې وجه بغير د امام نه قيام مفيد نه دې. بیا چه کله امام مسجد کنبی داخل شي نو د مقتديانو قيام باره کنبی داحتافو دا تفصيل دې چه که دمحراب په يوه دروازه یا دروېښ صف د مخې نه راخی نو چه کله مقتديان امام لره اووینی نو دغه وخت دې اودريدې او که امام دروستو صفونو نه راخی نو چه په کوم صف باندي تيرېږي هغه صف دې اودريدې (۶)

او که امام د مخکنې نه مسجد کنبی وي داسې صورت کنبی مقتديانولره کوم وخت اودريدل پکار دی؟ نو په دې باره کنبی د فقهاء کرامو مختلف اقوال دی. چه دهغې تفصيل دادې د (۷) امام شافعي رحمه الله عليه او ديوبلي دلي په نزد د اقامت د ختمیدو نه پس

(۱) (قال الشيخ البنوري) وتردد فيه الحافظ في التلخيص وقال : انما في صحيحه مغالرة لما نقلوه كذا في المعارف

(ج/ ۳ ، ص / ۲۸۰) مرتب عفی عنه -

(ج/ ۷ ، ص / ۷) باب من ادرك ركعة من الصلوة مرتب عفی عنه -

(ج/ ۲ ، ص / ۴۱) تحت رقم ۵۹۵ ، باضالة الجماعة مرتب عفی عنه -

(ج/ ۱ ، ص / ۱۲۹) باب الرجل يدرك الامام ساجدا كيف يصنع مرتب عفی عنه -

(شرح باب از مرتب) -

(كما في بدائع الصنائع (ج/ ۱ ، ص / ۲۰۰ و ۲۰۱) فصل في من الصلوة مرتب عفی عنه -

(كما في شرح النووي رحمته الله على الصحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص / ۲۲۱) باب متى يقوم الناس للصلوة ؟ مرتب عفی عنه -

اودريدل مستحب دی . د امام مالك رحمه الله عليه او ديرو عالمانو مسلك قاضی عياض رانقل (۱) کړې دې چه په شروع د اقامت کښي خلغو لره اودريدل مستحب دی . البته در (۲) موطا د تشریح نه دامعلومیږي چه په خاص حد باندې هم قیام واجب نه دې . بلکه خلق ددوی په اسانتیا پریږدنی ځکه چه ددرون بدن والا او کمزوري بنده رو رو اودزیږي . او سپک بنده زر پاسیدی شي . صحابه کرامو رضی الله تعالی عنهم تعامل د قاضی دنقل کرده د امام مالك رحمه الله عليه دمسلك مطابق دي چه د اقامت په شروع کیدو کښي اودريدل افضل دی . بلکه د حضرت سعید بن مسیب رضی الله تعالی عنه مسلك چه په شروع د اقامت کښي د ټولو اودريدل نه صرف مستحب بلکه واجب دی .

بیا د امام اعظم رحمته الله علیه او امام احمد بن حنبل رحمته الله علیهما په نزد حی علی الفلاح او په قدم قام الصلوة باندې اودريدل پکار دی . (۳)

البحر الرائق (ج / ۱ ، ص / ۲۳) کښي دا حنوافو د مذهب تفصیل لیکي چه حی علی الفلاح نه امر باندې داودريدو لوني علت دایبان شوې دې چه ((والقيام حين قيل حي علی الفلاح لانه امر يستحب المسارعة اليه)) یعنی په حی علی الفلاح باندې اودريدل ځکه پکار دی چه لفظ د حی علی الفلاح د اودريدو حکم دې . په دې وجه اودريدو ته مسارعت پکار دې .

دې نه معلومیږي چه کومو حضراتو په حی علی الفلاح یا په قد قامت الصلوة اودريدل مستحب گڼلې دی ددوی په نزد استحباب مطلب دادې چه ددې امر نه روستو ناسته خلاف ادب ده دانه چه دې نه مخکښي اودريدل خلاف ادب دی ځکه چه په مخکښي اودريدو کښي خو نور هم زیات مسارعت موندلې کیږي .

دې دې غور او کړې شي چه نومعلومه به شي چه په دې باره کښي د مذهب ائمه اریعه ټول اختلاف محض د افضلیت او د اولویت دې ، دې کښي هیڅ یو طرفته ناروا یا مکروه نه دې او چاره په چا نکیر او اعتراض کولو حق نشته دې ، هم دا وجه ده چه د ائمه اریعه متبعین کله هم په دې جگړه نه ده شوي .

خلاصه دا ده چه د اقامت دمونځ په وخت امام او مقتدی د شروع د اقامت نه مخکښي وی او که روستو دموندن په یو خاص کلمه دا یو داسې فرعی مسئله ده چه دې کښي په هیڅ جانب گناه نشته دې ، دواړه طریقې شرعا په اتفاق د ائمه اریعه جائز دی . فرق او اختلاف صرف په افضلیت کښي دې .

خواست دا د چا مذهب نه دې چه امام دهد اقامت په وخت دیهر ته راشي او په مصلی دې کښي او کیناستل ضرور گڼي . اودريدونکو مقتدیانو لره اودريدو نه بند کړی دوی س لره اوددوی دې عمل لره بد او مکروه گڼي . پخپله ائمه حنیفه او فقهاء کرام اومفتی حضراتو چا هم مخکښي اوريدو ته مکروه نه دی وئيلي . اوحال دادې چه د حضور نبی کریم صلی الله

(۱) كما في شرح النووي رحمته الله علیه على الصحيح مسلم (ج / ۱ ، ص / ۲۲۹) باب متى يقوم الناس للصلوة ؟ مرتب عقی عنه -

(ج / ۱ ، ص / ۵۵ ، ۵۶) باب ما جاء في النداء للصلوة مرتب عقی عنه -

(۲) شرح مسلم للنووي رحمته الله علیه على الصحيح مسلم (ج / ۱ ، ص / ۲۲۹) باب متى يقوم الناس للصلوة مرتب عقی عنه -

علیه وسلم خلفاء کرام علیهم السلام او عامو صحابه کرامو علیهم السلام او تابعینو د عمل نه به شروع د اقامت کنبی اود ریدل ثابت دی.

البته صرف د مضمرات د روایت الفاظ مشکوک دی لکه () علامه طحاوی رحمته الله علیه دده دا الفاظ نقل کړی دی چه ((واذا أخذ المؤذن في الإقامة)) ودخل رجل المسجد فانه يقعد ولا ينتظر فانما فانه مکروه ، کما فی المضمرات قهستانی)) ددی یو مفهوم د تقدیم د قرأت هم اخیستی شی . لکه علامه طحاوی ددی هم دا مفهوم مراد اخیستی دی او فرماتی چه ((يفهم منه كراهية القيام ابتداء الإقامة والناس عن غافلون)) خو دا ظاهره ده چه که مضمرات د روایت همدغه مفهوم واخیستی شی نو دا د سنت د صحابه کرام علیهم السلام متعارض د ائمه مذهب د تصریحاتو نه مخالف او د امتونو او دشروحو احنافو مختلف دی ، د علامه طحاوی رحمته الله علیه جلال قدر او علمی عظمت په خپل ځاني خود مضمرات د روایت دا مفهوم گرځول په خپله ددی روایت د سقوط موجب گرځی .

پدی وجه ددی روایت صفا صفا مطلب دادی چه دا کیدیشی چه دا هغه صورت سره متعلق وی چه کله دا امام دراتلونه مخکښی د اقامت شروع شی چه دهغی ممانعت حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی کما فی حدیث الباب . اود لا ينتظر لفظ ددی مفهوم تائید کوی ځکه چه ددی انتظار نه مراد انتظار د امام دی ، په دی صورت کښی دا روایت د عامو روایتونو د احنافو سره هم مطابق کیږی اود سنت رسول صلی الله علیه وسلم اود سنت صحابه کرام علیهم السلام نه به هم مخالف وی .

بیادا خبره هم قابل غور ده چه په اجماع د صحابه کرام علیهم السلام اود تابعینو او ائمه اربعه د صفونو درست کول واجب دی چه کومه د مونځ د شروع کیدو نه مخکښی مکمل کول پکار دی او دا په دی صورت کښی کیدیشی چه عام سړی د شروع د امامت نه ولاړ وی لکه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم اود صحابه کرام علیهم السلام عمل هم ددی مطابق دی لکه چه دا لاندې لیکلې شوی روایتونه ددی شاهد دی .

① () عن أبي هريرة رضي الله عنه ان الصلوة كانت تقام لرسول الله صلی الله علیه وسلم فإخذ الناس مصافهم قبل ان يقوم النبي صلی الله علیه وسلم مقامه)) یعنی حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم به د امامت دپاره مونځ ته وړاندې کیدو او خلق به ددوی د اودریدو نه مخکښی خپل خپل ځایونه په صفونو کښی اخیستل .

② () عن أبي هريرة رضي الله عنه يقول : اقيمت الصلوة فقمنا فعد لنا الصفوف قبل ان يخرج اليها رسول الله صلی الله علیه وسلم)) ددی دواړو حدیثونو نه دا ثابتیږی چه د صحابه کرام علیهم السلام عام عادت داووپه کله موذن تکبیر

د شروع کړو نو خلق به اودریدل او خپل خپل صفونه به یې صحیح کول .

③ () دابوقتاده رضي الله عنه حدیث دباب دی چه ((قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اقيمت الصلوة فلا تقوموا حتى تروني خرجة)) یعنی چه کله مونځ اودریږی نو تاسو مه اودریږئ ، کله چه تاسو مارتلو

() حاشية الطحاوی علی المراقی (ج ۱ ، ص ۱۵۱) فصل من ادائها ای الصلوة مرتب عفی عنه -

() صحيح مسلم (ج ۱ ، ص ۲۲۰) باب متى يقوم الناس الصلوة مرتب عفی عنه -

() صحيح مسلم (ج ۱ ، ص ۲۲۰) باب متى يقوم الناس الصلوة مرتب عفی عنه -

اووینی نو ددی حدیث مبارک الفاظو نه دا هم مفهوم معلومیږي چه د امام بهر راتلو نه پس اودریدو کښې څه حرج نشته دي . ددی په شروع د اقامت کښې هم کم نه کم جواز معلومیږي

(۳) ((عن ابی جریج قال اخبرنی ابن شهاب ان الناس كانوا ساعة يقول المودن الله اكبر الله اكبر يقيم الصلوة يقوم الناس الى الصلوة فلا ياتي النبي مقامه حتى يعدل الصفوف)) ددی نه صفا معلومیږي چه دموذن د اقامت د شروع کولو سره به صحابه کرام رضی الله عنہم اودریدل اوصفونه به ټي درست کول .

(۴) نعمان بن بشير قال : كان رسول الله ﷺ يسوي صفو فـ اذا اقمنا للصلوة فاذا استويـا كبر)) .

(۵) (روى عن عمران بن بكير عن رجل باقامة الصفوف ولا يكر حتى يخبر ان استوا وكان على يقول تقدم يا فلان تأخر يا فلان)) .

دا آخری دوه حدیثونه د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوپه خلفاء راشدینو کښې د حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنہ اود حضرت عثمان اود حضرت علی رضی الله عنہ دا عمل اودا عادت معلوم شو . چه دوی به دصفونه درست کولو خیال په خپلو ساتلو او ترڅو چه به دا نه معلوم شوی چه ټول صفونه درست شو تر دغه وخته به ټي دمونځ تکبیر نه شرع کولو . اوظاهره ده چه داهله کیدیشی . چه خلق د شروع د اقامت سره اودریدي لکه چه مخکښي دا حدیثو مرفوعه نه د صحابه کرام رضی الله عنہم عادت هم دامعلوم شوې دي گني کهن په حی علی الصلاة یا په حی علی الفلاح یا په قد قامت الصلوة نه شی کیدی چه د اقامت د ختمیدو نه ډیر ووستو مونځ شروع کړي ، حال دادي چه دا په اتفاق د علماء کرامو (۵) مذموم ده .

۱) دا روایت په صحیحینو کښې هم دلفظ د خرجت د زیاتی نه بغیر مروی دي اوگورنی صحیح بخاری (ج/ ۱ ، ص/ ۸۸) باب متی يقوم الناس اذا راوا الامام عند الاقامة كتاب الاذان وصحيح مسلم (ج/ ۱ ، ص/ ۲۲۰) باب متی يقوم الناس للصلوة مرتب عقی عنه -

۲) مصنف عبدالرزاق (ج/ ۱ ، ص/ ۵۰۷ رقم/ ۱۹۲۲) باب قیام الناس عند الاقامة ابواب الاذان مرتب عقی عنه -

۳) سنن ابوداود (ج/ ۱ ، ص/ ۹۷) باب تسوية الصفوف مرتب عقی عنه -

۴) سنن ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۵۳) باب ماجاء فی اقامة الصفوف مرتب عقی عنه -

۵) بلکه د حضرت انس رضی الله عنہ ته مروی دی چه ((اذ قال المودن قد قامت الصلوة كبر الامام واليه ذهب ابو حنيفة رضی الله عنہ ومحمد رضی الله عنہ وعامة العلماء على انه لا يكر حتى يفرغ المودن من الاقامة واليه ذهب ابو يوسف رضی الله عنہ والشافعي رضی الله عنہ ومثله عن مالك معارف السنن (ج/ ۵ ، ص/ ۱۲۴) بهر حال كه امام په قد قامت الصلوة تكبير اونه وائی نو بیا هم د اقامت د ختمیدو نه پس به ټي سمدستی وائی چه دهغي نه معلومیږي چه دصفونو د درستو کولو انتظام د عین اقامت په وخت کیدو مرتب عقی عنه -

بیا د نبی کریم ﷺ نه بعضې وخت دموذن په قدقاصه الصلوة وئیلو باندې اودریدل هم ثابت دی. لکه چه حضرت عبداللہ بن ابی اوفی نه (۱) روایت دې ((قال کان رسول الله ﷺ اذا قال بلال قد قامت الصلوة فخص فکیر)) لکه ددې په بله طریقہ کښې هم داجازت شته دې.

خلاصه دکلام داشوه چه په خپله د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم عمل او د جمهورو صحابه کرام رضی الله عنہم او دتابعینو تعامل په دې شاهد دې چه ددې حضراتو معمول اودستور هم دا ووچه امام کله مسجد ته راشی نو په اول اقامت سره دې ټول اودریږی او صفونه دې صحیح کړی. او په کوم صورت کښې چه د امام مخکښې نه محراب کښې ناست وی نو په هغې کښې هم په حی علی الصلوة باندې اودریږی نو دغې ته مستحب په دې معنی وئیلی شوی دی چه دې نه روستو ناسته خلاف د ادب ده ځکه چه دمسارعت الی الطاعت زیات دې. په دې وجه چه کومه طریقہ په بعضو مسجدونو کښې اختیار شوې ده چه داقامت په وخت کښې امام مسجد دپهر نه یا د مسجد دیوگوت نه راروان شی. او په مصلی کښې او دا ناسته ضرور گنړی، په دې درجه کښې چه کوم خلق مخکښې نه ولاړ وی هغوی ت هم دناستې تاکید او کړې او چه کوم نه کښې په هغه طعن کوی، دا په امت کښې د یو امام او د فقیه مذهب نه دې بلکه خالص بدعت دې، العیاذ بالله.

هذا ملخص ما فی (۲) ((رفع الملامة عن القيام عند اول الاقامة)) للشيخ المفی الفقیه مولانا محمد شفیع الدینوبندی رضی الله عنہ بزیادات وتغیر من المرتب عفی عنه).

باب (۲) ما ذکر فی تطیب المساجد

((امر النبی ﷺ ببناء المسجد فی (۱) الدور وان تصف و تطیب)) . په حدیث دباب سره په خپلو خپلو محلو کښې دمسجد دجوړولو ترغیب معلومیږی. لکه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم همیشه ددې (۲) ترغیب ورکړې دې او پخپله زمانه کښې نې په صحابه کرام رضی الله عنہم ددې په محلو کښې مسجدونه (۳) جوړ کړل. بهر حال چه څنگه دمسجد د جوړولو فضیلت

(۱) مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ ۵) باب ما یفعل اذا قیمت الصلوة خودا روایت، ضعیف دې لکه چه علامه هیشمی رحمه الله فرمائی چه رواه الطبرانی فی الکبیر من طریق حجاج بن فروخ وهو ضعیف جدا مرتب عفی عنه).

(۲) یعنی د اقامت په وخت کښې به مقتدیان کله اودریږی. دا رساله جواهر الفقه (ج/ ۱، ص/ ۳۰۹) تا ۳۲۴ جزء جوړ شوې دې او طبع او ددې نه مخکښې البلاغ (ج/ ۱، ص/ ۱۳، ۹۳) کښې هم چاپ شوې دې مرتب عفی عنه).

(۳) شرح باب از مرتب).
(الدور جمع دار وهو الحارة محله) وهو مثل دارینی قزء ودار بنی عبدلدار کذا فی المعارف (ج/ ۵، ص/ ۱۲۵) مرتب عفی عنه).

(دتعمیر مسجد د فضیلت دپاره متعلق احادیث په مجمع الزوائد (ج/ ۲، ص/ حضرت عبداللہ ابن عمر الی ۱۰) باب بناء المساجد او گورنې مرتب عفی عنه).

(۱) لکه عبداللہ بن عمیر سدوسنی رحمه الله ته حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم یوړوکی لوښی کښې خپل استعمال شوې اوبه ورکړې اودوی ته نې اوفرمانیل چه ((فان اتیت بلادک فرش به تلك البقعة واتخذہ سجدا)) نو دوی هم داسې اوکړل.

دې دغه شان په يوه محله کښې د دوه مسجدونو په داسې انداز جوړول چه بل مسجد ته پرې نقصان وی جائز نه دی .

بهر حال د حديث د باب نه چه څنگه د تعمير مسجد فضيلت معلوميرې دغسې د مسجد د تطهير او تنظيم او د تطيب هم اهميت معلوميرې اودا ظاهريرې .

د تطهير مطلب دا چه مسجد دنجس خيزونو نه پاک اوساتلې شي لکه دبول اعرابي في (۱) المسجد واقعه کښې حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم د تطهير دمسجد داهتمام فرمائيل مصرح دی . او هم ددې وجې نه د حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم ارشاد دي چه (۲) ((جنبا مساجدکم ومجانينکم)) او د حديث په اخر کښې ارشاد دي چه ((واتخذوا علی ابوابها المظاهر وجروها فی الجمع)) او دا دخال الميت فی المسجد دکراهت وجه همداده .

د تنظيم مطلب دادي چه گند او د خيزونو او په طبع سليم باندي ديد لگيدو د خيزونو نه مسجد پاک ساتي لکه توکانري ، بلغم ، برينگ او د خزلو وغيره نه . حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم او صحابه کرام رضي الله عنهم دمسجد د تنظيم دیر اهتمام کولو په بخاری شريف کښې دحضرت انس بن مالک رضي الله عنه نه (۳) روايت دي چه ((ان النبي ﷺ رأى لحامة (ای اليلغم) فی القبلة فشق ذالك عليه حتى رأى فی وجهه فقام فحكه بيده)) او د بخاری شريف په يوبل (۴) حديث مبارك کښې دی چه ((ان رسول الله ﷺ رأى لحامة فی المسجد فتناول حصاة فحشاها)) او حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دي چه ((ان (۵) امرأة كانت تلقط القذى من المسجد فتوفيت فلم يؤذن النبي ﷺ بدفنها فقال النبي ﷺ اذا مات لكم ميت فذنوبی وصلى عليها وعا ان رأيتها فی الجنة تلقط التهذي من المسجد)) هم د تنظيم دمسجدونو فضيلت معلوميرې .

د تطيب مطلب دادي چه په مسجد کښې د خوشبو وغيره انتظام کمول اوبدبو لري کول . لکه مخکښې هم ديو حديث مبارك تر لاندې د حضور نبی کریم صلی الله عليه وسلم ارشاد تير

او دزيد بن موسى خزاعی نه روايت دي چه ((قال قال سول الله ﷺ اذا اتيت مسجد صنعاء فاجعله عن يمين جبل يقال له صن))

دا دواړه روايته علامه هيثمی رحمه الله بالترتيب دمعجم طبرانی کبير اودمعجم طبرانی اوسط په حواله نقل کړی دی اوگورنی مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۲) باب اين تتخذ المساجد .

اود عروة بن الزبير نه مروی دی چه ((عن من حدثه ن اصحاب رسول الله ﷺ قال كان رسول الله ﷺ يأمرنا ان نصنع المساجد فی دورنا وان نصلح صنعتها ونظهرها . رواه احمد واسناده صحيح مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱) باب اتخاذ المساجد فی الدور والبساتين مرتب عفی عنه -

(۱) سنن ترمذی (ج/ ۱ ، ص/ ۴۰ و ۴۱) باب ماجاء فی البول یصیب الارض او اوگورنی مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰ و ۱۱) باب تطهير المساجد مرتب عفی عنه -

(۲) سنن ابن ماجه (ج/ ۱ ، ص/ ۵۴) باب ما یکره فی المساجد مرتب عفی عنه -

(۳) (ج/ ۱ ، ص/ ۵۸) باب ما حک البزاق بالیدین من المسجد کتاب الصلوة مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۵۸ ، ۵۹) باب حک المخاط بالحصی من المسجد مرتب عفی عنه -

(۵) رواه الطبرانی فی الکبير انظر (الزوائد) للهيثمی (ج/ ۲ ، ص/ ۱۰) باب تنظيف المساجد مرتب عفی عنه

نوی دی چه ((۱)) هر وهها (ای المساجد فی الجمع)) او د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دی چه ((ان عمر کان یحمر المسجد مسجد رسول الله ﷺ کل (۱) جمعة)) (از مرتب عفی عنه)

باب فی کراهیة الصلوة فی لحف النساء

((کان رسول الله ﷺ لا یصلی فی لحف النساء)) لحف داد لحاف جمع ده ، هغه خادر ته یا جامی ته وائی چه هغه دینخی نه دبیچ کیدو دپاره جامی دپاسه استعمالیری . خودلته دلحف النساء نه مطلقاً دینخو جامی مراد دی . بیا په لحف النساء کښې دموخ نه داحتراز فقط احتیاط دی . ځکه چه ښځې دطهارت او دنجاست په معامله کښې عموماً او اکثر محتاطی نه وی . (۳)) (والشریعة ربما الاحتمالات الغالبة تورعاً))

په دې بآره کښې تفصیل دادې چه ترڅو دجامو دنیاياک کیدو یقین نه وی په هغې کښې مونځ کول صحیح دی لکه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه داسې هم ثابت دی چه د (۴) مسلم شریف یو روایت کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی چه ((کان النبی ﷺ یصلی من اللیل وانا الی جنبه وانا حائض وعلى مرط وعليه بعضه الخ)) او هم ددوی نه په (۵) سنن ابی داود کښې روایت دی چه ((ان النبی ﷺ صلی فی ثوب بعضه علی)) د دواړو احادیثو نه جواز معلومیری . خو دې جامو کښې مونځ نه کول په حال اولی دی ((کما دل علیه حدیث عائشه رضی الله عنها فی الباب)) والله اعلم . (از مرتب عفا الله عنه)

باب ما يجوز من المشی والعمل فی صلوة التطوع

((عن عائشة رضی الله عنها قالت جئ رسول الله ﷺ یصلی فی البیت والباب علیه مغلق فمقی فمش حتی فتح لی ثم رجعت الی مکانه)) په دې اتفاق دی چه مشی کثیر لکه متواتر وی نو مفسد صلوة دی او یو یو قدم په غیری متواتر طریقې سره مفسد نه دی تر هغې چه ترڅو دمسجد نه دی وتلی او یا که په فراخه ځانې وی نو چه دصفونو نه بهر نه وی وتلی (۶) بیا په دې باندې هم اتفاق دی چه عمل کثیر مفسد صلوة او عمل قلیل مفسد نه دی . بیا دقلیل اود کثیر په تحدید کښې مختلف اقوال دی تر دې چه دې کښې خپله هم احنافو اختلاف کړې دی . بعضې وائی چه خپله دمصلې رانې (۷) اعتبار دی هغه چه کوم کثیر عمل او کثیری هغه کثیر

(۱) سنن ابن ماجه (ج/ ۱ ، ص/ ۵۴) باب ما یکره فی المساجد مرتب عفی عنه -

(۲) رواه ابویعلی مجمع الزوائد (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱) باب اجمار المساجد مرتب عفی عنه -

(۳) وايضا فيه (للیس)) انتشاره خواطره اليها لتصور ايها لرنحها التي في ثوبها ومع ذلك فالصلوة فيها جائزة ما لم يتحقق النجاسة وهذا اذا لم يخف الفتنة واما اذن فلا ، اي لا يجوز له ان يفعل ذلك وان جازت الصلوة ان صلي كذا في الكوب الدرر (ج/ ۱ ، ص/ ۲۲۷) مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/ ۱ ، ص/ ۱۹۸) كتاب الصلوة باب ستره المصلی والندب الی الصلوة الی ستره والنهی عن المرور الخ مرتب عفی عنه -

(۵) (ج/ ۱ ، ص/ ۹۲) باب الرجل یصلی فی ثوب بعضه علی غیره مرتب عفی عنه -

(۶) هذا كله اذا كان المشی فی الصلوة مستقبلاً القبلة واما اذا استدبر القبلة فسدت منية المصلی (ج/ ۱ ، ص/ ۱۲۰) فص فيما یفسد الصلوة بتغير من المرتب -

(۷) كما فی فتح القدير (ج/ ۱ ، ص/ ۲۸۶) باب ما یفسد الصلوة وما یکره فیها مرتب عفی عنه -

دې او چه كوم قليل عمل او گنډې هغه قليل دي. بعضي وائي چه دكتوونكو د راني (۱) اعتبار دي. بهر حال چه كومه مشي كتوونكي يا خپله مصلی مشي كښي او گنډې هغه د عمل كښي وجه مفسد د صلوۍ ده. بيا بعضي وائي چه د مشي كښي تحديد د يو صف نه زيات په يو ځل په تلو سره كړې دي. (۲)

د حديث مبارك د باب نه د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم په مونځ كښي مشي ثابتېږي. خو عمل كښي په اتفاق سره مفسد د صلوۍ دي، په دې وجه هر فقيه لره به په دې كښي تاويل كول وي چه د حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم تلل پرله پسې نه وو چه ددې تائيد ددې نه كيږي چه د حضرت عائشه صديقه (رضي الله عنها) حجره وړه وه او دې كښي پرله پسې تلل ممكن نه وو. ځكه چه ظاهر داده چه حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم به يو قدم نيم تللي وي او دروازه به نې (۳) بېرته كړې وي او بيا به نې خپل ځاني ته راغلي وي او دومره مشي منافي د صلوۍ سره نه ده، والله اعلم.

((ووصفت الصلوة الباب في (القبلة) ددې جملي ظاهري مطلب دادې چه دروازه د قبلي په طرف وه خو په دې كښي اشكال كيږي چه علاعه سمهوي (صلى الله عليه وسلم) په (۴) ((وفاء الوفاء)) كښي تصريح كړې ده چه حجره دعائشه صديقه (رضي الله عنها) د مسجد نبوي (صلى الله عليه وسلم) په شرقي جانبو وه چه

(۱) كما في المعارف (ج/ ۵، ص/ ۱۳۶) و قليل لو كان يحال لوراه انسان من بعيد يقين انه ليس في الصلوة فهو كثر وان كان يشك انه فيها اولى يشك انه فيها قليل وهو اختيار العامة كذا في فتح القدير (ج/ ۱، ص/ ۲۸۶) بما يفسد الصلوة وما يكره فيها مرتب عفي عنه -

(۲) كما في المنية (ج/ ۱، ص/ ۱۳۰) فصل فيما يفسد الصلوة وبعض المشايخ قالوا في رجل راني فرجة في النصف الثاني فمشي اليها لا تفسد لو مشي الى النصف الثالث تفسد مرتب عفي عنه -

(۳) ددې حجرې مقدس طول وعرض ډير لږ وو په دې وجه چه كله د سيدنا فاروق اعظم تيار كړي شوه نود پښو دپاره نې په ديوال كښي كنستو سره جوړه كړه. تاريخ المدينة المنورة لمحمد بن عبد العبود (ج/ ۱، ص/ ۲۵۵) مرتب عفي عنه -

(۴) كيديشي چه هم دا وجه ده چه امام نسائي (صلى الله عليه وسلم) د روايت په باب المشي امام القبلة خطا يسيرا په ترجمه كښي ذكر كړې دي. واضح دي وي چه دا مونځ نفلي وو ځكه چه د نسائي په روايت كښي دا تصريح ده ((يصلي تطوعا)) او گورني (ج/ ۱، ص/ ۱۷۸) كتاب السهو باب المشي الخ مرتب عفي عنه -

(۵) او د نسائي په روايت د ((والباب على القبلة)) الفاظ هم مروی دی. او د سنن ابی داود دروايت نه هم معلومېږي. (ج/ ۱، ص/ ۱۳۳) باب العمل في الصلوة مرتب عفي عنه -

(۶) كما نقل الشيخ السهاري وقا في الوفاء الوفاء ووقف عند باب عائشة فاذا هو مستقبل المغرب وهو صريح في ان الباب كان في جهة المغرب وقال نزهة الناظرين في مسجد سيد الاولين والاخرين في ذكر حجرة عائشة وباب بيته كما في المغرب كذا في البذل (ج/ ۲، ص/ ۹۴) باب العمل في الصلوة بتغير من المرتب مرتب عفي عنه -

دهغي دروازه په غربي جانب کښې مسجد ته (۱) خلاصیدله اودا خبره ظاهره ده چه په مدینه منوره کښې قبله جنوب ته ده . په داسې صورت کښې د حجرې دروازه په طرف د قبلي څنگه کيدې شی ؟

ددې جواب دادې چه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم به غالباً د حجرې په شمالي حصه کښې مونځ کولو . اود کمرې دروازه به د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم مخکښې ښې طرفته دمغرب په سمت کښې وه او د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم جنوب طرفته مخ کړې (قبل رخ) ولاړ وو . د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها په راتلو باندې حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم د قبلي نه مخ اړولو نه بغیر جنوب ته څه لږ غوندي ولاړ وو او په ښې لاس نې دروازه خلاصه کړله په روایتونو کښې د (۲) صفت الباب فی القبلة یا د (۳) والباب علی القبلة په شان الفاظو مطلب داهم دې چه حجرې دروازه د حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه قبلي ته وه (اگر چه حقیقت کښې دغه کمره مغربي طرفته وه) او ددې دخلاصولو دپاره دمخ د اړولو ضرورت راپیښ خاني ته تشرف راوړو . هذا من افادات الشيخ الکنګوهی فی الکوکب (۴) الدرې والله اعلم بالصواب . (تم شرح الباب بزیادة وایضا من المرتب)

(۱) خو علامه سمهوری رحمته الله چه دا په ابن النجار په روایت سره کومه ځاګه پیش کړې ده هغې کښې د حجرې دروازي دشمال په طرف خودلي شوی دی . (تاریخ حرمین) (ج/۱ ، ص/۱۱۴ ، ۱۱۵) موله مولانا مالک کاندهلوی رحمته الله و (تاریخ المدينة المنورة) (ج/۱ ، ص/۱۳۷ ، ۲۴۶) بحواله وفاء الوفاء (ج/۱ ، ص/۴۰۰) ومعالم دار الهجرة (ج/۱ ، ص/۵۲) وغيره . خو دصفت الباب فی القبلة یا دوالباب علی القبلة الفاظ ددې تردید کوی . والله اعلم .
وفی البذل (ج/۲ ، ص/۹۴) وقیل کان له بابان فی المغرب وباب فی الشام (ای جهة الشمال مرتب عفی عنه)

(۲) کما فی روایة الباب مرتب عفی عنه -
(۳) کما فی روایة النسائی (ج/۱ ، ص/۱۷۸) مرتب عفی عنه -
(۴) (ج/۱ ، ص/۲۲۷) حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد ذکریا کاندهلوی رحمته الله دامت برکاتهم پخپل تعلیقات علی الکوکب کښې فرمائی چه ((وهو توجیه حسن)) افدشیختا فی البذل (ای بذل الجمهور) (ج/۲ ، ص/۹۴ و ۹۵) باب العمولة مرتب بتوجیه اخر وهو ان المراد بالباب لیس المعروف الذی کان فی المسجد بل هذا باب اخر فی بیت عائشة حفصة (فی وجهة القبلة مرتب عفی عنه) -
ولا یذهب علیک ان فی الحدیث اشکالا اخر حدیث النسائی (ج/۱ ، ص/۱۷۸) باب المشی امام القبلة خطا بسرة (بلفظ والباب لعی القبلة فمشی عن یمنه او عن یساره ان الباب اذا س کان فی القبلة فلم احتاج عليه السلام الی المشی عن یمنه اویساره ؟) واجاب عنهن الشيخ فارجع الیه .
حضرت سهارنپوری رحمته الله په بذل الجمهور (ج/۲ ، ص/۹۴) باب العمل فی الصلوة کښې ددې اعتراض دا جواب کړې دې چه ((والجواب عنه ان معنی کون الباب فی القبلة ای یكون محاذیا له او مانلا الی الیمین اوشمال و یمن ههنا ان یكون الباب مالا الی الیمین اوشمال فمشی رسول الله صلی الله علیه وسلم لاجل ذالک عن یمنه اومشاله .

باب (۱) ماذکر فی قراءۃ سورتین فی رکعة

په رکعت کښې ددوه سورتونو فرمائیل په اتفاق بلاکراهنه جائز دی. البته په یو رکعت کښې دوه سورتونو داسې جمع کول چه ددوی په مینځ کښې یو یا داسې سورتونه پریښودلې شي مکروه دی کذا فی المعارف (ج/۵، ص/۱۳۸).

((سال (۱) رجل عبدالله عن الحرف غري اسن و ياسن)) او په (۲) مسلم کښې دا الفاظ مروی دی چه ((يا ابا عبد الرحمن كيف تقرأ هذا الحرف تجده أم ياء ، (۳) من ماء غير اسن او ماء غير ياسن)) گویا دسائل د سوال دده د قرأت سره (۴) متعلق دي.

((قال كل القرآن قرات غير هذه)) حضرت عبد الله ابن مسعود رضي الله عنه داگمان وو چه سائل لا تراوسه تعلیم دقرآن کریم مکمل کړې نه دي. او د عوامو عادت مطابق نې سوال برانې سوال مقصود دي ځکه چه دوی په طور د نصیحت او فرمائیل چه ((كل قرآن قرات غير هذا)) مقصد دا ووچه سړی دپاره په تحصیل دعلم دین کښې دترتیب لحاظ ساتل پکار دی. او دا لا هم فالاهم اختیارول پکار دی. بیا په تعلیم دقرآن کریم کښې دوه خبرو ته خاص طور سره توجه ورکول پکار دی. یو دا چه دقرآن کریم دکلماتو ادات او مخارج صحیح وی بل دقرآن پاک په حقائقو او په معارفو کښې د تدبیر او دغور او فکر خصوصی اهتمام وی. تر کومې چه د اختلاف د قرأت تحقیق تعلق دي هغه په خپل ځانې اهم دي خوداول الذکر دوه خبرو په مقابل کښې ددې حیثیت ثانوی دي ولا یحتاج الیه کثیر.

((قال نعم)) سائل جواب ورکړو چه او. ماتعلیم دقرآن پاک مکمل کړې دي د(۶) مسلم په روایت کښې دا جواب په دي الفاظو کښې اختصار دي حضرت عبد الله ابن مسعود رضي الله عنه

حضرت سهارنبوری رحمته الله ددغې اعتراض یو بل جواب ورکړې دي چه په بذل الجمهود (ج/۲، ص/۹۴) کښې نې کتلی شي مرتب عفی عنه).

(۱) شرح باب از مرتب.

(۲) وهو هيك بن سنان البجلي بفتح النون وكسر السين معارف السنن (ج/۵، ص/۱۳۸) مرتب عفی عنه

(۳) (ج/۱، ص/۲۷۳) باب ترتیل القراءة واجتناب الهد وهو الا فراط فی السرعة الخ مرتب عفی عنه

(۴) یعنی ﴿ فیها افار من ماء غير اسن ددي په منځ کښې نهرونه دي چه خراب نه دي سورة محمد ایت نمبر ۱۵ رکوع نمبر ۶ پاره نمبر ۲۶ مرتب عفی عنه.

(۵) حضرت شیخ الحدیث په حاشیه کوکب (ج/۱، ص/۲۲۸) کښې فرمائی چه ((ثم فی اسن قراء تان سبعان بالمد والقصر واما بالياء فليست فی القراءة المعروفة (قال المرتب) وقرئ یس بالياء كما فی روح المعانی (جز ۲۶ ص/۴۸) مرتب عفی عنه.

(۶) (ج/۱، ص/۲۹۳) باب ترتیل القراءة الخ مرتب عفی عنه.

رائلونکی کلام ددی جملې سره متعلق دي . ((قال ان قرما يقرؤنه يثرونه نثر (۱) الدقل لا يجاوز تراقيهم))

النثر : الرمي متفرد قاخواره واره ويتشل .

الدقل بفتحين : ردئ التمرة ويابسه اي : بيکاره اوچې کهجولې .

التراقي : جمع الترقوه وهي عظمة مشرفة بين بغرة النحر والعاقي يعني دمرني هډوکي .

مطلب دادې چه څنگه سړې خرابې کهجورې زر زر تيسروي اود خو کهجورو په شان نې په خوند خوند نه خوري نو داشان بعضې خلق کلام الله لره دمخارجو اوتجويد درعايت نه بغير وائي او دقران پاک په تلاوت خوند نه اخلي دحقوقو او اد آدابو رعايت نه کونکي دي دداسې خلقو دخلق نه قران نه اوړي . يعني ددوي تلاوت دخلق نه لاتدي نه کوزيږي . اوپه زړه باندې اثر نه کوي . ((لا يجاوز تراقيهم)) همدا مطلب دي يا دا مطلب دي چه ددوي دخلق نه نه اوړي او دالله سره شرف د قبوليت نه حاصليري گوياء حضرت ابن مسعود رضي الله عنه مقصود د نهيك بن سنان ته تنبيه كول وو . چه تا چه كوم صرف يو ركعت كنيي دوه قران كريم اوونيل معلوميري چه سنا قرات هم ددغه ذكر شوي په شان دي چه هغوي په تلاوت دقران پاک كنيي دا طريقه ده ((يثرونه نثر الدقل)) .

((ان لا عرف السور النظائر التي كان رسول الله ﷺ يقرن بينهما قال فامرنا علقمة فساله فقال

عشرون سورة من (۱) المفصل كان النبي ﷺ يقرن بين كل سورتين في كل ركعة))

النظائر جمع نظيرة وهي السورة التي يشبه بعضها بعضا في الطول والقصر .

يعني زه دغه سور متقاربه پيژنم چه كوم حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم به خپل مينځ كنيي يوځاني كول . يعني دهغي نه به نې دوه دوه سورتونه حضور نبي كريم صلى الله عليه وسلم به په يو ركعت كنيي ونيل .

بياد سور نظائر نه مراد د صاحب تلويح په نزد هغه سورتونه دي چه كوم په طور او قصر كنيي ديوبل سره مماثل وي . ((كما ذكره البدر العيني في (۲) العمدة واختاره)) .

اود حافظ ابن حجر رحمته الله په (۳) نزد ددي نه هغه سورتونه مراد دي چه كوم معنوء مثلا موعظت ، حكماو په قصص وغيره كنيي ديوبل سره مماثل وي . حافظ د مماثلت في عدد

(۱) او ابوداود كنيي روايت دي چه ((اهذا أكهذا الشعر وترا كثر الدقل (ج/ ۱ ، ص/ ۱۹۸) باب تحريب

القران والهد سرعة القراءة وانما عاب عليه ذلك لانه اذا اسرع القراءة ولم يرتلها فاتته فهم القران وادرك معانيه كذا في معالم السنن للخطابي في ذيل مختصر سنن ابى داود للمندري (ج/ ۲ ، ص/ ۱۱۵ ، رقم/ ۱۳۵۰) باب

تحريب القران مرتب عفى عنه -

(۲) وسمى مفصلات لقصر سورة وقرب انفصال بعضهن من بعض كما شرح في صحيح مسلم للنوى (ج/ ۱ ،

ص/ ۲۷۴) باب ترتيب القراءة الخ مرتب عفى عنه -

(۳) (ج/ ۶ ، ص/ ۴۴) باب الجمع بين السورتين في الركعة والقراءة بالخراتيم وبسورة وباول سورة مرتب عفى

عنه -

(۴) كما في الفتح الباري (ج/ ۲ ، ص/ ۲۱۵) باب الجمع بين السورتين الخ مرتب عفى عنه -

الایات دقول تردید کړې دې او دمحب طبری قول ئې کړې دې ((کت اظن ان المراد انما
متساوية في العدد (ای في العدد) حتى اعتبرها فلم فيها شيئا متساويا)) .
خو علامه عینی رحمته الله دحافظ تردید کړې دې او په خپل تائید کښې ئې د (۱) طحاوی دروایت
نه استدلال کړې دې (۲) فلیراجع .
بیا دغه شل سور مفصل چه هغې کښې به دوه دوه حضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په
یو رکعت کښې جمع کول ، ددې تفصیل دا (۳) ابوداود په یو روایت کښې شته دې ، حضرت
عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه ((اهَذَا الْكُفْرُ أَكْثَرُ الدُّقْلِ لَكُنَّ النَّبِيُّ ﷺ كَانَ يَقْرَأُ
النَّظَائِرَ السُّورَتَيْنِ فِي رَكْعَةِ النَّجْرِ وَالرَّحْمَانِ فِي رَكْعَةٍ وَاقْتَرَبَتْ وَالْحَاقَّةُ فِي رَكْعَةٍ وَالطُّورُ وَالذَّارِيَاتُ فِي
رَكْعَةٍ ، إِذَا وَقَعَتْ وَنَ فِي رَكْعَةٍ ، وَسَأَلُ سَائِلُوا النَّازِعَاتِ فِي رَكْعَةٍ وَوَيْلَ لِلْمُطَفِّينَ وَعَبَسَ فِي رَكْعَةٍ
وَالْمُدَّثِّرِ وَالْمُزْمَلِ فِي رَكْعَةٍ وَهَلْ أَتَى وَلَا أَقْسَمُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي رَكْعَةٍ ، وَعَمَّ يَتَارَلُونَ وَالْمُرْسَلَاتُ فِي
رَكْعَةٍ وَالِدَاخَا وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ فِي رَكْعَةٍ
وانظر بعض التفصيل في (۴) العمدة للعيني (۵) والفتح للحافظ و(۶) الكوكب للشيخ الكنگوهي (۷)
والمعارف للعلامة البنوري رحمته الله)) از مرتب عفا الله عنه

باب (۸) في الاغتسال عند ما يسلم الرجل

((وعن قيس بن عاصم أنه أسلم فأمره النبي ﷺ أن يغتسل ويغتسل بماء مدر)) داخنافو
اودشوا فغو په دې اتفاق دې چه بعد الاسلام غسل واجب دې ، په دې شرط ددې چه دې نوې
مسلمان ته په حالت د کفر کښې د مویاتو د غسل نه یو موجب نه وی پښ شوي بیا که
مخکښې د اسلام نه یو موجب واجب دی که هغه روستو یعنی بعد موجب الغسل اوقبل
الاسلام غسل کړې وی نو اوس بعد الاسلام به غسل واجب نه وی بلکه مستحب به وی ((
والحامل ان اغتسال الكافر حال كفره معتبر عندنا دون الشافعية)) .
بیا دمالکیه او حنابلې او ابو ثور او دابن المنذر په نزد عند الاسلام مطلقا غسل واجب دې .
دقاتلینو دوجوب استدلال دحدیث دیاب نه امر دې او دا امر احناف او شوافعو په استحباب
باندې محمول کوی اوقاتلین داستحباب دا هم وائی چه ((ان العدد الكبير والجسم الغفير اسلموا
فلوا امر كان من اسلم بالغسل لنقل نقلا مستفيضا متواترا (۱) والله اعلم

(۱) (ج/۱ ، ص/۱۷۰) باب الجمع بين السورتين الخ مرتب عفی عنه -

(۲) عمدة القاری (ج/۶ ، ص/۴۵) باب الجمع بين السورتين مرتب عفی عنه -

(۳) (ج/۱ ، ص/۱۹۸) باب تخريب القرآن مرتب عفی عنه -

(۴) (ج/۶ ، ص/۴۴ ، ۴۵) باب الجمع بين السورتين مرتب عفی عنه -

(۵) (ج/۲ ، ص/۲۱۴ تا ۲۱۶) باب الجمع بين السورتين مرتب عفی عنه -

(۶) (ج/۱ ، ص/۲۲۷ ، ۲۲۸) باب ما ذکر فی قرأة سورتين في ركعة مرتب عفی عنه -

(۷) (ج/۵ ، ص/۱۳۸ تا ۱۴۰) مرتب عفی عنه -

(۸) شرح باب از مرتب -

(از مرتب)

هذه خاتمة بحاث الصلوة فالحمد لله حمد كثيرا ونسائل الله سبحانه وتعالى اتمام بقية الشرح على هذا
النوال وما ذالك على الله بعزير والصلوة والسلام على النبي ﷺ المكي الهاشمي التهامي صفوة الخلائق
خاتم الانبياء وعلى اله واصحابه المهادين المهديين الى يوم الدين واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين
(قد فرغ من تسويد هذه الاوراق يوم الابعاء الثاني من شهر شعبان المعظم سنة اثنين واربع مائة بعد
الالف ١٤٠٢ من الهجرة النبوية على صاحبها الوفاء والصلوات والتسليمات ومستبدا في شرح ابواب
الزكوة ان شاء الله تعالى وهو الموفق والمعين (مرتب عفى عنه)

(كذا في المعارف (ج/ ٥ ، ص/ ١٤٣) قال الشيخ البنوري رحمه الله وكذا يستحب حلق شعره وغسل ثيابه و
اغتساله ان كان يقدر عليه بنفسه ويطبقه ولا يجوز كشف عورته لغيره الا ان يمتنع وجاز ذالك عن من قال بوجوبه
مرتب عفى عنه -)